1

Kütüb-i Sitte

AKÇAĞ

Prof. Dr.
İBRAHİM CANAN

Kütüb-i Sitte

MUHTASARI TERCÜME VE ŞERHİ

AKÇAĞ

Prof. Dr.
İBRAHİM CÂNAN

Kütüb-i Sitte

MUHTASARI TERCÜME VE ŞERHİ

1. Cilt

Basım Yayım Pazarlama A.Ş.
Tuna Cad. No. 8/1 06420 Kızılay-Ankara
Tel: 0. (312) 432 17 98-433 86 51 Fax : 432 28 52

AKÇAĞ YAYINLARI: 116

Hadis : 3/1

ISBN 975-338-054-2 (Takım)
ISBN 975-338-055-0 (1. CİLT)

Editör : *Ahmet Hikmet Ünalmış*
Tashih : *İsmail Karakaya, Ömer Parlak*
Ahmet Tülek

© *Bu eserin bütün yayın hakkı Akçağ A.Ş'ne aittir.*

Baskı : *Feryal Matbaası 223 36 96*
Baskı Yeri : *Ankara 1995*
Cilt : *Balkan Cilt Sanayii*
Film Montaj : *Ekspress Basım Hizmetleri*

TAKDİM

İslâmın, Kur'an-ı Kerim'den sonra ikinci kaynağı Peygamber (sallallahu aleyhivesellem) Efendimizin hadîs-i şerifleridir.

Peygamber (Sallallahu aleyhi ve sellem) Efendimizin hadîs-i şerifleri, hicrî ikinci asrın başlarından itibâren toplanıp yazılarak kitap hâline getirilmiştir.

*Bu hadîs kitaplarından bilhassa altısı, İslâm âlimleri arasında diğerlerini gölgede bırakacak derecede rağbet görmüş ve bu eserler **"Kütüb-i Sitte"** adıyla şöhret bulmuştur.*

Bu kitapların birkaçında veya tamamında yahud bir hadîs kitabının içinde ayrı bablarda mükerrer olarak zikredilen hadîs-i şerîfler mevcuttur.

Bazı hadis âlimleri,bu mükerrer hadisleri almadan, Kütüb-i Sitte'-yi özetleyerek bir kitapta toplama çalışmaları yapmışlardır.

*Bu cümleden olarak, **İbnu Deybe,** Kütüb-i Sitte hadislerini **Teysîru'l-Vüsûl ilâ Câmii'l-Usul** adlı eserinde toplamıştır. Bu eserde, **Kütüb-i Sitte**'deki hadîs-i şeriflerin tamamı mevcuttur ve ihtiva ettiği hüküm ve mâlumat bakımından Kütüb-i Sitte'yi kâmilen temsil etmektedir.*

Bidayette, Kütüb-i Sitte denilince Buharî ve Müslim'in sahihleri ile, Nesâî, Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin Sünen'leri ve İmam Mâlik'in

Muvattâ'ı akla gelmekte idi. Teysîru'l-Vüsûl da bu altı kitaptan meydana gelmiştir.

Ancak, sonradan gelen âlimler, İbnu Mâce'nin Sünen'inde yer alan ve diğer hadîs kitaplarında bulunmayan (ziyâde) hadîslerin çokluğunu gözönüne alıp, Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olarak, -Muvatta yerine- bunu kabul etmişlerdir.

Bu durumu nazarı dikkate olarak, ***Kütüb-i Sitte Muhtasarı*** *adını verdiğimiz bu esere* ***İbnu Mâce'****nin* ***Sünen'i*** *de dahil edilmiş, böylece bu eser, altı değil yedi sahih hadîs kitabındaki bütün hadîs-i şerifleri ihtiva eden bir kitap hâline getirilmiştir.*

Bu eser, hadîs-i şeriflerin metni yanında, tercüme ve şerhlerini de ihtiva etmektedir.

Ayrıca, kitabın başına hadîs usûlü bölümü eklenmiş ve yeri geldikçe hadîs rivâyet eden sahâbelerin tercüme-i halleri de yazılmıştır.

Eserin sonuna da lügatçe ile gerekli fihrist ve indeksler eklenerek, bu değerli eserden faydalanmanın kolaylaştırılması sağlanmıştır.

Tefsir, hadîs, fıkıh gibi İslâmî ilimlerin temel eserlerini, en iyi bir şekilde neşretmek amacında olan AKÇAĞ ; Peygamber (sallallahu aleyhivesellem) Efendimizin hadîs-i şeriflerini ihtivâ eden bütün sahih kitaplarını temin etmenin ekonomik güçlüğünün ve bunlardan zaman bakımından yararlanmanın zorluğunun idrâkiyle ***Kütüb-i Sitte Muhtasarı'****nı neşretmekle, Türk irfan hayatındaki büyük bir boşluğu doldurduğu ve okuyucuya hizmet ettiği kanaatindedir.*

Gayret bizden, yardım ise ancak Allahü Teâlâ'dandır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسولنا محمد وعلى آله وصحبه اجمعين

AÇIKLAMA

Okuyucularımız
ellerindeki şu kitabın mahiyetini, gayesini anlamak için
öncelikle birkaç maddelik açıklamamızı
okumalıdırlar :

1- BU KİTABI NİÇİN HAZIRLADIK?

Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in "OKU!" emriyle başlamış olması mânidardır. Bu emir, bir müslümanın en mümtaz vasfının okumak, çok okumak olması gerektiğini belirler.

Evet çok okuyacağız, ama neleri okumalıyız? Her sahada okunacak şey o kadar çok ki, seçim yapmak bile zor.

Şüphesiz, biz müslümanlar, öncelikle, dinimizi anlamaya çalışacağız. Yaradanımızı tanıtan, Rabbimize gerçek kulluğu, hayattaki vazifelerimizi öğreten kitaplara öncelik vereceğiz. Değilse fâni dünyanın boş meselelerine bizi çekip, yıldız falıydı, artistti, sporcuydu, modaydı, romandı, hikâyeydi... gibi ne dünyamıza ne de âhiretimize, hiçbir faydası olmayan meselelerle meşgul eden neşriyata öncelik verip ömrümüzü onlarla tüketmek bize hüsran ve pişmanlık getirecektir.

Dinî eserleri okumaya karar vermiş olsak bile, müşkilattan kurtulmuş sayılmayız. Zamanımız Türkiye'sinde gerçekten pek çok dinî neşriyât var. Kur'ân

tercümeleri, tefsirler, hadîs tercümeleri, fıkıh, fetva ve tasavvuf kitapları tercümeleri vs.. Tercümelere yerli te'lifler de eklenmektedir. Bunların hepsini alıp okumaya ne maddî imkanlarımız elverişlidir, ne de ömrümüz yeterlidir.

Yani, mutlaka bazı seçimler ve tercihler yapmak zorundayız.

Hadîs sahasından misal verelim. Şüphesiz dinimizi öğrenmede mutlaka baş vurmamız gereken bir sahadır. Hadîs okumadan müslümanlığımızın kemâle ermesini beklemek oldukça zordur. Ama hadîs sâhası o kadar geniştir ki, bu sahaya giren te'lifatı gerekli ciddiyetle değme araştırıcı bile görme fırsatı bulamaz. Bu sebeple tâ ilk asırlardan beri âlimlerimiz, hadîslerden çeşitli seçmeler yaparak en zarurî, en faydalı olanları bir araya getirmeye çalışmışlardır. "Kütüb-i Sitte" adı altında şöhret kazanan altı hadîs kitabı böylece ortaya çıkmıştır. Yani bunlar seçme hadîsleri ihtiva eder.

Kütüb-i Sitte'deki hadîsler seçilirken "*sıhhat*" vasfı düşünülmüştür. Yâni hadîsin *sahîh olması* ön plana alınmıştır. Bir hadîste aranan ilk şart onun "*sahîhlik*"i yâni Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sözü olmasıdır. Kütüb-i Sitte, "*sahîhlik*" vasfını taşıması sebebiyle ümmetce büyük rağbete mazhar olmuştur. Dinî ve dünyevî hayatımızı tanzimde muhtaç olacağımız her çeşit hadîs bu altı kitapta mevcuttur.

Hemen belirtelim ki, bu altı kitabın her biri bir çok ciltten meydana gelen bir külliyattır. Şöyle ki: Buhârî 9, Müslim 4, Nesâî 8, Tirmizî 10, Ebu Dâvud 5, İbnu Mâce 2 cilttir.

Üstelik bunlardan herbiri tekrarlarla doludur. Meselâ Buharî aynı hadîsi, durumuna göre 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve daha fazla bölümde tekrar tekrar kaydeder. Çünkü bir hadîste, iki, üç, dört, beş... meseleye beraberce temas edilmiş olabilmektedir. Nitekim Buharî'de 2761 hadîs mevcut iken tekrarlarla sayı 9082'ye ulaşmaktadır.

Hadîslerin tekrarı, sadece bir kitabın içinde söz konusu değildir. Aynı hadîs Kütüb-i Sitte'nin hepsinde veya birkaçında tekrar edilebilir. Bazı hadîsler de bu altı kitabın sadece birinde kaydedilmiştir, diğerlerinde yoktur. Hadîslerin Kütüb-i Sitte içerisindeki tekrarları hakkında bir bilgi vermek için şu rakamlara bir göz atalım: Bu te'lifimizin aslı olan "Teysîru'l-Vüsûl"da 5.988

hadis bulunmaktadır. "Teysîru'l-Vüsûl" ise 33.632 adedi bulan *Kütüb-i Sitte* hadîslerinden tekrarlar atılarak derlenmiştir. Şöyle ki:

1- Buharî: 9082 hadîs,	4- Ebu Dâvud: 5274 hadîs,
2- Müslim: 7275 hadîs,	5- Tirmizî: 3951 hadîs,
3- Nesâî: 5724 hadîs,	6- Muvatta: 1326 hadîs.

Öyle ise, araştırıcı olmayan, sadece dinî kültürünü artırmak için hadîs kitabı almak ve okumak isteyen bir müslüman için tekrarları atarak yeni bir eser te'lif etmek mümkündür. Bu ihtiyaç çoktan duyulmuş ve bu maksatla muhtelif te'lifat yapılmıştır.

Elimizdeki şu eser onlardan biridir. "Kütüb-i Sitte" denen şu altı kitaptaki müstakil hadîsleri bir araya getirmektedir: Sahîh-i Buharî, Sahîh-i Müslim, Sünen-i Nesâî, Sünen-i Tirmizî, Sünen-i Ebu Dâvud, Muvatta-i Mâlik. İleride açıklayacağımız üzere biz, buna *Ibnu Mâce*'nin "Sünen" adlı kitabını da ekledik. Kitap, bir hadîsi, bir yerde kaydettikten sonra bu hadîsin Kütüb-i Sitte'nin hangilerinde ve nerelerinde geçmektedir belirtir.

Şu hâlde bu kitap, Kütüb-i Sitte'de yer alan bütün hadîsleri eksiksiz ihtiva etmektedir. Araştırıcı olmayan bir müslüman bunu temin ettikten sonra, artık Kütüb-i Sitte'ye ihtiyaç duymayacaktır. Böylece, hem harcamadan tasarruf etmiş olacak, hem de okumada zamandan.

Üstelik, hadîsleri şerhsiz okumanın mahzurları var. Hadîslerin bir kısmı "*mensûh*"tur. Yani hükmüyle amel edilmez, bazıları belli şartlar altında amele elverişlidir, bazıları mezhepten mezhebe farklı yorumlara mazhar olmuştur. Kısacası hadîslerin anlaşılması, kendileriyle amel edilme durumlarının bilinmesi ayrı bir konudur. Bu hususta hükme gitmek herkesin harcı değildir. Fıkha müteallik bir hadîsi değerlendirmek için birçok ilmi bilmek, müctehid olmak gereklidir. Aksi takdirde, her okuduğu hadîs ile amel etmek son derece yanlış olur ve dinî sorumluluğu gerektirir. Sevâb işleyeyim derken günah işlemek, Allah'ın rızasını elde edeyim derken gazabına sebep olmak söz konusu olabilir.

Biz bu mahzuru gidermek için, fıkhî hadîsler başta olmak üzere, anlaşılması zor olan, yanlış hükme gidilebilecek olan bütün hadîsleri açıklamaya ehemmiyet verdik. Hadîs'in açıklamasında dayanağımız İslâm âlimlerinin eserleri ve yorumları olmuştur.

2) TERCÜMEDE NELERE DİKKAT ETTİK?

Türcümeyi yaparken hem aslına sâdık kalmaya hem de anlaşılır ve açık olmaya çalışılmıştır. Tercüme yapanların karşılaştığı zorluklardan biri budur. Açık anlaşılır bir tercüme yapmak ve aynı zamanda da asla sâdık kalmak. Bu oldukça zordur. Üstelik her bir kelimesi ve hatta edatı, yerine göre, büyük ehemmiyet taşıyan dinî metinlerde çok daha zordur. Biz, tercümemizin anlaşılır olması için, ister istemez, bazı hadîslere aslında olmayan kelime ve ibâreler ekledik. Bu eklentiler mühimse parantez içerisinde gösterilmek suretiyle dikkat çekilmiştir. Yine belirtelim ki, parantez içerisinde sunulan açıklayıcı kısımlar, mümkün mertebe aynı hadîsin bir başka "*vech*"inde gelmiş olan "*ziyâde*"den veya âlimlerin hadîsle ilgili açıklamalarından alınmaya çalışılmıştır.

Hemen belirtelim ki, tercümelerde karşılaşılan mühim bir zorluk da Türkçemizin durumudur. Dilde özleştirme yaftası altında, asırlardır, kültürümüze girmiş, ruhumuza işlemiş kelimeleri atıp yerine uydurmalarını koymak suretiyle, hiçbir millette görülmüyecek derecede ve ancak *ihânet* kelimesiyle ifade edilebilecek korkunç tahribâtlar yapılmıştır. Çoğu kere şu kelime mi, bu kelime mi diye bocaladığımız olmuştur. Bir hadîsin ifade ettiği mânayı daha açık olsun diye değişik bir kelime ile ifade etmeye kalkınca mâna zenginliği kayba uğramaktadır. Biz, ölene dek, uzun yıllar Türk Dil Kurumu'nun yetkili bir makamında kalarak dilimizi tahrîb faaliyetlerini yönlendiren Ermeni Agob Dilaçar'a izâfeten halkımızın *agobça* dediği kelimelerden mümkün mertebe kaçındık. Anlaşılır, yaşayan Türkçe ile ifade etmeye çalıştık. Ancak ıstılah denebilecek bazı hususî ve teknik kelimeleri de olduğu gibi koruduk. Yer yer bunları dipnotlarda açıkladık. İfadenin bütünü içerisinde bu çeşit kelimelerin anlaşılır hâle gelmesine de gayret ettik. Tek başına alındığı takdirde tamamen kapalı ve anlaşılmaz kalacak bir kelimenin cümle içerisinde öyle olmayacağı ümidindeyiz. Yine de en sona koyacağımız bir lügatce bu konuda yardımcı olacaktır.

3) KİTAPTA NELERE YER VERİLMİŞTİR?

Bu kitap Teysîru'l-Vüsûl'ün tercümesinden ibaret değildir. Şu hususlara da yer verilmiştir:

1- MUKADDİME KISMI: Burada hadîsle ilgili bilinmesi gereken hususlar yeterince açıklanmıştır. Şöyle ki:

a) Hadîs târihi ve belli başlı hadîs te'lîfatı, Kütüb-i Sitte ve müellifleri (hayat, metod ve hususiyetleri),

b) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ilmi yayma tedbirleri,

c) Bazı hadîs meseleleri,

d) Usul-i Hadîs ilminin mühim bahisleri.

2- ŞERH KISMI: Hadîsleri metin olarak verip tercümesini kaydettikten sonra ihtiyaç duyulan hadîslere açıklama getirdik. Açıklamalar esas olarak şerhlerden alınmadır. Bu, kaynaklarda daha geniştir, biz özetlemeye çalıştık. Araştırıcılar kaynaklara inebilir ve inmelidir de. Halk için yeterli olan miktarı aktardığımıza inanıyoruz. Fıkha müteallik meselelerde *Hanefî* görüş esas alınmış ise de, şârihlerimizin yaptığı üzere, gerekli yerlerde başta *Şâfiî* ve diğer *mezhep imamlarımızın* görüşleri de belirtilmiştir.

Şu hususu da belirtmek isteriz: Eserde, günümüzde üzerinde durulan bir kısım fıkhî ve içtimaî meselelere yeri geldikçe ağırlıklı olarak temas edilecek, yeni gelişen "*ehl-i sünnet*"e uygun görüşler aksettirilecektir. Sosyoloji, psikoloji, pedogoji gibi tamamen yeni sayılan sahalarda tetkik konusu yapılan meselelere geniş ve tatminkâr açıklamalar getirilecektir. Bu husus, belki de kitabımızın en orijinal ve en mühim yönlerinden birini teşkil edecektir. Zira Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, bundan ondört asır önce, insanlığın bütün meselelerine nasıl dikkat çekmiş bulunduğunu gören mü'min okuyucuya şu yakîni kazandıracaktır: "*Sayısız problemlerle muzdarib insanlığın dertlerine en şafi ilaç İslâm'dadır; Kur'ân'da ve Sünnet'tedir; sadece İslâm dünyasının değil, insanlık âleminin gerçek bir kurtuluşu Sünnet'in anlaşılmasına ve bütün müesseseleriyle ictimâî hayata intikâl etmesine bağlıdır; Sünnet bir örf, ferdî bir değer değil, ilâhî bir rehberdir, dünya ve âhiret saadetine götüren Sırat-ı Müstakim, Cadde-i Kübrâdır.*"

3- SAHABE HAYATI: Bazen hâdîsin râvisi olarak bazen de rivâyet edilen hadisenin kahramanı olarak adı geçen sahâbeler hakkında bilgi verilmiştir. Sahâbelerin tanıtılmasına ayrı bir ehemmiyet atfediyoruz. Çünkü onlar (radıyallahü

anhüm), fiil haline geçmiş sünnet gibidirler. İslâm'ı hakkıyla anlayan ve yaşayan kimselerdir. Canlı ve yaşanan İslâm'ı anlamak isteyenler Ashâbı bilmek ve anlamak zorundadırlar.

Hayatları hakkında bilgi verilen sahâbeler, -hangi cilt ve sahifede bulunabilecekse- son ciltte alfabetik sırayla gösterilmiştir.

4- İBNU MÂCE'NİN ZİYÂDELERİ: "Kütüb-i Sitte Muhtasarı Şerhi" adını verdiğimiz bu kitap esas itibâriyle *İbnu Deybe*'nin "Teysîru'l-Vüsûl" adlı kitabına dayanır. Bu eser altıncı kitap olarak *İbnu Mâce*'nin "Sünen"ine değil, *İmam Mâlik*'in "Muvatta" adlı kitabına yer verir. Halbuki, günümüzde Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabını *İbnu Mâce*'nin "Sünen"i teşkil eder. Bu durumda Kütüb-i Sitte deyince zihinler ister istemez, -haklı olarak-, *İbnu Mâce*'nin "Sünen"ini arayacaktır. İşte bu ihtiyacı da karşılamak maksadıyla *İbnu Mâce*'nin Kütüb-i Sitte'ye ziyâde olan yani İbnu Mâce'de olduğu halde diğer kitaplarda yer almayan hadîsleri en sona ayrı bir bölüm hâlinde koymayı uygun gördük. Bu hadîslerin kitapta ilgili bahislere dağıtılması da düşünülmedi değil. Ancak, bu durumda Teysîru'l-Vüsûl'ün orijinalitesi kaybolacaktı. *İbnu Mâce*'nin ayrı tutulmasından doğacak mahzuru şöyle giderdik: Mefhum fihristinde her konunun geçtiği yerler gösterilirken, o konuya temâs eden *İbnu Mâce* hadîsleri de gösterilmiştir.

İbnu Mâce'de geçen ziyâde hadîslerin miktarca 1339'u bulduğunu göz önüne alacak olursak bu ilâvenin eserimize nasıl bir zenginlik kazandıracağı anlaşılır.

5- FİHRİSTLER: Kitabın bu kısmında, öncelikle "*Mefhumlar Fihristi*" olmak üzere, kitapta geçen şahıs, kitap ve yer isimleri, âyet-i kerîmelerle ilgili fihristler yer alacaktır. "*Mefhumlar Fihristi*" sayesinde istenen bir konuya giren âyet, hadîs ve açıklamalar kitabın nerelerinde geçmektedir, topluca görülecektir. Fihristler kısmı son ciltte yer alacaktır.

Eser, bilhassa bu "*Mefhumlar Fihristi*" sayesinde, arayacağımız her meseleyle ilgili bahsi hemen bulmamızı sağlayacaktır. Eserin, esas itibariyle, dinimizin yer verdiği meselelerin kâhir ekseriyetine yer veren geniş muhtevası göz önüne alınınca, kitaba, istediğimiz yüzde doksan meseleyi bulabileceğimiz bir İslâm ansiklopedisi gözüyle bakabileceğiz.

6- LÜGATÇE: Eserde geçtiği hâlde anlaşılmasında zorluk çekileceğini tahmin ettiğimiz bir kısım kelime ve tâbirleri ve değişik ilim dalına giren ıstılahları kısaca açıklayaçağız. Bu kısım da son ciltte yer alacaktır.

Kitap bu hâliyle gerek *rivâyet*, gerek *dirâyet* ve gerekse *usûl* bahislerinde, araştırıcı dışında her müslümanı, hadîs sahasında bir başka kitaba ihtiyaç duyurmayacak zengin bir muhteva taşıyacaktır.

Cenâb-ı Hakk şeriat-ı garrasını öğrenmek sonra da yaşamak isteyenlere yardımcı olsun, bu çalışmamızı mağfiret ve rızasına vesile kılsın.

Amîn

Doç.Dr. İbrahim CANAN

Not : Kitabın bütün cildlerinde, ıstılâhî mânâda kullanılan kelimeler, farklı karakterde (yani ya daha koyu, yahut da *italik* denen eğri) harflerle yazılmıştır. Bu kelimelerin günlük dildeki mânâsına aldanmamalı, Lügatçe'ye bakılmalıdır.

MUKADDİME

Bu Kısım; Hadisle İlgili şu bölümleri ihtiva etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM : Hadis Tarihi
(Kütüb-i Sitte ve belli başlı hadis te'lifatı)

İKİNCİ BÖLÜM : Bazı Hadîs Meseleleri

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : Hz. Peygamber (s.a.s.)'in
İlmi Yayma Tedbirleri

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : Hadis Usûlü

BİRİNCİ BÖLÜM

HADÎS TARİHİ

Not. Kütüb-i Sitte ve belli başlı hadîs telifatı, **Hadis Tarihi** zımnında tan...

HADÎS TARİHİ

İslâmî ilimlerin en eskisi hadîs ilmidir[1]. Hadîs ilmi, Resûlullah (aleyhis-salâtu vesselâm)'la başlayıp zamanla kemâle ermiş bir ilimdir. Hatta bu ilmin, başlangıçtan beri ara vermeden gelişmeler kaydederek yol aldığını, günümüzde bile insanlığa hizmetler vererek tekâmülünü devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Elbette her devirde aynı derecede terakkî ve parlama gösterememiştir. Çok parlak gelişmeler ve şaşaalı asırlar, kemâlin zirvesine ulaştığı devreler yaşadığı gibi, durakladığı, hizmet ve tesirinin sınırlandığı zamanlar da olmuştur. Hulâseten şu söylenebilir: Hadîs tarihi, şaşaa yönüyle, İslâm tarihiyle belli bir paralellik arzeder: İslâm'ın parlama döneminde o da parlamış, en güzîde, en orijinal ve en mûteber muhalled eserlerini vermiştir. İslâm'ın duraklama döneminde de duraklamış, orijinallikten uzaklaşmış, öncekilerin tekrarından dışarı çıkamayan eserler vermiştir. Şu demek oluyor: Mü'minler Nebîlerinin sünnetine ehemmiyet verip ilmini geliştirdikçe, Allah da maddi terakkî, siyasî üstünlük şeklinde onları mükâfatlandırmıştır.

Araştırıcılar, umumiyetle, hadîs sahasında yapılan çalışmaların mahiyetini göz önüne alarak, hadîs târihini başlıca dört safhaya ayırırlar:

1- Tesbît Safhası

2- Tedvîn Safhası

3- Tasnîf Safhası

4-Tehzîb Safhası

---

(1) Hadîs nedir, ne değildir, gibi "hadîs"le ilgil teknik açıklamayı usul-i hadîsle ilgili bölümde yapacağız.

TESBÎTÜ'S-SÜNNE

Bu safha, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ile Ashâb-ı Kirâm (radıyallahu anhüm ecmaîn) devrini içine alır, müddet olarak birinci asırla sınırlanır.

Bu safhanın en bariz, en göze çarpan husûsiyeti sünnet ve hadîsin *zabt* ve *tesbît*idir. *Zabt* veya *tesbît* deyince yazı veya hâfıza yoluyla *tesbîti* anlayacağız. Günümüz şartlarında, bant, video, film gibi çok daha zengin ve mevsûk zabt vâsıtalarına rağmen o zamanda yazı ve hâfızadan başka zabt ve tesbit imkânı yoktu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın tedbirleri ve Ashâb (radıyallahu anhüm)'ın gayreti sonucu bu iki zabt vâsıtasından azamî ölçüde faydalanıldığını göreceğiz.

ZABT VE TESBÎTE MÜESSİR OLAN ÂMİLLER

Sünnet ve hadîsin sıhhatli ve zengin bir şekilde zabtını sağlayan başlıca âmilleri şöyle sıralayabiliriz.

1- KUR'ÂNÎ ÂMİLLER:

Kur'ân-ı Kerîm tâ bidâyetten itibâren Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şahsiyetini tebcîl etmiş, dindeki ehemmiyetini hatırlatmaktan geri durmamıştır. İhtilaflı meselelerde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a müracaat, O'nun emirlerine itaat emredilmiş, O'na muhalefet, Allah'a muhalefet; O'na itaat, Allah'a itaat olarak ifade edilmiştir. İşte bu âyetlerden bazıları:

"Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden menederse ondan geri durun..." (Haşr, 7).

"Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse bilsin ki, Biz seni onlara bekçi göndermedik" (Nisa, 80)

"Peygamber'in emrine aykırı hareket edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya can yakıcı bir azaba uğramaktan sakınsınlar" (Nur, 63)

"Sana da insanlara gönderileni açıklayasın diye zikri indirdik, belki düşünürler" (Nahl, 44).

"And olsunki, Allah, inananlara, âyetlerini okuyan, onları arıtan, onlara Kitab ve hikmeti (sünneti) öğreten, kendilerinden bir peygamberi göndermekle iyilikte bulunmuştur. Halbuki onlar, önceleri apaçık sapıklıkta idiler " (Âl-i İmrân, 164).

Hz. Ebu Hureyre'nin kendisini çok hadîs rivâyet etmekle itham edenlere verdiği cevap da burada kaydetmeye değer: *"Kitâbullah'da şu iki âyet olmasaydı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan aslâ hiçbir rivâyette bulunmazdım:* **"Gerçekten Allah'ın indirdiği Kitab'tan bir şeyi gizlemede bulunup onu az bir değere değişenler var ya, onların karınlarına tıkındıkları ancak ateştir. Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz ve onları günahlar dan arıtmaz. Onlara elem verici azab vardır. Onlar doğruluk yerine sapıklığı, mağfiret yerine azâbı alanlardır. Ateşe ne kadar da dayanıklıdırlar" (Bakara, 174-175).**

Şu iki rivâyet, hadîscilerin Kur'ân-ı Kerîm'den pek çok müşevvik unsurlar bulduklarına delâlet eder:

Yezîd İbnu Hârun, Hammâd İbnu Zeyd'e sordu:

— *"Ey Ebu İsmâil, Cenâb-ı Hakk, acaba hadîscileri Kur'ân-ı Kerîm'de zikretmiş midir?*

— *Evet, dedi. Hâmmâd:*

— Şu âyete kulak ver: وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

"İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir tâifenin, dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler"(Tevbe, 122).

İşte bu âyet, ilim ve fıkıh talebi için seyahat edip ilim getiren ve getirdiğini geride bıraktıklarına öğreten herkesi içine alır.

Bir başka rivayette belirtildiğine göre İbnu Abbâs (radıyallahu anh)'ın azadlısı olan *İkrime: "Tevbe Suresi'nin 12'inci âyetinde geçen* **"es-sâihûn"** *(yâni "seyâhat edenler")'den maksad hadîs talebi için yola çıkanlardır"* *demiştir.* Âyet'in

meâli şöyle: "(Ey Muhammed!) **Allah'a tevbe eden, kullukta bulunan, O'nu öven, O'nun uğrunda seyâhat eden, rükû ve secde eden, mârûf'u emreden, münkeri yasaklayan ve Allah'ın yasaklarına riâyet eden mü'minlere de müjdele!" (Tevbe, 112).**

Bu çeşitten, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine sevkeden âyet çoktur, ileriki bahislerde başka vesilelerle bunlara temas edecek,başka örnekler de kaydedeceğiz.

2- NEBEVÎ ÂMİLLER:

Bu kısma, sünnetin öğrenilmesi, neşri ve sıhhatli şekilde öğrenilip öğretilmesi için Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şuurla uyguladığı bir kısım tedbirleri dahil ediyoruz.

a) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hayat düzeni:

Sünnetin yaygın ve sıhhatli bir tesbîte mazhar olmasında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hayat düzeni nebevî âmillerin birincisi olarak kayda değer. Zira öncelikle meskeninin yeri bu maksada uygun olacak şekilde seçilmiştir. O devir müslümanlarının günde en az beş kere olmak üzere,en ziyade uğrak yeri olan *Mescid*'in avlusunda bir köşeye inşa edilen hücrelerde ikâmet etmektedir. Bu durum mü'min cemaatin her an kolayca Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı görmesine, dinlemesine imkân tanımıştır. Üstelik, *Mescid*'e öylesine değişik hizmetler yüklenmiştir ki, netice itibâriyle Medine İslâm cemaatinde cereyân eden her çeşit ictimâî tezâhürlerin âdeta merkezi olmuştur: Ma'bettir, beş vakit farz ibadetler cemaatle orada eda edilmektedir. Yerine göre hapishânedir, suçlular mescidin bir direğine bağlanabilmektedir. Misafirhânedir, taşradan gelen siyasî heyetler birçok durumlarda *Mescid*'de ağırlanmaktadır. Hastahânedir, savaşta yaralananlar orada tedâvi edilmektedir. İstirahat yeridir, dileyen sırt üstü uzanıp yorgunluğunu giderebilmekte, *kaylûle* denen gündüz uykusunu alabilmektedir. Bazı şikâyetlerin dinlendiği, dâvaların görüldüğü mahkeme hizmetleri de orada verilmektedir, vs...

Suffa denen bir nevi yatılı mektebin *Mescid*'de açıldığını, hususî muallimlerden, bilmiyenlerin orada okuma yazma ve Kur'ân öğrendiklerini de belirtmek gerek. Hatta *Mescid*'in *mufâhara* denen şiir ve hitâbet yarışmalarına sahne olduğunu, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın husûsî şâiri *Hassân İbnu Sâbit*

için -müşrikleri tezlîl, mü'minleri teşcî edici- şiirlerini okuması maksadıyla müstakil bir minber konduğunu, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Mescid'de zaman zaman *eyyâmu'l-Arap*, isrâiliyât anlatıp, anlattırdığını da göz önüne alacak olursak *Mescid*'in canlı ve her an insanların kaynaştığı bir kültür merkezi de olduğunu anlarız.

Mescid'e böyle çok çeşitli hizmetler gören bir merkez hüviyeti kazandırılması tesâdüfî veya yer darlığı gibi durumlardan ileri gelmiyordu. Bütün bunlar maksadlı ve şuurlu idi. Bu kesin iddiada bizi teyid edip, yardımcı olan rivâyetler var. Nitekim Tâif heyetinin *Mescid-i Nebevî*'de ağırlanmasıyla ilgili rivayetler, orada ağırlanışlarını: "*Onların kalplerini yumuşatmak için*" diye sebebe bağlar. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu heyetleri -durumlarına göre- bazı hususî evlerde veya Medîne'de oturan hemşehrilerinin, dostlarının yanında ağırlaması da bir prensibi olduğu halde[2] henüz müşrik olan ve müslüman olmak için, -kabul edilmesi imkânsız- "*namaz kılmamak*", "*zinaya devam etmek*", "*putlarına dokunulmaması*" gibi şartlar koşan Taifliler "*kaplerini yumuşatmak için*" *Mescid* de ağırlaması, *Mescid*'in çok yönlü kullanılmasındaki Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hususî alâkasını gösterir. Orada okunun Kur'ân, yapılan dinî konuşmalardan başka İslâm'ın fiili yaşanışını müslümanların hayatında müşahhas olarak görme imkânı da var. Bütün bunlar *kalbleri yumuşatıcı* unsurlardır.

Şu halde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) müslümanların, farz namaz vakitleri dışında da boş vakitlerinde, imkân nisbetinde *Mescid*'e uğramalarını, orada kaynaşmalarını istemektedir. Kendisi evini de hemen onun avlusunda inşa ettirmiştir. Bu durum mü'minler cemaatinin Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i azamî miktarda görmeleri ve dinlemeleri ve sünnetini sıhhatli şekilde öğrenmeleri için alınmış fevkâlâde müessir bir tedbirdi.

Öte yandan ihtiyaç duyanların kendisine uğrayıp problemlerini arzedebilmek için riâyet edecekleri aşırı bir teşrifat,aşmaları gereken protokol çemberleri yoktu. Arapların, komşuları olan İran ve Bizans saraylarında gördükleri debdebe ve saltanatın burada gölgesi bile mevcut değildi. Halkla onun arasında askerler, muhâfızlar, teşrifat ve izin daireleri yer almıyordu. Resûlullah (aley-

---

(2) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın zaman zaman müsafirhane olarak kullandığı hususî evler vs. hususlarda geniş bilgiyi bu cildin "*İlmin yaygınlaştırılmasıyla ilgili Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in aldığı tedbirler*" bölümünde bulabilirsiniz.

hissalâtu vesselâm) bazı durumlarda bir muhafız veya kapıcı bulundurmuş ise de **"Allah seni halktan korur" (Mâide, 67)** ayeti nâzil olduktan sonra onu da kaldırmıştır (591. hadîse bak).

Her an insanlarla haşır neşir olan, huzuruna kadın, erkek, hür, köle, yerli, yabancı herkesin kolayca girebildiği Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) her hususta onlarla konuşuyor, ferdî olarak, toplu olarak onlara hitabediyor, irşâd ediyor, hatalarını düzeltiyordu.

Böylesi bir hayat tarzı sünnetinin azamî ölçüde öğrenilmesi için en iyi zemin teşkîl ediyordu.

b) Resûlullah'ın, Sünnetin Öğrenilmesine Teşvikleri:

Yukarıda belirtilen ve tabiî olarak sünnetin öğrenilmesini sağlıyan ictimâî tanzimden başka Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Ashâbını pek çok direktifleriyle uyarmış, sünnetini öğrenmeye ve öğretmeye, sıhhatli şekilde korumaya teşvik etmiştir. Bunlardan bâzılarını kaydedelim:

نَضَّرَ اللّهُ امرئاً سَمِعَ مَقَالَتِى فَبَلَّغَهَا فَرُبَّ حامِلِ فقهٍ غيرُ فقيهٍ وَرُبَّ حامل فقهٍ إلى مَنْ هو أَفْقَهُ منه

"Cenâb-ı Hakk benim sözümü dinleyip başkasına tebliğ edenin yüzünü ak etsin. Belki kendisine nakledilen nakledenden daha âlimdir ve (bu sebeple) daha iyi anlar."

ما من رجل يحفظ علما فيكتُمُهُ اِلاَّ أُتِىَ بِهِ يَوْمَ القِيَامَةِ مُلْجمًا بلِجام مِنَ النار

"Kendisine bir hususta soru sorana cevap vermeyen kimse kıyamet günü ateşten bir gem ile gemlenmiş olarak (Allah'ın huzuruna getirilir)".

وحدِّثوا عنى وَلاَ حَرَجَ **"Benden hadîs rivâyet ediniz, bunda bir mahzur yoktur".**

فَمَنْ كَتَمَ حَديثا فَقَدْ كَتَمَ ما أَنْزَلَ اللّهُ

"Bir hadîsi gizleyen Allah'ın indirdiğini gizlemiş olur".

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bu son ifadesinde hadîsi *"Allah'ın indirdiği"* Kur'ân-ı Kerîm sınıfına koymuş olmaktadır.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kendisine gelen heyetleri Medine'de bir müddet ağırlayıp Kur'ân ve hadîs öğrettikten sonra, onlar giderken kendilerine şöyle tenbihlerde bulunduğu rivayetlerde belirtilmiştir:

احفظوا واخبروا من وراءكم

"Söylediklerimizi hıfzedin ve geride bıraktıklarınıza da öğretin".

Keza şu hadîs de bu babta rivayet edilenlerin hem mühimlerinden hem de sarîh olanlarındandır:

لِيُبَلِّغِ الشاهدُ الغائبَ فانَّ الشاهدَ عسى انْ يبلّغ مَنْ هو اَوْعى له منه

"Hazır bulunanlar, buraya gelmiyenlere de duyursunlar... Olur ya hazır bulunan, tebliğ ettiğini kendisinden daha iyi anlayıp kavrayacak birisine nakleder".

İbnu Abbas (radıyallahu anh) tarafından rivâyet edilen şu hadîs de Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ashâb (radıyallahu anhüm)'ı hadîsleri dinlemeye ve sonra da rivâyet etmeye teşvik etmekte ve hatta daha sonraki nesilleri de bu rivâyet müessesesi hususunda uyarmaktadır:

تَسْمَعُونَ وَيُسْمَعُ مِنْكُمْ وَيُسْمَعُ مِمَّنْ سَمِعَ مِنْكُمْ

"Sizler, (benden) dinliyorsunuz. Sonra da sizden dinleyecekler; daha sonra da sizden dinlemiş olanlardan dinleyecekler".

c) Sormaya Teşvîk:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), kadın veya erkek herkesin, problemlerini çekinmeden sormaya teşvik edici bir siyâset tâkip ettiğini görmekteyiz. Hattâ bâzı utanma konusu olan cinsî hayatla ilgili veya kadınların hususî hâlleriyle ilgili meselelerde, utanma duygusu sebebiyle meselenin ört-bas edilmemesi, behemahal, anlaşılacak bir açıklık içerisinde sorulması gerektiğine ashabını iknaya ayrı bir önem verdiğini söyleyebiliriz. Bir başka ifâde ile, dinin öğrenilmesine mâni olabilecek, gereksiz ve yersiz utanma duygusuyla sistemli ve şuurlu şekilde mücâdele ettiğini gösteren birçok rivayet vardır.

Söz gelimi, *Hz. Enes* (radıyallahu anh)'in rivâyetine göre bir gün, annesi *Ümmü Süleym* (radıyallahu anhâ) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelerek: *"Ey Allah'ın Resûlü! Kadın rüyasında erkeğin rüyâda gördüğünü görünce gusül icâb eder mi?"* diye sorar. Orada hazır olan Hz. Aişe: *"Ey Ümmü Süleym, kadınları rezil ettin, Allah canını almasın!"* der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'ye: **"Hayır, kadınları rezil eden sensin, Allah senin canını almasın. Evet ey Ümmü Süleym, gusletmesi gerekir, eğer onu görürse"** der. Hadîsin bir başka vechine göre: **"Ey Aişe, bırak onu, sorsun. Zira Ensâr kadınları fıkıhtan suâl ediyorlar"** demiştir.

Bu konuya giren rivayetler gösteriyor ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) utanarak zaman zaman kinâyeli bir tarzda cevap vermeyi tercih etmiş ise de, kesinlikle bu çeşit soruları cevapsız bırakmamış, soranların cesaretlerini kırıcı, sorduğuna pişman edici azarlama, surat asma, çekingenlik gösterme gibi davranışlara yer vermemiştir. Bu çeşit meselelerin izahına girerken **"Allah gerçeği açıklamaktan vazgeçmez" (Ahzâb, 53)** meâlindeki âyeti tilavet buyururdu. Buna alışan Ashab da öyle yapar, aynı âyeti okuyarak bu çeşit suallerini rahatça sorarlardı. Nitekim yukarıda kaydettiğimiz rivâyetin bazı vecihlerinde, Ümmü Süleym (radıyallahu anhâ)'in soru sormazdan önce bu âyeti okuduğu belirtilir.

Dinin utanma ve istihyayı celbeden hususlardaki inceliklerini sormada Medineli kadınların daha cesur oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim *Hz. Aişe* (radıyallahu anhâ): *"Ensâr kadınları ne iyi kadınlardır, onların dinlerini öğrenmelerine haya mâni olmamıştır"* der.

Hem kadınların hususî mevzularda sual sormadaki rahatlık ve cesâretlerini, hem de bu sualler karşısında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in tutumunu göstermek bakımından Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin Rifâ'atu'l-Kurazî'nin hanımıyla ilgili rivayetini özetleyerek kaydedeceğiz. Rifâ'a'dan boşanan hanım Abdurrahman İbnu Zübeyr (radıyallahu anhüma) ile evlenir. Fakat ikinci kocasının cinsî yetersizliğini *"Abdurrahman'ınki elbise saçağı gibidir"* diyerek açık bir şekilde tasvir ederek eski kocasına dönmek hususunda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den izin ister. Bu sırada huzurda Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) vardır. Kapıda da Hâlid İbnu Saîd İbni'l-Âs oturmaktadır. Hâlid (radıyallahu anh), kadını bu müstehcen konuşmasından men etmesi için, içeride bulunan Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh)'e seslenir ve: *"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın huzurunda bu çeşit konuşmaktan kadını niye menetmiyorsun?"* der.

Râvi, bu konuşmalar karşısında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in tebessümünü ziyâdeleştirmekten başka bir aksülamelde bulunmadığını ve kadına: **"Her halde sen Rifâ'a'ya geri gitmek istiyorsun. Hayır, sen onun balcığından o da senin balcığından tatmadıkça gidemezsin"** diyerek meselenin fıkhî hükmünü beyan ettiğini belirtir(3).

(3) Bu mevzu üzerine geniş bilgi çok sayıda örnek görmek isteyenlere "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Sünnetinde Terbiye" adlı kitabımızı tavsiye ederiz (Sayfa 311-316).

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu mevzudaki tutumunu *İmam Nevevî şöyle bir yoruma kavuşturacaktır: "(Hakkı öğrenme meselesinde haya etmek dinin talebedip övdüğü) hakiki haya değildir. Zira hayanın tamamı hayırdır; hayâ, hayırdan başka bir şey getirmez. Dini ilgilendiren ve fakat utandırıcı olan meselelerde suâlden vazgeçmek hayır değil, şerdir. Öyle ise şer getiren şey nasıl haya olur?"*

d) Konuşma Tarzı:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîsleri tedkik edildiği zaman bir husus dikkat çeker: Çoğunlukla kısa kısa hitâbeler, açıklamalardır. Uzun olan hadîsler pek nâdirdir. Hadîslerin kısa oluşu tesâdüfî değildir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şuurla sözlerini kısa tutmuştur. Gayesi sözlerinin kolayca, çabukça öğrenilmesi ve hatta ezberlenmesidir.

Rivâyetler, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in konuşurken kelime ve hatta harfleri sayacak kadar net ve ağır konuştuğunu, bazı durumlarda sözlerini üç kere tekrar ettiğini belirtir. Nitekim, birçok rivâyette raviler, o sözün Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından tekrar edildiğini açıklar. *Enes*'ten gelen bir rivâyette, tekrardan gâyenin söylenen sözün anlaşılması ve "*akılda tutulması*" olduğu belirtilir.

Kültürel miraslarını, tarihen, yazı değil, ezber yoluyla intikal ettirmiş, bu sebeple ezberleme ve hafıza kapasitesi gelişmiş bir millette bu tedbirin ehemmiyeti açıktır.

e) Suffe Mektebi'nin Tesîsi:

Sünnetin tesbîtinde son derece müessir nebevî tedbirlerden biri, *Mescid*'in içinde bir nevi yatılı mektep olan *Suffe*'nin tesîsidir. Çoğunluğunu muhâcirlerin teşkil ettiği bekar ve kimsesiz müslümanlar gece ve gündüz devamlı burada kalır, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı dinler, Kur'ân ve yazı öğrenir, boş vakitlerinde hep ilim ve zikirle meşgul olurdu. Çok hadîs rivâyetinde ismi geçen *Ebu Hüreyre, Abdullah İbnu Ömer, Ebu Saîdu'l-Hudrî* gibi zevâtın **buraya mensup olmaları da, sünnetin tesbitinde bu müessesenin nasıl büyük** rol oynadığını anlamaya kâfidir. Ancak *Suffe* ile alâkalı olarak geniş tahlili, *Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ilmin yayılması için aldığı tedbirlere* tahsîs ettiğimiz üçüncü bölümde yapacağız.

f) İlme teşvîk:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, ilme olan teşvikleri de sünnetin öğrenilmesinde, öğretilmesinde büyük rol oynamıştır. Zira başlangıçta "*ilim*" kelimesi yaygın şekilde "*sünnet*" ve "*hadîs*" kelimesi yerine kullanılmıştır. Bu sebeple eski metinlerde geçen *ilim için seyahat* tabiriyle *hadîs dinlemek* için yapılan seyahat kastedilir. Keza *tâlibu'l-ilm* tabirinden de ekseri durumlarda *tâlibu'l-hadîs* anlaşılır. Öyle ise Kur'ân ve hadîste ilme teşvik, ilme övgü, ilim tâlibi ve âlime vâdedilen üstünlük ve sevaplar, okuma ve yazmanın inkişâfı için alınan tedbirler, kurulan maarif müesseseleri vs. hepsi bir yönüyle hatta ağırlıklı ve daha mühim yönüyle sünnetin tesbitini hedeflemiş ve öncelikle buna yaramıştır, denebilir.

Durum böyle olunca Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ilmî gelişme için aldığı tedbirler, doğrudan doğruya hadîslerin zabtını ilgilendiren bir konudur. Bu meselenin iyi bilinmesi, bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından hadîs zabtı için alınan tedbirlerin anlaşılması için gerekli olmaktadır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sağlığında ve Selef devrinde hadîsin zabtı hususunda tereddüt uyandırmaya çalışanlara ve hususen zamanımızda bu meseleyi fazla kurcalamak isteyen suiniyet sâhiplerine muknî bir cevap verebilmek maksadıyla, biz bu konuya az ileride genişçe ve müstakil olarak *Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in İlmi Yayma Tedbirleri* başlığı altında ele alacağız

3- SAHABELERLE İLGİLİ ÂMİLLER:

Sünnetin zabt ve tesbitinde Ashâb (radıyallahu anhüm ecmain)'ın rolünü ayrıca belirtmemiz gerekir. İslâm Dini'ne Ashâb neslinin her husustaki hizmetleri mümtaz bir yer tutar: Fetihte, ilimde, örnek yaşayışta, Kur'ân'ın tefsirinde, hukukun tedvîninde, devletin teşkîlatlanıp ictimâî müesseselerin kurulmasında vs; işte, sünnetin zabt ve muhâfaza hizmetinde de Cenâb-ı Hakk, en büyük payı kendilerinden razı olduğunu Kur'ân âyetlerinde ifâde buyurduğu o nesl-i emcede (radıyallahu anhüm ecmain) nâsib kılmıştır.

Sünnetin İslâm Dini'ndeki yeri ve sünnet karşısında takınılması gereken tavır hususlarında, yukarıda belirtilen Kur'ânî ve nebevî dersleri almış bulunan Ashâb'ın dört elle, bütün imkânlarıyla *sünnet*'e sarıldıklarını göreceğiz.

Bize intikal eden çok sayıda rivâyet gösteriyor ki gerek Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ve gerekse onun sünnetinin, dindeki gerçek kadrini Ashâb nesli kadar hakkıyla anlıyan bir başka nesil gelmemiştir. Günümüz müslümanlarının çoğunlukla anlamaktan bile aciz kalacağı öyle davranışlara şâhid oluyoruz ki, onları Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a ve dolayısıyla onun sünnetine verilmiş olan ehemmiyetin bir tezâhürü olarak değerlendirmeden zikretmek bile zordur. Çünkü muhatabımız anlıyamayacağı için reddedecek veya istihfaf edecek, dudak büküp, mânevî sorumluluk altına düşecektir.

Söz gelimi en sahih rivâyetlerde Ashâb-ı Kiramın (radıyallahu anhüm) Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın abdest suyunu, terini, tükrüğünü teberrüken sürünmek üzere âdeta yarış ettiklerini, tek bir kılının bile yere düşerek zâyi olmasına meydan vermeyip, büyük bir ihtiramla teberrüken taşıdıklarını görmekteyiz. Dinin yaşanması, ahkamının açıklanması, ibâdetlerin icrası gibi öze girmeyen, Kur'ân'da sarîh bir emre rastlanmayan nebevî bâzı maddî hatıralar karşısında böyle davranan insanların, doğrudan doğruya dinin özüne giren dünya ve âhiret hayatının düsturlarını, saâdet-i dâreynin medârını teşkîl eden, Kur'ân âyetleriyle ehemmiyetine dikkat çekilen sünnet karşısında nasıl dikkatli, titiz, gayretli,heyecanlı davranacaklarını daha iyi anlarız. Bizce, Ashâb'ın sünnet karşısındaki akıl almaz hassasiyetini takdirde bu rivâyetler son derece önemlidir. Söz gelimi, Ashâb'tan bazılarının, bir hadîste düştükleri tek kelimelik tereddüdü gidermek için günler ve geceler, hatta aylarca süren zahmetli yolculuklara katlanmış olmalarındaki sırrı anlamakta zorluk çekmemek işten değildi. Ama bu rivâyetler sâyesinde diyebiliyoruz: "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın fem-i mubâreklerinden dökülen tükrük ile teberrüke can atan o nesil, aynı ağızdan dökülen saâdet-i dareyn düsturları için her şeyinden fedâkarlığa elbette ki tereddüt etmiyecek, gözünü kırpmayacaktır*".

Hz. Ömer (radıyallahu anh)'den gelen bir rivâyet Ashâb'ın, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı mütemâdiyen takip edebilmek, tarla, ticaret gibi günlük meşguliyetlerin engellemelerini asgariye düşürebilmek için nasıl bir gayret ve tedbire başvurduklarını göstermektedir: Der ki: "*Ben ve Medine'nin yakın köylerinden olan Benu Umeyye İbnu Zeyd'den Ensârî bir komşum aramızda anlaştık. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yanına gitmekte nöbetleşiyorduk. Bir gün o, bir gün ben gidiyordum. Ben gidince o günün haberi ile dö-*

nüyor vahiy ve saire ne olmuşsa anlatıyordum. O gitmişse aynı şeyi yapıyor, (akşam olunca duyduklarını ve gördüklerini bana anlatıyordu)".

Buharî'den başka kitaplarda, Hz. Ömer (radıyallahu anh) dışında kalan kimselerden -Meselâ Ukbe İbnu Âmir'den- Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı takip etmek üzere nöbetleştiklerine dair gelen rivayet nazar-ı dikkate alınınca, bu hâlin bir iki kimseye münhasır kalmayıp Ashâb'tan pek çoğunun başvurduğu umumî bir prensip olduğu anlaşılır.

Ebu Hüreyre, Enes İbnu Mâlik (radıyallahu anhümâ) başta bütün Ashâb-ı Suffe, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan hiç ayrılmamaya çalışıyor, her söylediğini öğrenmeye gayret ediyordu. Nitekim çok hadîs rivâyet ettiği için tenkide mâruz kalan *Ebu Hüreyre* (radıyallahu anh) kendisini müdâfaa sadedinde "*...Muhâcir kardeşlerimizi çarşıda alış veriş, Ensâr kardeşlerimizi de tarla vs. işleri meşgul ederken, Ebu Hüreyre, karın tokluğuna Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı takip eder onların hazır olmadığı konuşmalara hazır olur, onların öğrenmediklerini öğrenirdi* " der.

Âshâb'ın sünnete gösterdiği alâka, atfettiği kıymet, ifa ettiği hizmet ileriki bahislerde muhtelif vesilelerle sunacağımız açıklamalarla daha iyi tebeyyün edip anlaşılacak bir husustur. Bu kadarcık bir dikkat çekme ile şimdilik iktifa ediyoruz.

4- ÜMMÜHÂTU'L-MÜ'MİNÎN'İN ROLÜ:

Sünnetin geniş çapta zabt ve tesbitinde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın muhterem zevcelerinin rolünden ayrıca söz etmek gerekir. Zira kadınlar ve âile hayatıyla ilgili pek çok mesele onlar tarafından rivayet edilmekten başka, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ev içerisinde geçen ve aile dışında kalan, erkeklerin görmesi mümkün olmayan hususî yaşayışı ile alâkalı pek çok durumlar onlar vâsıtasıyla rîvayet edilmiştir.

Ayrıca, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın zevceleri (radıyallahu anhünne) kadınları ilgilendiren pek çok meselede Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le problemi olan kadınlar arasında aracılık yaparlardı. Yani bâzan kadınlar, meselelerini doğrudan doğruya Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a açmaktan haya ederler, zevcelerinden birine açarlardı. Onlar da Resûlullah

(aleyhissalâtu vesselâm)'a aktarırdı. Bazan da, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) aynı mülahazalarla kadınların sorularına imâli ve mücmel bir tarzda cevap verir, onlar anlamakta zorluk çekebilirlerdi. Bu durumda da *ümmühâtu'l-mü'minîn*den biri araya girip, kadına, anlayacağı açıklıkta izahâtta bulunurdu. Buna güzel bir örneği *Hz. Aişe*'den kaydedeceğiz, der ki: *"Ensâr'dan bir kadın Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)*'a **gelerek: "Hayız kanından nasıl temizleneyim?" diye sordu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): "Miskle kokulanmış bir bez parçası al, onunla üç sefer temizle"** *dedi. Ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) utanarak yüzünü çevirdi. Kadın anlamadı ve: "Nasıl temizlenirim?" diye tekrar sordu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):* **"Onunla temizle"** *dedi. Kadın tekrar "Nasıl?" deyince, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):* **"Sübhanallah! Temizlen!"** *dedi. Ben kadını kendime çekerek: "Bezi, kan bulaşan yerlere tatbik ederek sil" dedim". (Hadis Buharî ve Müslim'den rivayet edilmiştir).*

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın birçok kadınla evlenmesinin başlıca sebeplerinden birinin, hatta birincisinin sünnetin tesbitiyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü 25 yaşından 53 yaşına kadar, yani bütün Mekke hayatı boyunca kendisinden 15 yaş büyük bir kadınla iktifa eden Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Medîne'ye hicret ettikten sonra birden bire birçok kadınla nikahlanması gerçekten düşündürücü ve mânidârdır. Elli üç yaş gibi, insanlarda cinsî his ve heyecânın sükûnet bulduğu bir devrede vukû bulan evlenmeleri, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) gibi, herşeyini belli bir misyona adamış bir zâtın hayatında, bâzı İslâm düşmanlarının eblehçe ileri sürdükleri gibi "şehevî maksadlarla" izâh etmek mümkün değildir. Sırf siyâsî maksadlarla izâh etmek de nâkıs kalır. Tebligâta, sünnetin tesbitine yönelik gayeleri bilhassa tebârüz ettirmek gerekir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın iç hayatı yaşça, mizaçca, ilimce, kaabiliyetce farklı müşâhidler tarafından görülmeli, gözlenmeli, görülenler, duyulanlar, intibalar tesbit edilerek arkadan gelen nesillere aktarılmalı idi. Çünkü, kıyâmete kadar gelecek binlerce, yüzlerce milyarlık ümmet onun sünnetine muhtaçtı, hayatına en güzel örnekleri, her meselede, ancak onun sünnetinde bulabilecekti. Öyleyse onun iç hayatı bir değil bir çok kadın tarafından takip edilmeli ve mümkün olan en ince teferruatına kadar zabt ve tesbît edilmeliydi.

Nitekim, bir kısım âlimler, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: **"Dünyanızdan bana üç şey sevdirildi: Kadın, güzel koku, gözümün nûru namaz"** hadîsini izah ederek şöyle demiştir: **"Kadınlar Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a sevdirildi, çünkü onlar, erkeklerin öğrenemeyeceği ve sormaktan da hicab edecekleri hususları rivâyet ediyorlardı."**

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın zevceleri sünnetin mühim bir kısmını rivâyet etmiştir. Hususen Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin bu babtaki hizmeti fevkalâde büyüktür. 2210 rivâyetle, "*müksirûn*" denen çok rivâyet edenler arasında dördüncü sırada yer alır. Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin soru sormakta pek cesur olduğu, anlamadığı hiçbir meseleyi sessiz geçirmeyip mutlaka sorduğu belirtilir.

Yeri gelmişken *Ümmühâtu'l-mü'minîn* dışındaki diğer sahâbî kadınların sünnetin tesbitine olan büyük katkılarını hatırlatmak gerekir. Onlar da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) meclislerine, cemaatlere ve hatta askerî seferlere katılmış, gördüklerini duyduklarını zabtedip, anlatmışlardır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kadınların dinlerini öğrenme hususundaki aşklarını, alâkalarını görerek, onların talebi üzerine haftanın bir gününde sâdece kadınlara hitâbetmiştir.

5- YAZILI VESİKALAR:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sünnetinin zabtında yazılı vesikaların da büyük rolü olmuştur. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın risalet ve siyâset hayatında yazının büyük yeri vardır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sadece Kur'ân-ı Kerîm'in yayılmasında yazıya yer vermemiş, başka maksatlarla da yazıya başvurmuştur: Sulh anlaşmaları, ittifak anlaşmaları, emânlar, krallara mektuplar, vasiyetnâme, alım-satım vesikası, nüfus sayımı, askere katılanların kaydı, imtiyaz berâtı, iktâ vesikası, emirnâme, tâlimatnâme, gizli talimatnâme, istihbârat mektubu, vali ve komutanlarla yazışmalar, zekatla ilgili açıklamalar, istek üzerine verilen vesikalar, tâziye mektubu gibi o zamanın ictimaî hayâtında câri her hususta Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) da yazıya başvurmuştur. Bunlar, bilâhare birçok İslâm müelliflerince görülmüş ve pek çoğunun muhtevası kitaplara geçirilmiştir. Bazı mektupların orijinal asılları günümüze kadar gelmiştir. *Profesör Muhammed*

Hamidullah, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le Dört Halife'ye ait yazılı vesikaları altıyüz sayfalık hacme ulaşan bir kitapta toplamıştır.

Bu vesikalardan bazısı birkaç satır iken bazısı pekçok teferruatı ihtiva eden birkaç sayfayı bulmaktadır. Buralarda zekât, öşür ve diğer ibâdet ve muâmelâtla ilgili çeşitli açıklamalara yer verilmektedir.

6- GAZVELER

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gazvelere iştiraki, sünnetin tesbit ve neşrinde ihmâli mümkün olmayan bir yer tutar. Zira bu gazveler hem sayıca çoktur (27 adet), hem de gazvelere çok sayıda ve değişik kabilelerden insan iştirak etmekte idi. Gazvelere iştirak edenler, sadece Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı görmek, dinlemek, müşkillerini kendisine arzedip çözüm almakla kalmıyor, her zaman Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la beraber olma ve dolayısıyla sünneti çok daha iyi bilme durumunda olan Medineli Ensar ve Muhâcirun ile kaynaşma, onlardan sünneti öğrenme imkânına da sâhip oluyorlardı. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in risâlet hayatının sonlarına rastlayan (9. hicrî yıl) Tebük Seferi'ne 30 bin kişinin iştiraki, düşünülecek olsa sadece bu gazvenin sünnetin tesbitinde ne kadar mühim bir yer tuttuğu hemen anlaşılır. Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm) bütün Arap kabilelerinin buna iştirâkini emretmişti. Orduda, daha yeni müslüman olmuş, sünnetten fazla bir şey bilmeyen çok sayıda asker vardı. Hele Medine'ye gelmeleri kolay olmayan uzak kabilelerin insanları bu fırsatlarda sünneti öğrenip, kendi diyarlarına götürüyor, oralarda bir nevi sünnet muallimliği yapıyorlardı.

Birçok mühim ahkâmın hep bu seferler sırasında vahy ve teşrî edilmesi de mevzumuz açısından önemlidir. Esirlere yapılacak muâmele ve ganimetin taksimiyle ilgili âyetler Bedir Seferinde;Mut'a nikahının kaldırılması, bazı hayvan etlerinin (ehlî eşek, katır, parçalayıcı diş taşıyan vahşîler, pençeli kuşlar) haram edilmesi, altın ve gümüşün, altın ve gümüş mukabilinde alınıp satılması, esirlerle ilgili bazı yasaklar, ganimetin taksimden önce kullanılmasının haram olduğu vs. gibi ahkâm Hayber Seferi sırasında; Mekke'nin haram oluşu, câhiliye devrinden kalma tefâhür ve imtiyazların ilgâsı, hatâ ile öldürmenin hükmü, Kâbe ve haccla ilgili hizmetlerden bazılarının ilgası gibi umûrlar Fetih günü toplanan büyük cemâatin huzurunda ilan edilmiştir. Yine aynı ce-

mâate Hucurât Suresi'nin "**Ey insanlar, sizi bir erkekle bir kadından yarattık, sizleri büyük milletlere ve küçük kabilelere böldük, ta ki tanışasınız. Sizin Allah nazarında en değerliniz en muttakî olanınızdır**" meâlindeki 13. âyeti de tilâvet edilir, duyurulur.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın katılmadığı, fakat Ashâb'ın katıldığı seferler de sünnetin Medine dışına çıkıp oralarda yayılmasına hizmet etmiştir.

7. VEDA HACCI:

Tıpkı, Tebük Seferi gibi, Veda Haccı da çok sayıda müslümanın bir araya gelip kaynaştığı ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı görme, dinleme imkânı bulduğu önemli bir fırsat olmuştur. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu esnada İslâm'ın ana umdelerinden biri olan Hacc ibâdetinin bütün menâsikini öğretmekle kalmamış,o büyük kalabalığa İslâm'ın getirdiği pek çok hukukî ve içtimâî inkılapların manîfestosu mahiyetindeki "*Veda Hutbesi*"'ni irâd buyurmuştur. Bu hutbede yer alan *nesî'in*[4] kaldırılıp normal kamerî takvimin vaz'ı, vâris için vasiyette bulunmanın haramlığı, karı-koca hakları, fâizin, kan dâvâsının yasaklanması gibi hükümleri burada hatırlatmakta fayda var.

8- İHTİDA HEYETLERİ:

Nasr Suresi'nde, önceden haber verilmiş olan, Mekke'nin fethiyle başlıyacak olan kitleler halinde İslâm'a girme hadiseleri de sünnetin yayılmasında fevkalâde müessir olmuştur. Zira, Mekke'nin fethedilmesinden sonra, her taraftan kabîleler Medîne'ye heyetler göndererek, müslüman olmak ve Hz. Pey-

---

(4) *Nesî:* Cahiliye Arapları, kamerî takvimi kullanmakla beraber, güneşin hareketlerini de nazar-ı dikkate alıyorlardı. Yani, dinî günlerin senenin aynı günlerine isâbet etmesi için her üç senede bir ve bazan da iki senelik bir aralıktan sonra takvime bir 13. ay daha ilâve ediyorlardı ki, buna nesî diyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm, -günümüz dinsizlerince zaman zaman "ramazan ayı yılın kısa günlerinde sâbit tutulsa" şeklinde gündeme getirilen- bu hâdiseyi "küfürde bir artış" ilan ederek yasaklamıştır: "**(Haram ayları) geciktirmek (nesî), ancak küfürde bir artıştır. Onunla kafirler şaşırtılır, onlar bunu bir yıl helâl, bir yıl haram sayarlar ki, Allah'ın haram kıldığına sayıca uysunlar da (varsın) Allah'ın haram ettiğini helâl kılmış olsunlar! Bu suretle de onların amellerinin kötülüğü kendilerine süslenip güzel gösterildi. Allah, o kâfirler gürûhunu hidâyete erdirmez" (Tevbe, 9-37).**

gamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le anlaşmak üzere harekete geçmişti. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), anlaşma yapmak üzere kabilelerini temsilen gelen heyetleri hususî bir ihtimamla kabul ediyor, onları, durumlarına göre akrabalarının, dostlarının yanlarına veya "*misafir ağırlama*" hizmeti veren bazı evlere yerleştiriyordu. *Mescid-i Nebevi*'ye yerleştirdikleri de oluyordu. Bu gelenlerle bir iki gün içinde anlaşıp geri çevirdiğine rastlanmaz. Aksine, bazan memleketlerini özletecek kadar birkaç hafta alıkoyup "*Kur'ân ve Sünnet*" öğretiyordu. Ayrılıp giderken, öğrendiklerini geride bıraktıklarına öğretmelerini tavsiye eden Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) heyet üyelerini memnun kılmaya büyük ehemmiyet veriyor, her bir ferdine ayrı ayrı gönül alıcı hediyelerde bulunuyordu.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ölüm ânında ifade ettiği en son vasiyetlerinden birinin **"gelen heyetlere verilmekte olan hediyenin ihmal edilmemesi"** olması, elçi meselesinin onun nazarındaki ehemmiyetini gösterir. Nitekim, taşra cemaatlerinin İslâmlaşmasında mukni, muallem ve de memnun kılınarak -yani sadece İslâm'ın hakkâniyetine inandırılıp İslâm öğretilmekle kalmayıp kalpleri de kazanılmış olarak- geri çevrilmiş olan bu heyet mensuplarının rolü büyük olmuştur. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan onların yaptıkları rivayetlere kitaplarımızda sıkca rastlarız.

9- ELÇİ VE MEMURLAR:

Sünnetin neşr ve tesbitinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gönderdiği elçi ve memurları da hatırlatmada fayda var. Bunlar sıradan mü'minler olmayıp, çoğunlukla okuma-yazma bilmek, gittiği memleketi daha önceden tanımak, gönderilen kişi ile dostluk ilişkisi bulunmak, ilim-fıkıh sâhibi olmak, yakışıklı olmak gibi bir takım mümtaz vasıfları bulunan kimselerdi. Taşra vilâyetlere gönderilen memurlar valilik, kadılık, muallimlik, vergi tahsildarlığı gibi birçok hizmeti birden görüyorlardı. Birçok sorumluluklarla Yemen'e gönderilen *Muâz İbnu Cebel* fıkhiyle, *Ebu Musa el-Eş'ari* de kıraatiyle, *Hz. Ali* de ilmiyle meşhurdu. Yine Yemen taraflarına vâli ve muallim tayin edilen *Amr İbnu Hazm*, Bahreyn'e gönderilen *Ala İbnu'l-Hadramî*, Necid'e muallim olarak gönderilen *Münzir İbnu Amr* yazı bilen kimselerdi[5].

(5) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bunlar gibi diğer bir kısım elçileri hakkında daha fazla bilgi, ileride "*İlmin yayılması için Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselân n aldığı tedbirler*" bahsinde gelecek.

ZABT VE TESBİTTE MÜHİM BİR PRENSİP: ASLA UYGUNLUK.

Zabt faaliyetlerinde en mühim husus doğruluktur. Yani Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sünnetini olduğu gibi zabtetmektir. Sözlerine bir kelime ilave etmeden veya tek kelime eksik bırakmadan, ağzından her ne çıkmışsa olduğu gibi öğrenmek ve öylece öğretmek, her ne yapmışsa tam olarak görüp olduğu gibi anlatmaktır.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu mühim hususa da dikkatleri çekerek Ashâb'ın hadîs konusunda titiz olmasını sağlamıştır. Nitekim, Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan söylemeyi şiddetle yasaklayan **"Kim bana bile bile kizb nisbet eder, hakkımda yalan söylerse ateşteki yerini hazırlasın"** hadîsi mütevâtir bir hadîstir. Üstelik bu hadîs, sayıca yüzü aşan sahabe tarafından rivâyet edilen nadir mütevâtirlerden biridir. Bu durum şu gerçeği ortaya koyar: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kendisiyle ilgili olarak yapılacak rivâyetlerde çok dikkat edilmesi, yalandan yanlıştan, eksik ve fazla rivâyetlerden kaçınılması hususunda pek çok uyarılarda bulunmuş, hadîscilerin *tesebbüt* dedikleri *hassas olmak, kılı kırk yarmak* gerektiği hususunu âdeta mümin kulaklara küpe yapmıştır. Nitekim, sahâbelerin hadîs rivâyetindeki titizliklerini açıklarken göstereceğimiz üzere hâfızasından, zabt gücünden emîn olan sahâbeler hadîs rivâyet etmeyi vazife bilirken, hâfızasından emin olmayanlar rivâyetten korkmuşlar ve âdeta kaçmışlardır. Bu iki zıt davranışın, aslında muharriki aynı düşüncedir: "Mesuliyet duygusu".

HADÎSLERİN YAZIYLA TESBİTİ

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde hadîslerin en sağlam tesbit yolu şüphesiz yazı idi. Ancak hadîslerin yazı ile tesbitine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ne derece yer verdi veya vermedi bir kaç cümle ile ifâde edilecek bir konu değildir. Mevzuyu aydınlatacak bir kısım teferruata inmek gerekecek. Zira bazı rivâyetler Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîs yazmayı yasakladığını ifâde ederken, diğer bazı rivâyetler de, tam aksine yasaklamadığını ve hatta teşvîk ettiğini ifâde etmektedir. Ayrıca, bir kısım sahâbelerin hadîsleri yazdığına dair ve hatta yazdığını Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a kontrol ettirdiğine dair rivâyetler var.

Bu farklı rivâyetleri göz önüne alarak bu bahsi birkaç başlık altında inceleyeceğiz:

1- Câhiliye devrinde okuma yazma durumu,
2- Hz. Peygamber'in hadîs yazmayı yasakladığını ifâde eden rivâyetler,
3- Hadîs yazmayı tecviz ve teşvîk eden rivâyetler,
4- Hadîs yazan sahâbeler,
5- Hadîs yazma yasağının mâhiyeti.

1- CAHİLİYE DEVRİNDE OKUMA YAZMA DURUMU:

Cahiliye devri Arapları, komşuları olan Bizans ve İran'a nazaran okuma-yazma meselesinde çok yeni idiler. Dış dünya ile ticârî münâsebetleri sebebiyle Mekkeliler, Medinelilere nazaran daha ileri bir durumda idi. Bu durumun *İbnu Sa'd*'da: "*Mekkeliler okuma-yazma bilirler, Medineliler bilmezlerdi*" diye ifâde edildiğine şâhid oluruz. Bazı rivâyetler, İslâm'ın doğuşu sırasında Kureyşliler arasında on yedi kişinin okuma yazma bildiğini belirtir ve ismen sayar.

Araplar arasında okuma-yazma cehâleti o kadar yaygındır ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gönderdiği mektuplar, bâzan, kabilelerde okuyacak adam bulamamaktadır. Bir rivâyette *Bekr İbnu Vâil Kabilesi'nin,* böyle bir zorlukla karşılaşıp *Benu Dubey'a Kabilesi*'nden güçlükle, yazıyı bilen bir kimse bularak okuttuklarını görmekteyiz. Bu hâdise, Kabîle'nin "*Benû'l-Kâtib*" diye isimlendirilmesine sebep olur. Bir diğer rivâyet de, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ummân köylerinden birine gönderdiği mektubun okuyucu bulmakta güçlük çektiğini haber verir. Râvi *Ebu Şeddâd:* "*Sonunda siyah bir köle bulduk, o bize okudu*" der.

Bu rivâyetlere, Hire'yi, fetheden Hâlid İbnu Velid'in ordusunda binden fazla sayı olduğunu bilmeyen askerlerin varlığını belirten rivayetler ilâve edilince Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ramazan ayının bâzan 29, bazan 30 çektiğini belirtirken bizzat parmaklarıyla göstermesindeki hikmeti ve bunu yaparken sarfettiği: "**Biz ümmî bir ümmetiz, ne yazı, ne de hesap biliriz**" sözünde ifâde edilen gerçeği daha iyi anlarız.

Ancak şunu da ilâve edelim ki, İslâm öncesi devrede gerek Mekke'de ve

gerekse Medine'de okuma-yazma bilenler mevcuttu. Hattâ nazarlarında ehemmiyet kazanan edebî metinler, kabîleler arasında cereyân eden anlaşmalar yazılarak mevsûk hâle getirilmekteydi. *"Mu'allakâtı Seb'a"* denen ve Kabe'ye asılmış bulunan mükâfatlandırılmış şiirler gibi Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Hudeybiye'de iken, Huzâalılar, dedesi Abdülmuttalib'in kendileriyle yaptığı yazılı bir anlaşmayı getirirler. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), ufak bir tâdille bunu yeniler.

Kalkaşandî, meşhur eserinde, *Vâkidî*'den naklen, Medineliler arasında yazı bilenlerin az olduğunu, ancak, yahudilerden *Mâsike* adında birinin Arap yazısını öğrenip, çocuklara öğrettiğini böylece, İslâm geldiği zaman Medîne'de on küsür (10-13 arası) kimsenin yazı bildiğini kaydeder ve bunlardan on tanesinin ismini verir.

Kaynaklarımızda oldukça kesin ifâdelerle zikredilmiş bulunan bu rakamları ihtiyatla karşılamak gereğini de kaydetmek isteriz. Zira, yakından incelenince, haberlerin, kendi aralarında *mütenâkız olduğu görülür*. Sözgelimi yukarıda Mekke ile Medine arasında okuma-yazma bilenlerin sayısı açısından Medine aleyhine dikkat çekilen farkı ele alalım. *İbnu Sa'd: "Mekke ehli yazıyı bilir, Medîne ehli bilmezdi"* demişti. Bu söz, Mekke'de on yedi, Medine'de on küsur kişinin yazı bildiğini ifâde eden rivâyetlerle değerlendirilecek olursa, İbnu Sa'd'daki ifâdenin bir hayli mübâlağalı olduğu anlaşılır. Çünkü bunlar birbirine yakın sayılardır. Kaldı ki, Medine'de yazı bilenlerle ilgili olarak yaptığımız bir tahkikte, bilenlerin ismen 15'e ulaştığını gördük[(6)].

Öte yandan *Kalkaşandî*, cahiliye devrinde yazıyı bilenler meyanında *Zeyd İbnu Sâbit*'i de zikreder, onun *Arabça ve İbranice olmak üzere iki yazıyı da bildiğini* belirtir. Mevsûk ve sıhhatli kaynaklarımız Zeyd'in, Arap yazısını Bedir esirlerinden öğrendiğini, İbrânice'yide yine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) emriyle öğrendiğini kaydederler.

Bu mütenâkız duruma *Enes İbnu Mâlik* ve *Üseyd İbnu Hudayr* (radıyallahu anhüma)'la ilgili teferruatı da ilâve edebiliriz: *Ahmed İbnu Hanbel*'in bir rivâyetine göre Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Medine'ye geldiği sırada on yaşlarında olan *Enes*'i, annesi Ümmü Süleym (radıyallahu anha), Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e hizmet etmek üzere teslim ettiği

(6) *Peygamberimizin İlmi Yayma Tedbirleri* kısmında gelecek.

zaman Enes (radıyallahu anh), okuma-yazma bilmektedir. Annesi onu şöyle takdim eder: *"Ey Allah'ın Resûlü, bu oğlumdur ve yazıyı bilir"*.

Kur'ân tilâvetindeki ses güzelliğiyle meşhur olan *Üseyd*'in câhiliye devrinde kavminin ileri gelenlerinden olduğu, aklı ve re'yi ile kendini kabul ettirmiş bulunduğu ve babası Hudayr gibi İslâm'dan önce okuma-yazma bildiği belirtilir.

Öte yandan *İbnu Sa'd* ve Fütûhu'l-Büldân'da gelen bir ifâde, gerek Mekke'de ve gerekse Medine'de, hürmet edilen, saygı duyulan ve maddî imkânı da yerinde olan âileleri, çocuklarına okuma-yazma öğretmeye zorlayacak içtimâ'î bir baskının varlığını haber vermektedir. Bu ifâdeye göre, o devirde *kâmil kişi*[7] vasfını, *yazı, yüzme ve atış* bilen kimseler alabilmektedir. Mekke'de yazı bilenlerin çoklukla asîl ailelerden olması, bunlardan *Saîd İbnu'l-As*'ın üç oğlunun yazı bilenler arasında zikri, keza Üseyd (radıyallahu anh)'in yazı bildiği belirtilirken,babası *Hudayr*'ın da yazıyı bildiğinin belirtilmiş olması söylenen hususu teyîd eder , Mekke ve Medine'ye yazı, İslâm'ın başlarına yakın girmiş olsa bile, oldukça rağbette olduğunu gösterir.

2- HADİSİN YAZILMASINI YASAKLAYAN RİVÂYETLER

Hadîs *yazılmalı mı yazılmamalı mı?* şeklinde bir münâkaşa hem Sahâbe hem de Tâbiîn arasında görülmüştür. Bazıları yazılmasını müdâfaa ederken bazıları da aksini söylemişlerdir. Bu sebeple konuya temas eden kitaplarda umumiyetle bu münâkaşaya yer verilir.

Hemen belirtelim ki sözkonusu münâkaşa, kaynağını, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nisbet edilen rivâyetlerden alır. Zira bizzat hadîslerde lehte ve aleyhte deliller mevcuttur:

Ebu Sa'îdu'l-Hudrî, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in şöyle söylediğini rivâyet etmiştir: **"Benden (Kur'ân dışında) bir şey yazmayın. Kim benden, Kur'ân'dan başka bir şey yazdı ise onu imha etsin. Benden (şifâhî) rivâyette bulunun, bunda bir mahzur yok. Ancak, kim bilerek bana yalan nisbet eder (ve söylemediğim şeyi söyletirse) ateşteki yerini hazırlasın".**

(7) *Kâmil kişi*, günümüzdeki aydın kişi veya kültürlü kişi tâbirlerini karşılıyor gibi.

Zeyd İbnu Sâbit de: **"Kur'ân ve teşehhüdden başka bir şey yazmadık"** demiştir.

Yasaklama üzerine *Hz. Ömer, Muaz İbn Cebel, İbnu Abbâs, Abdullah İbnu Ömer, Ebû Mûsa, Ebu Hüreyre* gibi başka sahâbelerden de (radıyallahu anhüm ecmain) rivâyetler gelmiştir.

3- HADÎSLERİN YAZILMASINA İZİN VEREN RİVAYETLER

Hadîslerin yazılmasına ruhsat veren, yazıldığını gösteren rivâyetlere gelince, bunlar da çoktur. Bunlardan biri, yazdığı hadîsler, kitap halinde sonraki nesillere intikal eden *Abdullah İbnu Amr* (radıyallahu anh)'a aittir. Der ki:

"Ben Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den işittiğim şeyleri, ezberlemek arzusuyla yazıyordum. Kureyş beni menederek: "Sen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan her duyduğunu yazıyorsun, halbuki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir insandır, öfke ve rıza, her iki hâlde de konuşur " dediler. Bunun üzerine yazmaktan vazgeçtim. Ancak durumu da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e arzettim. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) parmağıyla mubârek ağızlarına işâret buyurarak: **"Yaz, dedi Nefsimi elinde tutan Allah'a kasem ederim, buradan haktan başka bir şey çıkmaz".**

Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh)'ın sistemli şekilde hadîs yazdığını te'yid eden bir rivâyet Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'ye aittir ve üstelik Buhâri'de kaydedilmiş bulunmaktadır. *Ebu Hüreyre* (radıyallahu anh) şöyle buyurur: *"Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den çok hadîs (bilmede) Abdullah İbnu Amr hâriç, bana yetişen yoktur. O, beni geçer, zira o yazardı, ben ise yazmazdım".*

Hadîslerin yazılması hususunda ruhsat ifade eden rivâyetler bundan ibâret değildir. Hâfızasından şikâyet edenlere Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: **"Sağ elinizi yardıma çağırın"**, **"İlmi yazı ile bağlayın"** gibi tavsiyeleri, bazı konuşmaların yazılı metnini isteyenlere yazılı verilmesi, hepsi de hadîsten ibâret olan -uzunluğu birkaç satırdan bir kaç sayfaya ulaşan- ve sayısı 300'ü bulan pek çok "mektup (yani yazılı vesika)" ların varlığı Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, hadîslerin yazılması hususundaki ruhsatına yeterli delillerdir [8]. Sadece mektuplar değerlendirilse bile Hz. Peygamber (aleyhissalâtu

(8) Hadîslerin yazılmasıyla ilgili hadîsler için bkz. 7734-7740 numaralı hadîsler.

vesselâm)'in Kur'ân'dan başka bir şeyin yazılmasına sistematik, ısrarlı bir muhalefette bulunmadığı, tam tersine, medenî hayatta yazının geniş çapta kullanılmasına büyük ehemmiyet verdiği anlaşılır.

4- HADÎS YAZAN SAHABELER:

ABDULLAH İBNU AMR İBNİ'L-AS'IN SAHÎFE-İ SÂDIKA'SI:

Yukarıda kaydettiğimiz *Abdullah İbnu Amr İbni'l-As* hadîs yazan sahâbelerin başında gelir. Yazdığı mecmûaya "Sahîfe-i Sâdıka" demiştir. Onun bu kitabından bahseden muhtelif rivâyetler var. Tâbiînden *Mücâhid İbnu Cebr*, "Sahîfe-i Sadıka"*yı Abdullah'ın yanında gördüğünü ifâde etmiştir*. Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh) hadîs imlâ ettiren sahâbelerdendir. Bu işi ezberden mi, kitaptan mı yaptırdığı rivâyetlerde sarîh değilse de kitaptan yaptırma ihtimâli daha kuvvetli gözüküyor.

Abdullah (radıyallahu anh)'ın bu sahife'ye Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den bizzat işittiği hadîsleri almış olmalı. Zira Mücâhid'e: *"Bu, sâdıkadır, bunda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan işittiklerim mevcuttur. Bu rivâyetlerde benimle Resûlullah (aleyissalâtu vesselâm), arasına hiç kimse girmemiştir*" demiştir. Hz. Abdullah bu tasrihi şunun için yapmış olmalıdır: "*Sâhâbeler her zaman kendi işittiklerini rivâyet etmezler, bir kısım rivâyetleri başka sahâbelerin anlattıklarına dayanır.*" Nitekim İbnu Abbas (radıyallahu anh)'ın Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den yaptığı rivâyetler esas itibariyle diğer sahabelerden işittiklerine dayanır. İlgili kısımda açıklanacağı üzere bunlara *sahâbe* mürseli denir.

Abdullah İbnu Amr'ın sahifesinin bazı rivâyetlerde bin kadar hadîs ihtiva ettiği belirtilmiştir. Bu rivâyetler *Ahmed İbnu Hambel*'in "Müsned"inde yer alır.

Sahîfe-i Sâdıka Abdullah'ın vefatından sonra torunlarına intikal etmiş ve torunları vâsıtasıyla rivâyet edilmiştir. Kaynaklar, umumiyetle Abdullah (radıyallahu anh)'ın torunu *Amr İbnu Şuayb*'ın ceddinden intikal eden bir sahifeden rivâyet ettiğini kaydederler. Binaenâleyh Abdullah'ın sahîfesindeki hadîsler, hadîs mecmualarına *Amr İbnu Şuayb an ebîhi an ceddihi* senediyle intikal etmiştir. Bu sened üzerine hadîscilerin bazı ihtilaflarına burada girmiyeceğiz.

Ancak şunu belirtmemiz gerekecek: Yukarıda Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den kaydettiğimiz rivâyete göre Abdullah İbnu Amr'ın, Ebu Hureyre'ye nazaran daha çok hadîs rivâyet etmiş olması gerekir. Halbuki Ebu Hüreyre çok rivâyette başı çekmekten başka, Abdullah *müksirûn* denen çok rivâyetiyle tanınanlar arasına bile girmez. Bu durumu âlimler birkaç sebebe bağlarlar.

1- Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh), Ebu Hureyre gibi kendisini rivâyete **adamış birisi değildir. Münzevî meşreb ve zâhid bir kimsedir. Daha zi**yade ibadetle meşgul olmuştur.

2- Abdullah İbnu Amr, Mekke'nin fethinden sonra Mısır'a gitmiş, uzun müddet orada kalmıştır. Halbuki Ebu Hüreyre Medine'den ayrılmamış, hac, ticâret, ziyâret, ilim gibi çeşitli maksadlarla insanların çokça uğradığı bir yer olan Medîne'de rivâyette bulunmuştur. Mısır ise o sıralar henüz hadis tâliblerinin çokca uğradıkları bir yer değildi.

3- Abdullah İbnu Amr Süryanice de biliyor, bu dilde yazılmış kitapları okuyordu. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in israiliyattan rivâyet edilebileceğine dair ruhsatına dayanarak, İsrâilî hikayeleri rivâyetten çekinmiyordu. Hadîsleri derleyen muhaddisler ise, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerine israiliyat karışır endişesiyle Abdullah (radıyallahu anh)'a karşı ihtiyatlı davranıp, rivâyetlerini almıyorlardı. Bu sebeple onun bir çok hadîsleri rivâyet edilemedi.

EBU HÜREYRE'NİN SAHİFE-İ SAHÎHA'SI:

Bazı rivâyetler Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan işittiği hadîslerini yazdığını ifâde etmektedir. Bu sahifenin ismi Sahife-i Sahîha'dır. *El-Hasan İbnu Amr İbnu Umeyye ed-Damrî anlatıyor: "Hz. Ebu Hureyre (radıyallahu anh)'nin yanında bir hadîs rivâyet ettim. Ancak o : "Böyle bir hadîs yok" diye inkâr etti. Bunu kendisinden işittiğimi söyledim. O vakit: "Bunu benden işitmişsen o bende yazılıdır" dedi ve elimden tutarak beni evine götürdü. Orada bana Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîslerinin yazılı bulunduğu pek çok kitap "kütüben kesireten" gösterdi. Rivâyet ettiğim hadîsi burada buldu ve: "Ben sana demedim mi? Eğer ben bir hadîs rivâyet etti isem, o, yanımda yazılı olarak mevcuttur."*

Bu rivâyet açık bir şekilde Ebu Hüreyre'nin de hadîslerini yazdığını gös-

termektedir. Ancak bu hadîs Buhârî'de gelen ve yukarıda kaydettiğimiz hadîsle teâruz etmektedir. Zira orada Ebu Hureyre hazretleri (radıyallahu anh) Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh)'ın yazdığını, kendisinin yazmadığını ifâde ediyordu.

İbnu Abdilber ve *İbnu Hacer* gibi, hadîs sahasının büyük üstadları bu hadîsin de sahîh olduğunu belirterek aradaki teâruzu şöyle te'lif ederler:

1- Ebu Hureyre (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sağlığında yazmamış olabilir, bilâhare hadîsleri yazmıştır.

2- Hadîsin yanında yazılı olarak bulunması illâ da kendisi tarafından yazılmış olmasını gerektirmez. Kendisi gerçekten yazmamış olabilir de. Bir başkasına yazdırma ihtimali var.

Ebu Hüreyre'nin Sahife'sinden sadece bir kısmı talebesi *Hemmâm İbnu Münebbih* kanalıyla bize intikal etmiştir. Bu "Sahîfetu Hemmâm" diye şöhret bulmuştur. Bu Sahîfe'nin Hemmâm'a nisbeti sebebiyle Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin değil, Hemmâm'ın bir te'lifi kabul edilecek olsa, mevzumuz açısından değerinden ve taşıdığı mânadan bir şey kaybetmez, zira Ebu Hüreyre hazretlerinin sağlığında hadîslerin kitap halinde yazıya geçirilmiş olduğunu gösterir.

Bu sahife, zamanımızda *Profesör Muhammed Hamidullah* tarafından bulunmuş ve neşredilmiştir. *Hamidullah*'a göre bulunan bu risâle, hadîslerin yazılmasını yasaklayan rivâyetlere dayanarak "*Peygamber (aleyhissalâtu* ***vesselâm) ve Sahâbe (radıyallahu anhüm ecmain) zamanında hadîs yazılma****mıştır, hadîsler, Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den iki veya üç yüz sene sonra yazılmıştır*" gibi demagoji yapan müsteşriklere fevkalâde susturucu bir cevap olmaktadır. Ehemmiyetine binaen yorumunu aynen kaydediyoruz:

"*Hicretin takriben birinci asrı ortasına ait olan bu mecmua, târihî ehemmiyeti bakımından çok kıymetli bir vesikadır. Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in "hadîslerinin yazılması, Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den iki veya üç yüz sene sonra başlamıştır" iddiasında bulunanlar olmuş ve bu faraziyeye dayanarak İbnu Hanbel, Buhârî, Müslim, Tirmizî vs... gibi şahsiyetlere (hâşâ) hilekârlık isnad edilmiştir. Delillerini, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve Ashâbı (radıyallahu anhüm ecmain) zamanında hadîslerin*

yazılmadığı iddiası üzerine dayamışlardır. Halbuki şimdi, Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in en yakın Ashâbından birinin te'lîfi elimizde bulunuyor. Dikkatle mukâyese edildiği ve karşılaştırıldığı zaman İbnu Hanbel, Buhârî, Tirmizi gibi sonradan gelen müelliflerin, hadîslerin umumî mânası şöyle dursun, onların bir harfini, bir noktasını dahi değiştirmemiş olduklarını görüyoruz. "Sahîfe-i Hemmâm"*ın Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'ye atfen rivâyet edilmiş her hadîsi yalnız* "Sıhah-ı Sitte" *denilen muteber hadîs kitaplarında bulunmuyor, belki orada bulunan her hadîsin manası (meali) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in diğer Ashâbı tarafından da rivâyet edilmiş bulunuyor. Böylece Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e atfedilen hadîslerin hayâlî ve mesnedsiz olmadığının delillerini ortaya koymuş oluyor. Meselâ: Elimizde bulunan bu mecmûada 56 numaralı hadîsin, Buhârî'nin* Sahîh'*inde, Enes (radıyallahu anh) tarafından rivâyet edilmiş olduğunu görüyoruz ve 124 numarada gösterilen hadîsi, Buharî'den Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anhüma) tarafından rivâyet edilmiş buluyoruz. Bu 54 numaralı hadîs Buhârî'de hem Enes (radıyallahu anh), hem de Sehl İbnu Sa'd es-Saidî (radıyallahu anh) tarafından rivâyet edilmiş buluyoruz ve bu mutâbakatlar böylece devam edip gidiyor...*"[9].

HZ. ALİ'NİN SAHÎFESİ:

Sahâbeler tarafından hadîslerin yazılmış olduğuna en muknî delillerden biri budur. Başta Buharî ve Müslim'in sahîhleri olmak üzere en muteber kitaplarda gelen muhtelif rivâyetler Hz. Ali (radıyallahu anh)'nin kılıcının kabzasına asmış olarak beraberinde taşıdığı yazılı bir tomardan bahseder.

Belki de Hz. Ali (radıyallahu anh) hakkında "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan husûsî bir ilim tevârüs*" etmiştir şeklinde çıkarılan şâyiayı tahkik için olacak, kendisine sorulur: "*Sizde Kur'ân-ı Kerîm'den başka Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den intikal eden bir şey var mı?*" Ali (radıyallahu anh) şu cevabı verir: "*Hayır, Allah'ın Kitabı, bir kuluna verdiği anlayış kabiliyeti ve bir de şu sahîfe'den başka bir şey yoktur*". Tekrar: "*Pekiyi, bu sahîfede ne var?*" dendikte: "*Diyet, esirleri serbest bırakma, bir kâfire mukabil bir müslümanın öldürülmeyeceği vardır*" der.

(9) Bu sahife hakkında ve sahâbeler tarafından yazılan diğer sahifeler hakkında daha fazla bilgi için *Kemal Kuşçu* tarafından dilimize tercüme edilen *Hamidullah*'ın "Muhtasar Hadîs Tarihi" görülebilir.

Söylediğimiz gibi bu hadîs farklı tariklerde rivâyet edilmiştir. ***Târık İbnu Şihâb*** rivâyetinde bu sahifenin "*Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından verildiği*" *belirtilir. Sahîfenin içinde ne vardır?* sorusuna verilen cevaplar her rivâyette farklı şeyler ifade eder. Bir kısım cevaplarda belirtilen hususlar, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Medine'ye gelince oradaki farklı gruplarla yaptığı ve "*anayasa*" olarak değerlendirilmiş bulunan anlaşmada yer alan maddelerin bir kısmına benzediği için, bazı müellifler, bu tomarın mezkûr anlaşmanın bir nüshası olduğu zannına düşmüştür. Ancak, rivâyetlerde zikredilenlerin tamamı anlaşma metninde zikredilenlerle mukâyese edilince, metinde olmayan başka şeylerin de tomarda yer aldığı görülür. Muhakkak ki Hz. Ali (radıyallahu anh) bunu çeşitli hadîslerden derlemiştir.

Ancak, bu sahifenin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından verilmiş olduğunu tasrih eden kayıt fevkalâde ehemmiyet taşır. Zira, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında Kur'ân'dan başka bir şey yazılmamıştır diyenlere bir cevap olmakta, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Kur'ân dışında bazı yazılı metinler bulundurup icâbında bunlardan Ashâb'a verdiğine delâlet etmektedir.

CÂBİR İBNU ABDİLLAH SAHÎFESİ:

Zehebî, bu sahîfenin *menâsik-i hacc* üzerine olduğunu zikreder. Hz. Câbir (radıyallahu anh)'in Mescid-i Nebevî'de ders halkası kurup talebelerine hadîs rivâyet ettiği, talebelerinin kendisinden bunları yazdığı, kitaplarda belirtilmiştir. Hz. Câbir (radıyallahu anh)'in mezkûr tedrisâtını bu sahifeden yapmış olması kuvvetle muhtemeldir.

ENES İBNU MALİK'İN SAHİFESİ:

Bağdâdî'nin Takyîdu'l-İlm'de kaydettiği bir rivâyete göre, Enes (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan bütün işittiklerini yazmış ve sonra da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a arzetmiştir: Hübeyre İbnu Abdirrahmân anlatıyor: "*Halk Enes'e hadîs hususunda fazla ısrar etmişti. Onlara bir kısım mecmualar getirerek: "Bunlar, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan işitip yazdıklarımdır. Yazdıktan sonra bunları Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a okuyup arzettim.*" *Enes hazretleri, ayrıca iki oğluna,*

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan mervi âsâr ve hadîsleri yazmalarını emreder ve: "Biz yazmayanların ilmini ilim addetmezdik" der".

SEMÜRE İBNU CUNDEB SAHÎFESİ:

Bir kısım rivâyetler Semüre (radıyallahu anh)'nin de bazı hadîslerini bir kitap hâlinde topladığını belirtir. Bu kitabı Semüre'nin oğluna bıraktığı ve Mervân İbnu Câfer'in yanında bulunan "*vasiyetnamesi*" olması kuvvetle muhtemeldir.

ABDULLAH İBNU ABBÂS'IN SAHÎFELERİ:

İbnu Abbâs (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatında yaşça küçük idi. Ancak ilim ve bilhassa hadîs hususunda büyük bir aşk sahibi idi. Beraberinde yazı levhaları olduğu halde ilim meclislerinde dolaşır hadîsleri yazardı. İbnu Abbâs, hadîs alabileceği zatları da birer birer ziyaret edip, sorar ve onlardan da yazardı. Vefat ettiği zaman bir deve yükü kitap bıraktığı tevâtüren rivâyet edilmiştir. Onun bu kitapları elden ele dolaşmıştır.

Bunlardan başka *Sa'd İbnu Ubâde el-Ensârî, Abdullah İbnu Ömer, Abdurrahman İbnu Ebî Evfa, Mugire İbnu Şu'be, Abdullah İbnu Mes'ud* (radıyallahu **anhüm ecmain) gibi daha bir kısım sahâbenin hadîsleri yazdıklarına dair rivayetler mevcuttur. Burada teferruata girmeden hadîslerde gelen "hadîs yazma yasağı" hakkındaki yorumlara temas etmek istiyoruz.**

5- HADÎS YAZMA YASAĞININ MAHİYETİ:

İslâm âlimleri, hadîslerin yazılmasını yasaklayan ve tecvîz eden rivâyetleri değerlendirerek şu durumları tesbit ederler:

1- *Yasak ilk yıllara aittir.* İlk yıllarda henüz Kur'ân ve hadîsleri tefrik edecek derecede dinî kültür seviyesi gelişmemişti. Üstelik okuma-yazma bilenler sayıca azdı. Bunların hadîs yazmaya da tevessül etmeleri, hem Kur'ân'a gösterilmesi gereken alâkayı azaltacak hem de bir kısım iltibaslara yol açabilecekti. Halbuki asıl olan, Kur'ân'ın muhâfazası ve neşri idi. Onu her çeşit şüphe tevlid edecek durumlardan, iltibaslardan uzak tutmak gerekiyordu. Binâenaleyh müslümanlar, Kur'ân'a olan mârifet ve âşinalıklarını artırdıkça, okuma-yazma bilenlerin sayısı arttıkça bu yasak kaldırılmış, ruhsat gelmiştir.

Bu nokta-i nazardan, yasakla ilgili rivâyetlerin kâhir ekseriyetle, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in *"Vahiy kâtipleri"* meyânında zikri geçen sahâbelerden gelmiş olması mânidârdır.

2- *Yasak, hâfızası kuvvetli olanlara hastır.* Maksat da, onların yazıya güvenerek, hadîsleri hıfza alma işini ihmal etmelerini önlemektir. Hâfızası zayıf olanlar yazma hususunda izin istediler ve kendilerine izin verildi.

3- *Hadîsin yazılmasındaki yasak, Kur'ân'ın yazıldığı sayfalarla ilgilidir.* Yani aynı sayfaya hem Kur'ân ve hem de hadîs yazılması yasaktır. Ayrı ayrı sayfalara yazılması yasaklanmamıştır.

Nitekim fiilî durum kesinlikle şunu göstermektedir: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Kur'ân gibi, hadîslerin de yazılmasını bir prensip haline getirerek, yaygın bir tatbikat şekline sokmamıştır. İsteyen yazmakta, isteyen ezberlemektedir. Bütün sahâbiler (radıyallahu anhüm) şu husûsu bilmekte müşterektirler: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sözleri ve fiilleri kendileri için hüccettir, delîldir. Bizzat Kur'ân, sünnet ve hadîslerin ehemmiyetinden bahsetmektedir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'de hadîslerine ehemmiyet verilmesi, neşredilmesi, her çeşit yalan ve tahrifattan korunması için sık sık dikkatleri çekmiştir. Nitekim mütevâtir hadîsler arasında en çok tarîkle geleni: **"Bana yalan nisbet eden cehennemdeki yerini hazırlasın"** hadîsidir.

Bu bilgilerde müşterek olan Ashâb (radıyallahu anhüm), fıtrî meyline, ferdi zevk ve kapasitesine uygun şekilde Sünnet karşısında farklı tavırlar göstermiştir: Kimisi ezberlemiştir. Kimisi hem yazmış, hem ezberlemiştir. Kimisi yazmıştır. Kimisi hadîs öğrenmek için "karın tokluğuna" sağlığında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, vefatından sonra da hadîs bilen Ashâb'ın peşini bırakmamış ve bildiğini de başkasına anlatmak için ders halkaları kurup talebeler yetiştirmiştir. Kimisi normal hayatını sürdürmüş, sorulunca veya münasebet düşünce hadîs rivâyet etmiştir. Kimisi de rivâyeti sıhhatli yapamama endişesiyle fazla hadîs rivâyet etmekten şuurla kaçınmıştır.

İnsanlar her devirde böyle değil mi? Herkes âlim ruhlu, herkes sofu tabiatlı, herkes münzevîmeşreb, herkes yazmaktan veya ezberlemekten zevk alır durumda olur mu?

Şu halde, hadîsin yazılmasıyla ilgili olarak gelen farklı rivâyetleri, biraz da insan fıtratının bu tabiî yapı ve seyri ile açıklamak gerekiyor.

Hadîslerin yazılması husûsunda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın herkese şâmil sıkı ve sistemli bir emri olmayınca, ilme meyil ve hevesi olanlar tabiî bir şekilde bu işi yapmışlar, zaman zaman tereddüt ve problemler çıktıkça da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e mürâcaat etmişlerdir. Bu çeşit, husûsî heves sâhipleri her defasında, yazma husûsunda ruhsat ve izin almışlardır. Aksini ifâde eden rivâyet mevcut değildir.

HZ. PEYGAMBER (ALEYHİSSALÂTU VESSELÂM)'DEN SONRA ASHÂBIN TAVRI:

Hadîslerin yazılması konusunda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından ciddî bir yasak konmadığını gösteren bir diğer husus Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'in vefatından sonra Ashâb'ın takındığı tavırdır. "*Hadîs yazılmaz*" diye müşterek bir görüş ifade edilmediği gibi, bu mânâya gelen bir tavır da izhar edilmemiştir. Aksine, bâzıları yazma hususunda tereddüde düşerken, diğer bir kısmı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında olduğu şekilde yazma işine azimle devam etmiştir.

Başta Hz. Ömer (radıyallahu anh) olmak üzere, bâzılarının tereddüdü, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den vâki, herkese şâmil umumî bir emre dayanmaz. Daha ziyade şahsi mülâhazalara dayanır. Şâyet, böyle nebevî bir yasak konmuş olsaydı, bu herkesce bilinecekti. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bir çift sözü için hayatlarını vermeye her an hazır olan bir cemaatin, bilerek, onun tavsiyeleri hilâfına hareket edeceği düşünülemez. Hele böyle ciddî bir meselede hiç mi hiç düşünülemez.

HZ. EBU BEKİR (RADIYALLAHU ANH)'İN TEREDDÜDÜ:

Hadîslerin yazılması meselesindeki tereddüdle ilgili ilk örnek. Hz. Ebû Bekir (radıyallahu anh)'den rivâyet edilmektedir: Sıhhati husûsunda, büyük muhaddis *Zehebî'nin* ihtiyatı tercih ettiği ve hatta "*sahîh değil*" dediği rivâyeti Hz. Aişe (radıyallahu anhiye) nakleder: "Babam Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'dan 500 kadar hadîs yazmıştı. Bir gece hiç uyuyamadı ve yatakta döndü durdu.

Bu duruma üzülerek: "Babacığım, sana yapılan bir şikâyet veya ulaşan bir haber yüzünden mi uyuyamadın?" dedim. Sabah olunca: "Kızım, yanındaki hadîsi getir" dedi. Ben de getirdim. Ateş yaktırdı ve hepsini yaktı."

HZ. ÖMER (RADIYALLAHU ANH)'İN TEREDDÜDÜ:

Hadîslerin yazılması husûsundaki mütereddid tavra, burada kaydı gereken bir diğer mühim örnek. Hz. Ömer (radıyallahu anh)'dir. Zira rivâyetler onun, hadîslerin yazılması meselesini halife olarak resmen gündeme getirdiğini ve Ashâbın (radıyallahu anhüm) da yazılması husûsunda fikir beyân etteklirini göstermektedir. Hâdiseyi rivâyetten tâkip edelim: "*Urve anlatıyor: Ömer İbnu'l-Hattab (radıyallahu anh) sünneti yazmayı arzu etti, mesele üzerine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ashâbıyla istişâre etti. Yazması husûsunda görüş beyân ettiler. Bunun üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh) bir ay kadar istihârede bulundu. (Yani bu işin hayırlı olup olmayacağı husûsunda Cenab-ı Hak'tan rüyada bir işâret vermesini taleb etti). Bir sabah, Cenab-ı Hak, kendisine azîm verdi de şöyle buyurdu. "Sizden önce yaşayan bir kavim hatırladım. Onlar bir kısım kitaplar yazarak, himmet ve alâkalarını bunlara hasr ederek Allah'ın Kitâbını terk ve ihmal etmişlerdi. Ben, Allah'a kasem olsun, Kitabullah'a ebediyyen hiçbir libas giydirmeyeceğim*".

Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in tereddüdü, görüldüğü üzere, sünnetin yazılması husûsunda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den gelen bir yasağa dayanmıyor. Böyle bir yasağa dayansa idi:

1- Ashâbla istişâre etmezdi.

2- Ashâb ittifakla müsbet kanaat izhar etmez, ihtilâf ederdi.

3- Bir ay boyu istihâreye hâcet görülmezdi.

4- Menfî olarak tecelli eden kararına gerekçe ve sebep olarak, söz konusu yasağı gösterirdi.

Onun tereddüdü başka bir endişeden neş'et etmiştir: *Kur'an'ın ihmâle uğraması.*

Hz. Ömer devrinde bu endişe son derece mâkul ve yerinde bir endîşedir. Zira henüz, Kur'an tek nüshadır. Onu çok iyi anlayan, onu anlamada dersini

bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan almış bulunan Sahâbe (radıyallahu anh) nesli hayattadır. Sünneti herkes bilmektedir. Ayrıca şifâhî olarak hadîslerin talim ve taallümü husûsunda herkes iştiyaklı ve hırslıdır. Husûsi himmetler bu işi yürütmektedir. Yâni hadîslerin ayrıca resmen yazdırılmasına ciddî bir ihtiyaç yoktur.

Bir başka açıdan da şunu söyleyebiliriz. Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in bu teşebbüsü, resmî bir teşebbüstür, yânî resmî tedvîn işidir. Bu devir ise, bir yandan fütûhât, bir yandan da devletin teşkîlatlandırılma ve müesseseleştirilme (strüktüre edilme) devridir. Meşguliyetlerinin bu kadar çok ve kesif olduğu bir dönemde, çok fazla ihtiyaç duyulmayan bir meseleye el atmak, gerçekten mesâiyi dağıtacak ve daha mühim husûslara sarfedilmesi gereken himmeti azaltacaktı. Hz. Ömer'in dilinde bu, *"Kur'an'a olan himmetin azaltılması"* şeklinde ifadesini bulmuştur.

Ama ne var ki, bir müddet sonra, Sünnet'in yazılması işi de, hâdisâtın gelişmesiyle ciddî bir ihtiyâç hâlini alacak, o zaman mes'ele resmen gündeme getirilecektir. Nitekim Kur'an'ın tedvîni işi de öyle olmuştu: *Ridde harbleri* sırasında birçok değerli hafızların şehid düşmesi, Kur'an'ın kaybolabileceği endişesini doğurmuş ve Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) zamanında iki kapak arasında bir kitap yâni "Mushaf" hâline getirilmiş, bilâhare, kıraat ihtilafları sonunda da tertip ve imlâya müteveccih çalışmalarla hem bugünkü şekil verilmiş ve hem de çoğaltılmıştır.

Gelişen hâdisat *"Sünnetin kaybolma endişesi"*ni Hz. Ömer (radıyallahu anh)'den üç çeyrek asır sonra, Emevî halifelerinden *Ömer İbn Abdilaziz'in* vicdanında uyandıracaktır. Gerek İslâm'a bağlılığı ve gerekse yaptığı hizmetin büyüklüğü ile *"İkinci Ömer"* ünvanına lâyık halife Ömer İbnu Abdilâziz, devlet başkanı sıfatıyla hadîslerin yazılması emrini resmen verdiği zaman tıpkı Kur'an'ın tedvîn edilmesi teklifi, Hz. Ömer (radıyallahu anh) tarafından yapılınca Hz. Ebu Bekir ve Zeyd İbnu Sâbit'te hâsıl olan şok ve tereddüt nev'inden bâzı tereddüdler olmuştur. Ancak *"olurdu"*, *"olmazdı"* şeklinde hiçbir ilmî cedelleşme mevzûbahis olmadan, başta Muhammed İbnu Şihâbi'z-Zührî olmak üzere bütün âlimler, bu işi benimseyip dört elle sarılmışlardır. İlk şok ve tereddüt geçirenlerden biri olan *Zührî*, şöyle der: *"Biz hadîsin yazılmasını, şu ümera (idareciler) mecbur edinceye kadar doğru bulmuyorduk. Bun-*

dan sonra da müslümanlardan kimseyi bu işten men etmememiz gerektiğini anladık".

Şunu da belirtelim ki, hadîsleri yazma işinde Ashâb'tan bir kısmını tereddüde sevkeden *"Kur'an'a himmet azalır"*, *"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilen söze karışacak yanlış ebedîleşir"* gibi endişeler, müteakip **devirlerde "ilme olan himmet azalır; ilim, layık olmayanların, ilim yolunda** çile çekmeyenlerin eline geçer; yazıya güvenilerek ilmin hıfza alınması ihmal edilir..." gibi bir kısım endişelere yerini bırakmıştır. Yukarıda Zühri'de görülen endişe bu çeşit bir düşünceden gelir.

Tâbiîn ve Etbauttâbiîn alimlerinin bir kısmında rastlanan bu endişeyi Evzâî'nin şu sözü çok güzel ifâde eder: *"Bu ilim çok şerefli idi. Zira insanların göğsünde idi ve şifâhi olarak alınır müzâkere edilirdi. Ne zaman kitaplara geçti, nuru gitti ve nâehlin eline düştü."*

Bu düşüncede olan âlimler *"ilm"i* ezberlemek için yazmış, ezberledikten sonra da yazdıklarını imha etmişlerdir. Bu davranışta hadîslerin yazılmasına sistemli bir muhâlefet aramak gerekmez.

SAHABENİN SÜNNET KARŞISINDAKİ TİTİZLİĞİ

Ashab-ı Kiram'ı *"en büyük ve yegâne dâvası Allah'ın rızasını aramak olan nesil"* olarak târif edebiliriz. Onlar hayatın gerçek mânasını, yaratılışın hakiki gâyesini hakkıyla bilen insanlardı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onlara öncelikle bu dersi vermiş idi. Bu sebeple, her hareketleriyle, her yaptıklarıyla, her düşündükleriyle sâdece ve sâdece Allah'ın rızasını arıyorlardı.

Onların,Nebîlerinden (aleyhissalâtu vesselâm) ve kitapları olan Kur'ân-ı Kerîm'den aldıkları derse göre, hayatlarının gâyesi olan *Allah'ın rızasını* kazanmanın da tek yolu vardı: Sünnet'e uymak, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yolunda gitmek[10]. Çünkü Cenab-ı Hak, en güzel olanı, en ideal olanı,en iyiyi,en hayırlıyı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) vasıtasıyla kendilerine öğretiyordu, her şeyin, bütün yolların, tarzların en iyisi onda var-

(10) "(Habîbim) de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah'da sizi sevsin ve suçlarınızı örtsün..." (Âl-i İmrân , 31).

dı[11]. O'nda olanlar mutlak güzeldi, her çeşit kirlilikten, bulanıklıktan, şâibeden uzak, güzeldi. Çünkü ilâhî garanti vardı: O başıboş, hevâsına tâbi değildi. Vahiyle konuşur, ilâhi murakabe altında hareket eder davranırdı[12]. *Öyle ise ona koşmalı, onun sünnetine sarılmalı, onun sünnetinde olmayan her şeyden kaçmalı, sünnetine zıd düşen her şeyi, yakıp yutucu ateş bilmeli idi. Rabb'ül-âlemin de böyle emrediyordu: Mü'min, Resûlünü tam bir aşkla sevecek, sünnetine eksiksiz teslim olacak idi:*

"De ki: 'Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabîleniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesâda uğramasından korka geldiğiniz bir ticâret ve hoşunuza gitmekte olan meskenler size Allah'dan, O'nun Peygamberinden ve O'nun yolundaki bir cihâddan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleye durun. Allah fâsıklar gürûhunu hidâyete erdirmez" (Tevbe, 24).

Öyle ise yapılacak bir işi önce O'nda, O'nun söz ve fiillerinde, yani sünnette aramak, sünnete uyuyorsa yapmak, uymuyorsa terketmek, uyup uymadığı **belli değilse ihtiyatlı davranmak gerekiyordu. Buna sünnete teslimiyet diyoruz.**

İşte, Ashab (radıyallahu anhüm ecmain)'a hâkim olan bu ruhu iyice kavramada, **onların sünnet karşısındaki tutumlarını anlamak için, öncelikle zihnimizde** onlardaki sünnete teslimiyet ruhunu canlı tutmamız gerekmektedir.

Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm'in kitap hâline konması (tedvin) hadisesini düşünelim. Tanınmış Kur'ân hafızlarının Ridde harplerinde birer birer şehîd olmaya başlamaları üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh), Kur'an-ı Kerîm'in istikbalinden endişe etmeye başlar. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) vahyin ne zaman kesileceğini bilmediği, hayatının son günlerine kadar vahiy gelmeye devam ettiği için, Kur'ân-ı Kerîm'e nihâî bir şekil, bir kitap düzeni vermeden vefat etmişti. Tâbir câizse *Kur'ân-ı Kerîm* âyetleri vardı, fakat Kur'ân-ı Kerîm diye müstakil bir kitap henüz yoktu. Ayetler, sureler birbirinden ayrı parçalar üzerinde idi: Kemik parçaları, demir, tahta vs.

---

(11) "Andolsun ki, Resûlullahda sizin için, Allah'ı ve âhiret gününü dileyenler ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir (imtisâl) nümûnesi vardır".

(12) "O kendi hevâsından konuşmaz. O'nun konuştuğu (Allah'ın) kendisine yaptığı vahiyden başka bir şey değildir. Bu vahyi ona öğreten de müthiş bir güç sâhibi (Cebrâil) dir" (Necm, 3-5).

Evet, Hz. Ömer (radıyallahu anh) bu parçalara bir kitap şeklinin verilmesi gereğini hissediyordu. Ama bunu Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) yapmamıştı. Bu işe emir verecek yetki ve makamda da değildi.

Hissiyâtını müslümanların başı ve yetkilisi ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın halifesi olan Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh)'e açtı. Fakat ne garib, Hz. Ebu Bekir bu fikir yadırgamış ve reddetmişti; gerekçesi açık: Bu iş Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yapmadığı bir işti. Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer (radıyallahu anhüma)'e verdiği cevap aynen şöyledir: ''*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yapmadığı bir şeyi ben nasıl yaparım?*''

Hz. Ömer'in mesele üzerine ısrarı karşısında yumuşamak zorunda kalan Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh), Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vahiy kâtibi *Zeyd İbnu Sâbit* (radıyallahu anh)'i görmesini söyler. Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in teklifi karşısında şoke olan Zeyd İbnu Sâbît (radıyallahu anh) de aynı aksülâmeli gösterir:

''*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yapmadığı bir şeyi ben nasıl yaparım?*''

Hz. Ömer (radıyallahu anh) ısrar eder,bunda hayır olduğunu açıklar. Sonunda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in cem işini yapmamış olması, bu işi yapmanın *kerih* veya *haram* olduğu mânasına gelmeyeceği anlaşılır.

Cenâb-ı Hak onun kalbini de, Hz. Ebubekir'in kalbi gibi bu işin hayırlı olacağı hususunda açar. ''Yardımcılar verilmek'' şartıyla kabul eder.

Kabul eder ama, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yapmadığı bu işi yapmayı, öylesine ruhuna ağır bulur ki:

''*Sırtıma bir dağ konsaydı bu kadar ağır olmazdı!*'' *demekten de kendini alamaz.*

Ashâb (radıyallahu anhüm ecmain)'ın, *sünnete teslimiyet* rûhunu gösteren bir başka örnek, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in irtidâd edenlere karşı tavrıdır.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra, isyân eden bir kısım Bedevîler: ''*Namaz kılarız ama zekât vermeyiz*'' diyorlardı. Mesûliyet makamındaki *Hz. Ebu Bekir:* ''*Namaz zekattan ayrılmaz. Hz. Peygamber'e* ***vermekte olduğu bir çebici bile vermeyenle savaşacağım''*** **diye büyük bir azîm** ortaya koymuş ise de *Hz. Ömer* (radıyallahu anh): buna karşı gelmişti. Çün-

kü Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın: **"Ben insanlar lâilahe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emir olundum. Bunu söyleyince mallarını ve kanlarını benden emîn kılıp korumuşlardır... Gerçek hesapları Allah'a aittir "** dediğini işitmiştir. Bedevîler ise sâdece zekat vermeyi reddetmektedirler, öyle ise onlarla savaşılamaz...

Ashâb'ın *sünnete teslimiyet* ruhuna bir başka misal yine Hz. Ömer (radıyallahu anh)'den. Hz. Ömer, kocanın hatasıyla vukûa gelen cinayet sebebiyle ödenmesi gereken diyete sâdece kocanın *âkilesi*(13) iştirak edip, karısının buna karıştırılmaması prensibinden hareket ederek, hatâen kocası öldürülen kadının, kocası için ödenecek diyetten pay almaması gereğine inanıyordu ve vukûat oldukça tatbikatı böyle yaptırıyordu.

Bilâhare, Dahhâk İbnu Süfyân (radıyallahu anh)'ın Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu meseleyle ilgili farklı tatbikatını haber verince, Hz. Ömer kıyâs yoluyla tesbît etmiş olduğu hükmü derhal değiştirmiştir. Dahhâk (radıyallahu anh)'ın verdiği haber şu idi: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) kendisine mektup yazarak hatâen öldürülmüş olan Üşeym ed-Dıbâbî'nin diyetinden karısına da verilmesini emretmiştir."

Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh) sünnete teslimiyeti öylesine ince noktalara götürmüştür ki bu mesele de âdeta darb-ı mesel olmuştur: İbnu Ömer bir sefer sırasında yoldan ayrılıp tekrar gelir. Niçin böyle yaptığı sorulduğunda, bu yerde sefer sırasında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i de öyle yapar gördüğünü söyler. Yine İbnu Ömer, Mekke ile Medine arasında yer alan bir ağacın altında kaylûle (gündüz uykusu) yapar, niçin diye sorulunca, ***"Bu ağacın altında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) uyumuştu"*** **der.** Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Mescid-i Nebevî'nin bir kapısı için **"Bu kapıyı kadınlara bıraksak"** dediği için Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh) o kapıdan ölünceye kadar geçmemiştir.

Kadınların mescide devam edip etmemeleri mevzubahis edildiği bir fırsatta *Abdullah İbnu Ömer:* **"Erkek, ehlinin mescitlere gitmesine mâni olmasın"** hadîsini hatırlatır. Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh)'in *Bilal* (veya *Vâkid*) adındaki bir oğlu: *"Biz kadınların oralara gitmesine mâni oluruz"* der.

---

(13) *Akile:* Baba tarafından olan akraba ki, hatâ ile maktulün diyetini ödemeye iştirak eder.

Bunun üzerine Abdullah (radıyallahu anh): *"Ben sana Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan rivayette bulunuyorum, sen hâlâ böyle söylersin! Bir daha benimle konuşma"* der ve *Ahmet İbnu Hanbel*'in bir rivayetindeki sarâhete göre ölünceye kadar bir daha konuşmaz

Hadis karşısındaki bu hassasiyet sâdece birkaç sahâbeye has değildir. Hepsinin müşterek vasfıdır. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan şu dersi almışlardı: **"Hevâsı (arzu ve istekleri), benim getirdiğime tabi olmadıkca sizden hiç kimse inanmış sayılmaz."** Nitekim *Abdullah İbnu Muğaffel* (radıyallahu anh) otururken, yanına elinde sapan olan bir yeğeni gelerek kuşlara taş atmaya başlar. Abdullah (radıyallahu anh) sapan atmakla ilgili Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bir hadisini hatırlatarak yeğenini bu işten meneder. Ancak yeğeni, bu işe devam eder. Abdullah (radıyallahu anh): *"Ben sana, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bunu yasakladığını söylüyorum, sen hâlâ sapan atıyorsun öyle mi! Bir daha benimle konuşma!"* der.

Hz. Ubâde İbnu's-Sâmit, Hz. Muâviye (radıyallahu anhüma) ile Rum diyarına gazveye çıkar. Orada halkın dinarla (altın para) altın parçalarını, dirhemle de (gümüş para) gümüş parçalarını alıp sattıklarını görür. Bu muâmelenin fâiz olduğunu, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından yasaklandığını duyurur. Bu yasaktan habersiz olduğu anlaşılan Hz. Muâviye: "...Ben, vâde karışmadıkca bunda faiz görmüyorum" der, *Ubâde* (radıyallahu anh) *"Ben, sana Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan rivayette bulunuyorum, sen kendi re'yini söylüyorsun. Allah beni şu seferden çıkarsın, bir daha senin âmir olduğun yerde ikâmet etmeyeceğim"* der. Seferden dönünce Medine'ye gider ve Hz. Ömer'in huzuruna çıkarak durumu anlatır. *Hz Ömer* (radıyallahu anh) kendisine: *"Ey Ebu'l-Velîd, yerine dön, sen ve emsallerinin bulunmadığı bir yerde hayır yoktur"* der. Ve Hz. Muâviye'ye şöyle yazar: *"Ubâde üzerinde hiçbir surette âmirliğin yok. Halkı da onun söylediği tatbikata sevket, çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın emri öyledir."*

SÜNNET KARŞISINDAKİ TİTİZLİKTEN DOĞAN İKİ NETİCE

Ashâb (radıyallahu anhüm ecmain)'ın sünnetle ilgili en ufak, en tabiî âdaba büyük ehemmiyet vermiş olması, *sünnetin zabt ve tesbîti* meselesinde çok mühim iki sonuç hâsıl etmiştir:

1- Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la ilgili nazarlarına çarpan herşey, en küçük teferruata varıncaya kadar değerlendirilmiştir. Bu sayede son derece zengin, akla gelmedik teferruatlara kadar inen bir *sünnet repertuarı* ortaya çıkmıştır. Öylesine zengin ve teferruatlı ki, bilâhare, -meşrep ve meslek itibariyle rivâyetlerde öncelikle fıkhî bir hüküm arayan- bir kısım fakihler, hadiscileri "lüzumsuz ve gereksiz şeyleri de rivâyet etmekle" itham edecekler, bu mesele, bir cedelleşme konusu olacaktır.

2- Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la ilgili rivayetlerde son derece titiz ve sorumluluk duygusuyla hareket etmeye sevketmiştir. İşte sünnete atfedilen bu ehemmiyet, sünnet karşısında izhâr edilen bu titizliktir ki, *ilmu'l-hadîs* denen bir ilmin daha Ashâb (radıyallahu anhüm) zamanında tekevvün etmeye başlamasına sebep olmuştur. Bu ilim, ilk bâni ve üstadlarını sâdece *rivâyetu'l-hadis* dalında değil, aynı zamanda *dirâyetu'l-hadis* ve *usûl* dalında da Sahâbe (radıyallahu anhüm)'den seçmekle şerefyâb olacaktır. *Zehebî*'nin "*Hadîste tesebbüt yolunu ilk açan Ömer İbnu'l-Hattâb (radıyallahu anh)'tır*" sözü burada hatırlatılmaya değer. Zira *tesebbüt* ve bunun getireceği prensipler *usûl-i hadis*'in ana meselelerini teşkil eder.

RİVAYETTE İHTİYAT

Ashab'ın sünnet karşısında gösterdiği titizliğin ilk tezâhürü rivayet konusundaki ihtiyatıdır. Bunu ilk büyüklerde göstermeye çalışacağız:

HZ. EBU BEKİR'İN İHTİYATI:

Sünnet'e atfedilen ehemmiyetin fiilî tezahürlerinden biri *ihtiyattır.* İhtiyatın başını da Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) çeker. *Zehebî*'nin kaydına göre, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra halkı toplayarak: "*Siz Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan üzerinde ihtilafta bulunduğunuz hadisleri rivâyet ediyorsunuz. Halbuki sizden sonra gelecekler bunlar üzerine daha şiddetli ihtilaflara düşeceklerdir. Sizler Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan rivâyette bulunmayın. Size bir şeyler soranlara: Sizinle bizim aramızda Allah'ın Kitabı vardır. Onun haram kıldıklarını haram, helâl kıldıklarını helâl bilin diye cevap verin*" diyor. Nitekim, kendisine yaşlı bir kadın gelerek, büyükannenin (cedde) miras hakkını sorunca: "*Senin için Allah'ın Kita-*

bı'nda bir hüküm yok. Resûlullah'ın (aleyhissalâtu vesselâm) da bu hususta bir şey söylediğini bilmiyorum'' cevabını veriyor. Arkadan da cemaate: *''Bu hususta bir şey işitmiş olan var mı?''* diye soru tevcih eder. *Muğîre* (radıyallahu anh) kalkarak: ''Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın büyükanneye altıda bir verdiğine şâhid oldum'' der.

Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) verilen cevaba mutmain olmaz. *''Buna şehâdet edecek biri var mı?''* diyerek şâhid arar. *Muhammed İbnu Mesleme* (radıyallahu anh) şehâdet edince, cedde için altıda bir hisseye hükmeder.

Zehebi, Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh)'in sünnete kayıtsız şartsız bağlılığını te'yîden şu vak'ayı da kaydeder: Hz. Ebu Bekir, bir gün bir zâta hadîs rivâyet eder. Muhâtabı,yapılan rivâyetin açıklanmasını ister. Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh)'in cevabı kısa ve kesin olur:

''— *Hadîs, sana rivâyet ettiğim gibidir. Ben bilmediğim bir şeyi sana söylersem hangi arz beni kabul eder!*''

Hadîslerin yazılması meseleleriyle ilgili bahiste genişçe temâs ettiğimiz üzere Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh) hadîsleri yazmayı düşünmüş ve beşyüz kadar hadîs yazmış, ancak ''hata girmiş olabilir'' endişesiyle yakmıştır.

HZ. ÖMER'İN İHTİYATI:

Hz. Ömer (radıyallahu anh) hadîs rivâyetini tahdidde olsun, tahkîkde olsun titizliği daha da ileri götürmüş, âdeta sistemleştirmiş, bir nevi devlet politikası hâline getirmiştir. *Zehebî* kendisinden *''Hadîs naklinde hadîsciler için tesebbüt (araştırma, titiz davranma) yolunu açtı''* diye bahseder.

a) TAHKÎK:Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in dikkatimizi çeken ilk vasfı, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında hiç işitmediği bir hadîs rivâyet edilecek olursa, ikinci bir şâhit istemek sûretiyle bunu tahkîk etmektir. Bunun muhtelif örnekleri var:

Ebu Sa'îdi'l-Hudri (radıyallahu anh) *anlatıyor: ''Ensârın bulunduğu bir mecliste oturuyordum. Ebu Musa el-Eş'arî (radıyallahu anh) beti benzi atmış olarak çıkageldi. Korku içinde olduğu hâlinden belli idi. Bize: ''Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in huzuruna girmek için izin istedim. Üç sefer tekrar etmeme rağmen cevap alamadım. Ben de geri döndüm. Arkamdan adam göndere-*

rek geri çağırttı ve: "Niye girmedin" diye sordu. "Üç sefer izin istedim, cevap alamayınca geri döndüm. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: **"Biriniz üç sefer izin istedikten sonra cevap alamazsa geri dönsün"** *dediğini işittim" diye açıklama yaptım. Bu cevabım üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh): "Hz. Resûl (aleyhissalâtu vesselâm)'ün böyle söylediğine dâir ya delil getirirsin veya elimden çekeceğini sen bilirsin" dedi. İçinizde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bunu işiten var mı?" diye sordu. Ubey İbnu Ka'ab: "Seninle cemaatin en küçüğü gelebilir" dedi. Cemaatin en küçüğü bendim. Kalktım. Ebu Musa (radıyallahu anh) ile beraber gittik. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bunu söylemiş olduğunu haber verdim. Bunun üzerine Hz. Ömer, Ebu Musa (radıyallahu anhüma)'ya: "Ben seni itham etmiyorum. Fakat halkın Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında gelişigüzel konuşmasından korktum" dedi."*

Bu hadîsin farklı tariklerinde bâzı açıklayıcı ziyadeler gelmiştir. *Ebu Bürde* (radıyallahu anh)'nin rivayetinde *Ubey İbnu Ka'ab* (radıyallahu anh) Hz. Ömer'e çıkışır: *"Ey İbnu'l-Hattâb, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâbına azâb (verici) olma!"* Hz. Ömer de ona şu cevabı verir: *"Subhânallah! (Niye yanlış anladınız!) Ben yeni bir hadîs işittim ve tahkik edeyim dedim"*.

Zürkânî'nin de kaydettiği üzere, âlimler, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in bu davranışına bazı açıklamalar getirmişledir: *"Hz. Ömer (radıyallahu anh), kendisinin de söylediği üzere Ebu Musâ hazretlerini ithamı düşünmemiştir, ancak devrinde, Medine'de yeni müslüman olanlar mevcut. Bunların, içinde bulundukları şu veya bu durumdan bir çıkış ümid veya korkusuyla Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında hadîs uydurmaya tevvessül edeceklerinden korkmuş olabilir. Bu durumu önlemek için, yeni müslümanlar nezdinde (caydırıcı, psikolojik bir baskı hâsıl etmek için) şu fikrin yaygınlık kazanmasını istemiştir: "Kim böyle bir işe (yeni bir rivayete) tevessül ederse, bilsin ki şâhid getirmedikçe rivâyeti reddedilecektir ve sigaya çekilecektir."*

Bazı âlimler de: *"Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in bu davranışının hedefi Ebu Musa değildir, onun rivayetinden şüphe etmiş olması söz konusu değildir, böyle davranarak başkalarını caydırmayı düşünmüştür. Yâni, kalbinde maraz bulunup, hadîs uydurmayı düşünecek olanların, bu kıssayı işiterek kendi başlarına da Ebu Musa'nın başına gelenlerin gelmesinden korkmalarını düşünmüştür"* diye açıklama getirmişlerdir.

Nitekim, Hz. Ömer (radıyallahu anh) bu düşünce ve bu korkuyu hâkim kılıcı benzer davranışları eksik etmemiştir: Mescid-i Nebevî'yi genişletmek isteyen *Hz. Ömer* (radıyallahu anh), Mescide mücâvir bulunan -Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın çok sevdiği ve saygı duyduğu amcası- Hz. Abbâs'ın evini istimlâk etmek ister. Abbas (radıyallahu anh)'ı çağırarak "*evi sat veya bağışla, veya sana inşa ettireceğim bir eve mukabil bunu terket*" teklifinde bulunur. Hz. Abbas (radıyallahu anh) hiç bir şıkkı kabul etmez ve teklifi reddeder. Hz. Ömer (radıyallahu anh) teklifinde ısrar edince ihtilaf ortaya çıkar. **Meseleyi çözmek üzere *Übey İbnu Ka'ab* hakem seçilir. Hz. Übey (radıyallahu anh)**, ev sâhibinin rızası olmadan evin istimlak edilemeyeceğini, Hz. Ömer'in ısrar etmeye hakkı bulunmadığını söyler. Kendisini bu hükme gitmeye delil olarak da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bir hadîs rivâyet eder. Hadîs, *Beytü'l-Makdis*'in inşaatıyla ilgilidir. Hadîse göre *Beytü'l-Makdîs*'in inşasını Cenab-ı Hak, *Hz. Dâvud* (aleyhisselâm)'a emrettiği zaman, inşaat sahasındaki bir evi zorla yıktırmak isteyen Hz. Dâvut (aleyhisselâm)'a Cenâb-ı Hak şöyle vahyediyor: **"Ey Dâvud, Ben sana içerisinde Bana zikredilecek, Benim için bir ev inşa etmeni emrettim. Sen ise evime gasb sokmak istedin. Gasb bana yakışmaz. Sana Benim için ev inşa etmemek cezası veriyorum."**

Hz. Übey (radıyallahu anh) bu hadîsi anlatır. Ama Hz. Ömer daha önce bunu duymuş değildir. Übey'in elbisesinden tutarak Mescid'e kadar getirir. Cemaatin huzurunda vak'ayı anlatarak "*Bu hadîsi işiteniniz var mı?*" diye sorup şahid ister Cemaatten birçok kimsenin "*Evet*"i üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh) Übey İbnu Ka'ab'ı bırakır ve Hz. Abbâs (radıyallahu anh)'a ısrardan vaz geçer.

Bilâhare Übey İbnu Ka'ab, Hz. Ömer (radıyallahu anhüma)'in huzuruna çıkarak "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan rivâyet ettiğim hadîs hususunda beni itham mı ediyorsun?*" diye sorar. Hz. Ömer:

"— *Hayır! Allah'a yemin ederim ki seni ithâm etmiyorum. Fakat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan rivâyet edilen hadîsin halk arasında çok "zahir" olmasını istemedim*" der.

Şahit isteme hususunda Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in Übey İbnu Ka'ab gibi Ashâb (radıyallahu anhüm)'ın büyüklerinden, eskilerinden diğerleri arasında fazlaca itibarı olan birini seçmesi gerçekten mânidardır. Ve üstelik, kendisinden şüphe etmediğini yeminle temin ve te'kid de edince.

Şu halde bu davranışın asıl gâyesi bütün cemiyet üzerinde psikolojik baskı meydana getirerek yeniler arasında zuhûru muhtemel kötü niyetleri caydırıp hadîs konusundaki laubalilikten vazgeçirmektir. *İbnu Abdilber*, Hz. Ömer'in münafık, fâcir ve bedevîlerden korktuğunu belirtir. Hadîse kizb, hile, tedlîs bunlardan gelebilecektir. Nitekim, Hz. Osman (radıyallahu anh) zamanında patlak verecek olan fitne hareketleri, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in yeni müslümanlar karşısındaki ihtiyatkârlıkta ne kadar haklı bulunduğunu gösterecektir.

Hz. Ömer (radıyallahu anh)'le ilgili son bir misâlimiz *Misver İbnu Mahreme*'nin rivâyetidir. Der ki: *"Hz. Ömer (radıyallahu anh), kadınlarda düşüğe sebep olanların cezası hakkında bir şey bilmiyordu. Halka sordu. Muğîre İbnu Şu'be (radıyallahu anh): "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu mevzuda, erkek veya kadın bir köleye hükmettiğine şâhid oldum" dedi. Hz. Ömer (radıyallahu anh): "Bu hadîs için, seninle beraber şâhid olan bir başkasını daha getir!" diye emretti. Muhammed İbnu Mesleme (radıyallahu anh) şâhidlik etti."*

HATIRA GELEN BİR SUAL: Hz. Ömer (radıyallahu anh) sonradan işittiği her hadîs için şâhid istemiş midir?

Cevabımız "hayır"dır. Hiç kimse böyle bir iddiada bulunmamıştır, bulunamaz da. Aslında buna gerek de yoktu. Çünkü, bazı kereler şâhid istemek ve bunu kasd-ı mahsusla mescid cemaatinin huzurunda yapmak güdülen gâyenin tahakkuku için yeterli idi. Nitekim Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in ilk defa işittiği halde şâhid istemeksizin, hükmüyle amel ettiği rivayetler de mevcuttur. Nitekim, bu bahsin başında Ashâb (radıyallahu anhüma)'daki sünnete teslimiyet ruhunu göstermek sadedinde kaydettiğimiz *Said İbnu Müseyyeb* hadîsi bunlardan biridir. Rivâyette belirtildiği üzere, *Dahhâk İbnu Süfyan*'ın büyükanneye (cedde) mirastan ayrılması gereken payla ilgili yaptığı rivâyeti Hz. Ömer (radıyallahu anh) şâhid istemeksizin kabul etmiş ve tatbikata koymuştur. Aynı şekilde, sebepolunan düşüğün bir köle ile hükme bağlanmasında *Hammat İbnu Mâlik* (radıyallahu anh)'in rivâyetine uymuştur, şâhid istememiştir.

Keza, Hz. Ömer Şam seferine çıktığı zaman yolda iken Suriye arâzisinde veba salgını haberi gelir. Yoluna devam edip etmeme ve alınması gereken tedbir hususunda tereddüde düşer. Önce yanındaki *Muhacirûnu* dinler, farklı tavsiyelerde bulunurlar. Sonra *Ensârı* çağırır, onları dinler onlar da farklı görüşler

ileri sürerler. Sonra: *"Bana fetih muhâcirlerinden olan Kureyş yaşlılarını çağırın"* der. Bunlar ihtilaf etmeksizin dönmeyi teklif ederler. Hz. Ömer (radıyallahu anh) kararda zorluk çekerse de, bir ihtiyacı için oradan ayrılmış bulunan *Abdurrahman İbnu Avf* (radıyallahu anh)'ın dönüşü meseleyi çözer: *"Ben, der, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı dinledim:* **"Bir yerde veba olduğunu duyarsanız oraya gitmeyin, bulunduğunuz yerde çıkarsa orayı terketmeyin"** *demişti"*.

Sâlim İbnu Abdillah (radıyallahu anh)'ın kesin ifadesine göre, Hz. Ömer (radıyallahu anh) bu rivayet üzerine geri dönme emri verir. Hadîs için ikinci şâhid istendiğine dair hiç bir rivayet mevcut değildir.

Hz. Ömer (radıyallahu anh) İran fethedildiği zaman oradaki *mecusîlere* müşrik statüsü mü,ehl-i kitap statüsü mü uygulanacağı hususunda karar veremez. Yine aynı *Abdurrahman İbnu Avf* (radıyallahu anh)'ın *"ehl-i kitaba karşı uygulanan statü'nün tâkip edileceği"*'ne dair rivayetini benimsemiş ve şâhid istememiştir.

Zina yapan mecnûn bir kadının recmedilme kararından dönmede, tek kişinin, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den rivâyet ettiği şu hadîse uymuştur ve şahid istememiştir: **"Üç kimse hakkında kalem yürütülmez (yani günah yazılmaz, sorumlulukları yoktur): Uyanıncaya kadar uyuyan, büluğa erinceye kadar küçük, kendine gelinceye kadar mecnun (deli)."**

Hz. Ömer (radıyallahu anh), parmaklarla ilgili diyetin farklı olması gereğine inanıyordu. Çünkü elde ifa ettikleri hizmet bir değildi. Ancak, parmaklara aynı değerde diyet takdir edileceğine dâir hadîs-i şerifi işitince, şâhid istemeksizin eski kanaatinden dönmüş ve hadîsi uygulamaya koymuştur.

İbnu Hazm, el-Muhallâ'da, kadınların mihrini belli bir miktara bağlamak isteyen Hz. Ömer (radıyallahu anh)'e bir kadının, Kur'ân-ı Kerîm'den âyet okuyarak (Nisa suresi 201. âyet) buna karşı çıkması üzerine, kararından dönmesini de Hz. Ömer'in *haber-i vâhid'le* ameline örnekler meyanında kaydeder.

Misaller çoğaltılabilir. Biz son olarak, daha önce kaydettiğimiz muknî bir rivâyeti hatırlatacağız. Hz. Ömer (radıyallahu anh) bizzat itiraf etmiştir ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı hergün tâkib edebilmek için *Ensar*'dan bir komşusu ile anlaşmıştır. Bir gün biri Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın

meclisine gitmekte, diğer gün öbürü. Akşam olunca herkes kendi gününde görüp işittiklerini arkadaşına anlatmaktadır. Bu da, şâhitsiz olarak, tek kişinin rivâyetini kabul etmeye bir başka örnektir.

b) TAHDÎD: Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in hadîsleri tahkîk hususunda tâkip ettiği siyâseti açıkladıktan sonra, bunu tamamlayıcı mahiyetteki ikinci bir prensibi ve davranışı daha belirtmemiz gerekmektedir: *Tahdid*. Yâni hadîs rivâyetini sınırlamak, azaltmak.

Aslında bu hususa önceki açıklamalarımızda yeterince dikkat çekmiş sayılırız. Zira, *Ebu Musa el-Eş'arî* ve *Übey İbnu Ka'ab* (radıyallahu anhüma) gibi Ashâb (radıyallahu anh)'ın ulularından olan ve bizzat Hz. Ömer (radıyallahu anh) tarafından da haklarında suizanna düşmediği, nazarında müttehem olmadıkları itiraf edilen zâtlara karşı, rivâyetleri sebebiyle ''*tahkîk eylemi*''ne tevessül edişinin gerçek sebebi olarak halkı, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında rastgele konuşmaktan caydırmak, bir başka ifâde ile hadîs rivâyetini tahdîd etmek, sınırlamak olduğunu belirtmiştik.

Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in icraatı arasında bu mânayı te'yid eden daha sarih tatbikata rastlamaktayız. *İbnu Abdilber*'in Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi adlı kitabında kaydettiği bir rivâyette, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in *Ammâr İbnu Yâsir*'le birlikte Kufe'ye gönderdiği *Karaza İbnu Ka'ab*'ın anlattığına göre, Hz. Ömer (radıyallahu anh) onları, Medine'nin üç mil kadar dışında yer alan *Sırâr* mevkiine kadar uğurladıktan sonra durur, abdest tazeler -ve oraya kadar geliş maksadının, bu tenbîhi yapmak olduğunu da belirttikten sonra- şu tenbihte bulunur:

''*Siz öyle bir beldeye gidiyorsunuz ki, ora halkının Kur'ân okuyuşu arı uğultusu gibidir. Sakın hadîs rivâyetiyle onları meşgul edip Kur'ân'dan uzaklaştırmayın. Kur'ân'ı tecvîd üzere okuyun, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan rivâyeti az yapın...*'' Karaza (radıyallahu anh) Kûfe'ye varınca halk: ''*Bize hadîs rivâyet et!*'' diye talebde bulundu. Karaza: ''*Hayır! Ömer İbnu'l-Hattâb (radıyallahu anh) bunu bize yasakladı*'' cevabını verdi.

Zehebî'nin bir rivâyeti, hadîs rivâyetini fazla yapanlara Hz. Ömer'in ''*nasihatten*'' de öte zecrî tedbirler aldığını göstermektedir. Zira *İbnu Mes'ûd*, Ebu'd-Derdâ ve Ebu Mes'ud el-Ensârî'yi ''*çok hadîs rivâyet ettikleri için*'' hapse atmıştır.

Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in çok rivâyeti sebebiyle dikkat çeken, târizlere mâruz kalan Ebu Hureyre (radıyallahu anh)'ye karşı tutumu da burada kayda değer. Bir gün Ebu Hüreyre'yi, çok rivâyetten menetmek maksadıyla huzuruna çağırır ve sorar:

"— *Falancanın evinde Hz. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ile beraber olduğumuz günü hatırladın mı?*" Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) :

— *Evet! Ve beni de ne için çağırdığını şimdi anladım*" der. Bunun üzerine Hz. Ömer (radıyallahu anh):

— *Hayır (mâdem öyle, seni menetmiyorum!) git ve rivâyet et!*" der.

Ama, yine de bir başka rivâyetten anlıyoruz ki, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in getirdiği yasaklama havası Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) üzerinde bile tesir icra etmiş ve onu az ve ölçülü rivâyete sevketmiştir:

Ebu Seleme der ki: "*Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den sordum: "Sen Hz. Ömer (radıyallahu anh) zamanında da böyle (çok) hadîs rivâyet eder miydin?" Bana şu cevabı verdi: "Ben Ömer zamanında, size rivâyet ettiğim gibi çok hadîs rivâyet etseydim, o beni kamçısıyla döverdi*".

HZ. ÖMER'İN HADÎS ÖĞRENMEYE TEŞVÎKLERİ: Sözü bu noktada bırakıp asıl mevzumuza devam ettiğimiz takdirde, Hz. Ömer (radıyallahu anh) hakkında yanlış kanaat edinmemize sevkedebilecek bir eksiklik olacaktır. Halbuki ilimde esas olan, bir mevzuya giren her noktayı imkan nisbetinde ibraz etmek, nazar-ı dikkatlere arzetmekir. Meseleyi bu noktada bırakmak ayrıca hadîs düşmanlarının eline de istismar edecekleri bir koz vermek olur. Çünkü, *İbnu Abdilber*'in kaydettiği üzere, başta yukarıda sunduğumuz Karaza hadîsi olmak üzere, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in hadîs rivâyetine koyduğu tahdidle ilgili rivâyetleri, "*Sünnete sataşmayı meslek edinmiş, bid'at ehli ve benzerlerinden câhil ve mârifetsiz takımı, delil olarak kullanarak müslümanları Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerinden uzaklaştırmaya, hadîse gerek olmadığına inandırmaya çalışmışlar, hadîs ehlini de kötülemeye vesile kılmışlardır. Halbuki Kitabullah'ın gösterdiği hedefe ancak sünnetle ulaşılabilir.*"

İbnu Abdilber, âlimlerce dermeyan edilen bir çok sebeplerle, Hz. Ömer'-

in *tahdid siyâset*inden, kötü niyetlilerin çıkardığı mânâları çıkarmanın mümkün olmadığını belirtir.Özetleyelim:

1- Hz. Ömer (radıyallahu anh) bu tahdidiyle Kur'ân'ı ihmal etmeyi önlemeye çalışmıştır.

2- Söz konusu yasaklama bir hüküm ifade etmeyen, sünnet olmayan sözlerle ilgilidir. Hatta bu görüş sâhipleri Karaza hadîsinin zayıflığına dikkat çekerler. Çünkü daha mevsuk rivâyetler Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in hadîs öğrenmeye teşvîk ettiğini göstermektedir. Mesela şu delillere bakalım:

"*Ubeydullah İbnu Abdillah İbnu Utbe*, Hz. Ömer'in bir cuma günü şu hutbeyi irad ettiğini rivâyet etmiştir:

"*....Ben size Allah'ın söylememi takdir ettiği bir konuşma yapacağım. Kim bunu öğrenir, anlar ve ezberlerse gidebildiği yere kadar gidip anlatsın. Kim de onu (aynen) aklında tutmaktan korkarsa ben ona hakkımda yalan söylemesini helâl etmiyorum. Allah (celle celâluhu), Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'i hak ile gönderdi. O'nunla birlikte Kitap indirdi. O'nunla indirdiklerinden biri de recmdir...*" *Şu halde bu rivâyet de gösteriyor ki, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den çok rivâyeti yasaklayıp, az rivâyeti emretmesinden maksad, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan ve hatayı önlemektir. O, çok rivâyet edilince, iyi akılda tutulmamış, hıfzı güzel yapılmamış şeylerin de rivavet edilebileceğinden korkuyordu. Çünkü rivâyeti az olanın zabtı, çok olanın zabtından daha kuvvetli olur. Az rivâyet, çok rivâyette emin olunamayan sehiv ve hatadan daha selâmettedir. İşte bu sebeple Hz. Ömer (radıyallahu anh) rivâyette azlığı emretmiştir. Şâyet rivâyetten hoşlanmayıp kötü addedseydi onun azını da çoğunu da yasaklardı. Nitekim şöyle dememiş midir:*

"*— Kim hadîsi hıfzetmiş ve aklında tutmuş ise rivâyet etsin.*"

Nasıl olur da, onlara, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan hem hadîs rivâyet etmeyi emreder hem de yasaklar. Bu doğru ve makul değildir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan az rivâyette bulunmayı emrederken nasıl olur da rivâyet yasağı koymuş olur. Üstelik: "Kim benim sözümü öğrenir, anlar ve ezberlerse gidebildiği yere kadar gidip anlatsın" diyerek kendi sözünü rivâyete teşvik etsin ve ilâveten: "Kim de onu (aynen) aklında tutmaktan

korkarsa hakkımda yalan söylemesin" dediği halde Hz. Resûlullah (aleyhis-salâtu vesselâm) hakkında kesin yasak koysun, bu mâkul değil..."

İbnu Abdilber, Medine ehlince Hz. Ömer (radıyallahu anh)'den rivâyet edilen sahîh *âsâr*'dan başka, Kitap ve Sünnete olan muhâlefeti sebebiyle Karaza hadîsinin bu babta hüccet olamayacağını söyledikten sonra Kitap ve Sünnet'-ten bazı örnekler kaydeder:

"*Kitaptan örnekler:* **"Allah'ın Resûlünde sizin için güzel bir örnek vardır." (Ahzab, 21), "Resûl size ne getirmişse onu alın" (Haşr, 7), "O halde Allah'a ve O'nun ümmî peygamber olan Resûlüne -ki kendisi de o Allah'a ve O'nun sözlerine iman etmekte olandır- iman edin, ona tâbi olun,tâ ki doğru yolu bulmuş olasınız" (A'râf, 158).**

"Şüphesiz ki sen herhalde doğru bir yolun rehberliğini yapıyorsun. O yol Allah'ın yoludur..." (Şûra, 52).

Kur'an'da bu çeşit âyet çoktur. Bu âyetlere tâbi olmak, hükmünü yerine getirmek, emirlerin hududunda durabilmek ancak Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan gelecek rivâyetlerle mümkündür. Öyleyse Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in Allah'ın emrine muhalif bir emirde bulunacağını kim aklından geçirebilir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) da: **"Allah, benim sözümü dinleyip belleyen, sonra da dinlemiyene ulaştıran kulun yüzünü (kıyâmet günü) tâze kılsın"** *buyurmuştur. Bu hadîste de kendisinden tebliğde bulunmaya, te'kidli bir teşvik mevcuttur. Keza Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur:* **"Benim konuştuklarım dışında da benden alın ve bana nisbet ederek rivâyet edin"...** *Bu söz de, bu babta, aklı ve idraki olanlar için gündüzden daha aydınlıktır".*

İbnu Abdilber bir de şu mülâhazayı yürütür: "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan rivâyet ya hayırdır, ya şer. Şayet hayırsa -ki hayır olduğunda şüphemiz yok- hayırda çokluk efdaldir, daha iyidir. Şayet şerse Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in halka şerden az miktarda işlemelerini tavsiye edeceğini zannetmek caîz olmaz. Öyle ise bu söylediğimiz husus, sana, Hz. Ömer'in hadîs rivâyetini az yapmayı emretmesi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan ve hataya düşülme korkusundan, Sünnet ve Kur'an üzerine düşünmeye vakit kalmayacak kadar meşguliyete dalmak korkusundan oldu-*

ğunu göstermelidir. Zira çok rivâyet eden kimseyi mutlaka tefekkürsüz ve kavrayışsız bulursun."

Bundan sonra *İbnu Abdilber* Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in mevzuya müteallik bazı sözlerini kaydeder:

"Kim bir hadîs dinler, sonra da duyduğu şekilde (yani artırıp eksiltmeden) rivâyet ederse selâmete erer."

"Ferâizi ve sünneti öğrenin, tıpkı Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi." (Kur'ân ve sünneti burada bir tutmuştur.)

"Sünnet, feraiz ve lahnı (dilin doğru kullanış kaideleri) tıpkı Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi öğrenin".

"Rey'den sakının. Zira rey ashabı sünnet düşmanıdır. Hadîsler, onları kör etmiştir, ezberleyemezler".

"Yolların en hayırlısı Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'in yoludur".

"Bir gün gelecek Kur'ân-ı Kerîm'in müteşâbih ayetlerini kendilerine delil yaparak sizinle mücâdeleye girişecek kimseler çıkacak. O zaman onlara karşı sünneti esas alın. Zira, Sünnet ehli, Kur'ân'ı iyi bilen kimselerdir."

Ayrıca daha önce kaydedildiği üzere birçok durumlarda Hz. Ömer halka başvurarak, ortaya çıkan vak'ayı aydınlatıcı rivâyet sormuş ve söylenince hükmüyle amel etmiştir.

İbnu Abdilber, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'den rivâyet edilen sözleri sahîh ve ittifâk edilmiş sözler olduğunu belirttikten sonra şu NETİCE'nin çıkacağını belirtir:

"Kim bir hadîste şüpheye düşerse terketmelidir, aksine eksiksiz olarak ezberlemişse onu rivâyet etmesi câizdir".

Bu mevzuyu aynı minval üzere işlemiş bulunan İbnu Hazm da, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in hadîs rivâyetini yasaklamasıyla ilgili rivâyetlerin, hüccet kılınamayacak kadar zayıf olduğuna hükmettikten sonra şöyle der: "Şayet bu rivâyetler sahihse, yasaklama, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîsleriyle ilgili olamaz, geçmiş ümmetlere ait hikâyelere veya onlar gibi içerisinde fıkıh bulunmayan kıssalara aittir... Çünkü hadîs rivâyetinden men etmek değil Hz. Ömer (radıyallahu anh)'e, hiçbir müslümana helâl olmaz."

Mevzu üzerine serdedilen mütâlaa ve açıklamalar -ki çoğunluğunu yukarıda kaydettik- Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in hadîs rivâyetine tahdid koyduğunu ifâde eden rivâyetlerin reddine hükmetmeye veya zayıflığını iddia etmeye hâcet bırakmıyor. Çünkü hadîse, ihtiyaca muhâlif bir yönü yok. Tıpkı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bidayette hadîs yazmayı yasaklaması gibi, Hz. Ömer (radıyallahu anh) de, Kur'ân-ı Kerîm'e verilmesi gereken himmetin zayıflamaması, hadîs rivâyetinin rastgele, disiplinsiz bir tarzda yapılarak, hatalı ve yanlış sözlerin hadîslere karışmaması, yapılan rivâyetlerin anlaşılması, iyi öğrenilmesi gibi maksatlarla bazı tahdîdler, yasaklamalar koymuştur.

Onun bu davranışı sünnete olan bağlılığının ve hadîse atfettiği kıymetin bir tezâhürüdür.

HZ. PEYGAMBER DE AZ RİVAYETİ EMREDER

İbnu Abdilber kaydettiğimiz sonucu yani Hz. Ömer'in yasaklamalarının iyice öğrenilmemiş şeylerin rivâyetini ilgilendirdiği hususunu belirttikten sonra Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîslerinde de bu yasaklamanın mevcudiyetine dikkat çeker ve örnek olarak birkaç hadîs kaydeder:

"Kişi için, yalan olarak her işittiğini rivâyet etmesi yeterlidir."

"Çok sözden sakının. Benden bahiste bulunan sadece hak olanı söylesin."

"Kim benim hakkımda, rastgele konuşur, söylemediğimi bana söyletirse ateşteki yerini hazırlasın."

"Kim benden olmadığını sandığı bir hadîsi rivâyet ederse bu kimse iki yalancıdan biridir."

"Kim, yalan sanılan bir hadîsi benden rivâyet ederse, o kimse iki yalancıdan biridir".

Az rivâyet etmeyi prensip edinenlerle ilgili olarak az sonra kaydedeceğimiz açıklamalara ve onların sözlerine dikkat edilince yukarıda kaydettiğimiz bu rivâyetlerin tesiri ayân beyan görülecektir.

DİĞER SAHÂBELERİN TUTUMU

Hadîs rivâyetindeki ihtiyatkâr tutum sâdece Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'-(radıyallahu anhüma)'de görülen bir husus değildir. Başka sahâbeler (radıyallahu anhüm ecmain)'de de benzer davranışlar mevcuttur.

Hz. Ali yemin ettiriyor: Şu rivâyet Hz. Ali (radıyallahu anh)'nin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan yapılan yeni bir rivâyet işitince, mutmain olmadığı takdirde yemîn ettirdiğini ifâde eder: *"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan hadîs işittiğim vakit Allah'ın dilediği kadar ondan istifâde ediyordum. Başkası tarafından rivâyet edilince de şüpheye düşersem yemîn teklif ediyordum, şâyet yemin ederse inanıyordum..."*

Hz. Muâviye tahdîd koyuyor: *Zehebî*'nin belirttiğine göre, Hz. Muâviye (radıyallahu anh) de, hadîs rivâyetini Hz. Ömer (radıyallahu anh) zamanında yapılmış olanlarla sınırlamak ve dondurmak istemiştir. *Recâ İbnu Ebî Seleme*'nin rivâyetine göre Hz. Muâviye: *"Size Hz. Ömer zamanında rivâyet edilmiş olan hadîslerle iktifa etmenizi tavsiye ediyorum. Zira O, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan hadîs rivâyeti husûsunda halkı korkutmuştu. (Böylece onun zamanında kendinden emin olanlar hadîs rivâyet etti.)"*

HADÎS RİVAYETİNİ TERK EDENLER

Mevzumuzun başında Ashab-ı Kiram (radıyallahu anh)'da mevcut olan *sünnete teslimiyet* ruhundan bahsetmiş, bu ruhun Ashab'ı nelere sevkettiğini belirtmeye çalışmıştık. Hemen belirtmek isteriz ki, aynı ruh bazılarını, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bir söz, bir fiil naklederken eksik bırakma veya ilâvede bulunma korkusuyla hadîs rivâyetini terketmeye sevketmiştir. Bu grubu, daha ziyade hâfızasından emin olmayan, bu yönden kendilerine güveni bulunmayan kimselerin teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Bu meseleye temas eden *İbnu Kuteybe*, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a yakınlığı olan *Hz. Ebu Bekir, Zübeyr, Ebu Ubeyde, Abbâs İbnu Abdilmuttalib* (radıyallahu anhüm ecmain) gibi büyüklerin, az hadîs rivâyet ettiklerine dikkat çektikten sonra *Aşere-i Mübeşşere*'den olan *Saîd İbnu Zeyd*'in rivâyeti tamamen terkettiğini belirtir.

Hz. Enes İbnu Mâlik (radıyallahu anh) birçok hadîsi rivâyet etmeyi terkettiğini şöyle ifade etmiştir: *"Hata etmekten korkmasaydım, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den işittiğim çok şey rivâyet ederdim."*

Zübeyr İbnu'l-Avvâm'a oğlu *Abdullah* sorar: *"Ben, İbnu Abbas (radıyallahu anh) ve diğer birçoklarından işittiğim gibi senden niye hadîs dinlemiyo-*

rum?" Zübeyr (radıyallahu anh) şu cevâbı verir: *"Gerçi ben, müslüman olduğum günden beri, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den ayrılmadım, (bu sebeple çok hadîs bilirim), fakat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle söylediğini işttim:* **"Kim bile bile bana yalan isnâd ederse cehennemdeki yerini hazırlasın".**

Hz. Zübeyr (radıyallahu anh) bazı rivâyetlerde bu hadîsi: **"Kim bana yalan isnad ederse cehhennemdeki yerini hazırlasın"** şeklinde nakledip sözlerine şunu eklemiştir: *"İnsanlara bakıyorum da hadîse bir de "bile bile (müteammiden)" ziyâdesini ekliyorlar, Allah'a kasem olsun ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın "bile bile" dediğini duymadım."*

Zeyd İbnu Erkâm (radıyallahu anh) da, hadîs rivâyet etmesi için müracaat edenlere şöyle demiştir: *"İhtiyarladık ve unuttuk. Halbuki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den hadîs rivâyet etmek ağır mesuliyeti mûcibtir".*

İmrân İbnu Husayn (radıyallahu anh)'dan şöyle söylediği nakledilmiştir:

"Allah'a yemin ederim, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den hadîs rivâyet etmek istesem, hiç durmadan üst üste iki gün rivâyet edebilirim. Fakat yapmıyorum. Beni bundan alıkoyan husûsa gelince, bakıyorum, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i benim gibi dinlemiş, cemaatlerinde hazır bulunmuş olan bâzıları, hadîs rivâyet ediyorlar ama, rivâyetleri, aslına tam uygun değil. Ben, bu duruma düşmekten korkuyorum. Hemen sana bildirmek isterim, onlar bunu bile bile yapmıyorlar, yanılıyorlar."

ÇOK RİVAYET: Ashâb'ın sünnete karşı taşıdığı titizlikten *tahkîk* ve *tahdîd* prensiplerinin doğduğunu gösterdik ve bunlarla ilgili muhtelif meseleleri açıkladık. Aslında, rivâyetleri bir bütün olarak alınca, bu iki prensibe ters düşen bir üçüncü prensibin daha tezâhür ettiğini görürüz. Buna da *rivâyette iksâr* yâni *"çok hadîs rivâyeti"* diyebiliriz. Çünkü, Ebu Hüreyre, Ebu Zerr, İbnu Abbas (radıyallahu anhüm ecmain) gibi bâzı sahâbelerden gelen bazı rivâyet ve fiilî durumlar, her şeye rağmen hadîs rivâyetine zorlandıklarını, buna kendilerini mecbur hissettiklerini ifade etmektedir.

Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) niçin çok hadîs rivâyet ettiğini açıklama sadedinde, bu emri Kur'ân'dan aldığını söyleyerek kendini buna âdeta mecbur hissettiğini dile getiriyor: *"Allah'a kasem olsun, eğer Kur'ân'da iki âyet ol-*

masaydı Hz. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan asla bir şey rivâyet etmezdim'' ve âyeti okuyor:

(Meâlen): **"İndirdiğimiz apaçık hükümleri ve doğru yolu, insanlara biz Kitap'ta beyan ettikten sonra gizleyenler (var ya) şüphesiz Allah onlara lânet eder ve bütün lânet edebilenler de onlara lânet eder..." (Bakara, 159-160)**

Hz. Ebu Zerr el-Gıfârî hazretlerinin (radıyallahu anh) ifâdesi daha çarpıcı: *''Allah'a yemin olsun! Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan duyduğum bir kelimeyi terketmem için kılıcı boğazıma dayasanız, siz kesme işini tamamlayıncaya kadar ben onu yine de söylerim.''*

Ebu Zerr hazretleri (radıyallahu anh) bu sözü kendisi hakkında konuşma yasağı konduğunu hatırlatan bir zata söylemiştir. *İbnu Sa'd*'dan gelen rivâyet şöyle: أَخْبَرْنَا ابو عمرو يعن الا وزاعى حدّثنى مرثد او ابن مرثد عن آبيه قال: جلست إلى ابى ذر الغفارى اذ وقف عليه رجل فقال: الم ينهك أمير المؤمنين عن الفتيا فقال ابو ذر: واللّه لو وضعم الصمصامة على هذه واشار الى حلقه على ان اترك كلمة سمعتها من رسول اللّه عليه وسلم لانفذتها قبل أن يكون ذلك.

Hadîsin baş kısmı şöyle: Evzâ'î'nin Mersed'den nakline göre, Mersed şunu anlatmıştır: *''Ben Ebu Zerr el-Gıfârî hazretlerinin yanına oturdum, konuşuyorduk. (Ajan olduğu anlaşılan) Bir adam gelerek tepesine ekşiyip: ''Emîrül-Mü'minîn fetva vermekten seni men etmedi mi?'' dedi. Bunun üzerine Ebu Zerr (radıyallahu anh) (öfkeli bir eda ile) şunu söyledi...''*

Gerek Ebu Hüreyre ve Ebu Zerr (radıyallahu anhüma)'i kaydettiğimiz şekilde konuşmaya sevkeden şey, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bildiklerini söylemek, ilimlerini neşretmek hususundaki dersler idi. Zira O, Ashâbına: **"Kim bildiği bir ilmi gizlerse kıyâmet günü ağzına ateşten bir gem vurularak getirilir"** diyerek bildiklerini söylemelerini tavsiye etmiştir. Bu mânâda başka hadîsler de var. Râvilerinin *İbnu Abbâs, Ebu Hüreyre, Ebu Saîd el-Hudrî* (radıyallahu anhüm) gibi çok rivâyetle tanınmış *(müksir)* veya *İbnu Mes'ud* gibi, yine rivâyeti fazla olan sahâbelerden olması oldukça mânidardır.

Bu açıklamalarımızdan şöyle bir neticeye varabiliriz: İdarî sorumluluk altında bulunan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osmân, Hz. Muâviye (radıyallahu anhüm ecmain) gibi büyükler hadîs rivâyetinde *''tahkîk siyâseti''* güdüp rastgele herkesin (fasık, bedevî, münâfık, dikkatsiz...) rivâyet cesaretini kırarak hadîslere yabancı unsurların girmesini önlemeye çalışmışlardır.

Hafızası zayıf olanlar veya zabt cihetinden kendilerine güvenemeyenler de *''tahdîd prensibi''*ni esas alıp az rivâyet etme yolunu tutmuşlar,iyice emîn ol-

madıkları, aslına uyup uymamakta şüphe ettikleri mâlumatlarını, hâtıralarını rivâyet etmemişlerdir.

Aksine, hâfızası kuvvetli olduğu veya yazdığı için, hadîsleri aslına uygun şekilde koruduğundan emin olanlar da çok rivâyetten çekinmemişlerdir. İlmin gizlenmemesini emreden rivâyetlerin bu sahâbeler tarafından rivâyet edilmesi de mânidardır. Zira Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) prensip olarak her zaman muhatabına en muvafık gelen tavsiyede bulunmuştur.

Şurası muhakkak ki, hadîs rivâyetinde Ashab (radıyallahu anhüm)'da müşâhede ettiğimiz bu üç çeşit davranışın sübjektif ve ruhî muharriki aynı düşüncedir: Sünnete atfedilen kıymet, sünnet karşısında takınılan titizlik tavrı.

TAHKİKİN MAHİYETİ

Sahabelerden bazılarının, ilk defa işittikleri bir hadîs karşısında, diğer sahâbeye karşı şâhid istemek, yemin ettirmek gibi tavır almaları veya bazan birbirlerini "*kizb*"le ithamları,üzerinde iyice durulması gereken bir mevzudur. Çünkü bu çeşit tavırlar, muhatabı "*ithâm*" mânası taşır. Halbuki *Ehl-i Sünnet* uleması *Sahâbe*'nin hepsinin *âdil* olduğuna hükmeder.

Burada bir tezâd söz konusu olamaz mı?

Bu husus tâ bidâyetten beri müslüman âlimlerin dikkatini çekmiş ve mesele üzerinde açıklama yapma gereğini hissettirmiştir.

İmam Şâfi hazretleri (radıyallahu anh) meseleyi, *haber-i vâhid*'le amel prensibine bağlı olarak izah eder. Ona göre, haber-i vâhid'le, yani bir kişinin getirdiği haberle amel edilebilir, bu câizdir. Ancak, bâzı mülâhazalarla, haber-i vâhidle amelin cevâzına rağmen, şâhid istenebilir. Ona göre kişiyi, haberi getirenden bir de şâhid istemeye sevkeden mülahaza üçtür:

1- *Haber-i vâhid*, makbul olsa da, rivâyetin çokluğu, getirilen haberi takviye eder, bu sebeple ihtiyâten şâhit istenir.

2- *Muhbiri*, yâni haberi getiren kimseyi tanımıyorsa, kişi, haberine güvenebilmek için tanıdıklarından bir şâhid ister,

3- *Muhbir*, kişi nazarında sözüne güvenilir birisi değildir, sözüne güvenebileceklerinden bir şâhid getirmesini ister,

İmam Şafiî bu açıklamasını şöyle tamamlar: "*Hz. Ömer'in, Ebu Mûsa el-Eş'arî (radıyallahu anhüma)'ye karşı tutumu birinci şıkka girer, yani ihtiyat için.*"

Sahâbelerin birbirlerine itirazı, aslında, rivâyet ettiği şeye değil, ondan çıkardığı hükmedir. Meselâ daha önce kaydettik. Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i ateşte pişen bir şeyi yedikten sonra abdest aldığını görünce "*ateşte pişenin yenmesi abdesti bozar*" hükmüne varmıştır. İbnu Abbas buna itiraz etmiştir. Şu halde İbnu Abbas (radıyallahu anh) burada Hz. Ebu Hüreyre'nin naklettiği vak'ayı reddetmiyor, ondan çıkardığı hükmü reddediyor. Acaba yemek sırasında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in abdesti var mıydı?

Şurası muhakkak ki, bu çeşit itirazların gerisinde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan işitileni kısmen unutma, eksik işitme, yanlış anlama, nâsih hükümden haberi olmama şüpheleri de vardır. Nitekim bu şüphelere hak verdiren birçok vak'a mevcuttur, burada teferruata girmiyeceğiz.

Kendisi için "*yeni*" olan bir hadîsi dinleyen *Sahâbi*, hadîsi rivâyet eden *Sahâbî*'ye inanmakta ve güvenmekte olmasına rağmen, o konuda daha bir itminan aramaktadır. Tıpkı Hz. İbrahim gibi... Hz. İbrahim (aleyhisselâm), Allah'ın varlığına, birliğine, yaratmasına, ölümden sonra yeniden dirilmeye vs. tam bir imanla inandığı halde "*ölülerin dirilişi*" husûsunda bir de rü'yet yâni "*gözü ile görmek*" talebetmiştir. Cenâb-ı Hak: **"Ölüyü dirilttiğime inanmadın mı?"** deyince: **"İnandım fakat kalbimin tatmin olmasını istedim"** meâlinde cevap vermiştir (Bakara, 260). Bizzât Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): **"Biz şüpheye İbrahim'den daha haklıyız"** diyerek -Nevevî'nin ifâdesiyle- burada "*yakinin ziyâdeleşmesi*"ni talebetmiştir. Alimler, Sahâbelerin birbirlerine karşı tutumunu buna benzetirler: Onlar, meşru olan "*yakîn'in ziyâdeleşmesini*" ve itminanın kuvvetlenmesini talebetmişlerdir(14).

(14) İlimde kesinlik (yakîn) derecelidir. İslâm âlimleri, bizzât âyet ve hadîslere dayanarak kesin ilmin üç mertebe üzere olduğunu belirtirler:

1- *İlme'l-yâkin:* Uzakta bir duman görünce orada ateşin varlığına hükmederiz. Zira dumanın ateşten çıktığı hususunda şaşmaz ilmimiz (yakîn) var.

2- *Ayne'l-yakîn:* Gözle görerek elde ettiğimiz ilim. Bu, ilmî yakin'den daha üstündür. Dumanın çıktığı yere varıp, ateşi bizzat görmemiz, burada ateş var, görüyorum dememiz gibi.

3- *Hakka'l-yakîn:* İlmin en üstün derecesidir. O hakikati bizzat idraktır. Dumanın çıktığı yerde ateşe elimizi vurarak, yakarak onun ateş olduğunu idrakimiz gibi.

Şu halde, sahâbenin birbirini tenkidinden sahâbelerin cerhedilmesi gereğine delil bulmaya çalışanlar, kalplerindeki bir marazı ortaya koymuş olmaktadırlar.

ASHABDA HADÎS ÖĞRENMEK GAYRETİ

Altının kıymetini sarraf bilir. Hadîsin kıymetini de Ashâb bilmiştir. Ashab, "*Biz Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı gördük, feyzimizi aldık*" deyip hadîs öğrenmeye karşı kendini müstağni hissetmemiştir. Müslüman nesiller arasında hadîse en çok alaka gösterenlerin ilk nümûnelerine onlarda rastlarız. Bu yolda en büyük gayretler, fedâkarlıklar, yorucu ve uzun seyâhat örnekleri onlardadır.

Ashâb'ın ilmiyle meşhur olanlarından *İbnu Mes'ûd*'u dinleyelim: "*Kendisinden başka ilah olmayan Zât-ı Zülcelal'e kasemle söylüyorum: Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ağzından yetmiş küsur sûreyi kendi kulaklarımla dinleyip öğrendim. Buna rağmen, bilsem ki, bir adam Kitabullah'ı benden daha iyi bilmekte ve bu adamın bulunduğu yere deve ile ulaşmak mümkündür, mutlaka o zâta kadar giderim.*" Hadîsin bir başka vechine göre *İbnu Mes'ûd* Kur'ân hakkındaki ilminin genişliğini şöyle ifâde etmiştir. "*İnen hiçbir âyet yoktur ki ben onun ne sebeple inmiş olduğunu bilmiş olmayayım...*"

Ebu'd-Derda hazretleri (radıyallahu anh) de şöyle der: "*Kur'ân'dan bir âyete takılacak olsam, müşkilimi giderecek zât, Birkû'l-Gımâd'da bile olsa mutlaka giderim.*"[15]

Ashab'ın başlıca dört maksadla hadîs peşine düşüp çok zahmetli seyahatlere giriştiğini görmekteyiz:

1- Bilmediği hadîsleri öğrenmek için,

2- Duyduğu hadîsin sıhhatini tahkîk için,

3- Bildiği hadîste düştüğü tereddüdü izâle için,

4- Uluvvü isnâd (yani kulağına gelen bir hadîsi rivâyet edeninden dinlemek) için.

Şu halde, Hz. İbrahim örneğinde, gaybî hakikatlere imânımızın üst mertebelere çıkmasını istemek meşru olduğu gibi, Hz. Ömer örneğinde de hadîse, haber-i vâhite itminanımızın artmasını istemek, bu maksadla araştırma yapmak meşrudur, hakkımızdır.

(15) *Birku'l-Gımâd*, Mekke'ye, deniz cihetinden, beş gece mesâfede veya Yemen'de bir yer adı.

ULUVVÜ İSNAD ARAMAK:

Birçok durumlarda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gönderdiği elçiler üzerine, bedevîler Medine'ye adam göndererek tahkik etmişlerdir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e çıkan elçi bedevîler: "*Senin gönderdiğin kimseler şöyle şöyle söylediler*" diye anlatmışlar. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de: "Evet" diye te'yid etmiş ve davranışlarını ayıplamamıştır. Bu örneklerden hareket eden muhaddis sahâbeler bilâhare, kendilerine yeni bir rivâyet ulaşınca zahmetli seyahatler pahasına bile olsa rivâyet edeni bularak sormuşlardır.

Bunun güzel bir örneği *Hz. Câbir*'den rivâyet edilmiştir. Zira o kulağına gelen tek bir hadîsi kaynağından öğrenmek için bir aylık yolu göze almıştır. Hikâyesini aynen, kendisinden dinleyelim:

"*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâbından birinin rivâyet ettiği bir hadîs bana ulaştı. Derhal bir deve satın aldım. Yol levâzımını üzerine bağlayıp hadîsi rivâyet edeni bulmak üzere yola çıktım. Tam bir ay yürüdükten sonra Şam'a geldim*(16)*. Rivâyeti yapan meğerse Abdullah İbnu Üneys el-Ensârî (radıyallahu anh) imiş. Evine gittim. Ve "kapıda Câbir seni bekliyor" diye haber saldım. Elçim geri gelip "Yâni, Câbir İbnu Abdillah mı?" diye sordu. "Evet" dedim.*

Abdullah İbnu Ünevs çıktı ve kuçaklaştık. Kendisine:

— Bana bir hadîs ulaştı. Onu Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan sen dinlemişsin, ben dinlemedim, mezâlimle ilgili bir hadîs (sen veya ben ölüveririz diye korktum) dedim." Bunun üzerine hadîsi şöylece rivâyet etti: "Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı dinledim, buyurmuştu ki: **"Allah kullarını veya insanları- râvilerden Hemmâm şüpheye düştü ve eliyle Şam'a işaret etti- ayakkabısız, elbisesiz ve (dünyada rastlanan körlük, sağırlık, sakatlık gibi arazlardan sâlim ve) eksiksiz olarak haşredip toplar. Uzakta ve yakında bulunan herkesin işiteceği bir sesle nida eder: "Ben hükmeden kahhâr olan melikim. Cennet ehlinden hiç kimsenin -cehennemlik bile olsa- kendisinden taleb ettiği tek tokatlık bir zulmü kaldıkca cennete girmesi câiz değildir. Kezâ cehennem ehlinden**

(16) Hadîsin *Hatîbu'l-Bağdadî* tarafından er-Rıhle'de kaydedilen vechinde Câbir'in seyahati Mısır'adır. Hadîsi sorduğu kimsenin adı belli değildir. Rivâyetin muhtevası da farklıdır. İki ayrı seyâhat de olabilir.

hiç kimsenin, cennetlik birinin kendisinden talep ettiği -tek tokatlık bile olsa- bir zulmü kaldığı müddetçe cehenneme girmesi câiz değildir."

Abdullah der ki: "*Biz, bu nasıl olur, zâten Allah'u Zü'l-Celâl Hazretlerine ayakkabısız, elbisesiz ve sünnet edilmemiş vaziyette (anadan doğduğumuz gibi, hiçbirşeysiz) geleceğiz? diye sorduk da bize:* "**İyilikler ve kötülüklerle**" *diye cevap verdi.*(17)"

Hadîs öğrenme hususunda, gösterilen gayrete en iyi örneklerden biri İbnu Abbâs (radıyallahu anhüma)'dır. Zira, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatında yaşı küçük olan İbnu Abbas (radıyallahu anhüma), kendisini *müksirun* (çok hadîs rivâyet edenler) arasına dâhil edecek miktara ulaşan rivâyetlerini, çoğunlukla, hadîs bilen Sahâbeleri tâkib etmek suretiyle öğrenmiştir. Kendisinden kaydedeceğimiz şu sözleri, bir hadîs kulağına gelince, bu şekliyle yetinmeyip, ilk râvisini bulmaya ehemmiyet verdiğini gösterir: "*Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ashab'ından birinin rivâyet ettiği bir hadîs bana ulaşınca, dilediğim takdirde, kendisine bir adam göndererek yanıma çağırıp, onu dinleyebilirdim*(18)*. Fakat böyle yapmıyor ben onun ayağına gidiyor, çıkıp hadîsi anlatıncaya kadar kapısında bekliyordum.*"

Tereddüdü izale için yapılan seyahatle ilgili en güzel örneği, Ebu Eyyub el-Ensarî Hazretleri'nden kaydederek tek bir hadîs için Kuzey Afrika'ya gettiğini belirttik.

HADÎSİN ZABT VE TESBİTİNDE HİZMETİ GEÇEN BAZI SAHABELER

1- EBU HÜREYRE

Hadîs rivâyeti deyince ilk akla gelen Ebu Hüreyre Hazretleri (radıyallahu anh)'dir. Zira 5375 hadîsle en çok hadîs rivâyet eden Sahâbidir. Onun hayatı sâdece rivâyetlerinin çokluğu değil, hadîs öğrenmedeki aşkı, meto-

(17) Yani hesaplaşma, kişilerin sevapları ve günahlarıyla yapılır. Zâlimin sevabından alınıp mazlûma verilir. Zâlimin sevâbı yoksa öbürünün günâhından alınıp berikine (zâlime) yüklenir. Böylece zâlimin cezası artırılır.

(18) İbnu Abbâs (radıyallahu anhüma)'ın hayatını anlatırken belirteceğimiz üzere. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yeğeni olması sebebiyle, büyük bir itibar ve saygıya mazhardı, herkes ona gelmek isterdi.

du, gayreti ve kaabiliyeti, Hz.Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve diğer sahâbelerle (radıyallahu anhüma ecmain) olan münasebetleri yönüyle de bizler için ibretlerle doludur. Ayrıca, başta müfrit şiîler, müsteşrikler ve bazı münâfık tabiatlılar olmak üzere bir kısım ölçüsüzler Ebu Hüreyre Hazretlerine dil uzattıkları için onun hayatı hakkında genişçe bilgi vermeye çalışacağız.

Ebu Hüreyre Hazretleri (radıyallahu anh) Yemen'in *Devs Kabilesi*'ndendir. Hicretin yedinci yılında, Hayber seferi sırasında hicretle Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a dâhil olmuştur. Bâzı kayıtlara göre, müslüman oluş târihi bir kaç yıl öncelere iner ve *Tufeyl İbnu Amr ed-Devsî*'nin dâvetiyle İslâm'a girmiştir. Medîne'ye gelince Mescid'in *Suffe* kısmına yerleşerek *Ashâb-ı Suffe*'ye dâhil olmuştur.

Asıl adı hususunda çokca ihtilaf edilmiştir. *Nevevî*'nin el-Esma ve'l-lügât'de kaydettiğine göre, otuz kadar farklı görüşten en doğrusu, onun adının, müslümanlıktan sonra, *Abdurrahmân İbnu Sahr* olduğudur. *"Ebu Hüreyre"* künyesi, bir rivâyete göre, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından verilmiştir. Kedileri çok seven Abdurrahman, elbisesinin kolu içerisinde bir kedi taşımaktadır. Onu bu halde gören Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), Arap örfünde câri olduğu şekilde *"Kedicik babası"* mânasına gelmek üzere *Ebu Hüreyre* diye künyelemiştir. "Hüreyre" *Hirr* kelimesinin ism-i tasgiridir. *Hirr* kedi demektir, *hüreyre* ism-i tasğir olunca *kedicik* mânasına gelir. Asıl ismi unutularak künye veya lakab veya nisbetiyle şöhret kazananlara her devirde, her yerde rastlanır. Nitekim *Ebu Bekir es-Sıddîk* Hazretleri de bunlardan biridir.

Ebu Hüreyre'nin asıl adının bilinmemesine Kureyşli olmaması da te'sir eder. Kureyş kabilelerinden birine mensûb olsaydı, her şeye rağmen göbek ismi hatırlanabilirdi. Devs, Mekke ve Medîne'den çok uzaklardadır, İslâm'a girdiği andan itibâren de Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ve Ashâbı onu hep *Ebu Hüreyre* diye çağırmışlardır.

Ebu Hüreyre'nin müslümanlara dahil oluşu Hayber Gazvesi'nin sona erdiği âna rastlar, yâni gazveye fiilen katılmamıştır. Ancak Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ganimetten ona da bir pay ayrılmasını emretmiştir.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a dehâleti geç olmuştur ama tam ol-

muştur. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hayatta olduğu müddetçe bütün ihlasıyla O'nu takip etmiş, bir an için olsun ayrılmak istememiştir. O, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı hadîs almak, sünnet öğrenmek, İslâm'a hizmet etmek aşkıyla tâkip ediyordu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) da onun bu niyetini biliyor, niyetine muvafık muamelede bulunuyordu. Neticede, üç yıllık berâberliğe rağmen İslâm'da, değme eski sahâbenin ulaşamadığı yüce bir makama ulaşacaktır.

Ebu Hüreyre (radıyallahu anh), kendi ifâdesiyle "*Karın tokluğuna Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a hizmet ediyordu*" ama, karnını doyuracak kadar bir yiyecek bulamıyarak açlıktan bayılıp düşecek hale geldiği de oluyordu. *Buhârî*'de gelen bu durumla ilgili bir rivâyeti "*Suffe Mektebi*" üzerine sunacağımız bir açıklamada kaydedeceğiz. Belirtmek istediğimiz husus şu ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la berâber olma arzusunun gâyesi "karın doyurmak" değil, ilim ve hadîs almaktı. Nitekim *İbnu Kesîr* el-Bidaye ve'n-Nihâye'de Ebu Hüreyre'nin şu rivâyetini kaydeder: "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), bir gün kendisine sorar:* "**Arkadaşlarının istediği şu ganimetlerden sen istemiyor musun?**" *Ebu Hüreyre şöyle cevâp verdiğini belirtir:* "*Ben senden, Allah'ın sana öğrettiğinden bana da öğretmeni talebediyorum*". *Nitekim hâfızası ile ilgili şikâyeti de onun ilim aşkını dile getirir:* "*Ey Allah'ın Resûlü, senden çok şey işitiyorum fakat unutuyorum*" *diye müracaatta bulundum. Bana:* "**Rıdânı yay!**" *dedi. Ben de yaydım. Dua buyurdu, sonra rıdamı toplayıp kucağıma kapadım. Bundan sonra işittiğim hiçbir şeyi unutmadım*".

Şu rivâyet, ondaki ilim aşkını Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yakinen bildiğini gösterir: Kendisinin anlattığına göre bir defasında Rusûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a: "*Kıyamet günü senin şefaatine kimler nail olacaktır?*" diye sorar. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şu cevabı verir: "**Ey Ebu Hüreyre, başkalarına nazaran, hadîse karşı daha fazla hırs taşıdığını bildiğim için, bu mevzuda bana ilk sual soracak kimsenin sen olacağını tahmin ediyordum. Kıyamet günü benim şefâatime nail olacak, kimse, hulûs-i kalb ile Lailâhe illallah diyen kimse olacaktır.**"

Şu rivâyet de Ebu Hüreyre'nin ilim ve âhiret düşüncesine kendisini samimiyetle verdiğini gösterir: Bir gün Ebu Hüreyre'nin kızı babasına gelerek:

"Babacığım, kız arkadaşlarım beni ayıplıyorlar ve: "Baban seni niye altın takılarla tezyîn etmiyor?" diyorlar" der. O şu cevabı verir: *"Kızım, onlara* ***şunu şöyle: "Babam cehennem eleminden korkuyor!"***

Ebu Hüreyre (radıyallahu anh), Yemen gibi ilim ve hikmette üstünlüğü bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından te'yid edilmiş bulunan bir beldedendi. Müslüman olduğu zaman okuma yazma bilmekten başka edebî zevk sâhibi olduğu da kabul edilmekte, bâzı rivâyetlerin karînesine dayanılarak "Farsça" bildiği ve hattâ "Habeşçe" de öğrendiği ifâde edilmektedir. Tevrat'ı da çok iyi bildiği belirtilir. Kur'ân'la birlikte hadîsleri de yazmasında, onun sâhip olduğu bu kültürel seviyenin rolü bulunduğu söylenebilir.

Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) hafızasının gücünü her ne kadar Rusûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın duasının bereketi biliyor idiyse de, hadîsleri öğrenme hususunda zikre şayan gayret de gösteriyordu. Bir rivâyette, *"gecesini üçe ayırdığını, bir bölümünde uyuyup dinlendiğini, bir bölümünde namaz kıldığını, bir bölümünde de hadîs müzâkere ettiğini"* belirtir.

El-Müstedrek ve diğer bir kısım kaynakların kaydettiği üzere, hafızasının **kuvveti ile ün salan Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'yi Emevî halifesi Mervan İbnu'l-Hakem bu yönde imtihan etmek ister. Bir gün huzuruna çağırarak Re**sûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerinden sorar. Perde arkasına bir kâtip (Ebu'z-Zu'ayzu'a) oturtur. Katip Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin her söylediğini yazar. Katip der ki: *"Mervân sordukça sordu, ben de yazdım. Hadîslerin sayısı oldukça çoktu. Bir sene kadar geçktikten sonra Mervân, Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'yi tekrar çağırdı. Aynı hadîsleri sormaya başladı. Ben yine perde arkasında cevaplarını önceki yazdıklarımla karşılaştırarak tâkip ediyordum. Ebu Hüreyre ne bir kelime fazla ne de bir kelime eksik söylemişti."* Bu hâdise, hadîslerin yazdırılıp, kontrol edilmesi gibi mühim hususları aydınlatması yönüyle ayrı bir önem taşır.

Ebu Hüreyre'nin hadîslerinin yazıldığını ifâde eden yegâne rivâyet bu değildir. Başka rivâyetler, onun hadîslerinin tamamının, Ömer İbnu Abdilâziz'in yanında bulunan müstakil bir mecmuada mevcut olduğunu gösterir. *İbnu Sa'd'ın* rivâyeti şöyle: *"Ömer İbnu Abdilâziz, Kesîr İbnu Mürre'ye mektup yollayarak, kendisine Rusûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâbından (radıyallahu anhüm) işittiği hadîsleri yazmasını talebetti. Mektupta "Ebu Hü-*

reyre (radıyallahu anh)'nin hadîslerini hâriç tut, yazma, zira onlar yanımızda mevcut" diyordu. Kesîr İbnu Mürre, Emasada Rusûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ashabından (radıyallahu anhüm ecmaîn) pek çoğunu görmüş birisiydi. Gördükleri arasında yetmiş kadar da Bedir savaşına katılanlardan vardı."

Hemen hatırlatalım ki, daha sonraki devirlerde de Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin rivâyetleri müstakil bir ünite olma durumunu koruyacaktır. Nitekim *Taberâni*, el-Mucemu'l-Kebîr'inde alfabetik sıraya göre sahâbeleri tasnîf ederek hadîslerini kaydederken Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'yi hâriç tutar. Çünkü onun rivâyetlerini müstakil bir te'lîfde cemetmiştir.

Ebu Hüreyre Hazretleri (radıyallahu anh)'nin rivâyetlerini talebelerinden *Beşîr İbnu Nehîk* de müstakillen cemetmişir. Bir rivâyette şöyle der: *"Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den her işittiğimi yazardım. Ayrılacağım zaman, yazdıklarımı kendisine okuyarak: "Bunlar benim sizden işittiklerimdir" (tasdik eder misiniz?) dedim. O da: "Evet, benim rivâyetlerimdir!" buyurdu."*

Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin Sahife-i Sahîha'sından bahsederken *el-Hasan İbnu Ömer İbni Ümeyye ed-Damrî*'den kaydettiğimiz rivâyet de burada bir kere daha hatırlatılmaya değer. Zira, Ebu Hüreyre'nin yaşlanarak hâfıza zindeliğini kaybettiği bir döneme rastladığı anlaşılan vak'aya göre, kendisinin rivâyet etmemiş bulunduğu söylenen bir hadîsten sorulunca, bunu hatırlayamamış, ancak el-Hasan ed-Damrî'yi evine götürüp "*pekçok kitab*"ın bulunduğu odasına oturtarak, sözkonusu hadîsi bulunca: "*Ben demedim mi, bir hadîsi rivâyet etmişsem, mutlaka yazdıklarım arasında vardır*" demiştir.

EBU HÜREYRE'YE İTİRAZLAR:

Kaynaklarımız tâ bidayetten beri, daha sağlığında kendisine çeşitli itirazların yapıldığını haber vermektedir:

1- Çok rivâyette bulunması. Bunun kaynağını Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in, herkesin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında rastgele rivâyette bulunmasını önlemek için, hilâfeti sırasında koyduğu rivâyet tahdidi teşkil edebilir. Ayrıca üzerinde duracağımız bu meselede Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) de nasîbini almış ve Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in muâhazesinden geçmiştir. İlgili bahiste görüldüğü üzere Hz. Ömer (radıyallahu anh), Ebu Hü-

reyre Hazretleri'ne mülayim davranmıştır. Çok rivâyet etme suçlamalarına kendisi cevap vererek: "...*Eğer Allah'ın Kitabı'nda şu iki âyet olmasaydı bir tek hadîs bile rivâyet etmezdim*" demiş ve Bakara Sûresi'nin 159 ve 160. ayetlerini okuduktan sonra açıklamıştır:

"*Mekkeli (muhâcir) kardeşlerimiz çarşı-pazar alış-verişle, Medineli Ensârî kardeşlerimiz ziraat ve bahçivanlıkla meşgul olurken Ebu Hüreyre, karnının açlıktan kazınmasını düşünmeden Allah'ın Resûlü (aleyhissalâtu vesselâm)'nden ayrılmadı ve yeni şeyler öğrendi.*"

Übey İbnu Ka'ab (radıyallahu anh) da Hz. Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin öğrenme hususundaki üstünlüğünü te'yîden şöyle der:"Ebu Hüreyre Resûlul*lah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan çok şey sorma hususunda cür'etli idi. Bizim soramadığımız şeyleri o sorardı.*"

Ebu Hüreyre (radıyallahu anh), Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: "**Kim bir cenâzeye katılırsa bir kırat sevab kazanır**" sözünü nakledince bunu ilk defa işiten İbnu Ömer (radıyallahu anh): "*Şu rivâyet ettiğin şeye bak ey Ebu Hüreyre*" diye itiraz eder. Ebu Hüreyre de onu elinden tutup Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'ye çıkarır ve konu hakkında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ne söylediğini sorar. Hz. Aişe Ebu Hüreyre'yi tasdik eder. Ebu Hüreyre "*Beni, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı dinlemekten ne hurma fidanı dikmek ne de alış-veriş alıkoymadı*" der. İbnu Ömer de: "*Ey Ebu Hüreyre sen hakikaten Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı bizden daha iyi tanıyor, hadîslerini daha çok biliyorsun*" diye hakkı teslim eder. Belki de bu hâdiseden sonra olacak, İbnu Ömer (radıyallahu anh)'e, Ebu Hüreyre'nin çok hadîs rivayet ettiğini şikâyet eden kimseye: "*Ebu Hüreyre'nin rivâyet ettiklerinden şüphe etmekten Allah'a sığın. Rivâyette o cüretli davrandı, biz ise korktuk*" der.

Benzer bir tenkide *Talha İbnu Ubeydillah*'ın verdiği cevap da burada kayda değer. Bir kimse gelerek Talha (radıyallahu anh)'ya: "*Ey Ebu Muhammed! Allah'a yemin olsun bir türlü anlamıyoruz, nasıl olur da şu Yemenli (Ebu Hüreyre) mi Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı daha iyi biliyor, yoksa sizler mi? O, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan sizlerin rivâyet etmediklerinizi rivâyet ediyor*" der. Talha İbnu Ubeydillah şu cevabı verir: "*Allah'a kasem olsun, şurası muhakkak ki, o, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan*

bizim işitmediklerimizi işitti, bizim öğrenmediklerimizi öğrendi. Bizler zengin kişilerdik, evlerimiz ve âilelerimiz vardı. (Biz onlarla meşguliyet sebebiyle) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a sâdece sabah ve akşamları uğrayabiliyorduk. Uğrayınca da çabuk ayrılıyorduk. Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) ise fakir bir kimseydi ne malı, ne âilesi ne de evladı vardı. Onun eli Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın eli ile beraberdi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) nereye gitse o da oraya giderdi. Onun, bizim öğrenmediğimiz çok şeyi öğrendiğinden, dinlemediğimiz çok şeyi de dinlediğinden asla şüphe etmiyoruz. Bizden hiç kimse, onu, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın söylemediği bir şeyi söylemekle de ithâm etmez."

Rivâyetler, Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin de Ebu Hüreyre'yi çok rivâyeti sebebiyle: *"Ey Ebu Hüreyre, bize kadar ulaşan ve tarafından rivâyet edilmiş olan şu hadîsler de ne oluyor? Yâni senin işittiklerin bizim işittiklerimizden, senin gördüklerin bizim gördüklerimizden ayrı mı?"* diye itiraz ettiğini haber verir. Ebu Hureyre (radıyallahu anh) ona da şu cevâbı verir: *"Ey anneciğim! Seninle Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) arasına ayna ve sürmedanlık girdi. Sen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) için süslenirken onlar seni meşgul ettiler. Beni ise Allah'a yemîn olsun, hiçbir şey meşgul etmemiştir."*

Yine Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin bir açıklamasına göre, kendisini çok rivâyet etmekle itham eden bir zâta hafızasının sağlamlığını şöyle isbat etmiştir: *"Halk, Ebu Hüreyre çok rivâyet ediyor demişti. Rasladığım birisine: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) dün yatsı namazında ne okudu?" diye sordum. Adam. "Bilmiyorum" diye cevap verdi. Ben: "Cemaatte yok muydun?" dedim. "Hayır, vardım!" deyince kendisine: Fakat, ben biliyorum, şu şu sûrelerini tilâvet buyurdu" dedim".*

2- Bâzı rivâyetlerine itiraz: Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) hazretleri bazı rivâyetleri sebebiyle de tenkîde mâruz kalmıştır. Mesela *İbnu Mes'ud* (radıyallahu anh) Ebu Hüreyre'nin *"Ölüyü yıkayan yıkansın, taşıyan abdest alsın"* sözüne itiraz etmiştir. Aslında bu bir hadîs değil, fetvadır. Bu görüşe katılan başka fakîhler de var, katılmayanlar da var. Keza *Hz. Aişe*, tek ayakkabı ile yürünmeyeceğine dair rivâyeti sebebiyle Ebu Hüreyre'ye itiraz etmiştir. Başka örnekler de var. Yorumcular diğer sahabelerle olan ihtilafların onun fıkhî anlayışından ileri geldiğini, son derece güçlü iyi bir hadîsci olmasına rağmen

hadîslerini değerlendirip hüküm çıkarmada hadîsciliği kadar başarılı olamadığını belirtirler. Mesela şu vak'a bu duruma güzel bir örnek teşkîl eder: Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) bir gün Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in yemek yedikten sonra abdest alıp namaz kıldığını görür ve bundan *"Ateşte pişmiş yemek yedikten sonra abdest tâzelemek gerektiği"* hükmüne varır. Ama, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yemeğe oturduğu vakit abdestli miydi, abdestsiz miydi araştırmayı düşünmemiştir. Müşâhedesini anlatıp bundan çıkardığı hükmü söyleyince, fıkıh yönü üstün olan *Abdullah İbnu Abbas* (radıyallahu anh) *"Ateşte ısıtılan su ile (kış mevsiminde) abdest almanın caiz olup olmayacağını"* sorar. Ebu Hüreyre hatasını anlar ve susar.

Unutmamalı ki, Ashab arasında ihtilaf sıkca görülen bir husustur. İtirazlar sâdece Ebu Hüreyre' (radıyallahu anh)'ye karşı değildir. Sözgelimi irtidad edenlere karşı takip edilecek yol hususunda *Hz. Ebu Bekr* (radıyallahu anh), *Hz. Ömer* (radıyallahu anh) başta diğer bir kısım sahâbelere itiraz etti. Onlar: *"Lailâhe illallah diyene kılıç çekilmez"* derken,*Hz. Ebu Bekir* (radıyallahu anh): *"Namazla zekâtın arası ayrılmaz. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a verdikleri tek çebişi bile vermekten vazgeçseler, almak için savaşacağım"* der. Keza *Hz. Aişe* (radıyallahu anhâ), *Abdullah İbnu Ömer*'in: *"Ölü, yakınlarının ağlaması sebebiyle azaba duçar olur"* sözüne itiraz etmiştir. Keza *İbnu Abbas*, kadının artığı ile abdest almanın mekruh olacağına dair *Hakem İbnu Âmir*'in rivâyetine itiraz etmiştir. Öyle ise bunları Ashab'ın müçtehidlik sıfatları ve dinin içtihâd hakkında koyduğu umumi prensipler çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) hakkındaki itirazlar da öyle. Bunu diğerlerinden ayırıp, büyütmek hiçbir surette normal olmaz. Esâsen itirazlar yakından incelenince bunların *"rivâyet"*'e değil, *"fetvâ"*'ya,*"anlayış"*'a olduğu görülmektedir.

3- Tedlis iddiası: *Şu'be İbnu'l-Haccâc.* Ebu Hüreyre'nin hem Ka'bu'l-Ahbâr'dan hem de Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'den hadîs rivâyet ettiğini,ancak bu iki rivâyetin arasını tefrîk etmediğini söyleyerek Ka'b'ın isrâilî rivâyetini, sanki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan işitmiş gibi göstererek *"tedlîs"* yaptığını ileri sürmüştür. [19] Ancak Şu'be'nin bu iddiasını *Bişr İbnu Sa'îd şöyle reddetmiştir:*

(19) *Tedlîs:* Hadîs rivayetinde, kusurluyu gizleyerek kusursuz göstermek üzere başvurulan hileye denir.

"Allah'tan korkunuz ve hadîs-i şerifleri koruyunuz. Biz Ebu Hüreyre ile oturduğumuz zaman biz hem Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den hem de Ka'bu'l-Ahbâr'*dan hadîs rivâyet ederdi. Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) kalkıp gidince, cemaatte baraber oturduklarımızdan bâzılarına bakardım da onların Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den rivâyet edilen hadîslerle,* Ka'bu'l-Ahbâr'*dan rivâyet edilen hadîsleri birbirine karıştırdıklarını gö-rürdüm."*

Bu açıklamaya göre tedlîs Ebu Hüreyre'den değil, onu dinleyenlerden ileri gelmiştir. *İmam Şâfiî Hazretleri* (radıyallahu anh)'nin şehâdeti meseleyi aydınlatmaya yeterlidir: *"Ebu Hüreyre, devrinde yaşayan hadîs râvilerinin hâfızası en sağlam olanı idi."* Kasden tedlis yapmaya ise onun diyanet ve takvası müsaade etmez.

Dindarlık ve Zühdü: Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) ruhunda taşıdığı ilim aşkına denk bir zühd ve takva sâhibi idi. Namaz, zikir ve istiğfarı çok yapardı. Hanımı, oğlu ve kendisi geceyi üçe bölüp, sırayla uyanık kalırlardı. Hangisi nöbetini tamamlamışsa diğerini uyandırıp öyle yatardı. Daha önce de belirttik, gecesinin üçte birini ibâdete ayırır, birini de hadîs müzâkeresi ile geçirirdi. Rivâyetler, Ebu Hüreyre'nin kilerinde, odasında, evinde ve binasının çıkış kapısında birer namazgahı bulunduğunu, girerken çıkarken bunların her birinde ayrı ayrı namaz kıldığını belirtir. *İkrime,* onun her gece on iki bin kere *"sübhânallah"* dediğini haber verir. *Meymûn İbnu Ebî Meysere* de Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin bir akşam, bir de sabah olmak üzere iki defa seslice şöyle söylediğini anlatır: *"Gece gitti gündüz geldi. Firavun âilesi ateşe arzedildi".* Akşam olunca da: *"Gündüz gitti gece geldi. Firavu'nun âilesi ateşe arzedildi".* Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin sesini kim duysa Allah'a istiâzede bulunduğunu görürdü.

Şöyle derdi *"Kimse, mazhar olduğu nimeti sebebiyle fâcire gıbta etmesin. Çünkü peşini hiç bırakmadan onu tâkip eden biri var: Cehennem".*

Rivâyetlere göre, Ebu Hüreyre secde esnasında zina yapmaktan, hırsızlıktan, küfre düşmekten, büyük günah işlemekten Allah'a sığınırdı. Kendisine *"Bunları işlemekten mi korkuyorsun?"* diye soruldu: *"İblis hayatta olduğu, kalpleri dilediği şekilde çevirici bulunduğu müddetçe, beni bu işlerden kim garantiler?"* cevabını verir.

Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin ve bir rivâyete göre Hz. Ümmü Seleme' (radıyallahu anha)'nin de cenâze namazını Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) kıldırmıştır.

Ölüm yaklaştığı zaman ağlar. Kendisine "*Niye ağladın?*" diye sorulunca: "*Şu dünyanıza ağlamıyorum, seferden sonrası için, azığımın azlığı için ağlıyorum. Ben cennetle cehennem arasında gittim geldim. Hangisinde beni durduracaklarını bilemiyorum*" cevabını verir.

Ebu Hüreyre Hazretleri (radıyallahu anh) paraya da değer vermezdi. Rivâyete göre birgün Mervân kendisine yüz dinar yollar. Ertesi gün tekrar adam göndererek: "*Yanlışlık oldu, o parayı sana göndermemiştim, başkasına vermeyi düşünmüştüm*" diye geri ister. Bu parayı alır almaz bağışlamış bulunan Ebu Hüreyre: "*Ben onu zaten elden çıkarmıştım, o benim ihsanım olmaktan çıktı ise verdiğim şahıstan sen al*" cevâbını verir. Mervân, kendisini denemek için böyle yaptığını açıklar.

Ebu Hüreyre sünnetin neşri hususunda doymak bilmeyen bir aşk ve gayretle geçen bir hayattan sonra yetmiş sekiz yaşında olduğu halde hicrî 58 yılında vefat etmiştir. Hayatı boyunca, halktan olsun ulemâdan olsun gereken saygı ve alakaya mazhar olmuştur. *Ibnu Hacer* 8000 den fazla sahâbenin kendisinden hadîs dinlediğin belirtir. 5375 rivâyetinden 325 tanesini *Buhârî* ve *Müslim* el-Câmi'u's-Sahîh'lerine ittifakla almışlardır. Ayrıca Buhârî 93, Müslim de 189 hadîsinde infirad eder. Büyük otoritelerin itizar ve alâkasından sonra Mutezilî, Şi'î, Hâricî, câhil, İslâm düşmanı, gâfil çevrelerden O yüce zâta vâki sataşmalar, dil uzatmalar hiçbir değer ifade etmez. Allah şefâatine mazhar kılsın. (Radıyallahu anh).

2- ABDULLAH İBNU ÖMER

Abdullah İbnu Ömer İbni'l-Hattâb el-Kureşî el-Adevî, Annesi *Zeyneb Bintu Maz'ûn*'dur. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a peygamberliğin gelişinin üçüncü yılında doğmuştur. On yaşında iken hicret etmiştir. 84 yalında da vefat etmiştir. Vefatında 87 yaşındaydı. Bu hesâba göre hicret sırasında 13 yaşında olması gerekir. Bedir Savaşı sırasında 13 yaşında olduğu da bilinmektedir. *Müksirun*dandır. 2630 hadîs rivâyet etmiştir.

Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh) babasıyla beraber müslüman oldu,

hicret etti. Bedir Savaşı'na katılmak istedi. Küçük olduğu için alınmadı. Uhud için de öyle oldu. Hendek'e katıldı, çünkü Hendek Harbi sırasında 15 yaşına basmıştı.

Abdullah iri, esmerce bir zattı. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'dan çok hadîs rivâyet edenlerdendir (müksirun). Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ebu Zerr, Hz. Muâz, Hz. Aişe, vs. pekçok Ashab (radıyallahu anhüm ecmain)'dan hadîs rivâyet etmiştir. Kendisinden de Câbir, Ibnu Abbâs, oğulları Sâlim, Abdullah, Hamza, Bilâl, Zeyd, Abdullah ve kardeşinin oğlu Hafs İbnu Âmur; Kibâru't-Tabiîn'den Saîd Ibnu Müseyyeb, Eslem Mevla Ömer, Alkame İbnu Vakkâs, Ebu Abdirrahman en-Nehdî, Mesrûk vs. hadîs rivâyet etmişlerdir. Ashâbın âlimlerindendir. Bilhassa hacla ilgili menâsiki en iyi onun bildiği kabul edilir.

Abdullah Ibnu Ömer (radıyallahu anh) sünnete bağlılığıyla meşhurdur. Öylesine ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın her indiği yere inmiş, her namaz kıldığı yerde namaz kılmış, dibinde istirahat ettiği ağacın altında istirahat etmiştir. Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm) yanında her anılışta Ibnu Ömer (radıyallahu anh)'in ağladığı belirtilir.

Mescid-i Nebevi'nin "Suffe" kısmında yatıp kalkanlardandı. Kendisi şunu anlatır: "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sağ iken, kim ne rüya görse anlatırdı. Ben de rüya görsem diye temennîde bulunurdum. Ben genç, bekar bir delikanlı idim, Mescid-i Nebevî'de yatıp kalkardım. Bir gün rüyamda iki melek geldi beni götürdüler... Ben bu rüyayı kardeşim Hafsa'ya anlattım, o da Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a anlatmış*". Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): **"Abdullah ne iyi insan, bir de gece namazı kılsa"** buyurmuş. Sünnete bağlılığın zirvesinde olan Abdullah bu tavsiyeden sonra geceleri pek az uyur olmuştur. *Ibnu Mes'ud: "Kureyş gençlerinin dünyada nefsine en çok hâkim olanı Abdullah İbnu Ömer'dir"* demiştir. Abdullah'ın dünyaya meyletmediği, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra da, önceki hâletini ölünceye kadar hiç değiştirmeyen Ashâbtan yegane kişi olduğu belirtilir. *Ebu Seleme: "Ömer Ibnu'l-Hattâb öyle bir devirde yaşadı ki, kendisinin benzerleri vardı. Oğlu Abdullah öyle bir zamanda yaşadı ki, onun benzeri yoktur"* demiştir. Abdullah (radıyallahu anh)'ın eşsiz hâli, "*Vefat ettiği zaman, hayatta kalanların en hayırlısı idi*". "*Verâ yönüyle ondan ileri olanı*

yoktu" gibi sözlerle ifâde edilmiştir. *Câbir İbnu Abdillah: "İçimizden herbirine dünya meyletti, biz de dünyaya meylettik, Ömer'le oğlu Abdullah hâriç*" demiştir.

Nafi'nin şu rivâyeti bunu te'yîd ettiği gibi cömertliğine de bir örnek teşkil eder: "*İbnu Ömer (radıyallahu anh) bir defasında otuz bin dirhem dağıtır, sonra bir ay müddetince tek parça et yiyemezdi.*" Nâfi'ye "*Yoksa Ibnu Ömer et yemez miydi*" diye sorulur. "*Hayır*" der, "*Yerdi, eğer oruçlu ise veya sefere çıkmışsa. Bu durumlarda daha çok yerdi.*"

İbnu Ömer (radıyallahu anh)'e sünnete bağlılık başkalarında görülmeyen bir üstünlük kazandırmıştı.

Şa'bî, Ibnu Ömer (radıyallahu anh)'in hadîste çok üstün olduğu halde, fıkıhta bu derece başarılı olamadığını belirtir. Bu belki de onun dinî meselelerde çok ihtiyatlı olmasından ileri geliyordu. Çünkü fetva vermekte, dindarlığı sebebiyle, şedîd bir ihtiyat ve çekinmeye sahîpti, hususan kendisiyle ilgili ise. Bu yüzden, Şam ehlinin çokca muhabbet ve arzularına rağmen hilâfet meselesinde nizâya girmedi. Hz. Osmân'ın ölümünden sonra, bir grup insanla yanına gelen *Mervân İbnu'l-Hakem: "Şam ehli seni istiyor*" diyerek halifelik bi'atı yapmak ister. Abdullah (radıyallahu anh): "*Iraklılarla ne yapacağım?*" diye sorar. Mervân "*Onlarla harb edersin!*" deyince:

"— *Allah'a yemin olsun! Bütün insanlar bana itaat edip, sâdece Fedek halkı hâriç kalsa, onlarla mücadeleye girip tek kişiyi öldürecek olsam yine de bu işe girmem*" der.

Hiç bir surette fitnelere katılmadı. Hz. Ali'nin yaptığı savaşlara da katılmadı. Ancak sonradan asilere karşı Hz. Ali (radıyallahu anh)'nin yanında yer almadığına pişman olmuş ve hatta ölceği sırada: "*İçimde dünya ile ilgili tek pişmanlığım var, o da âsi gruba karşı mücâdele etmemiş olmam*" demiştir.

İbnu Ömer (radıyallahu anh)'in ilk katıldığı gazve Hendek'tir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında seriyyelerden geri kalmamış vefatından sonra da hacc'a düşkün olmuştur. *Câfer Ibnu Ebi Talib*'le Mûta Gazvesine iştirak etmiştir. Yermuk Savaşı, Mekke Fethi, Mısır ve İfrikiyye'nin fethi, Hudeybiye'de *Bey'atu'r-Rıdvân* Ibnu Ömer'in katıldığı seferlerden hatıra gelenleridir.

İbnu Ömer (radıyallahu anh) çok cömertti, bol bol sadaka verirdi. Bir mecliste otuz bin dirhem bağışladığı olmuştur. Mal ve mülkü içerisinden hoşuna gidenleri öncelikle bağışlardı. Kölelerinden, onun bu huyunu öğrenenler kendilerini Abdullah (radiyallahu anh)'a beğendirerek azâd edilmelerini sağlamak için, namaza niyaza başlarlar, camiye cemaate daha çok devam etmeye gayret ederler, gözüne girerlerdi. O da böylelerini hemen âzad ederdi. Kendisine: *"Ey Ebu Abdirrahman, onlar seni aldatıyorlar, içlerinden gelerek yapmıyorlar"* diyenlere şu cevabı verirdi:

— *"Biz Allah yolunda aldatmak isteyenlere hemen aldanmaya hazırız!"*

Bir defasında Medine civarında rasladığı bir çobanın dürüstlüğü çok hoşuna gider. Dönüşte sürüyü çobanıyla birlikte satınaldıktan sonra çobanı azad eder ve epeyce de koyun bağışlar. Bir seferinde de çok sevdiği *Remse* adlı câriyesini azad eder ve gerekçe olarak *"Cenâb-ı Hakk'ın:* **"Sevdiğiniz şeylerden bağışlamadıkça iyilikte kemâle (birr'e) erişemezsiniz" (Âl-i İmrân 3, 92)** *dediğini işittim"* der. Ibnu Ömer (radıyallahu anh)'in bütün bu zâhidâne davranışlarında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kendisine yaptığı şu tavsiyesinin bir tatbikini görmemek mümkün değil: **"Ey İbnu Ömer! Dünyada, tıpkı bir garîb yabancı bir yolcu gibi ol. Kendini kabir ehli arasında addet. Ey İbnu Ömer! Bilki kabirde de dinar ve de dirhem var. Oradaki sermaye, dünyada işlenmiş olan hayırlar ve şerlerdir. Cezaya ceza, kısasa kısastır. Dünyada çocuğundan yüz çevirme ki, Allah da ahirette senden yüz çevirmesin, şâhidlerin huzurunda rezîl etmesin..."**

Hz. Abdullah Ibnu Ömer 73 yaşında, İbnu Zübeyr'in katlinden üç ay kadar sonra vefat ediyor. Ölümüne de Haccâc sebep oluyor. Şöyleki: Haccâc bir gün halka hitabetmiş, sözü uzatarak namaz vaktini daraltmıştı. Ibnu Ömer (radıyallahu anh): *"Güneş seni beklemiyor!"* diye müdâhele eder. Bu müdâheleden doğan tatsızlıktan intikam almaya karar veren Haccâc, bir adama emrederek, zerihli bir okun ucunu kalabalıktan hasıl olan bir sıkışıklık esnasında ayağının sırtına batırır.

Oktan geçen zehir sebebiyle hastalanan Abdullah Ibnu Ömer (radıyallahu anh) bir müddet yatar ve ölür. Allah ondan ve emsâlinden ve onu kendine örnek edinenlerden râzı olsun.

3- ENES İBNİ MALİK

Enes Ibnu Mâlik Ibni'n-Nadr İbnu Damdâm. Medinelidir ve Hazrec Kabîlesi'ndendir.

Çok hadîs rivâyet edenlerden (müksirun) biridir. 2286 hadîs rivâyet etmiştir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hicretle Medine'ye geldiği zaman on yaşlarında bir çocuk olan Enes (radıyallahu anh)'i annesi *Ümmü Süleym,* Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a getirip: "*Bu sana hizmet etsin*" diye teslim eder. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kabul buyurup onu *Ebu Hamza* diye künyelemiştir. Hamza, Enes'in topladığı ekşi bir sebzenin adıdır.

Enes hazretleri, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) vefat edinceye kadar on yıl boyu hizmet edecektir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) *zülüzüneyn* (iki kulaklı) diyerek de ona zaman zaman takılıp, şaka yapacak, zaman zaman tepesindeki perçeminden tutacaktır.

Bazı rivâyetler Enes (radıyallahu anh)'in Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e hizmet maksadıyla Bedir Gazvesi'ne katıldığını belirtir. Ancak, yaşca küçük olduğu için, Bedir ashâbı arasında zikri geçmez. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Enes için mal ve evladca bolluğa ve ömrü uzunluğa ermesi için hayır duada bulunmuştur. Bu duanın bereketiyle olacak bol mala kavuşmuştur. Hatta bahçesindeki ağaçlardan yılda iki sefer meyve aldığı belirtilir. Keza bahçedeki reyhanların "*misk*" kokusu verirdi. Yine aynı duanın bereketiyle, ikisi kız yetmiş sekizi erkek seksen kadar çocuğu dünyaya geldiği, çocuklarının torunlarıyla sülbünden gelenler 125'e ulaştığı belirtilir. Cenâb-ı Hakk ömrünü de uzun kılmış bir rivâyete göre yüz üç, hatta yüz yedi yaşında vefat etmiştir. Kendisi: "*O kadar çok yaşadım ki, hayattan bıktım*" der.

Ölüm tarihi ihtilaflıdır: Hicri, 90, 91, 93.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra, Enes (radıyallahu anh) hazretleri Medine'de ikamet etmiştir. Sonra fetihlere katılmış ve Basra'ya yerleşmiş, orada vefat etmiştir. *Ali Ibnu'l-Medini,* Basra'da en son ölen sahâbe'nin Hz. Enes (radıyallahu anh) olduğunu söyler.

Bazı rivâyetler Enes'in, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le sekiz kere gazveye katıldığını belirtir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın saçından bir teli dilinin altında taşıdığını ve öldüğü zaman o tel dilinin altında olduğu

halde defnedildiğini yine rivâyetler belirtir. Bir başka rivâyette ise, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan kalma bir çubuğu berâberinde taşıdığı, ölünce kefeni ile koltuğu arasına konup defnedildiği kaydedilir.

Hz. Ebu Hüreyre (radıyallahu anh): ''*Namazı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın namazına en çok benzeyen kimse Ümmü Süleym'in oğludur*'' diyerek Enes'i kastedmiştir. *Hz. Ebu Bekir* (radıyallahu anh), Enes'i *Bahreyn*'e göndermek ister. *Hz. Ömer* (radıyallahu anh)'in fikrini alır. *Hz. Ömer* (radıyallahu anh): ''*Gönder, o, akıllı ve okuma-yazma bilen biridir*'' der. Ahmed İbnu Hanbel'in bir kaydına göre, Enes'i annesi Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hizmetine verirken: ''*Bu okuma-yazma bilen bir çocuktur*''demiştir.

Enes Ibnu Mâlik iyi ok atar, hedefe isabet ettirirdi. Ömrünün sonuna kadar atıcılığı bırakmadı. Çocuklarına da gözünün önünde atışyarışı yaptırırdı. Hatta onlarla yarış yapıp, isabetli atışta onları geçtiği belirtilir.

Yüzüğünün kaşında oturmuş bir arslan nakşedildiği, dişlerini altınla takviye ettiği, ibrişim giydiği, ibrişimden sarığı olduğu mervîdir.

Haccâc-ı Zâlim tarafından hakaret olsun diye boynuna mühür vurulanlardandı. *İbnu'l-Esîr*'in Üsdü'l-Gâbe'de kaydettiğine göre hicrî 74 yılında, *Sehl İbnu Sa'd, Enes Ibnu Mâlik, Câbir İbnu Abdillah* gibi ashâbtan bâzılarını ''*Emiru'l-Mü'minin Osman (radıyallahu anh)'a niye yardım etmediniz?*'' gibi bir bahane uydurarak sîgaya çekmiş, ''*yardım ettik*'' diyene de ''*yalan söylüyorsun*'' diyerek, onları tahkîr ve tezlil etmek, halkın onlardan hadîs dinlemesini önlemek maksadıyla boyunlarına mühür vurdurmuştur. Mührü, *Hz. Câbir*'in boynuna değil eline vurduğu ayrıca belirtilir.

4- HZ. AİŞE

Sünnete hizmeti büyük olanlardan biri Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'dir: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yegane bâkire zevceleri ve *Hz. Ebu Bekir es-Sıddîk* (radıyallahu anh)'ın kızıdır. Annesi *Ümmu Rumân*'dır. 2210 adet hadîs rivâyetiyle *müksirûn* arasında yer alır.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onunla, Hz. Hatice'nin vefatından üç yıl sonra evlenmiştir. Hz. Hatice (radıyallahu anhâ)'nın vefatı hicretten üç yıl önce olmuştur, dört veya beş yıl önce öldüğü de söylenmiştir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le nikahlandığı zaman Hz. Aişe altı veya yedi ya-

şında idi. Ancak, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hicretten sonra Medine'de gerdek yapmıştır ve bu sırada Hz. Aişe dokuz yaşındadır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Hz. Aişe'ye Kızkardeşi Esmâ'nın oğlu Abdullah Ibnu Zübeyr'in ismiyle *Ümmü Abdillah* diye künye vermiştir.

Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin Peygamberimizin (aleyhissalâtu vesselâm) yanında müstesna bir yeri vardı. Onu diğer zevcelerinden daha çok severdi. **"Aişe'nin diğer kadınlara üstünlüğü "serîd"in diğer yiyeceklere üstünlüğü gibidir"** derdi[20]. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e Ashab'tan biri hediye göndermek istese Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Hz. Aişe'yle beraber olduğu günü kollardı. Çünkü onunla birlikte olduğu zaman gelen hediyeleri kabul ederdi. Bu durum diğer hanımların şikâyetine sebep oldu. Hepsinin gününde gelen hediyeleri kabul etmesini taleb ettiler. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) öbürleri adına teklifi getiren *Ümmü Seleme* (radıyallahu anhâ)'ya cevap vermez. Üç defa ısrar edince:

"— Ey Ümmü Seleme! Aişe hakkında beni üzmeyin. Zira, Allah'a yeminle söylüyorum, hiçbir zaman ondan başkasının yorganı altında iken bana vahiy gelmemiştir." cevabını verir.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın risâlet şahsiyeti nokta-i nazarından Hz. Aişe'nin üstünlüğünü te'yid eden şu vak'a da kayda değer: Bir gün Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): **"Ey Aişe! İşte Cebrâil! Sana selam söylüyor"** buyurur. Hz. Aişe de: *"Ve aleyhi's-selam ve rahmetullahi"* der.

Hz. Aişe'nin faziletini tesbit ve te'yid eden bir diğer rivâyette, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in onunla evlenmesi söz konusu olduğu sıralarda, *Cebrail* (aleyhisselam) rü'yada Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a yeşil renkli bir ipek kumaş içerisinde Hz. Aişe'nin suretini göstererek: *"İşte senin dünyada ve âhirette zevcen"* buyurur. Rivâyetler, Hz. Aişe'nin rüyada, bu şekilde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a iki defa gösterildiğini belirtir.

Amr İbnu'l-As (radıyallahu anh) anlatıyor: *"Resûlullah (aleyhissalâtu ves-*

---

(20) *Serîd* dilimize tirit olarak geçmiştir. Ancak bizde tirit deyince, daha ziyade bayatlamış ekmekleri değerlendirmek için yapılan ekmek-yağ karışımı bir yemek akla gelir. Araplar, bilhassa Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında etli yemeği kastederler. O devirde pişmiş etten yapılan yemek çok değerlidir. Çünkü pişmiş yemek nâdir bulunurdu. (Nihâye).

selâm) beni Zâtu's-selâsil Gazvesi'ne komutan yapmıştı. (Yanında en sevgili kimse olduğum için beni komutan yaptığını düşünerek) huzuruna çıkarak: "Ey Allah'ın Resûlü, size, insanların en sevgili olanı kimdir?"dedim.

— "**Aişe!**" *diye cevap verdi.*

— *"Sonra kim?" dedim. Bu seferde:*

— "**Babası!**" *diye cevap verdi".*

Hz. Aişe (radıyallahu anhâ), Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın diğer zevcelerine karşı tefahur için, kendisinin on noktadan üstün olduğunu söyleyecektir:

"Ben on vasıfla üstün kılındım: Cebrâil suretimi getirdi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bâkire olarak sâdece benimle evlendi, annesi ve babası da muhâcir olan zevcesi sâdece benim. Allah, benim suçsuzluğum üzerine semâdan âyet indirdi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) benimle berâber iken vahye mazhar olurdu, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ve ben aynı kabtan guslederdik, ben onun önünde uzanmış yatarken namaz kılardı, (hastalığında ben tedâvi ettim) benim göğsüme dayalı olarak benim odamda ve benim gecemde son nefesini verdi, benim odamda defnedildi."

Rivâyetler Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nın Cebrâil (aleyhisselam)'i odasında, Dıhye suretinde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le alçak sesle konuşurken gördüğünü belirtir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), bu rü'yetin vukuuna -tahkikle- kâni olunca: "**Şurası muhakkak ki, büyük bir hayır gördün**" buyurmuştur.

Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'ya tanınan bu imtiyazlı durum, gerçekten boşa değildir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın getirdiği risalet'e, yani İslâm'a hizmeti büyük olmuştur. Herşeyden önce, müstesnâ bir kabileyete sâhiptir. Zekîdir. Çok hadîs bilmenin yanında, hadîslerden hüküm çıkarmada mâhirdir, yâni fıkıh yönü de vardır. *Şa'bî* gibi bazıları Abdullah İbnu Ömer için bile: *"İyi bir hadîsçi olmakla birlikte, iyi bir fakîh değildir"* dedikleri halde, sahâbenin büyüklerinin Hz. Aişe'den ferâiz sorduğunu, *Ata*'nın: *"Aişe insanların en fakihlerinden, rey yönüyle en isabetlilerindendir." dediği belirtilir. Ebu Musâ: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ashabı olan bizler herhangi bir hadîs(i anlamak veya herhangi bir meseleyle ilgili hadîs hatırla-*

mak) da zorluk çeksek Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'ya sorardık da onda mutlaka bir ilim (hadîsse yorumunu, hâdiseyse hükme bağlıyacak uygun bir hadîsi) bulurduk" der. *Mesruk*, Hz. Aişe'den bir hadîs rivâyet etse, hadîsin kıymetini tebârüz ettirmek için: "*Bana Sıddık'ın kızı Sıddîka, kusurlardan tebric edilmiş kusursuz zât (el-Berî'etu'l-Müberre'e) rivâyet etti*" derdi. *Zührî* de: "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın diğer zevcelerinin ve hattâ bütün kadınların ilmi toplansa, Aişe'ninki hepsini geçer*" demiştir.

Aslında Hz. Aişe'nin üstünlüğü hadîs ve fıkıh bilgisine münhasır değildir. Devrinde muteber olan pek çok "*kültür*" dalında mümtaz olduğu belirtilir. Bu cümleden olmak üzere *Urve*: "*Ben, der, fıkıhta olsun, tıpta olsun, şiirde olsun, Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'dan daha bilgin birisini görmedim.*" Urve devamla: ***"Aişe'nin, ifk kıssasından başka hiçbir fazileti olmasa bile, tek başına*** *bu rıza, fazîlet olarak ona yeter, zira kıyamete kadar okunacak olan Kur'ân'ın bir bahsi onun hakkında nâzil olmuştur*" der[21].

Hz. Aişe (radıyallahu anhâ), Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan çok rivâyette bulunurdu. Kendisinden, başta Hz. Ömer pekçok sahâbe ve Tâbiîn hadîs rivâyet etmiştir. *Hz. Ömer* (radıyallahu anh)'ın ondan naklettiği hadîslerden bir tanesi şudur:

"Ata binin, ok atın, ayakkabı giyin. Yabancıların ahlâkından, içki içilen bir sofraya oturmaktan sakının. Bir erkek veya kadın mü'min için peştemalsiz -hastalık hâli hâriç- hamama girmesi helâl değildir". *Zira, Aişe (radıyallahu anhâ) bana bilirdirdi ki: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) -benim yatağımda oturmuş halde iken- buyurdu ki:* **"Hangi mü'mine kadın, örtüsünü kendi evinden başka bir evde bırakırsa, kendisi ile Aziz ve Celîl olan Rabbi arasındaki edeb perdesini yırtmış olur".**

Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) dindar ve son derece cömerttir. Yıl orucu (savmu'd-dahr) tuttuğu rivâyetlerde gelmiştir. Sehâvetiyle ilgili olarak *Ümmü Zerre* (radıyallahu anhâ) şunu anlatır: "*İbnu Zübeyr Hz. Aişe'ye yüzbin (dirhem)lik bir meblağı iki torba içinde gönderdi. Hz. Aişe bir tabak istedi. O gün oruçlu idi. Bu paraları tabak tabak halka dağıttı. Akşam olunca: "Kızım iftarlığımı getir" dedi. Ümmü Zerre:*

---

(21) İfk hâdisesini 720 numaralı hadîs anlatmaktadır, ona bakınız.

"*— Ey mü'minlerin annesi, o dağıttığın paradan bir dirhemiyle de kendine et aldırıp şimdi onunla iftarını yapsan olmaz mıydı?" dedi. Hz. Aişe:*

"— Böyle sert olma! O zaman hatırlatsan öyle yapardım" cevabını verdi."

Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) yaptığı ibâdetleri yetersiz bulur, Allah'ın huzuruna öyle çıkmaktan korkardı. Bu sebeple ölüm yaklaştığı zaman, (Ebu Câfer'e göre tevbe olarak): "*Keşke yaratılmasaydım, keşke bir ağaç, (şu ağacın yaprağı) olsaydım, tesbîh (ve ibâdetimi) yapar üzerimdeki (kulluk) borcumu eda ederdim*" der. Keza Hz. Meryem'in sözünden (Meryem, 23) iktibas sûretinde "*Keşke ölünce unutulup gitsem*" dediği de rivâyet edilir. Bu bapta *Amr İbnu Seleme*'nin rivâyeti daha dokunaklıdır. Buna göre Hz. Aişe (radıyallahu anhâ):

"*Allah'a kasem olsun! Bir ağaç olmayı ne kadar isterdim. Allah'a kasem olsun toprak olmayı ne kadar isterdim. Allah'a kasem olsun Allah'ın beni hiç yaratmamış olmasını ne kadar isterdim*" derdi.

Yine ölümüne yakın, *İbnu Abbas* huzuruna girip, yukarıda kendisinden kaydettiğimiz, efdaliyetini ifâde eden vasıflarla kendisine iltifat eder. Ancak Hz. Aişe bundan memnun kalmaz. İbnu Abbâs (radıyallahu anh)'dan sonra yanına giren *İbnu'z-Zübeyr*'e: "*Abdullah İbnu Abbâs beni övdü, bugün artık kimsenin beni övmesini işitmek istemiyorum "unutulup gitmeyi ne kadar isterdim*" der. Yine rivâyet edilir ki, Hz. Aişe ölümü sırasında şu vasiyette bulunmuştur: **"Ben Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sonra hâdiseler çıkardım.** *(Bu sebeple onun yanına defnedilmeye layık değilim), beni Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın diğer zevcelerinin yanına defnedin.*" Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin: **"Evlerinizde oturun" (Ahzâb 33) meâlindeki ayeti okuyunca** başörtüsü ıslanıncaya kadar ağladığını görenler olmuştur.

Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) hicretin 57 veya 58. yılında bir ramazan günü vefat etmiştir. Vitir namazından sonra *Bakî Mezarlığı*'na defnedilir. Namazını da Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) kıldırır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatında 18 yaşında olan Hz. Aişe, vefat ettiği zaman 66 yaşındaydı (Radıyallahu anhâ).

5- İBNU ABBÂS

Abdullah İbnu Abbâs İbni Abdilmuttalib İbni Hâşim el-Kureşî el-Hâşimi: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın amcası Abbâs'ın oğludur. Büyük oğlu Abbâs'la künyelenir ve Ebu'l-Abbâs denir. Annesi *Ümmü'l-Fadl-Lübâbetu'l-Kübra*'dır. Lübâbe'nin babası da *Hâlid Ibnu Velîd*'in dayısı olan *el-Hâris Ibnu Hazn*'dır.

İbnu Abbas (radıyallahu anh) çok hadîs rivâyet eden sahâbelerdendir *(müksirûn)*. 1660 hadîs rivâyet etmiştir. Her hususta ve bilhassa tefsîrde ilmi çok geniş idi. Bu sebeple kendisine *el-Bahr* (Deniz) denmiştir. *Habru'l-ümme* (Ümmetin bilgini) onun bir diğer lakabadır. Habru'l-Arab da denmiştir. *Tercümânu'l-Kur'an* en yaygın lakabıdır.

İbnu Abbâs (radıyallahu anh) Mekke döneminde hicrretten üçyıl önce, Benû Hâşîm ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Kureyş tarafından boykot ve muhâsara edildikleri esnada doğmuştu. Hz. Peygamber'e getirildi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onu kucağına oturtup mübârek tükrükleriyle *tahnîk* edip damağını ovdu. Böylece midesine giren ilk şey, bu nevebi tükrük oldu. İbnu Abbas (radıyallahu anh) iki defa Cebrâil (aleyhisselam)'a görme, mükerrer fırsatlarda da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in dualarına mazhar olma şerefine ermiştir. Şöyle der: "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) beni kucaklayıp bağrına bastı ve:* "**Allah'ım buna hikmeti öğret**" *dedi" Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın onun başını okşayıp, ağzına tükürdüğü* "**Allahım bunu dinde fakîh kıl, Kitab'ın te'vîlini (Tefsir) öğret**" diye dua ettiği muhtelif rivâyetlerde gelmiştir.

Bu duaların bereketine onda hâsıl olan ilim aşkını kendi rivâyetinden takip edelim: "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) vefat ettiği zaman, Ensar'dan bir zâta: "Gel seninle berâber Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâbını dolaşıp hadîs soralım, şimdi onlar sayıca çoklar" dedim. Bana: "Sana hayret doğrusu! Görüyorsun, bütün halk sana muhtaç" dedi ve teklifimi kabul etmedi. Ben tek başıma, Ashâb'a hadîs sormaya başladım. Bir kimsenin hadîs bildiğine dair bir haber bana ulaşsa, hemen onun kapısına gider, ridâmla kapıya dayanır beklerdim. Bu esnada esen rüzgâr yüzüme toprak savururdu. Adam bir ara çıkıp beni görünce: "Ey Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın amcasının oğlu! Niye buraya kadar gelip zahmet çektin! Birisini bana göndermen*

kâfiydi, ben sana gelirdim" derdi. Ben kendisine: "Hayır, senin ayağına gelip hadîs sormak bana düşer, uygun olanı benim gelmemdir" diye cevap verirdim". İbnu Abbâs (radıyallahu anh) sözlerini şöyle tamamlıyor:

"— (Beraber hadîs takibetmeyi teklif ettiğim Ensârî zât (uzun müddet) yaşadı. Hadîs sormak üzere halkın etrafımda toplandığını görünce: "Bu genç benden akıllı çıktı" dedi".

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatında onüç yaşında olan Ibnu Abbas (radıyallahu anh), rivâyet ettiği hadîsleri, yukarıki rivâyetin açık şekilde gösterdiği üzere, Ashâbı teker teker dolaşıp onlardan sorarak öğrenmiştir. Rivâyet ettiği 1660 hadîsten pek azı doğrudan görüp, işittiği şeye dayanır. Âlimler bunun rakamını vermeye çalışırlar. İttifak edilen miktar dörttür. Kırk kadarı da ihtilaflıdır, gerisi *mürsel*'dir.[22]

Rivâyetler, İbnu Abbâs (radıyallahu anh)'ın âyetlerin esbâb-ı nüzûlünü öğrenmek için, vak'a şahitlerini, nüzûle sebep olan şahısları, arayıp bularak, kendilerinden sorma yollarını araştırdığını gösterir. Şu rivâyet bu hususu te'yîd eder: *Ubeydullah İbnu Ali İbni Ebî Râfi* anlatıyor: *"İbnu Abbâs (radıyallahu anh) Ebu Râfi'ye gelip: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) falança gün ne yaptı? diye sorardı": Ebu Râfi,* Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın azadlısıdır.

İbnu Abbas (radıyallahu anh)'ın berâberinde söylediklerini yazan bir kâtip vardı. İbnu Abbâs'ın haşmette, ilimde, elbise, cemâl ve kemâlde, Araplar arasında bir benzerinin olmadığı ifâde edilir. Kendisi şöyle buyurmuştur: *"Biz Ehl-i Beytiz, nübüvvet ağacıyız, meleklerle haşir neşir olduk, Risalet beytinin **ehliyiz. Rahmet beytinin ehliyiz ve ilmin mâdeniyiz."*** **Bedeni tasvirini ya**panlar: İri, boylu, yakışıklı, sarıya çalan beyaz renkte, güzel yüzlü olduğunu, saçlarının gür ve kınayla boyadığını, fasîh olduğunu belirtirler.

İbnu Abbas (radıyallahu anh), Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın duası bereketine gerçekten mümtaz bir ilme ve nâfiz bir anlayışa, derin bir fıkha mazhar olmuş idi. *Hz. Ömer* (radıyallahu anh) onu, bir çoğunun itirazına bile sebep olacak kadar genç yaşta istişâre meclisine almıştı. Müşkil bir mesele

(22) *Mürsel* bahsinde açıklama yapılacak.

ile karşılaşınca genç Abdullah'ı çağırır: *"Bize zor bir dâva getirildi, bu ve benzerleri ancak senin işindir, (hallet)!"* derdi. Hz. Ömer (radıyallahu anh) onun verdiği hükmü olduğu gibi benimserdi. Bu durumu anlatan râvi der ki: *"Hz. Ömer (radıyallahu anh) bu çeşit* ***çetrefilli*** *meselelerde İbnu Abbas (radıyallahu anh)'dan başkasına başvurmazdı. O Ömer de, Ömer'di. (Yani Allah ve müslümanlar için ictihadda selahiyetli ve mâhir biri olduğu halde Ibnu Abbas'a müracaat eder, kadrini, liyakatini takdir ederdi)".* Hz. Ömer (radıyallahu anh) onun için: *"O, olgunların gencidir, çok soran bir dile, çok öğrenen bir kalbe sahiptir"* derdi.

Ubeydullah İbnu Abdillah, İbnu Abbas'ın ilim, fıkıh, hılm, neseb ve te'vîl'de bütün insanları geçtiğini belirtir ve şöyle derdi: *"Ben, Hz. Peygamber'in hadîslerini bilmede, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın fetvalarını tanımada ondan daha ileri, rey'de daha nâfiz, şiirde, Arapça'da, Kur'ân tefsîrinde, hesapta, farzlarda daha bilgin, çözümüne muhtaç olunan meselelerde re'yi daha keskin birisini bilmiyorum".* Bu zat, sözünü, te'kidli bir üslubla şöyle noktalar:

"— İbnu Abbas, haftanın bir gününde ilim halkasına oturur o gün sadece fıkıhtan bahsederdi, bir başka gün sâdece te'vîl (Kur'ân tefsiri) üzerinde dururdu, bir başka günün mevzuu megâzî (Hz. Peygamber aleyhissalâtu vesselâm'ın savaşları), başka gün şiir, bir başka gün eyyâmu'l-arab (arab tarihi) olurdu. Onun halkasına oturan her âlim ona karşı saygıyla ürperir, her soru sâhibi mutlaka sorduğunun cevabını alırdı". *İbnu Abdilber*'in kaydettiği rivâyet ***"her sınıf insanın"*** **onda, aradığı ilmi bulduğunu belirtir.**

Tâvus'a: *"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın onca büyük sahâbelerini bırakıp bu çocuğun peşine mi düştün?"* dediler. Şu cevâbı verdi: *"Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâbından yetmiş (bir rivâyette beş yüz) tanesini gördüm. Ancak, bir meselede ihtilaf ettiler mi, İbnu Abbâs (radıyallahu anh)'ın kavlini benimsiyorlardı".* Bir başka rivâyette *"...İbnu Abbâs'a muhâlefet etseler "O mesele senin dediğin gibidir" "Sen haklıymışsın" demeden dâğılmazlardı"* der.

İbnu Abbâs'ın ilim meclisleri hakkında *Atâ* da şu bilgiyi verir: *"Ben İbn-i Abbâs (radıyallahu anh)'ın meclisi kadar değerlisini görmedim, fıkıhça en zengin, haşyetçe en büyük olan idi. Fıkıh ashabı onun yanında, Kur'ân ashâbı*

onun yanında, şiir ashabı onun yanında idi. Onların herbirine geniş bir vadiden rivâyet sunardı."

Abdullah İbnu Ebî Yezîd,* İbnu Abbâs'ın fetva usulünü şöyle açıklar: *"İbn-i Abbâs (radıyallahu anh)'a bir şey sorulduğu vakit, cevabı Kur'ân'da varsa onu söylerdi. Kur'ân'da yoksa ve sünnette varsa onu söylerdi. Sünnette yoksa fakat Ebu Bekir ve Ömer (radıyallahu anhüm)'de varsa onu söyler, bunlarda da yoksa kendi re'yini söylerdi."

Bâzı rivâyetlerden İbnu Abbâs'ın tedrisatının alâka ile takip edildiği, çok istifadeli geçtiği anlaşılmaktadır. *Saîd İbnu Cübeyr* memnuniyetini şöyle ifade etmiştir: *"Ben İbnu Abbâs (radıyallahu anh)'dan hadîs dinler (öyle memnun kalırdım ki) izin verse başından öperdim". Ebu Vâil*'in anlattığına göre, İbnu Abbâs'ın, Nur Sûresi ile alakalı açıklamasını dinleyen bir zât memnuniyet ve takdirini: *"Bunu Deylem halkı dinleseydi mutlaka müslüman olurdu"* diyerek ifade eder. Hac mevsiminde yaptığı konuşmaları dinleyen *A'meş de: "İranlılar ve Rumlar bunu dinleselerdi mutlaka müslüman olurlardı"* der. Bir başka dinleyicisinin de *"kelâmının tatlılığı"* sebebiyle *"başından öpmek istiyorum"* dediği rivâyet edilmiştir.

Hz. Ali (radıyallahu anh) halife olunca İbnu Abbâs'ı Basra'ya vali tayin etmişti. Orada, bir Ramazan boyu halka karışıp tedrisatta bulundu, râvi: *"Ramazan ayı çıkmadan halka fıkhı öğretti"* der.

İbnu Abbâs (radıyallahu anh), Hz. Ali (radıyallahu anh) ile *Cemel, Sıffîn* ve *Nehrevân* savaşlarına katılır. Ömrünün sonlarına doğru âmâ olur.

İbnu Abbâs (radıyallahu anh), Abdullah İbnu Zübeyr (radıyallahu anh) ile Abdülmelik İbnu Mervân arasındaki fitne çıkınca karışmak istememiş ve Muhammed İbnu'l-Hanefiye ile birlikte çoluk çocuklarını alarak Mekke'ye çekilmişlerdir. *Abdullah İbnu Zübeyr* (radıyallahu anh) onları yanına çekme hususunda ısrar etmiş ve adam göndererek: *"Biat edin"* demiş, onlar: *"Biz sana ne de başkasına karışmayız, kendi işini kendin hallet"* demişlerdir. Ancak Abdullah İbnu Zübeyr şiddetli bir ısrar göstererek: *"Ya biat edersiniz ya da sizi ateşte yaktırırım"* der. Onlar da Kufe'deki adamlarına *Ebu't-Tufeyl*'i göndererek: *"Bu adama itimad edemiyoruz"* derler. Dört bin kişi imdada gelir. Mekke'ye girer ve tekbir getirirler. Bütün Mekke ahâlisi ve İbnu'z-Zübeyr işitir. İbnu'z-Zübeyr kaçar ve *Dâru'n-Nedve'ye* -bir rivâyete göre Kâbe'ye-

sığınır. İbnu Abbâs, *İbnu'l-Hanefiye* ve yakınlarını kurtarmak üzere gidilince evlerinin etrafına duvar boyu, ateşe hazır halde odun yığılmış olduğu görülür. Kurtarılan İbnu Abbâs'a: *"Halkı bu adamdan kurtaralım"* teklîf ederler. O: *"Hayır, burası haram bölgedir, Allah haram kılmıştır. Cenâb-ı Hak burayı, bir kere Nebî'si için helâl kılmıştır..."* der ve kan döktürmez.

Abdullah İbnu Abbâs'ı bir müddet Mina'ya götürürler, sonra Taife. Orada hastalanacak ve kendi ifâdesiyle *"yer yüzünün en hayırlı insanlar grubu arasında"* ruhunu teslim edecektir. Ölüm tarihi ihtilaflıdır: 65, 67, 68. umumiyetle 68 kabul edilir. Vefatı sırasında bembeyaz bir kuş gelip nâşı ile kefeni arasına girer, ve bir daha çıkmaz. Kabre konduğu zaman şu âyetin tilavet edildiği işitilir: **"Ey itmînâna ermiş ruh! Dön Rabbine, sen O'ndan râzı, O da senden râzı olarak. Haydi gir kullarımın içine, gir cennetime" (Fecr, 27-30).**

İbnu Abbâs'ın ilminden gerek sahâbe ve gerekse Tabiîn'den pek çok kimse istifade etmiş, rivâyette bulunmuştur. Ravileri arasında Sahâbe'nin büyükleri ve Tabiîn'in büyükleri yer alır. Mesela: *Abdullah İbnu Ömer, Enes İbnu Mâlik, Ebu't-Tufeyl, Ebu Umâme Ibnu Sehle, kardeşi Kesîr İbnu Abbâs, oğlu Ali İbnu Abdillah İbni Abbâs, azadlıları İkrime, Kureyb, Ebu Mâbed Nafiz; Ata İbnu Ebî Rabâh, Mücâhid, İbnu Ebî Müleyke, Amr İbnu Dinâr, Ubeyd* ***İbnu Umeyr, Said İbnu Müseyyeb, Urvetu'bnu Zübeyr, Tâvus, Vehb İbnu Münebbih...*** **vs.**

BİR İSTİTRAD

ŞİİR BİLGİSİNİN EHEMMİYETİ: Selef büyüklerinin hayatından bahsederken, onların faziletleri meyanında "şiir" bildikleri de ifâde edilegelmiştir. Bu Ibnu Abbas için de böyledir, Hz. Aişe için de böyledir. Daha niceleri için bu kayda yer verilir.

Kısa bir *istitrâd*la bunun ehemmiyetine dikkat çekmek istiyoruz: *Ehl-i sünnet ve'l-cemaat* Kur'ân ve hadîsi anlamada, bu iki temel kaynağın *nass*larından hüküm çıkarmada elfâzın ifâde ettiği zâhirî mânayı esas almıştır. Zahirî mânanın dışına çıkıp te'vile gitmenin sıkı şartları, kayıtları vardır.Aksi takdirde naslar kişilerin keyfine göre yoruma tâbi tutulur ve ortada herkesin anlaşıp birleşeceği din diye bir şey kalmaz.

Burada şu soru karşımıza çıkar: *Zâhirî mâna neye göre tesbit edilecek?*

İşte bu sorunun cevâbı İbni Abbas (radıyallahu anh) vs. *selef* büyüklerinin şiir bilgisinin, edebiyat bilgisinin ehemmiyetini ortaya koyar. Çünkü zâhirî mânanın tesbiti meselesi, daha Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in zamanında bir problem olarak kendini hissettirmiş, zaman zaman bâzı âyetlerden, hadîslerden ne kastedildiği sorulmuştur. Bu paralelde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın azımsanmıyacak açıklamaları, tefsirleri vardır.

Ancak, asıl problem Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in vefâtından sonra ortaya çıkacaktır. *Selef* üleması bu meseleyi çözmede bir prensipte ittifak etmiştir: *Kelimelere verilecek mânada câhiliye şiirini esas almak.* Çünkü birçok âyette, Kur'ân-ı Kerîm'in "Arapça" olduğu belirtilmektedir [23]. Arap dili ise, Kur'ân'ın nüzûlünden önce teşekkül etmiş, işlenmiş, edebî mahsülât **vermiş bir dildir. Yani kelimelerin manaları daha önceden istikrarını bul**muş ve kelimeler, kazandığı mânalarda olmak üzere cahiliye devri şâir ve hatiplerince kullanılmıştır. Öyle ise câhiliye şiiri, Kur'ân'ın sıhhatli ve mûteber bir şekilde anlaşılabilmesi için en muteber kaynak olmaktadır. Dolayısiyle, bu kaynağın iyi bilinmesi, Arap diline hâkimiyetin ifadesi olmaktadır. Kur'ân-ı **Kerîm'in bütün incelikleriyle anlaşılması, Arapça'nın gerek edatlar ve harf-i** cerler ve gerekse lügat (kelime bilgisi) yönüyle bütün nüanslarıyla bilinmesine bağlı olduğuna göre, âlimler, araştırıcılar önce iyi bir Arapça öğrenmelidirler. Bu da dilin daha önceden her yönüyle kullanılmış bulunduğu câhiliye devri yani İslâm öncesi şiirini iyi bilmeye bağlıdır.

Şu halde İbnu Abbâs gibi ilk İslâm müfessir ve fakihlerinin câhiliye şiirini bilmeleri, onların ortaya koydukları açıklama ve hükümlere güven açısından son derece mühimdir. Onların herkesin fevkinde şiir bilmeleri, herkesin fevkinde âlim olmalarının gereğidir. Sözgelimi İbnu Abbâs (radıyallahu anh)'ın şiir tedrîs etmesi, Arap edebiyatı öğretmesi demektir.

Taberânî'de kaydedilen bir rivâyete göre, *Nâfi İbnu'l-Ezrak* ve *Necdet İbnu Uveymir*[24] *başkanlığında Hâricîlerin ileri gelenlerinden bir grup, İbnu*

---

(23) *Nahl* 103; *Şuarâ*, 195; *Fussilet*, 3, 44; *Yûsuf*, 2; *Ra'd*, 37; *Tâha*, 113; *Zümer*, 28; *Şûra*, 7; *Zuhruf*, 3; *Ahkâf*, 12.

(24) *Zehebî*, Mîzânu'l-Î'tidâl'de *Necdet İbnu Âmir* olarak tesbit eder.

Abbâs (radıyallahu anh)'a gelerek Kur'ân-ı Kerîm'den pek çok garib kelimeyi *"Bu ne demektir?"* diye sorarlar. İbnu Abbas (radıyallahu anh) her kelimeyi açıklarken önce ifade ettiği mânayı verir, arkadan câhiliye şiirinden o kelimeyle ilgili bir şâhid getirir. Sorulan kelimeler ve yapılan açıklamalar ve şahit olarak gösterilen beyitler altı sayfa tutacak kadar çoktur. Müşahhas bir örnek olmak üzere tek soru ve tek cevap kaydedeceğiz:

"...Nâfi İbnu'l-Ezrak sordu:

"— *Azîz ve celil olan Allah'ın* يرسل عليكما شواظ من نار و نحاس *kavlinden bana haber ver, ayette geçen eş-şuvâz nedir?* İbnu Abbâs:

"— *İçinde duman olmayan alevdir"* diye cevap verdi. Nâfi:

"— *Kitap, Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'e inmezden önce Araplar bunu biliyorlar mıydı?"* dedi. İbnu Abbâs (radıyallahu anh):

"— *Evet biliyorlardı! Umeyye İbnu Ebî's-Salt'ın şu sözünü işitmedin mi?*

ألا من مبلغ حان عنى — مغلفة تدب الى عكاظ
اليس ابوك يشب كانَ فينا — إلى القينات فلاً ف الحفاظ
يمانيا يظل يشب كيرا — وينفخ دائباً لهب الشواظ

İslâm âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'i, her çeşit ferdîlikten (sübjektif) uzak, objektif bir şekilde anlamak için, kelimelere cahiliye devrinde verilmiş olan mânaların tesbitine ta ilk asırlardan itibaren ehemmiyet vererek çeşitli lügât çalışmaları yapmışlar ve her bir kelimeyi açıklarken o kelimelerin kullandığı mânaları ve bu mânalarda kelimenin geçmiş bulunduğu cahiliye şiirinden örnekler vermişlerdir. Fakihler ve müfessirler arasında ortaya çıkan bir kısım ihtilaflar buradan kaynaklanır. Her fakih (veya müfessir) kendi anlayaşının **doğruluğunu, o kelimenin -esas almış bulunduğu mânada- daha önce kullanıldığı, cahiliye şiirinden örnek getirmek suretiyle göstermiştir.**

İslâm'ı istediği şekilde yorumlamak isteyenleri tedirgin eden, kımıldayamayacak kadar ellerini kollarını bağlayan bir durum.

İslâm düşmanları, bu engeli aşabilmek için, şeytânî bir deha ile, câhiliye şiirini kökten inkâr etme desîsesine tevessül etmişlerdir. Batılı bazı müsteş-

rîkler ve *Mısırlı Tâha Hüseyin* gibi Batılıların yolunda giden bazıları büyük bir cür'etle cahiliye şiirinin, -onları şâhit olarak kullanan müelliflerce uydurulduğu iddiasında bulunmaktan çekinmemişlerdir. Bu maksatla, Taha Hüseyin, Fî Şi'ri'l-Câhilî adıyla 1920'li yılların başlarında yaptığı bir doktora çalışmasında bir kısım müsteşriklerin iddialarına ilmî bir tahkik hüviyeti kazandırarak, Batılıların fevkalâde alkışına, iltifatlarına mazhar olur. Ancak, Mısır'da karşılaştığı reaksiyon ve yapılan ilmî tenkidlere cevapta acze düşmesi sonucu iddialardan rücû eder.

6-CÂBİR İBNU ABDİLLAH

Câbir İbnu Abdillah Ibni Harâm el-Ensârî es-Sülemî. Üç ayrı künyesi vardır: *Ebu Abdillah, Ebu Abdirrahmân* ve *Ebu Muhammed*. Medînelidir ve Hazrec kabîlesindendir.

Hz. Peygamber'den çok hadîs rivâyet eden sahâbilerdendir *(muksirûn)* 1540 hadîs rivâyet etmiştir. Babası da kendisi de Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'la çokca sohbette bulunmuştur. İkinci Akabe biatına babasıyla katılmıştı, ancak henüz çocuktu. Bedir Savaşı'nda gazilere su verdiğini kendisi anlatır. Bir rivâyette de: "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) 21 gavzeye şahsen katıldı, ben bunlardan 19'una iştirak ettim*" der. Bir başka rivâyette de: "*Bedir ve Uhud gazvelerine katılmama babam mâni oldu, babam öldürüldükten sonra hiçbir gazveden geri kalmadım*" der. Hz. Ali ile Sıffın'e katılmıştır.

Câbir Ibnu Abdillah Mescid-i Nebevî'de bir ilim halkası kurup, orada talebelerine rivâyette bulunmuştur. Kendisinden *Muhammed Ibnu Ali İbni'l-Hüneyn, Amr Ibnu Dinâr, Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî, Atâ, Mücâhid* vs. birçok kimse hadîs rivâyet etmiştir.

Câbir (radıyallahu anh) bıyığını kısa keser, sakalını sarıya boyardı. Salêbet-i diniyesi hep hakkı söylemeye sevketmiş, hakkı ketmedenleri kınamaktan çekinmemiştir. Bir sefer sırasında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e devesini satmış, Medîne'ye kadar binmeyi şart koşmuştu. Bu "*deve hâdîsesi*" vesilesiyle Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kendisine yirmi beş kere istiğfarda bulunduğunu söyler.

Cabir Ibnu Abdillah, ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmiştir. Medine'de en son vefat eden sahâbidir. Öldüğünde 94 yaşında idi. Haccâc'ın kendisi için cenâze namazını kılmamasını vasiyet etmiştir. Fakat o cenâzeye katılmıştır. Ölüm tarihi ihtilaflıdır. 73, 77, 78 hicri.

7- EBU SAÎDİ'L-HUDRÎ

Künyesi ile meşhur olmuştur. Ismi *Sa'd İbn Mâlik İbni Sinan*'dır. Medinelidir ve Hazrec kabilesindendir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den çok hadîs ezberliyenlerdendir. Rivâyetlerinin sayısı 1170'dir. Müksirun'dandır. Sahâbe'nin meşhur ve fâzıl olanları arasında yer alır. Uhud Savaş'ında küçük olduğu için gazveye katılamadı. Katıldığı ilk gazve Hendek'tir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la onüç kere cihâda katılmıştır.

Ebu Saidi'l-Hudrî Ashabın gençleri arasında en fakih olanı idi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e *"Allah yolunda kınayanların kınamasına aldırmama"* şartı ile biat edenlerdendir. Uhud Savaşı'nda babası şehid olmuş, kendilerine mal mülk de bırakmadığı için maddi sıkıntı içinde kalmışlardır. Bir ara Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan yardım talebetmek için huzuruna çıkar, ancak Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Ebu Said'i görür görmez *"istiğna"*'yı tavsiye eder, o da istemeden geri döner. Ebu Said Medîneli olmasına rağmen *Suffa Ashabı*'ndandır. Bu fakirliğin bir sonucu olabilir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den, babasından, anne bir kardeşi Katâde Ibnu Nu'mân'dan, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Osman, Ali, Zeyd **İbnu Sâbit gibi birçok sahâbe (radıyallahu anhüm)'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de oğlu *Abdurrahman*, zevcesi *Zeyneb Bintu Ka'b, İbnu Abbâs, İbnu Ömer, Cabir, Zeyd İbnu Sâbit gibi pek çok sahâbe ve İbnu'l-Müseyyib.. Ata, İkrime, Mücâhid, Ebu Câfer el-Bâkır* vs. pekçok Tâbiîn hadîs rivâyet etmiştir.**

Ebu Saidi'l-Hudrî (radıyallahu anh) *"Hadîs rivâyet edin, çünkü hadîs, hadîs'i tahrîk eder"* derdi. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den de: **"Halktan korkup hakkı söylemekten kaçınmayın, bildiğiniz ve gördüğünüz hakkı söyleyin"** hadîsini rivâyet ederdi. Der ki: *"Bu hadîs beni, bineğime atlayıp*

Muâviye (radıyallahu anh)'ye kadar gidip kulaklarını doldurmaya sevketti. (Söyleyeceklerimi söyledikten) sonra geri döndüm". Kendisine *"Ne mutlu, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı görme ve sohbetinde bulunma şerefine erdiniz"* dendiği zaman: *"Sen bilmezsin O'ndan sonra biz fena işler yaptık"* cevabını verir.

Ebu Saîdi'l'-Hudrî'nin ölüm tarihi üzerinde pek çok ihtilaf mevcuttur. Umumiyetle kabul edileni hicrî 74 yılıdır. Zehebî, öldüğü zaman 86 yaşında olduğunu söyler.

8- ABDULLAH İBNU AMR İBNU'L-ÂS

Abdullah Ibnu Amr İbnu'l-Âs İbni Vâil İbni Hâşim el-Kureşî es-Sehmî. Künyesi Ebu *Muhammed*'dir, *Ebu Abdirrahmân* da denmiştir. Annesi *Rayta Bintu Münebbih*'tir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): **"Abdullah, babası anası ne iyi ailedir"** buyurmuştur.

Abdullah (radıyallahu anh) babası *Amr*'dan sâdece 12 yaş küçüktür. Babasından önce müslüman olmuştur. Sahâbe'nin fâzıl ve âlim olanlarındandır. Hadîsleri yazmak için Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan izin istemiş Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'da kendisine izin vermiştir. Hz. Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) yazması sebebiyle, Abdullah (radıyallahu anh)'ın kendisinden daha çok hadîs bildiğini ifâde etmiştir[25]. Kendisi: *"Ben Resûlüllah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bin mesele ezberledim"* der.

Abdullah Ibnu Amr (radıyallahu anh)'ın kırmızı tenli, uzun boylu, iri bacaklı olduğu, saç ve sakallarının beyazlaştığı, ömrünün sonuna doğru gözlerini kaybettiği belirtilir. Bir gün rüyasında, ellerinin birinde bal, diğerinde tereyağı, kendisi de bunlardan yalıyor görür ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a anlatır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): **"Sen iki kitabı da -Kur'ân ve Tevrat- okuyacaksın!"** diye tâbir eder. Gerçekten İbranice de bildiği için her ikisini de okur. Ancak hemen belirtelim ki, Abdullah çok ibadet ve çok -Kur'ân kıraatiyle meşhurdur. Anlattığına göre: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e çıkarak:

---

(25) Bu konuya giren Abdullah (radıyallahu anh)'la ilgili teferruatı, daha önce, yazdığı sahifeyi (Sahîfe-i Sâdıka) tanıtırken kaydettik.

"— *Kur'ân'ı kaç günde okuyayım?*" diye sormuş.

"— **Bir ayda hatmet!**" cevabını almış. Ve ısrar etmiş:

"— *Bundan daha az zamanda hatmedebilirim*".

"— **Öyleyse yirmi günde hatmet!**"

"— *Ben daha kısa zamanda hatmedebilirim*"

"— **Öyleyse on beş günde!**"

"— *Ben daha kısa zamanda hatmedebilirim!*"

"— **On günde hatmet!**"

"— *Ben daha da kısa zamanda hatmedebilirim*"

"— **Öyleyse beş günde hatmet!**"

"— *Ben daha da kısa zamanda hatmedebilirim" dedimse de, daha azına müsaade etmedi.*"

Hilyetu'l-Evliya'nın bir rivâyetinde: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e itirazlarımı her defasında: "*Beni bırak (daha çok Kur'ân okumada) kuvvetimden ve gençliğimden istifâde edeyim*" diyerek yapar.(26)

Bütün geceleri namaz kılmak, bütün gündüzleri de oruç tutmak hususundaki talebine, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan izin kopartamayan Abdullah (radıyallahu anh), yaşlanınca Kur'ân-ı Kerîm'i beş günde -bir rivâyete göre üç günde- hatmekte zorluk çekecek ve: "*Keşke Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ruhsatını kabul etseydim*" diye pişmanlık ifade edecektir. Onun sofu tabiatını şu sözleri de ifâde eder: "*Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan işittiğim hadîsleri ihtiva eden şu sahifemi ve Kur'ân-ı Kerîm'i yanımda tutup, (Taif'te bulunan) Veht adlı arazime de sâhip oldukça, dünyada olup bitenlere aldırmam*". Şu da onun sözlerinden: "*Bu gün bir hayır işlemek, benim nazarımda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında iki mislini yapmış olmaktan daha iyidir. Çünkü, o zaman bizi dünya değil âhiret kendine çekiyordu. Şimdi ise dünya bize meyletmiş, (cazib gelmiş) durumdadır*".

---

26) *Hilye*'nin bu rivâyetinde pazarlık *Abdullah*'ın Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: "Ben Kur'ân'ı cemettim ve bir gecede okudum" sözüyle başlar. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): "Ben zamanın sana uzamış olmasından ve senin de kıraatten usanmandan korkarım, iyisi mi bir ayda oku" der...

Abdullah Ibnu Amr (radıyallahu anh) babasıyla birlikte *Şam*'ın fethinde bulundu. *Yermuk Savaşı*'nda babasıyla bayraktarlık yaptı. Yine babasıyla *Sıffîn*'e katıldı. Ancak fiilen savaşmak istemiyordu. Babasının ısrar ve zoruyla kılıç kuşanıp meydana çıktı ise de silah kullanmadı. Bilâhare Sıffîn'e katılmış olduğuna çok pişman olacak ve hayıflanacaktır: "*Sıffîn benim neyime idi, müslümanlarla savaşmak neyime idi! Buna katılacağıma yirmi yıl önce ölseydim keşke!*" Bazı rivâyetler babasının zoruyla katılmakla birlikte savaşa iştirak etmediğini kendisinin: "*Vallahi ne mızrak sapladım ne kılıç salladım ne de tek ok attım*" dediğini kaydeder.

Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh)'ın sünnete bağlılığını göstermek için Sıffîn'e katılış özrünü beyan eden bir rivâyeti aynen kaydedeceğiz:

İsmail İbnu Recâ, babasından naklen anlatıyor: "Ben Mescid-i Nebevî'de bir ders halkasında idim. Halkada Ebu Saîdi'l-Hudrî ve Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anhümâ) da vardı. Bize Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin (radiyallahu anh) uğradı, selam verdi. Cemaat selamına mukâbele etti. Abdullah, halk selam işini tamamlayıncaya kadar sükût etti. Sonra sesini yükselterek: Ve aleykesselam ve rahmetullahi ve berekâtühü" dedi. Arkadan cemaate yönelerek:

"— Semâ ehline arz ehlinin en sevgili olanını bildireyim mi?" dedi. Cemaat:

"— *Evet*" deyince:

"— *İşte şu gitmekte olan zat. Bu, Sıffın savaşından beri benimle konuşmuyor. Ancak onun benden râzı olması nazarımda kızıl koyunlara sahip olmamdan daha iyidir" dedi. Ebu Said el-Hudrî:*

"— *Niye ona özür beyan etmiyorsun?*" deyince Abdullah:

"— *Doğru, etmeliyim!*" dedi.

Beraberce Hüseyin (radıyallahu anh)'e gitmek üzere anlaştılar. Onlara ben de katıldım. Eve varınca Ebu Saîdi'l-Hudrî kapıyı çalıp izin istedi. İzin verdiler o girdi. Sonra Abdullah için izin istedi ve ısrar etti: Ona da izin koparttı. İçeri girince, Ebu Sa'îd:

"— *Ey Resûlullah'ın oğlu! Dün sen bize uğradığın zaman...* diye söze başlayıp Abdullah'ın söylediklerini anlattı. Bunun üzerine Hüseyin (radıyallahu anh):

"— *Ey Abdullah! Benim, semâ ehline arz ehlinin en sevgilisi olduğumu mu ilan ettin?*" dedi. Abdullah:

"— *Kâbe'nin Rabbine kasem olsun öyle!*" deyince Hüseyin:

"— *Öyleyse Sıffin'de benimle ve babamla savaşmaya seni sevkeden sebep neydi? Allah'a yemin ederim babam benden daha hayırlı bir insandı*" dedi. Abdullah:

"— *Evet! Ancak babam Amr, beni Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a şikâyet etti ve dedi ki: "Abdullah gece namaz kılıyor, gündüz de oruç tutuyor!" Bunun üzerine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):* **"Ey Abdullah! Hem namaz kıl, hem uyu, hem oruç tut, hem de ye. Babana da itaat et!"** *dedi.*

Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh) sözüne devamla: "*Sıffin gününde babam, Allah adına kasem vererek savaşmam için ısrar etti, ben de Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a verdiğim bu sözü hatırlayarak kerhen çıktım. Ama vallahi kılıcı kınından çıkarmadım, mızrak saplamadım, tek ok dahi atmadım*" *dedi.* Hüseyin (radıyallahu anh)'de

"— *Olabilir!*" *diye mırıldandı*".

Abdullah İbnu Amr (radıyallahu anh) 63 yılında ölmüştür. Ölüm yeri ve tarihi ihtilaflıdır. 65 yılında Mısır'da, 69 yılında Mekke'de, 55 yılında Taif'-te denmiştir. Ölüm târihi olarak, 68, 73 yılları da söylenmiştir. Öldüğünde 72 yaşındaydı. 92 diyen de olmuştur. Radıyallahu anh.

SAHABEDEN SONRA HADÎS

Sahâbe'yi takib eden *Tabiîn* ve bunları tâkip eden *Etbauttâbiîn* devrinde de hadîsle ilgili benzer meseleler devam etmiştir. Aslında *selef* diye tek bir kelime ile ifade edilen bu ilk üç nesil dinîn meseleleri karşısında müşterek davranışlara ve vasıflara sâhiptirler. Hadîs karşısında aynı titizlik, sünnete bağlılık hususunda üstadları olan o güzîde Sahabe neslinden gördükleri aynı gayret ve hassasiyet onlarda da mevcuttur.

1- HADÎSİN YAZILMASINA KARŞI OLANLAR

Hadîs yazılmalı mı yazılmamalı mı münâkaşası belli bir ölçüde devam et-

miştir. Bir kısmı yazılmasının gereğine kesinlikle inanırken, diğer bir kısmı ezberlenmesinin esas olduğunu kabul etmiş, yazdıklarını ezberledikten sonra yakmış veya -kendisinden Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında hatânın ibka edilmemesi için- ölürken yakılmasını vasiyet etmiştir. Bunlardan her iki görüşün de delili, sahâbeler arasında câri olan delildir. *Ebu Ömer Ibnu Abdilberr,* Câmiu Beyani'l-İlm **adlı eserinde bu mevzuyu aydınlatan rivâyetler sunar. Bazılarını aynen kaydediyoruz:**

"*Ebu Saîdi'l-Hudrî* (radıyallahu anh) kendisinden dinlediği hadîsleri yaymak isteyenlere müsâade etmez ve: "*Hadîslerden "mushaflar" mı yapmak istiyorsunuz? Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm) bize söylüyordu biz de ezberliyorduk. Öyleyse siz de bizim gibi ezberleyin*" der.

İmam Malik der ki: "*Ibnu Şihâbi'z-Zührî'de sâdece kavminin nesebini ihtiva eden bir kitap vardı. O zaman halk yazmıyordu, ezberliyorlardı. Bir şeyler yazanlar da vardı. Ancak onlar ezberlemek için yazıyordu. Ezberleyince imha ediyorlardı.*"

İbnu Abbas şöyle demiştir: "*Biz ilmi ne yazarız, ne de yazdırırız.*"

İbnu Mes'ud ilmin yazılmasını hoş bulmazdı.

Ebu Bürde demiştir ki: "*Babamdan bir çok kitap yazdım. Bana: Şu kitaplarını getir dedi. Ben de getirip kendisine verdim. Alıp hepsini yakdı*".

İbnu Sirin der ki: "*Benî İsrâil atalarından tevârüs ettikleri kitaplar sebe***biyle dalâlete düştüler.***"

İbnu Cübeyr der ki: "*Biz bazı meselelerde ihtilaf ederdik. Ben bunları bir kitapta topladım. Sonra kitabı alarak Ibnu Ömer'e gittim. Maksadım o meseleleri gizlice kendisinden sormaktı. Yanımda kitabın varlığını bilseydi, bu ayrılmamıza sebep olurdu.*"

Ebu Bürde der ki: "*Ebu Musa bize bir kısım hadîsler rivâyet etti. Biz bunları yazmaya kalktık. Bize: "Yoksa benden işittiklerinizi yazıyor musunuz?" dedi". "Evet" cevabımız üzerine: "Bana onları getirin" dedi. Su da getirtip hepsini yıkadı ve: "Biz nasıl ezberledi isek, siz de ezberleyin" dedi.*"

İbrahim Neha'î anlatıyor: "*Mesrûk, Alkame'ye: "Bana nezâir'i yazdır" demişti de şu itirazla karşılaşmıştı:*

"— Bilmiyor musun, yazmak mekruktur?"

Mesruk da şu cevabı verdi:

"— Elbette, ancak, ezberlemek için yazmak istiyorum, sonra imha edeceğim".

Tabiîn'in iki büyük âlimi *Esved* ve *Alkame*'den gelen bir rivâyet: *Esved* diyor ki: *"Ben ve Alkame bir "sahife" ele geçirdik, berâberce onu Ibnu Mes'-* **ûd'a götürdük. Öğle vaktiydi veya güneş zevâle (öğle noktasından kayma-** *ya) yüz tutmuştu. Kapıya oturup beklemeye başladık. Ibnu Mes'ud (radıyallahu anh) hizmetçisine: "Kapıda kim var hele bir bak!" dedi. Hizmetçi kız: "Alkame ve Esved!" deyince: "Al içeri!" emretti.*

Girdik. Bize: "Galiba fazla beklediniz?... dedi. "Evet" deyince, niye gelir gelmez kapıyı çalmadığımızı sordu. "Uykuda olmandan korktuk, rahatsız etmeyelim" dedik" diye cevap verdik. "Hayır, bu vakti gece namazıyla mukayese ederek uyumuyoruz" dedi. Biz geliş maksadımızı açıkladık:

"— Bu, dedik, içinde güzel hadîsler bulunan bir sahife'dir! İbnu Mes'ud, derhal câriyesine su dolu bir leğen getirmesini emretti. Gelince kendi elleriyle sahife'yi imha etmeye başladı. Bir taraftan da: **"Biz sana en güzel kıssaları anlatıyoruz... (Yusuf, 3)** *ayetini tilavet buyuruyordu. Biz: "Hele içine bir bakın, içinde acib bir hadîs var" dediysek de, yıkamaya devam ediyor ve şöyle diyordu:*

"— Bu kâlpler birer kaptırlar. Onları Kur'ân'la doldurun, başkasıyla meşgul etmeyin" Ebu Ubeyd: "Görülüyor ki, bu sahife ehl-i kitaptan alınmadır ve Abdullah ona bakmayı bu sebeple istemiştir" dedi."

Muhammed İbnu Sîrîn der ki: *"Abîde'ye: "Senden dinlediklerimi yazayım mı?" diye sordum. "Hayır!" dedi ve bana sordu: "Ben sana kitaptan mı okuyorum?" Ben de: "Hayır!" dedim."*

İbrahim Nehâî de *Abîde ile ilgili olarak şunu anlatır: "Abîde'nin yanında dinlediklerimi yazıyordum, müdâhele etti: "Benden herhangi bir kitap ebedîleştirmeyin".*

Ebu Yezîd el-Murâdî der ki *"Abîde öleceği vakit kitaplarını getirtip imha etti".*

İbnu Şübrime, Şa'bî'nin şu sözünü nakleder: *"Ben beyaz üzerine siyah hiç yazmadım. Bir kimseden dinlediğim hadîsi bana bir kere daha tekrar etmesini de arzulamadım. O kadar çok hadîs unuttum ki, bir kimse onları ezberlemiş olsa âlim olurdu".*

Evzâî şöyle demiştir: *"Bu ilim, insanların ağzından alındığı ve müzâkere edildiği zaman bu ilim şerefli idi. Ne zaman ki, kitaplara girdi nuru gitti ve ehil olmayanların eline düştü".*

İbrahim Nehâ'î: "İlmi yazmayın, yazıya güvenir. (öğrenme işinde tenbelleşir)siniz" demiştir.

El-Fudayl İbnu Amr anlatıyor: *"İbrâhim'e: "Sana gelip gidiyorum, bu esnada çok mesele derledim. Ancak sizi gördüm mü, sanki benden kaçışıveriyorlar. Siz de yazmayı uygun görmüyorsunuz" dedim. Bana şu cevabı verdi:*

"Hayır, sakın yazma. Zira, taleb edene Allah mutlaka yeterince ilim vermiştir. İlmi yazıya döken de mutlaka ona güvenmiş (tenbellik etmiştir).

İBNU ABDİLBERR'İN DEĞERLENDİRMESİ: Yazıya taraftar olmayanları aksettiren -bir kısmını yukarıda kaydettiğimiz- rivâyetleri kaydettikten sonra *İbnu Abdilberr* şu yoruma yer verir:

"Ebu Ömer (İbnu Abdilberr) der ki: "İlmin yazılmasını mekruh addedenler, iki sebeple bu görüşü benimsediler: Birinci sebep: "Kur'ân'la birlikte, ***onunla baş ölçüşecek bir başka kitaba yer vermemek. İkinci sebep: İlim tâli****binin yazdığına güvenerek ezberleme işinde tenbelleşmemesi, ezberi azaltmaması için. Nitekim el-Halil: "İlim, dolaba değil akla yerleştirilendir" demiştir."*

İbnu Abdilberr, gerçek ilmi, dolaplarda muhafaza edilen defterler değil, ezberlenerek hâfızaya alınan şeylerin teşkil ettiğini belirten epeyce bir şiir ve vecîze kaydettikten sonra şu değerli açıklamayı yapar:

"Bu babta (yani yazıya muhâlefet mevzuunda) sözlerini kaydettiğimiz kimseler, bu hususta Arab ırkına has bir yolda gidenlerdir. Zira onlar, fıtraten hafıza yönüyle güçlüdürler. (Kültürel mahsulâtlarını) hafıza yoluyla nakletmek onlara has bir vasıf olmuştur. Ibnu Abbas (radıyallahu anh), Şâ'bî, İbu Şihâbi'z-Zuhrî, Nehâ'î, Katâde ve bunların yolu üzerine giderek yazıyı hoş görmüyenler, onların fıtratıyla mecbûl olanlar, hep hafızası kuvvetli olan kim-

selerdi. Onlardan her birine dinlemek kâfi geliyordu. Ibnu Şihâb'tan rivâyet edileni görmüyor musun: Demiştir ki: "Ben Bakî'den geçerken, kaba bir söz gelmesin diye kulaklarımı tıkarım. Vallahi kulağıma girip de unutmuş olduğum hiçbir şey yok". Şâbî'den de buna benzer rivâyet gelmiştir. Bunların hepsi (aynı vasıfları taşıyan) Araptır. Hz. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) da şöyle buyurmuştur: **"Biz, ümmî bir ümmetiz yazı ve hesap bilmeyiz".** *Ezberciliğin Araplara has bir vasıf oluşu meşhurdur. Birçokları, bir kısım şiirleri bir işitmede ezberleyivermiştir. Sözgelimi, İbnu Abbas (radıyallahu anh) Ömer Ibnu Ebî Rebî'a'ya ait bir kasideyi tek dinlemede ezberlemiştir. Kaside şöyle başlar:*

أمن آل نعم أنت غاد فمبكر

Bugün, böylesini bulmak mümkün değildir. Şâyet hadîsler yazılmasaydı pek çoğu kaybolurdu. Nitekim Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'da ilmin yazılmasına ruhsat vermiştir. Âlimlerden birçok cemaat de sâdece ruhsat vermekte kalmayıp, yazıyı övdüler de..."

2- HADİSİN YAZILMASINA TARAFTAR OLANLAR

Hâdisle ilgili olarak sahabeler arasında ne gibi mesele varsa, Tâbiîn ve Etbauttâbiîn arasında da benzerlerinin olduğunu yukarıda söylemiştik. İşte bu meselelerden biri de hadîslerin yazılması gereğine inançtır. Yazmayı reddedenlere bedel taraftar olanlar da mevcuttur. Burada da Ibnu Abdilberr'in kaydettiği rivâyetlerden bazılarını aktaracağız. Hemen belirtelim ki Ibnu Abdilberr, önce Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hâdis yazmaya verdiği ruhsatla ilgili rivâyetlerini kaydeder. Biz bunlar daha önce belirttiğimiz için, onlar üzerinde fazla durmayıp, daha çok sonradan gelen büyüklerin rivâyetlerinden örnekler kaydedeceğiz.

İbrahim Neha'î: "Hâdisler'i kısmî olarak (etrâf) yazmada bir beis yoktur" demiştir.

Dahhâk der ki: *"Ben birşey istesem duvar üzerine bile olsa yazarım".*

Beşîr Ibnu Nehîk der ki: *"Ben Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'den işittiğimi yazmıştım. Ondan ayrılacağım zaman, yazdıklarımı alarak yanına geldim: "Bunlar senden yazdıklarım değil mi?" diye arzettim. "Evet" diye te'yid etti."*

Hüseyin İbnu Akîl der ki: *"Dehhâk bana menâsiku'l-hacc'ı imla ettirdi."*

İbnu Sîrîn der ki: *"Ben Ubeyde'ye etrafı arzeder, onu sorardım."*

Saîd İbnu Cübeyr: "İbnu Abbâs (radıyallahu anhüma)'la beraber olur. Ondan işittiklerini yazardı. Bineğinin semerine de yazdığı olurdu. İnince temize çekerdî."

Ebu Kılâbe: "Yazmak, nazarımda, unutmaktan daha iyidir" demiştir.

Ebu'l-Müleyh der ki: *"Yazdığımız için bizi ayıplarlar. Halbuki Cenâb-ı Hakk şöyle buyuruyor:* **"Onların bilgisi Rabbimin katında yazılıdır" (Taha, 52).**

Enes çocuklarına: *"İlmi yazı ile bağlayın"* diye tavsiye ediyordu.

Hârun İbnu Antere babasından Ibnu Abbâs'ın kendisine yazı ruhsatı vermiş olduğunu nakleder.

Abdurrahman Ibnu Harmele der ki: *"Ben hâfızası zayıf birisiydim. Saîd* ***İbnu'l-Müseyyib, bana yazmam için müsaade etti".***

Muâviye Ibnu Kurre demiştir: *"Kim ilmi yazmamışsa onu ilim saymayın".*

İmam Mâlik bazı talebelerine şu nasihatta bulunmuştur: *"Gizli ve açık olarak Allah'a takvâda bulunun her müslümana hayırhah olun, ehlinden ilim yazın".*

Yahya Ibnu Saîd der ki: *"Her işittiğimi yazmış olmam malımın bir misline daha sahip olmamdan iyidir".*

Hasan-ı Basrî demiştir ki: *"Bir kısım kitaplarımız vardı, onları aramızda karşılıklı olarak tedâvül ettirirdik (birbirimize gönderdik)".*

Âmiru's-Şâ'bî: "Yazı ilmi bağlamaktır" buyurmuştur.

İshak Ibnu Mansûr anlatıyor: *"Ahmed Ibnu Hanbel'e sordum: "İlmin yazılmasından kimler hoşlanmaz?" Dedi ki: "Bu hususta bazıları ruhsat verirken bazıları vermedi" Ben tekrar: "İyi ama ilim yazılmazsa kaybolur!" dedim. O: "Evet, dedi, ilmi yazmasaydık, biz ne olurduk?"*

İshak İbnu Mansûr: "Aynı şeyi İshâk Ibnu Râhûye ile konuştum. O da tıpkı Ahmed İbnu Hanbel gibi konuştu" der.

Ahmed İbnu Hanbel ve *Yahya İbnu Main* şunu söylemişlerdir: *"İlmi yazmayanların hata etmediklerinden emin olunamaz".*

Süfyan-ı Sevrî demiştir ki: *"Ben üç çeşit hadîs yazarım: "Bir kısım hadîsleri kendime din edinmek için yazarım. Bir kısmı var, onun üzerinde durmak*

için yazarım, bunları ne atarım, ne de din edinirim. Bir de zayıf ravinin hadîsi var, bilmek arzusuyla bunu da yazarım, fakat beş para değer vermem".

İmam Malik der ki: *"İlmi ilk tedvin eden (yazan) İbnu Şihâb ez-Zührî'dir."*

İbnu Şihâb der ki: *"Ömer İbnu Abdilaziz Sünen'i cemetmemizi emretti. Bizde onları defter defter yazdık. Üzerinde hâkimiyeti bulunan her yere bunlardan bir defter yolladı".*

Yine Zuhri anlatıyor: *"Bu ümerâ bize emredinceye kadar hadîs yazmayı hoş karşılamıyordum. Sonra, müslümanlardan kimseye mâni olmamak gerektiğine inandık".*

Görüldüğü gibi, sahâbeden sonra, onlardaki aynı mülâhazalarla, Tâbiîn tarafından da hadîs yazma işi münâkaşa edilir olmuş, bir kısmı yazarken bir kısmı yazmamıştır.

En dikkate şâyan husus da önceleri yazıya karşı olanların sonra, şiddetli bir yazı taraftarı olmasıdır. Bu sebeple aynı isimlere hem "taraftarlar" hem de "aleyhtarlar" arasında rastlamak mümkündür, bu bir tezât değildir. Hadîslerde, zâten kayıt ve şarta bağlı olarak konduğu için münâkaşa edilmiş bir konuda, âlimler tâbi oldukları şartlara muvafık tavır almışlar, şartlar değiştikçe tavırlarını değiştirmişlerdir. **Şu halde sünnette kesin bir yazı yasağı söz konusu değildir.**

HADÎSLERİN KONTROLÜ (MU'ÂRAZA)

Daha önce Hz. Enes'ten gelen bir rivâyeti kaydetmiştik. Hz. Enes (radıyallahu anh) *Bağdâdî*'nin Takyîdu'l-İlm'de kaydettiği bir rivâyette, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den yazdığı hadîsleri sonra gidip Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a okuyarak arzettiğini belirtiyordu. Bu arz usulü, böylece, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sağlığında başlatılan bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonradan hadîsciler bunu, hadîs ilminin vazgeçilmez, mühim prensiplerinden biri yapmışlardır.

Talebenin hocadan (yazı veya ezber yoliyle) *tekammül* ettiği hadîsleri, doğru mu, bir yanlışlık var mı yok mu? diye kontrol ettirmek için okuması işine, daha teknik bir tâbirle: *"Muarazatu'l-hadîs"* denir. *Hişâm İbnu Urve*, babasının kendisine: *"Hadîs yazdın mı?"* diye sorunca *"Evet"* dediğini, babası-

nın tekrar: *"Pekiyi arzedip kontrol ettin mi?"* sorusuna *"Hayır"* deyince babasının: *"Öyle ise yazmadın!"* diye çıkıştığını belirtir.

Başta *Evzâî, Yahya Ibnu Ebî Kesir* gibi bâzı âlimler, muâraza'nın ehemmiyetini belirtmek için: *"Hadîsi yazıp sonra arz ve kontrol etmeyen, helâya girip istincâ etmeden çıkan kimse gibidir"* demiştir. Keza *Abdurrezzâk, Ma'mer*'in: *"Yazılan bir kitap, yüz kere arz edilse yine de bir kısım kelime düşmeleri ve hatalardan emin olunamaz"* dediğini anlatır.

Kontrol, şeyhin ezberiyle yapılabileceği gibi elindeki *"asıl"*'la veya bununla mukâbele edilmiş bir *fer'* ile de yapılabilir. Mukabele edilmemiş nüshadan rivâyette bulunmak câiz değildir. Ancak Ebu Ishâk İsferâînî, Ebu Bekr İsmâilî, Ebu Bekr el-Berkânî ve Ebu Bekr el-Hatîb üç şart tahtında bunu câiz görmüşlerdir:

1- Nüsha sâhibi, sahîh hadîs rivâyet eden, zabt yönüyle hataları az olan biri olmalı.

2- Nüsha bir *fer*'den değil, bir *asıl*'dan menkul olmalı

3- Râvi, rivâyet sırasında, nüshasının mukabele edilmediğini beyan etmiş olmalı.

HADÎS RİVAYETİYLE İLGİLİ BAZI ÂDAB

Hadîs rivayetinde bir kısım âdab mevcuttur. Âlimler bu âdabı tesbit ederken, rivâyetlerin asla uygun olmasını sağlamayı düşünmüşlerdir. Aşağıda belirtilen hususlara riâyet ve hatta teşeddüt nisbetinde asla uygunluk nisbeti artar ve rivayetin sıhhati hususunda güven meydana gelir.

Günümüzde, hadîs ta'lim ve taallümünde bu âdab ve şartlara uymak diye bir mesele söz konusu olmamakla beraber, selef dediğimiz ilk üç asır mensuplarının hadîs konusunda gösterdikleri titizlik ve gayreti, haşyet ve saygıyı bilmekte, anlamakta fayda var. Böylece dinimizin ikinci mühim kaynağı olan *Sünnet* hakkında, kalplere sokulmaya çalışılan şüphe ve teşvîşe karşı hazırlıklı olur, onların yersizliğini daha kolay anlarız. Bu sebeple hadîs ulemasının, usûl kitaplarında yer verdikleri âdablardan mühim olanlarını burada açıklamaya çalışacağız.

1- İCÂZET:

Bir râvi, şeyhinden hâfıza veya kitâbet (yazı) yoluyla almış olduğu hadîsleri rivâyet edebilmek için şeyhinin iznine muhtaçtır. Böyle bir rivâyet izni olmadan hadîs rivâyet edemez. Rivâyetin azami nisbette asla uygunluğunu sağlayan âdab ve tedbirlerden biri ve belki de birincisi olarak zikretmede gerek var. Bu icâzet, şeyhten tahammül edilmiş (öğrenilmiş, alınmış) olan rivâyetlerin aynı şeyhe arz edilerek, aslına uygun mu değil mi, bir hata var mı yok mu kontrol etmesinden sonra şeyh tarafından verilir.

2- BAŞKASININ NÜSHASINDAN RİVÂYET MESELESİ

Râvi, mesmuatından olan bir şeyi rivâyet etmek isteyince, semâı hangi nüshadan vâki olmuş ise, o nüshadan, yahud güvenilen (sîka) biri tarafından o nüsha ile mukabele edilmiş diğer bir nüshadan rivâyet etmelidir. Kendi nüshasını barıkap da şeyhinin aslından, yâhud şeyhinin nüshasından yazılıp sıhhatine kalben mutmain olduğu başka nüshadan rivayet etmek isterse bu, -Hatîb'in dediğine göre- muhaddislerin kâhir ekseriyetine göre câzi değildir. Bununla beraber *Hatîbu'l-Bağdadî, Eyyub Sahtiyânî* (V. 131/748) ile *Muhammed İbnu Bekr-i Bürsânî*'den (V. 203/818) rivâyete ruhsatı da nakleder. *Ebu Nasr İbnu's-Sabbâğ*'ın (477/1084) da: "*Kendi işitmiş olduğu hadîsleri ihtiva etmemekle berâber şeyhinin huzurunda okunmuş bir kitaptan yahut kendi işittiği hadîsleri ihtiva eden nüsha ile mukabele edilmemiş bir nüshadan rivayet etmek katiyen câiz değildir*" dediği kaydedilir. Çünkü bu durumlarda, bu nüshalarda, kendi işitmiş bulunduğu nüshada yer almayan bâzı ziyade rivâyetler bulunabilir ki bunları şeyhine nisbet ederek rivâyet etmesi câiz değildir. *İbnu's-Salâh* (643/1245) böyle bir rivayetin bir şartla câiz olabileceğini söylemiştir: "*Şayet, şeyhi, kendisine bütün rivayetlerini rivâyet edebileceğine dair icâzet-i âmme vermişse.*"

3- EZBER VE KİTAPTAN RİVAYET MESELESİ

Selef ulemâsından bâzıları, her ne kadar, hadîslerin yazılmasını câiz görmüşse de, râvinin sâdece yazıyla yetinmesini uygun bulmamıştır. Bunlara göre yazılsın yazılmasın hadîsin ezberlenmesi esas prensiptir. Çünkü muhaddisin kitabına gıyâbında hile karıştırılabilir, bir şeyler sokuşturulabilir. *İmam-ı Azam*

Ebu Hanife Hazretleriyle *İmam-Mâlik* hazretlerine (rahime hümullah) göre, râvinin ezberden rivâyet ettiği ve tezekkürde bulunduğu hadîsten başkasıyla ihticâc edilmez. Şafiiyye'den *Ebu Bekr es-Saydalânî el-Mervezî* de bu görüştedir. *Hâkim*'in kaydına göre İmam Mâlik'e:

''— *Sîka olduğu halde hadîsini ezberlememiş kimseden ilim alınır mı?*'' diye sorulunca:

''— *Hayır!*'' cevabını vermiştir. Tekrar:

''— *Ya sîka olduğu halde, ''bu hadîsleri dinlemiştim''* diyerek bir kitap gösterse?'' diye sorulmuş:

''— *Böylesinden de alınmaz. Gece kendisinden habersizce bâzı şeyler ziyâde edilmesinden korkarım*'' diye açıklamada bulunmuştur.

Râvi hakkında bilgi verirken görüleceği üzere, hadîs almada böylesine sıkı bir şart konulmuş olsaydı bize çok az sayıda hadîs intikal ederdi. Bu sebeple cumhur, âdabına uygun şekilde hadîs rivâyet eden râviden hadîs almayı prensip kabul etmiştir. Râvi, rivâyetini iyice zabtedmiş, kitabını şeyhindeki *asıl*'la veya bu *asıl*la mukâbele edilmiş (karşılaştırılmış) bir fer' ile mukâbele etmiş ise, ondan rivâyet etmesi câizdir.

Kitaptan rivayeti câiz addeden bazıları, teşeddüd göstererek, bu cevaz, kitabın sahibinin elinden herhangi bir sebeple çıkmaması şartını koşmuştur. Yitirir, bir başkasına iâreten verirse... artık ondan rivâyeti câiz olmaz. Zira kitaba birşeyler sokuşturulmuş olma ihtimali vardır.

Dediğimiz gibi cumhur bunu da ifratkâr bularak mukabele edilmiş bulunan bir kitap, bir müddet sâhibinin elinden çıkmış bile bulunsa, kitabın herhangi bir tahrîfe uğramadığı kanaatine varırsa ondan rivâyeti câizdir. Ve hele kitabın mâruz kalması muhtemel tahrifât ve tegayyûratı farkedecek ilim ve kudrette olursa o kitaptan rivayet etmesinde bir beis yoktur.

4- UNUTULAN BİR HADÎSİN RİVÂYETİ MESELESİ

Bir kimse, kendi işitmiş bulunduğu hadîsleri ihtiva eden bir kitapta, kendi rivâyeti olduğunu hatırlayamadığı hadîse rastlarsa bunu rivayet etmeli mi etmemeli mi? diye bir mesele ortaya çıkmıştır. Çünkü hadîs, başkalarınca sokuşturulmuş olabilir. *İmam-ı Azam* (rahimehullah)'a göre onu hatırlamadıkça

rivâyet etmesi câiz değildir. Şafiî âlimlerinden bazıları da bu görüştedir.

Ancak, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ile İmam Şâfiî (rahimehümullah) ve Şafiîlerin çoğunluğu câiz olacağına hükmetmişlerdir. Nevevî de bu görüşün râcih olduğunu belirtir. *İbnu Salâh* bu cevâzı bir şarta bağlar: *"Kitabın sâhibi, kitabının sıhhatine kendisi inanmalıdır, şüpheye düşerse câiz olmaz."*

5- HÂFIZ OLMAYAN ÂMÂ İLE ÜMMÎ OLAN BASÎR'İN RİVAYETLERİ MESELESİ

Görmesi sağlıklı (basîr) olan ümmî (okuma-yazması olmayan) kimse ile, hadîsini ezberlememiş âmâ'nın (gözlerini kaybetmiş, kör'ün) rivâyetleri makbul mü, değil mi? sorusu da ihtilaflara yol açmıştır. Makbul görüşe göre, *basîr, ümmî ile âmâ,* semâını zabt ve kitabını tegayyürden korumak için bir sikadan yardım ister. Ondan sonra o hadîsler huzurunda okunduğu zaman tegayyürden sâlim kaldığı hususunda kanaati hâsıl olursa rivayeti sahihtir.

6- YAZILMIŞ OLANLA EZBERLENMİŞ OLAN ARASINDA İHTİLAF ÇIKARSA

Bir kimse ezberinde olanla kitabta yazılı olan arasında fark görürse, bakılır, eğer hadîsi o kitaptan ezberlemiş ise, kitaptakine uyar. O kitaptan değil de Şeyh'in ağzından ezberlemiş veya arz-ı kıraat esnasında bellemiş, hıfzı da kuvvetli ve hıfzından emin olduğu takdirde hıfzına itimâd eder. Ancak rivayet sırasında: *"Hıfzımda şöyle, kitabımda da şöyle"* diye belirtmesi gerekir. Ezberi, İtkân sahibi birinin rivâyetine uymadığı takdirde: *"Benim ezberim şöyle, falancanın rivâyeti de şöyle"* diye belirtmesi gerekir.[27]

7- HADÎSİN LÂFZEN VEYA MANEN RİVAYETİ

Selef'in hadîs karşısında duyduğu saygı, haşyet ve titizliği gösteren bir diğer husus, hadîs'in lâfzen rivâyetine gösterdiği gayrettir. Bütün *selef*, hadîsin Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ağzından çıktığı şekilde rivayet

(27) Bu gibi inceliklerin belirtilmesi, o rivâyetle amel sırasında, başta tariklerden de gelen vecihleriyle karşılaştırmalarda râcih veya mercûhun tesbitinde işe yarar.

etmenin ehemmiyetinde müttefiktir. Bile bile hadîste tağyirde bulunmak, kelimeleri artırıp eksiltmek müterâdifi ile değiştirmek câiz değildir.

Umumî prensip bu olmakla beraber, mânanın aynen korunması kaydıyla hadîsin değişik şekilde rivâyet edilebileceğini söyleyenler de olmuştur. Bu çeşit rivâyete *rivâyet-i bilmâna* denir. *Rivâyet-i bilmâna*'yı kabul edenler de, belirteceğimiz üzere çok sıkı kayıtlar ve şartlarla bunu tecvîz ederler.

Hadîsin lâfzan rivayet edilmesi gereğine inananların şerî delilleri olduğu gibi, mânen rivâyet edilebileceğine hükmedenlerin de hükümlerini meşrulaştıran şerî delilleri vardır. Şimdi bunları görelim:

1- Hadîs lâfzen rivayet edilmelidir, mânen rivâyet haramdır diyenlerin delilleri:

Bir hadîste Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), kendi sözlerinin işitildiği şekilde rivayetini emreder:

نَضَّرَ اللّٰهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا شَيْئاً فَبَلَّغَهُ كَمَا سَمِعَهُ فَرُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ

"Bizden bir şey işitip de, işittiği şekilde teblîğ edenin Allah yüzünü tâze kılsın. Kendisine tebliğ edilenlerin bazan dinleyenden daha anlayışlı olması mümkündür"

Burada emredilen "*işittiği şekilde tebliğ*"in lafzî rivâyetle gerçekleşeceği açıktır.

2- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kendisini **"Arab'ın en fasîh"** olanı olarak tarif eder ve kendisine "*cevâmi'u'l-kelim*" verildiğini belirtir[(28)]. Bu çeşit ifadelerde bir kelimenin değişmesi, takdim veya tehire uğraması, artması, eksilmesi mânayı, mana derinliğini mutlaka bozacağından, aynıyla muhâfaza edilmesi ehemmiyet taşır.

3- Ayrıca bâzı rivâyetlerde aynı mânaya gelen iki kelimeden birinin diğeri yerine kullanılmış olmasına Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şâhid olunca müsaade etmeyip düzelttirmiştir. **Bunun en güzel örneği *Berâ İbnu'l-Azîb* tarafından rivâyet edilmektedir:**

(28) *Cevâmi'u'l-kelim*: Özlü sözler demektir. Yani kelime adedi itibariyle az olmakla birlikte pek çok ve derin mânalar ifade eden sözler, ibâreler.

"Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) bana buyurdular ki: **"Yatağına vardığında önce namaz abdesti gibi bir abdest al, sonra sağ tarafına uzanıp şu duayı oku:**

اللّهمّ اسلمتُ وَجْهِي اليك وفوّضتُ امرى اليك وَالْجأتُ ظهرى اليك رَغبةً وَرَهْبَةً اليك لاملجأ منك إلا
إليك اللهم آمنتُ بكتابك الذى انزلتَ وَنَبِيِّكَ الذى أرسلتَ

Şayet o gece ölecek olursan fıtrat, yani İslâm Dini üzere ölürsün. Bu sözler, yatakta söyleyeceğin dünya kelamının en sonu olsun."

Berâ (radıyallahu anh) der ki: *Bu sözleri Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın huzurunda tekrar ettim. Duada geçen "senin nebîne (nebiyyike)" yerine (aynı mânada olan) "senin resûlüne (resûlüke)" kelimesini kullandım. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) müdâhale edip:* **"Hayır, "nebî" değil "resûl" diyeceksin"** *buyurdu".*

Rivâyet sırasında yapılan böyle bir değişikliğe şâhid olan Ashab'tan "kizb" tavsîfiyle şiddetli reaksiyona şâhid olmaktayız: *Ubeyd İbnu Umeyr* anlatıyor: *"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki:* **"Münâfık'ın misâli iki sürü arasında duran koyun (eş-şâtu'r-râbıda) gibidir..."** *Abdullah İbnu Ömer* atılarak: *"Yazık size, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan söylemeyin. Zira Efendimiz:* **"Münâfık'ın misali iki sürü arasında ki kör koyun (eş-şâtu'l-â'ire) gibidir"** *buyurdu"* der.

Ulemayı hadîsleri aslî kelimeleriyle rivâyet etmeye zorlayan, mânen rivayeti ancak, Arapçayı, fıkhı çok iyi bilenlere caiz görmeye sevkeden haklı durumlar da var.Buna en güzel örnek, hadîs ilminde yüce bir mevkie sâhip olan *Şu'be*'den verilmektedir. Bu zat, yaşça kendisinden küçük olan *İsmail İbnu Uleyye*'den erkekleri, elbiselerini zaferanla boyamaktan men eden hadîsi almıştı. Rivâyet sırasında *Şube: "Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm) zaferanla boyanmaktan yasakladı"* diyerek yasağı kadınlara da teşmîl eden bir üslubla rivayet eder. Bu hatayı farkeden *İsmâil İbnu Uleyye derhal müdâhale ederek, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın böyle söylememiş olduğunu belirtir.*

Hadîsleri mânen rivâyete cevaz vermeyenler bir de şunu söylerler: Hadîsi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan işitenin bu lâfızları değiştirme yetkisi olsa ondan işitenin de fazlasıyla böyle bir yetkiye sâhip olması gerekir. Zira önceki Şâri'in sözüdür. Bunun değiştirilmesi câiz olunca, ikinci, üçüncü

ravilerin rivâyetlerini değiştirmek fazlasıyla câiz olur. Değişe değişe rivâyet edilen bir rivayetin sonuncu râvide aldığı şekille Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın söylemiş bulunduğu şekil arasına büyük fark girmiş olur.

Şu halde bu delil ve mülâhazalardan hareket eden selef uleması hadîsin mânen değil lâfzan rivâyetinde ısrar etmişlerdir. Bu görüşü Tâbii'nden *Kasım İbnu Muhammed, İbnu Sîrîn, İbrahim İbnu Meysere, İbnu Mehdî, Reca İbnu Hayre, Süfyân İbnu Uyeyne*... gibi bir çokları iltizam etmiştir. *İbnu Hazm* başta bütün Zâhiriye âlimleri de bu görüştedirler, rivâyet-i bilmânâ'yı haram telakki ederler. *Müslim* de bu görüşü iltizam edenlerdendir.

2- Hadîsî mânen rivâyet câizdir diyenlere gelince: Başta dört mezheb imamı olmak üzere âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir. Sâhâbe de çoğunluk itibariyle bunun tatbikatını fiilen yapmışlardır. *Hasan-ı Basrî, Süfyan-ı Sevrî, Vekî İbnu'l-Cerrâh, Şâbi, İbrahim Nehâî, Âmir İbnu Dinar* hep mâna ile rivayeti esas almışlardır. *Vekî: "Hadîsi edâ ederken, mânayı esas almak olmasaydı âlimler perişan olurdu"* demiştir. *Süfyan'ı Sevrî*'nin de *"Eğer ben size işittiğim gibisini söylüyorum dersem sakın inanmayın, söylediğim hep mânâdır"* diyerek fiilî gerçeği ifade ettiği belirtilir. Nitekim aynı hâdiseyi rivâyet eden sahâbelerin rivâyetlerinde farklılıklar olduğu gibi, muayyen bir hadîsi aynı sahâbeden almış olan farklı râvilerin rivayetleri arasında da farklılıklar mevcuttur. Kur'ân-ı Kerîm gibi anında yazdırılıp ezberletilen sonra da kontroldan geçirilerek asliyeti korunma altına alınmamış olan hadîs rivâyetinde gerçek vak'anın da bu olacağı tabiîdir.

Nitekim, hadîslerin mâna üzere rivâyetini caiz görenler de gerek Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den ve gerekse Ashab (radıyallahu anhüma)'dan kendilerine deliller, örnekler göstermektedirler. Ezcümle:

1- *Abdullah İbnu Süleyman el-Leysî*'nin rivâyetine göre Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e: *"Ey Allah'ın Resûlü, biz senden bir hadîsi işittiğimiz gibi eda edemiyoruz"* demeleri üzerine: **"Eğer bir haramı helal, bir helali haram etmez, mânayı da doğru olarak ifade edebilirseniz istediğiniz lâfız ile rivâyet etmenizde bir beis yoktur"** buyurmuştur. *Hasan-ı Basrî* hazretleri bu hadîsi işitince: *"Bu ruhsat olmasaydı biz hadîs rivâyet edemezdik"* demiştir.

2- Sahâbeden gelen bir çok rivâyet de onların mâna ile rivayeti esas aldıklarını gösterir: *Urve İbnu Zübeyr* anlatıyor: *"Hz. Aişe bana: "Sen benden*

bir hadîsi yazıyor, dönüp tekrar yazıyormuşsun doğru mu?'' dedi. Cevâben:

''— Ben bir hadîsi sizden bir seferinde başka, öbür seferinde bir başka şekilde işitiyorum'' dedim.

''—.Mânâda bir değişiklik buluyor musun? '' dedi.

''— Hayır!'' karşılığını verince:

''— Böyle rivâyette bir mahzur yoktur'' dedi.

İbnu Sîrîn de şöyle demiştir: *''Ben bir hadîsin, her defasında mâna aynı kalmak şartıyla on şekilde rivâyet edildiğine rastladım''.*

Zürâre İbnu Ebi Evfa'nın şöyle söylediğini *Katâde* rivayet eder: *''Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ashabı'ndan pek çoğuna rastladım. Hadîslerin mânasında ittifak ediyorlar, lâfzında ihtilafa düşüyorlardı.'' İmam Şâfî*'nin bir rivâyetine göre, bu duruma dikkat çekilen bir sahâbî: ''Mânasına halel gelmedikçe bunda beis yoktur'' cevâbını vermiştir. Aynı şekilde rivâyetlerindeki farklılığa dikkati çekilen Huzeyfe (radıyallahu anh)'nin: *''Biz Arab kavmindeniz, dilimiz fasihtir, hadîsleri irâd ederken elfâzı takdim, tehir ederiz (mânâyı değiştirmeyiz)''* dediğini Hz. Câbir (radıyallahu anh) rivâyet eder. Bu farklılıklar sebebiyle ashab birbirini tenkîd ve itham etmemiştir.

İbnu Mes'ud, Ebu'd-Derda, Enes, Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anhüma ecmain) gibi birçok sahâbe rivâyetlerinin sonuna *''ihtiyat kaydı''* diyebileceğimiz, kayıtlar ilâve ederek, rivâyetlerinin Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ağzından çıktığı şekle uyması hususundaki şüphelerini belirtmişler, dinleyicileri yanlış bir zanna düşmekten korumaya çalışmışlardır. İhtiyat kaydı dediğimiz bu tâbirler şunlardır:

اللهم إنْ لَمْ يَكُنْ هَذَا فَكَشَكْلِهِ *:''Tam söylediğim gibi değilse de ona yakın bir söz söyledi.''*

اَوْكَمَا قَال رسول الله *:''Resûlullah ya da buna yakın bir şey söylemişti.''*

اونحو هذَا او شبه هذا *:''Bunun gibi, buna benzer bir şey söylemişti.''*

او نحو ذلله او قريبا من ذلله *:''Bunun gibi veya buna yakın bir şey söylemişti.''*

3- İslâm Dini'ni âyet ve hadîsleriyle Arap olmayanlara kendi dillerinde açıklamak, tercüme etmek câiz olduğuna göre, Arap olanlara da müterâdif ve müsâvi olan başka Arapça kelimelerle nakletmek de câiz olmalıdır.

Bazı âlimler bu delili pek kuvvetli bulmazlar. Çünkü, Arap olmayan kimse kendi diliyle işittiği bir sözün, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîsi olmadığını bilir. Bu cevazdan hareket edenler yine de, lâfzın esas alınması gerektiği durumlarda mânen nakli ve tercümeyi câiz görmemişlerdir. Ezan ve kamette olduğu gibi. Bunların mânasını öğretmek için tercümesi câiz ise de, Ezanın başka kelimelerle okunması, *tahiyyat* ve *kunut*'un namazda tercümesinin okunması câiz değildir.

4- Hadîsler, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın huzurunda yazılmadığına göre, Ashab sonradan aklında kalan mânayı rivâyet etmiştir.

5- Hadîslerde lâfız maksûd değildir, vâsıtadır. Esas olan mânadır. Öyle ise mânanın şu veya bu elfazla rivayeti mühim değildir.

6- Mâna ile rivâyeti câiz görenler, muhâlif tarafın dayandığı delilleri de çürütürler. Mesela: Yukarıda kaydettiğimiz: "**Bizden bir şey işitip de işittiği şekilde teblîğ edenin Allah yüzünü taze kılsın**" hadîsi;

a) Pek çok tarikten ve farklı lâfızlarla gelmiştir, şu halde o da mânen rivayet edilmiştir.

b) Ayrıca "*işittiği şekilde*" tabirindeki "*şekilde*" sözü "*işittiği mânaya benzer bir mânada*" mânasını da taşır. "*Aynı elfazla*" demek değildir...

Keza "Berâ'nın rivâyetinde "*Resûl*" kelimesinin yerine "*nebî*" kelimesinin konmasını reddetmiş olması Nebî (aleyhissalâtu vesselâm) ile Cebrâil'in karıştırılmaması nüktesine binâendir..." denmiştir.

MÜHİM BİR KAYIT: Mânen rivayeti câiz görenler, bu cevazı verirken bazı mühim şartlar koşarlar.

1- Rivâyete ehil olan kişi bunu yapar. Bu da öncelikle Arapça'yı iyi bilmeyi, hadîsi anlamayı gerektirir.

2- Mânen rivâyet yapacak kimse elfazı hatırladığı takdirde, aslî elfazla rivâyet etmelidir. Cevaz, mânayı tam hatırlayıp, aslî elfazı hatırlayamayanlara mahsustur.

3- Mânen rivâyet meselesi, günümüzün meselesi değildir. Yâni hadîs kitaplarına girmiş olan hadîsler değişik şekilde rivâyet edilemezler. Kitaplarda nasıl yer etmişse olduğu gibi alınmalıdır. Bu hususta âlimler ittifak ederler. Bu münakaşa, hadîslerin şeyhlerden alınma dönemiyle ilgilidir, cevâz da: *Dinlenmiş olan lâfızları aynen zabt veya tahkikin mümkün olmadığı durumlarla ilgilidir:* İşitildiği mânen hatırlanan bir rivâyet ya mânasıyla kayda geçirilecek veya terkedilecektir. Terkinde dine zarar vardır, bu zararı önlemek için mânasını zabtedmek, rivâyet etmek lâzımdır. Değilse, kitaba geçmiş olan elfazın değiştirilmesine gerek de yok, zaruret de yok, binaenaleyh cevaz da yoktur.

MÂNEN RİVAYET ÜÇ SÛRETLE OLUR, İKİSİ CÂİZDİR

1- Bir lâfzı, onun tam müterâdifi yâni aynı mânadaki bir başka kelime ile değiştirmek câizdir: *Cülûs-kuûd; ilim-mârifet; Istitâa-kudret; nemmâm-kattât* gibi. Bu kelimeler tam müterâdiftir, biri diğerinin yerine kullanılabilir.

2- Kelimeler arasındaki müterâdiflik kat'î değil de zannî olursa bu durumda rivâyet câiz değildir.

3- Ravi, mânayı kavradığı hususunda kesin kanaat sâhibi olduğu takdirde müteradif kelimelere müracaat etmeden, mânaya eksiklik, fazlalık katmadan, dilediği şekilde rivâyet edebilir, bu da câizdir.

Manen rivâyet işi, daha önce de belirtildiği gibi ehliyetli kişinin işidir. Herkesin bu işe tevessülü câiz değildir.

8- LAHN'IN DÜZELTİLMESİ MESELESİ

Lahn, Arapça ifadede karşılaşılan bazı bozukluklara denir. *İrâb* ve *şive* hatası diye de tarif edilebilir. Hadîsciler, bir kısım rivayetlerde rastlanan bu dil hatalarının düzeltilip düzeltilemiyeceği hususunda ihtilaf ederler. Lâfzî rivâyeti esas alanlar, duydukları üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunmaksızın aynen rivâyet etme mesleğinde gittikleri için onların *lahn*'ı düzeltmeden koruyacakları açıktır. Ancak mânâ üzerine rivâyeti esas alanlar hadîslerde rastladıkları lahn'ı düzeltmek gerektiğini söylerler. "*Çünkü, rivayetin asıl kaynağı olan Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) ve Ashâb Araptırlar ve dilleri fasihtir. Öyle ise onların lahn'da bulunması sözkonusu olamaz. Bu sebeple*

rivâyetlerde rastlanan bozukluklar senette yer alan diğer râvilere aittir, öyle ise düzeltilmelidir." İbnu Hazm, lahn'lı olarak işitilen rivayetin düzeltilmesini vâcib görür.

Hadîslere *Lahn*'ın girmesine sebep olan râviler daha ziyâde Arapça'yı sonradan öğrenen Arap asıllı olmayan kimselerdir. Tâbiîn ve Etbauttâbiîn arasında gayr-ı Arap râvi çoktu.

Yeri gelmişken hemen belirtelim ki, Buhârî ile Müslim arasında bile bu noktada görüş ayrılığı vardır. Müslim, mânaya tesir etmese bile hocalarından duyduğu şekliyle bütün farklılıkları olduğu gibi korur. Buhârî ise, rivâyet-i bilmânayı câiz gördüğünden çok ince teferruatı, *Lahn*'ı olduğu gibi korumayı uygun bulmaz.

Hadîslere karışan bu *Lahn* sebebiyle Arap dilcileri nahivle ilgili şâhidleri hadîslerden almayıp, câhiliye şiirlerinden almayı an'ane hâline getirmişlerdir.

9- HADÎSİN İHTİSAR EDİLMESİ MESELESİ

İhtisar özetleme demektir. Bir hadîsi rivayet ederken bazı kısımlarını hazfedip kısaltmak onu ihtisar etmektir.

Hadîs rivâyetinde bunun câiz olup olmadığı hususunda farklı görüşler vardır:

1- *Mutlak surette memnudur*. İhtisârı câiz görmeyenler, daha ziyade rivâyet-i bilmânaya karşı olanlardır. Bunlara göre, hadîsten tek harfi bile hazfı câiz değildir. Bunlar hazfetme sırasında mânânın bozulacağını ileri sürerler. *İmam Malik* bilhassa Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a ait (merfu) kelamın ihtisarını hiç câiz görmezdi.

2- Hadîs, -râvînin kendisi veya bir başkası tarafından- tam olarak rivayet edilmişse, ihtisar edilerek rivayet edilmesi câzdir, rivayet edilmemişse câiz değildir. Çünkü hazfedilen kısım kaybolmaya mahkûm demektir.

3- Âlim ve ârif olan râvinin, hadîsi, ihtisar etmesi bir şartla câizdir: Hazfedilen kısım, nakledilen kısımdan ayrı olmalıdır. Aksi takdirde iki kısım mânâ ve delalet yönüyle birbirini tamamlayıcı bir irtibat içinde olur da, hazfedilen kısım, rivayet edilen kısmın delâlet ve mânasına tesir edecekse bu câiz değildir.

Cumhur'un, fıkıh ve hadîs usulcülerinin görüşü budur. Bu şartlarda *ihtisâr*'ın, rivâyet-i bilmânayı câiz görmeyenlerce de mûteber olması gerekir. Zira,

bu tarzda hazfedilen bir hadîs iki ayrı hadîse bölünmüş olmaktadır, üstelik bu cevaz, sahanın mütehassısı olan kimselere tanınmış olmaktadır.

10- HADÎSİN TAKTİ'İ (BÖLÜNEREK RİVÂYETİ)

Takt'i, kısımlara bölmek demektir. Istılah olarak bir hadîsi, ihtiva ettiği hükümlere göre parçalayıp, parçalardan her birini kitabın ilgili bölümünde kaydetmektir. Aslında *takti'*, ihtisardan tamamen farklı bir ameliye değildir, bir cüzdür. Kitabın hacmini kabartmamak maksadıyla, bilhassa fıkhî hadîslerde, ilgili babta, hadîsin sâdece babla ilgili kısmı alınır, gerisi alınmaz.

Böylesi bir tasarruf mânaya eksiklik, fazlalık getirmeyeceği gibi, yanlış anlamaya da bâis olmaz. Bu sebeple *Buhârî, İmam Mâlik, Ebu Dâvud, Nesaî, Tirmizî* gibi hadîs ilminin büyük üstadları buna başvurmuşlardır.

Hemen belirtelim ki, her şeye rağmen hadîste *taktî*'e taraftar olmayan, mahzurlu bulan âlimlerimiz de vardır. Söz gelimi Ahmed İbnu Hanbel, İbnu Salâh takti'in kerâhattan hâlî olmadığı kanaatindedirler.

Herhangi bir rivâyette sıhhati şüpheli bir ziyâde olduğu takdirde bu ziyâdeyi rivâyetten çıkarmanın câiz olduğunda ihtilaf yoktur, yeter ki, şüpheli olan bu ziyâde kısım, hadîsin diğer kısmı ile irtibatlı olmasın. İrtibat bulunduğu takdirde o kısmın çıkarılması öbür kısmın bütünlüğünü bozacağı için câiz olmaz.

11- BİR HADÎSİ BİRDEN FAZLA SENEDLE RİVAYET

Hadîs ulemasının, rivayet ve dolayısiyle hadîs karşısındaki titizlik ve hassasiyetini gösteren bir diğer âdâb, farklı senedleri olan bir hadîsin rivayetinde kendini gösterir. Muhaddis, bir hadîsi rivayet ettikten sonra, aynı hadîsi ikinci bir senedle daha irad etmek istediği zaman, metni aynen zikretmeyip "mislehu (öncekinin metni gibi)" veya "*nahvehu* (öncekine benzer)" der geçer. İşte bu kısaltmayı bazı muhaddisler doğru bulmazlar. Metin tıpatıp aynı olsa bile senedden sonra elfazın da zikri gerekir derler. *Şu'be*'nin: "*Fülan fülandan onun mislini rivâyet etti demek kifayet etmez*" dediği belirtilir. Ayrıca, Şu'be'nin: "*Fülan fülandan benzerini (nahvehu) rivayet etti demesi de rivâyette şekdir*" dediği kaydedilir.

Kısaltma ile ilgili ikinci bir görüş daha var. Buna göre, râvinin şeyhi zabt yönünden kuvvetli, hıfzı yerinde, kelimelerin birini diğerinden tefrik husu-

sunda, güçlü, rivayet ettiği şeyin kelimelerine bile dikkat edecek hassâsiyette sika birisi ise, ikinci senedde metin vermemesi câizdir. Bu vasıflar yoksa, câiz değildir, her bir senedde metni de ayrı ayrı zikretmesi gerekir. Süfyân-ı Sevrî bu görüştedir.

Üçüncü bir görüş *Yahya İbnu Main ve Hâkim*'e aittir. Buna göre râvinin şeyhi, sayılan vasıfları taşıyorsa "mislehu (öncekinin misli)" demesi câiz "*nahvehu (öncekinin benzeri)*" demesi gayr-ı câizdir. "Mislehu (öncekinin mislidir)" diyebilmek için metinlerin lâfzan aynı olduğuna cezmetmek gerekir. Metinler sâdece mânen müttehid ise nahvehu demesi câiz olur.

Hâtibu'l Bağdâdî, bu tefriki yapanların *rivâyet-i bilmâna*'ya cevaz vermeyenler olduğunu, cevaz verenlerin böyle bir tefrike gitmediklerini, *nahvehu* ve *mislehu* kelimelerinin müteradif olarak kullandıklarını belirtir.

Nahvehu ve *mislehu* tâbirleri bilhassa Sahîh-i Müslim'de çok geçer. *Müslim* hazretleri bir hadîsin bütün senetlerini bir arada vermek prensibinde olduğu için senetleri verdikten sonra metinler birbirine yakınsa metni tekrar etmez, dikkat çekmeye değer bir farklılık varsa, senedi verdikten sonra o farklılığa dikkat çeker, onu kaydeder.

12- RİVÂYETLERİN BİRLEŞTİRİLMESİ (TELFÎK-İ RİVÂYÂT)

Râvi, bir hadîsi muhtelif şeyhlerden almıştır, rivâyetler mânaları itibariyle müttehiddir, ancak lâfızları yönüyle farklıdır. Bu durumda şöyle bir ifade kullanarak rivâyetleri birleştirmek mümkündür: "*Fülan ile fülan bize haber verdiler, söyliyeceğim lâfız da fülâna aittir.*"

Bu, Müslim'de çok sık rastlanan bir usüldür. Rivâyet-i bilmânâ'yı esas alanlar için bu tarz câizdir.

Bâzan da bir cemaatten, aynı mânaya gelen bir rivayet zikredilir, ama kaydedilen metin hangisine ait olduğu belirtilmez, belki de metin hiçbirine ait değildir, ancak isimleri zikredilen şahıslar o mânada müttefiktirler. Buhârî, Abdullah İbnu Vehb ve Hammâd İbnu Seleme gibi bir kısım muhaddisler bu tarz rivâyete yer verirler. Kendileri bu sebeple tenkit de edilmediğine göre, bu tarz da çoğunlukla kabul edilmiş bir *telfîk* şekli olmaktadır.

TEDVİNÜ-S-SÜNNE

TEDVÎN SAFHASI: Hadîs tarihinin ikinci mühim devresini *"tedvinü's-sünne"* dediğimiz çalışmalar teşkil eder. Zaman olarak ikinci hicrî asrı içine alır.

TEDVÎN NEDİR?

Tedvin, lügat olarak cem edip kitap hâline koymak mânasına gelir. Bir hadîs ıstılahı olarak, hadîslerin resmen yazılıp kitap haline konması demektir. Burada "resmen" tabirinin bilhassa ehemmiyeti var. Zira, önceki bahislerde de görüldüğü üzere, hadîslerin yazılması, ferdî ve hususî olarak Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde başlamış bir faaliyettir. Hatta bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından pek çok yazılı vesîkanın bırakıldığını ve hepsine de *"sünnet"* dendiğini belirtmiştik.

Ama bunların hiçbiri tedvîn kelimesiyle ifade edilen *"yazma"* işine girmez. Çünkü tedvîn'de hadîslerin tamamının yazılması söz konusudur. Öyle ise *tedvîn*'in daha mükemmel bir târifini: *"Hadîslerin hepsine şâmil olan ve devlet eliyle yürütülen ikinci hicrî asırdaki yazma faaliyetidir"* şeklinde yapabiliriz.

NASIL BAŞLADI? Tedvîn işi, Emevi halifelerinden *Ömer İbnu Abdilaziz*'le başlar. Dindarlığı ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine düşkünlüğü ile meşhur olan Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehulllah), sünneti bilen Ashab neslinin, arkadan da büyük alimlerin çeşitli sebeplerle birer birer hayattan çekilmelerini görerek hadîsin kaybolacağından endişe eder. Tehlikeyi önlemek için her tarafdaki mevcut âlimleri hadîslerin yazılması işine sevketmeyi düşünür. Bu maksadla, halife sıfatıyla vâlilere emirler, tamimler gönderir.

Ömer İbnu Abdilaziz'in gönderdiği bu mektuplardan bir tanesinin metni *Buhârî*'de mevcuttur. Bu, Medîne valisi *Ebu Bekr İbnu Hazm*'a gönderilen mektuptur:

انظر ماكان مِنْ حديث رسول اللّه صلى اللّه عليه وسلم فاكتبْهُ فانى خفت دروس العلم وذهاب العلماء ولا يقبل الا حديث النبى صلى اللّه عليه وسلم وليفشوا العلمَ وَلْيَجْلِسوا حَتّى يُعَلَّمَ مَنْ لاَ يَعْلَمُ فَانَ العلمَ لاَ يَهْلِك حَتّى يَكُنَ سرّا

''Beldende Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le ilgili rivayetleri araştır,topla ve yaz. Ben ilmin (hadîslerin) yok olmasından ve âlimlerin tükenmesinden korkuyorum. Bu iş yapılırken sâdece Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünneti kabul edilsin. Âlimler mescid gibi herkese açık ve malum yerlerde oturup tedrisatta bulunarak ilmi yaysınlar, bilmeyenlere öğretsinler. Zira ilim gizli kalmadıkça yok olmaz.''

İbnu Sa'd'ın kaydettiği rivayette Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) İbnu Hazm'a yazdığı mektupta şu ziyadede bulunmuştur:

اوسنة ماضية او حديث عمرة بنت عبد الرحمن

Yani ''*....cârî, bilinen bir sünnet veya Amra bintu Abdirrahmân'ın rivâyetleri kabul edilsin...*''

Dârimi'nin rivayetinde şu ziyâde mevcut:

اكتب إلّى بماثبت عندك من الحديث عن رسل الله صلى الله عليه وسلم و بحديث عمر

''Sizce (veya bölgenizde) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sâbit ve sahîh olan rivâyetlerle Hz. Ömer'den sâbit olan rivayetleri yaz''.

Ebu Nuaym'ın Târîhu İsfehan'da kaydettiğine göre Ömer İbnu Abdilaziz, mektubu, bütün İslâm beldelerine göndermiştir.

كتب عمربن عبد العزيز إلى الآفاق : انظروا حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم فاجمعوه

Şu halde tedvîn işinden bahseden muhtelif rivâyetleri göz önüne alarak konu hakkında daha bütün bir fikre varabilmekteyiz.

Hadîslerin tedvîninde Halîfe Ömer İbnu Abdilaziz'in bu teşebbüsünü takdir edebilmek için; *Tedvîn*'de en büyük hizmeti geçen ve bu faaliyete ismini veren *Muhammed İbnu Şihâb ez-Zührî*'nin şu itirafını bir kere daha kaydetmek isteriz:

"Bizi bu ümera (idâreciler) mecbur edinceye kadar ilmin yazılmasını uygun bulmuyorduk. (Ümerânın müdâhale ve icbarıyla bu işe girişince) hiçbir müslümanı yazmaktan men etmemek gerektiğine inandık".

TEDVÎNE SEVKEDEN SEBEPLER

Hadîslerin yazılıp kitaplar halinde bir yerde toplanmasına sevkeden gerçek âmilleri daha yakından görmekte fayda var:

1- Alimlerin ittifakıyla bunlardan biri, Ömer İbnu Abdilazîz'in mektubunda da ifâde edilen husustur: *Ulemânın inkırazı ile hadîslerin yok olma endişesi:* Bu gerçekten mühim bir husustur. Her ne kadar hadîsler ferdî olarak yazılıyor idiyse de çoğunlukla *"Ezberlenmek için"* yazılıyordu ve ezberlenince yakılıyordu veya ölürken, kendisinden yazılanların imhası tavsiye ediliyordu. Yukarıda *Zührî*'den kaydettiğimiz rivâyet bile, hadîslerin yazılması hususunda, ilmî çevrelerdeki tereddüdü anlamaya kâfidir.

Üstelik bu dönem, siyasî çalkantıların, iç kargaşaların sıkca görüldüğü bir devredir. 95. hicrî yılında Haccâc-ı Zâlim tarafından öldürülen, devrin meşhur muhaddisi *Said İbnu Cübeyr*'in kaybı bile Ömer İbnu Abdilaziz'i *"hadîsler kaybolacak"* diye korkutmaya yeterli bir hâdisedir. Kaldı ki, aynı hâdiseler *Talk İbnu Habîb*'in ölümüne sebep olur, meşhurlardan *Mücâhid* kıl payı idamdan kurtulursa da hapse atılır.[29]

2- Ömer İbnu Abdilaziz'in mektubuna açık bir şekilde aksetmemiş olsa bile, tedvîne sevkeden ikinci mühim âmil, siyasî ve mezhebî ihtilaflar sebebiyle hadîs uydurma faaliyetlerinin artmasıdır. Bu hususu, *Zührî* (rahimehullah)'in şu sözleri tevsîk ve te'yîd eder: *"Eğer şark cihetinden gelen ve nezdimizde meçhûl ve merdûd olan hadîsler olmasaydı ne tek hadîs yazardım ne de yazılmasına izin verirdim".*

Suyûtî hazretleri, hadîs uydurma faaliyetlerinin tedvîndeki rolüne şöyle parmak basmıştır: ***"Ulemanın çeşitli beldelere dağıldığı. Hâricîlerin ve Râfizî****lerin uydurma ve bidatlarının çoğaldığı bir vakitte, sünnet, Sahâbe'nin akvâli ve Tâbiî'nin fetvalarıyla karışık olarak tedvîn edildi".*

---

(29) *Abdullah İbnu Ömer*'in 83 yılında vefatı da Haccâc'ın zehirlemesiyle olmuştur.

TEDVÎN'İN CEREYAN TARZI:

Rivâyetler, Ömer İbnu Abdilazîz'in, meseleyi bir tamimle bırakmayıp, tedvîn çalışmalarını titizlikle takip ettiğini göstermektedir. Meselâ merkezde, bu işte çalışacak, hususî katipler tutulmuştur. Söz gelimi *Hişâm İbnu Abdilmelik, Zührî*'nin emrine iki kâtip vermiştir. Bunlar tam bir yıl boyu Zührî'nin hadîslerini yazmışlardır.

Tedvîn faaliyetlerine, halife Ömer İbnu Abdilazîz (rahimehullah) bizzât katılmış, elinde defter kalem namazlara devam etmiş, namazlardan sonra teşkil edilen ders halkalarına oturarak *Avn İbnu Abdillah*'dan, *Yezîb İbnu'r-Rakkâşî*'den hadîs yazmıştır.

Tedvîn sırasında, sâdece Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilen rivâyetler değil, Sahâbe hazerâtından ve Tâbiîn'den rivâyet edilen *âsâr* da bâzı muhaddislerce ''*sünnet*'' mefhumuna dâhil edilerek yazılmıştır.

Halife'nin emriyle taşrada yazılan hadîsler defterler hâlinde merkeze gönderilmekte, orada çoğaltılarak tekrar İslâm beldelerine yollanmaktaydı. Bu mühim hususu tevsîk eden bir rivâyet *Zührî*'den gelmektedir: ''*Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) Sünnet'in cem edilmesini emretti. Biz de onu defter defter yazdık. Ömer İbnu Abdilazîz (rahimehullah) üzerinde hâkimiyeti bulunan her bir yere bunlardan bir defter yolladı.*''

Bu yollanan defterlerin, merkezdeki aslî nüshalardan çoğaltılan tâli nüshalar olduğu muhakkaktır.

Bazı rivâyetler, merkezde toplanan hadîslerin, ulemâ nezâretinde belli bir kontroldan geçirildiğini ifâde etmektedir: *Ebu'z-Zinâd Abdullah İbnu'z-Zekvân* anlatıyor: ''*Ömer İbnu Abdilaziz'in fukahâ'yı topladığını gördüm. Ulema ona pek çok sünnet toplamıştı. (Bunları fukahâ ile birlikte okuyor) kendisiyle amel olunmayan bir sünnet zikredilince: ''Bu fazladandır, üzerine amel yoktur'' diyordu*''.

Yukarıda, merkezden taşraya gönderildiği belirtilen nüshaların bu kontrol muâmelesinden sonra istinsah edilmiş olabileceği söylenebilir.

Tedvîn faaliyetlerinin mühim bir hususiyeti, hadîslerin, *sünen, sahîh* veya *müsned* gibi herhangi bir tasnîf tarzında yazılmamış olmasıdır. Burada hadîsleri yazıya geçirmek, yazı ile tesbît etmek esas alınmıştır, şu veya bu tarzda,

şu veya bu maksada uygun olması değil. Bu sebeple, *merfu, mevkuf* ve *maktu* rivâyetler sahîhi, haseni ve zayıfıyla birlikte iç içe, yan yana yazılmıştır. Bunların temyîz ve tanzimi müteakip asırda *tebvîb devrî*'nde ele alınacaktır.

EBU BEKR İBNU HAZM'IN ROLÜ:

Medine Valisi *Ebu Bekr İbnu Hazm,* devrinin büyük bir hadîs âlimi olmasına rağmen Ömer İbnu Abdilazîz'in emrine icâbet ederek şahsen hadîs yazdığına dâir elimizde kayıt yoktur. O, vali sıfatıyla ulemâyı bu faaliyete icbar etmekle yetinmiş olabilir. Nitekim bu işi can u gönülden benimseyip birinci derecede rol oynayan *Zührî,* bir Medîne âlimidir ve Ebu Bekr İbnu Hazm'ın emriyle işe başlamış olması şüphe götürmeyen bir husustur.

Tedvîn işinin meyvesini tam olarak görmeye Ömer İbnu Abdilazîz'in ömrü vefa etmemiş olsa da onun devrinde tedvîn edilenlerin istinsah edilerek taşra vilâyetlere gönderilecek bir seviyeyi bulduğunu bizzat Zührî'den intikal eden bir rivâyete istinâden az önce kaydettik. Bu sebeple İslâm âlimleri, ilk tedvîn işinin Ömer İbnu Abdilazîz (rahimehullah) zamanında,birinci hicrî asrın son yıllarında ele alındığında ittifak ederler.

TEDVÎN SAYILMAYAN BAZI YAZMA VAK'ALARI

Tedvîn deyince daha ziyade "*bütün hadîslerin tesbit ve cem edilmesini hedefleyen resmî yazdırma faaliyetini*" anlayınca bunun dışında kalan çalışmalar tedvîn sayılamaz. Öyleyse:

1- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bıraktığı yazılı vesikalar tedvîn değildir.

2- Başta Abdullah *İbnu Amr İbni'l-As* tarafından yazılmış olan Sahife-i Sâdıka, diğer bazı sahâbîler tarafından yazıldığını belirttiğimiz hiçbir sahîfe tedvîn sayılmaz.

3- *Hz. Mu'âviye* (radıyallahu anh)'nin, *Muğire İbnu Şube*'ye mektup göndererek "*namazın ardından Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın nasıl bir dua okuduğunu işitti ise kendisine yazmasını*" istemesi ve bu talebe Muğire'nin yazılı olarak cevap vermesi de bir tedvîn değildir.

4- Keza Emevî halifesi *Abdülazîz İbnu Mervân*, Mısır vâlisi iken, Humus'ta bulunan -ve yetmiş kadar Bedîr ashabını gördüğü belirtilen- *Kesîr İbnu Mürre*'ye *"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâbından (radıyallahu anhüm) işittiği hadîsleri kendisine yazması*"nı bir mektupla taleb etme vak'ası da bir tedvîn değildir. *İbnu Sa'd* bu vak'ayı kaydeder, fakat *Kesîr İbnu Mürre*'nin bu talebi yerine getirip getirmediğini belirtmez. Farz-ı muhal, *Kesîr*, duyduğu hadîsleri yazmış bile olsa, yine bu, mevziî, mahallî, kısmî bir "*yazma*" olacağı için yine de tedvîn sayılmayacaktı.

TEDVÎNDE HİZMETİ GEÇENLER

Hadîslerin tedvîni *Zührî* başkanlığında çalışan bir grup âlimin Şam'da yürüttüğü sınırlı bir faaliyet değildir. İslâm aleminin her tarafında bu faaliyet yürütülmüştür. Tedvînde ilk hizmet verenler arasında şu isimler geçer:

Mekke'de: *Abdülmelik İbnu Cüreyc* (V. 150/767), Medine'de: *Muhammed İbnu İshâk el-Muttalibî*, (151/768); yahud *İmam Mâlik* (179/795), *İbnu Ebî Zi'b*. Basra'da: *Rebî' İbnu Sabîh* (160/777); yahud *Said İbnu Ebî Arûbe* (156/772) yahud *Hammâd İbnu Seleme* (167/783); Kufe'de: *Süfyan Sevrî* (161/777); Şam'da: *Abdurrahman Evzaî* (157/773); Vâsıt'ta: *Hüşeym İbnu Beşir es-Selemî* (183/799); Yemen'de: *Hâlid İbnu Cemil, Ma'mer İbnu Râşid* (153/770); Rey'de *Cerîr İbnu Abdi'l-Hâmid* (188/803); Horasan'da *Abdullah Ibnu'l-Mubârek* (181/797). Bunlardan başka *Hişam İbnu Hibbân*'ın (147/764); *Yahya İbnu Zekeriyya Ibni Ebî Zâide*'nin (183/779); *Vekî İbnu'l-Cerrâh'ın* (196/811), *Abdurrahmân İbnu Mehdî*'nin (198/813) de isimleri tedvînde zikredilir.

Bu zatların hepsi de ikinci asır ricâlidir ve tedvînleri, Sahâbe'nin akvali ve Tabiîn'in fetvalarıyla doludur.

İkinci Asır'da tedvîn edilen kitaplardan meşhur olanlar şunlardır: *İmam Malik*'in Muvatta'ı, *İmâm Şâfiî*'nin Müsned'i, *İmâm Abdurrezzâk İbnu Hümâm*'ın (211/826) Muhtelifu'l-Hadîs'i ve el-Câmi'si, *Şu'be İbnu'l-Haccâc*'ın (160/776) Musannaf'ı, *Sufyan İbnu Üyeyne*'nin (198/813) Musannaf'ı, *Leys İbnu Sa'd*'ın (175/791) Musanaf'ıdır.

ZÜHRÎ

Ebu Bekr Muhammed İbnu Müslim İbni Ubeydillah İbni Şihâb ez-Zührî: Hicri 50-123 yılları arasında yaşamıştır. Doğumu için, 50, 51, 56, 58; ölümü için de 123, 124, 125 gibi farklı yıllar ileri sürülmüştür. Ölümünde 72 yaşında idi. Medîne âlimlerindendir. *Abdullah İbnu Ömer, Abdullah İbnu Câfer, Câbir İbnu Abdillah, Enes İbnu Mâlik, Sehl İbnu Sa'd* gibi sayısı ona ulaşan sahabe ve *A'rec, Atâ, Alkame, Urvetu'bnu Zübeyr, Amrâ bintu Abdirrahman* gibi çok sayıda Tâbiîn'den hadîs dinlemiştir. Kendisinden de *Atâ, Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî, Ömer İbnu Abdilaziz, Amr İbnu Dinâr, Sâlih İbnu Keysan,* ***Eyûb Sahtiyânî, Evzâ'î, Ebu Cüreyc, Süfyân İbnu Üyeyne*** **gibi pekçokları hadîs rivâyet etmişlerdir.**

Zührî, hadîslerin tedvîninde birinci derecede hizmet vermiş bir zâttır. Hatta bâzı klasik kaynaklarda "*Hadîsi ilk tedvîn eden Muhammed İbnu Şihab ez-Zührî'dir*" ifadesine rastlanır. Bu ifadeyi "*tedvînde en büyük hizmeti veren*", "*tedvîn işlerini tedvîr eden*" mânasında anlamamız gerekir.

Tedvîn hizmetinin ne derece sıhhatli ve titizlikle yürütüldüğünü anlamak için, bu işte başı çekmiş olan Zührî'nin şahsiyetini, ilmî yönünü iyi bilmemiz gerekmektedir.

İbrahim İbnu Sa'd'a göre; "*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan sonra, hadîsi Zührî kadar nefsinde cem eden bir başka insan mevcut değildir*". *İmam Mâlik* de buna yakın bir ifâde ile, "*Medine'de muhaddis ve fakîh olarak tek kişiye rastladığını, onun da Zührî olduğunu*" söylemiştir. *İmam Malîk*'e göre; "*Zührî ve muktesebâtı dünyada bir örnek olarak kalacaktır*". Yine *İmâm Mâlik*'in rivâyetine göre; "*Zührî Medine'ye girince hiç bir âlim, o ayrılıncaya kadar hadîs rivayet etmezdi.*"

Zührî, ilim aşkı, gayreti, kabiliyet ve hâfızası ile emsâli arasında temâyüz etmiş ve onlara tefevvuk etmiş bir zattır. *Saîd İbnu Müseyyib*'in sekiz sene dizine diz dayadığını, tek bir hadîs için üç gün peşinde dolaştığını, *Ubeydullah İbnu Abdillah*'dan hadîs dinlemek için hizmetcilik yaptığını kendisi anlatır. Öyle ki, Ubeydullah'ın câriyesi Zührî'yi hizmette çok gördüğü için onun kölesi bilirdi.

Leys der ki: "*Ben İbnu Şihâb kadar nefsinde çeşitli ve çok miktarda ilim*

toplamış bir başkasını bilmiyorum. Onu ne zaman tergîb (güzel amellere teşvîk edici) hadîsler konusunda dinlesen "en iyi bildiği budur" dersin. Ne zaman ensâb'tan bahseder görsen "en iyi bildiği budur" dersin. Kur'ân ve sünnetten bahsederken dinlesen bu sefer de: "en iyi bildiği budur" dersin. Her konuda bilgisi tamdı."

İbrahim İbnu Sa'd, Zührî'nin bu kadar geniş ilmi nasıl elde ettiğini merak ederek babasından sorar. Aldığı cevap, ibretlerle dolu: *"İbnu Şihâb, ilim meclislerine en evvel gelir, mecliste bir yaşlı mı gördü birşeyler sorardı, genç mi gördü sorardı. Sonra Ensâr'ın oturduğu mahallelere uğrar, oralarda da karşılaştıklarına genç, orta yaşlı, ihtiyar erkek ve hatta kadın demeden sorardı."* Suâl sormanın önemini belirtmek için *Zührî: "İlim bir hazineyse anahtarı sualdir"* demiştir. *Salih İbnu Keysân* şunu anlatır: *"Ben ve Zührî elbirliğiyle ilim talebediyorduk. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den yapılan rivâyetleri yazdık. Zühri bir ara: "Sahâbeden yapılan rivâyetleri de yazalım. Onlar da sünnettir" dedi. Ben ise: "Hayır, onlar sünnet değildir" dedim. O yazdı ben yazmadım. Neticede o kârlı ben de zararlı çıktım".*

Ebu'z-Zinâd: "Zührî ile ulemâyı dolaşırdık, o yanında levhalar ve sayfalar *taşır, her duyduğunu yazardı" der. Ve ayrıca belirtir: "Biz helal ve haram yazıyorduk. İbnu Şihâb da bütün işittiklerini yazıyordu. Kendisine ihtiyâç hâsıl olunca anladım ki, o herkesten âlimdir".*

Zührî, hâfızasındaki kuvvetle de temâyüz etmiştir. Öğrendiği hiçbir şeyi bir daha unutmadığını kendisi söyler. Kur'ân-ı Kerîm'i seksen günde ezberlemiştir. Talebeliği sırasında yazdıklarını ezberler sonra da yırtardı. *"Ezberlediğim şeylerden hiçbirini unutmadım, sâdece bir hadîsten şüphe ettim. Bir arkadaşımdan sorduğum vakit o da benim gibi rivâyet etti"* der.

Dillere destan olan Zührî'nin hâfızasını Halîfe *Hişâm İbnu Abdilmelik* bir denemek ister. Bir gün çocuklarından biri için bir miktar hadîs imla ettirmesini söyler. Çağrılan bir kâtibe, Zührî, dört yüz kadar hadîs imla ettirir. Aradan epeyce bir zaman geçtikten sonra Halîfe, Zührî'yi çağırıp defteri kaybettiğini, aynı hadîsleri bir kere daha imla ettirmesini rica eder. Sonra iki defter karşılaştırılınca tek harfin bile ihmal edilmediği görülür.

Zührî, hafızasındaki kuvveti sâdece fıtrî kapasitesine borçlu değildir. Hâfıza sağlığı için bazı tedbirler aldığı, gayret gösterdiği de anlaşılmaktadır. Zi-

ra rivâyetler, onun bu maksadla bal şerbetini bol içtiğini, ekşi şeyleri ve bu meyanda elmayı yemediğini belirtir. *"Hadîs ezberlemek isteyenler kuru üzüm yesin"* diye de tavsiyede bulunur.

Zühri'nin hadîs ezberlemede hâfızasına güvenmeyip hususî gayret gösterdiği de anlaşılmaktadır. Rivâyetler onun da Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) gibi geceyi üçe taksim ettiğini, bir kısmını istirahat, bir kısımını ibâdet ve üçüncü kısmını da hadîs müzakeresine ayırdığını ifade etmektedir. Duyduğu hadîsleri başkalarıyla müzâkere ettiği, bu meclislerde bazan sabâha kadar kaldığı rivâyetlerde belirtilir. Birçok seferler şeyhlerinden yeni işittiği hadîsleri eve gelince hizmetcisine anlatır, bu şekilde müzâkere ederdi. Eğer hizmetçi uykuda ise uyandırır, yine de anlatırdı. Bir gün yine eve geç dönmüş, hizmetçisini yataktan kaldırmış: *"An fülan an fülan..."* diye hadîs anlatmaya başlamıştı. Gözlerini oğuşturan ve uyandırılmış olmaktan memnun kalmayan hizmetçi: *"İyi ama bunlardan bana ne?"* demekten kendini alamaz. Zührî:

"— Bunların seni ilgilendirmediğini ben de biliyorum. Fakat onları yeni işittim de müzâkere edeyim arzu ettim" der. Zührî'nin hanımı, onun bu ilmî meşguliyetinden o kadar müşteki ve o kadar bıkmıştır ki, *"kocasının etrafında döndüğü bu kitapların, eve getireceği diğer üç zevceden daha tahammülfersa olduğunu"* söylemiştir.

Zühri'nin ilme ve bâhusus hadîse olan düşkünlüğü çok eser bırakmasını netice vermiştir. İlk müdevvin olmaktan başka, siyer sâhasında ilk müellif olduğu da söylenmiştir. Zührî'nin ilminden yazılan defterler, Halîfe Velîd öldürüldüğü zaman birkaç deveye yüklenerek nakledilmiştir.

Ebu Dâvud, Zührî'ye ait rivâyetlerin -yarısı müsned olmak üzere- 2200 kadar olduğunu söyler. Bunlardan 200 kadarı sîka olmayan râvilerden alınmıştır. 50 kadarı ihtilaflıdır. 70 tanesinin rivâyetinde de teferrüd eder. Kendisinin sîka olduğunda ihtilaf yoktur.

Zührî'nin bir başka yönü cömertliğidir. O kadar cömerttir ki, -tek kusuru olan borçluluktan- bir türlü yakayı kurtaramamıştır. Halife Hişam, Abdülmelik ve bazen arkadaşları birkaç kere borcunu ödeyivermişlerdir. *Amr İbnu Dinar* onun hakkında şöyle der: *"Dinar ve dirhemin Zührî'nin nezdinde olduğu kadar başka hiç kimsenin nezdinde değerini bu kadar kaybettiğini görmedim.*

Onun yanında para deve mayısı hükmünde idi". Dilencilere mutlaka birşeyler verir, parası yoksa borçlanarak temîn eder yine de verirdi.

Öğretme aşkı da zikre değen bir husustur. Bu maksatla bedevilerin bulunduğu çöllere seyahatler tertipleyerek onlara hadîs ve fıkıh öğretmiştir.

Son olarak şunu da kaydedelim. İslâm ve İslâm büyükleri hakkında müslümanları teşvişe, tereddüde sevketmek isteyen müşteşrikler Zührî (rahimehullah)'yi de dile dolamak, onun hakkında yanlış bilgi vermek, bazı hâdisleri çarpıtarak, istedikleri doğrultuda yorum yapmak yollarına sapmışlardır. Maksad onu nazardan düşürmek suretiyle tedvîn faaliyetlerine şüphe sokmak, hadîslerin sıhhatine olan güveni sarsmaktır.

En çok istismar edilen husus *Zührî*'nin *"saray âlimi olması" "Emevi halifelerinden himâye ve destek görmesi"*'dir.

Halbuki, İslâm âleminde devlet büyükleri, âlimleri, şâirleri, edib ve san'atkârları her devirde himâye etmişlerdir. Menfaati için bunlar arasında fire veren olmuşsa da hükmü hepsine teşmîl etmek insafsızlık olur. Üstelik devletten aldığı yardımla vicdanını satanları efkar-ı umumiye affetmemiş, onları derhal teşhîr etmesini bilmiş, târihler yazmıştır. Terâcim kitaplarında bunlar da belirtilir. Halbuki Zührî hakkında öyle bir cerhe rastlanmamıştır. Bütün cerh ve tâdil âlimleri Zührî'yi sadece sena ederler. *Nevevî: "Zührî'nin büyüklüğü, sağlamlığı ve titizliği hususunda âlimler ittifâk eder"* demiştir.

Söylenenlerin bir iftira ve yakıştırma olduğunu göstermek için bir misal kaydedelim: Zührî, saray âlimi olduğu için Emevî halifelerinin keyfine göre hadîs uydurmuştur ve mesela *"Üç mescid'den başkasına ziyâret için seyâhat gerekmez: Biri şu benim mescidimdir, biri Mescid-i Haram, biri de Mescid-i Aksâ'dır."*

لاَتُشَدُّ الرِّجَالُ إلا إلى ثلاثة مساجد مسجدى هذا ومسجد الحرام ومسجد الاقصى

hadîsini de uydurmuştur". Çünkü, *"Emevi halifesi Abdülmelik Kubbetü's-Sahra'yı inşa ederek Şam ve Irak ahâlisinin Ka'be'ye haccetmelerini önlemek, onların istikâmetini Kudüs'e çevirmek istemiştir. Bu menfur düşüncesine dinî bir renk vermek için de bu hadîsi uyurmuştur"*.

Bu *"iftira ve târihî gerçeklerin tahrifi"*'ne *Mustafa Sibâî,* dilimize de çev-

rilmiş olan es-Sünne ve Mekânetuhâ fî Teşrî'i'l-İslâmî adlı eserinde genişçe cevap vermiştir. Biz bazı mühim noktaları oradan aktaracağız:

1- *Kubbetu's-Sahrâ*'yı inşa eden halîfe Abdülmelik değil onun oğlu Velîd'dir (yani el-Velîd İbnu Abdi'l-Melik). *İbnu Asâkir, Taberî, İbnu'l-Esîr, İbnu Haldun, İbnu Kesir* vs. bütün târihçiler böyle yazmaktadır. Hele, bu inşaatın *Kabe*'nin yerini alacak bir bina olması, haccın burada ifa edilmesi diye bir düşünce söz konusu değildir. Böyle bir iddia muazzam bir hadisedir. Gerek şahıslarla gerek vakalarla ilgili en küçük teferruatı bile yazan İslâm tarihçileri böyle birşey olsa mutlaka yazardı. Arife günü *Mescid-i Aksa*'da vakfe yapıldığına dair kayıt vardır. Ancak bu ona has değil, başka yerlerde de o günü teşrîfen ve hacca gidemiyenlerin, hacılara teşebbühen baş vurdukları bir âdettir. Fakihler bunun kerâhetini belirtmişlerdir. Bu davranışın gerçek hacla ilgisi yoktur.

2- Hac maksadıyla *Kabe* dışında yeni bir bina inşası açık bir küfürdür. Zira Kur'ân-ı Kerîm hac mahalli olacak yerleri belirtmiştir, kimsenin bunu değiştirmesi mümkün değildir. Hususan Abdülmelik gibi dindar bir halife bunu asla düşünemez. Abdülmelik, çok namaz kıldığı için *mescid güvercini* lakabı verilmiş bir halîfedir. Muârızları bu zâta bazı ithamlarda bulunsa bile tekfir etmemişler, *Kubbetu's-Sahra*'yı bu maksatla yaptığını hiç söylememişlerdir.

3- *Abdullah İbnu Zübeyr* hâdisesiyle hacc işinin aksaması yıllarında (hicrî 73), Zührî 22-23 yaşlarında birisi idi. Yani tanınmış, duyulmuş, itimad edilen birisi değildi. Onun adına piyasaya sürülecek bir hadîsin ümmetce kabul **görüp, amele esas alınacağı düşünülemez.**

4- Zührî, İbnü'z-Zübeyr zamanında, Abdülmelik'le ne karşılaşmıştır ne de onu görmüştür. Zira tarihi kaynaklar Zührî'nin Abdülmelik'le 80'li yıllarda (Zehebî'ye göre 80 senesi civarı, İbnu Asâkir'e göre 82 yılında) karşılaştığını belirtir. Yani İbnu'z-Zübeyr'in katlinden yıllarca sonra. Bu ilk karşılaşmada Abdülmelik Zührî'ye "*ensar'ın yaşadığı yerleri dolaşarak hadîs toplamasını*" tavsiye etmiştir. Zührî'nin, arkadaşı Abdülmelik'in arzusuna uyarak, kendisine, halkın İbnu'z-Zübeyr zamanında haccetmesi için Beytü'l-Makdis'le ilgili hadîsi uyduruvermesi pek mantıksız bir kuruntu olur.

5- Mezkûr hadîs, bütün hadîs kitaplarında rivâyet edilmiştir ve Zührî dışında başka râviler de rivâyet etmiştir. *Buhârî*'de Zührî'nin bulunmadığı bir

tarîkle rivayet edilir. *Müslim*'de üç ayrı tarikten birinde Zührî var, diğer ikisinde yok. Hülasa hadîs *müstefiz*, sahîh bir hadîstir, ehl-i ilim sıhhatinde icma etmiştir.

6- Hadîsi Zührî, *Saîd İbnu'l-Müseyyib*'ten almıştır. Said ise Emeviler'le arası açık olan, onların ezâsına mâruz kalan birisidir. 93 hicrî yılında öldüğü düşünülürse, kendi adına Zührî'nin hadîs uydurduğunu işitmiş olacaktı ve Zührî'yi tekzîb edecekti. Böyle bir rivayet mevcut değil.

7- Esasen hadîs üç mescidde kılınacak namazın faziletini beyan etmekte, sâdece Mescid-i Aksâ'nın değil. Üstelik bu namaz hac mevsimiyle sınırlanmış değil, senenin herhangi bir gününde olabilir. Bunun haccın orada yapılmasıyla ne ilgisi var? Zaten Mecsid-i Aksa Kur'ân'da da zikredilmiş değil mi?

8- *Kubbetu's-Sahra* ve *Mescid-i Aksa*'nın faziletiyle ilgili uydurma hadîsler de var. Ancak Zührî'nin o rivayetlerle bir ilgisi yok. Ulema da onları tenkid etmiş, üç tanesi dışındaki hadîslerin uydurma olduğunu belirtmiştir.

Allah, Ümmet-i Muhammed'i müsteşriklerin, müşteşriklerin iğfâlâtına kapılan zavallıların, münafıkların şerrinden korusun.

ÖMER İBNU ABDİLAZİZ

Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) Emevî halifelerinden biri olmak haysiyetiyle daha ziyâde siyâsi bir şahsiyet olmakla birlikte, hadîs târihinin, tedvîn gibi mühim bir safhasına ismini vermekle hadîsciler, hadîsle ilgili kitaplarda, kendisinden minnetle, sitayişle bahsetmeyi hem ilmin hem de kadirşinaslığın gereği bilmişlerdir. Biz de İslâm'ın bu yüce evlâdına, kitabımızda hususî bir yer vereceğiz.

Ömer İbnu Abdilaziz İbn-i Mervân, Medine'de Yezîd zamanında doğdu. Babasının valiliği sırasında Mısır'da yetişti. 60-101 yılları arasında yaşamıştır.

Anne tarafından *Hz. Ömer*'in torunu olur. Devrinin büyük âlimlerindendir. İmâm, fakîh, müctehid, hâfız, hüccet, müttakî, müdakkik, âbîd, zâhîd gibi en mümtaz sıfatlarla anılır. Sünneti çok iyi bildiği belirtilir. *Abdullah İbnu Câfer, Enes İbnu Mâlik, Ebu Bekr İbnu Abdirrahmân, Saîd İbnu'l-Müseyyib* gibi pek çoklarından rivayette bulunmuştur. Kendisinden de iki oğlu *Abdullah* ve *Abdülaziz*'den başka *Zührî, Eyûb, Humeyd, Ebu Bekr İbnu Hazm,*

Ebu Seleme İbnu Abdirrahman, annesi *Ümmü Âsım bintu Âsım İbni Ömer İbni'l-Hattâb* vs. rivâyette bulunmuştur.

Ömer İbnu Abdilaziz müctehid derecesinde geniş ilmine rağmen, idarecilikle meşgul olması ve bir de henüz hocalarının hayatta bulunduğu genç denecek bir yaşta ölmüş olması sebebiyle ilmini talebelere verememiştir. Bilindiği üzere kırk yaşlarında ölmüştür ve hocalarının sağlığında rivayet, o devrin örfünde edebe muvafık değildir.

Ömer İbnu Abdilaziz bazı mümtaz vasıflara sahiptir: Adâletiyle cedd-i emcedi *Ömer İbnu'l-Hattâb* (radıyallahu anh)'a, zühd ve takvasıyla *Hasan-ı Basrî* (rahimehullah)'ye, ilmiyle *Zührî* (rahimehullah)'ye benzetilir. *Mücâhid: "Ömer'e ilim öğretmek için gelmiştik, ondan ilim alıp ayrıldık"* der. *Meymûn İbnu Mihrân: "Ulema, Ömer İbnu Abdilaziz'in yanında talebe kalırlar"* demiştir. Kendisi de: *"Medine'den ayrıldığımda benden daha âlimi yoktu, Şam'a gelince unuttum"* der.

İdarecilik yönü de ibretlerle doludur. Adâlet en mümtaz vasfıdır. Medîne'de valiliği sırasında, şehrin tanınmış âlimlerinden on kişilik bir belediye meclisi teşkil eder, her işi onlarla istişâre ederdi. Bu önceleri hiç görülmeyen bir tatbikat, idarî bir *teceddüd* ve reformdu.

Hilâfete geçer geçmez ilk yaptığı icraattan biri, cuma ve bayram hutbelerinde *Hz. Ali* ve *ahfadı* aleyhine yapılan konuşmaları ve lânetlemeleri yasaklamak oldu. Bu yasağın konulmasını, esâsen, babası Mısır vâlisi tâyin edildiği zamandan beri teklif etmiş bulunduğu, ancak bu durumda Hz. Ali (radıyallahu anh) taraftarlarının hilâfet dâvasına kalkarak Emevî hânedanının menfaatlerini haleldâr edeceği gerekçesi ile teklifinin reddedildiği belirtilir. Bu durum halk arasında öyle bir tedirginlik hâsıl etmiştir ki, müslümanlar hutbe dinlememek için çeşitli hîlelere başvuruyorlardı. Meselâ bayram günleri, bayram namazını kılan halk, namazdan sonra okunan hutbeyi dinlememek için, namaz biter bitmez câmileri boşaltıyordu. Bunun önüne geçmek için halife Mervân hutbeyi namazdan önce okumaya başlamış, fakat cemaat rıza göstermemiştir. Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah)'in yasağı büyük bir ferahlık ve memnuniyete sebep olmuştur.

İmam-Şâfiî: "Hülefâ-yı Râşidin beştir" der, *Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer,*

Hz. Ali ve *Hz. Osman* (radıyallahu anhüm)'dan sonra beşincisinin *Ömer İbnu Abdilazîz* olduğunu kabul ederdi.

İcraata getirdiği adalet, vergi sistemindeki ıslâhât halkta öyle memnuniyet hasıl etmişti ki, kendisini adaleti getireceğine inanılan *"mehdî"* kabul etmeye sevketmişti. *Mâlik İbnu Dinar* şunu anlatır: *"Ömer İbnu Abdilaziz halife seçildiği vakit dağ başlarındaki çobanlar:*

— Halkın başına geçen bu sâlih kul kimdir? diye sormaya başladılar. Kendilerine:

— Bunun sâlih olduğunu nerden bildiniz? denilince şu cevabı verdiler:

— Çünkü, ne zaman başa âdil birisi geçer, o vakit kurtlar koyunlarımıza saldırmazlar!"

Bu adâletli idare, iki buçuk sene gibi çok da uzun sayılmayan, Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah) saltanatı döneminde, iktisadî hayatı, memleketin her tarafında öylesine düzeltmişti ki, Mısır gibi bâzı yerlerde zekat verecek fakir bırakmamıştı.

İhtilalle başa geçen Abbasîler zamanında, hınçla, kinle, öfkeyle dolmuş olan halk bütün Emevî halifelerinin mezarlarına bile saldırıp ortadan kaldırdığı halde Ömer İbnu Abdilaziz'in mezarına dokunmamıştır.

İbrahim İbnu Ca'fer babasından şunu nakleder: *"Ebu Bekr İbnu Muhammed İbn-i Hazm, Halife Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah)'den aldığı her mektupta, ya bir haksızlığın telâfisi, ya bir sünnetin ihyası, ya bir bid'anın temizlenmesi, ya bir ihsan, ya bir bağışta bulunma veya buna benzer bir hayır emri yer alırdı. Bu durum, halife ölünceye kadar devam etti."*

Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah)'in mevzumuz açısından en mühim tarafı sünnete olan bağlılığı ve onun ihyası için göstermiş olduğu gayrettir. Hadîslerin tedvîn ettirilmesi şeklinde kristalize olacak olan bu sünnet aşkını şöyle ifâde etmiştir: *"Eğer Allah, her seferinde cesedimden bir parça koparılmak şartıyla benim vâsıtamla her bir bid'ayı temizlemeyi ve her bir sünneti ihya etmeyi nasib etseydi ben buna can u gönülden hazırdım."*

Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah)'in halife olmadan önceki hayatı ile, halife olduktan, devlet sorumluluğu sırtına bindikten sonraki hayat ve yaşayışı arasında büyük değişmeler olmuştur. İdareciliği tahakküm, tefâhur, istib-

dâd ve fırsatları istismar kabul eden günümüz anlayışıyla gerçek müslümanın idârecilik anlayışı arasında bir mukâyese imkânı sağlamak üzere hakkında yazılanlardan bazı pasajlar sunacağız:

"Ömer İbn-i Abdilaziz, Kureyş'in ...en iyi giyinenlerindendi. Halife olunca kıyâfetçe en hasisi, yaşayışça en darlıklısı oldu."

"Halîfe olmazdan önce 400 dirheme alınan elbiseyi beğenmez, kaba bulurdu. Halife olduktan sonra 14 dirhemlik elbise için: "Subhânallah! Ne güzel, ne hoş, ne zarîf!" diyerek takdîrle kabul etmişti."

"Ömer İbn-i Abdilaziz halife olunca, kendisine, saltanat atı getirilmişti, ona binmedi, mûtad bineğine bindi. Saraya gelince taht hazırlanmıştı, ona oturmadı, bir minder üzerine oturdu... Halka ilk hitâbesinde şöyle dedi: "...Hiç kimse bana körü körüne itaat etmeyecek! Allah'ın şeriatına uymayan emirlere de itaat yok. Ben sizin en hayırlınız değilim, sâdece sizden biriyim..."

"Ömer İbn-i Abdilaziz, halife olunca elbise, köle, koku nevinden bütün maddî varlığını gözden geçirdi. Zenginlik nevinden ne varsa sattı. Yekûnu 23 bin dinar tutmuştu. Hepsini de Allah yolunda bağışladı."

"Ömer İbn-i Abdilaziz, halife olunca usûlsüz vergileri kaldırdı."

"Ömer İbn-i Abdilaziz, halife olur olmaz, devlet dâirelerine gönderdiği bir tamimle, "Yazışmalarda, bundan böyle tomar şeklinde, uzun kağıt kullanılmayacak, yazılar kalın uçla yazılmayacak, uzun ifâdeden kaçınılacak" diye emretti. Kendi mektupları da bir karışı pek aşmıyordu."

"(Ömer İbn-i Abdilaziz halife olup, kâğıt tahsisatını kısması üzerine Medine Vâlisi Ebû Bekr İbn-i Hazm, bir mektup yazarak tahsîsatın artırılmasını taleb edince şu cevâbı aldı): "Bana yazıyorsun ki, nezdindeki kağıt stoku bitmiştir ve biz sana daha önce almakta olduğun miktardan daha az tahsisatta bulunduk. Kaleminin ucunu incelt, satırları sık tut, ihtiyaçlarını ayrı ayrı değil, toptan yaz. Ben müslümanların malından, (onlar için faydalı olmayan, lüzumsuz sarfiyâta) tahsisat ayıramam".

TEDVÎNDE BİR KADIN: AMRA BİNTU ABDİRRAHMAN

Hadîslerin zabt ve tesbitinde kadınların hizmetine ayrıca dikkat çektiğimiz gibi, tedvînindeki hizmetlerine de dikkat çekmemiz gerekecektir. Bu maksadla, Ömer İbnu Abdilaziz (rahimehullah)'in Ebu Bekr İbnu Hazm'a yazdığı mektupta ismi geçen *Amra Bintu Abdirrahman*'ı tanıtacağız.

Amra, Hz. Aişe'nin terbiyesinde yetişmiş bir kadındır. Vefat tarihi hususunda ihtilaf edilmiştir; hicrî 98, 103, 106. Öldüğünde 77 yaşında idi. Babası *Abdurrahmân* Ensâr'dan *Sa'd İbnu Zürâre*'nin oğludur.

Amra, Hz. Aişe'nin rivâyetlerini en iyi bilen üç kişiden biridir. Diğer ikisi ***el-Kâsım İbnu Muhammed*** ve ***Urvetu'bnu Zübeyr*'dir.**

Amra, başta Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) olmak üzere birçok sahâbeden hadîs rivayet etmiştir: *Ümmü Hişâm bintü Hârise, Habibe bintu Sehl, Ümmü Habîbe Hamna bintü Cahş* gibi. *Amra*'dan da oğlu *Ebu'r-Ricâl*, kardeşi *Muhammed İbnu Abdirrahmân*, yeğeni *Yahya İbnu Abdillah*, torunu *Hârise İbnu Ebî'r-Ricâl*, yeğeni *Ebu Bekr İbnu Muhammed İbni Amr İbnu Hazm, Abdullah İbnu Ebi Bekr, Said İbn'ul Kays*'ın evlatları *Yahya, Sa'd, Abdu Rabbih, Urvetu'bnu Zübeyr, Süleymân İbnu Yesâr, ez-Zühri, Amr İbnu Dînâr* ve başkaları hadîs rivayet etmişlerdir.

Cerh ve ta'dil âlimleri Amra'nın *sika* ve *hüccet* olduğunda ve hadîs rivâyetinde mühim bir mevki işgal ettiğinde müttefiktirler. *Abdurrahman İbnu'l-Kâsım* Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin hadîslerini *Amra*'dan sorardı. *Ömer* *İbnu Abdilaziz* de ona çok güvenir ve kendisine zaman zaman müracaat ederdi. Onun güven veren ilmi sebebiyle, *Ebu Bekr İbn-i Hazm*'a yazarak Amra'nın rivâyetlerini yazmasını emretmiştir.

SAÎD İBNU CÜBEYR

Tâbiîn'in büyüklerindendir. Siyâhîdir. Haccâc-ı Zâlim tarafından 95 hicri yılında öldürülmüştür. *İbnu Abbâs, Adiy İbnu Hâtim, İbnu Ömer, Abdullah İbnu Muğaffel* gibi büyük sahâbelerden ders almıştır. Kendisinden de *Câfer İbnu Ebî'l-Muğire, Ebu Bişr Cafer İbnu İyâs, Eyyûb es-Sahtiyânî, el-A'meş, Atâ İbnu's-Sâib* gibi pek çokları hadîs almışlardır. Öldüğünde, meşhur kavle göre, 49 yaşında idi.

Bilhassa tefsîr sahasında tanınmıştır. Halîfe Abdülmelik İbnu Hişâm için bir tefsîr kitabı yazmıştır. Kûfe halkı, hacc sırasında, İbnu Abbas (radıyallahu anh)'a bazı meseleleri sorunca *İbnu Abbas: "Sizde, Küfe'de yaşayan Saîd İbnu Cübeyr yok mu, gidip ondan sorun"* diye cevap verirdi.

Said İbnu Cübeyr hadîs yazmasıyla da tanınmıştır. Talebelik döneminde *İbnu Abbas* (radıyallahu anh)'ı boş bırakmaz hep onu takip eder, rivâyetlerini yazardı. O kadar ki, bazan berâberindeki kağıtları dolar, yazacak yeri kalmazdı. Böyle durumlarda, hadîsleri elbisesine, eline, ayakkabısına bineğinin semerine yani müsait bulduğu her yerine yazar eve varınca temize çekerdi.

Said İbnu Cübeyr, *Ata İbnu Ebî Rabâh*'ın hacc'la ilgili, *Tâvus İbnu Keysân*'ın helâl ve haramla ilgili, *Mücâhid*'in tefsirle ilgili, *Saîd İbnu'l-Müseyyib*'in talâkla ilgili meselelere giren bilgilerini nefsinde toplamıştı. Bunları kendi talebelerine topluca aktarmış, onlar da rivayet etmiştir.

Said İbnu Cübeyr'in dinî yönü de ibretlerle doludur. Geceleri ağlamaktan gözlerinin zayıfladığı rivâyet edilir. Şu ayeti yirmi küsür sefer tekrar ederken işitenler olmuştur (meâlen): **"Allah'a döneceğiniz ve sonra haksızlığa uğramadan herkesin kazancının kendisine eksiksiz verileceği günden korkunuz" (Bakara, 281).** Bir gece Ka'be'ye girerek bir rek'atte Kur'ân'ın tamamını okuduğu, her iki gecede bir hatim indirdiği, hiç kimsenin yanında gıybet edilmesine müsaade etmediği, onun hakkında yapılan rivayetlerdendir.

Haccâc'ın onu öldürme sebebi, *İbnu'l-Eş'as*'ın yanında yer alarak kendisine karşı mücâdele etmiş olmasıdır. Haccâc, kendisini çağırır. Aralarında şu konuşma geçer:

— *Sen Şakî İbnu Küseyr'sin!*

— *Ben Said İbnu Cübeyr'im...*

— *Seni öldüreceğim!*

— *Öyleyse ben annemin verdiği isim üzereyim (Şakî yani bedbaht değil saîdim (bahtiyarım), zulmen öldürüleceğim için cennetlik olacağım, bahtiyarım). Bırak beni, iki rek'at namaz kılayım.*

— *Bunu hıristiyanların kıblesine çevirin.*

— **"Doğu da batı da Allah'ındır, nereye dönerseniz Allah'ın yönü orasıdır" (Bakara, 115).** Saîd İbnu Cübeyr, Haccac'a şunu söyler:

— *Ben, sana karşı, Hz. Meryem'in istiâzesiyle istiâzede bulunacağım. O şöyle diyerek istiâze etmişti:* **"Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen, senden Rahmana sığınırım" (Meryem 18, 19)**

Said İbnu Cübeyr, babasının öldürülme haberine ağlayan oğluna: *"Niye ağlıyorsun? Babanın elli yedi yaşından sonra ölmesine mi?"* der.

Meymûn İbnu Mihrân: "Said İbnu Cübeyr öldüğü zaman yeryüzünde bulunan herkes ona muhtaçtı" demiştir.

Said'in koparılan başı, birincide çok fâsih olmak üzere üç kere *"Allahüekber"* der.

Said İbnu Cübeyr öldürülünce Haccâc'ın aklına şaşkınlık gelir, sözlerini tartamaz. Uyuduğu zaman rüyasında Sâid'i görür, yakasından tutup: *"Ey Allah'ın düşmanı beni niye öldürdün?"* der. Haccâc da *"Said İbnu Cübeyr'e yazık ettim, Said İbnu Cübeyr'e yazık ettim!"* diye sayıklar.

SAÎD İBNU'L-MÜSEYYİB

(Ebu Muhammed) (Vefatı 94 hicri) Medine'nin yedi büyük fakîhinden biridir. Tâbiîn'in büyüklerindendir. Hz. Ömer'in hilâfetinin ikinci yılında doğmuştur. *Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Zeyd İbnu Sâbit, Hz. Aişe, Hz. Sa'd, Hz. Ebu Hüreyre* başta pekçok büyük Sahâbî (radıyallahu anhüm ecmaîn)'den hadîs dinlemiştir. İlmi geniş, büyüklere saygıca fazla, diyâneti kuvvetli, hakkı söyler, nefsini tanır bir büyük zât idi. Fetvalarıyla da şöhret kazanmıştı, öyle ki, İbnu Ömer onun için: *"Müftilerden biri"* diye yemin etmiştir. *Katâde: "Saîd'den daha bilgin birini bilmiyorum"* demiştir. *Zühri, Mekhul* ve başka büyükler de Katâde'nin hükmünü te'yîd etmişlerdir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman (radıyallahu anhüm)'ın fetvalarını en iyi bilen insandı. Hasan-ı Basrî Hazretleri herhangi bir meselede sıkışacak olsa Saîd İbnu'l-Müseyyib'e yazar, fetvasını sorardı. Hadîs bilgisi hepsinden üstündür. Bir tek hadîs için günler geceler süren seyahatler yaptığını söyler.

Said İbnu'l-Müseyyîb idarecilerden hediye kabul etmezdi. Dört yüz dinar

kadar sermayesi vardı, onunla ticaret yapar geçimini sağlardı. Saîd İbnu'l-Müseyyib, *Ebu Hüreyre* (radıyallahu anh)'nin kızıyla evliydi.

Saîd İbnu'l-Müseyyib diyânet yönüyle de tanınmıştır. Zühdü, takvası herkese nasib olmayacak bir dereceyi bulmuştu. Kırk defa haccettiği, birinci saftaki yerini muhâfaza için elli yıl namazını mescitte kılmış ve namaz esnasında tek kişinin başını görmemiştir. Ayrıca elli yıl yatsı abdesti ile sabah namazını kıldığı bilinir.

Ölüm tarihi hususunda çok ihtilaf edilmiştir, 89, 91, 92, 93, 94, 105 gibi. Zehebî 94'ün en kuvvetli ihtimal olduğunu söyler, Hâkim, hadîs imamlarının ölüm tarihlerinin çoklukla ihtilaflı olduğuna dikkat çeker.

ŞU'BE İBNU'L-HACCAC:

83-160 yılları arasında yaşamışır. Vâsıt'da doğdu, Kûfe'de yetişti. Tâbiîndendir. Sâhabeden *Enes İbnu Mâlik* ve *Amr İbnu Seleme*'yi görmüştür. Tâbiîn'den 400 kadarını dinleyip hadîs almıştır. Birçok Tâbiî de ondan hadîs almıştır. *Hasan-ı Basrî, Muâviye İbnu Kurre, Katâde* hocalarındandır. *Süfyan-ı Sevrî, İbnu'l-Mubârek, Ebu Dâvud, Eyub Sahtiyanî* de kendisini dinliyenlerdendir.

Hadîste hafız, hüccet, şeyhülislâm ünvanlarını almıştır. *Süfyân-ı Sevrî: "Şu'be hadîste emîrü'l-mü'minîn"* demiştir. Büyük hadîs hâfızlarından olan *İmam Hammâd İbnu Zeyd "Şu'be bana muhalefet etse ona tâbi olurum, zira o, bir hadîsi yirmi kere dinlemeden kabul etmezdi, ben ondan bir kerecik dinledim mi kabul ederdim"* demiştir.

Şu'be hadîsin durumunu, râvilerinin durumlarını araştırmaya büyük gayret gösterirdi. Öyleki şu söz onundur. *"Hadîs taleb eden iflas eder, ben annemin leğenini bu yolda yedi dinâra sattım"*. Şu'be, *Ahmed İbnu Hanbel*'in tavsîfiyle *"hadîs ilminde tek başına bir ümmetti"*. Bilhassa ricâl hususunda çok titizdi. *Hureyş*, rüyasında Şu'be'yi görür ve *"Sana hesap vermede en zor gelen ne oldu?"* diye sorar; *"Râviler hakkındaki müsamaham"* cevabını verir. *"Gökten düşüp param parça olmayı, hadîste bir tedlîs yapmaya tercih ederim"* der.

Diyanet yönüyle de tanınmıştır. Devamlı oruç tuttuğu, çok namazdan derisinin kemiği üzerinde kuruyup siyahlaştığı söylenir. Cömertlik ve yumuşak kalplilik Şu'be'nin bir başka vasfıdır.

Hadîs tahkikindeki hassasiyetine bir örnek kaydedeceğiz: *Nasr İbnu Hammâd el-Verrâk* anlatıyor: *"Şu'be'nin kapısının önünde oturmuş hadîs müzâkere ediyorduk. Ben dedim ki: "Bize İsrail tahdis etti, o da Ebu Ishâk'tan, o da Abdullah İbnu Atâ'dan, o da Ukbe İbnu Âmir'den nakletti. Ukbe İbnu Âmir demiş ki: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında, münâvebe ile deve güdüyorduk. Bir gün ben nöbetimde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e uğradığımda, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın etrafında Ashâbı (radıyallahu anhüm) toplanmış onu dinliyorlardı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle söylediğini işittim:* **"Kim abdest alır ve abdestini de güzel yapar, sonra iki rek'at namaz kılar, Allah'a istiğfarda bulunursa mutlaka mağfirete mazhar olur."**

Ben memnuniyetimden "yaşasın, yaşasın" demekten kendimi alamadım. Bunun üzerine birisi arkamdan beni çekti. Dönüp baktım, bu Ömer İbnu'l-Hattâb (radıyallahu anh)'tı. Bana: "Ey İbnu Âmir, sen gelmezden önce buyrulan, bundan da hoştu" dedi. Ben: "Ne söylemişti, annem babam sana kurban olsun, hele söyle!" dedim. Ömer İbnu'l-Hattâb:

— *Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):* **"Kim Allah'tan başka ilahın olmadığına ve benim de O'nun Resûlü bulunduğuma şehâdet ederse, onun için cennetin sekiz kapısı açılır, istediğinden cennete girer"** *buyurdu" dedi.*

Nasr İbnu Hammâd devamla der ki:

"Şu'be benim bu sözümü işitmişti. Yanıma geldi bana bir tokat aşketti ve tekrar evine girdi. Az sonra çıkıp: "Bu niye ağlıyor?" diye sordu. Orada bulunan Abdullah İbnu İdrîs:

— *Canını yaktınız! dedi. Şu'be dedi ki:*

— *Duymadın mı İsrail, Ebu İshâk'tan, O, Abdullah İbnu Atâ'dan, O da Ukbe'den ne anlatıyor?*

Ben, Ebu İshak'a "Abdullah İbnu Atâ, acaba Ukbe İbnu Âmir'den hadîs dinledi mi? diye sormuştum da "Hayır!" demiş ve de kızmıştı. Mis'âr İbnu Kıdâm da orada idi. Mis'ar bana: "Şeyhi kızdırdın" dedi. Ben: "Nesi var? Ya bu hadîsî düzeltir, ya da ben onun hadîsini reddederim dedim. Bunun üzerine Mis'ar:

"— Abdullah İbnu Atâ Mekke'dedir" dedi.

Ben hemen oraya gittim. Bu gidişimde hacc yapmayı düşünmedim, hadîsi dinlemeyi arzu ediyordum. Nitekim Abdullah İbnu Atâ'yı buldum ve hadîsi sordum. Şu cevabı verdi:

— Bunu bana Sa'd İbnu İbrâhim rivayet etti.

Mâlik İbnu Enes de: "Sa'd İbnu İbrâhîm Medine'dedir, bu yıl haccetmedi" dedi. Ben derhal Medine'ye gittim ve orada Sa'd İbnu İbrahim'i buldum. Hadîsi ona sordum. Bana:

— Bu hadîs'i sizin memleketten, Ziyâd İbnu Mihrâk rivayet etti" demez mi!

Şaşırdım ve kendi kendime: "Allah Allah, bu ne hadîsmiş! Kûfi iken mekkî oldu, medenî oldu ve basrî oldu! dedim. Hemen Basra'ya döndüm. Orada Ziyad İbnu Mihrâk'ı bulup sordum. Bana:

— O sana yaramaz! dedi Ben: "Öyle mi?" deyince:

— İstemiyor musun? dedi.

— Hayır istiyorum, rivayet et! dedim. Bunun üzerine dedi ki:

— Şehr İbnu Havşeb bana Ebu Reyhâne'den, O da Ukbe İbnu Âmir'den rivayet etti.

Şu'be der ki: "Şehr İbnu Havşeb'in ismi geçer geçmez: "O, bu hadîsi nazarımda yıktı, şayet sahîh olsaydı benim için, ailemden, malımdan ve bütün dünyadan daha sevimli olurdu" dedim."

SEYAHATLER

Hâdis târihinde, hadîs için yapılan seyahatlerin ayrı bir yeri vardır. Buna, kısa da olsa, temas etmeden geçmek eksiklik olur.

Hadîs için yapılan seyahatler Ashab'la başlar. Sahâbeden birçoğu bu maksadla seyahetler yapmıştır, bazılarının isimlerine ve seyahatlerine kısmen daha önce temas ettik. Ebu Eyyub el-Ensârî, Câbir İbnu Abdillah, Enes İbnu Mâlik gibi, Tâbiîn ve Etbauttâbiîn ve daha sonraki devirlerde, hadîs ve ilim için seyahat yapmak her muhaddis ve her ilim adamının âdetâ zarurî bir vasfı hâlini alacaktır.

HZ. PEYGAMBER (aleyhissalâtu vesselâm)'in TEŞVİKİ:

Seyahat, ilim için faydalı ve hattâ zarurî olduğu ölçüde, bilhassa geçmiş asırların şartlarında çok zor ve meşakkatli bir iştir. Hatta Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ifadesiyle "**azâbtan bir parçadır**". Bu sebeple olacak ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), ilmî maksadlarla yapılacak seyahatlara[30] fevkalâde teşviklerde bulunmuş, seyahatin ferde kazandıracağı üstünlük ve fazilete dikkat çekmiştir. Hadîs ilminin ve dolayısiyle İslâm medeniyetinin gelişmesinde icra ettiği rolün büyüklüğü sebebiyle Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu hadîslerinden bir kaç tanesini kaydedeceğiz:

"**İlim, Çin'de bile olsa arayın. Çünkü ilim öğrenmek kadın, erkek her müslümana farzdır.**"

"**İlim talebetmek niyetiyle evinden çıkan her tâlibin üstüne melekler kanat gererler ve Allah ona cennetin yolunu kolaylaştırır. Âlim için göklerde ve yerde bulunan her şey, denizde balığa varıncaya kadar istiğfarda bulunur. Âlimin âbid (yani ibâdetle meşgul olan) üzerindeki üstünlüğü, dolunay durumundaki ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin varisleridir. Peygamberler para, pul miras bırakmazlar, ama ilim bırakırlar. Ancak kim de ilim elde ederse nasîbin bolunu elde etmiş olur...**"

Dımeşk'te bulunan *Ebu'd-Derda*, rivâyet ettiği bir hadîs kulağına ulaşınca onun aslını kendisinden sormak için Medine'den kalkıp yanına gelen bir zata bu hadîsi hatırlatarak onu hararetle tebrîk eder. Aralarında geçen konuşma şöyle. Ebu'd-Derda sorar:

"— *Yâni ticârî bir maksadla gelmedin?*

— *Evet.*

— *Bir başka ihtiyaç için de gelmedin?*

— *Evet.*

— *Yani, sâdece mevzubahis ettiğin hadîsi öğrenmek için geldin?*

— *Evet.*

— *Eğer doğru söylediysen müjde sana! Zira ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı işittim, demişti ki:* "**İlim öğrenmek için evinden çıkan hiçbir kimse**

(30) Dinimiz ticarî ve turistik seyahatlere de ehemmiyet vermiş ve teşviklerde bulunmuştur, ancak onlar bahsimizin dışında kalır.

yoktur ki melekler -istedikleri şeyden- memnuniyetleri sebebiyle ona kanatlarını sermemiş olsun...''

Şu hadîse göre, ilim için seyahat eden kimse, aradığını bulamasa bile Allah'tan ücret alacaktır: *Vâsile İbnu'l-Eska'* Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den şunu işittiğini rivayet etmiştir:

''Kim bir ilim talebeder ve aradığı ilmi bulursa, Allah ona iki ücret verir. Kim de aradığını bulamazsa bir ücret verir.'' Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sonra şu açıklamayı yapar: **''Arayıp ilim elde eden hem ilim hem de amel (arama) ücretini alır. İlim taleb edip ilme ulaşamayan, amelinin ücretini alır. Elde edemediği ücret düşer.''**

Âyet ve hadîslerde, ilim talebine ve bu yolda seyahat etmeye müteallik gelen teşvîklerin ruhlar üzerinde nasıl bir tesir hâsıl etiğini müteâkiben kaydedeceğimiz açıklamalarda ve bilhassa aynen kaydedeceğimiz canlı misallerde daha iyi göreceğiz. Ve diyeceğiz ki: *''Hz. Musâ (aleyhisselam)'ya, Allah tarafından vahyedildiği belirtilerek rivayet edilen şu nasihatı İslâm'ın parlama devrini temsîl eden selef uleması kendine rehber ve prensip edinmiştir'':*

''Demirden bir çift çarık ve demirden bir deynek edin, sonra bu çarık eskiyip, deyneğin kırılıncaya dek ilim taleb et.''

SEYAHATİN SEBEPLERİ

Hadîsle ilgili seyahatler muhtelif maksadlarla yapılmıştır: 1-Uluvvü isnâd, 2-Ravileri tanımak, 3- Hadîs bilgisini artırmak, 4- Hadîsle ilgili tereddüdünü izale etmek (tahkik), 5- Hadîsin farklı turûkunu ortaya çıkarmak vs. Bunları bazı örneklerle açıklayalım:

1- ULUVVÜ İSNAD: Usûl bahsinde daha teferruatla belirteceğimiz üzere, bir rivâyetin ilk kaynağa yakınlığına *ulüvv* (yücelik) denmiştir. Sened uzadıkça ilk kaynağa olan uzaklık artar. Araya giren her şahıs, rivâyetinde, bir hata yapabilme durumundadır. Böyle olunca kısa senedlerde hata ihtimali az olduğu için daha kıymetlidir.

Öyle ise rivâyetlerin mümkün mertebe hatadan uzak olabilmesi için, senedlerinin âlî yani kısa olması gerekir. Bu sebeple, *Ahmed İbnu Hanbel, ''Âli sened aramak dindendir''* demiştir. Bütün hadîsçiler tarafından benimsenen

bu kaide pratikte "*seyahat*"i getirmiştir. Zira bir başka diyarda yaşayan bir zât'ın, değişik, farklı bir rivâyetini işiten muhaddis, asıl zât hayatta olduğu müddetçe, kendisine gelen rivayet için getirene itimad etmiyerek, kalkıp gidip bizzat görüşmeden rahat edemez: Hadîsi getiren zât, dinlediğini aynen zabtedebildi mi?, ya eksik bıraktı veya ilâvede bulundu ise!

Ahmed İbnu Hanbel'e sorarlar: "*Kişi senedi kısaltmak için seyahate çıkmalı mı?*"

— *Evet, der, Vallahi mutlaka çıkmalı. Nitekim, Alkame ve Esved'e Hz. Ömer (radıyallahu anh)'dan bir hadîs ulaşınca, bunlar duyduklarıyla yetinmezler. Hz. Ömer'e kadar (Medîne'ye) giderler ve hadîsi bizzat kendisinden dinlerlerdi.*

Tâbiîn'in büyüklerinden *Hüşeym*: "*Ben Kufe'de iken Basra'da bir hadîs rivayet edildiğini işitsem, kalkıp hemen Basra'ya giderdim. Basra'da iken Kufe'de bir hadîs rivâyet edildiğini işitsem hemen kalkıp oraya gider, hadîsi kaynağından dinlerdim*" der. Kufe ile Basra arasında 350 km.lik mesafe bulunduğunu hatırlatmak gerekir.

Horasan'ın meşhur muhaddisi *Abdullah İbnu Mubarek*, tek bir hadîsi *Hasan-ı Basrî*'den sormak için Merv'den kalkıp Basra'ya gelmiştir. Hadîs şudur: **"Bin kişinin sevgisi tek kişinin düşmanlığına satın alınmaz."**

Ebân İbnu Ebî Ayyâş'a uğrayan *Ebu Ma'şer el-Kûfî* de: "*Kufe'den Basra'ya senin rivayet ettiğini duyduğum bir tek hadîs için geldim*" der.

Tâbiîn'in bir diğer büyüğü *İbnu'd-Deylemî* şunu anlatır: "*Abdullah İbnu Amr İbni'l-Âs (radıyallahu anh)'dan bana bir hadîs ulaştı. Bu hadîsi bizzat kendisinden sormak için bineğime atlayıp Taif'e gittim. (İbnu'd-Deylemi bu sırada Filistin'dedir, Kudüs'te). Evini bulup vardım. Bu esnâda kendine ait bir bahçede idi, yanında birisi vardı, elele tutuşmuşlardı. Bu kimseyi Şam'da duymuştuk, ayyaşlardan biri olduğu söyleniyordu. Ben Abdullah (radıyallahu anh)'a yaklaşınca: 'Ey Ebu Muhammed, Sen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şarap içenler hakkında bir şeyler söylediğini işittin mi?" dedim. Ben bunu der demez öbür adam elini Abdullah (radıyallahu anh) 'ın elinden çekti ve ayrılıp gitti. Abdullah bana: Evet Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle söylediğini işittim:* **"Kim şarap içerse, kırk sabah onun namazı kabul edilmez"** *dedi.*

— Pekâla dedim, senden bana ulaşan bir hadîs var, orada diyorsun ki: "Beytu'l-Makdis (Mescid-i Aksa)'da kılınan bir namaz, (başka yerde kılınan) bin namaz gibidir. Artık kalem de kurumuştur (Allah'ın bu hükmü değişmez)". Abdullah şu cevabı verdi:

— Ey Rabbim, şâhid ol, ben benden işittiklerimin aynı olmazsa benden rivayette bulunmalarını helâl etmiyorum."

Hz. Abdullah (radıyallahu anh) bunu üç kere tekrarladı. Sonra dedi ki: "Ben (söylediğin şekilde değil) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan şu şekilde işittim: **"Süleyman İbnu Dâvud (aleyhimu's-selam) Cenâb-ı Hakk'tan üç şey istedi: 1-Kendisinden sonra hiç kimseye nasib olmayacak bir mülk ve saltanat, Cenâb-ı Hakk bunu verdi. 2- Allah'ın adâletine uygun düşecek, âdil hükümde bulunma gücü istedi. Cenab-ı Hakk onu da verdi. 3- Yine taleb ettiki, bu Beyt'e (Mescid-i Aksâ'ya) ihlasla yâni sâdece namaz kılmak için gelen mağfirete mazhar olsun."**

Tabiîn'den *Ebu Osman en-Nehdî*'nin benzer bir vak'ası şöyle: Kendisi anlatıyor:

"Bana, Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin anlatmış bulunduğu şu hadîs ulaştı: **"Allah, mü'min kulunun tek bir hayırlı ameli sebebiyle bin kere bin (yâni bir milyon) sevap yazar."** *O yıl hacca gittim. Ancak, haccı sırf bu hadîsi sormak için yapmıştım. (Medine'ye varınca) doğru Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'ye uğradım. Kendisine:*

— Ey Ebu Hüreyre, bana sizin bir rivâyetiniz ulaştı. Bunun üzerine, sırf sizinle görüşmek için hacca karar verdim" dedim.

— Hangi hadîs? dedi. Ben:

— Allah mü'min kulunun tek bir hayırlı ameli sebebiyle bir milyon sevap yazar" *diye açıklayınca, Ebu Hüreyre (radıyallahu anh):*

"— Ben bu şekilde söylemedim. Kendisine rivâyet ettiğim kimse tam ezberlememiş" dedi. Ben hadîsin tamâmen batıl olduğuna hükmetmiştim. Ancak Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) sözlerine devam etti:

"— Ben şöyle söylemiştim: **"Allah, mü'min kuluna bir tek hayırlı amel sebebiyle iki milyon sevap verir".** *Sonra Ebu Hüreyre hazretleri bana dönerek: "Kur'ân'da da böyle değil mi?" dedi. Ben:*

— *Nasıl? dedim. Şöyle açıkladı:*

— *Çünkü Cenab-ı Hakk:* **"Allah'a kat kat karşılığını artıracağı güzel bir ödünç takdiminde kim bulunur?" (Bakara, 245)** buyuruyor. Allah nezdinde "kat kat" olan çokluk iki milyondan çoktur".

Görüldüğü gibi hadîsi rivayet eden asıl kaynakla temas maksadıyla yani senette ulviyet (kısalık) gayesiyle yapılan seyâhatler gerçekten verimli olmuş, fiili neticeler alınmıştır.

2- RAVİYİ TANIMAK İÇİN YAPILAN SEYAHATLER: İlmî seyahatlerde düşünülmüş olan ana gayelerden biri budur. Hadîsleri rivâyet eden şahıslar kısaca *adalet* ve *zabt* denen vasıflar yönüyle araştırılarak kendilerine ne derece itimad edilebileceği ortaya çıkarılmıştır. Bu dalda yazılan pek çok eser mevcuttur. Bir hadîsi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan *Kütüb-i Sitte* müelliflerine kadar rivâyet eden şahıslar bu çalışmalar sayesinde bilinir, tanınır hale gelmiştir. Ravileri tanıtıcı bu eserler ortaya konmamış olsaydı hadîs külliyatı fazla bir değer taşımayacaktı.

İşte bu değerli çalışmalar seyahatlerle vücûda getirilmiştir. Diyar diyar dolaşan hadîsçiler, hadîs rivayet eden şahıslar hakkında bir takım araştırmalar yaparak, sorarak, görerek elde ettikleri bilgileri kitaplar halinde tanzim edip istifadeye sunmuşlardır. Bu çeşit hadîs te'lifatı, rivâyet ihtiva edenlerden farklıdır. Bunlara kısaca *cerh* ve *tâdil* eserleri denir.

Büyük hadîsciler normalde hem rivâyetler üzerine hem de râviler üzerine eser vermişlerdir. Aslında rivâyet ilmi ile râvi ilmini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Meslekten muhaddisler, rivâyet alacakları şahsı önce tedkik edip ne dereceye kadar güven veren bir kimse olduğunu anladıktan sonra rivayetini almıştır. *Ebu'l-Âtiye* der ki:

"(Hadîs rivâyet etmekte olduğu haberi kulağıma gelen) bir adamdan hadîslerini dinlemek üzere günlerce süren yolculuk yapardım. Adamın memleketine varınca ilk araştırdığım husus namazı olurdu. Eğer onun namazını kıldığını öğrenirsem orada ikâmet eder onu dinlerdim. Namazsız bulursam, dinlemeden geri dönerdim. Namazına düşkün olmayan dürüstlüğe de düşkün olmaz, beni aldatabilir derdim".

Hadîs almak veya râvi hakkında bilgi toplamak için seyahat ederek uzak

yerlerden gelmiş olan muhaddîsler, hadîs rivâyet eden kimse hakkında öylesine teferruatlı ve ısrarlı sorular sorarlar, araştırmalar yaparlardı ki, bölge halkından kendisine soru sorulan kimselerin zaman zaman bu kadar soruya şaşırıp: "*Yani onunla evlenmek mi istiyorsun?*" diye alay ettikleri bile olurdu.

3- HADİS ELDE ETMEK İÇİN SEYAHAT: Seyahatin ana gayelerinden biri budur. Hadîsciler umumiyetle *Dâru's-sünne* dedikleri Medine'ye seyâhati prensip edinirler. Ancak, sünnetin birinci hameleleri olan Ashab, İslâm âleminin her tarafına dağıldıkları ve gittikleri yerlerde sünneti neşrettikleri için hadîs toplama faaliyetleri başladığı zaman hadîs tâlibleri her tarafa seyâhatler tertiplemişlerdir.

Hadîs ilminin büyük üstadlarından olan *Yahya İbnu Main* muhaddis olmak isteyen kimse için seyahatin şart olduğunu şöyle ifade etmiştir: "*Dört kişi vardır, onlarda rüşd (olgunluk, mükemmellik) görülmez: Kapı bekçisi, Kâdı mubâşiri, bid'atcinin oğlu, hadîs talebi için seyahat etmeyip sâdece kendi bölgesindeki rivâyeti yazan kişi.*"

Yine meşhur hadîscilerden *Şa'bî* ile ilgili bir rivayet çok hadîs toplamada seyahatin önemini gösterir. *Ali İbnu'l-Medinî* anlatıyor.

"*Şa'bi'ye "Sen bu kadar ilmi nasıl elde ettin?" diye sorulunca şu cevabı verdi: "(Rivâyet edilenlere) itimadı reddedip araştırmak (araştırmak maksadıyla) diyar diyar seyâhat edip dolaşmak, (seyâhatin meşakkatlerine) cansız eşya sabrıyla sabretmek, kargalar gibi erken kalkmak sayesinde.*"

Hadîsciler hadîs toplamak için belli başlı ilim merkezlerine uğradıkları gibi, hadîs alabileceklerini duydukları her yere, çok hadîs için seyahate çıktıkları gibi tek bir hadîs için de günler, haftalar süren seyahatlere çıkmışlardır. Bu hususu te'yîd eden birkaç rivâyet:

İbnu Abbas (radıyallahu anh)'dan tefsir rivâyetiyle meşhur *Erbide et-Temîmî*: "*Bir yerde ilim (herhangi bir rivâyet) olduğunu işittim mi mutlaka oraya giderdim*" demiştir. *el-Fadl Ibnu Gânim*, "**Kim bir günde yüz kere Lailâhe illâllahu'l-meliku'l-Hakku'l-Mübin derse, fukaralığa karşı kendini garantiye alır**" hadîsini duyunca: "*Sırf bu hadîs için Horasan'a seyahat edilse azdır*" demiştir.

Büsr İbnu Ubeydillah el-Hadramî: "Tek bir hadîs için hangi memleket olursa olsun oraya giderdim" demiştir.

Tâbiîn'in meşhurlarından *Said İbnu Müseyyib: "Bir tek hadîs almak için günler geceler boyu yürürdüm"* demiştir.

Şa'bî, kendisine haber verilen üç yeni rivâyeti kaynağından almak üzere Mekke'ye müteveccihen yola çıkar ve: *"Olur ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a veya Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ashabından birine rastlarım"* der.

***Ebu Kılâbe* gibi bâzıları da Medine ve Mekke gibi merkezlerde, sırf oralara uğrayanlardan bir iki rivayet elde edebilmek için, ikamet sürelerini uzatıyorlar.**

Çok seyahat ettiğini belirtmek için *"Arzı tavaf ettim"* diyen *Mekhûl ed Dımeşkî* anlatıyor:

"Ben Mısır'da Benu Hüzeyl kabilesinden bir kadının kölesi idim. Kadın beni âzâd etti. Mısır'dan çıktığım zaman kanaatimce oradaki bütün ilmi (rivâyetleri) öğrenmiştim. Sonra Hicâz'a geldim. Oradan ayrıldığım zaman da kanaatimce orada mevcut bütün ilmi öğrendim. Sonra Irak'a geldim. Irak'tan ayrılırken de, kanaatimce oradaki bütün ilmi öğrenmiştim. Sonra Şam'a (Suriye'ye) geldim, oradaki ravileri iyice tedkîk ettim. Bu uğradığım yerlerde bilhassa nefel'den (yani askerin ganimetten payına düşen dışında, komutanın cihâda teşvik veya gayretine mükâfat olarak verdiği armağan) soruyordum. Maalesef bu konuda bir bilgi veren kimseye raslamadım. Sonunda yaşlı bir zata rasladım. Ona Ziyâd İbnu Câriye et-Temimî diyorlardı. Kendisine nefel hususunda bir şey işittiniz mi? diye sordum.

— Evet, dedi, Habîb İbni Mesleme el-Fihrî (radıyallahu anh)'yi dinledim. Dedi ki: "Ben Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e şâhid oldum. Dörtte bir başlangıçta (sefere çıkarken) dörtte üç de dönüşte dağıttı".

4- TAHKİK İÇİN SEYAHAT: Hadîs âlimleri bazan bir hadîsin, bazan bir âyetin, bazan da bir râvinin durumunu aydınlığa çıkarmak, ortadaki ihtilaf veya işkali bertaraf etmek için seyahatler yapmışlardır. Bu çeşit seyahatlere, bazan bir hadîs, bazan bir kelime ve hatta bir tek harf için çıkıldığı olmuştur. Mesela diyar diyar dolaşmada en çok isim yapanlardan *Mesruk* ve *Ebu Said*'in te

harf için seyahat ettiği bilhassa belirtilir. Şam'ın ötesinden kalkıp Yemen'in ötelerine bir tek kelime için gitmeye değdiğini söyleyen *Şâbî*, talebesine bazan *"bir tek hadîs"* rivayet ettikten sonra: *"Bunu sana bedâva veriyorum; halbuki, zaman oldu, araştırıcı bundan daha az ehemmiyetli birşey (mesela bir kelime veya bir harf) için (bin bir zahmeti göze alıp) Medîne'ye kadar giderdi"* demiştir.

*Hasan Basrî*hazretleri der ki: *"Ka'b İbnu Ucre'yi görmek için Basra'dan Kufe'ye gittim. Kendisine: "Sana ezâ geldiğinde kefâret olarak ne verdin?" diye sordum. "Bir koyun" diye cevap verdi."*

Bu rivayet, *Hasan-ı Basri* hazretlerinin bir âyetin açıklık kazanması için seyahate çıktığını gösteriyor. Zira *Ka'b İbnu Ucre*, Hudeybiye Seferine çıkmış, ihram giyerek umre'ye niyet etmişti. Başı bitlenince fazla rahatsız oldu. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) **"kefâret ödeyerek traş olmasını söyledi"**. Bu hâdise üzerine şu âyet indi: **"... İçinizde hasta olan veya başında rahatsız bulunan varsa, fidye olarak, ya oruç tutması , ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir" (Bakara, 196).**

Ka'b İbnu Ucre başını traş etmiş, bu ihram yasağını işlemiş olmanın fidyesi olarak kurban kesmeyi tercih etmişti. Hasan-ı Basrî, hâdisenin fâilinden tahkikle, Ka'b (radıyallahu anh)'ın bir koyun kestiğini öğreniyor.

Said İbnu Cübeyr buna benzer bir tahkik hâdisesini anlatır:

"Kufeliler **"Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezâsı içinde temelli kalacağı cehennemdir..." (Nisa, 93)** *mealindeki âyet hakkında ihtilaf ettiler. Bu konuyu sormak maksadıyla İbnu Abbas'ı görmek üzere seyahate çıktım. Kendisini bulup sordum. Bana bu âyetin en son inen âyetlerden olduğunu, bunu nesheden herhangi bir âyetin inmediğini söyledi"*.

Herhangi bir hadîsi tahkik için yapılan bir seyahat örneğini *Zeyd İbnu'l-Hubâb*'tan kaydedeceğiz[(31)]. *Zeyd: "Süfyân-ı Sevrî'nin Usâme İbnu Zeyd'-den, O'nun da Mûsa İbnu Uleyye el-Lahmî'den, O'nun da babasından, Onun da Ebu Kays Mevlâ Amr'dan, Onun da Amr'dan, Amr'ın da Hz. Peygamber*

(31) *Zeyd İbnu'l-Hubâb Ebu'l-Hüseyn el-Uklî* (vefatı 203);Kufeli zâhidlerdendir, muhaddistir. Seyahatleriyle tanınmıştır. *Ali İbnul-Medinî* ve başka bâzıları sîka olduğunu kabul etmiştir. *Ahmed İbnu Hanbel: "Hadîs rivayet eder, zekî, ilim için seyahat eden bir zattır"* der.

(aleyhissalâtu vesselâm)'den rivayet ettiği: **"Bizimle ehl-i kitab'ın orucu arasındaki fark sadece sahur yemeğidir"** *hadîsini Süfyân-ı Sevrî'den dinledim. Meclisinden ayrılacağı sırada, bana birisi: Süfyan'a bu hadîs'i rivayet eden Usâme'yi Medine'de henüz hayatta biliyorum"dedi.*

Ben hemen bineğime atlayıp Medine'ye gittim. Orada Üsâme'yi buldum. Senden Süfyan-ı Sevrî'nin rivâyet ettiği, senin de Musa İbnu Uleyye, O da babasından, O da Ebu Kays Mevlâ Amr'dan, O da Amr'dan, O da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den rivayet ettiği: **"Bizimle ehl-i kitab'ın orucu arasındaki fark, sadece sahûr yemeğidir"** *hadîsi için geldim dedim.*

— Evet, dedi. Bana Musâ İbnu Uleyye İbnu Rabâh el-Lahmî, babasından, O da Ebu Kays Mevlâ Amr'dan, O da Amr İbnu'l-Âs'dan, O da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den rivayet etti: **"Bizimle ehl-i kitab'ın orucu arasındaki fark, sâdece sahûr yemeğidir"** *dedi.*

Zeyd der ki: "Üsame'nin meclisini terkedeceğim sırada birisi bana: "Ona bu hadîsi rivayet eden Musa İbnu Üleyye'yi Mısır'da hayatta biliyorum" dedi. Hemen bineğime atlayıp Mısır'ın yolunu tuttum. Musa'yı bulup kapısına oturdum. Bana at üzerinde bir ihtiyar geldi. "Bir ihtiyacın mı var?" dedi.

—'Evet, dedim, bana Süfyân-ı Sevrî'nin rivayet ettiği bir hadîs var, o Üsâme İbnu Zeyd'den, o da Senden sen de babandan, o da Ebu Kays Mevla Amr'dan, o da Amr'dan, o da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den rivayet etmiştir: **"Bizimle ehl-i kitab'ın orucu arasındaki fark sadece sahur yemeğidir"**

Zeyd, evet dedi, bana babam, Ebu Kays Mevla Amr'dan, o da Amr'dan, o da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den rivâyet etmiştir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki: **"Bizimle ehl-i kitab'ın orucu arasındaki fark sâdece sahur yemeğidir".**

İşitilen hadîsi tahkik için gösterilen gayret ve yapılan seyahate son bir örneğimiz, *Müemmil İbnu İsmâil*'in, Kur'ân-ı Kerîm'deki her bir sûrenin faziletiyle ilgili olarak *Ubey İbnu Ka'ab* vasıtasıyla Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den yapılan rivâyeti tahkik için yaptığı seyahattır.

Der ki: *"O hadîsi, (ismini verdiği) sîka bir zat bana rivayet etmişti. Medâin'e gelip hadîsi rivâyet eden o zâtı buldum. Kendisine: "Hadîsi bana söyle, zirâ Basra'ya gideceğim" dedim. Bana:*

— *O hadîsi bize rivayet eden Şeyh Vâsıt'ta Ashâbu'l-Kasab arasında dedi.*

Vâsıt'a geldim, o râviyi buldum. Kendisine "Ben Medâin'de idim. Sizden falanca şeyh bahsetti, ben Basra'ya dönmek istiyorum" dedim. Bana:

— *Bu hadîsi kendisinden dinlediğimiz zât, el-Kellâ'da*[32]dedi. Basra'ya geldim. Kella'da Şeyh'le karşılaştım. Ona: "Şu hadîsi bana rivâyet et. Abadan'a gitmek istiyorum" dedim. Adam:

"— Bu hadîsi dinlediğim zât Abadan'da" dedi. Abadan'a geldim. O şeyhi buldum. Kendisine: "Allah'tan kork, bu hadîsin hâli ne?" dedim ve sonra: Mâceramı anlatarak: "Medâin'e geldim, sonra Vâsıt'a, sonra Basra'ya gittim, en sonunda size gönderildim. Ben bunların hepsini ölmüş zannetmiştim. Şu hadîsin hikâyesini anlat bakayım!" dedim.

Bana şu cevabı verdi: "Onu bana kimse anlatmadı. Biz burada toplandık. Gördük ki, insanlar Kur'ân'dan yüz çevirmiş, herkes Ebu Hanife'nin fıkhı ve İbnu İshâk'ın Meğâzî'si ile meşgul. Biz de oturup Allah rızası için sûrelerin faziletiyle ilgili bu hadîsi uydurduk."

Hadîs'in el-İtkan'da kaydedilen vechinde bu uydurma işini itiraf eden kimsenin tasavvuf ehlinden müteşekkil bir cemaat içinde yer alan bir "şeyh" olduğunu belirtilir.

SEYAHATİN NETİCELERİ:

Hadîs veya ilim yolunda yapılan seyahatler gerçekten müsmir neciteler hâsıl etmiştir. Bu sâyede, muhtelif ve uzak beldeler arasında kültürel bir bağ kurulmuş oldu. O zamanda, günümüzde olduğu gibi geniş kolaylıklara sâhip matbu muhâbere vasıtalarının (kitap, mecmua, gazete gibi) yokluğu düşünülürse söylemek istediğimiz husus daha iyi anlaşılır. Her tarafa dağılmış Ashabın, gittikleri yerlerde birbiriyle irtibatı olmayan ilim halkaları teşekkül etmeye başlamıştı. Arada başka bir nâşir-i efkar olmadığı için, her bölgenin ilmi oraya münhasır kalmaya mahkûmdu.

Şu halde seyâhatler bu kısırlığı giderdi. Uzak diyarlar buralarda ilim arayan tâliblerin, âlimlerin gayretiyle birleşti. Bütün hadîsler belli başlı merkezlerde toplandı.

(32) Kellâ: Basra'da bir çarşının ismi.

Medeniyetin gelişmesinde, beşerî terakkinin meydana çıkmasında mühim bir âmil olan *"farklı kültürlerin birbirini mayalaması"* hâdisesi bu şekilde gerçekleşti. Tıpkı çiçekten çiçeğe koşarak bal yapan arı gibi diyar diyar dolaşan âlimler de İslâm'ın medeniyet peteğini işlediler.

Arap dilinin zenginliği icâbı her bölgede farklı şekillerde tezâhür eden İslâmî ve ilmî ıstılahlarda birliğe gidildi.

Âlimler birbirlerinin ictihad ve anlayışlarını kontrol ederek amel ve itikadda vahdete kavuştular.

Hadîslerin farklı turûkları, vücudları elde edildi. Bu ise şâriin daha iyi anlaşılmasına zemin hazırladı.

Râvilerle ilgili bilgiler elde edildi. Cerh-tâdil ilmi ortaya çıktı.

Hülâsa, öncelikle hadîsçilerin başlattığı ilmî seyahat hareketleri, netice olarak sâdece hadîs ilminin zenginleşmesinde rol oynamamış, bütün İslâmî ilimlerin gelişmesinde etkili olmuş ve dolayısiyle İslâm medeniyetinin kısa zamanda büyük bir parlama yaparak göz kamaştırıcı şaşaaya ermesinde rol oynamıştır.

İşte bu sebeple olacak ki, *İbrahim Edhem* gibi bir kalb ehli: *"Allah, ashabu'l-hadîs'in rıhle'leri (yani ilim maksadıyla yaptıkları seyahatler) sebebiyle bu ümmetten belaları defediyor"* diyecektir.

TASNİFU'S-SÜNNE

TASNİF NEDİR?

Tasnif, tedvin'den sonra ele alınan hadîs çalışmalarının müşterek adıdır. Kelimenin lügat mânası bu çalışmaların mahiyeti hakkında bir fikir verir: *Tasnif, sınıflara ayırmak, sınıflamak* demektir. Yani, *tedvîn* devrinde, sıhhat durumu ve ifâde ettiği muhteva nazar-ı dikkate alınmadan yazıya geçirilmiş olan karma-karışık hadîs malzemesinin, belli maksadlarla ayrılması, istenilen istikamette istifadeyi kolaylaştıracak şekilde yeni düzenlere, nizamlara sokulması, sistem kazandırılması demektir.

Bu safhada yapılan işlemlere bazan *tebvîb* dendiği ve bu safhanın *tebvîbü's-sünne* tabiriyle ifâde edildiği görülür. Yine aynı safhanın, yakın mânaya gelen ifrâd kelimesiyle ifâde edilerek *ifrâdu's sünne* şeklinde ifâde edildiği olmuştur. *Tebvîb,* hadîs malzemesinin bablar haline konmasını yani fıkhî konularına ayrılmasını, aynı mevzuya giren hadîslerin bir araya getirilerek sunulmasını ifâde eder. *İfrâd* ise, ferdlere ayırmak, tefrîk etmek mânasına gelir. *Tebvîb*'de olduğu şekilde fıkhî ayırım mânasına geldiği gibi, *sahîh-hasen-zayıf* vs. ayrımı da ifâde eder. *Kütüb-i Sitte*'nin te'lif vasfını bu kelime ile ifâde daha uygun olabilir.

Ancak, bu safhadaki çalışmaları tasnîf kelimesiyle ifâde etmek daha uygundur. Zira *tasnîf, tebvîb*'i de *ifrâd*'ı da içine alacak daha umumî bir mâna taşımaktadır.

BU SAFHANIN ZAMANI:

Hadîs târihini ana hatlarıyla dört safhaya ayırırken, kabaca her safhanın

bir asra tekabül ettiğini söylemiştik. O sırada da belirtildiği üzere böyle bir zamanlama, mevzuun umumî hatlarıyla şematize edilmesinden ibârettir. Mutlak durumu ifâde etmez. Zira, yukarıda açıkladığımız mânâda tasnîf faaliyetlerini, ikinci asrın birinci çeyreğinden başlatmak bile mümkündür. Zira, ilk te'lîf edilen eserlerden sayılan Mecmû'ul-İmâm-ı Zeyd'de hadîsler, fıkıh bablarına göre tanzim edilmiş durumdadır. Daha önce de kaydedeceğimiz üzere, eserin müellifi *Zeyd İbnu Ali Zeynelâbidin İbni'l-Hüseyn İbni Ali İbni Ebi Tâlib*'in vefat târihi 122/739'dur. Keza ilk *musannaf* eser veren kimseler oldukları kabul edilen *Abdü'l-Melik İbnu Cüreyc* ve *Saîd İbnu Ebî Arûbe,* ikinci asrın birinci yarısına ait âlimlerdir. *İbnu Cüreyc*'in vefatı 150/767, *İbnu Ebî Arûbe'nin* vefatı 156/772'dir.

Bu devre, en kıymetli eserlerini üçüncü asır içerisinde Kütüb-i Sitte ile vermiş olmakla beraber, yine râvilerden, seyahatlerle, derlemek suretiyle ortaya konan *Taberânî*'nin mu'cemleri örneğindeki bazı orijinal eserler göz önüne alınınca dördüncü hicrî asrın ortalarına kadar devam ettiği söylenebilir.

TASNÎF ÇEŞİTLERİ:

Muhaddisler, tasnîf safhasından itibâren, hadîsleri farklı şekillerde tasnîfe tâbi tutmuşlardır:

1- Ale'l-Ebvâb Tasnif: Bu, hadîslerin fıkhî bablara, yani, ifâde ettikleri mânâlara göre tasnîfini ifâde eder. Yani, hadîsler, belli bir meseleyi açıklamak, o meseleye delil olmak üzere zikredilir. Bu gruba giren eserler bazı farklı hususiyetler taşıyan *câmi*'ler, *sünen*'ler, *musannaf*lar olmak üzere başka çeşitlere ayrılır.

Hemen kaydedelim ki, *tehzîb* devrinde ortaya konacak olan *müstedrek, müstahrec, zevâid ve cem'* kitabları da muhteva olarak *ale'l-ebvâb tertip* sınıfına girer ise de *"tasnîf devri mahsûlü"* demek hatalı olur.

2- Ale'r-Ricâl Tasnîf: Bu tasnîf çeşidinde hadîsler, ravilerinin adına göre yapılır. Râvi olarak Sahâbeyi esas alan tasnîfler olduğu gibi, eseri te'lîf eden müellifin hadîs aldığı şeyhleri esas alan tasnîfler de olmuştur. Sahabeyi esas alanlara çoğunluk itibâriyle *müsned* denmiş ise de *mu'cem* denen de olmuştur. Ancak şüyuhu esas alanlara mucem denmiş fakat müsned denmemiştir. Nitekim *Taberâni,* Ashab'a göre tertiplediği el-Mu'cemu'l-Kebîr'ini müsned diye isimlendirmemiştir.

Bazı âlimler *alel-ricâl tasnîf*in fıkhî maksatla yapılmadığını, hadîsleri öğrenmek, daha doğrusu ezberlemek maksadıyla yapıldığını söylemiştir.

Müsned tarzında râviler, belli bir prensibe göre sıralanır. Söz gelimi, *Ahmed İbnu Hanbel* ve *Ebu Dâvud et-Tayâlisî*, tasnifte esas aldıkları Ashâb'ı fazîlet sırasına göre tanzim ettikten sonra, her birinden rivâyet edilmiş olan hadîsleri, isimlerinin altına kaydetmişlerdir.

Mu'cem'lerde, müellifin şeyhleri alfabetik sıraya göre veya kabîlelerine göre sıraya konduktan sonra her birinden alınmış olan hadîsler alt alta kaydedilir.

Bu sistemde istenen raviyi bulmanın bile zorluğundan başka, herhangi bir konuya giren hadîsleri bulmak çok daha büyük zorluk arzeder. Hadîsler, konuları için aranmaları sebebiyle, bu tarzla ortaya konan kitaplar üzerinde müteakip çalışmalar yaparak *ale'l-ebvâb tanzîme* tâbi tutulma ihtiyacı duyulmuştur. *Ahmed İbnu Hanbel*'in Müsned'ini tanıtırken bunu belirteceğiz.

Tasnîf Devri'nde ortaya konan *Ebu Ya'la el-Mevsilî*'nin (276/889) Müsned'inde bu ikisini birleştirir mâhiyette bir yol tutulduğu görülür. Kitabını bâb sistemine göre fasıllara ayırıp, aynı mevzuya giren hadîsleri bir arada vermiş, her fasla giren hadîsleri tanzîm ederken de onları râvilerine göre kaydetmeyi esas almıştır.

BABLARA GÖRE TASNÎF ÇEŞİTLERİ:

Yukarıda *ale'l-ebvâb tasnif*'e giren eserlerin başlıca üç gruba ayrıldığını belirtmiş fakat açıklamamıştık, şimdi onları açıklayacağız:

1-CÂMİ'LER: *Câmi'*, muhaddisler arasında mâlum ve mukarrer olan sekiz ana bölümün hepsine yer veren hadîs kitaplarına denir. Bu sekiz bölüm şunlardır:

1- İlm-i tevhîd ve sıfât. Yani iman ve akaide ait hadîsler.

2- *Sünen* yâni ahkâma giren hadîsler.

3- *Rikak* ve *zühd*, yâni ruhen ve ahlâken yücelmeyi konu edinen hadîsler.

4- *Âdâb*'a giren yani: yeme, içme, oturma, yatma, konuşma, giyinme vs. âdâbı beyan eden hadîsler.

5- *Tefsir*, yani bazı Kur'ân ayetlerinin açıklanmasıyla ilgili hadîsler.

6- *Siyer*, yani tarih ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hayatıyla ilgili hadîsler.

7- *Fiten*, yani Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından kıyamete kadar vukua gelecek hâdisâttan bahseden hadîsler.

8- *Menâkıb*, yani bazı şehirlerin, şahısların veya kabîlelerin zemm ve medihleriyle ilgili hadîsler.

Hadîs kitaplarının hepsi, bu konularla ilgili hadîslere yer vermez. Şu halde bunların hepsine yer verenlere *câmi'* denmektedir. Bazan bunlardan birine sokulamayan hadîslere de câmi'lerde rastalayabiliriz. Kütüb-i Sitte'den sâdece *Buharî, Müslim* ve *Tirmizî*'nin eserine *câmi'* denmiştir.

2- SÜNEN'LER: Bunlar, *ahkâma* müteallik hadîsleri fıkıh bablarına göre cemeden kitaplardır. Bu kitaplarda, ahkama konu olmayan hadîslere pek yer verilmez. Öncelikle *ibâdet, muâmelât* ve *ukûbâtı* beyân eden *merfu' hadîsler* cemedilir. *Merfu' hadîsler* esas olur derken *mevkuf* ve *maktu*ların tamâmen tecrîd edildiği söylenmiş olmuyor. Sâhasında en mükemmellerden biri olan Sünenu Ebî Dâvud'da bile yer yer mevkuf hadîs görülür.

Sünen deyince öncelikle *Sünenü Erba'a* da denen *Ebu Dâvud, Nesâî, Tirmizî* ve *İbnu Mâce*'nin sahîhleri akla gelirse de *Dârimî, Dârakutnî, Saîd İbnu Mansur*, gibi birçokları da aynı ismi taşıyan, aynı tertipte eserler vücuda getirmişlerdir. Sünenler çoğunlukla Kitâbu't-Tahâretle başlar, sonra ibadet bahislerine, sonra da sırayla muâmelât ve ukûbât bahislerine yer verirler.

3- MUSANNAF'LAR: Hadîsleri bablara göre (ale'l-ebvâb) tasnîf eden grubun bir çeşidini teşkîl eden *musannaf*lar, esâs itibâriyle *sünen* gibidirler. Ancak, bunlarda *mevkuf* ve *maktu* hadîsler de çokça yer alır.

Musannaf adı altında birçok eser verilmişdir:

★ Musannafu Ebî Süfyan Vekî İbnu'l-Cerrah er-Rü'âsî (V. 197/812);

★ Musannafu Ebî Seleme Hammadi İbni Seleme İbni Dinâr (V.167/783);

★ Musannafu Ebî Bekr Abdullahi İbni Muhammed İbni Ebî Şeybe (V. 235/849);

★ Musannafu Bakiy İbnu Mahled İbni Yezîd el-Kurtubî (V. 276/889);

★ Musannafu Abdirrezzâk İbnu Hammâm es-San'ânî (V. 211/826);

Vs. Bunlar arasında, elimizde hal-i hazırda, matbu olarak bulunan Musannafu Abdirrezzâk-ı ayrıca tanıtacağız.

ABDURREZZAK VE MUSÂNNAF'I

El-Hâfızu'l-Kebir Ebu Bekr İbnu Hammâm Abdurrezzâk es-San'ânî (126/743-211/826). Yemen'in büyük muhaddislerindendir. Babası *Hemmâm*, amcası *Vehb, Ma'mer İbnu Râşid, Ubeydullah İbnu Ömer el-Amrî, Eymen İbnu Nâil, İkrime İbnu Ammâr, İbnu Cüreyc, Evzâî, İmam Mâlik, es Süfyâneyn, Zekeriya İbnu İshâk el-Mekkî* gibi pekçok meşhurları dinleme imkânını bulmuştur. Şam'a ticâri maksadla yaptığı bir seyahat, bir çok büyük hadîscilerle karşılaşmasına imkân tanımıştır. Kendisinden *İbnu Uyeyne, Mu'temir İbnu Süleymân* (ki her ikisi de şeyhlerindendir). *Vekî', Ebu Usâme, Ahmed, Ishâk, Ali İbnu'l-Medînî, Yahya İbnu Ma'în, Ebu Heyseme, Ahmed İbnu Sâlih, Muhammed İbnu Yahya ez-Zühlî,* vs. pekçok tanınmış muhaddisler hadîs rivâyet etmiştir.

Ahmed İbnu Salih el-Mısrî der ki: ''*Ahmed İbnu Hanbel'e: ''Hadîste, Abdurrezzâk'tan daha hasen birini gördün mü?'' diye sordum da bana ''Hayır'' cevabını verdi''*. *Ebu Zür'a ed-Dımeşkî* de Abdurrezzak'ın rivâyetlerinin sâbit olduğunu belirtmiş, *Ma'mer* de, kendisinden hadîs alan dört kişiyle kıyaslıyarak Abdurrezzak'ı yüceltmiş ve: ''*Eğer yaşarsa âlimler onu görmek için uzak diyarlardan kendisini ziyarete gelecektir*'' demiştir.

Abdurrezzâk hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş, *telkîn*'e mâruz olarak, kendinden olmayan rivayetlere ''*benden*'' diyebilmiştir. Bu sebeple ondan amalığından sonra alınan hadîsler zayıf addedilmiştir: Abdurrezzâk, daha ağır ithamlara da hedef olmuştur. *Kizb, sarakat, şiîlik* gibi. Şiî diyenler, daha çok Hz. Ali'yi tafdîl eden, münferid rivayetlerini delil getirmişlerdir. Kendisinin de: ''*Hz. Ebu Bekir ve Ömer'i Ali'den (radıyallahu anhüm) efdâl bulurum. Çünkü Hz. Ali onları kendisine tafdîl etmiştir. Şayet Hz. Ali onları tafdîl etmemiş olsaydı, ben de tafdil etmezdim*'' dediği rivayet edilmiştir. *Muhammed İbnu İsmâil el-Fezârî*'nin şu sözü de bu hususu aydınlatıcıdır: ''*Biz*

San'a'da iken kulağımıza, Ahmed İbnu Hanbel ve Yahya İbnu Maîn'in, Abdurrezzâk'ın hadîsini terkettikleri haberi ulaştı, buna çok üzüldük. Hac sırasında İbnu Maîn'i gördüm ve durumu ona arzettim. Bana: "Ey Ebu Sâlih!, Abdurrezzâk irtidat bile etse onun hadîsini terketmeyiz" dedi." Rivâyete göre *Abdurrezzâk* şunu söylemiştir: *"Hacc ettim, Mekke'de üç gün kaldım. Ashâbu'l-hadîs'ten kimse bana uğramadı. Ka'be'nin örtüsüne asılarak: "Ey Allah'ım dedim, neyim var, ben bir yalancı veya müdellis miyim?" Bundan sonra bana geldiler."*

Hakkında söylenenler ona olan güveni sarsmamıştır. Onun rivâyetlerini alanlar arasında başta Buhârî, Kütüb-i Sitte imamlarının hepsi vardır.

MUSANNAF'ına gelince; günümüze kadar gelebilmiş ve onbir cilt halinde basılmıştır. *Zehebî*'nin tâbiriyle büyük bir "*ilim hazînesi*"dir. İçerisinde 21033 adet hadîs mevcuttur. Son kısmını (10. cilt 379 sayfadan itibâren) *Ma'mer İbnu Râşid*'in el-Câmi'i teşkil eder. el-Cami'in *Ma'mer*'den rivâyeti de Abdurrezzâk vâsıtasıyla yapılmaktadır.

Bu *Musannaf*'ın tertib hususiyetleri daha sonra te'lif edilenlere yakınlık arzeder. Onlar'ın çoğunda görüldüğü gibi bu da *Kitâbu't-Tahâret*le başlar, *Kitâbu'l-Hayz, Kitâbu's-Salât, Kitâbu'l-Cum'a, Kitâbu'l-Fedâilu'l-Kur'ân, Kitâbu'l-Cenâiz* gibi ibâdâta müteallik bölümlerden sonra... *Kitâbu'l-Ferâiz, Kitâbu Ehli-l-kitâbeyn* diye muâmelât bahisleriyle devam ederek *Ma'mer*'in "Kitâbu'l-Câmi"ine ulaşır. El-Cami'de "*Kitap*" diye ana bölümler yoktur, 282 adet bâb vardır. Bâblar, müstakil üniteler olup çoğu kere bir önceki veya bir sonraki bâbla mantıkî bir irtibat taşımaz. Bâblar birçok hadîsi içine alır, az da olsa tek hadîsten müteşekkil bâblar da mevcuttur.

Kitabın birinci cildinin başında nâşirin haber verdiği eseri tahkîk eden *Abdurrahman el-A'zamî* tarafından hazırlanmakta olan -müstakil bir cild hacmindeki eserle ilgili tahlîlî mukaddime henüz basılmamıştır.

İMAM MALİK VE MUVATTA

İmam Mâlik'in künyesi Ebu Abdullah'dır. İsmi *Mâlik İbnu Enes İbni Mâlik İbni Ebî Amr*'dır. Üçüncü göbekten dedesi olan *Ebu Amr*'ın, sahâbe'den olduğu, Bedir hâric, bütün gazvelere Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la

birlikte katıldığı söylenmiştir, bu görüşe katılmayanlar da var. *Zehebî* ve *İbnu Hacer* ikinci görüşte olanlardandır. Dedesi *Mâlik Tabiîn*'in büyüklerinden ve âlimlerinden biridir.

Abdullah İbnu Zübeyr'in oğlu *Âmir, Nâfi Mevlâ İbnu Ömer, Humeyd et-Tavîl, Sa'îd el-Makberî, Sâlih İbnu Keysân, Zührî, Ebu'z-Zinâd, Abdullah İbnu Dînâr* gibi pek çok kimselerden hadîs almıştır. Kendisinden de *Zührî, Yahya İbnu Saîd el-Ensârî, Evzâ'î, Sevrî, Şu'be, İbnu Cüreyc, Leys İbnu Sa'd, İbnu Uyeyne, Yahya İbnu Saîd el-Kattân, Abdurrahman İbnu Mehdî, Şâfi'î, İbnu'l-Mubârek, Said İbnu Mansûr* gibi sayısız büyükler hadîs dinlemiştir. *Buhârî*'ye *esahhu'l-esânid* sorulunca: "*Mâlik + Nâfi + İbnu Ömer*" demiştir.

Mâlikî mezhebinin kurucusu olan Mâlik İbnu Enes, İslâm'ın yetiştirdiği nâdir büyüklerdendir. *İmamu Dâri'l-Hicre* unvanına sâhiptir. İlim talebi için Medîne'den dışarı çıkmadığı söylenir. İlim aldığı dokuzyüzden fazla şeyhten birkaçi dışında hepsi Medînelidir. Yetmiş kadar imâm, fetva vermeye ehliyetli olduğu hususunda şehâdet etmedikce fetva vermemiştir. Elleriyle yüzbin hadîs yazdığı teyîd edilir.

Onyedi yaşında iken ders vermeye başlamıştır. Onun derslerine gösterilen alâka, sağlıklarında hocalarına gösterilen alâkadan daha fazla ve cemaati daha kalabalık olmuştur. Kapısına hadîs ve fıkıh almak için gelenler, sultan kapısına dünyalık için gidenler gibi çoktu. Kapıcısı önce ileri gelenleri, onlardan boşalınca, halkı içeri alırdı.

SÜNNETE SAYGISI:

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın nasıl yediğine dair rivayet yok diye, kavun yemeyi terkedecek kadar sünnete bağlı idi. Fıkıh dersi verecekse olduğu hal üzere otururdu. Hadîs takrir edecekse, hadîse olan hürmet ve tâzîmi sebebiyle yıkanır, koku sürer, yeni elbiselerini giyerdi. Sonra huşû, hürmet ve büyük bir vekârla ders kürşüsüne geçerdi. Yine hadîse tazîmen, salon, dersin başladığı andan sona erdiği âna kadar ûd ile buhurlandırılırdı. Hadîse olan hürmetinin büyüklüğüne örnek olarak şu hâdise anlatılır: Birgün ders anlatırken, İmam'ı bir akreb sokar. İmam, dersi kesmemek için normal müddetin sonunu kadar tahammül eder, bu esnada rengi sararır, kıvranır fakat sözünü kesmez.

İmam Şafiî Hazretleri şunu anlatır: *"Mâlik'in kapısında Horasan atlarından ve Mısır katırlarından (hediye) binek hayvanları gördüm. Böylesine güzel hayvanları hiç görmemiştim. Kendisine: "Bunlar ne güzel!" diye takdirimi ifâde etmiştim. "Hepsi, sana, benden hediye olsun!" dedi. Ben: "Hiç olmazsa binmeniz için kendinize bir tâne havyan bırakın!" dedim. Şu cevabı verdi:*

"— Ben, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bulunduğu bir toprağa, bir havyan ayağı ile basmaktan Allah'a karşı haya ederim."

İmam Mâlik, yaşlanınca, talebesi *Ma'n İbnu İsâ*'ya dayanarak, Mescid'e gidip gelmiştir. Rahimehullah...

FETVADA TİTİZLİĞİ:

Kendisine fetva sorulunca cevapta acele etmez: *"Sen git, ben bir bakayım!"* derdi. Soru sorulunca bazan, ağlar ve soru sorana *"Kıyâmetin korkunç gününde mesul olmaktan korkuyorum"* derdi. Fazla sual soracak olsalar: *"Bu kadar yeter, kim çok konuşursa hatâ eder, kim her soruya cevap vermek isterse, karşısına cenneti de cehennemi de alsın sonra cevap versin. Biz öylelerine yetiştik ki, birisine bir şey sorulacak olsa, sanki ölümle karşılaşmış gibi sıkıntıya düşerdi"* derdi. Kendisine kırksekiz sual sorulmuştu bunlardan otuz iki tânesine *"Bilmiyorum"* diye cevap verdi. Çevresine tekrarladığı nasîhatlarden biri şu idi: *"Bir âlim talebelerine "Bilmiyorum" demeyi vâris bırakmalıdır, tâ ki, bu, ellerinde gerektiği zaman sığınabilecekleri bir düstur olsun"*. *Böyle büyük bir titizlikle verdiği* fetva için, yine de şöyle derdi: *"Ben bir insanım, hata da yaparım, isâbet de. Fetvamı inceleyin, Sünnete uygunsa alın"*.

İmâm, hep sîka (güvenilir) kimselerden hadîs alırdı. Herhangi bir hadîsten şüphelenecek olsa hemen terkederdi. Bu konudaki titizliğini anlamada şu rivâyet önemlidir: *"İmam, Mescid-i Nebevî'nin sütunlarını göstererek şöyle demiştir: "Şu sütunlar dibinde, "Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki..." diyen yetmiş kişiye rastladım. Bunların hiçbirinden bir şey almadım. Bunlar belki, devlet hazînesi kendilerine emânet edilecek kadar güvenilir kimselerdi. Fakat bunların hiçbiri hadîs almaya elverişli değillerdi"*.

Rivayetlerinin, fetvalarının sağlamlığı sebebiyle *İmam Şâfiî* hazretleri, Mâlik (rahimehullah) için: *"Malik, Allah'ın mahlûkâtı üzerinde, Tâbiîn'den sonraki hücceti"* demiştir. *İbnu Hibbân*, Mâlik'in, hadîste sîka olmayanlardan yüz

çevirdiğini, sadece sahîh hadîsleri rivâyet ettiğini, rivâyeti de fıkıh, diyânet, fazîlet, gibi vasıfları taşıyan sîka kimselerden yaptığını belirtir. *Ali İbnu'l-Medînî* de bu mânâyı te'yîden: *"Hadisinde bir takım kusurlar bulunmadıkça Mâlik hiç kimseyi terketmez. Eğer o birinden hadîs almıyorsa, rivâyetinde mutlaka bir kusur vardır"* demiştir. *Abdurrahman İbnu Mehdî, Mâlik'i* herkese tercih ederdi. *Şâfiî* hazretleri: *"Mâlik ve İbnu Uyeyne olmasaydı Hicaz'ın ilmi yok olurdu"* der ve şunu söyler: *"Allah'ın dini hususunda bana Malik'den emîni yoktur" İbnu Vehb* de: *"Mâlik'le el-Leys İbnu Sa'd olmasaydı yolumuzu şaşırırdık"* demiştir. **"İnsanların ilim taleb etmek üzere yola çıkacakları, ancak "Medîne âlimi"nden daha bilgin birini bulamayacakları zaman yakındır"** hadisini *Süfyân İbnu Uyeyne,* Mâlik'le yorumlardı.

İmâm-ı A'zam, İmam Mâlik'ten onüç yaş büyük olduğu halde önüne diz çöküp ders almıştır.

İmam Mâlik'in vakûr ve mehîb olduğu, bir meseleye cevap verdiği zaman, heybeti sebebiyle, hiç kimsenin: *"Bunu nereden aldınız?"* diye sormaya cesaret edemediği, insanların onun önünde -tıpkı Ümerânın önünde ayağa kalktıkları gibi- ayağa kalktıkları belirtilir.

Zehebî "İmam Mâlik'te bâzı mümtâz vasıflar var ki bunların bir başkasında bir araya geldiğini görmedim" der ve sayar:

1- Uzun bir ömür ve rivâyetlerinde ulviyet (kendisiyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) arasında az sayıda râvi var).

2- Keskin bir zekâ, kuvvetli bir anlayış, geniş bir ilim.

3- Kendisinin hüccet ve rivâyetlerinin sahîh olduğu hususunda imamların ittifak etmiş olmaları.

4- Yine imamların, onun dindar, âdalet sâhibi, ve sünnete bağlı oluşunda ittifak etmeleri.

5- Fıkıh, fetva ve kâidelerinin sıhhatinde herkesten önde olması. Rivayetindeki ulviyeti göstermek için *Dârakutnî,* Mâlik'den aynı hadîsi almış olan *Zührî* ile *Ebu Huzâfe*'nin ölümleri arasında 130 yıl fark gösterir.

İmam Malik (rahimehullah)'in ibretli yönlerinden biri de zamanı boşa geçirmeme hususundaki disiplinidir. Üç günde bir kere helâya gidecek şekilde

bir yemek düzeni takip etmesine rağmen: *"Allah'a kasem olsun, çok helaya gidip gelmekten sıkılıyorum"* derdi.

MEZHEBİ:

İmam Malik hadîs yönü kadar fıkıh yönü de olan bir âlimdir. Hâlen etbâı bulunan sünnî ve hak mezheplerden *Mâliki Mezhebi*'nin kurucusudur. Mısır ve Mağrîb müslümanları çoğunluk itibârıyle Mâlikî'dirler.

İmam Mâlik'in mezhebi, imamlar nezdinde muteber olan esaslara dayanır: Kitap, sünnet, icma ve kıyas. Bu dört esâsa iki şey daha ilâve edilmiştir:

1- Medîne ehlinin ameli.

2- Mesâlihu'l-Mürsele.

Mâlik'e göre Medîne halkının bilicmâ amel ettiği şey, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yaptığı bir fiili, yaşadığı bir hali gösteren bir delildir. Ona göre Medîne ehlinin ameli *haber-i vâhid*'den daha kuvvetlidir. Aralarında teâruz olursa önceki tercih edilir. Bu prensibine kendinden sonra gelen hiçbir imam ve âlim uymamıştır. Başta *İbnu Hazm* ve *Şafiî*, bazı âlimler, Mâlik'in Medîne örfünü tercih prensibini tenkîd etmişlerdir, *el-Leys İbnu Sa'd, Mâlik*'in Muvatta'da yer verdiği halde amel etmediği yetmiş kadar sünneti göstermiştir.

Mesâlih-i Mürsele'ye gelince; bu gerçekleşmesi için şâri tarafından hüküm konulmamış, kabul veya ilga edildiğine dair bir delil de bulunmayan maslahatlardır. Hakkında nass, icma ve kıyas bulunmayan her vak'ada insanların menfaatı varsa, tahakkuku için müctehidin münâsib bir hüküm koyması caizdir.

MUVATTA

İmam Mâlik (rahimehullah)'in en meşhur eseridir. Bir rivâyete göre Abbâsî Halifeleri'nden *Ebu Câfer el-Mansur*, kendisine: *"Bu ilmi bir kitap halinde tedvîn et"* der ve şu mahiyette olmasını tenbihler: *"Kitab'a İbnu Ömer (radıyallahu anh)'in şiddete kaçan ve İbnu Abbas (radıyallahu anh)'ın ruhsata kaçan rivâyetlerini, İbnu Mes'ud'un da şâz (başkası tarafından yapılmayan) rivayetlerini alma. Orta yolu tut ve bilhassa sahâbe (radıyallahu anhüm) ve diğer imamların ittifak ettiklerini esas al!"*

İmam Mâlik, Muvatta'yı kırk yılda hazırladığını söyler. Muhtelif rivâyet-

lere göre, eserini rivâyet ettiği yüzbin hadîsten, önce on binlik (veya yedi, veya dört binlik) bir mecmua yapmış *Kur'ân* ve *Sünnet*'le karşılaştırıp *Sahâbe* ve *Tâbiîne* ait *asâr* ve *âhbârla* kıyaslıyarak, ölünceye kadar her yıl bir miktarını daha ata ata müslümanlar için en uygun, din için en ideal dediği bugünkü miktarda karar kılmıştır. Muvatta'yı bazıları İmam Malik'e kırk günde arzederler. *Mâlik: "Benim kırk yılda cemettiğimi siz kırk günde aldınız, bundan anladığınız ne kadar az!"* der.

Muvatta'yı İmâm Mâlik'ten otuzdan fazla talebesi rivâyet etmiştir. Her bir rivayet diğerlerine nazaran farklılıklar taşır. Takdîm ve tehirler, ziyâde ve noksanlar vardır. Bu nüshalardan en meşhuru *Yahya İbnu Yahya el-Leysî el-Masmûdî*'nin nüshasıdır. Yahya İbnu Yahya bu nüshayı bizzat Mâlik'ten, öldüğü yıl içinde işitmiştir. Sonradan, Mâlik'in ileri gelen talebelerinden de işitecektir. Muvatta Kuzey Afrika ve Endülüs'te bu nüshadan çoğalacaktır. Bugün Muvatta denince bu nüsha kastedilir. Diğer nüshalara nazaran muhtevası daha zengindir. *Ebu Bekr el-Ebherî*'nin sayımına göre içerisinde *merfû'*, *mevkuf* ve *maktu* toplam 1720 rivayet mevcuttur. Bunun 600'ü *müsned*, 222'si *mürsel*, 613'ü *mevkuf*, 285'i *maktu (Tâbiîn sözü) dur.*

Bilhassa Hindistan ve Harameyn'de şöhret yapmış bulunan bir diğer nüsha, İmam Azam'ın meşhur talebesi *Muhammed İbnu'l-Hasan eş-Şeybânî*'ye ait olan nüshadır. Hindistan ve İran'da bu nüsha tabedilmiştir.

Bu nüsha, *Yahya İbnu Yahya el-Leysî* nüshasına nazaran bir kısım ziyâde rivâyetler ihtivâ eder. Bunlar, Hanefî mezhebine muvafık düşen, Mâlik tarîkinden olmayan, zayıf âsardır. Öte yandan Muvatta nüshalarında mevcut, sâbit rivâyetlerden bir çoğu da bu nüshada eksiktir. Şeybânî nüshasında toplam 1180 rivayet mevcuttur. Şeybânî'nin bâzı şahsî şerh ve tenkîdlere de yer verdiği, farklardan bir kısmının bundan ileri geldiğini söyleyen olmuştur.

Muvatta'nın otuzdan fazla olduğunu belirttiğimiz nüshalardan 14'ü hakkında, *Muhammed Fuad Abdülbâki* merhum, tahkikli Muvatta neşrine koyduğu mukaddime kısmında, kısa bilgi verir. Burada fazla teferruatı gereksiz buluyoruz.

Ancak iki hususa dikkat çekmek istiyoruz: Bu nüshalardan en mazbut, en sıhhatli olanı hangisidir? sorusuna kesin bir cevap verilmemiştir. Bâzıları *Abdullah İbnu Mesleme el-Ka'nebî*'nin, sonra da *Abdullah İbnu Yusuf* ve *et-*

Tinnîsî nüshalarının en sağlam olduğunu söyler. *Ma'n İbnu İsâ'* ve *İbnu'l-Kâsım*'ın en sağlam (esbet) olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Belirtmek istediğimiz ikinci husus, büyük âlimlerin esas aldıkları Muvatta nüshalarının da ihtilâflı oluşudur. Yani Muvatta'dan istifâde eden fakîh ve muhaddîslerden her biri, Muvatta'nın değişik nüshalarını esas almışlardır. *Zürkanî,* Muvatta'ya yaptığı değerli şerhinin Mukaddime kısmında bazı âlimlerle ilgili açıklama yapar. Buna göre:

★ Ahmet İbnu Hanbel, Müsned'inde *İbnu Mehdî*'nin rivayetini,

★ Buhârî, *et-Tinnîsî*'nin rivâyetini,

★ Müslim, *Yahya İbnu Yahyâ*'nın rivâyetini

★ Ebu Dâvud, *el-Ka'nebî*'nin rivâyetini

★ En-Nesâî, *Kuteybe İbnu Sa'îd*'in rivâyetini esas almıştır.

MUVATTA'NIN SIHHAT DURUMU:

Muvatta İslâm âleminin en mûteber, en sahîh kitaplarından biridir. Yukarıda *İmam Mâlik*'ten bahsederken hadîs hususunda çok titiz olduğunu, ufak bir kusuru olan ravilerden hadîs almadığını söylemiştik. Onun bu durumuna,senetlerindeki *ulviyet* (yâni senetlerin kısalığı) ilâve edilince *müsned,* yani senetli hadîslerinin ne kadar kıymetli ne kadar sıhhatli olduğu anlaşılır.

Ancak Muvatta'da sayısı 61'i bulan munkat'ı hadîsler vardır. İmâm Mâlik bunları *"ani's-sika"* veya *"belağanî"* (yani *"güvenilir kişiden" "bana ulaştığına göre"*) diyerek kaydeder, senedi eksik bırakır. Bu çeşit hadîslere *belâğ* (veya cemi' şekliyle belâğât) denir. Elbette senette noksanlık, hadîslerin zayıflığına delalet eder. Bu sebeple Muvatta'yı bir bütün olarak *"sahîh"* kabûl etmek zorlaşır. Fakat, *İbnu Abdilberr* bu *munkatı* hadîsleri diğer hadîs kitaplarında araştırınca dördü hâriç hepsini senetli olarak bulmuştur. Geri kalan dörd hadîs hakkında *Şeyh Sâlih el-Füllânî: "İbnu's-Salâh, müstakil bir te'lifte bu dört hadîsi senetli olarak göstermiştir, bu benim yanımda kendi hattıyla mevcuttur"* diye bir açıklama yapmıştır. Ancak senedini kaydetmemiştir.

Şunu da kaydedelim ki, her şeye rağmen bazı âlimler Muvatta'ya mutlak bir ifade ile *"es-sahîh"* demiştir. *Ebu Zür'a: "Bir kimse, Muvatta'nın bütün hadîsleri sahîhtir diye talak vererek yemin etse hanımı boş olmaz"* der.

Muvatta'ya *"es-sahîh"* diyenler *İbnu's-Salâh*'ın: *"Sahîh sâhasında ilk eseri Buhârî te'lif etmiştir"* sözünü tenkîd etmişlerdir. Çünkü Buhârî'nin vefatı hicrî 256 olduğu halde İmam Mâlik'in vefatı 179'dur. Yani Muvatta çok önce yazılmıştır. *Alâeddîn Moğoltay* şunu söyler: *"Sahîhlik şartına uymama hususunda Buhârî ile Muvatta arasında fark yoktur. Çünkü (Muvatta'da belâgât denen munkatı hadîs varsa) Buhârî'de de muallâk hadîsler vardır". Moğaltay* ilave eder: *"Sahîh sahasında ilk te'lîfi Mâlik yaptı."*

İbnu Hacer, Moğaltay'ı tenkîdle, Buhârî'nin, bu hadîslerin kendi şartlarına uymadıklarını belirtmek, onlar hakkında sahîhlik iddiasında bulunmadığını göstermek maksadıyla, senetsiz verdiğini söyleyerek Buhârî lehine bir fark görür ve Moğaltay'ın sözünü şöyle te'vîl eder: *"Muvatta O'nun ve O'nun gibi mürsel, munkatı ve benzeri hadîslerle amel edenlerin nazarında sahîhtir. Fakat bir hadîsin sahîh olması için, umumiyetle benimsenen şartları arayanlar nazarında değil."*

Buhâri ve *Müslim*'in eserlerini görmemiş olan *İmam Şâfiî,* Muvatta için "Yeryüzünde Kitabullah'tan sonra en sahîh kitap Muvatta'dır" demiştir. Aynı mânada olmak üzere şu sözler de *Şâfiî*'ye atfedilir: *"Yeryüzünde Kur'ân'a Mâlik'in kitabından daha yakını yoktur." "Kitabullah'tan sonra en faydalı kitap Muvatta'dır".*

Celâleddin Suyûtî, Muvatta'da yer alan bütün mürsellerin bir veya daha fazla *âzıd*'ı yâni sıhhatini kuvvetlendiren başka rivâyetler bulunduğunu söyler ve *"Doğru olanı, Muvatta'nın tamamı sahîhtir, bu hükümden, onda yer alan hiçbir rivâyet hâriç değildir"* der.

Hüccetu'l-Lahi'l-Bâliğâ sahibi *Şah Veliyullah ed-Dehlevî,* Muvatta hakkında şunları söyler:

"Muvatta, *kitapların en sahîhi, en meşhurudur. (Sıhhat ve kıymette) en önde geleni ve en câmî olanıdır. Ümmet-i Merhume'nin büyük çoğunluğu onunla amel etmede, rivâyet ve dirâyetiyle ictihadda bulunmada ittifak etmiştir. Kitaba atfettiği ehemmiyet sebebiyle rivayetlerde rastlanan müşkil ve muğlak yerlerin açıklanmasına itinâ göstermiş, ifade ettiği mânâları ortaya çıkarmak, dayandığı esasların sıhhat ve doğruluğunu isbatlamak için gerekli gayreti sarfetmiştir. Kim tam bir insaf ve tarafsızlıkla dört mezhebi tetkîk edecek olsa, kesinlikle görecektir ki,* Muvatta, *hem Mâlikî mezhebinin esası ve dayanağı,*

hem Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin başı ve temeli, hem de Ebu Hanîfe ve iki arkadaşı (Ebu Yusuf ve Muhammed) nın mezheplerinin kandil ve lambasıdır.

Bu mezhepler, Muvatta'ya nisbet edilince onun metinlerinin şerhleri durumunu arzederler. Muvatta *onlara nisbet edilince, o da dallara nisbeten ağacın ana gövdesi olur.*

Nâs, -Mâlik'in fetvalarına karşı kabûl ve red, övgü ve yergi tavırlarını alsa bile- onun metodunca çalışmadan, onun üslûbunca içtihad etmeden emîn ve kolay bir yolda gidemeyecektir. İşte bu yüzden Şâfiî hazretleri: "Allah'ın dîni hususunda, bana, Mâlik'ten daha emin hiç kimse yoktur" demiştir.

Şunu da bil ki: Sünen sâhasında[33] yazılmış olan -Sahîhu Müslim, Sünenu Ebî Dâvud gibi- *kitaplar ve Buhârî'nin sahîhindeki fıkha müteallik olan hadîsler ve* Câmi'u'-t-Tirmizî, Muvatta *üzerine yapılmış müstahrec çalışmalar*[34] *durumundadır. Çünkü tarzları onun tarzı, arzuları onun arzusu. Yöneldikleri hedef de ondan (muktebes); onun mürsellerini vasletmek (senedini bulmak), mevkuflarını refetmek (sahâbe sözü diye kaydettiklerinin Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sözü olduğunu göstermek), gözünden kaçanları da yakalamak, senetli olarak kaydettiği rivâyetlerinin de mütâbi ve şâhidlerini zikretmek (yani bunları destekleyen aynı mânâda başka rivâyetleri bulup çıkarmak), ona muhâlif rivâyetleri de zikrederek onun sözlerini her yönden ihâta etmek.*

Hülâsa: Ne beriki ne öteki için, gerçeğin ortaya çıkarılması, Muvatta'ya eğilmeden mümkün değildir."

Eserine bu parçayı iktibas eden Delîlu'l-Mesâlik ilâ Muvatta-ı İmâm Mâlik adlı eserin sâhibi *Muhammed Habîbullah eş-Şinkıytî,* Dehlevî'nin bu beyanını takdîr eder, gerçeği ortaya koyan insaflı bir açıklama olduğunu belirtir ve ilâve eder:

"Dehlevî'yi takdîr etmem, Muvatta *hususunda beslediğim taassubtan ileri gelmez. Aksine gerçeğin böyle olduğunu bildiğim içindir. Çünkü rivâyetlerini inceledim ve belli başlı hadîslerinin* Kütüb-i Sitte'*de, senetleriyle birlikte*

33) İleride genişçe açıklanacağı üzere fıkıh bablarına göre hadîsleri tanzim eden eserlere "**Sünen**" denir.

34) **Müstahrec:** Bir müellifin hadîslerini başka senedlerle bulma çalışması.

yer aldığını gördüm, geri kalan hadisleri de, halen müslümanların ellerinde mütedâvil olan diğer hadîs kitaplarında mevcutturlar.

Muhaddislerce kesinlikle bilinen bir husus şudur: Kütüb-i Sitte *müellifleri ve onların muasırları -ki Ahmed İbnu Hanbel onlardan biridir- çoğunlukla İmam Mâlik'in talebesidir. Bunlar Mâlik'ten, pekçok rivâyetlerle* Muvatta'*yı rivâyet ettiler. Onlardan birinin, herhangi ziyade bir rivayetle teferrüdleri nâdirdir. Her hal u kârda* Muvatta'*nın rivâyetlerinden hiçbirini terketmediler, hepsini eserlerine aldılar. Çoğu kere mürsel, munkatı ve mevkuf rivâyetlerini vaslettiler. İşte bu husus bilindiği takdirdedir ki Veliyyullah ed-Dehlevî'nin yukardaki kaydettiğim sözleri daha iyi anlaşılacak ve hakkıyla takdir edilecektir. Ancak burada Dehlevî'ye bir küçük itirazımız var. Onun: "Buhârî'nin Sahîh'inde fıkha müteallik hadîsler" sözüne katılmıyoruz. Çünkü Buhârî, Sahîh'inde, İmam Malik'ten fıkha müteallik olmayan hadîsler de tahric etmiştir, akâide, semiyyâta, kıyâmet alâmetlerine ve benzer konulara giren hadîsler gibi. Öyle ise doğru olanı, Buhârî hakkında da, Müslim hakkında yaptığı gibi -kayda yer vermeden- mutlak bir ifade kullanmaktır".*

Ebu Bekr İbnu'l-Arabî (V.435/1043), Ârizatul-Ahvazî adlı Tirmizî şerhinin başında, *Hadîs sâhasında yazılan kitapların ilki ve en âlâsı* Muvatta'*dır, Buhâri'nin sahîh'i ise ikinci asıl'dır"* dedikten sonra "*Müslim ve Tirmîzî ile bunlar dışında kalan müelliflerin bu iki asl'a dayanarak eserlerini ortaya koyduklarını ifâde eder.*

MUVATTA NİÇİN KUTÜB-İ SİTTE'YE DAHİL EDİLMEDİ? Muvatta'nın gerek sıhhatı ve gerekse diğer hadîs te'lifatı arasındaki yeri ve ehemmiyeti belirtildikten sonra ilk akla gelecek soru budur: Bu kadar mühim bir eser niye *en muteber hadis mecmuaları âilesi*'ne, yâni Kütüb-i Sitte'ye dâhil edilmemiştir?

CEVAP: Bidâyette İslâm âlimleri Muvatta'yı -hadîslerin sahîh oluşunu göz önüne alarak- Kütüb-i Sitte'nin içinde görmüşlerdir. *Rezîn İbnu Mu'âviye el-Abterî, Mecdü'd-Dîn Ebu's-Se'âdat, İbnu'l-Esîr,* Muvatta'yı Kütüb-i Sitte'-den mütalaa edenlerdendir. Ancak, bu eserin bir hadîs kitabından ziyâde bir fıkıh kitabı olarak yazılmış olması ve dolayısiyle içinde *merfu'* hadislerin azınlık teşkil etmesi gibi durumları göz önüne alan muahhar âlimler, Muvatta'yı hadîs kitapları arasında mütâlaa etmemek gerektiği kanaatini izhâr etmişlerdir. Şu halde, Muvatta'yı Kütüb-i Sitte meyanında zikretmiyen *muahhar âlimler,*

onun hadislerindeki sıhhat durumunu düşük gördükleri için böyle davranmış değillerdir, muhtevâsının diğer Kütüb-i Sitte kitaplarında olduğu gibi hadîse değil, fıkha ağırlık vermesini gözönüne almışlardır.

Ancak ne var ki, *İmam Mâlik*, fıkıh yaparken öyle bir metod uygulamıştır ki, o sayede İslâm dünyasının en orijinal en müstesna te'liflerinden biri ortaya çıkmıştır: O bir fıkıh kitabıdır, fıkıh kitabı olduğu kadar da hadis kitabıdır. Fıkhın bütün meselelerini imkân nisbetinde *merfu*, *mevkuf* ve *maktu* hadîslerle kaideleştirmeye açıklamaya çalışmıştır. Maalesef, sonraki devirlerde ortaya konanfıkhî te'liflerde hadîsten ziyâde, fukaha'nın akvali dikkati çeker, halbuki temelde onlar da hadîsin dışına çıkmış değillerdir.

MUVATTA TARZI: İslâm'ın rönesansından bahsedilen günümüzde Muvatta tarzının tekrar ihya edilmesi gereğine inanıyoruz. Cehâletin gittikçe arttığı şartlarda hâl-i hazır bir fıkıh kitabını gören nesiller: *"Bunlar imamların sözü, herkes kendine göre konuşmuş, ortada âyet var hadîs var, bu kaynaklardan biz de istifâde ederiz"* gibi câhilane sözler sarfedebiliyorlar. Temelde yanlış olan bu iddiaları söylemeye cesaret veren, söyleyenin vicdanında haklılık uyandıran şey dediğimiz gibi fıkıh kitaplarımızın *Muvatta tarzı*'nı takîp etmemelerinden ileri gelmektedir. Fıkhî hükümden önce onun mukaddes olan ilâhî ve semâvî kaynağı kaydedilmelidir. İnsanları ikna, iz'an, iltizam ve teslimiyete sevkedecek olan husus, kaynaktaki bu kudsiyettir. İşte Muvatta'nın fıkıh kitabı olarak, diğerlerinden üstünlüğü bunu yapmasından ileri gelir. Temas ettiğimiz yanılgıyla günümüzde ortaya çıkan *"bencecilik"i önleyip, müslümanlar arasında fıkhî, itikadî ve hattâ siyasî birliği sağlıyacak olan en müessir yolun bu olduğu kanaatindeyiz.*

Muvatta tarzı'nın, bilhassa beşerî ilimler sahasında daha mühim, daha müessir ve daha orijinal çalışmalara imkân vereceği de bilinmelidir. Psikoloji, sosyoloji, pedagoji, terbiye gibi son zamanların üzerinde ısrarla durup sistematize ettiği ilimler, maalesef Batı'da doğmuş ve üstelik Batının materyalist, hümanist çevrelerince ele alınıp geliştirilmiştir. Temel prensipleri inançsızlığa dayanmaktadır. Bugün için bu ilimlerden vazgeçmek, hatta gereksiz görmek bile mümkün değildir. Yanlış istikamette gelişmelerine seyirci kalıncaya, olduğu gibi bunları Batı'dan alıncaya kadar, bu modern ilim dallarının meselelerini kendi değerlerimiz çerçevesinde tahlîl, terkîb ve yoruma tâbî tutarak

müstakil te'lifat ortaya koymalıyız. İslâm dünyasında bu meselelerde de birliğimizi sağlamak, asırların müesseseleştirdiği içtimaî değerlerimizle tezada düşmeyi önlemek için takip edilecek tek yol var: *Muvatta tarzı*. Bu, her bir beşerî meseleyi: *Âyet, merfu, mevkuf* ve *maktu* hadîs çerçevesinde değerlendirip, -gerekiyorsa- sonra da şahsî yoruma müracaat etmektir.

MUVATTA'NIN ŞÖHRETİ: *Muvatta, İmam Mâlik*'in sağlığında büyük bir alâka ve şöhrete ulaşır. O derecede ki, hacc maksadıyla Medîne'ye gelmiş bulunan halife *Hârun Reşîd*, Muvatta'yı İmam'dan dinler, çok memnun kalır ve üçbin dinar ihsanda bulunduktan sonra:

"*— Bizimle beraber (payîtahta) sen de gel. Ben insanların Muvatta ile amel etmelerine karar verdim. Tıpkı Hz. Osmân (radıyallahu anh)'ın, ümmeti, (aynı imlâya, aynı lehçeye göre çoğaltılan) Kur'ân'a sevkettiği gibi, (ben de fıkıhta Muvatta yoluyla tek mezhebe sevkedeceğim)*" der, Muvatta'nın Kâbe'ye asılmasını teklif eder. İmam şu cevabta bulunur:

"*— İnsanları Muvatta'ya sevketmek mümkün değil. Zira, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâb'ı (radıyallahu anhüm), kendisinden sonra İslâm diyarına dağıldılar ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan gördüklerini, öğrendiklerini oralara götürdüler. Böylece her bölge ahalisi kendine göre bir ilmin sâbidir. Hepsi de haktır ve hepsi de Allah'ın rızasını aramaktadır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) da:* **"Ümmetimin ihtilâfı rahmettir"** *buyurmuştur.*

"*Sizinle gelmek üzere burayı terketme teklîfinize gelince, bu da mümkün değil. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):* **"İnsanlar bilseler, Medîne onlar için daha hayırlıdır"** *buyurmuştur. (Ben bu hadîsle amel etmek istiyorum.) Verdiğiniz dinarlar işte, olduğu gibi duruyor. Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şehrine dünyayı tercîh etmem*".

Şunu da belirtelim ki, bazı rivâyetler, aynı teklifi Hârun'dan önce *Mansûr*'un yaptığını ve İmam'ın her ikisine de red cevabı verdiğini açıklar.

İmâm Mâlik (rahimehullah), ilmî izzet ve kanaatinden hiçbir surette tâviz vermemiştir. Bunun en iyi misâli, Halife *Mansûr*'la arasında geçen bir meseledir: Mansur, ona *mükreh*'in (zor karşısında kalan kimsenin) talâkı ile alakalı hadîsi rivâyet etmeyi yasaklar. Fakat, birisi, fitne düşüncesiyle aynı

meseleden İmam'a soru sorar. İmam da cemaatin huzurunda: **"Müstekreh'e (zorla, baskıyla hanımını boşayana) talak yoktur"** hadîsini rivâyet eder.

Mansur onu kamçılatır. Fakat o hadîs rivâyetini terketmez.

İlmî izzetini korumasıyla ilgili rivâyetlerden bir diğerine göre, Harun Reşîd Medine'ye geldiği zaman İmâm Mâlik'in halka Muvatta'yı okuduğunu, halkın bunu büyük bir alâka ile takip ettiğini işitir. *Vezirî el-Bermekî* ile selam gönderip, Muvatta'yı kendisine de okumasını rica eder. *İmam Mâlik: "Halife'ye benden selam söyle, ilim ziyâret edilir, o ziyaret etmez, ilme gelinir, o gitmez"* der, reddeder. *Hârun: "Kendisine, halktan ayrı olarak okumasını"* teklif edince, *İmam: "İlimde hususiyet onu söndürür"* diyerek bu teklîfi de geri çevirir.

MUVATTA'NIN ŞERHLERİ: Üzerine en çok eser te'lîf edilen kitaplardan biri Muvatta'dır. Ricali, garibleri, müşkilleri, senedleri, hadîsleri vs. için çok sayıda eser te'lîf edilmiştir. Günümüzde bile Muvatta üzerine yeni çalışmalar yapılmaktadır. Biz burada birkaç kitap ismi vereceğiz:

1- Tenvîru'l-Havâlik, *Celaleddin Suyutî*'nindir. Kısa bir şerhtir. Muvatta **ile birlikte hâmiş'te basılmıştır.**

2- Şerhu'l-Muvatta, ***Zürkânî*'nindir. (Ebu Abdillah Muhammed İbnu Abdül-**Bâki (1122/1710). Mısır'da basılmıştır, beş cilttir, tatminkâr bir şerhtir.

3- Et-Temhîd Li-mâ Fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd, *Ibnu Abdilberr* yazmıştır.

4- El-İstizkâr fi Şerhi Mezâhibi Ulemai'l-Emsâr, bunu da *İbnu Abdilberr* yazmıştır.

Ebu Bekr İbnu'l-Arabî (543/1148), *Dehlevî* (1176/1762), *Aliyyül-Karî* (1122/1710), *el-Leknevî, Dârakutnî, İbnu Asâkir*, vs. başkaları da Muvatta üzerine çeşitli çalışmalar yapmıştır.

AHMET İBNU HANBEL

Ahmed İbnu Hanbel İslâm'ın yetiştirdiği pek nâdir alimlerden biridir. Annesi ona hâmile olarak Merv'den ayrılmış 164 yılında Bağdat'ta dünyaya getirmiştir. Nesebi, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la birleşir. Hayatı, Abbasî

İmparatorluğu'nun en parlak dönemine raslar. Babasını küçük yaşta kaybetmiş olmasına rağmen, mükemmel bir tahsîl hayatı geçirmiştir. Devrin büyük alimlerinden ders almıştır: ***Ebu Yusuf, Hüşeym İbnu Beşîr, İbrahim İbnu Sa'd,*** *Sufyan İbnu Uyeyne, Yahya İbnu Ebî Zâide, Abdurrezzâk, Şâfiî, Gunder, Yahya İbnu Saîd el-Kattan, İsmâil İbnu Uleyye.*

Ahmed İbnu Hanbel'in ilim tahsîlinde seyâhatler de mühim bir yer tutar. 186 yılında ilk seyahata başladığını kendisi anlatır. Basra, Kûfe, Vâsıt, Mekke, Yemen ilim için gittiği belli başlı yerlerdir.

Ahmed İbnu Hanbel, ilmî gayreti sonunda bir milyon hadîsî ezberlemiş ve hadîste *hâfız* ve *hüccet* unvanlarını almıştır. *İbrahim el-Harbî: "Evvelîn ve âhirînin ilmini Allah, Ahmed'de topladı"* der. Onun ilmî üstünlüğünü te'yîden *İmam Şâfiî* hazretleri de şöyle demiştir. *"Bağdat'tan çıktığımda Ahmed'den daha efdal, daha âlim, daha fakîh birini geride bırakmadım". El-Kattân* da: *"Bana Ahmed gibisi hiç gelmedi". "Ahmed bu ümmetin nâdir âlimlerinden biridir (harb)"* der. ***İbnu Mâkûla, Sahâbe ve Tâbiîn'in mezheplerini en iyi bilen kişinin Ahmed olduğunu söyler.***

Ahmed İbnu Hanbel'in ilmî yönü kadar diyânet ve takvası da takdîr edilmiştir. Hiç izhâr etmediği bir vera, hiç ara vermediği bir ibâdet sahibi olduğunu *İbnu Hibbân* te'yîd eder. Oğlu *Abdullah: "Babam gece ve gündüz, hergün üçyüz rek'at namaz kılardı"* der.

Ahmed İbnu Hanbel'in bir diğer mümtaz yönü *halku'l-Kur'ân* meselesinde gösterdiği celâdet ve tahammül olmuştur. Mutezile mezhebi, Abbasi sarayına sızmayı becererek, kendi görüşlerini resmî devlet doktrini haline getirmişlerdir. 218-234 yılları arasında sırayla Halîfe *Me'mûn, Mutasım, Vâsık* ve *Mütevekkil* tarafından tam 16 yıl, bu görüşün zorla halka benimsetilmesine çalışıldı. İşe önce ulema ve kuzât gibi yüksek mevkîlerdeki kimselerden başlandı. Önce, *"Kur'ân mahlûktur"* görüşünün gerçek tevhîd akidesi olduğu, bunun aksine inanmanın küfür ve şirk olduğu söyleniyor, bu düşüncede olmıyanların öldürüleceği belirtilip, sonra da teker teker kanaatleri soruluyordu. Hapse atılanlar, kamçılananlar, öldürülenler çoktu. Bu devlet terörü karşısında pekçokları vicdanlarına rağmen inançlarının aksini itiraf etmek zorunda bırakıldılar. Bu baskıya dayanamayıp eğilenler arasında kimler yoktu ki: *Yahya*

İbnu Ma'în, Muhammed İbnu Sa'd, Ahmed İbnu İbrahim ed-Devrakî, Züheyr İbnu Harb Ebu Heyseme vs.

Birçokları belli bir noktaya kadar dayanmış olsa bile baskının sıkleti karşısında neticede "*Kur'ân mahluktur*" demek zorunda kalıyordu.

İşte, târihe *devr-i mihne* diye geçen bu işkenceli, kanlı şiddet devrinde ölümü de göze alıp, fikrini açıkca söylemekten çekinmeyen yegâne şahıs *Ahmed İbnu Hanbel* olmuştur. Mihne devrinde O, 18 ay hapiste kaldı. Ayaklarına zincirler vuruldu. 150 vazifeli kırbaçladı. Dayağın tesiriyle bayılır, ayılınca aynı sorulara maruz kalır, aynı cevabı verirdi. Bu sırada ağır yaralandı, bileği kırıldı, ödürüleceği, hiç ışık olmayan zindana atılacağı tehdidleri yapıldı.

Ahmed İbnu Hanbel, eğilmedi, taviz vermedi. Hep sünnî görüşü açık bir dille müdâfaa etti. İşkence sırasında yapılan ilmî münâzaralarda, muhâtaplarını hep susturdu, cevap veremez hâle soktu. Onun metâneti halka kuvve-i mânevî oldu. Halk bilhassa onun durumuyla ilgilendi, zaman zaman Saray'ın etrafında büyük kalabalıklar teşkîl etti. İşte bu alâkadır ki, Ahmed'i idam hususunda Saray'ın cesâretini kırdı. Herşeye rağmen öldürülmek üzere Bağdat'tan Tarsus'a gönderilirken 218 yılında Halîfe Me'mun'un ölüm haberi gelince, Bağdad'a geri çevrildi.

Bazı âlimler, Ahmed İbnu Hanbel bu metanetî göstermeseydi, mutezilî görüşün hâkimiyetini sarayda daha da kökleştirip, halka intikal edebileceği kanaatini beyan ederler. Bu sebeple, dine gelecek büyük bir fitnenin onun sabrı sayesinde atlatıldığı, bu yüzden hizmetinin büyük olduğu belirtilmiştir. Mesela *Ali İbnu'l-Medînî:* "*Allah bu dini ridde zamanında Ebu Bekir (radıyallahu anh)'le, mihne zamanında Ahmed'le te'yîd etti*" der. *İbnu Hibbân* da: "*...Allah onunla Muhammed ümmetine yardım etti. Yani, (bir lutf-i ilâhi olarak) mihnet sırasında sabredip direndi. O kendisini Allah için feda ederek, öldüresiye atılan dayaklara mâruz kaldı. Allah onu küfürden korudu ve kendisine uyulacak bir önder, sığınılacak bir melce yaptı.*"

Hem Ahmed İbnu Hanbel'in hizmetinin büyüklüğünü daha iyi anlamak ve hem de her zaman mâruz kalınmış ve -insanlık hayatta kaldığı müddetçe- maruz kalınmaya devam edilecek bu çeşit siyasî baskılar karşısında ülemanın göstereceği metânet, sabır ve direnmenin tesîr ve kıymetini belirtmek üzere

mevzuyu derinlemesine tahlîl etmiş bulunan *Talât Koçyiğit*'in "Hadîscilerle Kelamcılar Arasındaki Münâkaşalar" adlı kitabından bir pasaj sunuyoruz.

"Yahya İbnu Maîn'in halku'l-Kur'ân'ı ikrarı, İmam Ahmed İbnu Hanbel üzerinde çok büyük tesir icra etmişti. İlerde de zikredeceğimiz gibi, İbnu Hanbel, Mutezile mezâlimine karşı direnen yegâne kimse idi. Ona göre, içlerinde Yahya İbnu Maîn ve Züheyr İbnu Harb gibi meşhur hadîs imamlarının bulunduğu bu ilk gurup, eğer halifeye karşı direnseler, Kur'ân'ın mahluk olmadığını müdafaa etselerdi, durum bu derece inkişâf etmez ve Halîfe, daha başkalarını da imtihan etmek cesaretini gösteremezdi. Fakat onlar ikrar ettiler ve imtihan hadîsesinin daha geniş bir şekilde yayılmasına önayak oldular. Ahmed İbnu Hanbel, bu sebepten Yahya İbnu Maîn'e darılmıştı. O derecede ki, İbnu'l Cevzî'nin rivâyeti doğru ise, bir hadîs imamı olarak, daima methettiği Yahya İbnu Maîn'in, Halife'nin arzusuna uyduğu ve Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylediği için, hadîslerinin yazılamayacağını, ondan hadîs rivâyet edilemeyeceğini söylemiştir. Yine İbnu'l-Cevzî'nin rivâyetine göre, Ahmed İbnu Hanbel hastalandığı zaman, kendisini ziyârete gelen Yahya İbnu Ma'în'e, aynı sebepten, yattığı yerde arkasını dönmüş, onun yüzüne hiç bakmamış ve onunla hiç konuşmamıştır."[35]

Ahmed İbnu Hanbel, Halife Mütevekkil'in hilafetinin ikinci yılında yani hicrî 234, miladi 848 yılında mihne kaldırıldıktan sonra resmî itibâra da mazhar olmuş, gıyâbında âilesine maaş bile bağlanmıştır. *Bişr İbnu'l Hâris: "Allah, Ahmed'i saf altın olarak çıkacağı bir ateşe atmıştır"* der.

241 yılında vefat ettiği zaman cenâzesine, *Zehebî*'nin yazdığına göre, 60 bin kadın 800 bin erkek olmak üzere büyük bir kalabalık katılmış ve cenâze

---

35) Abdullah İbnu Hanbel'in "**Mihne**" vesilesiyle kırıldığı Yahya İbnu Maîn'in ne kadar mühim bir şahsiyed olduğunu şu şehadetten anlamak mümkündür: "Hilâl İbnu'l-Alâ der ki: "Allah bu ümmete zamanlarında dört şahısla nimette bulundu. Şafii ile; O, Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'ın hadîslerini öğrenip fıkıhnı ortaya koydu. Ahmed'le; O mihne sırasında zulme karşı direndi; Yahya İbnu Maîn'le; O, Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'ın hadîslerinden uydurmaları ayıkladı ve uydurmalara karşı korudu. Ve Ebu Ubeyd'le bu zat da **garib** kelimeleri açıklayarak hadîslerin anlaşılmasını kolaylaştırdı."

namazı kılmıştır. *İbnu Hacer* kaydeder ki tam 230 yıl sonra Ahmed İbnu Hanbel'in kabrinin yanına *eş-Şerîf Ebu Cafer İbnu Ebî Musa* için kabir kazılırken, İmam'ın kabri açılır ve bu esnada kefeninin hiç çürümemiş, kirlenmemiş, taptaze kaldığı görülür.

TALEBELERİ:

Şüphesiz Ahmed İbnu Hanbel'in İslâm'a hizmeti mihne sırasında gösterdiği direnmeden ibaret değildir. Hadîsin kendisinden sonrakilere sıhhatlî bir şekilde intikâline de köprü olmuştur. *Buhârî, Müslim, Şâfiî, Abdurrezzâk, Vekî, Ebu Kudâme es-Serahsî, Yahya İbnu Adem, Ebu'l-Kasım el-Bagavî,* iki oğlu *Abdullah* ve *Sâlih, İbnu Vehbî* gibi meşhurlar Ahmed İbnu Hanbel'in talebeleri arasında zikredilirler.

MEZHEBİ:

Ahmed İbnu Hanbel, *hüccet* mertebesinde bir *muhaddis* olmaktan öte büyük bir fakîh ve *müçtehiddir. Hanbelî Mezhebi*'nin kurucusudur. Fıkhî görüşlerini öncelikle hadîslere dayandırır. *Ehl-i hadîs* denen ilmî bir guruba mensuptur. Bunlar her meseleyi hadîsle çözme taraftarıdır. "*Bana göre Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan olma ihtimali bulunan bir söz (yani zayıf bir hadîs), insan sözünden (yani fukahânın kıyasından) daha iyidir*" derler. Bu sebeple bir mesele ile ilgili zayıf bir hadîs varsa orada kıyası terkederek o zayıf hadîsle amel ederler. Hadîse olan bu kuvvetli bağlılık, bir kısım hükümleri pek zayıf hadîslere dayandırmaya sebep olmuştur.

Sahâbe'nin görüşlerine ittiba da Ahmed İbnu Hanbel'in mühim bir prensibidir. Bir konuda Ashâb'tan farklı iki veya üç görüş rivâyet edilmişse o konuda Ahmed'in iki veya üç görüşü var demektir. Bu tutumu sebebiyle, onu fukahadan addetmemek görüşünde olanlar bile çıkmıştır. *İbnu Abdi'l-Berr* ve *Taberî* gibi. Bu yüzden Hanbeliler Taberî'ye karşı husûmet beslerler. Ancak çoğunluk itibariyle İslâm âlimleri, onun müçtehîd bir fakîh olduğunu, mezhebinin diğer mezhepler gibi *Kur'ân, sünnet, icma* ve *kıyâs*'a dayandığını kabûl ederler. Ancak mübrem zaruretlerde re'ye cevaz verir ve imkân oldukça, fıkhî ahkâmı doğrudan doğruya hadîsten çıkarır.

Hanbelîler, sünnete olan sıkı bağlılıkları sebebiyle, bid'atı reddetmede diğer mezhep mensuplarından daha çok şiddet gösterirler. 661-728 yıllarında

(Miladî 1263-1328) yaşamış olan *Takiyyud'dîn İbnu Teymiye* ve onun sâdık talebesi ***Muhammed İbnu Kayyim el-Cevziye*** **(751/1351) Hanbelî Mezhebi** lehinde yeniden mücâdeleye girişmiş ve şu iki prensibte ısrar etmişlerdir.

1- Kur'ân ve hadîs'in aklî izâhını yâni te'vîl'i reddetmek.

2- Her çeşit bid'atı ve bu meyanda mezar ziyâretini, evliyâdan istimdadı reddetmek.

Birçok meselede icma-yı ümmete muhâlefeti gerektiren bu davranış sünnî çevrelerde soğukluk uyanmasına sebep oldu. Kendilerini tekfîre kadar götüren reaksiyonlar ortaya çıktı. Bu durum Hanbeli Mezhebi'nin gözden düşmesine yol açtı. O derece ki, İslâm Ansiklopedisi'nin verdiği bilgiye göre, 1906'da ***Ezher Üniversitesi*'nin Hanbelilere mahsus bölümünde Rivakü'l-Hanâbile'de)** 3 Hanbeli muallimle 28 talebe kalmıştır. O yıl Ezher'de 312 muallim ve 9069 talebenin mevcudiyeti söz konusudur.

Onsekizinci asırda ortaya çıkan *Vahhâbî* hareketi de *İbnu Teymiye*'nin bir devamından başka bir şey değildir. Temelde, Hanbelî Mezhebi'nin ısrar ettiği, yukarıda kısaca temas ettiğimiz sünnet anlayışı yatar.

ESERLERİ:

Ahmed İbnu Hanbel, bir çok eser vermiş bir zattır: Kitâbu'z-Zühd, Kitâbu'l-İlel, Kitâbu's-Salât ve mâ Yelzemu fîhâ, er-Reddu alâ'l-Zenâdika ve'l-Cehmiyye fî mâ Şekket fîhi min Müteşâbihi'l-Kur'ân, Kitâbu't-Taâti'r-Resûl, **Kitâbu's-Sünne, Fetâva, Mesâilu's-Sâlih, et-Tefsîr, en-Nâsih ve'l-Mensûh, el-Müsned gibi.**

EL-MÛSNED

Ahmed İbnu Hanbel'in en hacimli, en meşhur eseri Müsned'idir. Müsned tarzında yazılmış bulunan pek çok hadîs kitabı içerisinde de en çok şöhrete erişen Ahmed İbnu Hanbel'in müsnedidir. El-Müsned denince bu kastedilir.

Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'i iki sebeple alâka görmüş ve şöhrete ermiştir: 1- Muhtevasının zenginliği, 2- Hadîslerin sıhhatı.

El-Müsned, onbini mükerrer olmak üzere kırk bin civarında hadîs ihtiva etmektedir. Hadîsler müsned esasına göre tanzîm edilmiştir. Yani, hadîsleri, rivâyet eden sahâbelerinin adına nisbet ederek zikretmek, mevzuuna göre de-

ğil. Bazı yorumcular, bu tarzın, hadîsleri ezberlemek maksadıyla tanzîminden ortaya çıktığını söylemişlerdir. Öncelikle fıkhî istifâde düşünülseydi, sünen tarzına baş vurulurdu. Nitekim, bundan çok daha önce yazılmış olan *Zeyd İbnu Ali Zeynelâbidîn*'in eseri ile İmâm Mâlik'in eseri, hadîsleri fıkıh bablarına göre tanzîm etmişlerdir.

Ahmed İbnu Hanbel, sahâbeleri fazîlet sırasına göre tanzim etmiştir. Bunda temel prensip İslâm olmadaki önceliktir. Bu sebeple *Aşere-i mübeşşere* dediğimiz cennetle müjdelenen on kişi ilk başta gelir. Sonra bunlara yakın olanlar, sonra *Ehl-i Beyt* ve *Benu Hâşim*'e mensûb olanlar, bunları Mekkeliler, Medineliler, Şamlılar, Basralılar,Ümmehatu'l-mü'minîn ve diğer kadın sahâbeler tâkip eder.

Tabiîki bu tarz tanzîm edilmiş bir kitapta değil bir hadîs, bir sahâbenin müsnedini bulmak bile çok zor bir iştir. Bu sebeple Müsned'in yeni baskılarının baş kısmına, kitapta müsnedi olan sahâbelerin alfabetik sıraya göre isim listeleri konmuştur. İstenen ismin karşısında, o zatın müsnedi kaçıncı cilt ve sayfada yer almıştır, hemen bulmak mümkündür.

Ahmed İbnu Hanbel, el-Müsned'i bir rivâyete göre 1.000.000, diğer bir rivâyete göre 750.000 hadîsten seçerek ortaya koymuştur. Eseri yirmisekiz yıl kadar çalışarak 228'de tamamladığı rivâyetlerde gelmiştir.

EL MÜSNED'İN SIHHAT DURUMU:

Ahmed İbnu Hanbel "*sahîh*" hadîsleri toplayan bir eser te'lif ettiğini iddia etmemiştir. Ehl-i hadîs denen diğer âlimler gibi, o da ulemaca terkinde ittifak hâsıl olmadıkça, kizbi zâhir olmadıkça râviden hadîs almıştır. Mecbûr kalmadıkca muhaddisleri cerhetme cihetine de gitmemiştir. Buna rağmen Müsned'e aldığı hadîsleri seçerek almış ve devamlı ayıklamalar yapmıştır. Oğlu *Abdullah*'ın rivâyetine göre ölüm döşeğinde bile Müsned'den bir hadîsin çıkarılmasını emretmiştir.

Bugünki Müsned'in muhtevasında dörtte bir nisbetinde oğlu *Abdullah*'ın ilâvesi vardır. Az miktarda da, Müsned'i Abdullah'tan rivâyet eden *Ebu Bekr Ahmed İbnu Ca'fer el-Kati'î*'nin (v. 368/978) ilâvesi vardır.

Hadîs üstadları Müsned'in hadîslerine bir bütün olarak "*sahîh*" demezlerse de "*makbûl*" derler. Esâsen tenkide mâruz kalan hadîsler daha ziyâde *Ebu*

Bekr el-Kâti'î ve oğlu *Abdullah*'ın ilâve ettikleri arasında yer alır. *Muhammed İbnu Ca'fer el-Kettânî,* Müsned'in hadîsleriyle ilgili şu bilgileri dermeyan eder: "*...Bazıları mübâlağa ederek Müsned'e "sahîh" vasfını, ıtlak etmişlerdir. Ancak gerçek şudur: İçinde çok miktarda zayıf hadîs var.*" Zayıflıkta bir kısmının durumu daha da ileri gider. Öyle ki, *İbnu'l-Cevzî* meşhur el-Mevzuat adlı kitabında, Müsned'in bir kısım hadîslerinin mevzu (uydurma) olduğunu söylemiştir. Ancak, *Hâfız Ebu'l-Fadl el-Irakî* bazı hadîslerden mevzuluk iddiasını reddetmiştir. Geri kalanlardaki mevzuluk iddiasını da Hâfız İbnu Hacer (el-Kavlu'l-müsedded fi'z-zebbî an Müsnedi Ahmed adlı kitabında) ve Suyutî (İbnu Hacer'in mezkûr kitabına yaptığı ez-Zeylu'l-Mümehhed alâ'l-Kavli'l-Müsedded adlı zeylinde) reddederler. Bunlardan *İbnu Hacer, Müsned*'in içerisinde hiçbir mevzu hadîsin olmadığını söyler ve "*Sahîh hadîsleri cemetmek maksadı gütmeksizin ortaya konmuş te'liflerin en güzeli olduğuna hükmeder. Der ki: "Müsned'de Sahîheyn'e ziyâde teşkil eden* ***hadîsler, zayıflıkla Sünenu Ebî Dâvud ve Tirmizî'de mevcut Sâhiheyn'e zi-*** *yâde hadîslerden daha ileri değildir*". Bâzı âlimler de şöyle demiştir: "*Müsned'de yer alan zayıf hadîslerin durumu, müteahhîr ulemânın sahîh addettiği hadîslerden geri değildir.*"

Suyutî: "Müsned'in içindeki her hadîs makbuldur, zira *zayıflar da hasen'e yakındır*" der.

İbnu'l-Cevzî tarafından *mezvû* olduğu ileri sürülen hadîslerin sayısı 29'dur. *Irakî*'nin ilâve ettiği miktar da 9'dur. Bu iddiaların doğruluğu bilfarz bütün **âlimlerce kabul edilmiş bile olsa 30 bin hadîslik bir te'lifde fazla bir şey ifade etmez. Kaldı ki, bu iddianın sahibi, *İbnu'l-Cevzî* vasfı *müteşeddîd* olan bir zâttır, *İbnu Hacerve Suyûtî* gibi cerh ve ta'dîl'de görüşleri mûteber olan mûtedil âlimlerce reddedilmiştir. Bu durum da Ahmed İbnu Hanbel'in** Müsned'inde yer alan hadîslerin sıhhat durumu hakkında ikna edici bir bilgi verir. Nitekim ileride belirteceğimiz üzere, *Dehlevî,* Müsned'i Ebu Davud, Tirmizî, Nesaî'nin tabakasında (ikinci tabaka) zikredecektir.

MÜSNED'İN RİVAYETİ:

Ahmed İbnu Hanbel'in *Müsned*'ini, önce oğlu *Abdullah* almış o da talebesi *Ebu Bekr Ahmed İbnu Ca'fer el-Katî*'î'ye rivâyet etmiştir. Şu halde elimizdeki Müsned nüshası *el-Kati'î* rivâyetidir. Gerek *Abdullah* ve gerekse

***el-Katî'î*'nin *Müsned*'e ilâvelerde bulunduğunu söylemiştik. Bunu rivâyet sigasından anlamak mümkün:**

1- Ahmed'in rivâyetleri şu sigayla başlar:

Haddesenî Abdullah haddesenî Ebî. (Yani: Bana Abdullah rivâyet etti ve dedi ki: Bana babam (Ahmed) rivâyet etti ve dediki...)

2- Abdullah'ın ilaveleri şu sigayla başlar:

Haddesenî Abdullah, haddesenî fülân (yani bana Abdullah anlattı, ona da falan anlattı...)

3- Ebu Bekr el-Katî'î'nin ilâveleri de şöyle başlar:

Haddesenî fülan (yani bana falanca anlattı...)

Ayrıca Abdullah, Müsned'i babasından hep *sema* yoluyla almamıştır. Bir kısmını sema, bir kısmını *arz*, bir kısmını *vicâde*, bir kısmını *sema-arz*, bir kısmını da *sema-vicâde* yoluyla almıştır. Hadîslerin sevk sigasından bunlar derhal anlaşılmaktadır.

MÜSNED ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Müsned, kıymeti nisbetinde âlâka görmüş, eskiden beri istinsâh edilmiş, üzerine bazı çalışmalar yapılmış bir kitaptır. Keşfu'z-Zünûn, Müsned üzerine *Ebu Ömer Muhammed İbnu Abdi'l-Vâhid*, *Sirâcü'd-Din Ömer İbnu Ali* (İbnu Mulakkin diye meşhurdur), *Suyûtî*'nin çeşitli çalışmalar yaptığını *Ebu'l-Hasan İbnu Abdi'l-Hâdi es-Sindî*'nin (v. 1139/1726) geniş bir şerh yaptığını belirtir.

Muasır muhaddislerden Mısırlı *Ahmed Muhammed Şâkir* (merhum) Müsned'deki hadîsleri tahkik ederek, numaralayarak yeni bir baskıya başlamış; her cildin sonuna, hadîsleri konularına göre tertiplenmiş hadîs numaralarını muhtevî listeler koymuş, isnadları açıklayan dipnotlar koymuş, ancak çalışmayı tamamlayamadan vefat etmiştir.

Müsned üzerine, yine Mısır'da yapılan bir çalışma *Ahmed Abdurrahman es-Sâati*'ye aittir. Bu zat, Müsned'deki hadîsleri konularına göre tertiplemiş, senedleri, sahâbe hâriç, atmış, birçok konuya temas eden hadîsleri bir yerde tam olarak vermiş, başka yerlerde sâdece bâbla ilgili kısımları almak suretiyle kısaltmıştır. el-Fethu'r-Rabbânî li-Tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed İbnu Hanbel eş-Şeybânî adını taşıyan eser yedi ana bölüme (kitap), her bölüm

bâblara ayrılır. *Es-Saâtî,* sonradan esere, kelime açıklamasıyla sınırlı diyebileceğimiz kısalıkta bir de şerh eklemiştir. Bugün beraberce 16 cilt halinde matbûdur.

Ahmed İbnu Hanbel'in Müsnedî'ndeki hadîslerin baş kısmını esas alarak, Müsned'deki yerlerini gösteren alfabetik bir fihristi 1985 yılında basılmıştır. Eserin sâhibi *Ebu Hâcir Muhammed es-Saîd İbnu Besyûnî*'dir. Beyrut'ta basılmıştır.

Hal-i hazırda, Müsned'in 1313 yılında Mısır'da yapılmış bir baskısı ve o baskıdan yapılan ofset baskıları piyasada mevcuttur.

KÜTÜB-İ SİTTE
MÜELLİFLERİ, ŞARTLARI, MEVKİLERİ

KISA TANITMA: "*Kütüb*" Arapça'da kitaplar demektir, "*sitte*" kelimesi de *altı* olunca, *Kütüb-i Sitte altı kitap*lar mânâsına gelir. Tasnif devrinin en mühim teliflerini teşkil ederler. Bunlar *Buhârî* ve *Müslim*'in Câmîleri ile *Ebu Davud, Tirmizi, Nesâî* ve *İbnu Mâce*'nin Sünenleridir.

Evet *Kütüb-i Sitte* altı meşhur kitabın teşkîl ettiği bir grup kitabı ifâde eder. Bunların şöhreti önce, yazılışlarındaki gâyeden ileri gelir. Müellifleri, bunları te'lîf ederken: "*Sahîh hadîsler*"den müteşekkil bir eser te'lîf etmeyi gâye edinmişlerdir. Ortaya konan pek çok hadîs mecmuasında "*sahîhlerini seçmek*" diye peşin bir prensip ve gâye olmamıştır. Ancak bu kitaplarda o gâye güdülmüş ve bunda büyük ölçüde muvaffak olunmuştur.

Arkadan gelen İslâm uleması, dinî veya dünyevî meselelerin çözümünde, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında, ahlâk ve âdâb'ın tanziminde vs. hadîse duyduğu ihtiyacı karşılamak için sıhhat durumu üstün olan bu kitaplara müracaat etmiştir.

Ravilerinin tanıtılması, garîb kelimelerinin açıklanması, hadîslerinin şerhedilerek herkesin anlıyacağı hale getirilmesi gibi bir kısım çalışmaları da âlimler daha ziyâde bu eserler üzerine yapmışlardır. Bir başka ifâde ile İslâm uleması, sıhhat yönünden arzettiği ehemmiyet nisbetinde hadîs kitaplarına himmet ve alâka göstermiştir. Bu nisbette de o kitaplar meşhur olmuşlar ve kıymet kazanmışlardır.

UMUMÎ BİLGİLER:

Kütüb-i Sitte'nin her biri hakkında ayrı ayrı bilgi vermezden önce bazı umumî bilgiler kaydetmek isteriz:

1- Sıhhat dereceleri farklıdır. Yâni hepsine "*sahîh*" vasfı ıtlak edilirse de; sıhhatte hepsi aynı derecede eşit değildir. Bu açıdan *Buhârî* en başta gelir. *İbnu Mâce* en son sırada yer alır.

2- Bir kitabın içindeki bütün hadîsler eşit derecede değildir. Yani, kitaplara "*sahîh*" vasfı umumiyet itibâriyle, hadîslerinin çoğunda hâkim olan vasfa binaen verilmiştir. Meselâ Buhârî'nin bütün hadîsleri aynı eşitlikte "*sahîh*" değildir. Bazılarının sıhhati, diğerlerine nazaran daha üstündür.

3- Sıhhat yönüyle en üstün hadîsler sâdece Buhârî'de değildir. "*Buhârî en üst*", veya "*İbnu Mâce en alt mertebede yer alır*" derken bu *üstünlük* veya *mâdunluk* her bir hadîs için geçerli değildir. İbnu Mâce'de, Buhârî'nin en sıhhatli hadîsleri derecesinde hadîs bulunabilir ve gerçekten de mevcuttur. Buhârî'de de İbnu Mâce'nin bazı hadîslerindeki sıhhata erişemiyen, derecesi düşük hadîsler bulunabilir ve vardır da.

4- Bu kitaplarda tekrar edilen hadîsler vardır. Yani bir hadîs, bir kitabın içinde bir kaç kere tekrar edilmiş olabilir. Bu hadîs sâdece bir kitapta değil, altı kitabın bir kaçında veya hepsinde tekerrür edebilir. Söz gelimi Buhârî, bir hadîsi, o hadîste mevcut farklı fıkhî hüküm sayısınca değişik yerlerde tekrâr eder. Aynı bir hadîsin diğer kitaplarda da yer alması sıkca görülen bir vak'adır.

5- Kütüb-i Sitte müellifleri hadîslerin sıhhatini aramakta prensip olarak müşterek iseler de, sahîh olması için koştukları şartlarda az çok farklılıklar var. Buhârî en sıkı şartları koştuğu için onun kitabı Kur'ân'dan sonra en sahîh kitap addedilmiştir.

6- Kütüb-i Sitte'nin hepsi, hadîsleri, mevzularını esâs alarak tanzîm ederler. Namazla ilgili olanlar, oruçla ilgili olanlar bir arada verilir. Hadîslerin tanzîminde tâkip edilen bu temel prensip hepsinde müşterek olmakla birlikte, yine tanzîm yönüyle, aralarında, bâzı teferruat ve inceliklerde farklar vardır. Söz gelimi Müslim, bir hadîsin bütün turûkunu bir arada vermeyi mühim bir prensip yaparken Buhârî böyle bir hususu hiç düşünmemiştir, o fıkıh yapmayı

esas alarak, hadîsleri, içindeki fıkha göre, her seferinde bir başka tarîkini vererek tekrar eder.

7- *Buhârî* ve *Müslim* dâhil, hiç biri, kendi kitabı dışında kalan hadîslerin gayr-ı sahîh olduğunu iddia etmemiştir.

8- Sırf sahîh hadîsleri ihtiva eden bir kitap yazma işini ilk ele alıp gerçekleştiren *Buhârî* olmuştur. Diğerleri onun açtığı çığırda yürümüşlerdir.

HADÎS MİKTARI:

Kütüb-i Sitte'de ne kadar hadîs vardır? diye bir soru hatıra gelebilir. Buna kesin bir rakam verilemez. Çünkü, yukarıda belirttiğimiz vechile, her kitapta mevcut olan hadîs sayısını *tekrarlı* ve *tekrarsız* diye ayrı ayrı mütâlaa etmemiz gerektiği gibi, toplam altı kitabın tekrar olan ve olmayan hadîslerini de ayrı ayrı mütâlaa etmemiz gerekmektedir. Ve ayrıca, mâna itibariyle birbirine çok yakın hadîsler var. Bunların senetleri farklı olduğu için hadîsler ayrı ayrı sayıya girer. Öte yandan bir kısım hadîsler, aynı sahâbenin rivâyetidir, sonradan ravilerde değişiklik olmuştur. Normalde bunlar da ayrı ayrı sayıya girer. Öyle ise, aynı veya yakın muhtevadaki hadîsleri senedine bakarak, ayrı ayrı sayıya dâhîl etmiş oluyoruz. Halbuki mâna açısından bir mütalaa etmek daha uygundur. Demek ki, hadîslerin miktarını tesbitte bâzı zorluklar söz konusu. Biz yine de bir fikir vermek için şu rakamları kaydedeceğiz:

Buhârî	*9082* hadîs (Tekrarlarıyla)
Müslim	*7275* hadîs (Tekrarlarıyla)
Nesaî	*5724* hadîs (Tekrarlarıyla)
Ebu Dâvud	*5274* hadîs (Tekrarlarıyla)
Tirmizî	*3951* hadîs (Tekrarlarıyla)
İbnu Mace	*4341* hadîs (Tekrarlarıyla)
Toplam	*35647* hadîs (Tekrarlarıyla)

Bazılarınca *Kütüb-i Sitte*'den sayılması haysiyetiyle Muvattayı da göz önüne almak gerekirse, *Muhammed Fuad Abdulbâki*'nin baskısı itibariyle 1826 hadîs mevcuttur.

En başta AÇIKLAMALAR kısmında da belirttiğimiz üzere, altıncı kitabı Muvatta olan *Kütüb-i Sitte*'nin muhtasarı durumundaki Teysîru'l-Vüsûl'da **5.988 hadîs mevcuttur. Hemen belirtelim ki, bu eserin müellifi *İbnu Deybe* kitaba, *Kütüb-i Sitte*'de bulunmayan bir kısım hadîsler ilâve etmiştir ve ayrı-**

ca yukarıdaki sayıya öyle rivâyetler girmiştir ki, muhteva olarak bir öncekinden ayırmak, müstakil addetmek zordur.

Şu halde, *Kütüb-i Sitte*'deki hadîslerin sayısı hususunda izâfiliği esas alıp, ortalama takrîbî, nisbî rakamlardan söz etmek gerekir.

KÜTÜB-İ SİTTE'NİN ŞARTLARI

Hadîs ilmi açısından *Kütüb-i Sitte*'nin şartlarının bilinmesi mühim bir meseledir. Ancak hemen belirtelim ki, bunların şartları şunlardır diye üç beş maddede sıralayıvermek mümkün değildir. Sebebine gelince:

1- *Muhammed İbnu Tâhir el-Makdisî*'nin ifâdesiyle, İmamlardan hiç biri: "*Ben kitabıma şu şartlara uygun olan hadîsleri aldım*" diye bir açıklamada bulunmamıştır(36). Bazı münferid beyanlar varsa da bunlarla genellemeye gitmek mümkün değildir.

2- Aradıkları şartlarda müşterek prensiplerle birlikte, her birinin kendine has nokta-i nazarı ve şurûtu var.

Bu sebeplerden dolayı tâ bidâyetten beri muhakkik âlimler, *Kütüb-i Sitte* imamlarının istinad ettiği şartları, o kitapları inceleyerek, hadîsleri rivâyet eden râvilerin durumlarını, taşıdıkları evsafı tedkik ederek bulmanın gereğine inanmışlardır. Bu maksadla bazan müstakil eserler yazılmış bazan da umumî eserlerde yeri geldikçe meseleye temâs edilmiştir.

MÜSTAKİL ESERLER: Kütüb-i Sitte'nin şartları üzerine te'lîf edilen müstakil eserler şunlardır:

1- *İbnu Mende* diye meşhur *el-Hâfız Ebu Abdillah Muhammed İbnu İshâk* (v. 395/1004): Şurûtu'l-Eimme Fi'l-Kırâeti ve's-Semâi ve'l-Münâveleti ve'l-İcâze.

2- *El-Hâfız Muhammed İbnu Tâhir el-Makdisî* (507/1113): Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte.

3- *El-Hâfız Ebu Bekr Muhammed İbnu Musa el-Hazimî* (584/1188): Şurutu'l-Eimmeti'l-Hamse.

---

36) Makdisî, **Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte**'de kesin ve mutlak bir uslûpla bu iddiada bulunur. Bunu ıtlâk'ı üzere almak yanlış olur. Zira görüleceği üzere Buhârî, Müslim ve Ebû Davud'un bazı açıklamaları mevcuttur.

MÜŞTEREK ŞARTLAR:

Kütüb-i Sitte imamlarından her birinin, diğerinden farklı olan yönlerine geçmeden müştereken tâbi olduğu şartları belirtmede fayda var. Kitabımızın Usul Bahsi'nde daha geniş olarak durulacağı üzere, bir rivâyetin sahîh olabilmesi için, bütün İslâm ulemasının müştereken kabul ettiği bazı temel şartlar bulunmakta. Bu şartları *Kütüb-i Sitte* imamları aynen aramışlardır. Onlar, sahîh hadîsi tarîf ederken zikredilen evsaf olup, şunlardır:

1- Ravi *müslüman olacak*, gayr-ı müslimin rivâyeti alınmaz.

2- Râvi *âkil olacak*, mümeyyiz olmayan çocuk veya mecnunun rivâyeti makbul değildir.

3- Râvi *doğru sözlü olacak*, yalancı bilinen kimsenin rivâyeti alınmaz.

4- Râvi *meşhur olacak*, yani kendisinden, en az iki kişi hadîs almış olacak veya cerh ve tâdîl yönünden hali bilinecek.

5- *Müdellis olmayacak*, yani hadîs rivâyetini dürüst şekilde yapmalıdır. Hadîsin, gerek senedinde ve gerekse metnindeki bir kısım kusurları gizlemeye kalkarsa bu kimsenin rivâyeti sahîh olmaz.

6- *Diyânet sahibi olacak*, fâsık olmayacak. Farzları yapmayan, haramları işleyen kimseden hadîs alınmaz.

7- *İtikadı düzgün olacak*. Küfrünü gerektiren sapık inanç sahiplerinden hadîs alınmaz. Ehl-i bid'a denen şiadan hadîs alınırsa da, onların küfre götüren bâtıl inançlara düşenlerinden alınmaz.

8- *Mürüvvet* denen insanî yönü, *ahlâkî* durumu, *örf* ve *edeb* kaidelerine riâyetkârlığı da aranmıştır. Mürüvveti noksan kimselerin rivâyette dürüst olamıyacağı, hadîslerinin sahîh addedilmemesi gereği kabul edilmiştir.

9- *Zabt'ı tam olacak*. Yazdıklarına, ezberlediklerine hâkim olacak.

Bu sayılanlardan 1., 3., 4., 5., 6; 7. ve 8. maddeler bazan ADALET kelimesiyle ifâde edilir. Râvi adâlet sâhibi olmalıdır dendi mi hepsi kastedilmiş olur.

Bunlar râvilerde aranan şartlar. Bu şartlarda çoğunluk müttefiktir. Bazı teferruatta farklılıklar söz konusudur, bunlara usul bahislerinde temas edeceğiz.

10- *İttisal şartı*. Hadîsin sıhhatine tesîr eden mühim bir şarttır. Senette ko-

pukluk olmamalıdır. Yâni rivâyet, Resûlullah(aleyhissalâtu vesselâm)'a kadar birbirini görmüş olan râviler kanalıyla gelmelidir.

11- *Muhâlefet olmamalıdır.* Yani hadîs, bir başka hadîs'in veya âyetin hükmüne muhâlefet etmemelidir. Muhalefet taşıyan hadîslere *şazz, münker* gibi isimler de verilmiştir.

12- Son bir müşterek şart hadîsin *muallel* olmamasıdır. Yani herkesin farkedemiyeceği, hadîs ilmini çok iyi bilenlerin keşfedeceği gâmız, ince bir kusur.

Şu halde, bir hadîsi sahîh kabul edebilmek için bu şartları aramada âlimler müttefiktirler. Bunlardan biri eksik olsa hadîs *''sahih''* olmaz.

HUSUSÎ ŞARTLAR:

Yukarıda kaydedilen şartlarda herkes müşterek olmakla beraber, bunların anlaşılması ve tahakkuk şartlarına inildikçe ortaya çıkan teferruatta ayrılıklar, farklılıklar zuhûr etmektedir. Burada kaydedeceğimiz en mühim mesele *ittisal*'in tahakkukuyla ilgili hususî şarttır. Buhârî bu meselede münferid ve çok kesin bir yol tutmuştur.

Ona göre, ittisalin gerçek mânada tahakkuku, râvi hadîsi kimden rivâyet ediyorsa, onunla berâberliği zanna dayanmamalı, kesin olmalı ve mümârese şartı gerçekleşmelidir.

Bu husus râvinin şahsî vasfına girmez, hocası ile temas durumunu ifade eder. Râvi şahsî vasıflarıyla mükemmel olsa bile, hadîs rivâyet ettiği kimse (şeyhi veya hocası) ile temâs ve berâberlik durumu ikna edici değilse, Buhârî hazretleri o rivâyeti sahîh addetmez.

RÂVİLERİN TABAKALARI:

Mevzumuza girerken isminden bahsettiğimiz *Hâzimî,* Kütüb-i Sitte kitapları arasında mevcut olan farkları göstermek maksadıyla, râvileri, az yukarıda verdiğimiz vasıflara uyma yönlerinden bir sınıflamaya -kendi ifâdesiyle tabakalara ayırmaya- tabi tutar. Ona göre, hangisi olursa olsun, bütün râviler şu beş tabakadan birinde yer alır, rivâyeti de ona göre sıhhat açısından az veya çok bir değer taşır:

BİRİNCİ TABAKA: Bunlar, bir râvide aranan bütün sıhhat şartlarını, gerek *adâlet* ve gerekse *zabt* yönünden tam ve eksiksiz olarak hâiz olan râvilerdir.

Ayrıca, hadîs aldığı zâtı uzun müddet görmüş, tam bir mümârese, tanışma hâsıl olmuştur.

Bu tabakada olan râviler sıhhatce en üstün râvilerdir. Rivâyetleri bir babta *asıl* olarak kabul edilir.

Bu tabaka *Buhârî*'nin tabakasıdır. Buhârî bir hadîsi sahîh kabul ederek herhangi bir bâba asıl yapmak için, bu şartları haiz râvilerce rivâyet edilmesini şart koşmuştur.

İKİNCİ TABAKA: *Adalet* ve *Zabt* vasıfları yönüyle birinci tabadaki râviler gibi olmakla berâber, şeyhi ile berâberliği az olan ve bu sebeple şeyhinin rivâyetleri hakkında fazla mümâresesi, bilgisi olmayan kimselerdir.Bunlar itkânda birinci tabakadan geridirler.

Bir hadîsin sahîh addedilmesi için *Müslim* bu azıcık beraberliği yeterli bulur. *Buhârî*'ye göre bu vasıftaki râvinin rivâyeti bir bâbta asıl olmazken, *Müslim*'e göre olmaktadır.

Az sonra, kendi ifadesinden kaydedeceğimiz üzere *Müslim*, görüşme şartları içinde bulunan sıkaları görüştüklerine dâir sarâhat olmasa bile görüşmüş kabul edecek, bu şartlardaki rivâyeti sahîh addedecektir.

ÜÇÜNCÜ TABAKA: Bu tabakada yer alan râvîler hocaları ile uzun zaman berâber olmuş mümâresesi tam olmakla beraber, *adelet* ve *zabt* yönlerinde bir kusur, bir eksiklik bulunan râvilerdir. Bunlar kabul ve red ortasındadırlar. Bazıları makbûl addederken diğer bazıları reddetmiştir. Bir başka ifade ile muhtelefun *fîh*'tirler. *Ebû Davud* ve *Nesâî*'nin, hadîs kabûlünde yeterli buldukları şartlar budur. Onlara göre, bu vasıftaki şahısların rivâyetleri sahîhtir.

DÖRDÜNCÜ TABAKA: Bunlar, üçüncü tabakadakiler gibi, *cerh* sebeplerinden birini taşımaktan başka, hadîs aldığı şeyhi ile mümâresesi de eksik olan râvilerdir. Bu tabaka *Tirmizî*'nin tabakasıdır. O, bu şartları taşıyan râvilerin hadîslerini kitabına almakta beis görmemiştir.

Hemen belirtelim ki, *Tirmizî*, yeri gelince açıklayacağımız üzere, bu çeşit hadîsleri -aynı babta gelen eşit derecede veya daha sahîh hadîslerin desteği gibi- başka bazı şartlarla kitabına almıştır.

BEŞİNCİ TABAKA: *Zayıf* ve *meçhul* râvilerin dâhil olduğu grubu teşkil eder.

Ebu Dâvud ve ondan sonra gelenlerin şartlarına uygun olarak fıkhî mevzularda hadîs tahrîc eden bir kimse için, bu tabakaya mensup ricâlden *itibâr* (yâni başka bir zayıfı güçlendirmek) maksadıyla hadîs almak câiz ise de *Buhârî* ve *Müslim*'in şartlarıyla hareket edenlere câiz değildir.

Az ilerde, belirteceğimiz üzere, bir kısım mûcib sebeplerle Buhârî ikinci, Müslim de üçüncü tabaka ricalinin bâzılarından hadîs almışlardır. *Ebu Dâvud* da dördüncü tabaka ricâlinden hadîs almıştır.

Görüldüğü gibi bu *taksîm*'de *İbnu Mâce*'nin ismi geçmemektedir. Çünkü, *Hâzımî*'ye göre *Kütüb-i Sitte* değil, *Kütüb-i Hamse yâni altı değil, beş kitap mevzubahistir.*

Yine belirtelim ki, Hâzimî, bu taksimle *ricâl* bilgisi olanlara, hadîsin senedine bakar bakmaz, hadîsin değerlendirilmesi hususunda umumî bir *mi'yâr*, oldukça muteber bir kriter, her kapıyı açacak bir anahtar vermiş olmaktadır.

Hazimî açısından en mühim şart *Buhârî* ve *Müslim*'in şartlarıdır. Diğerleri arasında ciddî bir fark yoktur. Şu ifâde onundur: *''Ebu Dâvud ve ondan sonra gelenlerin şartlarına gelince, bunların şartları birbirine yakındır. Bunlardan bir tanesinin sözünü nakletmekle yetineceğiz, diğerleri ise onun gibidir''* *Hazimî*, arkadan, *Ebu Dâvud*'un Mekke ahâlisine hitâben, Sünen'inde yer alan hadîslerin durumlarını bildiren bir mektubundan nakilde bulunur. *Ebu Dâvud*'la ilgili bahiste bu mektuptan bazı pasajlar vereceğiz.

SAHÎHEYN

Hâkim en-Neysâbûrî, el-Medhal ilâ Mârifeti Kitâbi'l-İklîl'de, Sahîheyn'de yer alan hadîslerin, Sahâbe'den itibâren hep meşhûr olan (yani kendisinden en az iki kişinin hadîs almış bulunduğu) râviler tarafından rivâyet edilen hadîsler olduğunu ileri sürmüş ise de bunun hatalı olduğu açıklanmıştır. Nitekim *Muhammed İbnu Tâhir el-Makdisî,* yukarıda adını verdiğimiz eserinde, *Buhârî* ve *Müslim*'in meşhur olmayan râvilerinden örnekler vererek bu iddianın geçersizliğini gösterir. Ayrıca, *Hâfız Ziyâu'l-Makdisî*'de, Buhârî ve Müslim'in tek *tarîk*den yaptıkları *garîb* ve *ferd* rivâyetlerini Garîbu's-Sahîhayn adında müstakil bir te'lifde cemetmiştir. Burada yer alan ikiyüzden fazla rivâyet, *Şeyheyn*'in hadîs kabulünde böyle bir şart koşmadıklarının daha muknî bir delili olmaktadır.

Ancak, konuyu tahlil eden *İbnu Hacer, Hâkim*'in bu iddiasının mutlak olmasa bile bâzı kayıtlarla doğruluğuna hükmeder. Şöyle der: *''Hâkim'in mevzubahs ettiği şart, kendilerinden Buhârî'nin tahriçte bulunduğu bir kısım Sahâbe hakkında geçersiz olsa bile, Sahâbe'den sonra gelen râviler hakkında mûteberdir. Buhârî'de asıl (yani bir babın istinad ettiği, babtaki fıkhî hükme delîl olan müsned rivâyet) olarak rivâyet edilen hadîsler arasında, tek râvisi olan (yani meşhur olmayan) kimseden tek bir râvi mevcut değildir''*. *Suyutî* de, Tedrîb'de, *Hâkim*'in sözünü az bir te'ville, kabul eden başkalarını kaydeder. Bu te'vîle göre, *Hâkim*, meşhur iddiasında *''Sahîheyn'deki hadîslerin ikişer tarîk'den gelmiş olduğunu söylemek istememiş, en az iki râvisi bulunan yâni meçhûl olmaktan çıkıp meşhûr vasfını alan râvîlerden rivâyet edilmiş olduğunu söylemek istemiştir''*. Ne var ki, *Suyutî*'nin de belirttiği üzere, bu iddia, *Hâkim*'in *ilmî tesâhül*'ünden yani gevşekliğinden ileri gelen bir durumdur, gerçeği aksettirmekten uzaktır.

BUHÂRİ İLE MÜSLİM ARASINDAKİ FARK: *Buhârî* ve *Müslim*, râvilerinin, *adalet* ve *zabt* yönünden mükemmel olmalarını aramakta müttefiktirler. En mühim fark râvinin hocası ile münâsebeti noktasında düğümlenir. Buhârî, hoca ile talebe arasında *lika*'yı yâni yüz yüze gelmeyi şart koşarken *Müslim*, ***muâsara*'yı yâni aynı asırda, görüşebilmiş olma şartları dâhilinde yaşamış olmayı yeterli bulmaktadır.**

Müslim, Sahih'inin mukaddime kısmında sîka bir râvinin, muâsırı olan bir diğer sîkadan karşılaşmış olmayı tasrîh etmeden, yâni *mu'an'an* bir siga ile rivâyet ettiği hadîsin *mevsul* kabul edilmesi gereğine inandığını belirtmekle kalmaz, buna karşı çıkana ağır bir dille hücum eder. İsim vermese de bu sözüyle tenkîd ettiği kimse *Buhârî*'dir. Zira, her ne kadar *Buhârî*'nin hocalarından *Ali İbnu'l-Medînî* gibi başkaları da *mu'an'an* rivâyetin, *Lika* bilinmedikçe, muttasıl kabul edilmemesi gerektiğini söylemişlerse de, bu hususta ısrar edip, eserinde fiilen tatbîk eden Buhârî olmuştur. *Müslim*'in beyanı özetle şöyle: *''...Kavlini anlatmaktan ve çürük fikrini haber vermekten söz açtığımız bu kimsenin zu'muna göre, 'Senedinde fülânun an fülânin' ibâresi bulunan her hadîsin râvilerinin -aynı asırda yaşadıkları ilmen sâbit ve râvînin hadîsi, şeyhinin ağzından işitmiş olması pek âla mümkün olduğu halde, yalnız ondan işittiğini biz bilmiyor ve rivâyetlerin hiç birinde bu iki râvinin- buluştukları veya*

bir hadîs söyleştikleri zikredilmiyorsa, bu şekilde gelen hiçbir haberden hüccet olmaz.'' İsnadlara ta'n husûsunda bu kavl -Allah sana merhamet etsin- uydurma, yeni çıkma, sâhibinden önce kimse tarafından söylenmemiş ve ehl-i ilimden hiçbir taraftarı bulunmayan bir sözdür... Mevsuk (güvenilir) olan her râvi, kendi gibi sîka olana bir hadîs rivâyet eder ve her ikisi bir asırda bulunmakla onunla görüşmek ve kendisinden hadîs dinlemek câiz ve mümkün olunca, bir araya geldikleri ve vicâhen görüştükleri hiçbir haberde bulunmasa bile, o rivâyet sâbittir ve hücciyyeti (delil olması, kendisiyle amel edilmesi) lâzımdır. Ancak ortada, bu râvinin rivâyette bulunduğu zatla görüşmediğine, yahut ondan bir şey işitmediğine apaçık delalet eden bir delîl bulunursa o başka...''

Şu halde, *Müslim*'le *Buhârî* arasındaki en mühim farkı, sîkanın *mu'an'an* rivâyetini *mevsûl* addedip *sahîh* kabul edip etmemek teşkîl ediyor. *Buhârî* Lika şart derken *Müslim,* yukarıdaki beyanından da anlaşılacağı üzere *mu'an'an* **bir rivâyeti, şu şartlarla *mevsûl* kabûl ediyor:**

1- *Mu'an'ın* (yani hadîsi ''*falandan işittim*'' diyerek bizzat işitmiş olma du**rumunu açıklamadan rivayet yapan kimse) sika olacak. Şu halde *müdellis*'in** *mu'an'an* rivâyetini Müslim de *mevsul* addetmiyor.

2- Aynı asırda yaşamış olacaklar.

3- Görüşme imkânı içinde bulunacaklar.

4- Görüşmediklerine dair sarâhat olmayacak.

Arada küçük gibi görünen bu fark, bir hadîsin sahîh olabilmesi için akla gelebilecek bütün şartları tamamlayarak, her çeşit tereddüdü izâle ettiğinden **Buhârî'ye müstesna bir üstünlük kazandırmıştır.**

SAHÎHEYN'DE MUALLAK HADÎS: *Muallak* diye rivâyetin senedinin baş tarafından (yani müellif) tarafından bir veya bir kaç ravinin düşmüş bulunduğu rivayete denir. Hadîsi bu şekilde rivayet etmeye de *ta'lîk* denir. Söz gelimi, *Buhârî,* herhangi bir hadîsi: ''*Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdu ki'' veya ''Ebu Hüreyre'nin rivâyetine göre Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurmuştur:'' diyerek kaydetmişse buna muallak hadîs denir.* Görüldüğü üzere, burada senet yoktur. Elbetteki, senette eksiklik olduğu takdirde o hadîs zayıftır.

Hemen belirtelim ki, *Buhârî* ve *Müslim'*de *muallak* hadîs vardır. Ancak muallaklar *Müslim*'de 14 tane olmasına rağmen, *Buhâri'*de kıyaslanamayacak kadar çoktur: 1341 tâne. Ve Buhârî'de muallak hadîsler, ayrıca ele alınacak kadar ahemmiyet arzeden bir husustur. Çünkü, bu kadar muallak hadîse rağmen nasıl *"sahîh"* denebilmektedir? Bu muallakları niçin almıştır? gibi sorular hatıra gelebilir. Açıklayalım:

BUHÂRÎ'DE MUALLAK HADÎSLER: Önce şunu belirtelim: *Buhârî*'nin *muallak hadîsleri* iki gruptur. Birinci gruba, *Buhârî'*de senedi geçen *muallak hadîsler* girer. Yani, Buhârî hadîsleri ihtiva ettiği fıkıh adedince başka yerlerde ikinci, üçüncü... kere tekrar ederken, kitabın hacmini kabartmamak için senetleri atmıştır. Şüphesiz bu çeşit *ta'lik* sıhhate zarar vermez. Hacmi hafifletmek gayesini (tahfîf) güder. Bunların muallak oluşu mutlak değildir, belli bir babla kayıtlıdır.

*İkinci grup muallaklar*a gelince, bunların Buhârî'de senedi hiç bir surette geçmez. Buhârî hazretleri bu hadîsleri kasden senetsiz bırakmıştır. Senetlerini atışının sebebi, hadîslerdeki zaa'fa dikkat çekmektir. Yani bu hadîsler kendisinin bir rivâyete *"sahîh"* demek için aradığı hâricî şartları tam taşımayan rivâyetlerdir. Söz gelimi, talebenin, hadîs aldığı hocayı görme durumu kesinlik kazanmamıştır, veya hıfzı sebebiyle tenkide mâruz kalmıştır vs. Şu halde, bu objektif olan şartlarında eksiklik varsa, ona göre hadîs zayıftır. Buhârî, o hadîsin kendi şartlarını taşımadığını, yânî, kendi açısından -hâricî şartlara göre- zayıf olduğunu okuyucuya haber vermek için senedi atmıştır.

Bu ikinci gruba giren muallaklar iki kısımdır: Bir kısmının sıhhati hususunda kanaati daha kuvvetlidir, *zann-ı gâlib*'i vardır diye ifade ediyoruz. Diğer bir kısmının sıhhati hususunda o kadar kesin kanaat sâhibi değildir, kısmen mütereddiddir. Bir başka ifâde ile birinci kısma girenler, -taşıdıkları şartlar açısından- daha sıhhatli, ikinci kısımdakiler -yine taşıdıkları şartlar açısından- sıhhatce daha düşük rivâyetlerdir.

Herhangi bir muallak hadîsin hangi kısma girdiğini nereden bileceğiz? diye tereddüde gerek yok. Zira birinci kısma giren, yani sıhhatinden emîn olduklarını cezm sigası ile sunmuştur: Hadîs'i, *"Resûlullah (aleyhissalâtu*

vesselâm) şöyle buyurdu", Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle yaptı", "Ebu Hüreyre rivâyet etti ki..." (قال رسول الله، فعل رسول الله، روى ابو هريرة) gibi kesinlik ifade eden tabirlerle rivâyeti sunar. Bu tabirlere *cezm sigası* denir.

İkinci kısım muallakları, yani, dış şartları açısından, sıhhati hususunda çok emîn olmadığı hadîsleri *tamrîz sigası* ile sunar. Bu sigada, kesinlik yoktur, ilk nazarda tereddüd gözükür: *"Söylendiğine..." "rivâyet edildiğine göre Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurmuştur ki..." "....yapmıştır ki..."* veya *"Bu babta Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan şu rivâyet gelmiştir: ...."* (يُذكر عن رسول الله ، رُوِىَ عن رسول الله وفي الباب عَنْ رسول الله) gibi sigalar.

Bu tabirlerle sevk edilen muallaklar, sıhhatce daha dûn bir mertebededirler.

Hadîs münekkidleri, Buhârî'de bu mutlak şekilde *muallak* olan hadîslerin, Buhârî'nin usûl olarak kaydettiği hadîslerde aradığı sıhhat şartlarını haiz olmadığını bilerek kitabına aldığını ve bunu bildiğini göstermek için de senetlerini attığını belirtirler. Hiç biri de, *Buhârî*'yi ve hatta *Müslim*'i bu çeşit hadîsleri sebebiyle *"şartlarına uymayan hadîsi almış olmak"* la itham etmemiştir. Onların sıhhat iddiaları müsned rivâyetler içindir. Nitekim, *teşeddüdü*yle tanınan, *Dârakutnî* (v. 385/995), *Sahîheyni* tahlil ederken bazı tenkîdler yöneltse bile, onlar bu muallaklar sebebiyle değildir.

Esasen, muhaddislerin hadîs karşısındaki tavrını hakkıyla değerlendirebilmek için şu hususu bir kere daha tekrâr edelim: Hadîslerin *zayıf-sahîh* oluş durumları, dış şartlara bakar, *nefsü'l-emre* (gerçek duruma) bakmaz. Çünkü gerçekten Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın onu, o şekilde söyleyip söylemediğini Allah bilir. *Levh-i Mahfuz*'a kimse nüfuz edemiyeceğine göre âlimler, zâhire göre hükmedeceklerdir. Üstelik *"sahîh"*'lik ölçüsü, görüldüğü üzere, âlimden âlime az çok değişebilmektedir. Buhârî'nin *"zayıftır"* diyerek terkettiği şahsı Müslim *"sika"* diye benimsemiştir. Her ikisinin de zayıf addettiklerini, diğer dördü *"sika"* addetmişlerdir. Aynı hadîs metni, bir tarîkden gelince *"sahîh"* addedilmiştir, bir başka tarîkden gelince *"zayıf"* addedilmiştir. Sebep aynı: Hadîs hakkında verilen hüküm *"nefsü'l-emr'e"* değil, râvileri ilgilendiren dış şartlara göredir.

Şöyle bir SORU da hatıra gelebilir: İkiyüzbin sahîh hadîs bildiğini söyle-

yen *Buhârî,* niçin *"zayıf"* addettiği bu muallaklara yer verdi, bunlar yerine niye *müsned* rivâyet koymadı? veya: Bunları da almasaydı, niye aldı?

Bu soru bir kaç vecihten cevaplanabilir:

1- *Buhârî, kitabını tanzîm ederken fıkhî bir endişe taşımıştır. Bab başlıklarında* fukaha beyninde müsellem olan fıkhı beyan etmiş, sonra bunların âyet ve sahîh hadîsten dayanağını göstermek istemiştir. Bir babla ilgili -kendi şartlarına uyan- sahîh hadîs bulamadı ise şartlarına uymayan hadîslerden *istişhâd* ve *mütâbaat* maksadıyla almıştır, uymadığını göstermek için de tâlik etmiştir.

2- Buhârî, muallakların nüfsü'l-emir'de zayıf olduğunu söylemiyor. Binaenaleyh, muallaklar da onun nazarında fıkhen sâhîhtir, nitekim fukaha onlarla amel etmiştir, sâdece kendisinin koyduğu dış şartlar açısından zayıftır.

SAHÎHEYN DIŞINDA SAHÎH HADÎS:

Bilhassa günümüzde hadîsle ilgili mühim bahislerden biridir. Bazı çevreler, İslâm'ın meselelerini küçümsemek, reddetmek için, "Bu mesele zâten Buhârî ve Müslim'de yok" diye târîhte eşine raslanmayan bir delîl getiriyorlar. Mehdî inancını reddetmek isteyenlerin yaptığı gibi.

Halbuki, ehlince mâlûm olduğu üzere bu sözün ciddi bir yönü yoktur. Tarihen hiç kimse, "Sahîheyn dışında sahîh hadîs yoktur, bütün sahîhler Buhârî'de Müslim'de toplanmıştır" diye bir iddiada bulunmamıştır. Nitekim, Buhârî ikiyüzbin sahîh hadîs ve ikiyüzbin gayr-i sahîh hadîs ezberlediğini belirtmiş, ayrıca -İbnu Hacer ve Suyutî'nin de kaydettikleri üzere- el-Câmi'u's-Sahîh'ine sâdece sahîh rivâyetleri aldığını söylemekle beraber -kitabının hacmini artırmamak için- terkettiği sahîhlerin aldıklarından daha çok olduğunu dile getirmiştir.

Bu meselede Müslim de şöyle der: "Ben bu kitapta, nazarımda sahîh olan bütün hadîsleri cemetmedim, sıhhatınde icmâ edilenleri cemettim." Kevserî, bu sözde geçen icmâ'dan Müslim'in şeyhlerinin hadîsi kabul etmedeki icmalarını anlar. Şu halde Müslim'in bu itirafı da, onun nazarında sahîh olan pek çok hadîsin Sahih'inin dışında kaldığını ifâde eder.

SÜNEN-İ ERBA'A'NIN ŞARTLARI

Sünen-i Erba'a, dört sünen demektir. Bu tabirle Kütüb-i Sitte'nin Buhârî ve Müslim dışındaki kitapları kastedilir. *Sünen-i Erba'a* daha isimleriyle, Sahîheyn'den farklılık arz ederler. Bunlar da, öbür ikisi gibi, sahîh hadîsleri cemetme gayretinde olmakla birlikte, sahîh olmakta onlar kadar iddialı değildirler.

Gerek *Hâzimi* ve gerekse *Makdîsi* bunları berâber mütâlaa etmekte, birbirlerine, takip ettikleri şartlar yönüyle, yakınlıklarını belirtmede müttefiktirler. Aradaki farkı en açık şekilde *Hâzimî*, yukarıda kaydettiğimiz tabloda ortaya koyar. Ravilerinin müşterek bir tarafı, ister adalet ve zabt cihetinden isterse lika cihetinden olsun taşıdıkları bir eksiklik, bir zaaftır. Bir diğer ifade ile âlimlerin zayıf olduklarını bildikleri, fakat hadîs alma meselesinde terkedilmelerinde ittifak etmedikleri kimselerdir. *Tirmizî* ile ilgili açıklamamızda *Makdîsî*'den yapacağımız bir iktibasta da görüleceği üzere, Sünen-i Erba'a hadîslerinin "bazıları"nda görülen zaaf, mütâbaat yoluyla giderilmiştir. Yani aynı mânayı veya yakın mânayı ifade eden birden fazla rivâyet gelmiştir.

Esâsen şu da bir gerçek ki, hadîslerin "*zayıf*" vasfını almaları, nefsü'lemre (gerçeğe) bakmaz, dış şartlara, yani, râvîye, rivâyet şekline bakar.

SÜNEN-İ ERBA'A'DA ÜÇ KISIM HADÎS:

Makdisî: "Sünen-i Erba'a'da üç kısım hadîs vardır" der ve açıklar:

Birinci Kısım: Sahîhtir. Bunlar, Buhârî ve Müslim'in sahîhlerinde tahric edilmiş bulunan hadîslerin şartlarını taşırlar, aynı çeşide giren hadîslerdir. Esasen bu kitaplardaki rivâyetlerin pek çoğu Sahîheyn'de tahric edilmiştir. Bu kısım üzerinde söylenecek söz, Sahîheyn'in ittifak ve ihtilaf ettikleri hadîsler hakkında söylenecek sözün aynıdır.

İkinci Kısım: Kendi şartlarına göre sahîhtir. Bunlar sahîheyn şartına uymaz. Ancak Buhârî ve Müslim'in kitaplarına almadıkları sahîh hadîsler cümlesindendir. Nitekim her ikisi de, kitaplarına almadıkları sahîh hadîsin varlığını te'yîd etmişlerdir.

İbnu Mende; Ebu Dâvud ve Nesâî'nin şartını "Hadîs muttasıl olmak şartıyla, alimlerin terkinde ittifak etmedikleri râvilerden gelmiş olmasıdır"'diye özetler.

Üçüncü Kısım: Zıddiyyet hadîsleridir. Yani belli bir mesele ile ilgili olarak az önce zikredilen sahîh hadîslere zıdlık taşıyan zayıf hadîslerdir. Bu gruba giren hadîslere, müellifler, kesin bir dille "sahîh" hükmünü vermemişler, aksine, ehlinin anlıyacağı bir üslubla zaafların beyan etmişlerdir. Kendi açılarından "zayıf" olan bu hadîsleri, "sahîh" hadîsleri cem'etmek gâyesi güden kitaplarına niye aldılar? diye bir sual hatıra gelebilir. Bu soruyu alimlerimizin, bitaraflık ve ilmilik anlayışıyla izâh edebiliriz. Zira, o hadîsler zaten rivâyet edilmiştir ve amel eden bile mevcuttur. Ancak, kendi şartlarına göre "sahîh" değildir. Nefsülemir meçhûl olduğuna göre, kendi benimsediği rivâyetin "sahîhlik" durumu da zannî'dir, yakînî değil. Öyle ise, en doğrusu, bir bab'a giren her çeşit rivâyeti aynen dercetmek, zayıf olanın da zaafına dikkat çekmek. İşte zıddıyet hadîsleri, bu mülâhaza ile Sünen-î Erba'a'da yer alır.

Burada dikkat çekmemiz gereken hususî bir tabir *Tirmizî* ile ilgili. *Tirmizî* hazretleri kitâbına, *"ma'mûlun bih"* hadîsleri aldığını söyler. Yani fukahânın *kendisiyle amel ettiği hadîsleri* bir araya getirmiş oluyor. Bu, bir bakıma terkinde ittifak edilmeyen râvilerin rivâyetleri demektir. Ancak tatbikîlik yönünden bu ikinci durumdan farklıdır. Zira Tirmizî'nin rivâyetleri, kendisinin açıkca ifâde ettiği üzere, iki tanesi hâriç geri kalanların hepsi fakihler tarafından fiîlen fetva ve amel konusu yapılmıştır. Nitekim, *Makdîsî,* Tirmizî'nin ihtivâ ettiği hadîsleri tahlîl ederken, buna, yukarda kaydettiğimiz üç çeşide bir dördüncüsünü ekler: *"Bazı fukaha amel ettiği için tahrîç ettiği hadîsler."*

Bu çok geniş bir şarttır. Bu şartın içine zaafı şiddetli olan hadîsler de girebilir. Ancak, Tirmizî, her hadîsin sonunda, hadîs hakkında bilgi verdiği için, gelecek tenkidleri önlemiş olmaktadır.

İbnu Mâce'ye gelince: *Makdîsî,* onunla ilgili olarak farklı bir hususiyetten bahsetmez. Yani onu, *Sünen-i Erba'a* ile ilgili tavsîfât ve açıklamalar zımnında beyan etmiş olmaktadır. Bâriz vasfı, çok zayıf râvilerden, onların münferid rivâyetlerini almasına rağmen hiçbir açıklamaya yer vermemiş olmasıdır.

Böylece *Kütüb-i Sitte* imamlarının, hadîs kabul etmedeki şartlarıyla ilgili olarak, mukayeseli, kuş bakışı bir açıklama yaptıktan sonra her biri hakkında, daha detaylı bilgi sunmaya geçebiliriz.

KÜTÜB-İ SİTTE MÜELLİFLERİNİN HAYAT VE ESERLERİ

Yukarıda, kısaca, her birini hadîs kabulündeki şartları açısından ele alarak benziyen yönlerini, ayrılan yönlerini açıkladık. Râvilerinin umumî vasıfları nelerdir, *Sahîheyn*'in diğerlerine üstünlüğü, bunlardan Buhârî'nin Müslim'e üstünlüğü nereden gelmektedir izah ettik. Şüphesiz o imamları ve eserlerini tanımada bu bilgiler yeterli değildir. Bilhassa tebârüz ettirmek gerekir ki, bu eserler arasında tertip tarzından gelen ciddî farklılıklar mevcuttur. Ve tertip güzelliğine sahip olanlar ayrı bir takdîr ve alâka toplamışlardır. Ayrıca, bu ana kaynaklarımızı hakkıyla tanımak, onlardan istifademizî kolaylaştırmak ve artırmak için tertip vs. hususiyetlerini de bilmemiz gerekmektedir. Bu sebeple burada, onları, nokta-i nazarımızı değiştirerek, yeni baştan ayrı ayrı ele alıp, haklarında detaylı teknik bilgiler sunacağız.

İMAM BUHÂRÎ VE SAHÎHİ

***Buhârî* deyince, yerine göre, hem müellifi ve hem de müellifinin en meş**hur eseri olan el-Câmi'u's-Sahîh'ini kastederiz. Aslında bu, pek çok insanın müşterek olan bir nisbetidir. Buhâra şehrine ait yâni "*Buhâralı*" demektir.

NESEBÎ:

İmam'ın künyesi: *Ebu Abdillah,* ismi *Muhammed İbnu İsmâil*'dir. Ünvanıyla birlikte şöyle tesmiye edilmiştir: *Şeyhu'l-İslâm ve İmâmu'l-Huffâz Ebu Abdillah Muhammed İbnu İsmâil İbni İbrâhim İbni'l-Muğîre İbni'l-Berdizbe el-Buhârî el-Cu'fî* (radıyallahu anh)'dir. *Buhâra*'da doğmuş 194-256 yıllarında yaşamıştır. Orta boylu, zayıf, esmerce bir zattı.

YETİŞMESİ:

Babasını küçük yaşta kaybetmiş ise de annesi onun yetişmesi için gerekli alâkayı göstermiştir. 10 yaşında iken hadîs dinlemeye başlamış, küçükken ezberlediği hadîs miktarı 70 bini bulmuştur. İlk defa *İbnu'l-Mübârek*'in te'lîfatını ezberlediği, kendi memleketinde iken *Muhammed İbnu Selâm, el-Müsnidî ve Muhammed İbnu Yusuf el-Beykendî*'den hadîs aldığı, bunlardan sonra, ilim merkezlerine, annesinin refakatinde seyahate çıktığı, *Belh*'te *Mekkî İbnu İbrahim*'den, *Bağdat*'ta *Affan*'dan, *Mekke*'de *Mukrî*'den, *Basra*'da *Ebu Âsım* ve *el-Ensarî*'den, *Kufe*'de *Ubeydullah İbnu Mûsa*'dan, *Şam*'da *Ebu'l-Muğîre* ve *el-Feryâbî*'den, *Askalân*'da *Âdem*'den ilim aldığı belirtilir. *Abdurrezzâk*'ı dinlemek üzere *Yemen*'e yol hazırlığı yaparken ölüm haberi gelir.

Zehebî, "Buhârî'nin tahsilini tamamlayıp te'lîf ve hadîs rivâyetine başladığı zaman henüz yüzünde tüy çıkmamıştı" der. Ancak, te'lîfe geçmesi hadîs talebine son vermesi değildir. *"Kişi, kendisinden büyük olanlardan, akranlarından ve kendisinden küçük olanlardan ilim almadıkça kemâle eremez"* diyen Buhârî hazretlerinin 1080 kişiden hadîs aldığı bilinmektedir.

KENDİSİNDEN HADÎS ALANLAR:

Buhârî, sağlığında lâyık olduğu şöhret ve itibara ulaşmış bu sebeple çok sayıda kimse kendisini dinlemiş hadîs rivâyet etmiştir. *Müslim, Tirmizî, Muhammed İbnu Nasrı'l-Mervezî, Sâlih İbnu Muhammed, İbnu Huzeyme, Ebu Kureyş Muhammed İbnu Cum'a, İbnu Sâid., İbnu Ebi Dâvud, Ebu Abdullah el-Firebrî, Ebu Hâmid İbnu'ş-Şarkî, Mansur İbnu Muhammed el-Bezdevî, Ebu Abdillah el-Mehâmilî* meşhurlardandır.

Buhârî, muasırlarına sadece hadîs vermekle kalmamış te'lif metodu da vermiştir. Belki bu daha mühim bir husustur. Çünkü, sahîh hadîsleri müstakil bir te'lifte toplama işine ilk teşebbüs edip gerçekleştirme şerefi Buhârî'ye aittir. Başta Müslim olmak üzere, diğer sahîh müelliflerinin hepsi, Buharî'nin açtığı çığırda giderek eser vermişlerdir. Binaenaleyh onlardaki payını inkâr etmek mümkün değildir.

FIKIH YÖNÜ:

Buhârî Hazretleri, *muhaddis* olduğu kadar da *fakîhtir.* Az ilerde temas edeceğimiz üzere bâzı âlimlerce *"mutlak müçtehid"* olarak değerlendirilecek kadar fıkha hâkimdir ve eserine fıkhî incelikleri aksettirmiştir. Esasen, eserini sâdece sahîh hadîsleri cemetmek için te'lîf etmemiştir. Te'lifden bir gayesi de **âlimler arasından müsellem fıkhî meselelerini âyet ve sahîh hadîslerde gelen** delillerini göstermektir. Nitekim kendisi şöyle der: *"İhtiyaç duyulan her hususta mutlaka Kur'an ve hadîsten benim nezdimde delîl vardır".*

Buhârî'nin fıkhî yönü muasırlarının da dikkatini çekmiş ve takdirlerini celbetmiştir. *Nuaym İbnu Hammâd el-Huza'î* şöyle der: *"Muhammed İbnu İsmâil,* ***bu ümmetin fakîhidir". Bündâr (Muhammed İbnu Beşşâr)*** **da: "O**

(Buhârî), zamanımız insanlarının en fakîhidir" demiştir. *Dârimî*'nin şehâdeti de şöyle: *"Ben Harameyn'de, Hicâz'da, Şâm'da ve Irâk'da pek çok âlime rastladım. Onlar arasında çeşitli ilimleri, Muhammed İbnu İsmâil kadar nefsinde cemedenini görmedim. O, hepimizden daha âlim, daha fakîh ve ilim talebinde hepimizden daha ileridir".*

ZEKA VE HÂFIZASI:

Buhâri Hazretleri mümtaz vasıfları olan bir zattır. *Zehebi: "Zekâda, ilimde, vera ve ibadette en önde gelen bir kimseydi"* diye tavsîf eder. Nitekim öyle bir zekâ ve hâfıza gücüne sahipti ki, bir kitabı bir kere okumakla hıfzına alıyor, işittiklerini olduğu gibi ezberliyordu. Hafıza durumu daha küçükken dikkatleri çekmişti. Buhârî'nin varrâkı (kâtibi) *Muhammed İbnu Ebî Hâtim* şunu anlatır: *"Buhârî çocuktu, beraber hadîs derslerine devam ediyorduk. Biz dinlediğimiz hadîsleri muntazaman yazıyorduk, fakat o yazmıyor, sâdece dinliyordu. Biz bir ara: "Sen niye yazmıyor, vaktini aylak geçiriyorsun?" diye çıkışmaya başladık. Israr edince "Çıkarın yazdıklarınızı!" dedi. 15 bin kadardı, bunlar. O hepsini ezberden okuyuverdi. Biz defterden takip ettik, hiç eksiği yoktu.*

"— Gördünüz mü? Boşa mı gidip geliyor muşum?" dedi. Biz o zaman anlamıştık ki, kimse ilimde Buhârî'nin önüne geçemeyecek".

Buhârî'deki bu hâfıza ve zekâ gücünü bazıları belâzur denen bir ilâç içerek elde ettiğine dair dedi-kodu yaparlar. Bunun üzerine *Muhammed İbnu Ebî Hâtim*, yalnız kaldıkları bir sırada sorar:

-- Hâfızayı güçlendirmek için bir ilaç var mı?" Buhârî:

— *Bilmiyorum!"* dedikten sonra, kendisine yaklaşıp:

— *Hafıza için kişinin, kendisini ("gayretin yetersiz, öğrendiklerine güvenme!" diye) ithâm etmesinden ve çalışmaya devamından daha faydalı bir şey bilmiyorum!"* der.

Buhârî'nin her gün iki adet bâdem yediği kaydedilir.

Buhârî'nin Bağdâd ulemasınca imtihan edilme hâdîsesi onun hâfıza durumu kadar, hadîs sâhasındaki ilminin genişliğini göstermesi bakımından da son derece ehemmiyetlidir. Buhârî hadîslerinin kıymetini anlamamıza da yardımcı olur ümidiyle özetlemekte fayda ümîd ediyoruz: Buhârî, hadîste epeyce bir

şöhret kazandıktan sonra Bağdâd'a ilk geldiğinde, Bağdâdlı âlimler, bu şöhrete hakikaten layık olup olmadığını anlamak, ilim ve hıfzdaki derecesini ölçmek için hazırlık yaparlar, çok kalabalık ders meclisinde hazırlıklı on kişi kalkıp onar hadîs sorarlar. Ancak hadîsleri okurken hadîslerin senedlerini değiştirirler. Böylece her biri, hadîslerini, kendine ait olmayan bir senedle okur. Buhârî, bunların hepsini sonuna kadar dinler ve her hadîs okundukca: "*Böyle bir hadîs bilmiyorum!*" der. Sorular bitince, birinci hadîsten yüzüncü hadîse kadar, her birinin senedini yerli yerine koyarak, doğru şekilde rivâyet eder ve "*Böyle olmaları lâzım*" der. Bu manzara karşısında Bağdad uleması ilminin genişliği ve hâfızasının kuvvetini takdir etmekten kendini alamaz.

Hadîs ve rical bilgisini takdir etmede şu vak'a da zikre şayandır: Nişâbur'da iken, *İshâk İbnu Râhiye*'nin meclisinde ders takriri sırasında, İshâk bir hadîs okurken, rivâyette *Ata el-Keyharânî* ismi geçer ve sorar: "*Keyharân nedir?*" Mecliste hazır bulunan Buhârî cevap verir: "*Yemen'de bir köydür. Bu zatı (Ata'yı) Hz. Muâviye (radıyallahu anh) orada bulunan Sahâbe'den birinin yanına göndermişti. İşte Ata, o sahâbîden iki hadîs dinledi*". Bu cevap üzerine İshâk, Buhâri'ye hayranlığını şöyle ifâde eder: "*Ey Ebu Abdillah sen, sanki insanları (tek tek) görmüş gibisin*".

Mahmûd İbnu'n-Nâzır İbni Sehl der ki: "*Basra'ya, Şâm'a, Hicaz'a, Kufe'ye gittim, bütün âlimleriyle görüştüm. Her tarafta, ne zaman Muhammed İbnu İsmâil el-Buhârî'nin ismi zikredilmişse onun kendilerinden üstün olduğunu söylediler.*" *İbnu Hüzeyme:* "*Şu gök kubbesinin aldında hadîsi Buhârî kadar bilen yoktur*" demiştir.

DİNDARLIĞI:

Buhârî, diğer selef büyükleri gibi dindarlığı ve verâsı ile de tanınmış bir zattır. İlimde olduğu kadar dindarlıkta da başı çektiğini, Zehebî'den naklen kaydetmiştik. Ramazan ayında, terâvihten sonra Kur'ân'ın üçte biri ile namaz kıldığı belirtilir. *İbnu Hibbân*, Kur'ân okuyuşunu öyle anlatır: "*Muhammed İbnu İsmâil Kur'ân okuyunca, kendisini öyle kaptırırdı ki artık kalbi, gözü, kulağı hep onunla meşgul olur, ayetlerde geçen temsiller üzerine tefekkür eder, haramların, helâllerin idrâkine varırdı*". Bu durumu te'yîden *Zehebî*'nin kaydettiği bir vak'aya göre, Buhârî, namaz kılarken dayanılmaz ızdıraplara mâ-

ruz kalır. Fakat O, namazını bozmaz. Namazdan sonra anlaşılır ki, eşek arısı tam 17 yerinden sokmuştur.

MEZHEBİ:

Buhârî itikad'da *ehl-i sünnet*tir. Ancak îmanı amelden ayırmaz. Ona göre îman, "*kavl ve fiildir, artar, eksilir*". Sahîh'inde bu kanaatini âyet ve hadîslerle isbât etmeye çalışır. Halku'l-Kur'ân meselesi'ne ismi karışmış ve hocası *Zühlî, Buhârî*'nin Kur'ân'a: "*Mahluk*" dediğini ileri sürmüş ise de aslında bu bir yanlış anlamadır. Ehemmiyetine binaen, bu mevzuyu, *Hadîsle İlgili Bazı Meseleler* kısmında genişçe vereceğiz.

Amelde mezhebi hususunda ihtilâf edilmiştir. Dört sünnî mezheb mensupları, yazdıkları terâcim-tabakât kitaplarında Buhârî'yi kendilerinden göstermeye çalışmışlardır. Umûmiyetle delilleri, Buhârî'nin hocaları arasında yer alan şahsiyetlerdir. Zira her mezhebe mensup büyüklerden hadîs almıştır. *Sübkî* Tabakâtu'ş-Şâfiyye'de ona yer verirken delili, Buhârî'nin şeyhlerinden olan: *Ez-Za'ferânî, Ebu Sevr, Kerâbîsî, Humeydî* gibi Şâfiî mezhebine mensup kimselerdir. Ayrıca, fıkhından, Şâfiî görüşe uygun meseleler de gösterilir.

El-Ferrâ da, Tabakâtu'l-Hanâbile'de yer vermiş, delil olarak, Ahmed İbnu Hanbel'in Buhârî'nin şeyhlerinden biri olduğunu zikretmiştir.

Keza Buhârî, Mâlikîlere göre de Mâlikîdir. Çünkü Muvatta'yı *Abdullah İbnu Yusuf et-Tinîsî*'den ders almıştır.

El-Ahnef: "*Buhârî, Hanefî'dir çünkü, Sahîh'in te'lif edilmesini tavsiye eden üstadı İshak İbnu Rahûye Hanefî'dir*" der.

Meselenin münakaşasına girmeden, şunu belirteceğiz, Buhârî Hazretleri-ne: "*Mutlak müctehiddir bu mezheplerden hiçbirine mensup değildir*" diyen de olmuştur. Buhârî üzerine kıymetli araştırmalarda bulunan *Muhammed Enver Keşmîrî*, Buhârî'nin müctehid olduğunu, bazı meselelerde Şafiî veya Hanefî'ye benzemekle, onlardan sayılmayacağını ifade eder. Keza *el-Mübârekfûrî* de aynen Keşmîrî gibi, tahkîke dayanarak Buhârî'nin müçtehid olduğunu, herhangi bir mezhebin mukallidi olmadığını söyler.

BUHÂRÎ'NİN EBU HANÎFE İLE İHTİLAFI:

Buhârî'den bahsederken, zamanımızda bu meseleye de yer vermemiz gerekmektedir. Onun için, mevzunun gerçek mahiyetini kısaca açıklamaya çalışacağız.

Aslında *Buhârî* ile *Ebu Hanîfe* muasır değildir. Çünkü *Ebu Hanîfe* 80-150 yılları arasında yaşamıştır. Yani *Buhârî* hazretleri Ebu Hanîfe (radıyallahu anh)'nin ölümünden tam 44 yıl sonra doğmuştur. Buna rağmen, aralarında bir ihtilaf söz konusudur ve bu gerçektir. Pek çok müellif bu meseleye temas etmiş ve bilhassa Hanefîler, İmam-ı Azâm'ı müdafaa için mevzu üzerine eğilmişler, müstakil eserler vermişlerdir. El-Lübâb'ın sahibi, *Abdülgani el-Meydânî ed-Dımeşkî*'nin Keşfu'l-iltibas Ammâ Evredehu'l-Buhârî alâ Bâzı'n-Nâs adlı eseri bu teliflerden biridir.

Buhârî, Sahîh'inin tam 18 yerinde Ebu Hanîfe'ye hücûm eder. Ancak hiçbirinde ismen Ebu Hanîfe'yi zikretmez. Her defasında: *''Kâle ba'zu'n-nâs''* (âlimlerden biri demiştir ki) der ve arkadan reddedeceği, tenkîd edeceği fıkhî bir görüş kaydeder. Âlimler ittifakla *''Ba'zu'n-nâs''* tâbiriyle Ebu Hanîfe'nin kastedildiğini belirtirler.

Terâcim kitapları, umumiyetle Buhârî'nin, Ebu Hanîfe'ye cephe almasında *Nuaym İbnu Hammâd el Mervezî*'nin müessir olduğuna dikkat çekerler. Bu zat, Buhârî'nin sohbetine katıldığı kimselerden biridir. Başlıca hususiyeti de, Ebu Hanîfe'ye karşı beslediği aşırı taassubudur. Çünkü kendisi *ehlü'l-hadîs*tir, sünneti takviye için hadîs bile uydurmaktadır. Ebu Hanifê ise *ehl-i rey* bilinmektedir. Bu sebeple *Nuaym,* Ebu Hanîfe aleyhinde *şenî yalanlar* uydurmaktan çekinmemiş ve Buhârî'ye bu meselede müessir olabilmiştir.

Buhâri'deki Ebu Hanîfe husûmetinin sebebiyle ilgili bu açıklamaya, başka makul izahlar da yapılmıştır. Bunlardan birine göre, Buhârî ilmî seyahatlerden Buhârâ'ya dönünce, oradaki Hanefî olan âlimler kendisini kıskandı. Hatalı bir fetvasını bahâne ederek onun Buhârâ'dan sürülmesini sağladılar. Bu işin başında, Buhârî'nin talebelik arkadaşı olan *Ebu Hafsı's-Sağîr el-Buhârî* baş rolü oynamıştır. *Ebu Hafsı's-Sağîr* Mâverâünnehir'de Hanefîye şeyhidir. Kendisine karşı bed muâmelede bulunanlara karşı kırılmış olan Buhârî Hazretlerinin bir insan olarak hissiyata kapılıp Hanefîlere kırıldığı, Ebu Hanîfe'-ye karşı taassuba düştüğü ifâde edilir.

Bir başka yoruma göre, Buhârî, kendisinde *hadîs* ve *eser* galebe çalan bir fakîhtir, nazarında iman kavl ve amelden ibârettir, artar ve eksilir. Ebu Hanîfe ise kendisinde fıkıh ve rey galebe çalan bir muhaddistir. Bunun nazarında *iman,* kalb ile tasdik, dil ile ikrârdır, artmaz ve eksilmez. Farklı görüşlere mensub bu iki zümre arasında ihmal edilemiyecek açıklık meydana gelmiş, cedelleşmeler olmuştur. Binâenaleyh, Buhârî Hazretleri de bu görüş ayrılıkları sebebiyle, ehl-i rey'den olan Ebu Hanîfe'ye karşı taassuba düşmüş olmalıdır.

Bu yorumun haklılığını kavramak için *Ahmed İbnu Hanbel*'in şu sözünü kaydetmede fayda var. Der ki: *"Biz ehl-i reyi, onlar da bizi durmadan lânetlerdik. Bu hal Şâfiî'nin gelmesine kadar devam etti. O gelince aramızı bulup bizi kaynaştırdı."*

BUHÂRA VALİSİ İLE ANLAŞMAZLIĞI:

Buhârî'nin burada kayda değer bir menkıbesi Buhâra Vâlisi ile arasında çıkan anlaşmazlıktır. Selef büyüklerinin ilmin izzetini korumak, siyasetçilere müdâhene etmemek hususunda nasıl hassas davrandıklarını, bu yolda nice sıkıntılar çektiklerini göstermek için bu anlaşmazlık da güzel bir örnektir. İbret alınması için kaydediyoruz:

Terâcim kitaplarının kaydettiği üzere, Nişabur'dan kendi memleketi olan Buhâra'ya gelen âlimimiz, muhteşem bir merasimle karşılanır. Şehrin bir fersah dışında çadırlar kurulur, beklenir. Geldiği zaman üzerine altın ve gümüş paralar saçılır. Alimler başta bütün halk etrafını sarar, hadîslerini dinlerler. Mescid'de, evinde durmadan hadîs rivâyet eder. Dersleri büyük bir ilgi ile tâkip edilir.

Bir ara Buhârâ Vâlisi *Hâlid İbnu Ahmed* de alâka gösterir. İlminden istifade etmek ister, ama hususî şekilde. Buhârî Hazretlerine elçi göndererek *"kitaplarını alarak saraya gelmesini, onları kendisine ve evladlarına hususî şekilde tedrîs etmesini"* bildirir. Buhârî, bu teklife *"ilim ve hilm evine gelinir"* diyerek, ilmin kimsenin ayağına gitmediğini, tâlibin ilmin bulunduğu yere koşması gerektiğini ihsas eder. Bunun üzerine, Vali, elçisini ikinci sefer yollayarak, evladlarına, başkasının katılmayacağı hususî bir ders programı uygulamasını taleb eder. Buhârî Hazretleri, buna da menfi cevap verir: *"Ben dersime bazılarını alıp, bazılarını da almamazlık edemem"*.

Hâdiseyi anlatan -*Hatîbu'l-Bağdadî'nin*- bir başka rivâyetine göre, Buhârî'nin Buhâra Valisi'ne cevabı şöyledir: "*Ben ilmi zelil kılamam (ayağa düşüremem), onu (ümerânın) kapılarına, sultanlara götüremem. Şayet ilme ihtiyaç duyuyorsan, mescidimdeki veya evimdeki derslerimde hazır bulun. Söylediğim şartlarda derslerimin devamını istemiyorsan sen Sultan'sın, yetki sâhibisin, beni ders vermekten menedebilirsin (Ben ya dediğim gibi derslerime devam ederim ya da dersi terkederim). Bu da bana Allah nezdinde, kıyamet günü dersi kesişim hususunda bir özür olur. Ben ilmi kendi arzumla kesmem. Çünkü Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm):* **"Kim kendine ilimden sorulur, o da gizler, söylemezse kıyamet günü ateşten bir gemle gemlenir"** *buyurmuştur*".

Vali ile aralarındaki ihtilâfın sebebi bu idi.

Vali, Buhârî Hazretleri'ne karşı husumeti devam ettirir ve aleyhinde değerlendirecek fırsatlar kollarken, Nisâbur'dan *Muhammed İbnu Yayha ez-Zühlî*'nin aleyhteki mektubu gelir. Zühlî, maalesef, Buhârî'yi Nisâbur'da gözden düşürmek, orayı terketmek mecburiyetinde bırakmakla yetinmemiş, sağa sola, civar vâli ve ulemâya da Buhârî'nin îtizâl ettiğine ve Kur'an'a *mahlûk* dediğine dair ihbar mektupları yazmıştı. Bu mektuplardan biri de Buhâra Valisine gelmişti.

Vali bu fırsatı değerlendirerek, halkın Buhârî'ye olan teveccühünü kırmak, derslerinden yüz çevirmelerini sağlamak istedi. Ancak halkın hürmetini, alâkasını kıramadı. O Buhâra'nın merkez camiinde ilim meclislerine devam ediyordu.

Vali otoritesini, makamın verdiği selâhiyeti kullanarak onu yasaklamaya, Buhârâ'dan çıkarmaya azmetti. Buhârî, orayı terkederek, Buhâra ile Ceyhun arasında Buhâra'ya bir merhale mesafedeki *Beykent*'e, oradan da iki üç fersah uzaklıktaki *Hartenk* denen köye geçmek zorunda kaldı. Rivayete göre oradan çıkarken, kendisiyle uğraşanlara bedduada bulundu. Bir ay geçmeden başta *Hâlid İbnu Ahmed* olmak üzere her biri, çoluk çocuklarıyla çeşitli müsîbetlere dûçar oldular.

VEFATI:

Buhârî, hicrî 256 yılında vefat etmiştir. Buhâra'ya geldikten sonra, yukarıda anlattığımız üzere Buhâra Valisi Hâlid İbnû Ahmed'le arasında çıkan tat-

sızlık sonunda, Vali, Buhârî'nin şehri terketmesini emreder. Buhârî kendisine bu zulmü yapanlara beddualar ederek Buhâra'yı terkeder ve Semerkant'ın bir köyü olan Hartenk'e gelir, orada bulunan akrabalarının yanına yerleşir. Bir gece, gece namazından sonra *"Ya Rab yeryüzü bütün genişliğine rağmen bana daraldı, beni yanına al"* diye dua eder. Bu duadan bir ay geçmeden ruhunu Rabb-i Kerîmine teslim eder.

Anlatıldığına göre, ölümünden önce Semerkant ahâlisinden ısrarlı dâvet alır, oraya gelmesini isterler. Buhârî müsbet cevap verir, yola çıkmak üzere hazırlıklarını tamamlar, hayvanına binmek üzere yirmi adım kadar atar, ama mecalinin kesildiğini görünce yatağına geri döner ve bir cumartesi gecesi, Ramazan bayramı gecesinde vefat eder.

Kabrine konduğu zaman, kabrinden miskden daha hoş bir koku çıkmaya başlar, bu hal günlerce devam eder. Halk kabre üşüşerek toprağından birer parça yağmalamaya başlar. Bunu önlemek maksadıyla kabrinin üzerine tahta parmaklık örülür.

Abdu'l-Vâhid İbnu Âdem et-Tavâsî, Buhârî ile ilgili şu rüyayı anlatır: *"Rüyâmda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı gördüm. Ashabından bir grup etrafında olduğu halde bir yerde sabit duruyordu. Kendisine selam verdim. Selamıma mukabelede bulundu. "Ey Allah'ın Resûlü burada niye duruyorsunuz?" diye sordum.* **"Muhammed İbnu İsmaîl'i bekliyorum!"** *dedi. Aradan birkaç gün geçmişti ki, Buhârî'nin ölüm haberi geldi. Hesab edince Buhârî'nin, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı rüyamda gördüğüm anda ölmüş olduğu ortaya çıktı".*

Buhârî öldüğü zaman 62 yaşında idi. Allah rahmetini bol kılsın.

Buhârî'nin hayatı ile ilgili açıklamaları burada tamamlarken, çocukluğu ile ilgili bir menkıbesini kaydedelim: Hayatını anlatan kitaplarda geldiği üzere, Buhârî çocukken gözlerini kaybeder. Annesi günlerce yalvarır, dualar eder. Derken bir gün rüyasında, *Halîlurrahmân Hz. İbrahim* (aleyhisselam)'i görür. Kendisine: *"Ey kadın, Allah, senin yaptığın duaların çokluğu sebebiyle, oğlunun gözlerini geri verdi"* der. Annesi uyanınca, oğlu Muhammed'in gözlerine tekrar kavuştuğunu görür.

Buhârî'den bahseden rivayetler, kendisinin de, annesinin de mücâbu'd-da've yani duaları makbul kimseler olduklarını kaydederler.

TE'LİFATI:

Buhârî, erken yaşta büyük bir şevkle ilim tahsiline çıktığı için erken yaşta eser vermeye başlamıştır. Kendisi: *"18 yaşına basınca Sahâbe ve Tâbiî'nin fetva ve sözlerini, Ubeydullah İbnu Musâ devrinde yazmaya başladım. Bundan sonra da* et-Târîh'i, *Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kabr-i şeriflerinin yanında, mehtaplı gecelerde te'lif ettim"* der.

Buhârî, az sonra tanıtacağımız es-Sahîh'i ile daha çok tanınmış ise de, onun son derece ehemmiyetli başka eserleri de vardır. Rical üzerine yazdığı et-Târîhu'l-Kebîr bunlardan biridir. Keza et-Târîhu'l-Evsat, et-Târîhu's-Sağîr, el-Edebü'l-Müfred, Ref'u'l-Yedeyn fi's-Salât, Hayru'l-Kelam fi'l-Kırâât Halfe'l-İmâm, Birru'l-Valideyn, et-Tefsîru'l-Kebîr li'l-Kur'ân, Halku Ef'âli'l-İbâd, Kitâbu'l-İlel fi'l-Hadîs, Kitâbu'l-Müsnedi'l-Kebîr, Kitâbu'l-Vühdân, Kitâbu'l-Mebsut vs. başka kitapları da vardır.

BUHÂRÎ'NİN SAHİH'İ:

Kısaca müellifine nisbet ederek Buhârî diye bilinen Câmi'u's-Sahîh'in tam adı: El-Câmi'u's-Sahîh el-Müsned min Hadîsi Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem ve Sünenihî ve Eyyâmihi'dir.

Hocası *İshak İbnu Râhuye*'nin: *"Biriniz sahîh hadîsleri müstakil muhtasar bir kitapta cemetse"* tavsiyesi üzerine yola çıkan Buhârî, Sahîh'ini 16 yılda 600 bin hadîsten seçerek vücuda getirmiştir. Firebrî'nin rivâyetine göre, herhangi bir hadîsi Sahîh'e dahil etmezden önce yıkanıp iki rekat namaz kılan Buhârî, Allah'a istihârede bulunup mânevî bir işâret aramış, ondan sonra hadîsin sıhatine hükmetmiştir. *"Bu şekilde sıhhati nazarımda sübût bulmayan hiçbir hadîsi Sahih'e almadım"* der. *Es-Sahîh*'in bu şartlar altında *tebyîz*'i Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kabr-i şerifleriyle, minberi arasında gerçekleşir.

Buhârî, eserini tamamlayınca *Ahmed İbnu Hanbel, Yahya İbnu Maîn, Ali İbnu'l-Medînî* gibi devrinin üstadlarına arzeder. Bunlar, rivâyete göre, dört tanesi hariç bütün hadîslerin sıhhatinde ittifak edip, takdirlerini ifâde ederler. *Zehebî: "Buhârî'nin el-Cami'u's-Sahîh'i, Kitabullah'tan sonra Kütüb-i İslâmiye'nin en kıymetlisi, en üstünüdür. Bir kimse onu dinlemek için bin fer-*

sahlık mesâfeye yolculuk yapsa, bu zahmete değer, seyahati boşa gitmez'' der. Buhârî, sağlığında, lâyık olduğu takdir ve hürmeti gören âlimlerdendir. Müslim, ona karşı son derece hürmetkârdı. Halku'l-Kur'ân meselesindeki yanlış anlama sonucu *Zühlî* ile Buhârî arasında çıkan tatsızlık sırasında, herkes Buhârî'nin meclisini terkederken, ondan ayrılmayan iki kişiden biri *Müslim* idi. Rivâyete göre, Buhârî'nin huzuruna her girişinde: ''*Müsaade et ayaklarını öpeyim ey hadîs hastalıklarının doktoru, ey muhaddislerin şeyhi*'' derdi. *Bağdadî*, Zühlî'nin tutumu sebebiyle Buhârî ile Zühlî arasındaki hâdîse çıkıncaya kadar Müslim'in Buhârî'yi desteklediğini, ondan sonra bunların arasına da soğukluk girdiğini belirtir.

Eser, te'lîfinde müellifin takip ettiği titizlik sebebiyle en sahih hadîsleri cemederek, bütün ümmetin icmaya yakın bir ittifakla tam bir güvenine mazhar olmuş, ''*Kur'ân'dan sonra ikinci Kitap*'' *olma şerefini kazanmıştır. Öyle ki, musîbet ve belâlara karşı, tıpkı Kur'ân gibi teberrüken okunması bile müesseseleşmiştir. Sağlam bir senetle Buhârî'nin kendisinden şu rivâyet anlatılmaktadır: ''Bir gece rüyamda Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı gördüm. Ben önünde durmuş, elimdeki yelpaze ile Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı sineklerin tâcizinden koruyordum. Bunun mânasını bir tabirciden sordum. Bana: ''Sen Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı kizbe karşı müdafaa edeceksin'' diye yordu. Beni,* el-Cami'u's-Sahîh'*i te'life sevkeden bu rüya oldu.*''

Eserin ehemmiyet ve makbuliyetini anlatma zımnında *Ebu Zeyd el-Mervezî*'den şu rivâyet kaydedilir. Ebu Zeyd demiştir ki: ''*Ben, bir gün Rükn ile Makam arasında uyuyordum. Rüyamda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i gördüm. Bana:* **"Ey Ebu Zeyd, ne zamana kadar benim kitabımı değil de Şâfiî'nin kitabını tedrîs edeceksin?"** *dedi. Ben: Ey Allah'ın Resûlü senin kitabın hangisi? diye sordum.* **"Muhammed İbnu İsmâil'in Camii"** *dedi.*''

ÜSTÜNLÜK SEBEBİ:

Sahîh-i Buhârî'yi diğer kitaplara üstün kılan tarafı Buhârî'nin bir rivâyetin sahîh olması için, âlimlerin koştuğu şartlarda hiç tâviz vermemesidir. *Adalet, zabt*, şöhret bütün âlimlerin müşterek şartı ise de, Buhârî bu meselelerde tavizsiz olmuştur. En bâriz davranışı da *lika* meselesinde ortaya çıkar. Yani, Buhârî'ye göre bir hadîsin sahîh olabilmesi için, senette yer alan bütün râvîlerin *adalet* ve *zabt* yönleriyle mükemmel yâni *sika* (güvenilir) olması yeterli

değildir. Bu râvilerden her biri hem kendisinden hadîs rivâyet ettiği hocası durumundaki zatla fiilen karşılaşmış hem de kendisinden hadîsi rivâyet eden talebesi durumundaki zatla fiilen karşılaşmış olmalıdır. Lika denen bu karşılaşmalar da âlimlerce bilinmiş olmalıdır. Bilinmeyen, zanda kalan karşılaşmalar Buhârî için karşılaşma sayılmaz, böyle bir durum ona göre ınkıta, kopukluk ifâde eder. Şu halde, durumu bu olan hoca-talebeden yapılan *mu'an'an* rivâyet *mevsul* değil *munkatı*'dır, yanî kopukluk vardır. Senette *ınkıta* ise zayıflık sebebidir. Dolayısıyle böyle bir hadîs Buharî'ye göre sahîh değildir. Halbuki, Müslim, daha önce kaydettiğimiz üzere, hadîsin sahîh olması için "*lika*"yı şart koşmamaş, üstelik, Mukaddime'sinde, bu şartı koşmayı bid'at olarak tavsif etmiştir.

Şu noktayı da belirtmemizde fayda var: Buhârî'de görülen bir hususiyet olarak sunduğumuz *lika* şartını bazı âlimler mümârese kelimesiyle ifade eder. *Ricâl* taksimatıyle ilgili olarak kendisinden bahsettiğimiz *Hâzimî* bunlardan biridir. Hattâ Hâzimî, *mümârese*'yi açıklarken *tûlu'l-mülâzeme* tâbirine yer vererek uzun müddet *beraberlik*'i zikreder, bâzılarında *hazerde ve seferde bile berâberlik*'in tahakkuk ettiğine dikkat çeker.

HADÎSTE METODU:

Buhârî, ulemânın bu takdirlerine boşa mazhar olmamıştı. "*Hâfızada âyetti*" denecek hafıza gücüne, onun meselelere nâfiz zekâsı, hadîs uğrunda yorulmak bilmez gayreti inzimâm etmişti.

Araştırıcılar, Buhârî'nin hadîs metodunu tahlil edince, onun şu hususlara ehemmiyet verdiğini görmüşlerdir.

1- Sened,

2- Senedde yer alanların durumları,

3- Metin,

4- Metnin ihtiva ettiği mefhumun "*asıl*"ları.

Yâni, hadîsin sahîh olması için senedde bir kısım şartlar aramaktadır. Bu şartlar çoğunlukta râvilerin ahvâliyle ilgilidir. Râviler Buhârî'nin aradığı şartları kemâliyle taşımazsa o hadîsi kitabına ya hiç almamakta veya muallak olarak almaktadır.

Metnin alınmasında merfu olması esastır. Bir bâbta aradığı şartları taşıyan merfu hadîs yoksa *mevkuf* ve *maktu* olanları almakta, ancak bunlar için *"asıl"* araştırmaktadır. *"Asıl"*'dan maksad o mefhumu öz olarak ifâde eden âyet ve *müsned-sahîh-hadîs*'tir. Bu cümleden olarak, her bir *mevkuf* ve *maktu* hadîsin mutlaka âyet ve *sahîh-müsned-sünnet*'te bir aslını bildiğini kendisi ifâde etmektedir: *"Sana, Sahâbe ve Tâbiîn'den bir hadîs getirmişsem, onların çoğunun doğumunu, vefâtını ve yaşadığı yerini bilirim. Ayrıca, Sahâbe ve Tâbiîn'den bir hadîs rivâyet etmişsem, onun için yanımda mutlaka, Kur'an veya (sahîh) sünnetten hıfzettiğim bir asıl vardır"*.

RAVİ'NİN AHVALİ:

Buhârî, râviler hakkında tesebbübün gerçekleşmesi için ezberlediği hadislerde adı geçen bütün raviler hakkında: *Nesebi, memleketi, yaşadığı asrı, şeyhleri, doğum* ve *ölüm târihleri, haklarında söylenenler* hususlarında bilgi sâhibi olurdu. Hadîs rivâyet eden bir şeyh duyacak olsa, ona seyahat eder önce hakkında bilgi toplar ondan sonra hadîsini alırdı. Buhârî bu şartlarla 1080 kişiden hadîs yazmıştır. Bunların hepsinin de sâhib-i hadîs olduğu belirtilir. *Tirmizî*, Buhârî'nin rical bilgisini te'yîden şunu söyler: *"Ne Irak'ta ne de Horasan'da Buhârî kadar ilel ve târik bilen, senedleri hakkıyla tanıyan bir başkasını görmedim."* Raviler konusunda ilminin genişliğini kendisinden yapılan şu açıklama da te'yîd eder: *"Bir gün, Enes (radıyallahu anh)'ın ashabını (kendisinden hadîs rivâyet edenler) düşündüm, birden üçyüz kişi aklıma geldi"*. *Ebu'l-Ezher* de şunu anlatır: *"Semerkant'ta hadîs tahsîliyle meşgul 400 kişi vardı. Bunlar yedi gün aralarında toplantılar yaparak Buhârî'yi hadîs hususunda şaşırtmak için plân hazırladılar. Şâmî senedleri Irâkîlere, Irâkî isnadları Şâmî isnadlara, Haram'ın isnadlarını Yemen'in isnadlarına katıp karıştırdılar. Ama nâfile, ne metinde ne senette ona tek bir aksama nisbet edemediler."*

SAHÎH-İ BUHÂRÎ'NİN TERTİBİ:

Buhârî, hadîs kabûlünde tâkip ettiği şartlarda husûsiyet arzettiği gibi eserini tertipte takip ettiği tarzda da husûsiyet arzeder. Tirmizî, Nesâî, Ebu Dâvud gibi daha başka alimler de aynı tertibte gitmeye çalışsalar da Buhârî bir kısım husûsiyetlerini korur.

TERTİBDE FIKHÎ GAYE: Buhârî'de kitabın tertibine yön veren husus, öncelikle babları tanzîmdeki gâyedir. O, bâblarda fıkıh yapmak ister. Ulema arasında *mâlum* ve *müsellem* olan fıkhî hükümleri önce bâb başlığı hâlinde beyân eder, sonra bu hükümlerin -varsa- Kur'ânî delillerini ve kendi şartlarına göre sahîh olan hadîslerden delillerini serdeder.

Hemen kaydedelim ki, Buhârî, "*Bab başlıklarında fıkıh yapar, fıkhî hüküm beyan eder*" derken "*fıkıh*" kelimesiyle bugünki kullanılan mânâda, dinî meselelere veya, muâmelâta giren hükümleri anlamayacağız. Aksine usûle, furu'a, zühde, edebe temsîle vs... Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerinde yer verdiği her konuya giren hükümleri, meseleleri anlayacağız.

HADÎSLERİN TEKRARI:

Hadîsler, bablara, öncelikle fıkha delîl olarak konduğu için, kitap içerisinde tekrar edilir. Çünkü hadîslerde çoğunlukla birden fazla hüküm vardır. Hattâ bâzan Buhârî bir hadîste, çok zâhir olmayan bir hüküm, bir irtibat sezerek, hadîsi, hiç ilgisi yok gibi görülen bir babta zikredivermiştir. Buhârî'nin bu prensibini bilen şârihler o gâmız irtibatı bulmak için çok mâhir ve dakîk izahlara, tevillere yer verirler.

Buhârî, hadîsleri müteâkip bablarda tekrar ederken, her seferinde, aynı hadîsin bir başka vechini, bir başka tarîkini koymaya gayret eder. Öyleyse hadîs tekerrür ettikçe, hadîslerin o vecihlerinde -gerek senet ve gerek metin yönüyle- bazı farklılıklar, yâni noksanlıklar veya ziyâdeler ihtiva ederler. Bu durumda bir Buhârî hadîsini tamamiyeti içerisinde görebilmek için, hadîsin tekerrür ettiği diğer bâbların hepsini bilmek gerekecektir. Bu da müşkilatlı bir iştir.

Buhârî'nin tekrarlarıyla ilgili olarak bilinmesi gereken bir diğer husus şudur: Buhârî tekrar yaparken, senedi değiştirdiği gibi, metnin de yeni babı ilgilendirmeyen kısmını imkân nisbetinde atar, yani hadîste takti'e yer verir. *Kastalânî* bu konuyla ilgili açıklamayı şöyle sürdürür: "*...Metin kısa ve metnin şâmil olduğu kısımlar birbirine murtabıt olarak birkaç hükme şâmil iseler, -hadîsi bölmenin zorluğuna binâen- aynen tekrâr eder. Bu durumda, hadîsin değişik bir tarîki varsa o tarîkle sevkeder. Böylece aynı hadîsin değişik tarîklerini vererek onu takviye etmiş olur. Bâzan, hadîsin tek bir tarîki vardır, başka*

tarîki yoktur, bu durumda bizzat hadîste tasarrufta bulunarak bir yerde mevsul, bir yerde muallak olarak tahrîc eder. Bazan hadîsin tam metnini, bazan kaydettiği babta lâzım olan bir tarafını zikreder. Eğer metin birkaç cümleye şâmil ise, ve bunların birbiriyle irtibatı da yoksa -uzunluktan kaçınmak için- bu cümlelerden herbirini müstakil bir babta zikreder... Buhârî, Sahîh'inde hiçbir hadîsi metin ve senedi ile aynen tekrâr etmek istememiştir. Bu çeşit tekrarlar çok azdır ve arzusunun hilâfına vâki olmuştur".

Kastalâni, bu açıklamayı sunduktan sonra aynen tekerrür eden hadîslerini kaydeder ki bunlar 21 adettir.

BAB BAŞLIĞI: Buhârî'de, *tercüme* (cem'i-terâcim'dir) de denen bâb başlığı nerdeyse müstakil bir konudur. Çünkü müstesna bir ehemmiyet taşır. Buhârî'nin orijinal yönlerinden biri bab başlıklarıdır. Buhârî, bu başlıklarda fıkhını ortaya kor.

Buhârî'nin Sahîh'inde 3730 bab mevcuttur. Bu bâbların başlıklarında, pek nâdir istisnalar dışında[37] mutlaka bir meseleye temâs eder. Bu mesele ya cezm halindedir, kesin bir hüküm taşır, ya da cezm yoktur ihtimal taşır. Kesin hükme, ulemânın ittifak ettiği meselelerini işlerken yer verir. İhtimalli ifâdeye de münâkaşalı bahislere girerken yer verir. Meselâ, *Kitâbu'l-İmân*'da geçen: "*Duânız İmânınızdır Bâbı*" birinciye misaldir. Keza *Kitabu'l-İlim*'de geçen: "*İlmin Yazılması Bâbı*" da ikinciye misaldir. Burada kesin bir hüküm yok, zira ulemâ bu konuda münakaşa etmiştir.

Buhârî'nin babları ve tercümeleri (bab başlığı) ile ilgili olarak beyân edilen hususiyetlerden bir kısmı şöyledir.

1- Bâzı tercümeleri açıktır, ne maksadla başlık atmışsa, buna uygun hadîsler kaydedilmiştir.

2- Bazan *tercüme,* arkadan kaydedilecek hadîsin *lafız*larını aynen ihtiva eder.

3- *Tercüme,* aşağıda kaydedilecek hadîsin *sözlerinden* bir kısmıyla teşkîl edilir.

---

37) Az ileride belirteceğimiz üzere Buhârî, bazan: "Babun" dedikten sonra başka bir ifadeye yer vermez. Belki zamanla uygun bir tercüme koyacaktı, ömrü vefa etmediği için bunlar eksik kaldı.

4- Bâzan hadîste geçen *kelâmdan* kastedilmiş olan mânayı açıklar mâhiyette bir *tercüme* konur. Bu tercüme ile hadîs vuzûh (açıklık) kazanır.

5- Bâzan, hususî bir hadîs için, umumî mânada bir tercüme konulur. Böylece tercüme, hadîs için bir nevi te'vîl hizmeti görür ve burada, tercüme fakîh'in: ''*Bu hadîs-i hâs'dan murad, (hususî değil) âm'dır*'' sözünün yerine geçer. Bununla da -câmi bir illetin mevcudiyeti sebebiyle- başvurulacak kıyası ihsâs eder.

6- Bazan da âm bir hadîs için hâs (hususiyet ifâde eden) bir *tercüme* gelir.

7- Bazan tercümenin lafzını kaydeder, arkadan bir âyet veya -müsned bir hadîs değil- bir *eser* kaydeder. Sanki, böylece: ''*Bu babta şartıma uygun bir rivâyet yok*'' demek ister.

8- Bazan da, şartına uymayan bir hadîsi tercüme olarak kaydeder. Babta da ona şâhid olacak şartına uygun bir hadîs koyar.

9- Bazan bir ayetle başlık (tercüme) açar, sonra hadîs kaydeder.

10- Bazan tercümeyi soru tarzında yapar: ''*Falan şey olur mu? Babı*'' gibi. Burada iki ihtimalden birine yönelmez. Maksadı da, bu hükmün sabit olup olmadığını beyan etmektir.

Vs. burada da, mevzuyu uzatmamak için, bu kaydedilen bab başlıklarıyla ilgili örnek vermekten sarf-ı nazar ettik.

BUHÂRÎ'DE HADÎS MİKTARI: İbnu Hacer el-Askalânî'nin Fethu'l-Bâri'nin Mukaddimesi olan Hedyü's Sârî'de yaptığı sayıma göre, Buhârî'nin Sahîh'inde, mükerrer olanlar dâhil 7397 *mevsul* hadîs mevcuttur. *Muallak* ve *mütâbaatlar* buna dâhil değildir. *Muallak* hadîsler ise 1341 tanedir. Bunlardan 160 tanesinin sahîh'te senedi mevcut değildir. *Mutâbi* olarak kaydedilen ve ihtilaflarına dikkat çekilenler ise 344'dür. Mükerrer olmayan mevsullerin sayısı da 2602'dir. Böylece *mevsul, muallak, mükerrer* ve *mütâbî* bütün hadîslerin sayısı cem'an 9082'dir. *İbnu Hacer mevkûf* ve *maktu* rivâyetlerin sayısını vermez.

Sahîh-i Buhârî, ayrıca 9 cilde, 97 kitaba (ana bölüm) ve 3730 bâba ayrılmıştır.

BUHÂRÎ'Yİ TENKİD: İslâm âlimleri, Buhârî'yi kazandığı şöhrete bakarak

tenkîd dışı tutmamışlardır. Tâ bidâyetlerden beri bir kısım râvî ve hadîslerinin zayıf olduğu sıhhat şartlarına uymadığı ileri sürülmüştür. Bunu ilk yapanlardan biri tenkidcilikte teşeddüdüyle şöhret yapmış olan *Dârakutnîdir* (v. 385). *İbnu Kayyîm el-Cevzîyye* de bir hadîsin mevzu olduğunu iddia etmiştir. Ancak, diğer İslâm alimleri, bu iddiaları cevaplandırarak *vaz'* ve hatta zayıflık iddialarını reddederler.

Buhârî'ye yöneltilen tenkîdlerin mahiyetini ve onlara verilen cevaplarla ilgili bir kısım teferruatı Sahîheyn'i Tenkîd bahsinde az ilerde işleyeceğiz. Burada, Buhârî hakkında yapılan tenkitlerle ilgili olarak *İbnu Hacer*'in yaptığı bir açıklamadan kısa bir iktibas yapacağız. *Hedyü's-Sârî*'de şunları söyler: ''*Buhârî'ye yöneltilen illet iddialarının hepsi de hadîsi cerh edici mâhiyette değildir. Aksine çoğunluğuna verilecek cevap pek açıktır ve bu kısım cerh'ten berîdir. Bir miktarına da cevap verilecek durumdadır. Az bir miktarına cevap vermekte zorluk var. Kim, tenkîde uğrayan bu hadîslere müracaat eder ve bunlara yöneltilen tenkîdlere muttali olursa, şu gerçeği görür: Bu tenkidler Sahîh'in özüne temas etmemekte, şeklî bir tenkid olmaktadır. Ulemâyı bu tenkîdlere sevkeden husus da, onların titizlikteki aşırılıkları ve dinî meseleler karşısındaki uyanıklıklarıdır. Söz gelimi, mürsel görünmesine rağmen, gerçekte mevsul olan ve mevsul muâmelesi gören bir hadîsin mürsel olduğunu söylemeleri gibi*''.

Hülâsa, Buhârî'nin râvilerine olsun, hadîslerine olsun tevcih edilen tenkidler, Sahîh'in ilmî değeri hususunda ulemânın icmâına, *Cumhûr*'un da Kur'ân'dan sonra gelen en sahîh kitap olduğu husûsundaki ittifakına zarar verecek mahiyette değildir. Sahîh'de yer alan herbir hadîsin kesin ilim ifâde edip etmiyeceği hususanda âlimler ihtilâf etmişlerdir. *İbnu Salâh:* ''*Kesin ilim ifâde eder*'' demiştir. *Nevevî* buna itiraz etmiş, ''*sıhhatte en üst derecede de olsa kesin ilim değil, zan ifâde eder*'' demiştir. Cumhur'un görüşü de budur.

BUHÂRÎ'NİN NÜSHALARI: Buhârî'nin sağlığında ermiş olduğu şöhret sebebiyle, Sahîh'ini 90 binle ifâde edilen büyük sayıda kimse kendisinden dinleme fırsatı bulmuştur. Bunlar arasından bin kadarının Sahîh'i dinlemekle kalmayıp rivâyet de ettiği yine kaynaklarda ifade edilir. Ancak bunlardan beşi ismen bilinmektedir: *Muhammed İbnu Yûsuf el-Firebrî* (v. 320), *İbrahim İbnu Ma'kıl en-Nesefî* (v. 194), *Muhammed İbnu Hârun el-Hadramî, en-Nesevî*

(v. 290), *Mansur İbnu Muhammed el-Bezdevî* (v. 329) ve *el-Hüseyin İbnu İsmail el-Mehâmilî* (v 330).

Bunlardan ilk ikisi müteâkib asırlarda çeşitli çalışmalara kaynak yapıldığı, şerh vs. çalışmalarına esas kılındığı halde diğerleri çabucak unutulup gitmiştir.

Buhârî'nin bu iki nüshası arasında bazılarınca mübâlağalı şekilde büyütülen, bazılarınca da pek mühim sayılmayacak farklılıklar vardır.

NESEFÎ NÜSHASI: Yedinci asra kadar, âlimlerce ilgi gösterilen nüshadır. Buhârî üzerine yapılan ilk çalışmalarda bu nüsha esas alınmıştır. İlk Buhârî şârihi *Hattâbî* (Ebu Süleymân Hamd İbnu Muhammed (v. 388), eseri olan İ'lâmu's-Sünen'i, *Ebu Nuaym el-İsfehânî* (v. 430), el-Müstahrec ala Sahîh-i'l-Buhârî'yi, *Humeydî* (v. 488) el-Cem'u Beyne's-Sahîheyn'i hazırlarken hep *Nesefî nüshasını* esas almışlardır. Bazı bahislerde *Firebrî* daha mufassal ve gereksiz bâzı tekrarlar ihtiva ettiği halde, Nesefî bunlardan sâlim ve özlüdür. *Firebrî*'de muhtelif yerlere dağıtılan filolojik unsurlar Nesefî'de en uygun yerde bulunur. Bâzı müşkillerin çözümü Nesefî'yi doğrulamaktadır. Şunu da belirtelim ki, Sahîh'i, *Firebrî*'den dokuz kişi rivâyet ettiği halde. Nesefî'-den iki kişi rivâyet etmiştir.

Yedinci asra kadar birinci derecede rağbet ve alakaya mazhar olan en-Nesefî nüshası, bu asırdan sonra itibar makamına geçen *el-Firebrî* nüshası karşısında sahneden tamamen çekilecek, Buhârî'nin Sahîhi üzerine yapılacak bütün şerh, ricâl, ihtisar, zevâid vs. çalışmalarında Firebrî nüshası esas alınacaktır.

Nesefî nüshası'nın yedinci asırda şöhretten düşmesi, usûl-i hadîs ilminin gelişmesi ve oturmasıyle izah edilmektedir. Bu ilim, müstekâr bir hâl alınca herkesce bilinen bir kaidesi şu olmuştur: "*Sema, yoluyla tahammül edilen **(yani hocadan öğrenilen, rivayeti için izin istihsâl edilen) bir hadîs veya bir** kitap, icâzet yoluyla tahammül edilen bir hadîs veya bir kitaptan daha kıymetli, daha üstündür*". Öte yandan bilinmektedir ki, en-Nesefi nüshası, büyük ekseriyeti Buhârî'den sema yoluyla alınmış olsa da sondan cüz'î bir kısmı icâzet yoluyla alınmıştır. Buna karşılık Firebrî nüshası birincisi 248, ikincisi de 252'de olmak üzere iki kere *semâ* yoluyla Buhârî'den alınmıştır.

İşte tamâmının, doğrudan Buhârî'den iki defa alınmış olma durumu, yedinci asırdan sonra Firebrî nüshasının şöhret-şiâr olmasında müessir olmuş-

tur denmektedir. Ancak Firebrî nüshasından istinsah edilen ve aralarında bâzı farklılıklar ortaya çıkan muhtelif nüshaların büyük bir dikkatle *Yûnînî* (v. 701) tarafından birleştirilerek tek nüsha hâline getirilmesinin de bu meselede müessir olduğu kabul edilmektedir.

YÛNÎNÎ TARAFINDAN SUNULAN HİZMET: Buhârî'den rivâyet izni almış olan Firebrî'deki Sahîh nüshası ile yine aynı şekilde rivâyet izni alan Nesefî'deki sahîh nüshaları arasında yukarda belirtilen bazı farklar mevcuttur. Daha enteresanı Sahîh-i Buhârî'yi *Firebrî'*deki aynı "*asl*"dan almış olan dokuz farklı nüshada da farklılıklar tesbit edilmiştir. İşte, *Ebu'l-Hasan Ali İbnu Muhammed İbni abdillah el-Yûnînî* (v. 701), bu farklı Firebrî nüshalarını birleştirmiş, aralarındaki farklı durumları bazı hususî işaretlerle, remzlerle sayfa kenarlarında göstermiştir.

Yûnînî bu kıymetli mesâiyi tamamladıktan sonra bununla yetinmeyip, Sahîhte raslanan gramere müteallik bir kısım müşkilleri de, devrinin meşhur nahivcisi (filolog) *İbnu Mâlik en-Nehvî'ye* (v. 672) çözdürmüştür. Nüshaların birleştirilmesine ilâve edilen bu mühim hizmet de Firebrî nüshasının kıymetini âlimler nazarında artırarak dikkatlerin buna çekilmesine, himmetlerin buna yönelmesine müessir olmuştur.

Yûnînî, yedinci asırda dokuz ayrı nüshayı birleştirme hizmetini yaparken, bu dokuz ayrı nüshayı teker teker almamış, bunlar arasında, büyük mesaî sarfıyla ortaya konmuş bâzı birleşik nüshaları esas almış, onları birleştirmiştir. Bu noktadan diyebiliriz ki, Yûnînî'nin birleştirdiği nüshaların sayısı dörttür. Fakat, bu dörtlerden her biri birleşik nüshadır:

1- Asîlî nüshası: Bu, *Cürcânî* ve *Mervezî* nüshalarını birleştirmişti.

2- Ebu Zer nüshası: Bu, *Hamevî, Küşmîhenî* ve *Müstemlî* nüshalarını birleştirmişti.

3- Ebu'l-Vakt nüshası: *Küşmîhenî* ve *Hamevî* nüshalarını birleştirmişti.

4- İbnu Asâkir nüshası: Bu, *Ebu'l-Vakt* ve *Hamevî* nüshalarını birleştirmişti.

Yûnînî, bu birleştirmeyi yaparken farklılıkların hiçbirini ihmal etmeden, en küçük bir teferruata kadar hepsini sayfa üzerinde rümûzlarla göstermiş, kullandığı rümuzların neye delalet ettiği de ayrı bir risalede açıklanmıştır.

Bugün piyasadaki Sahîh-i Buhârî nüshaları, Yûnînî'nin İstanbul'da mevcut olan kendi el yazısı nüshasından 1313 yılında *Sultan Abdülhâmîd Hân* Hazretleri tarafından Mısır'da yaptırılan baskısına dayanır. Mezkûr baskıda, Yûnînî nüshasının bütün hususiyetleri aynen korunmuştur. Satırların üzerlerinde yer alan bir kısım işaretler, sayfaların kenarlarında -satırlardan gelen rakamlara bağlı olarak- yapılan açıklamalar nüsha farklarını göstermektedir. Bu yan açıklamalar zımnında görülen rümuzların hangi nüshalara delâlet ettiğini her cildin baş kısmında açıklamıştır.

NÜSHA FARKLARININ SEBEPLERİ VE MAHİYETİ.

Sahîh-i Buhârî gibi İslâm Dini'nin ana kaynakları arasında yer alan mühim bir kitabın nüshaları arasında farklılık bulunduğunu söyledikten sonra bunun sebeplerini ve mâhiyetini de bilmek gerekir. Aksi takdirde, bu mesele Buhârî'ye karşı olan itimadı sarsabileceği gibi, bu meseleyi istismar etmek isteyen kötü niyet sahiplerinin iğfallerini ve habbeyi kubbe yaparak, mübalağalandırarak başka şekilde anlatanların teşvîşleri karşısında cevapsız da kalınabilir. Nitekim başta Goldziher olmak üzere bir kısım müsteşrîkler bu meselelere çoktan müşteri çıkıp, müslümanlar arasında fitne vesîlesi yapmışlardır. Öyle ise meselenin iç yüzünü kısaca bilmek ciddî bir ihtiyaçtır. Esâsen, eskiden beri İslâm âlimleri bu meselenin aydınlatılması için mesâî sarfetmişler, bir kısım yorumlarda bulunmuşlardır.

Hemen belirtelim ki nüshalarını birleştirme çalışmaları *Firebrî'den (v. 320) hemen sonra başlamıştır. Nitekim bu hususta hizmeti geçtiğini belirttiğimiz Ebu Muhammed el-Asîlî*'nin (vefat târihi 392), birleştirdiği nüsha sahiplerinden *Ebu Muhammed el-Cürcânî*'ninki 373, *Ebu Zeyd el-Mervezî*'ninki de 371'dir.

Firebrî'deki asıldan yapılan istinsahların farklılıklar arzetmesi, bu ''*asl*'ın tanzim yönünden bâzı gevşeklikler taşımasından ileri geldiği kabul edilmektedir. Bu tahmîni te'yîd eden bir şehâdeti, Firebrî nüshasının ikinci dereceden râvisi olan *Ebu Zerr el-Herevî* (v. 434), Firebrî ile kendi arasındaki râviden ibâret bulunan şeyhi *Ebu İshak el-Müstemlî*'nin (v. 374) şu sözünü nakleder: ''*Buhârî'nin kitâbını Muhammed İbnu Yûsuf el-Firebrî'nin yanında bulunan ''aslından istinsah ettim, (son şeklini alıp) tamamlanmamış yerlerle (tamamen) boş bırakılmış yerler gördüm. Meselâ bâzı bab başlıkları vardı,*

fakat altında hiç bir şey yoktu. Bazan da hadîsler yazılmış, ancak üstünde bab başlığı yazılmamıştı. Biz bunların bir kısmını bir kısmına birleştirdik''. Bu açıklamayı Buhârî'nin râvilerine tahsîs ettiği Esmâu Ricâlî'l-Buhârî adlı kitapta nakleden Mâlikî ulemâsından *Ebu'l-Velîd el-Bâcî* (v. 747) şunu ilâve eder: *''Bu sözün doğruluğunu şu da gösteriyor ki, Ebu İshâk el-Müstemlî, Ebu Muhammed es-Serahsî, Ebu'l-Heysem el-Küşmîhenî, Ebu Zeyd el-Mervezî, nüshalarını aynı ''asıl''dan istinsah ettikleri halde rivayetlerinde takdîm, te'hir'ler vardır. Bu da onların herbirinin herhangi bir yerdeki bir hâmişi veya -kitaba yerleştirilmek üzere- eklenmiş bir kağıdın muhtevasını, kendi takdîrlerine göre, kitabın bir yerine yerleştirmiş olmalarından ileri geliyor. Bu durum sana, kitapta bazan bir ve bazan da iki ve daha fazla bâb başlığını peş peşe gördüğün halde aralarında hiçbir hadîs bulunmayışının sebebini açıklar''. İbnu Hacer,* bu şehâdeti fevkalâde ehemmiyetli bularak teracim (bâb başlığı) ile hadîs arasında irtibat kurmanın zor olduğu nâdir durumlarda onların izâhını yapmada değerlendirir.

Kastalânî, bu meselede İbnu Hacer'den ayrılarak, ilk nüshada tanzîm gevşekliği olmayacağı, bazı tasarrufların sonradan gelen müstensihlerce yapılmış olabileceğini söyler.

Ancak, Firebrî'nin, Buhârî'den dört yıl ara ile iki ayrı icâzeti bilinmektedir. Aradan geçen dört yıl içinde Buhârî'nin, eseri üzerinde bâzı değişiklikler yapmış olması pekâlâ mümkündür. Şu halde Firebrî'de Sahîh-i Buhârî'nin birbirinden farklı iki nüshasının bulunma ihtimali var. Ulema'nın ihtilaf ettikleri bir husus, Firebrî'nin üçüncü bir nüshaya daha sâhib olma ihtimâlini zihne getiriyor. Şöyle ki: Yukarıda kaydetmiş bulunduğumuz *el-Müstemlî*'nin açıklamasında geçen *''asıl''* nedir? Buhârî'nin kendi el yazısıyla yazdığı asıl mı, yoksa Firebrî'nin icâzet aldığı diğer iki nüshadan biri mi? Bâzı yorumcular bunu, Buhârî'nin kendi ''asl''ı anlamıştır. Bu durumda, Buhârî'nin vefatından sonra kendi nüshasının da Firebrî'ye intikâl etmiş olma ihtimalini doğurmaktadır. Bu tahmînin doğruluğu halinde, Firebrî'nin nezdinde birbirinden az-çok farklı üç nüshadan bile bahsetmek mümkün olacaktır. Firebrî'nin 252 yılındaki ikinci semaından sonra da Buhârî'nin Sahîh üzerinde bir kısım değişikliklere gitmiş olması pek alâ mümkündür. Çünkü vefat tarihi 256'dır ve arada 4 yıllık zaman mevcuttur. Daha önce, *Ahmed İbnu Hanbel*'in ölüm döşeğinde iken Müsned'den bir hadîsin çıkarılması için oğluna emir verdiğini

kaydetmiştik. Muhaddisler, her an arayış ve tahkîk içindedirler. Eserlerine her geçen gün bir kemal getirmeleri tabiîdir. Öyle ise Firebrî nezdinde varlığı muhtemel olan bu nüshalardan istinsah edenler, ihtilaflı nüshalara ulaşmış oluyorlar.

Bir çok te'lifatta rastlanan bir durumu, *Zâhidû'l-Kevserî* merhum, Buhârî'nin sahîhi için de vârid görür: Ona göre *"Buhârî eserini temize çekmeden vefat etmiş olduğu için bir kısım tenkîdler, bu beşerî zaaftan ileri gelmiştir. Ömrü vefa edip eserini tamamlayarak temize çekseydi, söz konusu aksamalar olmayacaktı."*

Sahîh-i Buhârî'de bâzan *"Bab-un"* şeklinde kalıp hiçbir fıkhî hüküm ifade etmeyen başlıkların yer alması, bazan başlık olduğu halde arkadan hadîs kaydetmeden bir başka bab başlığına geçmesi, eserin kendi şartlarına uygun şekilde zaman içerisinde tamamlanmaya bırakılma ihtimâlini kuvvetlendirmektedir. Bu durumdaki bir esere nihâî şekli kazandırmadan müellifin vefat etmesi, veya Firebrî misalinde olduğu üzere, eserin tamamlanma vetîresi içerisinde daha dûn bir safhada iken tahammül etmesi, nüshada bazı boşluklar hâsıl edecektir. Kaydedilen açıklamalar, arkadan gelen müstensihlerin bu boşlukları doldurma ihtiyacını duyduklarını ve bunu farklı şekillerde yaptıkları için farklı nüshalar ortaya çıktığını belirtmektedir. Nesefî nüshasının, tertîb yönüyle mazbut, lüzumsuz tekrarlardan hâli, daha mütekâmil olduğuna dâir kayıtlar dahi, söylenen hususu te'yîd eder. Öyle gözüküyor ki bu nüsha daha muahhar bir icâzete müstenittir.

Tahminimizi kuvvetlendiren son bir durum Firebrî nüshaları arasında görülen farklılıklarla ilgili. Açıklayacağımız üzere ciddi bir fark mevcut değil, daha ziyade takdim-te'hîr farkı söz konusu.

NÜSHA FARKLARININ MAHİYETİ:

"Firebrî'den istinsah edilen nüshalarda, müstensihler tarafından yapılan bazı tasarruflar sonucu bir kısım farklılıklar ortaya çıkmıştır" derken bu tasarrufun yanlış anlaşılmaması gerekir. Buhârî'nin eserinden hadîs çıkarma veya esere kendi gönüllerine göre hadîs ilâve etme diye bir durum söz konusu değildir. Kitabın *"bâb-un"* diye hükümsüz başlıklarına uygun tercüme koymak, veya onu kaldırıp, mevzu itibâriyle zâten birbirine yakın olan hadîsleri üstteki başlığın altında toplamak, bazı kereler *"bâb"* yerine *"kitap"* kelimesini

koymak, bırakılan boşluklara, Buhârî'nin diğer kısımlarında yer alan hadîslerden uygun birini koymak gibi -ki bu tasarruftan takdîm-tehir dediğimiz durum hâsıl olmuştur- tasarruflardır. Bir kısım farklılıklar da filolojik açıklamalarla ilgilidir.

Bu mühim meselenin daha iyi kavranması için meseleyi kaynaklara inerek tahlîl eden *Fuat Sezgin*'in vardığı sonuçtan bir iki pasajı aynen iktibas edeceğiz. Der ki:

"Aynı "asıl"'dan gelen muhtelif fer'î rivâyetler arasındaki farklar, Yûnînî edisyonu (neşri) vâsıtasıyla, umumî bir kontrole tâbi tutulacak olursa, hadîslerinin senedlerinden ve hattâ metinlerinden ziyâde, Buhârî'nin "terâcim" adı verilen, yani babların isimleriyle mütemmim malumat şeklinde irâd edilen kısımlar arasında görülmektedir. Mesela, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Hirakl'e yazmış olduğu mektûbu ihtiva eden ve matbu kitapta iki sayfa kadar yer tutan hadîsin metnine dâir, Yûnînî'nin tesbît etmiş oldukları, birkaç basit varyantı (farklılığı) ve birkaç harf değişikliğini geçmemektedir.

"Yûnînî'nin, bize râvilerin faaliyetinden muhâfaza ettiği kısımların tedkikinden anlaşıldığına göre, râviler, musannıfın kaleminden sehven çıkmış bâzı basit hataları düzeltmeyi kendi hakları olarak addetmişlerdir. Meselâ Ebu Zerr, böyle bir yanlışlığın bir âyet ile alâkalı olduğunu görünce tashîh, fakat aslına da işâret etmek ihtiyacını hissetmiştir.

"Bundan başka, râvilerin, harflerin bâzı noktalarını değiştirmekle izâle edebilecekleri bâzı yanlışlıklar metinde bulunmaktadır. Meselâ, Buhârî'nin filologlarla münâsebetlerini araştırırken, yazının yanlış okunmasından ileri gelen bu tip yanlışlıklara rastlanıyor ki, bunların, acaba Buhârî tarafından mı yoksa Sahîh'in râvileri tarafından mı böyle okunduğunu tahmîn mümkün değildir.

(...)

"Buhârî'nin şeyhlerinden "haddesenâ Muhammed" kaydiyle mübhem bırakmış olduğu bir isim, Firebrî'den sonra gelen İbnu's-Seken'in rivâyetinde lağvolunup yerine, "en-Nüfeylî" konulmuştur. Şârihler, bunun fâilinin İbnu's-Seken olduğunu söylerler. Hattâ İbnu's-Seken'in böyle bir tasarrufuna başka bir yerde de işâret imkânını bulurlar.

"Buhârî'nin muhaddislerin âdetine tâbi olarak yerini boş bıraktığı ve sö-

zün siyâkı bakımından kolayca hatırlanabilecek, biraz müstehcen bir kelimenin, bâzı râviler tarafından mahall-i mahsûsuna yerleştirildiği vâkidir.

Bunlardan başka Ebu Zerr rivâyetinde, filolojik kaynaklardan gelen kısımların baş tarafında zikrolunan "ve kâle gayruhu" kaydı bulunmaz. Bu kaydın diğer râviler tarafından kendi rivâyetlerine ilâve edilmiş olmasından ziyâde, Ebu Zerr'in, kendi rivâyetinden çıkarmış olmak ihtimali daha kolaylıkla kabul edilebilir."

(...)

Şu halde Buhârî'nin Sahîh'inde mevcut nüsha farklarını büyütmeyi mâkul kılacak bir durum mevcut değildir.

BUHÂRÎ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR:

İmam Buhârî, hayatı ve eserleri üzerine en çok çalışma yapılan büyüklerden biridir. Hususen el-Câmi'u's-Sahîh'i başka hiçbir kitaba nasîb olmayan bir alakâya mazhar olmuştur. Ricali, metodu, tanzîmi, garib kelimeleri, müşkilleri, terâcim'i, fıkhı... vs. yönleri ayrı ayri kitaplara, araştırmalara konu olmuştur. Keşfü'z-Zünûn'da bunlardan yüze yakını tanıtılır. Buhârî üzerine çalışmalar hâlâ devam etmektedir.

Hakkında yazılanların maalesef sâdece cüz'î bi kısmı matbudur.

Buhârî ile ilgili bazı mühim kitaplar:

1- İ'lâmu's-Sünen: İlk Buhârî şerhidir, Vefatı 388 olan *Ebu Süleyman Hamd İbnu Muhammed el-Hattâbî* telif etmiştir.

2- Behçetu'n-Nüfûs: Müellifi *Ebu Muhammed Abdullah İbnu Ebî Cemre*'dir (v.699/1299) Buhârî'nin tasavvufa müteallik hadîslerini şerheder.

3- El-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhî Sahîhi'l-Buhârî: *Kirmânî* nisbetiyle meşhur *Şemsüd'Dîn Muhammed İbnu Yûsuf* (796) te'lîf etmiştir.

4- Et-Telvîh fî Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh: Müellifi *Alaeddin Moğoltay İbni Kılıç*'dır (792).

5- Fethu'l-Barî bi-Şerhi'l-Buhârî: Müellifi *İbnu Hacer diye ma'ruf el-Hâfız Şihabuddin Ebu'l-Fadl el-Askalânî*'dir (v. 852). Birkaç kere tabedilmiştir.

6- Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî: Müellifi *Bedruddin Ebu Muhammed Mahmud İbnu Ahmed el-Aynî*'dir (v. 855/1451). Mükerreren tabedilmiştir.

7- İrşâdu's-Sârî Li-Şerhi Sahîhi'l-Buharî: Müellifi *Kastalânî* diye ma'ruf *Ebu'l-Abbas Şihabüddin Ahmed İbnu Muhammed*'dir (v. 923/1517), matbudur.

8- Kevserü'l-Câri ila Riyâzi'l-Buhârî: Meşhur *Molla Gürânî*'nin şerhidir, henüz matbu değildir.

9- Feyzu'l-Bârî ila Sahîhi'l-Buhârî: Müellifi *Muhammed Enver el-Keşmîrî*'dir (v. 1352/1933). Daha çok mefhumlar üzerinde durulur, farklı, faydalı bir şerhtir, matbudur.

10- Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar: *Fuad Sezgin*'in eseridir. 1956 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Buhârî'nin müşkilleri üzerine yapılan çalışmalar:

1- Meşâriku'l-Envâr alâ Sahîhi'l-Asâr: *Kadı Iyâz* telif etmiştir, Sahîheyn ve Muvatta'nın müşkillerini açar.

2- Şevâhidu't-Tavzîh ve't-Tashîh li-Müşkilâtı'l Câmi'i's-Sahîh: Müellifi, *İbnu Mâlik en-Nahvî* (v. 672/1273).

3- Keşfu'l-İltibas ammâ Evredehu'l-Buhâriyyu alâ Ba'zı'n-Nâs: Müellifi *Abdü'l-Ganî el-Meydânî* (v. 1298/1881). Buhârî'nin "*Kâle ba'zu'n-Nas*" diyerek İmam Âzâm'a çattığı meseleleri inceler, cevap verir.

4- Tağlîku't-Ta'lîk: *İbnu Hacer el-Askalânî*, Buhârî'deki muallak hadîslerin senetlerini verir.

5- Esmâ'u'r-Ricâli'l-Buhârî: *Ebu'l-Velîd el-Bâci* (v. 474/1081).

6- Mukaddimetu Fethi'l-Barî: Hedyü's-Sârî de denen bu kitap, iki cilttir. Bunu da *İbnu Hacer* te'lîf etmiştir. Burada, Buhârî'nin ricali, lügati, müşkilatı, garîb kelimeleri, muallak hadîsleri, hayatı, metodu vs. hususlarda yapılan çalışmaları özetleyerek Buhârî ile alakalı her hususta topluca özet bilgi verir. Muhtevasının zenginliğiyle paha biçilmez bir eserdir. Buhârî'yi tanımada derli toplu tek kitaptır.

2- İMAM MÜSLİM VE SAHÎHİ

HAYATI:

El-İmam el-Hâfız Hüccetu'l-İslâm Ebu'l-Hüseyn Müslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî, en-Nîsâbûrî: 204-261 yılları arasında yaşamıştır. Hadîs dinlemeye küçük yaşta başlar. İlk defa 218 yılında hadîs meclislerine devama başlıdığı belirtilir.

Hadîs tahsili için Irak, Hicaz, Şam ve Mısır'a gitmiş, mükerrer seferler Bağdad'a uğramıştır. Bu seyahatleri sırasında Buhârî'nin şeyhlerini ve daha başkalarını da dinleme fırsatı bulur. Hadîs aldığı kimseler arasında *Buhârî, İshak İbnu Râhuye, Abdullah İbnu Mesleme el-Ka'nebî, Harmele İbnu Yahya Sahîbu Şâfiî, Ahmed İbnu Yunus, Saîd İbnu Mansûr, Yahya İbnu Yahya, Heysem İbnu Hârice, Ahmed İbnu Hanbel* vs. de var.

Müslim birçoklarına da hocalık yapmıştır. *Ebu Avâne Ya'kub İbnu Ishâk el-Esferâînî, Tirmizî, Ebu Amr el-Müstemlî* gibi.

Babası *Haccâc* da hadîs rivayet eden şeyhlerdendi. Kendisinin, bezzâz olduğu yani bugünün tâbiriyle manifaturacılık yaptığı kaynaklarda belirtilir.

Müslim 261 yılında 57 yaşında olduğu halde Neysâbur'da vefat etmiştir. Vefat sebebiyle ilgili olarak şu vak'a anlatılır: Bir gün kendisi için akdedilen bir müzakere meclisinde Müslim'e bir hadîs sorulur, fakat bilemez. Aramak üzere evine çekilir, kitaplarını karıştırmaya başlar. Bu sırada eve bir sepet hurma gelir. Müslim, hem arar hem hurmadan ağzına arada bir atar. Bu hâl üzere sabahı eder, hurma biter, hadîs de bulunur. Bazı terâcim yazarları Müslim'in bu sebeple öldüğünü söylemiştir.

ESERLERİ:

Müslim, üzerinde ayrıca duracağımız Sahîh'i ile tanınmışsa da onun dışında pek çok ciddî eserler vermiştir: El-Müsnedü'l-Kebîr (ala'r-ricâl), Kitâbu'l-Câmi' ala'l-Ebvâb, Kitâbul-Esma ve'l-Künâ, Kitâbu't-Temyîz, Kitâbu'l-İlel, Kitâbu'l-Vuhdân, Kitâbu'l-Efrâd, Kitâbu'l-Akrân, Kitâbu Suâlâtihi Ahmede'bne Hanbel, Kitâbu Hadîsi Amri'bni Şuayb, Kitâbu'l-İntifâ' bi-Ühübi's-Sibâ', Kitâbu Meşâyihi Mâlik, Meşâyihi Şu'be, Kitabu Men Leyse Lehu İllâ Râvin Vâhid, Kitabu'l-Muhadramîn, Kitabu Evlâdi's-Sahâbe, Kitâbu Evhâmi'l-Muhaddisîn, Kitabu't-Tabakât, Kitâbu'l-Efrâd.

FAZİLETİ:

Müslim yaşadığı devrin en başta gelen hadîs âlimlerinden biridir. Şüphesiz bunda *Buhârî, Ahmed İbnu Hanbel, İshâk İbnu Râhuye* gibi meşhur muhaddîslere talebelik yapmış olmasının büyük payı vardı. *İbnu'l-Ahram: "Şu şehrimiz (Nisâbur) üç büyük muhaddîs yetiştirmiştir: Muhammed İbnu Yahya (ez-Zühlî), İbrahim İbnu Ebî Tâlib ve Müslim"* der. *Bündâr* da: *"Hâfızlar dörttür: Ebu Zür'a, Muhammed İbnu İsmail el-Buhârî, ed-Dârimî ve Müslim"* demiştir. Şeyhlerinden *Muhammed İbnu Abdilvehhâb el-Ferrâ'*nın da: *"Müslim, halkın âlimlerinden ve ilim dağarcıklarından biridir. Onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum"* dediği belirtilir.

SAHÎH'İ:

Müslim, çok sayıda eser vermiş olmakla berâber, *es-Sahîh*'i ile şöhret bulmuştur. İslâm uleması bu kitabı *Sâni'u'l-Isneyn* bilmekte icma eder. Yani Kur'an-ı Kerîm'den sonra gelen en muteber iki kitabın ikincisi. Bu iki kitaba kısaca Sahîheyn denir. Bunlarda geçen hadîsler es-Sahîh olarak vasıflandırılmıştır. Yâni, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbetlerine kesin nazarıyla bakılır. Yani, hadîs, sadece hâricî şartlarıyla değil, nefsülemrde de sahîhtir.

Az ilerde, Sahîheyn'in Mukâyesesi başlığı altında detaylı olarak açıklayacağımız üzere, Müslim'in kitabı bilhassa sıhhat şartları ve fıkhî inceliklere müteallik noktalarda Buhârî'nin kitabına yetişemez ise de, tertib güzelliği ve

rivâyet inceliklerinde gösterdiği hassasiyet ve asla sadâkat noktalarında Buhârî'yi geçer.

Müslim, Sahîh'ini, bizzat işiterek aldığı 300 bin hadisten seçtiğini ifâde eder. İlâveten, kitabına delilsiz hiçbir şey koymadığını, keza hiçbir şeyi de delilsiz kitap dışı tutmadığını belirtir. Yine belirtir ki, kitabındaki hadîsler, (sıhhati hususunda şeyhlerinin) icma ettikleri hadîslerdir.

Der ki: *"Kitabım (tamamlanınca), Ebu Zür'a'ya arzettim, illet var dediği her rivâyeti terkettim"*.

Müslim'de tekrarlarıyla birlikte 7275 hadîs mevcuttur. Tekrarlar nazara alınmadığı takdirde 3033 hadîs mevcuttur.

TERTÎB TARZI: Hadîsleri, Müslim, prensip olarak konularına göre tanzîm etmiştir. Ancak, bu işi yaparken, bir hadîsin bütün farklı senet ve metinlerini bir arada toplamayı ön plana almıştır. Bu tarzdan üç mühim netîce hâsıl olmuştur:

1- Bir hadîsi tam olarak ihata ve kavrama imkânı: Hadîsleri anlamada bu husus ehemmiyetli bir noktadır. Bir rivâyet tek başına alınınca mübhem noktalar taşıdığı gibi, o konuya giren müfredâtın tamamına da şamil olmaz. O mübhemliğin giderilmesi, konuya giren diğer ferdlerin yakalanmasında en sâlim yol hadîse, daha doğrusu o konuya giren başka hadîslere müracaattır. İşte Müslim, konuyla ilgili, kendi şartlarını taşıyan hadîsleri bir arada kaydeder. Bir misal vermek gerekirse, Müslim'in *Kitâbu'l-Kader* bölümünde, insanın ana karnında yaratılışını anlatan hadîste, kırkıncı gün rahme inen melek, Rabbi'nin emriyle, çocuğun kaderiyle ilgili olarak, *Abdullah İbnu Mes'ud*'un rivâyetinde çocuğun rızkını, ecelini, amelini cennetlik veya cehennemlik olacağını yazar. *Huzeyfe İbnu Esîd* rivâyetinde bunlardan başka *"kız veya erkek olacağı"* *"eseri"* de yazılır. Bir başka vecihte, rahime inen meleğin göz, kulak, deri, et ve kemikleri yaratıp şekillendirdiği de belirtilir. Bir başka **vecihte, çocuğun sağlam veya sakat olacağının, ahlâk durumunun da o zaman yazıldığı belirtilir.**

Aynı baba giren müteakip hadîslerde *"Kaderimiz anne karnında yazıldı ise niye çalışıyoruz, kadere tevekkül etmemiz gerekmez mi?"* gibi sorular Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından verilen cevapları buluruz.

Bu kolaylık Buhârî'de mevcut değildir.

2- Tekrarların asgariye düşmesi: Hadîslerde, çoğunluk itibariyle, birden fazla meseleye temas edildiği için, fıkhî konulara göre tanzîm edilen kitaplarda tekrar kaçınılması zor bir durumdur. Nitekim Buhârî, fıkhî espiriyi ön planda tuttuğu için çok sayıda hadîsi tekrar etmek zorunda kalmıştır. *Tekrar,* fıkıh nazarıyla kaçınılmaz ve faydalı ise de, hadîs tekniği açısından bir kusurdur. Bir kısım mahzurlar getirir.

İşte Müslim, bu meselede oldukça başarılı olmuş ve Buhârî ile mukayesede lehine kaydedilen bir fazîlet elde etmiştir.

Bu meseleye temas eden bazılarının *"Müslim'de tekrar yok" gibi mübalağalı ifâdeye yer verdiği görülür. Ancak bu ifâde hakikati aksettirmez. Gerçi Müslim, kitabının Mukaddime kısmında tekrarlardan imkân nisbetinde kaçtığını belirtir. Ancak "Hiç tekrara yer vermedim"* demez. Nitekim *Muhammed Fuat Abdülbaki* merhum, Müslim'e yaptığı tahkîkli neşirde tekrarları tesbîte ayrı bir itina sarfeder ve onları teker teker göstermeye ehemmiyet verir. Şu halde onun açıklamasına göre, Müslim'de 137 hadîs mükerrerdir. Bunlardan bir kısmı aynı bölümler (kitap) içinde tekrar edilirken, 71 adedi farklı kitaplarda tekrar edilmektedir. Mezkûr baskıda, zaman zaman hadîslerdeki müsteselsil rakamların sırayı birden kaybettiği görülür. Sıraya uymayan o rakam, hadîsin ilk geçtiği yerde aldığı numaraya delalet eder ve bu hâl o hadîsin mükerrer olduğunu gösterir.

3- Hadîslerin taktî'e (bölünmeye) uğramadan tam olarak verilmesi: Buhârî, bir hadîsi ikinci sefer tekrar ederken, hadîsin bu yeni babı ilgilendiren kısmı alır, bâbı ilgilendirmeyen kısmı terkeder. Kitabın hacmini artırmaktan (tatvîl) kaçınmak için başvurulan bu ameliyeye hadîsciler *taktî'* (bölme, kesme) derler. Bu, çoğunluk tarafından her ne kadar câiz görülmüşse de câiz görmeyenler de mevcuttur ve bunu Buhârî hakkında bir kusur bilirken, buna yer vermeyen Müslim'i de tafdîl etmişlerdir.

HADÎS SEVKİNDE TİTİZLİĞİ: Müslim, *turûk*'un bir araya getirilmesindeki imtiyazından başka, hadîsleri sevkde gösterdiği hassâsiyetle de temâyüz eder. Hadîsleri, nasıl işitti ise onu aynen muhâfazayı esâs alır. Aynı hadîsi birkaç şeyhten farklı şekillerde dinledi ise, aradaki fark tek bir harf bile olsa

onu korur ve belirtir. Öncelikle kaydettiği metin kime aitse *"ve'l-Lafzu li-fülânin"* diyerek o zâtın ismini kaydeder. Sonra da benzer kısımları bertaraf ederek, her bir râviye ait farklılıkları teker teker açıklar.

Asla bağlılık Müslim'i -yukarıda açıkladığımız üzere- taktî'e yer vermemeye sevkettiği gibi, hadîsleri mânâ ile rivâyet etmekten de uzak tutmuştur. Âlimler ekseriyet itibâriyle *rivâyet-i bi'l-mânâ*'yı câiz görür ise de, câiz görmeyen de vardır ve *teâruz* durumunda *lafzen rivâyet, mânen rivâyete* tercih edilir. Dolayısiyle, *lafzen rivâyeti* prensip edinmesi de Müslim'e imtiyaz kazandıran bir husus olmuştur.

Bu mümtaz yönleriyle Müslim'i tâkib edenler olmuşsa da, *İbnu Hacer*'in belirttiğine göre onun derecesine ulaşamamışlardır.

MUHTEVADA SEÇKİNLİK: Müslim, Mukaddime kısmından sonra kitaba hadîsten başka bir söz koymamaya da gayret etmiştir. Öyle ki, bir babtan diğerine geçerken bu yeni babta işlenecek konuyu hatırlatan bab başlığı (tercüme) şöyle dursun *"bâb-un"* kelimesini bile koymaktan kaçınmıştır. Bunu, bilerek, kasıtla yaptığını kendisi açıklar.

İslâm âlimleri, *Ebu Ali en-Neysâbûrî*'nin: *"Gök kubbesi altında Müslim'-inkinden daha sahîh kitap görmedim"* sözü ile emsâli ifadeleri, belirtmeye çalıştığımız tertip güzelliği ve muhtevadaki seçkinlikle te'vîl ederek kabul ederler.

RİCAL'DE TİTİZLİĞİ: Müslim'in mua'an'an rivâyeti bazı şartlarla muttasıl kabul etmekle birlikte, ricâl hususunda titiz davrandığı belirtilir. *Zehebî* ve *İbnu Hacer*'in müştereken kaydettiklerine göre *İbnu Ukde*, Buhârî'nin Şamlılarla ilgili rivâyetlerde zaman zaman galat yaptığını, çünkü Buhârî'nin Şamlılarla ilgili rivâyeti kitaptan yaparak, bir şahsı, bir yerde künyesiyle zikrederken, ikinci bir yerde -ayrı bir şahıs zannederek- ismiyle zikrettiğini, halbuki Müslim'in, rivâyeti, kişinin kendisinden yazdığını, ilel hususunda da nâdiren galatına raslandığını çünkü, müsned rivâyetleri yazıp munkati ve mürselleri almadığını dile getirerek, bu açıdan Müslim'in efdaliyetini tebârüz ettirmiştir.

MÜSLİM ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR: Sahîh-i Müslim'in muhtelif neşirleri mevcuttur. En mükemmel neşrini son devir Mısır muhaddislerinden merhum *Muhammed Fuad Abdülbaki* yapmıştır. Bu tahkikli bir neşir olup, hadîsler, bablar ayrı ayrı numaralanmıştır. Numaralamada, kısaca Concordence diye bilinen Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîs'in-*Nebevî* adlı fihriste, Müslim'le ilgili numaralamayı esas alır. Hadîsleri baştan sona kadar müteselsilen numaraladığı gibi, bir de her bölümün (kitâb) hadîslerini kendi içinde müstakillen numaralar. Hadîsin önündeki iri rakamlarla yazılan ilk numara bölüm içindeki numarasıdır, bunu takiben daha küçük puntolarla parantez içerisindeki numaralar, baştan itibaren verilen müteselsil numaradır. Birinci rakam Concordence ile uyuşan rakamdır. Bu baskının mühim bir hususiyeti, hadîs metninde geçen garîb kelimelerin, bazı tabirlerin, mefhumların dipnotta açıklanmış olmasıdır. Bu açıklamalar Nevevî şerhinden alındığı için, bu şerhin özetlenmesi mahiyetini arzeder ve Müslim'den istifâdeyi fevkalâde kolaylaştırır.

Yine bu neşrin diğer mühim bir tarafı fihristler cildidir. Beşinci cilt muhtelif fihristleri ihtiva eder.

1- Kitaplar ve bablara göre mevzu fihristi.

2- Hadîslerin müselsel rakamlara göre fihristi: Hangi numaralı hadis, hangi kitapta yer alır, râvisi kimdir belirtilir.

3- Mükerrer hadîsler fihristi: Hangi hadîsler, nerelerde tekerrür ediyor, gösterilir.

4- Sahâbe râvilerin alfabetik sırayla tanzim edildiği ve rivâyetlerinin nerelerde geçtiği gösterilir. Ayrıca o hadis Buhârî'de var mı, varsa numarası belirtilir.

5- Kavlî hadislerin alfabetik sırayla tanzim edilerek hangi sayfada geçtiğini gösteren fihrist. Hadîsin yerini bulmada fevkalâde kolaylık sağlayan bir fihrist. Ancak zaman zaman bazı atlamalar mevcuttur.

6- Bazı garîb kelimelerin yerlerini gösteren fihrist.

7- Dipnotlarda açıklanan bazı tabîr ve mefhumlar ve bunların yerini gösteren fihrist.

8- Sahîh'te geçen 54 kitabın alfabetik fihristi.

9- Müslim'in hayatı ve Sahîh'in tanıtılması.

Bu fihrist cildi 608 sayfadır ve büyük bir emeğin mahsülüdür. Bu hizmeti sunan Muhammed Fuad Abdülbâkî'ye Allah'tan rahmetini bol kılmasını dileriz.

MÜSLİM'İN ŞERHLERİ:

Müslim üzerine birçok şerh yapılmıştır. Keşfu'z-Zünun'da 15 kadarı zikredilir. ***Fuat Sezgin*'in Târihu't-Türaş'ında 30'a yakın şerhin ismi verilir. Bunlardan bazıları mühimdir.**

1- El-İkmâl fî Şerhi Müslim: *El-Kâdı İyâz el-Yahsubî* (544/1149) tarafından yapılan bir şerhtir. Kadı İyaz bu şerhle, *Muhammed İbnu Ali el-Mâzerî*'nin (v. 536/1141) el-Mu'lim bi-Fevaidi Kitab-ı Müslim adındaki şerhini ikmal etmiştir.

2- El-Müfhim li-mâ Eşkele min Telhîs-i Kitabi Müslim: *Ebu'l-Abbâs Ahmed İbnu Ömer el-Kurtubî*'nin (v 656/1258) şerhidir. Müslim önce telhis edilmiş sonra da şerhedilmiştir.

3- İkmâlu İkmâli'l-Mu'lim: *Ebu Abdillah Muhammed İbnu Halîfe el-Mâlikî* (v. 827/1423) bu şerhte *Mâzirî, Kadı İyaz, Kurtubî* ve *Nevevî*'nin şerhlerini yeni ilavelerle birleştirmiştir.

4- el-Minhâc fi Şerhi Sahîh-i Müslim İbni'l-Haccâc: Bu şerh, kısaca Nevevî diye bilinen *Ebu Zekeriya Yahya İbnu Şeref en-Nevevî* (v. 676/1277) tarafından yapılmıştır. Bugün ençok mütedâvil olan Müslim Şerhî budur.

Müslim dilimize merhum Mehmet Sofuoğlu tarafından tercüme edilmiş, merhum Ahmed Davudoğlu tarafından da hem tercüme hem de şerhedilmiştir (rahimetullahi aleyhima).

SAHÎHEYN'İN MUKÂYESESİ:

Sahîheyn bazı noktalarda birbirine benzerse de bazı noktalarda ayrılırlar, bunları kısaca belirtelim:

1- Sıhhat Nokta-i Nazarından: Bu açıdan Buhârî'nin üstünlüğü kabul edilmiştir.

★ Buhârî, bir hadisin mevsul olması için *Lika*'yı şart koştuğu halde, Müslim *muâsara*'yı yeterli bulur. Müslim'le Buhârî arasındaki en mühim farkı teşkîl eden bu meseleyi daha önce açıkladık, burada hatırlatmakla iktifa ediyoruz.

Ancak, sıhhat meselesinde, Buhârî'nin üstünlüğünü te'yid eden birkaç hususu daha belirtmede fayda var:

★ Sahiheyn'in ricâlinden toplam 210 kişi cerhe mâruz kalmıştır. Zayıf oldukları ileri sürülen bu ravilerden 32'si hem Buhârî ve hem de Müslim'in ricâli arasında yer alırken 78'inde Buhârî, 100'ünde de Müslim teferrüd eder. Yâni Müslim'in cerhedilen râvisi daha çok. *İbnu Hacer: "Cerh, isnadı yaralayıcı çeşitten olmasa bile, cerh edilmeyenlerden almak, cerh edilenlerden almaktan daha iyidir"* der.

★ Şu da bilinmeli ki, Buhârî'nin, teferrüd ettiği zayıfların çoğu, Buhârî'nin bizzat tanıdığı şeyhleridir. Yani bazıları onları zayıf addetmiş olsa bile Buhârî, şahsen tanıdığı, ahvâlini yakından bildiği için bu çeşit cerhin ehemmiyeti kalmamaktadır. Halbuki Müslim'in cerhedilen râvileri çoğunluk itibariyle Müslim'in temâs ettiği kimseler değil, daha önceki tabakalara mensup kimselerdir. Müslim'in onları şahsen tanıması mümkün değildir, dolayısiyle bunlar hakkındaki cerh muteberlik kazanmaktadır.

★ Buhârî'nin, Müslim'e nisbetle teferrüd ettiği râvilerin sayısı 430, Müslim'in Buhâri'ye nisbetle teferrüd ettiği râvilerin sayısı 620'dir. Burada görülen fark da Buhârî lehine bir durumdur.

★ Buhârî, Hâzimî'nin taksiminde ikinci tabakaya mensup râvilerden mütâbaat niyetiyle hadîs alırken, Müslim bu tabakadan *usûl hadîsi* almaktadır.

2- Tertîb nokta-i nazarından: Bu açıdan Müslim'in üstünlüğü kabul edilir. Buhârî, hadîsleri, hadîste mevcut olan fıkıh adedince kitabında, taktî ederek (bölerek) tekrâr ederken, Müslim kitabının en uygun yerinde kaydeder, nâdiren tekrara yer verir. Müslim'in esâs gâyesi, fıkıh yapmak değil, hadîslerin senedlerini bir araya getirmektir. Bir hadîsin muhtelif turûk ve metinleri hakkında bilgi edinmek Buhârî'de pek çok müşkilâtla ancak imkân dâhiline girerken, bu, Müslim'de pek kolaydır. Çünkü bir hadisin ne kadar tarîk ve farklı metni var ise hepsini bir arada kaydeder.

3- Fıkıh Nokta-i Nazarından: Bu hususta Buhârî üstündür. Buhârî, daha önce belirttiğimiz üzere bâbları fıkhî mülâhaza ile tanzim etmiş, *terâcim* de-

nen bâb başlıklarında bilhassa fıkıh beyanına gayret göstermiş, bablar arasında mantıkî bir irtibat da gözetmiştir. Müslim'de fıkıh mülahazası olmamıştır. Buhârî'de fıkıh öylesine galebe çalar ki, bâzı âlimler onun *müstakil bir müctehid* olduğuna hükmeder.

Müslim, kitâbını tertibde fıkhî mülâhazadan o kadar uzak durmuştur ki, bablara başlık bile koymamıştır. Elimizdeki hal-i hâzır matbu Müslim nüshalarındaki bab başlıkları bilâhare, Nevevî tarafından konmuştur. Müslim'in bu davranışı, kitâbına, "Mukaddime'den sonra hadîs'ten başka bir şey koymamak" arzu ve prensibinden ileri gelir. Bazı kaynaklarda gelen ve Müslim'i diğer bütün hadîs kitaplarına tafdîl edici sözleri, bazı Mağrîb ulemâsının, Müslim'in Sahîh'indeki bu durumu nazar-ı itibara alarak sarfedilmiş olduğunu, İbnu Hacer tahkîke dayanarak ortaya koyar.

BUHÂRÎ'NİN ÜSTÜNLÜĞÜ: İslâm uleması icmaya yakın bir ittifakla Buhârî'nin, Müslim'den üstün olduğunu söyler. Ancak bazı Mağrib ulemasının Müslim'in en sahîh hadîs kitabı olduğunu söylediği de rivâyet edilmiştir. *Hâfız Ebu Ali en-Nîsâbûrî* de: "*Gök kubbesi altında Müslim'in eserinden daha sahîhini görmedim*" demiştir. *Zehebi* bu sözü: "*Onun eline Buhârî'nin Sahîh'i geçmemiş olabilir*" diyerek te'vîl eder. *İbnu Salah: "...Bu söz eğer, kitabın içinde, sahîh hadîsten başka bir şey yoktur mülahâzası ile söylendi ise doğrudur. Çünkü Müslim, giriş kısmından sonra sahîh hadîsten başka bir şey koymaz. Halbuki Buhârî kitabına eserinde takîp ettiği şartlara uygun olmayan bir kısım sözleri, bâb başlıkları (terâcim) şeklinde, fıkhî hükümler tarzında dercetmiştir... Eğer sıhhat nokta-i nazarında en sahîh kitap Müslim'dir demek istemişse bu söz merduddur*" der. *Dârakutnî* de: "*Buhârî olmasaydı Müslim olmazdı*" diyerek Buhârî'nin Müslim'e olan tefevvuk ve yardımını dile getirir. Esâsen Buhârî, Müslim'in şeyhlerindendir. Buhârî Müslim'den rivayette bulunmaz, ama Müslim, Buhârî'den hadîs rivâyet eder.

SAHİHEYN'İ TENKİD: Şimdi bir nebze de *Sahiheyn*'e yöneltilen tenkidlerin mâhiyetinden söz edelim. Daha önce belirttiğimiz üzere, Buhârî ve Müslim, diğer meslektaşlarına göre, hadîs kabûlünde çok daha titiz olmalarına rağmen bir kısım tenkidlerden uzak kalamamışlardır. *Kastalânî*, Sahiheyn hadislerine gelen tenkîdleri altı kısma ayırır. Her birini teker teker ele alarak,

tenkîdlerin haksızlığını gösterir, haklı olunan nokta varsa ona da parmak basar. Burada altı maddeyi özetle kaydedecek, sâdece birinci madde ile ilgili açıklamasını hülâsa ederek sunacağız:

1- Bâzı senedlerin ricâlinde şahıslar sayıca farklıdır. Kastalânî der ki: "*Sahîh hadîs sahibi, ziyâde râvi bulunan bir senedle bir hadîs rivâyet etse, tenkîdci de, bu rivâyeti, eksik râvili senede dayanarak tenkîd etse, bu tenkîd merduddur. Çünki, râvi, bunu nâkıs tarîkli olarak işitmişse bu nâkıs rivâyet munkatı'dır. Munkatı rivâyet zayıf kısmına girer. Mâlumdur ki, zayıf hadîs, sahih hadîsi illetli kılmaz, (zayıflatamaz). Eğer sahih hadîs rivâyet eden kimse, nâkıs tarîkli hadîs'i rivâyet etmiş, bu yüzden de nâkıd (tenkidci) bu hadîsi ziyâdeli tarîka dayanarak illetli kılmışsa, bu îtirazı, musannıfın sahîh addettiği rivâyette inkıta iddiâsı mânasına gelir. Bu durumda, ziyâdeli tarîkle rivâyet eden kimsenin başka rivâyetlerde müdellis olup olmadığı araştırılır. Eğer tedlîsi ortaya çıkarılırsa nâkıdın itirazı, buna dayanılarak reddedilir. Şâyet tedlîs'e raslanmazsa, itiraza uğrayan rivayette inkıta var demektir. Bu durumda, sahîh rivâyet sâhibi hakkında verilecek cevap şudur: "Bu zât, böylesi bir rivâyeti, mütâbi'i ve âzıdı olmayan, kendini takviye edici başka bir karînenin şemsiyesi altına girmeyen bir bâbta yapmış demektir. Bu durumda tashih, mecmuun nazar-ı itibâra alınmasıyla meydâna gelir. Buhârî ve Müslim'de bu çeşidden hadîs vardır ve şu tarîkle gelir...*"

2- İsnâdın değişmesiyle râvileri ihtilaf eden rivâyetler.

3- Bâzı râviler, ziyâdelerinde teferrüd ederler.

4- Zayıf addedilen râvilerin teferrüd ettiği hadîs mevcuttur (Buhârî'de 2 aded).

5- Vehm'ine hükmedilen (zayıf) râviden rivâyet var.

6- Bâzı metinlerde elfaz değişmektedir.

Kastalâni, bunlara teker teker izâh getirerek, tenkidlerin haksızlığını gösterir.

Râviler'e yöneltilen cerh sebeplerine gelince, bunlar, *bid'at* (ehl-i sünnet dışı bir mezhepten olma), *cehâlet* (râviden sâdece bir kişinin hadîs rivâyet etmesi), *galat, muhâlefet, tedlîs* ve *irsâl* cihetlerinden gelmektedir. Bunlardan biri veya bir kaçıyla cerhedilen râvilerin sayısı, -çoğunluğu Müslim'e âit olmak üzere- 210 adeddir. Bu ithamların müessir bir *taz'îf* olmayacağını gös-

termek için *İbnu Salâh, Hâzimî, Nevevî, Suyûtî, İbnu Hâcer* gibi muhakkik âlimlerimiz bâzı açıklıklar getirirler. Şöyle ki:

1. Bu râvilerdeki zayıflık, hadîslerini terkettirecek derecede şiddetli değildir.

2- Onlardan alınan rivâyetler *şevâhid* ve *mütâbaat* nevindendir, asıl değildir.

3- Buhârî ve Müslim'in bu zayıf râvilerden hadîs alma târihleri, zaaf sebebinin onlara ârız olma târihinden evvele âittir. Meselâ bir *muhtalit*'ten rivâyet varsa, bu rivâyeti, o şahsa *ihtilat* ârız olmazdan önce almışlardır veya ihtilattan önce kendilerinden hadîs almış olan râvilerden almışlardır. Buhârî'-nin böyle bir muhtalitin ihtilattan sonraki rivâyetini aldığı da görülmüş, ancak bu durumda, Buhârî, ulemânın, o hadîsi almada ittifak etmiş olma şartını aramıştır. Keza *Şeyheyn*'in *mukıll*'dan hadîs alırken çok dikkatli davrandıklarını, güvenilir olanlarının münferid rivayetlerini aldıkları, güvenilir olmıyanlardan ise, başkaları tarafından da rivâyet edilmiş olan rivayetlerini aldıklarını belirtir.

4- Zayıflardan hadîs alma işi bazan onların senedindeki *ulviyet* sebebiyledir. Yani, biri *âli* fakat zayıf, diğeri *nâzil* fakat sağlam iki ayrı senedle rivâyet edilen bir hadîsin *ulvî* senedle gelen *vechini,* öbürünün desteğine binâen kitaplarına almışlardır. Nitekim *Hâzimî*'nin kaydettiği bir rivâyete göre *Ebu Zür*'a tarafından reddedilen bir rivayeti için, Müslim, yaptığı açıklamada, aynı hadîs *evsak* fakat *nâzil* bir *isnadla* da kendisine ulaşması sebebiyle zayıf olmasına rağmen mezkûr *âli* senedden kabul ettiğini söylemiştir.

5- Buhârî ve Müslim'in bâzı zayıf râvileri hakkında da şu söylenmiştir: Bunlara başkaları tarafından yapılan zayıflık ithamı Buhârî ve Müslim açısından sâbit ve muteber değildir. Cerh ve ta'dil ictihâdî bir keyfiyettir. Herkes kendi elde ettiği bilgiye göre hüküm verir. Buhârî ve Müslim, demekki bu râvileri sika biliyor. Üstelik bâzı ithamlar çok çabuk yapılıvermiştir. *Bîd*'a ithamı bunlardan biridir. Bizzat Buhârî'nin kendisi de *halku'l-Kur'an* meselesinde ağır ithamlara mâruz kalmıştır. Nitekim Buhârî ve Müslim'in râvileri arasında 32 kişinin *ehl-i bid*'adan olduğuna dair itham yedikleri söylenmişse de onların gerçekten *ehl-i bid*'a oldukları sübut bulmamıştır.

6- *Nevevî,* bir kısım râviler hakkında cerhin *müfesser* olmadığını, Buhârî ve Müslim de bu sebeple onlar hakkındaki cerhi kabul etmediklerini söyler.

Hadîs ilminin umumî kaidelerinden birine göre, râvinin *mecruh* (zayıf) kabul edilmesi için cerh yapanın *cerh* sebebini iyi açıklaması gerekir. Hangi sebeple *mecrûh*? Sadece "zayıftır" demek makbul değildir.

7- Buhârî ve Müslim, kendi tabakaları dışından hadîs almış ise de Buhârî bu meselede de titiz davranmıştır. Şöyleki ikinci tabakadan aldığı hadisleri muallak olarak kaydetmiştir. Üçüncü tabakanın sâdece müksirlerinden ve nâdiren almış. Keza bunları da *muallak* olarak kaydetmiştir.

Hülâsa etmek gerekirse, İslâm âlimlerinin *müteşeddid* kısmı *Sahîheyn*'i didik didik ederek, tenkîd edilebilecek hiçbir noktasını bırakmadan, söylenebilecek her şeyi söylemekten çekinmemişlerdir. İlim ve vukufta onlardan geri kalmayan ve hatta onları geçen mutavassıt âlimler de bunlara cevaplar vermişler, haklı oldukları noktalarda hak vererek, haksız oldukları yerlerde de haksızlıklarını göstererek, *Sahîheyn*'in gerçek değerini ortaya koymuşlardır.

Bu duruma göre, İmâmu'l-Harameyn'in: "*Bir kimse Sahîheyn'de yer alan bütün hadîslerin sahîh olduğu hususunda yemîn etse, veya talakta bulunsa ne hânis olur ne de tatlîk vâki olur*" sözünün doğruluğunda fukahâ ve diğer ehl-i ilmin tamâmı icma ederek Kur'an'dan sonra en mûteber, en sahîh olduklarını kabul etmişlerdir. Bir kısım rivayetleri değerlendiren *Kastalânî* şu sonucu ifade eder: "*Öyle ise Buhârî ve Müslim kitaplarına illetsiz hadîsleri almışlardır. Şâyet illetli olanı varsa, bu da müessir olan, sıhhati bozan bir illet değildir.*"

Bu iki kitaptan bilhassa Buhârî, felâket anlarında teberrüken okunmasında fayda umulacak kadar ümmet arasında müstesna bir rağbete mazhar olmuştur.

Durum bu iken, güneşin ziyasından rahatsız olan dîde-i huffâş gibi, İslâm'ın hakkaniyetini hazmedemiyerek, içlerinde asırların kaynattığı kinin sevkiyle, dinî kaynakları hakkında kasden câhil bırakılan müslüman nesilleri iğfâl edip saptırmak için Buhârî'ye Müslim'e, *Kütüb-i Sitte*'ye taş atan, mevzu hadîs var iddiasında bulunan müsteşrîkler ve onların iddialarını tekrar edenler keyfî, subjektif, isbatsız, sonu çıkmaz bir yola süluk etmiş olmaktadırlar.

Böylelerinin misâli, gökteki yıldızları düşürmek üzere, geceleyin sapanıyla taş atan çocuklara benzerler.

EBU DAVUD VE SÜNEN'İ

HAYATI:

el-İmâm es-Sebt Seyyidü'l-Huffâz Süleymân İbnu'l-Eş'as İbni İshâk es-Sicistânî. 212-275 yılları arasında yaşamıştır. *Ceddi İmrân*'ın Sıffîn savaşında Hz. Ali (radıyallahu anh) saflarında şehîd olduğu belirtilir. Basra'da yaşadı. Ancak Irak, Hicaz, Şam, Mısır, Cezire, Horasan gibi ilim merkezlerine seyahatler yaptı, pek çok kereler Bağdad'a uğradı. Hadîs aldığı hocalarının sayısı 300'ü bulur. Buhârî ve Müslim'in meşayihinden hadîs aldı. *Ebu Seleme, Ebu'l-Velîd et-Tayâlesi, Ahmed İbnu Hanbel, İbnu Ebî Şeybe, Ali İbnu'l-Medînî, Yahya İbnu Ma'în, Kuteybe İbnu Sa'îd, İshâk İbnu Râhuye* hocalarının meşhurlarındandır. Iraklılar, Horasanlılar, Şamlılar, Mısırlılar, Cezîreliler hep onun hocaları arasında yer alır.

Kendisinden hadîs alanlara gelince, Ahmed İbnu Hanbel ondan bir hadîs almıştır. Ebu Dâvud'un bunu (iftiharla) zikrettiği belirtilir. *Tirmizî, Nesâî,* oğlu *Ebu Bekr İbnu Ebî Dâvud, Ebu Avâne, Ebu Bişr ed-Dûlâbî, el-Lu'lu'î (Ebu Ali Muhammed İbnu Ahmed İbni Amr), İbnu'l-A'râbî (Ebu Sa'îd Ahmed İbnu Muhammed İbni Ziyâd el-A'râbî), İbnu Dâse (Ebu Bekr Muhammed İbnu Abdirrezzâk) er-Remlî (Ebu İsâ İshak İbnu Musâ İbni Saîd)* kendisinden hadîs alanların başında gelirler.

FAZÎLETİ:

Ulema, *Ebu Dâvud*'u birçok yönüyle övmüş, takdir etmiştir. Hadîs bilgisi, hıfzı, anlayışı, fıkıh bilgisi, verâ ve dindarlığı, ilminde itkânı ayrı ayrı dile

getirilmiştir. İlmiyle âmel eden alimlerden olduğu bilhassa belirtilir. Hâl ve hareketlerinde istikâmetinin doğruluğunu ifâde etmek için bâzı âlimler şöyle derler: *"Ebu Dâvud yaşayışında, ahvalinde, huy ve tavırlarında Ahmed İbnu Hanbel'e benzerdi. Ahmed de bu hususlarda Vekî'e benzerdi. Vekî de Süfyân'a benzerdi. Süfyan ise Mansur'a benzerdi. Mansur İbrâhim en-Neha'î'ye , İbrahim de Alkame'ye benzerdi. Alkame ise Abdullah İbnu Mes'ud'a benzerdi. Alkame demiştir ki: İbnu Mes'ud yaşayışında, ahvâlinde huy ve tavırlarında Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a benzerdi".*

Ebu Dâvud, hadîsi metniyle, senetleriyle illetleriyle çok iyi bilirdi. Onun bu ilimdeki yüksek derecesini ifâde için, *Muhammed İbnu İshâk es-Sağânî* ve *İbrahim el Harbî: "Hz. Dâvud'a demir yumuşatıldığı gibi Ebû Davud'a da hadîs yumuşatılmıştır"* demişlerdir. *Mûsâ İbnu Harun* takdirlerini ifade için *"Ebu Davud dünyada hadîs, âhirette de cennet için yaratılmıştır"* der. Hadîsi iyi bilirdi. Bu sebeple Sünneti, mevzu ve şiddetli zayıflara karşı korumuştur. *Ebu Abdillah İbnu Mende*, onun bu hizmetini şöyle dile getirmiştir: *"Hadîs tahric edip sahîhleri illetli olanlardan, hatâlıları da doğrulardan ayıran dört kişi var: Buhârî, Müslim, bunlardan sonra da Ebu Dâvud ve Nesâî gelir. Ebu Bekr el-Hallâl* takdirde daha da ileri giderek: *"Zamanının el-İmâmu'l-Mukaddem'i"* (en önde giden İmâm) diye vasıflandıracaktır. *El-Hakîm Ebu Abdillah* da: *"Ebu Dâvud, asrında ehlü'l-hadîs'in rakipsiz imamıydı"* der. Hadîs rivayetindeki hayranlarından meşhur mutasavvıf *Sehl İbnu Abdillah et-Tüsterî*, Ebu Dâvud'u ziyâret eder ve: *"Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerini rivâyet eden dilinî çıkar, onu öpeceğim"* der. Ebu Davut çıkarır, o da öper.

HADÎS ALMADA PRENSİBİ:

Ebu Dâvud, *ehl-i hadîs*'in başını çekenlerden olması hususiyetiyle, nazarında zayıf hadîs fukahânın kıyasından evlâdır. Bu sebeple bir babta, başka rivâyet yoksa zayıf hadîsi tahrîç etmekten çekinmez. Bu durumda zayıfın terki kıyâsa gitmek mânasına gelir. Ancak, şurası da muhakkak ki, terki hususunda ulemânın ittifak ettiklerinden hadîs olmamıştır. Şu açıklamayı yapar: ***"Sünen'imde metrûku'l-hadîs olan kimseden hadîs rivayeti almadım. Kitapta münker bir rivâyet varsa durumunu bildirdim. Bu mevzuda başka rivayet olmadığı için bunu aldım."*** **Ebu Davud'un zayıf hadîsi kıyastan üstün tutma pren-**

sibini aydınlatan bir rivayeti *İbnu Hazm, el-Muhalla*'da, İmâm'ın oğlu *Abdullah*'tan kaydeder:

"Babama, "bir beldede, sahîh hadîsi, sakîm hadîsten temyiz etmeden rivayette bulunan bir ehl-i hadîsle bir ehl-i reyden başkasını bulamayan bir kimsenin başına bir iş gelse, ehl-i reye mi, yoksa ehl-i hadîse mi müracaat etmeli?" diye sordum. Babam cevaben: "Ehl-i hadîse müracaat etsin, ehl-i reye değil, çünkü zayıf hadîs reyden daha kavîdir" dedi."

ESERLERİ:

Ebu Dâvud, *Sünen*'i ile meşhur olmuşsa da başka te'lifâtı da var:

1- Er-Reddû alâ Ehli'l-Kader. Bunu kendisinden *Ebu Abdillah Muhammed İbnu Ahmed* rivâyet etmiştir.

2- Kitâbu'n-Nâsih ve'l-Mensûh. Bunu kendisinden *Ebu Bekr Ahmed İbnu Süleymân en-Neccâr* rivâyet etmiştir.

3- El-Mesâil. Bunu *Ebu Ubeyd Muhammed İbnu Ali el-Âcirî* rivâyet etmiştir.

4- Müsnedu Mâlik: Bunu kendisinden *İsmâil İbnu Muhammed es-Saffâr* rivâyet etmiştir.

5- Es-Sünen, *el-Lü'lu'î, İbnu Dâse, İbnu'l-A'rabî, er-Remlî* tarafından rivâyet edilen bu eser en meşhur eseridir. Bunu ayrıca tanıtacağız.

EBU DAVUD'UN BİR UYARISI:

Ebu Davud bir kaç hadîsin ehemmiyetini belirtmek için şöyle der: *"Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan 500 bin hadîs yazdım. Onlar arasından, sâdece şu kitabıma koyduklarımı seçtim. Ancak, kişiye, dinini doğru kılması için bu hadîslerden dört tânesi yeterlidir.*

Birincisi: **"Ameller niyetlere göredir..."** *hadîsidir.*

İkincisi: **"Kişinin müslümanlığının kemâli mâlâyâni'yi terketmesine bağlıdır"** *hadîsidir.*

Üçüncüsü: **"Mü'min kendisi için istediğini kardeşi için istemedikçe (kâmil) mü'min olamaz"** *hadîsidir.*

Dördüncüsü: **"Helâl olanlar açıklanmıştır, haram olanlar da açıklanmıştır.**

Bu ikisi arasında (durumu açık olmayan) şüpheli şeyler vardır. Bunların (haram mı helal mı olduğunu) çokları bilemez. Kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini ve ırzını korumuş olur. Kim şüpheli şeyi işlerse harama düşer. Tıpkı, sürüsünü, yasak koruluğun etrafında güden çoban gibi.) Koyunları her an koruluğa kayabilir. Bilesiniz! Her melikin bir koruluğu olduğu gibi, (Allah'ın da bir koruluğu vardır.) Allah'ın koruluğu haramlardır. Bilesiniz! Vücudda bir et parçası vardır, bu sıhhatli oldu mu vücudun tamamı sıhhatlidir, bozuldu mu, vücudun tamamı sıhhatini kaybeder. İşte bu parça kalptir" *hadîsidir"*.

SÜNENU EBÎ DÂVUD:

Ebu Dâvud'un ismini ebedîleştiren eseridir. Bâzı görüşlere göre *Sünen,* tarzında ilk yazılan eser olma şerefine de sâhiptir. *Ebu Dâvud* eserini şöyle tanıtır: *"Ben Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilen 500 bin hadîs yazdım. Onlardan şu Sünen'i seçtim. Kitabımın içerisinde 4800 hadîs mevcuttur"*.

Ebu Dâvud, Sünen'in hadîslerini seçerken, ahkâm hadîsleriyle yetinmiştir. Bu sebeple sünen ve sıhâh müellifleri arasında ahkâm sâhasında ilk eser veren kimse olmuştur. Ebu Dâvud'un Sünen'i, muhtelif beldelerdeki fukahânın istidlâl edip üzerine ahkâm bina ettikleri hadîslerini ihtiva eder. *Ebu Süleymân el-Hattâbî,* Me'âlimu's-Sünen adlı şerhinde şöyle der: *"Biliniz ki, Ebu Dâvud'un es-Sünen kitabı, kıymetli bir telîftir. İlmu'd-Dîn sâhasında onun misli te'lîf edilmemiştir. (Her mezhebe mensub) âlimlerin kabûlüne mazhar olmuş, böylece muhtelif fırkalar teşkil eden âlimler ve farklı mezheplere mensup fakîhler arasında hakem rolü oynamıştır. Irak, Mısır, Mağrib ahalisi, İslâm âleminin ekseri beldelerinin müslümanları ona sarıldılar. Onun bu kitabı ehl-i hadîs nezdinde hoşlanılan bir makam tuttu. Bu kitap için meşakkatli yolculuklar yapıldı, arandı da arandı". Gazâlî*'nin, Sünen hakkında: *"Bir müctehide, ahkam hadîsleri hususunda kifayet eder"* dediği rivayet olunur. *Nevevî,* Sünen'e yaptığı şerhte: *"Fıkıhla olsun, başka şeyle olsun, İslâmî mevzularla meşgul olan herkesin Ebu Dâvud'un Sünen'ine alâka göstermesi, onu iyi bilmesi gerekir. Zira onun içindeki hadîslerin çoğuyla ihticâc edilir ve bu hadîsleri tefrik de kolaydır. Ayrıca hadîslerin (fıkha girmeyen fazlalıklardan) özetlenmiş olması, musannıfının emsaline üstünlüğü ve eserin tehzîbine gösterdiği itina, Sünen'in ehemmiyetini artıran hususlardır."* Sünen'in râvilerin-

den *Ebu Saîd İbnu'l-A'râbî* de şunları söylemiştir: *"Bir fakîh'in yanında, Allah'ın kelamını ihtiva eden Mushaf'la Ebu Dâvud'un Sünen'inden başka kitap bulunmasa, (fıkhın tedvîni için) bir başka kitaba ihtiyaç duymaz". Muhammed İbnu Mahled: "Ebu Dâvud, Sünen'ini telif edip halka okuduktan sonra, kitabı, Ehl-i hadîs için, kendisine uydukları bir "mushaf" oldu"* der.

Ebu Dâvud Sünen'ini yazdıktan sonra *Ahmed İbnu Hanbel*'e arzeder. Ahmed İbnu Hanbel istihsan ederek takdîrlerini ifâde eder. Ebu Dâvud, Sünen'i Bağdat'ta rivayet etmiştir.

SÜNEN'İN SIHHAT DURUMU:

Bu konuda daha önce, *Kütübü Erba'a*'nın şartlarıyla ilgili bahiste dört sünen'in her birinde üç çeşit hadis bulunduğunu, birinci grubu ***"sahiheyn hadîsleri"*** nevinden hadîslerin, ikinci grubu ***"kendi şartlarına göre sahîh olan"*** hadîslerin, üçüncü grubu da zıddiyet hadîslerinin teşhîl ettiğini belirtmiş ve bunların ne demek olduğunu açıklamıştık. Burada aynı bilgileri tekrar etmiyeceğiz. Ancak Ebu Dâvud'un bir tabiri üzerinde kısaca duracağız: Sâlih tabiri[38].

Ebu Dâvud, Sünen'i hakkında bir kısım teknik bilgiler vermek maksadıyla kaleme aldığı Risâletu Ebî Dâvud İlâ Ehli Mekke diye meşhur mektubunda şu açıklamayı yapar:

"Kitabımda yer alan bir hadîste şiddetli vehn (zayıflık) varsa bunu belirttim. Kitapta senedi sahîh olmayan rivâyet de var. Hakkında sükût ettiğim sâlihtir. Bâzısı bâzısından daha sahîhtir". İbnu Salah, bu söz üzerine şu açıklamayı yapar: *"Ebu Dâvud'un kitabında bu şekilde "zayıftır" diye meşruhat verdiği hadîslerden hiçbirisi Sahîheyn'de mevcut değildir. Ayrıca Ebu Dâvud'da "hasen" olarak zikredilen hadîslerden herhangi birisinin, sahîh ve hasen hadîsleri temyiz edenlerce "sahîh'dir" diye hükme bağlandığına da rastlamadım."*

NİÇİN SÂLİH?

Ebu Dâvud'un yukarıda kaydettiğimiz açıklamasıyla ilgili iki noktaya dikkat çekeceğiz:

Birinci nokta: Sâlih'ten kastedilen şey nedir? Yani sükût edilen hadîs, ken-

---

38) ***Ebû Dâvud* hakkında düşülen bazı yanlışlıkların önlenmesi sebebiyle nazarımızda ehemmiyetli** olan bu meseleye daha geniş, müstakil bir açıklamaya *Hadîsle İlgili Bazı Meseleler* kısmında yer verdik, dileyen oraya bakabilir.

disiyle *ihticâc etmeye mi sâlihtir* (uygundur, elverişlidir) yoksa *i'tibâr etme'-ye mi sâlihtir?* Zira, sâlih tâbiri, kayıtsız olarak, bu mutlak hâliyle kullanılınca *şuna sâlihtir* diye ulema nezdinde oturmuş bir ıstılah değildir. Bu sebeple normalde böyle kullanılmaz. İşte belirttiğimiz bu durum, Ebu Dâvud'un *sâlih* tâbirinden neyi kasteddiği sorusuna sebep olmuştur. Bazı muhaddîsler *"ihticâc'ı kasteddiği"*'ni söylerken bâzıları da *"itibar'ı kasteddiğini"* söylemiş ve ihtilaf etmişlerdir. Son Osmanlı muhaddislerinden *Zâhidu'l-Kevserî* de bu mevzuya mesâî sarfedenlerden biridir. O, özetle, bu çeşit hadîslerin hepsini aynı kategoriye sokmanın yanlış olduğu kanaatindedir. Yani ona göre bâzıları ihticâca, bazıları da itibâra sâlihtir. Hangisine salîh olduğunu tâyin de hadîsin incelenmesiyle elde edilecek karîne'ye bağıldır. Bu da hadîsten hadîse değişebilir. O sözünü şöyle tamamlar: *"Bundan maksad sâdece ihticâcâ salâhiyettir" diyen kimse Ebu Dâvud'u keyfine göre konuşturmuş olur"*.

İkinci Nokta'ya gelince. Bu temâs edeceğimiz husus, en az önceki kadar ehemmiyet taşır: Ebu Dâvud'un hakkında sükût ettiği bütün hadîsler *"sâlih"* midir?

Yukarıda iktibas ettiğimiz pasajdan şu mâna çıkmaktadır: *Salâhat ister itibâr'a ister ihticâc'a olsun, her hadîs sâlihdir, ifâdeden anlaşılan bu. Halbuki, mudakkik* hadîsciler, Ebu Dâvud'un sükût ettiği hadîsleri tahlîl edince şu neticeye varmışlardır: Durumu (ehli nezdinde) çok açık olan bir kısım fazla zayıf hadîslerin zaafına dikkat çekmeyi zâit addederek açıklama yapmadan geçmiştir, yâni haklarında sükut etmiştir.

Biz, ehemmiyetine binâen, bu mevzuya tahsis edilen genişçe bir tahlîli, kitabımızın Hadîsle İlgili Bâzı Meseleler bölümünde sunacağız.

SÜNEN'İN TERTÎBİ:

Ebu Dâvud tertib yönüyle Buhârî'ye benzerlik arzeder. Öncelikle fıkha ve dolayısıyla metne ehemmiyet verir. Bu sebeple, hadîsin fazla *turuk*'u varsa bir kısmını verir, her birinde vâki ihtilaf ve ziyâdelerini kaydeder. Onun esâs gâyesi, hadîslerde mevcut olan fıkhî ahkâmı bildirmektir. Bu sebeple, bir babta zikredeceği hadîslerin, senedce en sahîh olanını önce kaydeder. Bâzı kereler muallel senedleri hiç kaydetmez. Mekke ehline hitâben yazdığını belirttiği-

miz kıymetli *Risâle*'sinde eserinin tertib yönünü de aydınlatan şu teknik açıklamayı yapar:

"Siz, benden Sünen kitabındaki hadîsleri soruyor ve: "Bunlar, bu mevzuda bildiğin hadîslerin en sıhhatli olanları mı?" diyorsunuz. Biliniz ki, bir kısmı hâriç hepsi öyledir. Hâriç olanlar da iki vecihle gelmiştir. Bunlardan hangisi senedce âli ise, diğerine takdîm edilmiştir. Diğeri de hıfz yönüyle daha kuvvetli bir râvinin rivayetidir...

Bir babta çok hadîs bulunmasına rağmen bir veya iki tanesini yazdım. Zira hepsini yazmak kitabı uzatırdı. Böyle yapmakla (hacmi daraltıp) istifâdeyi kolaylaştırmayı düşündüm... Eğer bir babta hadîsin iki üç vechine yer vermiş isem, bu davranışım rivâyetlerdeki bâzı ziyâdelerden dolayıdır. İkinci rivâyette, birinciye nazaran ziyâde bir kelime bulunabilir. Bazan uzun bir hadîsi kısalttığım da olmuştur. Zira tamamını yazacak olsam onu dinleyen kimselerden bir kısmı, bundaki fıkhî yönü anlamayacak ve bilemiyecekti. Buna meydan vermemek için kısalttım...

Sana benim kitabımda bulunmayan bir sünnet zikredilecek olursa bil ki o, vâhi (zayıf) bir hadîstir. Aksi takdirde kitabımda bir başka tarîkle gelmiş olmalıdır. Zira ben, okuyucuya uzun kaçmasın diye bütün tarîkleri vermedim."

FARKLI NÜSHALARI:

Ebu Dâvud'un *Sünen*'ini, kendisinden tahammül edîp rivâyet izni olan yedi kişi mevcuttur. Bunlardan dört tânesi ulema arasında yaygınlık kazanmıştır. Nüshalar arasında bazı farklar mevcuttur. Bu nüshalar şunlardır.

1- Ebu Ali Muhammed İbnu Ahmed İbn-i Amr el-Lü'lü'î (333/944) nüshası: Bu nüsha en ziyade şöhret ve yaygınlık kazanan nüshadır. Bilhassa Meşrık memleketlerinde yazılmıştır. *El-Lü'lüî*, Sünen'i, Ebu Davud'dan bir kaç sefer dinleme fırsatı bulmuştur. Son defa, müellifin vefat ettiği sene olan 275'te dinlemiş olması, bu nüshaya ayrı bir itibâr kazandırmıştır.

2- Ebu Bekr Muhammed İbnu Bekr İbni Abdirrezzâk İbni Dâse et-Temmâr (v. 346/957) nüshası: **Kısaca: İbnu Dâse nüshası diye bilinir. Bu** nüsha Mağrib beldelerinde şöhret yapmıştır. İbnu Dâse nüshası el-Lü'lü'î nüshası'na muhteva itibariyle benzerlik arzeder. Farklı yönleri bir kısım takdîm ve te'hirlerdir. Hadîslerin ziyâde-noksanlığı söz konusu değildir.

3- Ebu Îsa Ishâk İbnu Mûsa İbn-i Sâ'îd er-Remlî (320/932) nüshası. Bu da *er-Remlî* nüshası olarak yâdedilir.

Bu zât, Ebu Dâvud'un verrâkı (hususî kâtibi) dir. Bunun rivayeti tertîb itibâriyle İbnu Dâse nüshasına benzer.

4- İbnu'l-A'râbî nüshası. Daha çok sûfî olan *Ebu Sa'îd Ahmed İbnu Muhammed İbni Ziyâd İbni'l-A'râbî*'nin (vefat tarihi 340/951) dir. Bunun nüshası diğerlerine nazaran eksik bir nüshadır.

EBU DAVUD ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Sünenü Ebî Dâvud el-Münzirî *[Ebu Muhammed Abdülaziz İbnü Abdilkavî (v. 656/1258)]* tarafından ihtisar edilmiştir. İhtisarın ismi el-Müctebâ'dır, bir kaç baskısı mevcuttur. *İbnu Kayyîm el-Cevziyye* (v. 751/1350) Sünen üzerine bir tehzîb çalışması yapmıştır. Tehzîbu Süneni Ebî Dâvud adını taşıyan bu eser de basılmıştır.

Belli başlı şerhleri şunlardır:

1- Me'âlimu's-Sünen: İlk Buhârî şârihi diye daha önce takdim ettiğimiz **Ebu Süleyman el-Hattâbî (v. 388) tarafından yapılmış muhtasar bir şerhtir, matbudur.**

2- Avnu'l-Ma'bud Şerhu Süneni Ebî Dâvud: *Ebu't-Tayyîb Muhammed Şemsülhak el-Azîmâbâdî* tarafından te'lif edilmiştir. 14 ciltlik bir şerh olup açıklamaları son derece basit, yabancılar için anlaşılması kolaydır. Hadîs metninde geçen kelimeler lügat gibî açıklanır. Bir kaç kere basılmıştır.

3- El-Menhelü'l-Azbi'l-Mevrûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud: *Mahmud Muhammed Hattab es-Subkî* (1352/1933) tarafından yapılmıştır. Hadîslerden dört mezhebin ne gibi hükümler çıkardığı belirtilen geniş muhtevalı bir şerhtir, ne varki, Sünen'in tamamı aynı şekilde bitirilememiş, yarıda kalmış bir şerhtir.

4- Mirkâtu's-Su'ûd ilâ Süneni Ebî Dâvud: *Suyûtî*'nin şerhidir.

5- Bezlu'l-Mechûd fî Hallî Ebî Dâvud: Bu şerh Hanefi mezhebini esas alır. *Halil Ahmed es-Sehârenfurî* (v. 1346/1927) te'lîf etmiştir. *Muhammed Zekeriyya el-Kandehlevî* tâlikte bulunmuştur. 20 cilttir, matbudur.

Ebu Dâvud'a bunlar dışında, *Nevevî, İbnu Mulakkin, Kutbuddîn Ebu Bekr İbnu Ahmed el-Yemenî, Veliyyüddin Ebu Zür'a Ahmed İbnu'l-Hâfız Ebî'l-*

Fadl Zeyniddîn el-Irâkî, Alaeddin Moğoltay İbnu Kılıç, Şihâbuddin İbnu Raslân, Bedruddîn el-Aynî ve Sindî gibi muhtelif âlimler tarafından çoğu yarım kalmış başka şerhler de yapılmıştır.

Ebu Dâvud'un *Sünen*'i Türkçemize de tercüme edilmiştir.

TİRMİZÎ VE SÜNEN'İ

HAYATI:

Tirmizî, Orta Asya şehirlerinden Termiz, Türmiz, şeklinde de telaffuz edilen Tirmiz şehrine nisbettir. Bu nisbeti taşıyan meşhur başka hadîsciler de var ise de öncelikle Kütüb-i Sitte müelliflerinden *Ebu Îsâ Muhammed İbnu İsâ İbni'd-Dahhâk* bu nisbetle anılır. Ebu İsâ'nın meşhur eseri el-Câmi'u's-Sahîh'i de bu nisbetle yâdedilir.

Muhammed İbnu İsa et-Tirmizî'nin künyesi *Ebu Îsâ*'dır. Kitabında, kendi görüşünü sunarken *Kâle Ebu Îsâ* diyerek, künyesini zikreder.

Ebu Îsâ 209/824-279/892 yılları arasında yaşamıştır. İlim talebi için bir çok beldeler dolaşmış, Horasanlılardan, Iraklılardan, Hicâzlılardan... hadîs almıştır. *Kuteybe İbnu Sa'd, Ebu Musab, İbrahim İbnu Abdullah el-Herevî, İsmail İbnu Mûsa es-Süddî, Süveyd İbnu Nasr, Ali İbnu Hacer, Muhammed İbnu Abdillah* gibi pekçoklarını dinlemiştir. Buhârî ve Müslim mühim hocalarındandır. Hadîs tahsilini esas itibariyle Buhâra'da yapmıştır.

Kendisinden başta *Buhârî* olmak üzere *Mekhûl İbnu Fadl, Muhammed İbnu Mahmûd İbni Anber, Hammâd İbnu Şâkir, Ebu Hâmid Ahmed İbnu Abdillah el-Mervezî, el-Heysem İbnu Küleyb eş-Şâmî, Muhammed İbnu Mahbûb...* gibi birçokları rivayette bulunmuştur. *İbnu Hacer*'in Tehzîbü't-Tehzîb'de kaydettiği bir rivayete göre, Buhârî, *Tirmizî*'ye: "*Benim senden istifâdem, senin benden istifâdenden fazladır*" demiştir.

Alimler sîkalığı ve imâmeti hususunda ittifak eder. Sâdece *İbnu Hazm*, Tirmizî için "*meçhûl*" demiştir. Ancak, İbnu Hazm'ın başka bazı meşhur hâfız-

ları da "*meçhûl*" olmakla ittiham ettiği için nazar-ı itibara alınmamıştır. Nitekim *Ebu'l-Kâsım el-Begâvî, İsmâil İbnu Muhammed es-Saffâr, Ebu'l-Abbâs el-Asam* vs. de *İbnu Hazm* tarafından meçhûl addedilmiştir. *İbnu Hibbân: Tirmizî'yi "İlmi cemeden, te'lif eden ve müzâkere edenlerden"* biri olarak tavsîf eder.

Tirmizî, bâzılarınca Hanbeli, bazılarınca Şafiî vs. mezheplere nisbet edilmiştir. Ancak, *ashâbu'l-hadîs*'ten olduğu, sünnete uyup, doğrudan sünnetle amel ettiği, herhangi bir mezhebi taklid etmeyen müstakil bir *müctehid* olduğu görüşü râcihtir. *Sahîh*'inde sıkca geçen *ashâbunâ* (arkadaşlarımız) tabiriyle *ehl-i hadîs*'i (Mâlik İbnu Enes, Şâfiî, Ahmed İbnu Hanbel, İshak İbnu Râhuye, vs.) kasteddiği, tahlil sonunda anlaşılmıştır.

Tirmizî, *ed-Darîr*, yâni *âmâ* unvanını da taşır. Bazıları, onun doğuştan âmâ olduğunu söylemişse de esas olan, ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş olmasıdır.

HAFIZASI:

Tirmizi, müstakilen üzerinde durulacak kadar müstesna bir hâfızaya sahiptir. *Ebu Sa'd el-İdrisî: "Ebu İsa et-Tirmizî, darb-ı mesel olan bir hâfızaya sahipti"* der. Hadîsleri, bir defa dinleyince olduğu gibi ezberlediği belirtilir. Terâcim kitaplarında, onun hâfıza gücünü belirten şu menkıbe kaydedilir: Tirmizî anlatıyor:

"Ben Mekke yolunda idim ve daha önce bir şeyhe âit iki cüz istinsâh etmiştim. Mezkûr şeyh kâfilemize uğradı. Kendisini sordum, falanca diye gösterdiler. Yanına gittim. Yazmış olduğum cüzlerin berâberimde olduğunu zannediyordum. Şeyh'e âit olduğunu zannetiğim bu cüzleri heybeme koyarak yanına vardım. Kendisiyle karşılaşınca bunları gözden geçirerek rivâyeti için icâzet talep ettim. "Ver bakalım" dedi. Verdiğim zaman adamcağız bir de ne görsün, uzattığım cüzler beyâz (defterdi, yazı falan yoktu). Şeyh öfkelendi ve "Benden utanmıyor musun?" dedi. Niyetimin hafiflik olmadığını, araya bir aldanma, yanlışlık girdiğini anlattım ve: "Mâmafih bu cüzlerin muhtevâsı tamâmiyle ezberimde" dedim. "Oku" dedi. Onun okuduğunu ard arda tamâmen okudum. Beni tasdîk etmeyip: "Yanıma gelmezden önce bunu ezbere okuyarak hazırlıklı gelmiş olabilirsin" dedi. Ben de: "Öyleyse başka şeyler tahdîs et" dedim. Bunun üzerine benim için, garîb hadîslerinden kırk kadar

hadîs okudu. Sonra "Haydi oku" dedi. Ben de baştan sona kadar hepsini kendi okuduğu gibi okudum, tek harfte bile hatâ yapmadım. Bunun üzerine: "(Hâfızası) senin gibi olanı görmedim" dedi."

DİNDARLIĞI:

Tirmizî'nin hayatından bahseden müellifler, dindarlığını da tebârüz ettirirler. Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmesi de, âhiret korkusuyla ağlamaktan ileri geldiği belirtilir. Zehebî, şu ibâreye yer verir: *"Buhârî öldüğü zaman, Horasan'da, ilim, hıfz, verâ ve zühd yönleriyle Tirmizî denginde bir başkasını geride bırakmamıştı"*.

HADÎS İLMİNE HİZMETİ: Tirmizî, sâdece rivâyetleri cemedip eser te'lif etmekle hizmet etmemiş, hadîs ilminin gelişmesine de katkıda bulunmuştur. Kendisine kadar hadîsler iki dereceye ayrılıyordu: 1- Sahîh, 2- Zayıf. Tirmizî üçüncü bir kısım ilâve etti: *Hasen.* Her ne kadar, bazı tahkîkler, hasen tâbirinin Tirmizî'den önce de kullanıldığını göstermiş ise de, bu tâbiri ısrarla ve çokca kullanarak muhaddisler arasında yayılıp benimsenmesine sebep olmuştur. Böylece, kendisinden sonra, hadîslerin üç mertebede mütâlaa edilmesi gelenek hâlini aldı.

Tirmizî, sâdece hasen tâbirini kullanmakla yetinmeyip, buna başka kelimeler de ekleyerek yeni mürekkep tâbirler ortaya koydu: *"Hasenun garibun"*, *"hasenun sahîhun"* gibi.

Ayrıca, Tirmizi, *hasen* ve *garib* tâbirlerine târifler getirdi. Kendinden sonra gelen muhaddisler, Tirmizî gibi bir otoritenin bu tabîr ve târiflerini nazar-ı dikkate aldı, gereken ehemmiyeti verdi. Tirmizî böylece ıstılahlara getirdiği tarîfle usul-i hadîs ilminin gelişmesine hizmet etmiş oldu.

Keza, *Kitâbu'l-İlel*'de yer verdiği râvilerin tabakaları, ve cerh-tâdille ilgili bahisler de *ulûmu'l-hadîs* üzerine olan en eski sistematik meseleleri teşkîl eder. *İbnu Ebî Hâtim*'in (v. 327/938) daha da geliştireceği rical taksimatında bu bahisler çekirdek hizmetini görmüştür.[39]

---

39) *İbnu Ebî Hâtim* râvileri dört ta'dîl, dört de cerh tabakası olmak üzere sekiz tabakaya ayırmıştır. *Hâfız Zehebî, Irâkî* ve *İbnu Hacer* bu taksimata yenilerini ilâve ederek onikiye çıkarmışlardır.

Tirmizî'nin rivâyet metodu da, kendinden sonra te'lif edilen eserlere tesîr etmiştir. Bu hususu, *Dârakutnî*'nin Sünen'inde, *Münzirî*'nin et-Terğîb ve't-Terhîb'inde daha bâriz olarak görürüz. Zira onlar da Tirmizî gibi hadislerin sıhhat durumunu belirtmeye önem verirler.

Tirmizî'nin bâzı teliflerde de çığır açtığı görülmüştür. Sahâbelerin hayatına müstakil olarak tahsis edilen ilk eserin, bâzı âlimler, Tirmizî tarafından yazıldığını kabul etmiştir: *Kitâbu Esmâ-i's-Sahâbî. Keza Şemâil*'i, bu dalda yazılan ilk müstakil ve mükemmel eserdir. Tirmizî'nin bu eseri pek çok te'liflere örnek olmaktan başka birçok şerhlere de mazhar olmuştur.

Eserleri meyanında el-İlelü'l-Kübrâ'sını da belirtmek gerek. Bu Sahîh'inin sonundaki ilel değildir. Birçok müellif bundan kitaplarına iktibaslarda bulunmuştur. Muahhar müellifler bunun kaybolduğunu, kütüphanelerde nüshasının bilinmediğini kaydederler ise de Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Şerhu İlelu't-Tirmizî adıyla rastladığımız nüshanın, el-İlelu'l-Kebîr olması kuvvetle muhtemeldir.[40]

Kitâbu'z-Zühd, et-Târîh, el-Esma ve'l-Künâ, Kitâbun fi'l-Asârı'l-Mevkufe gibi başka eserleri de bilinmekte ise de bize kadar ulaşmamıştır. Ancak bunların, hadîs ilminin gelişmesine hizmet etmiş olmaları inkâr edilemez.

SAHÎH'İ:

Tirmizî'nin en meşhur eseri *Sünen* de denmiş olan *es-Sahîh*'idir. Hadîscilerin yer verdikleri bütün ana bablara şâmil olması sebebiyle "*câmi*" vasfını da almıştır.

Sahîh-i Tirmizî'deki tertip güzelliği diğer kitapların hiçbirinde yoktur. Bu yönünü nazar-ı dikkate alan bazı âlimler, onu *Kütüb-i Sitte*'nin üçüncü kitabı kabul etmiştir. Kitabı hakkında Tirmizî şu açıklamayı yapar: "*Ben bu kitabı yâni el-Müsnedü's-Sahîh'i telif edince, Hicâz, Irâk ve Horasan âlimlerine arzettim, hepsi de onu beğendi. Kimin evinde bu kitap, yani el-Câmi bulunursa, sanki evinde konuşan bir peygamber vardır.*"

---

40) 1976'da mikrofilme aldığımız bu nüsha üzerinde, bir talebemize mezuniyet tezi çalışması yaptırdık.

Tirmizî'nin *Sahîh*'i, sünen tarzında yanî fıkıh babları esas alınarak tertip edilmiştir. İçerisinde, sahîh, hasen ve zayıf hadîsler mevcuttur. Ancak her bir hadîs hakkında, hadîsi kaydedince, sıhhat durumu ve amel durumuyla ilgili bilgi verir. Zayıfsa, sebebi ve zayıflık vechi nedir belirtir. Ayrıca, açtığı her babta sahâbe ve farklı diyarlardaki âlimlerin görüşlerini açıklar. Eser bu yönüyle ilk defa telif edilmiş, mukayeseli fıkıh mezhepleri tarihi mahiyetini arzeder.

Her hadîsin durumunu belirtmesi, kitabından herkesin kolayca istifadesine imkân tanır. Bu vasıf onu diğer te'liflerden ayıran en mümtaz yönünü teşkîl eder.

Kitabının sonuna koyduğu Kitabu'l-İlel bölümü eserin diğer bâriz bir hususiyetini teşkîl eder. Bu bölümde mühim kaidelere yer verir. Diğer rivâyet **kitablarında bu ismi taşıyan bir bölüme rastlanmadığı gibi, bu bölümde yer alan meselelere de rastlanmaz.**

Tirmizî'de yer alan hadîslerin mâhiyetini hakkıyla tanımak için şu noktanın da bilinmesi gerekir: Tirmizî, eserine, âlimlerden herhangi biri tarafından amel edilmiş olan hadîsleri almıştır. Eserinin *Kitabu'l-İlel* bölümünde, *Sünen*'indeki hadîslerin ikisi hâriç geri kalan hepsinin *ma'mûlun bih* olduğunu yâni âlimlerden biri tarafından amel edildiğini bizzat açıklar. Hiçbir âlimce amel edilmemiş olan iki hadîsi de belirtir: Biri, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yolculuk hâli bile olmadığı halde -ümmete kolaylık olsun diye-öğle ile ikindiyi, akşamla yatsıyı birleştirdiğine dair İbnu Abbas (radıyallahu anh)'tan yapılan rivâyettir. Diğeri de, içki içmede ısrar eden kimseye üç kere hadd tatbîk edildikten sonra dördüncü seferde öldürülmesini emreden rivâyettir. Bu iki hadîsle hiçbir âlimin amel etmediğini belirtir.

Şu halde Sünen-i Tirmizî, bir bakıma mâmûlün bih (kendisiyle amel edilmiş) olan hadîsleri cemeden bir mecmuadır. İçerisinde 3962 hadîs mevcuttur.

BAB BAŞLIKLARI:

Tirmizî, eserini tanzîmde öncelikle fıkhî endîşe taşır. Bu yönüyle Buhârî'ye benzer. Bunda da, Buhârî'de olduğu gibi tercümeler vardır. Tercümeler'de, bazan , meseleye umumî bir tarzda dikkat çeken bir ifade kullanılır: *''Babu* ***mâ câe fi's-sıvâk''*** yani: ***''Misvak konusunda gelen hükümlerle ilgili bab''***

gibi. Bâzan hususî bir konuda kesin bir hüküm konur: *"Babu mâ câe enne'l-ikâmete mesnâ mesnâ"* yani: *"Kâmet okurken ikişer kere tekrar okunacağına dair rivayetler babı"* gibi, bazan başlık soru tarzındadır: *"Secdeden nasıl kalkılacağına dair rivâyetler babı"* gibi. Tirmizî bâzan, nâsih ve mensuh delliller için ayrı ayrı bab açar. Her mezhebin görüşünü ve delillerini ayrı ayrı zikreder. Bu tarz tercümeler Buhârî'de yoktur. Tirmizî'de pek çoktur. Önceki bâba yakın durumlarda sadece *"babun"* diyerek de tercüme koyduğu da olmuştur. Buna da sıkca rastlanır.

BABLARIN TANZÎMİ:

Bu meselede de Buhârî'ye benzer, zira o da fıkıh yapmak, bab başlıklarında ifade ettiği ahkâm-ı fıkhîye'yi sahîh hadîslerle delillendirmek maksadıyla hadîsleri kaydetmiş, eserine bu maksada uygun bir tertip ve tanzîm kazandırmış idi. Ancak, Tirmizî, Müslim'in espirisini de gözden uzak tutmamıştır. Yâni, hadîslerin muhtelif tarîklerini de aynı anda göstermeye gayret etmiştir. Ne var ki turûk'u bir arada gösterirken Müslim'in tarzından ayrılır. Müslim her *tarîk*'de mevcut en küçük farkları bile gösterdiği halde, Tirmizî daha ziyâde mânaya tesir edebilecek farklılıklara dikkat çeker. Senetleri öylesine kısaltır ki, çoğu kere, hadîsin, sâdece sahâbeden olan râvilerini zikreder. Meselâ hadîsi kaydettikten sonra: *"Ve fi'l-bâb an fülan, an fülan, an fülan..."* diyerek birçok isim zikreder. Bu isimler, o konuda rivâyet edilen diğer hadîslere işâret eder. Her isim ilgili hadîsi rivayet eden bir sahâbîye aittir. Dikkat çekilen bu rivâyetler, Tirmizî'nin başka bablarında kaydedilmiş olabileceği gibi, kaydedilmemiş de olabilir.

Makdisî, en azından bir kısım babların tanziminde Tirmizî'nin takip ettiği yolu şöyle açıklar:

"Merhûmun tâkip ettiği metodlardan biri şudur: Önce, senedi sahîh olarak bir sahâbî'ye -ki bu Sahâbî'nin rivâyet ettiği hadîsler diğer sahîh kitaplarda tahrîc edilmiş olacak- ulaşan bir hadîsin ifâde ettiği (hüküm ve) mânâya uygun olarak bir bâb başlığı koyar. Sonra başlıktaki bu hükmü, hadîsi diğer kitaplarda tahrîc edilmemiş olan bir sahâbînin rivâyetini -ki bunu tarîki de bâb başlığında kastedilmiş olan hadîsin tarîkinden farklıdır- vererek beyân eder ki bu davranış hükmün sahîh olduğu hâllerde câridir. Sonra rivâyete şu sözü ekler: "Bu bâbta falan ve falan (sahâbî) den de rivâyet mevcuttur." Bu sayı-

lanlar arasında, bâbtaki hükme esâs teşkîl edilen rivâyeti yapan meşhûr sahâbî ve diğerlerinin ismi de mevcuttur. Bu metodu sâdece bâzı bâblarda tâkip eder.''

Tirmizî'nin bu davranışından maksad, o hadîs, sened yönüyle zayıf olsa bile, sahîh olan bir hadîse hükümde tevafuk etmekle, metnin ifâde ettiği ahkâm yönüyle sıhhatini göstermek ve bu rivâyeti korumaktır.

Yeri gelmişken bir kere daha hatırlatalım ki, hadîsler hakkında verilen ''*sahîh*'' veya ''*zayıf*'' hükmü nefsülemr'e bakmaz, zâhire bakar. Aynı ahkâmı ihtiva eden bir hadis, bazan bir kaç tarîkten ulaşır, bu tarîklerden biri esas alınınca hadîs ''*zayıf*'' addedildiği hâlde, diğer biri esas alınınca ''*sahîh*'' addedilir. Çünkü hüküm zâhire göre verilir, nefsülemr'i yâni gerçeği Allah bilir. Tirmizî, bu durum sebebiyle, zaafı şiddetli olan bâzı râvilerden de rivâyet almaktan çekinmemiştir: *Muhammed İbnu Saîd el-Kelbî* ve *Muhammed İbnu Saîd el-Maslûb* gibi. Bunların durumunu belirtmekten başka, rivâyetlerini mûteber olan başka tarîklerden de kaydetmiştir.

Tirmizî'nin bu davranışı ona *Sahîheyn*'le kıyaslayınca bazı farklılıklar ve hatta üstünlükler kazandırır:

1- Sahîheyn'de bile bulunmayan bir kısım sahîh hadîsleri ihtiva eder.

2- Yine Sahîheyn'de bulunmayan çok miktarda hasen ve zayıf hadîsleri ihtiva eder. Bir kısım âlimlerin zayıf hadîsle amel etmeyi esas aldığını düşünürsek bunun ehemmiyetini daha iyi anlarız.[41]

3- Ravilerin hallerini açıkca beyan eder. Buhârî ve Müslim bu işi, sâdece hadîs ilminde ihtisas yapmış, *ilel*'i bilen kimselerin anlıyacağı gâmız bir işaretle yaparken Tirmizî herkesin anlayabileceği çok açık bir üslûbu seçmiştir.

4- *Sahîheyn*, bir babta bulunan en sahîh hadîsleri kaydetmek ve onlarla yetinmek gayretine düşerken, Tirmizî ele aldığı baba giren sahîh, hasen, zayıf, sâlim, muallel hadîsleri de kaydetmekten çekinmemiştir. Zira, ahkâm-ı şer'iyye her zaman sahîh hadîsle değil, bazı kere de *hasen* ve hatta -*turûk*'un çoğalması hâlinde- zayıf hadîsle sübût bulur.

41) Zayıf hadîsle amel bahsini ayrıca ele alacağız.

5- Zayıf hadîslerin zayıf olduğunu bildirdiği için zayıfın hasen veya sahîh sayılmasından doğabilecek mahzurlar önlenmiş oluyor.

6- Kendisiyle itibar edilebilecek hadîsler anlaşılıyor.

7- Âlimlerin, haklarında *cerh* ve *ta'dîl* hususunda ihtilaf ettikleri şahıslar tanıtılmış olmaktadır. Ayrıca, mezheplerin, *istidlâl*'de delilleri ve ihtilafları da *Tirmizî*'de bilinmektedir.

HADÎSLERİN KISALTILMASI:

Tirmizî, eserini fıkhî espiriyle tanzîm ettiği için, bir hadîste fıkha temas etmeyen -esbâb-ı vürûd gibi- bir kısım varsa orayı çoğu kere atar. Maksadı kitabın hacmini artırmamaktır. Ancak, hadîste yaptığı bu kısaltma ve taktî'e dikkat çeker ve: *Ve fi'l-hadîsi kelâmın ekseru min hâzâ:* ''Bu hadîste, kaydettiğimizden daha uzun bir metin mevcuttur'' veya: ''*ve fi'l-hadîsi kıssatun tavîle*'' yani: ''Hadîsin aslında (esbab-ı vürûdu belirten) uzunca bir hikâye mevcuttur'' der.

TÂLİK: Tirmizî'de *muallak* hadîs pek nâdirdir. Buhârî'yi çok miktarda *tâlik* yapmaya sevkeden durum şartlarındaki sıkılık idi. Halbuki Tirmizî, hadîs kabûl etmede geniş davranmıştır, zira, durumunu belirttiği için, çok zayıf râviden bile hadîs almaktan çekinmemiştir. Öte yandan, Müslim gibi o da isnada ehemmiyet vermiş, bu sebeple *tâlik* ederek metin kaydetmekten ziyade kısaltarak da olsa senet kaydetmeyi ön plana almıştır. Netice olarak bu durumlar ona tâlik yapma ihtiyacı duyurmamıştır.

USUL-HADÎSLERİ:

Tirmizî'yi *Sahîheyn*'le kıyaslamada mühim bir farka daha işaret etmemiz gerekmektedir: *Sahîheyn*, muttarıd bir kaide olarak bir babta mevcut olan en sahîh hadîsi (asl'ı) ilk önce zikrettikleri halde Tirmizî'de bu muttarıd değildir. Bazı kereler zayıf hadîsi önce kaydeder, zaafına dikkat çeker. Arkadan o babın daha sahîh olan rivâyetini zikreder. Kitapta bunun örneği çoktur. *Nesâî* ise bir babta mevcut bütün hadîsleri bir arada toplarken, muttarıdan -şayet varsa- önce kusurlu hadîsi kaydeder. Tirmizî'nin davranışı tenkîd vesilesi olamaz, zira, hadîs hakkında derhal açıklama yapmaktadır.

ŞERHLERİ:

Tirmizî'nin *Sahîh*'ine muhtelif şerhler yapılmıştır. Bazıları şunlardır:

1- Ârızatu'l-Ahvazî fî Şerhi't-Tirmîzî müellifi, Mâliki ulemasından *İbnu'l-Arabî el-Mâlikî* diye şöhret bulmuş olan *Muhammed İbnu Abdillah el-İşbilî*'dir (v. 543/1148). Eser on üç cilt olup 7 mücelled halinde matbudur.

2- Mütedâvîl şerhlerden biri de Tuhfetu'l-Ahvazî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî'dir. Müellifi *Muhammed Abdurrahmân İbnu Abdirrahim el-Mubârekfûrî*'dir. (v. 1353/1934). Bu şerh için hazırlanan iki ciltlik Mukaddime, hem Tirmizî hakkında geniş bilgi sunar, hem de usul-i hadîsle ilgili derli-toplu bilgiler verir.

Tirmizî'nin sahîhi üzerine geniş bir tahlîli *Nureddin Itr*, el-İmamu't-Tirmizî ve'l-Muvazenetu Beyne Câmiihi ve Beyne's-Sahîheyn adlı eserde sunar.

Suyutî'nin, *Sindî*'nin *İbnu Mulakkin*'in, *Muhammed İbnu Muhammed el-Ya'merî*'nin, *Abdurrahman İbnu Ahmed el-Hanbelî*'nin de muhtelif hacimlerde şerhleri mevcuttur. Tirmizî'yi ihtisar edenler de olmuştur: *Necmuddîn Muhammed İbnu Akîlî el-Balisî, Necmuddîn Süleyman İbnu Abdilkavî* gibi.

Tirmizî'nin hadîslerini tek bir kelimeden bulmak maksadıyla *Sıddîkî el-Beyk* tarafından el-Mürşid ila Ehâdîsi Süneni't-Tirmizî adıyla bir miftah yapılmıştır (Humus 1969).

NESÂÎ VE SÜNENİ

HAYATI:

El-Hâfız el-İmâm Şeyhu'l-İslâm Ebu Abdirrahmân Ahmed İbnu Şuayb İbnu Ali İbni Sinân İbni Bahr el-Horâsânî el-Kâdî. 215/830-303/915 yılları arasında yaşamıştır. *Kuteybe İbnu Saîd, İshak İbnu Râhuye, Hişâm İbnu Ammâr* gibi sayısız kimselerden hadîs dinledi. Hadîs almak üzere Horasan, Irak, Hicâz, Mısır, Şam, Cezire gibi diyarları dolaştı. İlminin derinliği, itkânı, rivâyetlerindeki ulviyetle (ulüvvü isnâd) temâyüz etti. İlmini Mısır'da neşretti. Fıkıh, hadîs ve rical bilgisinde Mısır'daki emsallerine, devrinde, tefevvuk ve tekaddüm ettiği muâsırı olan âlimlerce te'yîd edilmiştir. Müslümanların imâmlarından biri olduğu bilhassa tebârüz ettirilir. Bazı âlimler *Nesâî*'nin *Müslim*'den ahfaz olduğunu da söyler.

Hadîs tahsili için, *Kuteybe İbnu Saîd*'in yanına 230 yılında gittiği zaman 15 yaşında olduğunu, rivayetlerini almak üzere bir yıl iki ay yanında kaldığını kendisi anlatır.

Nesâî'nin dört hanımı olduğu, hanımlarına karşı vazîfesini eksiksiz yerine getirdiği, gece ve gündüz ibadetlerine düşkün bulunduğu, günahlardan kaçmaya çok gayret ettiği, bu meyanda cihadlara iştirakten de geri kalmadığı belirtilir. Ayrıca Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetlerini ihya ettiğini, Sultanların meclisinden kaçtığını faziletleri meyanında zikreden *İbnu Hacer*, bu davranışının, *Nesâî*'yi şehit olmaya götürdüğünü de ifade eder.

Ölümüyle ilgili olarak şu vak'a anlatılır: Uzun müddet Mısır'da yerleşip ilim neşrinden sonra 302 yılında orayı terkederek Şam'a (veya Remle'ye) gelen Nesâî, orada Hz. Muâviye taraftarlarının baskısına mâruz kalır. Kendi-

sinden, Hz. Muâviye'nin Hz. Ali (radıyallahu anhüma)'dan üstünlüğüne dair rivayette bulunmasını isterler. O ise: "**Allah onun karnını doyurmasın**" hadîsinden başka bir şey bilmediğini söyleyince [42] Hz. Muâviye (radıyallahu anh) taraftarları Nesâî'yi Mescid'in içinde dövmeye başlarlar. Onları, bu davranışa sevkeden şüphesiz Nesâî'deki Hz. Ali sevgisi ve dolayısıyla Fî Fadli Ali adıyla te'lîf etmiş olduğu eseri idi. Buradan, hırpalanmış ve sakatlanmış olarak Mekke'ye hareket eder. Nesâî, Mekke'ye varır varmaz kötü muâmelelerin tesiriyle vefat eder. Bu yüzden ona şehîd de denmiştir. Kabrinin, Safa ile Merve arasında olduğu belirtilir. Bâzı tarihçiler Filistin'de vefat ettiğini söylerse de Mekke'de ölmüş olması daha sahîh gözükmektedir.

Kendisinden oğlu *Abdulkerim, Ebu Bekr Ahmed İbnu Muhammed İbnu İshâk İbni's-Sünnî, Ali İbnu Ebî Ca'fer et-Tahâvî, Ebu Bişr ed-Dûlâbî, Ebu Avâne, Ebu Câfer et-Tahâvî* gibi pekçokları hadîs rivâyet etmiştir.

EL-MÜCTEBÂ:

Nesâî, önce es-Sünenü'l-Kübrâ'yı te'lif etmiştir. Bunda *sahîh* ve *ma'lûl* hadîsler karışık olarak bulunuyordu. Bunu Remle Emîri'ne takdîm edince Emîr: "*İçinde yer alan bütün rivâyetler sahih mi?* diye sorar. *Nesâî: "Hayır, kitapta sahîh, hasen ve hasene yakın olan rivâyetler var" cevabını verir.* Bunun üzerine Emîr:

— *Bana, sahîh olanları öbürlerinden ayırıver!*" der. Bu istek üzerine *Nesâî*, es-Sünenü's-Suğra'yı te'lif eder ve buna el-Müctebâ Mine's-Sünen adını verir. Bugün, Sünenü Nesâî deyince el-Müctebâ kastedilir.

El-Müctebâ, diğer sünenlerle mukâyese edilince içerisinde zayıf hadîs en az olanıdır. Bu sebeple, bir kısım âlimler, el-Müctebâ'yı *Kütüb-i Sitte'nin* üçüncü kitabı saymıştır. *Makdîsî*'den naklen *İbnu Hacer, Zehebî, Katip Çelebi, Sübkî*, gibi meseleye temas eden bütün âlimler, *Hafız Ebu Alî*'nin şu sözünü kaydederler: "*Nesâî'nin rical hususundaki şartı, Müslim'in ve Buhârî'nin şartından daha şiddetlidir*". Ancak bu şartın ne olduğunu hiç biri belirtmez. Şu kadar varki, Nesâî, Buhârî ve Müslim'in hadîs aldığı bir kısım râvilerden hadîs almamıştır. Sindî, bu sebeple, şartının *Sahîheyn*'den sıkı ol-

42) *Zehebî*, bu rivâyette Hz. Muâviye (radıyallahu anh)'yi zemmetmek kastedilmediğini belirtmek için: "*Hz. Muaviye ile alâkalı bu menkıbe muhtemelen, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şu sözü sebebiyledir: "Ey Rabbim, ben kime lânet ve şetimde bulundu isem, bunu onun hakkında zekât ve rahmet kıl*" (Müslim, Birr, 88-95).

duğunun söyendiğini ifâde eder. Kendisi der ki: *"Ben Sünen'i cemetmeye azmedince hakkında, içime şüphe düşen bir kısım râvilerden hadîs alma hususunda Allah'tan istihârede bulundum. Netîcede, terklerinde hayır olduğu kanaatine vardım."*

Nesâî, kitabını tanzîm ederken, râvinin terkinde ittifak olup olmadığına bakmıştır. Terkinde ittifak olmadıkca hadîs almıştır. Bu hususta o da Ebu Dâvud gibi düşünmektedir: *Muhtelefun fîh* râvinin hadîsi makbuldür, zira bir babta *zayıf rivâyet, re'yü'r-ricâl*'den evlâdır. Çünkü Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den olma ihtimâli mevcuttur.

TERTÎBİ:

Nesâî'nin el-Müctebâ'sı, sünen tarzında bir te'liftir. Hadîsler fıkhî bablara göre tasnîf edilmiştir. 51 aded ana bölüm vardır. Her bölüm, diğer sünenler gibi, tâli bablara ayrılır. Bab başlıklarında (terâcim) fıkhî hüküm belirtilir. Hükmü te'yid eden hadîsler kaydedilir. Nesâî, tertipte Müslim'in yolunu tutar. Yani hadîslerin turûkunu bir araya getirmeye ehemmiyet verir, hadîslerin illetini göstermeyi birinci plâna alır. Bu sebeple bir hadîsin birçok turûkunu verdiği vakit, şayet varsa, önce galat bulunan tarîki kaydeder. Arkadan ona muhalefet eden sahîhi kaydeder. *El-İmâm Ebu Abdillah İbnu Reşîd,* Nesâî'nin kitabını, Buhârî ve Müslim'in medotlarını birleştirici olarak tavsîf ederken çokca *ilel* beyan etme yönüyle arzettiği hususiyete de dikkat çeker. İbâdet ve ahkâmla ilgili bahîslerden başka diğer kitaplarda rastlanmayan ana bölümlere yer verildiği görülür: İhbâs, Nuhl, Rukbâ, Umre, Hayl gibi. Diğer taraftan Fiten, Kıyâme, Menâkıb ve Kur'an'a dâir bölümler yer almaz.

ŞERHLERİ:

El-Müctebâ'yı çok kısa bir surette *Celâleddin es-Suyûtî* şerhetmiştir. *Ebu'l-Hasan Muhammed İbnu Abdillah es-Sindî* (1138/1725), okuyucunun i'rabında ve zabtında müşkilat çekeceği kelimelerin, garîblerin şerhini yapmak maksadıyla *Suyûtî*'nin şerhi üzerine bir hâşiye ilâve etmiştir.

Siracüddin Ömer ıbnu Ali İbnu Mülakkin (804/1401) Sahîheyn, Ebu Dâvud ve Tirmizî'ye olan zevâidini tek cilt halinde şerhetmiştir.

El-Mücteba, *Suyûtî*'nin şerhi ve *Sindî*'nin haşiyesi ile birlikte matbudur.

El-Mücteba dilimize de tercüme edilmiştir.

İBNU MÂCE VE SÜNEN'İ

HAYATI:

İbnu Mace künyesiyle bilinen *el-Hâfız Ebû Abdillah Muhammed İbni Yezîd* 209/824-273/886 yılları arasında yaşamıştır. Kazvîn şehrinde doğduğu için *el-Kazvinî* nisbetini de alır. Kendisini hadîs sahasında yetiştirmiş, bu maksadla, devrinin âdeti üzere, ilim adamlarını dinlemek üzere Horasan, Basra, Kûfe, Mekke, Şâm, Mısır gibi mühim merkezlere ilim seyahetleri yapmıştır. *İmam Mâlik*'in ve *Leys İbnu Sa'd'in* (v. 175) ashâbını dinlemiştir. *Ebu Ya'la el-Halîli,* hakkında: "*Sikadır, büyüktür, bu hususta hakkında âlimler ittifak eder, kendisiyle ihticâc edilir, hadîs bilgisine sâhiptir, hıfzı vardır*" der. İbnu Mace *Sünen*'den başka Târih ve Tefsîr kitapları da telif etmiştir.

Kendisinden, *Muhammed İbnu Îsâ el-Ebherî, Ebu Ömer, Ahmed İbnu Muhammed İbni Hakîm, Ebu'l-Hasen el-Kattân, Süleymân İbnu Yezîd el-Fâmî* vs. bir çokları rivâyette bulunmuştur. Bu kaydettiğimiz isimler *Sünen*'i de rivâyet edenler arasında yer alır.

SÜNEN'İ

İbnu Mâce'nin *Sünen'i, Kütüb-i Sitte*'nin altıncı kitabı olarak kabul edilmiştir. Onun altıncı kitap olarak benimsenmesi sonradan olmuştur. Daha önce, *usûl* (temel) olarak beş kitap şöhret yapmış idi. İlk defa, *Ebu'l-Fadl Hâfız Muhammed İbnu Tâhir el-Makdîsî* (v. 507/1113), Etrâful-Kütübi's-Sitte adlı kitabı ile Şurutu'l-Eimmeti's-Sitte adlı risâlesinde *İbnu Mâce*'yi altıncı kitap olarak sahîh'ler arasında zikretmiş, onu, *el-Hâfız Abdulganî el-Makdisî* (v. 600/1203) el-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl kitabında tâkip etmiştir. Bu görüşü di-

ğer etrâf ve ricâl müellifleri tâkip edince *İbnu Mâce*'nin *Sünen*'i yedinci asırdan itibaren Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olarak benimsenir. *İbnu Salah* ve *Nevevî, İbnu Mâce*'den fazla söz etmezler. Bu iki müellif usül olarak beş kitabı bilirler ve *İbnu Mâce*'yi altıncı kitap olarak zikretmezler. Bazıları da *Altıncı Kitap* olarak Muvatta'yı görmüştür: Rezîn İbnu Muâviye, et-Tecrîd'de, *Ebu's-Seâdât İbnu'l-Esîr*, Câmi'ul-Usûl'de böyle yaparlar. *İbnu Salah, Nevevî, İbnu Hacer, Salâhu'd-Dîn Alâî* gibi bâzıları *Altıncı Kitap* olmaya Muvatta layıktı demişlerdir. İçerisinde *mürsel* ve *mevkuf* rivâyetler yer almasına rağmen *zayıf* ravilerinin azlığı *münker* ve *şaz rivâyetlerin* nâdirliği sebebiyle altıncı kitap olmaya *Dârimî*'nin *Sünen*'ini layık görenler de olmuştur.

İbnu Mace'yi, müteahhir ulemâ nezdinde yücelten husus, onun fıkhî faydalarının çokluğudur. Bu da, öbür kitaplarda bulunmayan, çok sayıdaki *ziyâde hadîsler* ihtiva etmesinden ileri gelir. İçinde mevcut 4341 hadîsten 1339'u *zevâid*'dir yani öbürlerinde yer almaz. Mütekaddim ulema nezdinde kıymetini düşürmüş olan yönü de zaafı şiddetli olan râvilerden hadîs almış olması idi. Bu çeşit hadîslerin sayısı 99'dur. Bunların râvileri *kizble* itham edilmiş, *sarakatu'l-hadîs*'te bulunmuş kimselerdir. Hadîsciler, normalde böylelerinin münferid rivâyetlerini almazlar.

Bu çeşit şiddetli zayıfların rivâyetleri ya *mevsuk* bir başka senedin desteğiyle veya râvîsinin durumunu beyan etmek suretiyle kaydedilebilir. Nitekim, Tirmizî'nin öyle yaptığını görmüş idik. *İbnu Mâce,* bu esaslara riâyet etmeden çok zayıfların rivâyetini aldığı için mütekaddim ulemânın istiskaliyle karşılaşmıştır: *Ebu'l-Haccâc el-Mizzî: "İbnu Mâce'nin Kütüb-i Hamse'den infirâd ettiği hadîsleri zayıftır"* demiştir. *İbnu Hacer* bu hükmü ricâle hamletmenin daha doğru olacağını, hadîslere hamletmemek gerektiğini söyler. Ona göre, İbnu Mace'nin teferrüdleri arasında sahîh ve hasen hadîsler de mevcuttur. Nitekim yapılan müteakip tahliller şu tabloyu ortaya koymuştur: Kütüb-i Hamseye olan 1339 *zevâid*'den 428'i *sahîh*, 199'u *hasen*, 613'ü *zayıf*, 99'u da *çok zayıftır*.

Bazı kaynaklar, *İbnu Mâce*'den şu sözü nakleder: *"Bu Sünen'i yazınca, Ebu Zür'a'ya arzettim. O, eseri inceledi. Ve: "Öyle zannediyorum ki, bu kitap ulemanın eline geçerse, geride kalan Câmi'leri veya en azından çoğunu iptal eder... Bunun içinde isnadı zayıf olanların sayısı otuz kadardır"*. *Suyûtî*, senedindeki inkıta sebebiyle bu rivayetin sahîh olmadığını söyler.

İbnu Mâce'nin *Sünen*'i hakkında bilgi verirken, *Hazimî, Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte* adlı kitabında diğer beş kitabın râvilerinin tabakalara ayırırken İbnu Mâce'nin râvilerinin tabakasından bahsetmez. Keza *ed-Dehlevî*, ilerde kaydedeceğimiz, hadîs müellefâtıyla ilgili derecelemede *İbnu Mâce*'yi zikretmez, ancak kaydedilen evsafa göre ikinci tabakada mütâlâa edilmesi daha uygun gözükmektedir.

SÜNEN ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

İbnu Mace'yi, *Muhammed Fuad Abdulbaki* merhum, tahkîk ederek neşretmiştir. Bu baskıda bablar, hadîsler numaralanmış, *Kütüb-i Sitte* takımının diğer beş kitabına *ziyade* olan hadîsler belirtilmiş, bunların sıhhat durumları hakkında kısa bilgi verilmiştir. Ayrıca, izaha muhtaç *garîb* kelimeler ve ibâreler dipnotlar halinde açıklanmıştır. Gerek senet ve gerekse metnin tamâmen harekelenmiş bulunduğu bu neşrin sonuna, hadislerin baş kısmını esas alarak alfabetik bir fihrist konmuştur. Böylece aranan bir hadîs derhal bulunabilmektedir. Muhakik ayrıca, -ikinci cildin sonunda- İbnu Mâce ve Sünen'i hakkında bilgi verir.

İbnu Mâce'nin *Sünen*'inde mevcud olan ziyâde hadîsleri *Ahmed İbnu Ebi Bekir el-Bûsîrî* (v. 840/1436), Kitâbu Zevâidi İbni Mâce adlı bir te'lifde toplamıştır. Bu ziyadeleri *Sirâcuddin Ömer İbnu Ali* 8 ciltte şerhetmiştir.

Suyûtî: Misbâhu'z-Zücâce âlâ Sünen-i İbni Mâce; *Mevlevî Abdülganî ed-Dehlevî*: İncâu'l-Hâce; *Ebu'l-Hasen Muhammed İbnu Abdi'l-Hâdî es-Sindî* de Hâşiye adlı kısa şerhlerde bulunmuşlardır. Bunlar matbudur. *İbrahim İbnu Muhammed el-Halebî* (v. 841/1437), *Muhammed İbnu Musa ed-Demîrî* (808/1405), *Sirâcuddin Ömer İbnu Alî İbni Mulakkin* (804/1401) gibi başkaları da muhtelif şerhler yapmışlardır.

İbnu Mâce'nin *Sünen*'i de Türkçeye tercüme edilmiştir.

ŞİA'DA HADÎS TEDVÎNİ:

Usûl-i Hadîs bahsinde temas edeceğimiz üzere, bütün İslâm fırkaları, hadîsi ikinci kaynak görmede müttefiktirler. Hadîs mevzuunda aralarındaki ihtilâf, daha ziyâde, hadîs kabul şartlarından ileri gelir. Netice itibariyle, *Ehl-i Sünnet* dışındaki fırkaların benimsedikleri bazı hadîs mecmuaları vardır. Mühimlerine kısaca temas edeceğiz.

1- MÜSNED-İ ZEYD: Bu eser *Zeydiye* fırkasınca benimsenmiştir. Hicrî ikinci asrın başlarında te'lif edildiği kabul edilir. Eser *İmâm Zeyd*'e aittir. Bu zât *Zeyd İbnu Ali Zeynelâbidîn İbni'l-Hüseyn İbni Ali İbni Ebî Talib* olup, ikinci göbekten Hz. Ali'nin torunudur. Hicrî 80-122 yıllarında yaşamıştır. İlmî seviyesi yüksek bir muhîtte yetişmiştir. Muasırlarınca da ilmî kudreti takdîr edilmiştir. Mecmû'u'l-Fıkhî ve Mecmû'u'l-Hadîsi adında iki ayrı eser te'lif etmişti. Bunları *Ebû Hâlid Amr İbnu Hâlid el-Vâsıtî* birleştirerek rivâyet etmiştir. Ebu Hâlid, muhaddîslerce yalancılıkla itham edilen güvenilmez biri ise de Zeydiyye fırkası, rivayetlerini kabul etmektedir.

Bu eseri *Ezher* ulemasından bâzıları inceleyerek, eserin *Ehl-i Sünnet* açısından sıhhatine hükmedilebileceğine dair fetva vermiştir. *Müsned*'in yeni baskısının arka sayfalarına dercedilmiş bulunan bu fetvalara imza koyanlar arasında *Muhammed Ebu Zühre* de yer alır.

Eseri imla ettirmiş bulunan *Zeyd İbnu Ali*'nin hicrî 122'de vefat ettiği göz önüne alınınca eserin *Muvatta*'dan otuz sene kadar önce te'lif edildiği anlaşılır ve eskilik yönüyle önemi daha da artar, Sübûtu tahakkuk ettiği takdirde, bu kitap, sistematik te'lif ve tedvîn işinin ikinci asrın bidâyetinde başladığına târihî bir delîl olur.

Eser, elde mevcut matbu hâliyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nisbet edilen *merfû hadîsler*den başka Hz. Ali'ye nisbet edilen âsar ve *Zeyd İbnu Ali*'nin fıkhını aynı bâb içerisinde beraberce ihtiva eder. Eserde Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan 228 *merfu* hadîs, Hz. Ali (radıyallahu anh)'den 320 *mevkûf* haber, Hz. Hüseyn'den de 2 *haber* mevcuttur. Eser, *musannaflarda* olduğu gibi önce *Kitap*'lara (Tahâret, Salât, Ferâiz, Zekat, Savm, Hacc, Büyü...) ve her bir kitap da tekrar *bab*lara ayrılır.

2-ŞİA'NIN TEDVÎN'İ: *Şiî* müellifler sünnî kitaplarda, muhtelif rivâyetlerde temas edilen Hz. Ali'nin kılıncının kabzasında asılı sahîfe'yi kendi tedvînleri meyanında zikrederler. Keza, Müslim'de zikri geçen ve yine Hz. Ali'ye ait Kitab-ı Kaza-i Ali -ki Hz. Ali'nin fetvâlarını muhtevî olmalıdır-, Nehcü'l-Belâğa'[43]. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in azadlısı *Ebu Râfi*'ye

43) *Nehcü'l-Belâğâ*'yı bütün Şiîler Hz. Ali'ye nisbet etseler de, üzerinde yapılan araştırmalar bunun, ölüm tarihi 406/1015 olan eş-Şerîf er-Râzî tarafından derlendiğini göstermiştir. İçerisinde, Hz. Ali'ye ait parçalar bulunsa bile, *Câhız*'ın el-Beyan ve't-Tebyîn'inde ve başka kitaplarda da rastlanan metinler vardır.

ait Kitâbu's-Sünen ve'l-Ahkâm ve'l-Kadâyâ şiî te'lîfat arasında zikredilir.

Yeri gelmişken, bugünkü şiîler nezdinde en ziyâde itibarda olan ve onlardaki mevkii bizde *Kütüb-i Sitte*'nin mevkii ile kıyas edilebilecek *Kütüb-i Erba'a*'yı kısaca tanıtalım. Bunlar te'lif edildikleri zaman itibâriyle tedvîn mânâsına girmezlerse de şiî hadîs müellefatı olarak isimlerini bilmekte fayda var.

1- a) El-Usûl Mine'l-Kâfî: *Ebu Câfer Muhammed İbnu Ya'kub İbni İshak el-Küleynî* (v. 328/942) te'lif etmiştir. İtikadî hadîsleri cemeder, 2 cilttir.

b) El-Fürû mine'l-Kâfi: Bu da *Küleynî*'nindir. Ahkâm'la ilgili rivayetleri cemeder, 5 cilttir.

c) Er-Ravda mine'l-Kâfi: *Kuleynî*'nin ve tek cilttir. Görüldüğü üzere birinci takım üç ayrı kitaptan müteşekkildir.

2- Men la Yahduruhu'l-Fakîh: *Ebu Ca'fer es-Sadûk Muhammed İbnu Ali İbni Babaveyh el-Kummî* (v. 381/991). Bu eser 4 cilttir. Fıkhî hadîsleri, senetleri hazfedilmiş olarak cemeder.

3- El-İstibsar Fî Mâ'htulife mine'l-Âsâr: *Ebu Câfer Muhammed İbnu'l-Hasan et-Tûsî* (v. 460/1067) ahkâm hadîslerinin yer aldığı bu eser 4 cilttir.

4- Tehzîbu'l-Ahkâm fi şerhi'l-Mukni'a: Bu da *et-Tusî*'nindir. Bunda da ahkâm hadîsleri mevcuttur. *Tûsî* eserlerinde hadîsler arasındaki ihtilâfları da gidermeye çalışır.

Bu dört takım incelendiği zaman gerek muhteva ve gerekse râviler ve hatta rivâyetlerin üslûb ve kelimeleri sünnî hadîs kaynaklarına nazaran oldukça farklılıklar arzeder. Bir çok ifâdelerinde sünnîlere karşı kin ve gayz açıkca görülür. Büyüklere yakıştırılamıyacak ifâdeler onlara söylettirilir.

Bir kısım şiîler bu rivâyetlerden bir çoğunun kendi kıstaslarına göre bile sahîh sayılamayacağını itiraf etmiştir.

ÜÇÜNCÜ ASIRDA RİCAL ÇALIŞMALARI

Hadîs ilimlerinin mühim bir dalı olan *Cerh* ve *Ta'dîl* sâhasında da en kıymetli eserlerin üçüncü asırda verildiği söylenebilir. Ancak bu branşta da ilk tohumlar Ashab zamanında atılmıştır. Daha önce açıklandığı üzere Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (radıyallahu anhüma)'in bir hadîsi yeni işittikleri vakit itminan bulmamaları hâlinde şâhit istemişlerdi.

Bu hal Hz. Osman (radıyallahu anh)'ın şehit edilmesinden sonra kızışan fitne hareketleriyle daha da ciddiyet kazandı. Nitekim *Zehebî'nin İbnu Sirîn'*den kaydettiğine göre şu açıklamayı yapmıştır: "*Müslümanlar başlangıçta isnad sormuyorlardı. Ne vakit fitne patlak verdi artık, kim ehli sünnet, kim ehl-i bid'at araştırıldı ve sâdece ehl-i sünnet'ten hadîs alındı, ehl-i bid'at'ın rivâyeti terkedildi*". Sahâbi'den *İbnu Abbâs* (v. 68/687), *Ubâdetu'bnu's-Sâmit* (v. 34/654), *Enes İbnu Mâlik* (93/711), *Hz. Aişe* (58/677), *Tabiîn'den eş-Şa'bî* (100/718), *İbnu Sîrîn* (110/728), *Saîd İbnu Müseyyib* (90/708) gibi hadîs ilminde mühim yeri olan kimseler *cerh* ve *ta'dile* giren beyanlarda bulunmuşlardır. Ancak bu beyanlar mahduddur. Çünkü onların zamanlarında buna fazla gerek ve ihtiyaç yoktu. Birinci asırda, nâdir istisnâlar dışında herkes *sıdk* sâhibi idi. Bu zevatın hadîs aldıkları kimseler arasında zayıf olanlar pek azdı. Zira onlar çoğunlukla sahâbedir ve Ashâbın hepsi udüldür.

Ancak ikinci asrın başları Tâbiîn'in orta tabakasını (evsat) teşkîl eder ve **zayıf kimseler bunlar arasında çoktur. Çoğunluk itibâriyle zaaf da hadîsin zabt** ve tahammül cihetinden gelmektedir. Bunlar rivâyetleri çokca *irsal* ediyorlar, *mevkuf*ları *merfu* gösteriyorlardı. Bir başka ifâde ile, kendilerine rivâyet et-

miş bulunan Sahâbî (radıyallahu anh)'nin ismini zikretmeden herhangi bir sünneti veya hadîsi Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e isnad ediveriyorlardı. İkinci asrın ortalarından sonra, siyasî, itikadî ve mezhebî ihtilâflar arttı ve kızıştı. Temaslar ve tercümeler sebebiyle yabancı kültürler de müslümanlar arasında yayıldı. Bütün bunlar *kizbe* tevessül edenleri çoğalttı.

İlk imamlar ister istemez *cerh* ve *ta'dîl* meselesine girdiler. ***Şu'be, İmâm Mâlik, Ma'mer İbnu Râşid, Hişâm ed-Destevâî, İbnu'l-Mubârek, Hüşeym,*** *İbnu Uyeyne, Yahya İbnu Saîd el-Kattan* ve talebeleri (Ali İbnu'l-Medînî, Yahya İbnu Ma'în gibi) *cerh* ve *ta'dîl* işini sistematik hale getirdiler. *Yahya İbnu Saîd el-Kattân'la* (v. 198/813) başlayan *cerh* ve *ta'dîl* te'lifatı onun talebeleri ile gelişerek talebelerinin talebeleri durumundaki *Ahmed İbnu Hanbel, Buhârî, **Müslim, Ebu Zür'a, Ebu Hâtim*** **ve bunların talebeleri olan *Tirmizî, Nesâî*** gibi üçüncü asrın sonunu temsil eden muhaddislerde kemâle erecektir.

Şunu bir prensip olarak kabul edebiliriz: *Ricalu'l-hadîs* ilmi, *rivâyetu'l-hadîs* ilmiyle at başı gitmiştir. *Rivayetu'l-hadîs*in başladığı asırda rical ilmi de başlamıştır. Bu iki ilmi birbirinden ayrı mutâlaa etmek mümkün değildir. Nitekim rivâyetle ilgili *muhalled* (klasik) eserlerin verildiği üçüncü asırda rical üzerine de *muhalled* eserler verilmiştir. Daha mühimi, her iki nev'e giren eserleri de aynı şahıslar vermiştir: Sözgelimi *Ahmed İbnu Hanbel*'in, *Buhârî*'nin, *Müslim*'in, *Nesâî*'nin, *Tirmizî*'nin, *İbnu Mâce*'nin, *Dârakutnî*'nin vs. nin behemahal *rical* üzerine de eserleri vardır. Sözgelimi, Buhârî *Sahîh*'i kadar da Târîhleriyle hadîs ilmine hizmet etmiştir ve etmektedir. Bu durum, müteakip asırlarda da devam edecek sözgelimi *şerh, fetva, mevâiz* gibi öncelikle hadîslerin metnine müteallik eserler verenler, *ricalle* ilgili eserler vermekten de geri kalmıyacaklardır. *Nevevî, Suyûtî, İbnu Hacer el-Askalânî* gibi şârihler bunun en güzel örneğini verirler. Hepsinin hem pek çok *şerh*leri, hem de *ricâle* müteallik te'lîfleri vardır[44].

Böylece müteahhir ulema kendilerinden öncekilerin bu babta söyledikleri ni olduğu gibi kabul edip geçmemiş, bir de, şahsen teker teker tahkîk etmiş

---

44) Rical ilmine, İslâm ulemasının atfettiği bu ehemmiyetin sebebini, yeri gelmişken bir kere daha tekrar edelim: Bu ilim olmasaydı, Kur'ân ve -miktarca çok az olan- mütevâtir dışındaki bütün haberler, efsâneden ibaret kalacak, hiçbir değer taşımayacak, asıllarına olan nisbetleri hiçbir ilim ifâde etmeyecekti.

oluyor. Nitekim *Zehebî,* râviler hakkında *selef* ulemâsının söylediklerini iyice öğrendikten sonra, arkadan gelenlerce bir kısım râvîler hakkında ifrata kaçan *"ta'n"*ları reddetmiş, bazılarınca zayıf addedilen râvilerin *sika* olduğunu söyleyebilmiştir. Mizânu'l-İ'tidâl'in mukkaddime kısmında bu hususu belirtir. Bu durum bize muahhar ulemanın, kendilerinden asırlarca önce yaşamış olan hadîs râvilerini *cerh* ve *ta'dîl* yönleriyle iyice tedkîk ettiğini gösterir.

ÜÇÜNCÜ ASIRDA YETİŞMİŞ RİCAL ÇALIŞMASI AĞIR BASAN BAZI ŞAHSİYETLER

İslâm medeniyetinin her yönüyle parlak asrı olan üçüncü asırda Kütüb-i Sitte müelliflerinden başka her sâhada yetişmiş nice büyük şahsiyetler ve verilmiş kıymetli eserler vardır. Biz yine hadîsle ilgili, fakat daha ziyâde ricâle müteallik birkaç isimden bahsedeceğiz.

EBU HATİM ER-RAZÎ:

Muhammed İbnu İdrîs İbni'l-Münzir el-Hanzelî, er-Râzî (195-277 hicrî, 811-890 milâdi). Hadiste *imam* ve *hâfızdır*. Daha çok *cerh* ve *ta'dîl* sâhasında tanınmış ise de isnâd kadar metni de tanımakta ün yapmıştır. Rey'de doğdu. On dört yaşında ilim talebine ve hadîs yazmaya başladı. Bu maksadla pek çok seyâhatler yaptı. Horasan, Hicâz, Yemen, Irak, Suriye, Mısır ve Rum diyarlarını dolaştı. Seyahatler esnasında topladığı rivayetleri yazdı. Tanıdığı binlerce râvi hakkında cerh ve ta'dîl'de bulundu. Hadîslerin *sahîh* ve *illetli* olanlarını beyan etti. Değme muhaddisin söz sâhibi olamadığı *ilelü'l-hadîs*'te otorite olması onun hadîs ilmindeki yerini göstermeye kâfidir.

Ebu Hâtim, hadîsteki engin ilmini, doymak bilmeyen ilim aşkıyla elde etmiştir. Ondaki aşk, çoğu kere yayan olmak üzere, yukarıda zikrettiğimiz belde isimlerinden de anlaşılacağı üzere İslâm âleminin mühim ilim merkezlerini birer birer dolaşıp oralardaki âlimlerle görüşüp, dağınık halde bulunan ilmi nefsinde cemetmeye, eserler hâlinde te'lif etmeye ve sonra da diğer tâliblere topluca vermeye sevketmiştir.

Terâcüm kitapları, İslâm medeniyetinin diğer ilk mîmarlarının hayatında olduğu gibi *Ebu Hâtim*'in hayatını anlatırken de ilim talebi yolunda çekmiş olduğu zahmetlerle ilgili birçok menkabeler kaydederler, ibret dolu bir iki ta-

nesini kaydedelim. Rivâyetler, seyahate başladığı ilk yılda, Ebû Hâtim'in bin fersahtan fazla mesâfeyi yaya olarak katettiğini, Bahreyn'den Mısır'a; Mısır'dan Remle'ye; Remle'den Tarsus'a hep yaya gittiğini, Tarsus'a geldiği esnâda 20 yaşında bulunduğunu, bu ilk seyahatinin onu tam yedi yıl gurbette tuttuğunu belirtir.

O devrin şartları icâbı bu seyahatler meşakkat ve tehlikelerle doludur. Nitekim Ebu Hâtim'in yollarda günlerce aç kalıp çok ciddi ölüm tehlikeleri atlattığını görmekteyiz. 214 yılında bir yıl kalmak üzere Basra'ya gider. Ancak orada sekiz aydan fazla kalamaz. Zira, maddî imkânları sekiz ay sonunda tükenir. Üzerinde giymekte olduğu elbiseleri parça parça satarak bir müddet daha kalmaya çalışır, ancak çok geçmeden satacak parçası da kalmaz ve üzülerek ayrılır.

Ebu Hâtim'in ilim aşkını ve bu aşkın ona kazandırdığı ilmin genişliğini göstermek için kaydedilen menkıbelerden birine göre, duymadığı bir rivayet varsa bunu öğrenip yazmak maksadıyla, bir gün, *Ebu'l-Velîd et-Tayâlesî*'nin cemaatinde -ki içerisinde *Ebu Zür'*a da mevcuttur-şöyle ilan eder: "*Kim bana bilmediğim sahîh bir hadîs rivayet ederse, her bir rivâyet için bir dirhem ödeyeceğim*". Fakat kimse onun bilmediği bir rivayette bulunamaz.

Ebu Hâtim'den hadîs alanlar arasında *Ebu Dâvud, Buhârî, Nesâî, Ebu Avâne, İbnu Mâce* gibi meşhurlar da mevcuttur.

Ebu Hâtim'in eserleri:

1- Tefsiru'l-Kur'an,

2- El-Câmi fi'l-Fıkh,

3- Ez-Zîne,

4- Tabakâtu't-Tâbiîn.

ALİ İBNU'L-MEDÎNÎ

Ebu'l-Hasan Ali İbnu Abdillah İbni Câfer İbni Necîh es-Sa'dî el-Medînî 161-234 yılları arasında yaşamıştır. Hadîs ilminin köşe taşlarından biridir. 200'den fazla te'lifi olduğu söylenir. Babası, *Hammâd İbnu Zeyd, Abdurrezzâk, Ma'n İbnu Îsâ, Huşeym, İbnu Uyeyne* ve bunların muasırlarından hadîs

dinlemiştir. Kendisinden *Zühlî, Buhârî, Ebu Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbnu Mâce, İsmâil el-Kâdı, Ebu Ya'la, el-Bağavî, Ahmed İbnu Hanbel, Osman İbnu Ebî Şeybe* ve başka pek çok imamlar hadîs dinlemiştir. İslâm âlimleri onun ilminin genişliğini ve hadîs ilminde tuttuğu makamın yüceliğini beyan hususunda ittifak ederler. *Ebu Hâtim: "İbnu'l-Medînî, hadîs ve ilel'de diğer alimlerden ileri idi. Ahmed İbnu Hanbel'in onu bir kere ismiyle andığını işitmedim, ona olan saygısı sebebiyle hep künyesi ile zikrederdi"* demiştir. *Ebu Davud,* İlel'i bilmekte *İbnu'l-Medînî'nin Ahmed İbnu Hanbel'*den ileri olduğunu söylemiştir. *İbnu Uyeyne: "Ali İbnu'l-Medînî'yi fazla sevgimden dolayı beni ayıplıyorlar. Allah'a yemin olsun, ben onun benden öğrendiğinin daha fazlasını ben ondan öğrendim"* der. *Yahya'l-Kattân* da, *Ali İbnu'l-Medînî'*den öğrendiğinin ona öğrettiğinden çokluğunu ifade etmiştir. *Nesâî: "Ali İbnu'l-Medîni sırf bu ilim için yaratılmış biri"* diye överken, *Buhârî* de: *"Ben kendimi Ali İbnul-Medînî'den başka kimsenin yanında küçük hissetmedim" diye tebcîl ve takdirde bulunmuştur. Buhârî, ondan 303 hadîs tahric eder. Ebu Kudâme es-Serahsî der ki: Ali İbnu'l-Medînî'yi dinledim, şöyle bir rüya gördüğünü anlattı: "Gökten Süreyya yıldızı sarkmıştı, ben ona yapıştım". Ebu Kudâme ilâve eder: "Allah onun bu rüyasını sâdık bir rüya kıldı. Zira o, hadîste, hiç kimseye nasib olmayan bir dereceye ulaşmıştır"*. Bunu te'yîd eden bir rivâyet, *Ali İbnu'l-Medînî* Bağdad'a geldiği zaman teşkil edilen ilim halkasına oranın iki büyük hadîscisi *Ahmed İbnu Hanbel* ve *Yahya İbnu Ma'în* başta bütün ulemanın hazır bulunduğunu, yapılan müzâkerelerde *Ahmed İbnu Hanbel* ile Yahya İbnu Ma'în'in ihtilafa düştükleri yerlerde Ali İbnu'l-Medînî'nin konuştuğunu belirtir. Bir diğer rivayete göre, *Buhârî*'ye ne arzuladığı sorulur. Cevaben: *"Irak'a gitmek, orada Ali İbnu'l-Medînî'yi sağ olarak bulmak ve hadîs meclisine katılmak"* der.

*İbnu Hibban, es-Sikât'da Ali İbnu'l-Medînî'*den bahsederken: *"Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerindeki ileli bilmede asrının en bilgini idi. ilim için seyahatler yaptı, hadîs topladı, yazdı, te'lifâtta bulundu, müzâkere meclisleri kurdu"* diyerek ilmî şahsîyetinin zenginlik ve çok yönlülüğüne dikkat çeker.

Ali İbnu'l-Medînî, halku'l-Kur'an meselesinin kızıştığı bir dönemde yaşamıştır. Umerânın baskısına, *Ahmed İbnu Hanbel* gibi tahammül gösterememiştir. Bu sebeple kendisini cerhedenler olmuş ve hatta *Ebu Zür'a* gibi bazıları

kendisinden rivâyeti terketmiştir. Ancak, yine kaynaklarımızın belirttiği üzere, korku sebebiyle eğildiğini belirten Ali İbnu'l-Medînî halku'l-Kur'an meselesinden rücu etmiş ve Kur'an'a mahlûk demenin küfür olduğunu söylemiştir.

Ali İbnu'l-Medînî'nin son derece müttakî bir zât olduğu ayrıca belirtilir.

YAHYA İBNU MA'ÎN

Yahya İbnu Ma'in İbni Avn İbni Ziyâd İbni Bistâm el-Mürrî, 158-233 yılları arasında yaşamıştır. *Cerh ve ta'dîl imamıdır.*

Abdullah İbnu'l-Mübârek, Hafs İbnu Gıyâs, Cerîr İbnu Abdilhamîd, Abdurrezzâk, İbnu Uyeyne, Vekî', Gunder vs. pek çoklarından hadîs rivayet etmiştir.

Kendisinden *Buhârî, Müslim, Ebu Dâvud* başta pek çokları hadîs almıştır.

Yahya'nın babası *Ma'în*'den bir milyon elli bin dirhem para tevârüs ettiğini, bu paranın tamamını hadîs tahsîli yolunda harcadığını belirtir.

Yahya İbnu Main çok hadîs yazardı. Kendisi: *"Bir hadîsi elli kere yazmazsak onu anlamış sayılmayız" demiştir. Bir başka rivâyette: Bir hadîsi otuz farklı vecihten yazmayınca onu anlayamayız"* demiştir. Elleriyle bir milyon aded hadîs yazdığını kendisi beyan eder. *İbnu'l-Medînî: "Hz. Adem (aleyhisselam)'den bu yana Yahya kadar hadîs yazan olmadı"* sözüyle onun yazıdaki derecesini belirtir. *Muhammed İbnu Nasr et-Taberî*'nin açıklamasına göre, *Yahya İbnu Maîn*, hadîslerin tamamını yazmış ve kizb olanları da karıştırmamıştır: *"İbnu Ma'în'in yanına girmiştim yığın yığın defterler gördüm. Eliyle işâret ederek şöyle diyordu: "Şurada bulunmayan her hadîs kizbtir". Ahmed İbnu Hanbel de: "İbnu Maîn'in bilmediği her hadîs kizbtir"* demiştir.

Öldüğü zaman otuz koli (Kımtar) ve yirmi dağarcık (Cibb) kitap bıraktığı belirtilir. *Ali İbnu'l-Medînî*, hadîs ilminin Yahya İbnu Ma'în'de cemolup nihaî zirvesine ulaştığını söylemiştir. Hadîste şöhret yapan diğer birçoklarına nazaran Yahya İbnu Maîn'in *rical* bilgisinde ve dolayısiyle hadîsin sakîm ve sahîh olanlarını bilmede hepsine tefevvuk ettiği belirtilir. Yani *"Ebu Bekr İbnu Ebî Şeybe teker teker hadîs rivâyetinde, Ahmed İbnu Hanbel hadîsle ilgili fıkıhta, Ali İbnu'l-Medîni hadîsi bilmede, Yahya İbnu Maîn ise hadîsi yazmada ve sahîh ve sakîmini bilmede rakipsizdir". Amr en-Nakıd: "Ashâbımız*

arasında isnâdları Yahya İbnu Maîn kadar iyi bilen birisi mevcut değildir. Kimse ona herhangi bir senedi kalb edip onu yanıltamazdı''. Iclî, imtihan için kalbedilip getirilen hadîsleri normal düzenine hemen soktuğunu ve hiçbir zamanda bu işte yanılgıya düşmediğini belirtir.

Yahya İbnu Maîn de halku'l-Kur'an meselesinde yara alanlardandır. Bu hususta imtihana çekilip de icâbet edenlerden Ahmed İbnu Hanbel, hadîs rivayet etmemiştir. Yahya İbnu Maîn de bunlar arasında yer alır.

Ancak bu mesele dışında, *Yahya İbnu Maîn*, hayatını ve servetini Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine hizmet, ve *sünet'e kizb* karışmasını önlemede sarfetmiştir. *Hatîbu'l-Bağdâdî* onun hakkında: ''*İmam, rabbanî, âlim, hâfız, sebt (titiz, muhakkik) mutkin (eksiksiz) bir âlimdi*'' diye tarif eder. *İbnu Hibban* da onu ''*Din ve fazîlet sahibiydi. Sünneti cemetme yolunda dünyayı reddedenlerdendi. Sünnete hizmeti çoktur. Onu cemetti, ezberledi ve rivâyetlerine itimâd edilip uyulan bir bayrak, (ihtilafa düşülen) âsârda kendisine müracaat edilen bir imâm oldu*'' diye tavsif eder.

Allah rahmetini bol kılsın.

FESEVÎ

Ebu Yusuf Ya'kub İbnu Süfyân İbni Cevvân el-Fârisî (191-277 hicrî, 808-890 milâdî). İrân'ın Fesâ şehrinde doğduğu için Fesevî nisbetini almıştır. *Hâfız, Imâm, Hüccet, Muhaddis, Müerrih* ve *Rahhâl* (seyyâh) vasıflarıyla muttasıftır. İlim talebi yolunda Şark ve Garb'a seyahatler yapmış, 30 yıl kadar gurbette kalmıştır. Bu uzun seyahatler kendisine çok sayıda âlimle karşılaşıp onlardan ilim alma imkânı tanımıştır. Bizzat kendisi: ''*Hepsi sika (güvenilir) olan 1000 kadar şeyh'in meclisinde hazır bulundum ve rivâyetlerini dinledim*'' der.

Hadîs ilminin ana direklerinden (erkân) biri sayılmış olan *Fesevî*, verâ ve takvâsıyla da ün yapmıştır. Sünnete son derece bağlı kalmıştır. Şiîliğe meylettiğine dâir bazı kayıtlara rastlanır ise de *Zehebî* ve diğer muhakkikler bu iddiayı reddederler.

Kendisinden hadîs alanlar meyanında *Tirmizî, Nesâî, İbnu Huzeyme, Ebu Avâne, İbnu Ebî Hâtim, Muhammed İbnu İshâk es-Sağânî* gibi meşhurlar da

vardır. *Ebu Zür'a ed-Dımeşkî, Fesevî*'den bahsederken: *"Bize büyüklerden Ya'kub İbnu Süfyân uğradı, 'Irak ehli artık onun gibi birisini bir daha göremez' dedi"* der.

Kendisinden yapılan rivâyetlerden, seyahatleri sırasında pek çok sıkıntılarla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birinde, gündüzleri ders halkalarına giderek notlar aldığını, geceleri de bunları temize çekip istinsah ettiğini belirtir. Nafaka yönünden sıkıntıya düştüğü bir kış gecesinde, mum ışığında istinsah yaparken gözüne su iner ve artık göremez olur. Hem maddî sıkıntı, hem gurbet firkati, hem de artık uğruna hayatını adadığı ilmî meşguliyetten ebediyyen mahrûm kalma düşüncesinin verdiği elem ve ızdapla ağlar ağlar. Bu halde uyuyakalır. Rüyasında Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı görür. Kendisine **"Ey Ya'kub niye ağladın, söyle bakalım!"** der.

— *Ey Allah'ın Resulü, gözlerimi kaybettim, artık ilimle meşgul olamayacağım, bunun için ağladım"* cevâbını verir. **"Bana yaklaş"** diyen Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm), bir şeyler okuyarak Fesevî'nin gözlerini şefkat ve şifa dolu elleriyle sıvazlar.

Uyanınca gözlerine tekrar kavuştuğunu gören Fesevî, oturup yazma ve istinsah işlerine ara vermeden devam eder.

Kendisini, böylesine ilme vermiş olan Fesevî'yi ölümden sonra rüyasında gören *Abdân İbnu Muhammed el-Mervezî: "Allah sana nasıl muâmele etti?"* diye sorar. Aldığı cevap şudur: *"Günahlarımı affetti ve aynen yeryüzünde rivâyet ettiğim gibi semâda da rivâyet etmemi emretti"*.

Fesevî te'lif ettiği et-Târîhu'l-Kebîr ve el-Meşyehât'ı ile meşhurdur. El-Meşyehât'da kendilerinden hadîs dinlediği şeyhleri memleketlerine göre tanzîm ve tertîb ederek tanıtır.

İBNU EBÎ HATÎM

İbnu Ebî Hatim diye meşhur olan zat *Ebu Muhammed Abdurrahmân İbnu'l-Hâfız el-Kebîr Ebî Hâtim Muhammed İbni'l-İdrîs İbn'l-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî*'dir. 240-327 yılları arasında yaşamıştır. Horasan dışında pek çok yerlere seyahatler ederek devrinin âlimlerini dinlemiştir. *Ebu Ya'la el-Halîli*, babası *Ebu Hâtim* ile *Ebu Zür'a*'nın ilmini aldığını belirtir. Her çeşit

ilimlerde ve bilhassa *ricâl* ilminde bir derya olduğu belirtilir. Fıkıh, Sahâbe ve Tâbiîn'in ihtilafları üzerine eserler te'lif etmiştir. Tefsirle ilgili te'lifi birçok cilt tutmaktadır. Ayrıca *Cehmiye*'ye redle ilgili eseri de hacimlidir.

Abdurrahmân'ın dindarlığı da zikre şayan derecede fazladır. Kendisi *Ebdâl*'lerden sayılacak derecede zâhiddir. Dindarlığı karşısında hayrete düşen babası: "*Abdurrâhmân'ın ibâdetine kim yetişebilir? Onun bir kerecik günaha düştüğünü hatırlamıyorum.*" demiştir. *Ebu'l-Hasen Ali İbnu İbrahim er-Râzî* de onun hakkında: "*Merhum'u Allah öyle bir behâ (mânevî güzellik) ve öyle bir nûrla kuşatmıştı ki kendisine bakan sürurla dolardı*" der.

Kendisinden şu hatırası anlatılır: "*Bir kısım arkadaşlarla Mısır'da bulunuyorduk. Aradan yedi ay geçti, bu esnada bir kere olsun sıcak çorba içmedik. Gündüzleri şeyhleri dolaşıyor, geceleri de müsveddelerimizi istinsah ediyor ve mukabelede bulunuyorduk. Bir gün arkadaşımın biriyle bir şeyhe uğramıştık ki, oradakiler (zafiyetim ve rengimin uçukluğuna bakarak): "Bu hasta!" dediler. Derken o gün çarşıda satıcılarda bir balık gördüm, hoşuma gitti, biz de satın aldık. Eve vardığımızda bazı şeyhlerin ders saati gelmişti. Balığı bırakıp oraya gittik. Böylece üç gün balığı pişirme fırsatı bulamadık. Kokmaya yüz tutmuştu, "bedenin rahatıyla ilim elde edilemez" diyerek çiğ çiğ yedik*".

Ebul-Velîd el-Bâci, İbnu Ebî Hâtim'in *sikâ* ve *hâfız* olduğunu söylemiştir.

Zehebî'nin kaydına göre, meşhur te'lîfi el-Cerh ve't-Ta'dîl'den tahdîste bulunduğu bir sırada kendisine, *Yahya İbnu Maîn: "Biz öyle kimseleri ta'nederiz ki,* ***onlar göçlerini cennete indirmişlerdir...*"** *dediği hatırlatılınca, ağlar* ***elleri öylesine titremeye başlar ki kitabı elinden düşer.***"

EL-CERH VE'T-TA'DÎL, *İbnu Ebî Hatim*'in meşhur eseridir. Asıl konusu, râvileri *adalet* ve *zabt* yönleriyle incelemek olan *cerh* ve *tâdîl* sahasında yazılmış ilk mükemmel eserlerden biridir.

Hadîs ilimlerinin mühim bir şûbesini *ilmu'l-cerh ve't-ta'dîl* teşkîl eder. *Kâtip Çelebi*'nin kaydettiği târife göre, bu ilim, hadîs râvilerinin kabaca hâfıza ve diyânet diye ifâde edebileceğimiz *zabt* ve *adâlet* yönlerini inceleyerek kendine has tâbirlerle beyân etmek bu tâbirlerin mertebelerini ve ifâde ettikleri hükümleri ortaya koymakla meşgûl olan bir ilimdir. *Zehebî,* bu sâhada, ilk eseri *Yahyâ İbnu Saîdi'l-Kattân*'ın (194/809) verdiğini belirtir. *Buhârî*'nin et-Târîhu'l-

Kebîr'i de, içerisinde tanıtılan 40 bin kadar râvi ile mühim kaynaklardan birini teşkîl eder. Ne var ki, Buhârî'yi -bir kısım âlimlerimizin dikkat çektiği üzere- çok nâdir ferdlerde görülebilecek kemal mertebesine ulaşan bir fıtrî nezâhet ve takva hâli, *cerh* ve *tâdil* âlimleri beyninde câri olan *deccâl, kezzâb, vazzâ'* gibi şiddetli tâbirleri *cerh* maksadıyla râviler hakkında kullanmaya mâni olduğu gibi, bir çok durumlarda, râvilerin cerh ve ta'dîllerini yeterince yapmaktan da alıkoymuştur. Bu durum et-Târîhu'l-Kebîr'in dikkat çekici bir hususiyetidir.

İşte Buhârî'nin eserindeki bu noksanlığı hissedip telâfi etmek üzere eser verenlerden biri *Ebû Muhammed Abdurrahmân İbnu Ebî Hâtim er-Râzi* olmuştur.

İbnu Ebî Hâtim er-Râzî'nin bu eseri 9 büyük cilt teşkîl eder ve içerisinde 18039 aded râvinin hayatı incelenir.

Kitabın birinci cildi Takdimetü'l-Ma'rife adını taşır ve sanki müstakil bir eserdir. Asıl kitabın esâsı ve mukaddimesi durumundaki bu Takdime kısmı, zâten son derece ehemmiyet arzeden esere ayrı bir kıymet, ayrı bir renk katar.

Takdime'de bir kısım temel mevzular şu sırayla ele alınır: *''Sünnete olan ihtiyâç; sahîh hadîslerin sakîm olanlarından tefrîk edilmesinin ehemmiyeti; râvilerin ahvâlinin bilinmesinin lüzumu, râvilerinin ahvâlini ancak cerh ve ta'dîl âlimlerinin bilebileceği; vs.''*

Bu hususlar birbirine bağlı olarak açıklandıktan sonra, râvilerin tabakalarına işâret edilir, ashâbın hepsinin adâlet sâhibi oldukları, onlar hakkında cerhin mümkün olmadığı belirtilir, sonra Tâbiîn ve Etbauttâbiîn tabakalarına geçilerek onların da fazîletleri beyân edilir. Daha sonra, kısaca râvilerin mertebelerine temâs edildikten sonra cerh ve ta'dîl âlimlerinden imam sayılan büyükler tanıtılır. Çeşitli vasıfları ve fazîletleriyle tanıtılan imamlar meyânında sırayla *Mâlik İbnu Enes, Süfyân İbnu Uyeyne, Süfyânu's-Sevrî, Şu'be İbnu'l-Cerrâh, Hammâd İbnu Zeyd, Evzâî, Veki'*... vs. burada kaydedilebilir. En sonda da babası olan *Ebû Hâtimi'r- Râzî*'yi tanıtır. Babası için ayrılan kısım 26 sayfa tutar.

Takdime'den sonra, râvilerin *cerh* ve *ta'dîl* edildiği esas kitaba ikince cilde geçilir. Ancak bu ciltte de, tekrar mukaddime mahiyetinde 38 sayfalık umû-

mî bilgilerin sunulduğu bir giriş kısmına yer verilir. Bu kısımda önce Sünnetin tesbîti (âyet ve hadîsten alınan dellilerle, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in tesbîte matûf teşvîklerinden örneklerle) işlenir. Arkadan Ashâb'ın Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hakkında töhmet-i kizbten uzak olduğu, rivâyetin dinin bir parçası anlaşıldığı, râvileri cerh etmenin gıybet sayılmaması gerektiği, *ahkâm* hadîsleriyle *mevâiz* hadîslerinin kabûlünde aynı hassasiyetin gösterilmediği, ahz-ı ilimde teyakkuz ve titizlik gerektiği, vs. gibi bir kısım temel bahislere yer verilir, kıymetli açıklamalar sunulur.

Takdime kısmını birinci cilt kabûl ettiğimiz takdirde, bu ikinci cildin 39. sayfasından itibaren esas mevzuya geçilerek "*kendilerinden ilim alınmış olan râviler*"in tanıtılmasına başlanır. Râvileri alfabetik sıraya göre tanzîm eden kitap, Ahmed ismini taşıyanlardan başlar. Tanıtılan râviler hakkında bilgi verilirken, umûmiyetle *cerh* ve *ta'dîl* kitaplarında rastlandığı üzere, râvinin hadîs aldığı hocaları (şeyhleri), kendisinden hadîs alan (talebe mesâbesinde) kimseler zikredilir, sonra da hakkında gelmiş olan cerh ve ta'dîl hükümleri kaydedilir.

Eser 1371/1952 yılında üç elyazması nüshası karşılaştırılarak, tahkîkli olarak *Haydarâbâd Deken*'de basılmıştır. Tahkîki yapan *Abdurrahman İbnu Yahya el-Muallimî el-Yemânî*'nin 26 sayfa kadar tutan mukaddimesi mevcuttur.

EBÛ AVANE

Ya'kûb İbnuİshâk İbni İbrahim İbni Yezîd el-İsferâyîni (130/845-316/928).

Aslen *Neysâbur*ludur. Müslim'in Sahîh'i üzerine yazmış bulunduğu *es-Sahîhu'l-Müsned* (bâzı kaynaklarda el-Müsnedü's-Sahîh) adındaki müstahreci ile meşhurdur. Bu *Müsned*'de Müslim'in Sahîhi'nde bulunmayan pekçok *ziyâde* hadîsin yer aldığı kaynaklarda zikredilir.

Ebû Avâne kendisini hadîse vermiş ve bu maksadla çok yer dolaşmış bir âlimdir. Uğradığı yerler arasında Şam, Mısır, Basra, Fâris, Kûfe, Vâsıt, Hicâz, el-Cezîre, Yemen, İsfehân, Rey sayılır. *Zehebî,* onun hakkında: "*Dünyayı dolaşmıştı*" der. *Hâfız, İmam, Sika* (güvenilir) vasıflarıyla muttasıftır. Hadîste olduğu kadar fıkıhta da ün yapmıştır. Şâfiîdir. İmâm Şâfiî'nin kitaplarını ve mezhebini İsferâyin şehrine ilk defa Ebû Avâne'nin soktuğu belirtilir. İlmi kadar ibâdet ve zühtü de takdîr görmüştür.

ÜÇÜNCÜ ASRIN EHEMMİYETİ

Hadîs tarihinde en verimli asrın, üçüncü asır olduğu söylenebilir. Günümüze intikal eden mûteber ve sahîh olan hadîs kitapları hep bu asırda te'lif edilmişlerdir.

Bu asırda ortaya konan eserler, müelliflerin şahsî gayretleriyle ortaya çıkmıştır. Diyar diyar, şehir şehir dolaşarak, bizzat rivâyet sahiplerinden derledikleri malzemeleri değerlendirerek te'liflerini vücûda getirmişlerdir. Bu sebeple, hepsi de orijinal eserlerdir. Çoğu kere sâdece muhteva değil, tertîb yönüyle de orijinaldirler, kendilerinden önce yapılmış bir çalışmanın tekrarı veya ıslâhı yoluyla ortaya konmamışlardır. Önceki bahislerde tanıtmış bulunduğumuz Kütüb-i Sitte mecmuaları olsun, bunlara ilaveten tanıtılan *Ahmed İbnu Hanbel*'in *Müsned*'i olsun, hepsi de tertipce orijinal, muhtevaca da hem orijinal ve hem de seçme, sahîh ve mûteber eserlerdir.

Müteâkip asırlarda yapılacak hadîs çalışmaları çoğunluk itibariyle ve en mühimleri bunlar üzerine olacaktır. Bundan sonraki asırlarda bizzat râvilerden bazı derleme orijinal eserler verilmişse de bunlar ümmet tarafından fazla bir alâkaya mazhar olamamıştır, zira *sıhhat* yönüyle güven verememişlerdir.

ÜÇÜNCÜ ASIRDAN SONRA TELÎF EDİLEN BAZI ORİJİNAL ESERLER:

Sünnetin yazılması mânâsında bazı eserlerin dördüncü ve hattâ beşinci asırda bile ortaya konmaya devam ettiğini söyleyebiliriz. Bunlar daha ziyâde, rivayetleri, *sahîh-zayıf* demeden cemetme gâyesini güttükleri için sıhhat yönünden güven vermeyen ve dolayısiyle ulemâ tarafından da fazla itibar görmemiş eserlerdir:

1- ME'ÂCİMU'T-TABERÂNÎ:

Bu eserlerden en mühimi *Taberânî*'nin üç *mu'cemi*dir; el-Mu'cemu'l-Kebîr, el-Mu'cemu'l-Evsat, el-Mu'cemu's-Sağîr. Üçüne birden kısaca Me'âcimu't-Taberânî denir. *Me'âcim*, mu'cem kelimesinin cem'idir. *Mu'cem*, ıstılah olarak muhaddislerce, hadîsleri tasnîfte başvurulan bir metodun adıdır. Bu metodda rivâyetler ricâle (sahâbeler veya şüyuh) göre tasnîf edilirse de belde vs.'ye göre yapılan tasnîflere de *mu'cem* dendiği olmuştur. Sözgelimi hadîsleri ri-

vâyet eden sahâbeler veya şeyhler alfabetik sırayla tertiplendikten sonra herbirinin rivâyetleri adının altına yazılır.

Bu tarzın en güzel örneğini *Taberânî* vermiştir. Taberânî 260-360 yılları arasında yaşamıştır. Hadîs dinlemeye 13 yaşında başlamıştır. İlim için Medain, Harameyn, Yemen, Mısır, Bağdâd, Kûfe, Basrâ, Isbahân, Cezire gibi pekçok beldeleri dolaşmış, binden fazla şeyhten hadîs dinlemiştir. Yetişmesinde babasının hususî ilgisi vardır. Birçok ilmî seyahatlere babasıyla çıkmıştır.

İlmi geniş, eserleri çoktur. *Zehebî,* Tezkiretu'l-Huffâz'da 50'ye yakın eserini ismen kaydeder. *Taberânî*'ye nasıl olup da bu kadar ilmi elde ettiği sorulunca *"30 yıl hasır üzerinde yatmakla"* diye cevap verir. Yüz yıl gibi uzun bir ömrü olduğu ve küçük yaşında hadîs dinlemeye başladığı için, muasırları içerisinde senedindeki *ulviyet*'le temâyüz etmiştir.

En mühim eseri el-Mu'cemu'l-Kebîr'dir. Mu'cem tarzında yazılanların da en meşhurudur. El-Mu'cem diye mutlak kullanılınca bu kastedilir. Diğer mucemleri belirtmek için sahiplerinin ismiyle kayıtlamak gerekir: Mu'cemu Ahmede'bni Ali İbni Lâl gibi

Mu'cemu'l-Kebîr bazı sayımlara göre 60 bin hadîs ihtiva etmektedir. Hadîsler sahâbelerin isimleri esas alınarak tertib edilmiştir. Bunda Ebu Hüreyre (radıyallahu anh)'nin hadîsleri yoktur. Çünkü Taberânî, onun hadîslerini müstakil bir risâlede toplamıştır.

Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr'de her sahâbeden bir veya daha çok hadîs kaydettiğini, rivayeti az olanların, rivayetlerinin tamamını kaydettiğini belirtir.

Taberânî'nin her üç mücem'inde *Kütüb-i Sitte*'ye ziyâde olan hadîslerini Nureddin el-Heysemî Mecma'u'z-Zevâid adlı eserde fıkıh babları tertibine göre kaydetmiş ve sıhhat derecelerini de belirtmiştir.

El-Mu'cemu'l-Kebîr Irak Evkaf Bakanlığı'nca neşredilmiştir. Ancak bazı cüzlerinin aslı kütüphânelerde bulunamadığı için eksiktir.

El-Mu'cemu'l-Evsat'a gelince bunu *Taberânî*, hadîs aldığı şeyhlerin -alfabetik sıraya göre tanzîm edilen- isimlerini esas alarak tertiplemiştir. İki bine yaklaşan şeyhlerinden herbirinin nâdir rivâyetlerini buna almıştır. Otuzbin kadar hadîs ihtiva ettiği belirtilir. Henüz basılmamıştır.

El-Mu'cemu's-Sağîr, iki cilt halinde basılmıştır. Taberânî bunu alfatebik

sıraya koyduğu şeyhlerinden birer -bazan da ikişer- hadîs kaydederek vücuda getirmiştir. Burada kaydedilen hadîslerin tamamı binbeşyüz kadardır.

Taberânî'nin rivâyetlerinin umumî vasfı zayıf olmaktır. *Dehlevî*'nin taksiminde üçüncü tabakada yer alır. Ancak, *Nureddin el-Heysemî,* ziyade hadîslerinin durumunu belirttiği için, onun eserinden hareketle, bu üç mu'cemin hadîslerinden daha rahat istifade edilebilir.

2- DÂRAKUTNÎ VE SÜNENİ

Ebu'l-Hasen Ali İbnu Ömer İbni Ahmed 306-385 yılları arasında yaşamıştır. *Ed-Dârakutnî* nisbetiyle meşhurdur. *Dâru'l-Kutn,* Bağdad'da bir mahalle adıdır. İlim talebi için Basra, Kûfe, Mısır, Vâsıt, Şâm gibi ulemânın çokca bulunduğu merkezleri dolaşmıştır. *Ebu'l-Kasım el-Bağavî, Ebu Bekr İbnu Ebî Dâvud es-Sicistânî* vs. pek çok şahıslardan hadîs almıştır.

Kendisinden de *el-Hâkim, Ebu Hâmid el İsferâînî, Temmâm er-Râzî, Abdulgani el-Ezdî, Ebu Zer el-Herevî, Ebu Bekr el-Berkânî, Ebu Nuaym el-İsfehânî...* vs. birçok zatlar hadîs dinledi.

Telifatı çoktur, en meşhuru es-Sünen'dir. el-Muhtelif ve'l-Mü'telif, Kitâbu'l-İlel, el-Istidrâk ala's-Sahîheyn, el-Efrâd burada zikre değen eserleridir.

Dârakutnî, Zekâ, hıfz, fehm ve verâ'da devrinin nâdirlerinden biridir. Kıraat ve nahivde de *imâm*dır Siiri de iyi bilir. *Hatîbu'l-Bağdadî* onu asrının ferîd'i (eşi bulunmayanı) diye tavsîf eder ve "*hadîs ilminde ileli tanımada ve râvilerin ismini, sıdk ve kizb adâlet ve emânet yönleriyle ahvâlini bilmede en başta gelen kimse*" olduğunu söyler. Hadîsten başka pekçok ilmi yüksek seviyede bilmektedir. Onun seviyesinde bir başkasının bulunmadığını *Hâkim, Bağdâdî* gibi birçokları ifade eder.

SÜNEN'İ dördüncü asırda yazılmış mühim kitaplardan biridir. Diğer sünenlerde olduğu gibi hadîsler fıkıh bablarına göre tanzîm edilmiştir. Bu da *Kitabu't-Tahâret*'le başlar *Kitabu'l-Hayz, Kitabu's-Salât, Kitabu'l-Cum'a... Kitâbu'z-Zekât, Kitâbu'l-Hacc...* diye devam eder. Her bir kitap daha tali bablara ayrılır. Bir babta bir iki hadîsten, üçyüze yakın hadîsin yer aldığı da olur.

Kettânî, Sünen'de garîb rivayetlerin cemedildiğini, muhtevada yer alan hadîslerden çoğunun zayıf ve münker olduğunu hatta mevzu rivâyetlerin bile

yer aldığını belirtir. Müellif sıkca ravilerin ahvâlini bildirmeyi ihmal etmez. Bu onun *rical* ilmine şehâdet eder.

Zayıf ve münkerlerin çokluğu sebebiyle ulema, buna çok fazla itibar etmemiştir. Nitekim *Kütüb-î Sitte*'den sayılmaz. Üzerinde ciddî bir çalışmanın yokluğu da buradan ileri gelir Sadece, *Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak Azîmâbâdî*, yakın zamanda et-Ta'lîku'l-Muğnî Ala'd-Dârakutnî adıyla bir ta-lîk yaparak, Sünen'deki hadîsleri tahrîc etmiş, gerektiği hallerde râviler hakkında bilgi sunmuştur. Ayrıca her babın hadîslerini kendi arasında numaralamıştır. *Azîmâbâdî*'nin naklettiği bilgiye göre, Sünen'in üç farklı nüshası vardır: *Berkânî, Ebu't-Tâhir, İbnu Bişrân* nüshaları. İki nüshasında hadîslerin miktarına taalluk etmeyen bazı takdim tehîr farkları mevcuttur. Sadece birinde (Ebu't-Tâhir nüshasında) bazı eksiklikler mevcuttur.

HADÎS MÜELLEFATININ TABAKÂTI

TABAKALARA AYIRMANIN ÖNEMİ VE İLK TAKSİMLER

İlk asırlarda ortaya konan orijinal hadîs kitapları, sıhhat durumları itibâriyle, çok farklı değerler taşırlar. Bunlardan hangileri itimâda şâyandır, hangileri değildir, bilinmesi mühim bir husustur. İslâm âlimleri tâ bidâyetten beri bu ayırımı yapmaya ehemmiyet vermişlerdir. Nitekim, *Kütüb-i Hamse, Kütüb-i Sitte, Sünen-i Erba'a, Sahîheyn* gibi ayrım ve tefrîkler bu maksada yöneliktir. Söz gelimi, *Kütüb-i Sitte* deyince en ziyade itimâda şâyan veya *sahîh hadîsleri* ihtiva eden kitaplar grubunu anlarız. *Sahiheyn* deyince bu altılı takımın en *sıhhatlî* ikisini anlarız.

SUYÛTİ'NİN TAKSİMİ:

Ne var ki, yazılan yüzlerce ve hattâ binlerce hadîs kitabı içerisinden sadece Kütüb-i Sitte hakkındaki bu kısa malumât, bu mevzuda bir mü'minin bilmesi gereken bilgi için yeterli değildir. Bu maksadla, *Suyûti, Cem'u'l-Cevâmi'nin mukaddimesinde sahîh addedilip güvenilebilecek kitaplar hakkında biraz daha geniş bilgi verir. Buna göre, hadîs kitaplarının şöyle tabakalandığını görürüz:*

I- Rivâyetleri sahîh olanlar, bunlar on kitaptır:

1- Buhârî, 2- Müslim, 3- Sahîhu İbni Hibbân, 4- el-Müstedrek (Hâkim'-inki olup içerisinde zayıf olan mahdut miktarda hadîs vardır), 5- el-Muhtâre *(ez-Ziyâu'l-Makdisî*'nin eseri), 6- Muvatta, (*İmam Mâlik*'in eseri), 7- Sahîhu İbni Huzeyme, 8- Sahîhu Ebi Avâne, 9- Sahîhu İbni's-Seken, 10- el-

Münteka (*İbnu'l-Cârûd*'un eseri). Ve (bunlarla ilgili) müstahrecler. *Suyutî* ilaveten, Cem'u'l-Cevanü'de herhangi bir hadîsi bunlara nisbet ettiği zaman o hadîsin sahîh sayılması gerekeceğini, sadece el-Müstedrek'te bazı hadîslerin zayıf olduğunu, onları kaydettikçe za'fını belirttiğini kaydeder.

II- Sahîh, Hasen ve Zayıf Hadisleri Beraberce İhtiva Eden Kitaplar. Bunlar şunlardır:

1- Ebu Dâvud, 2- İbnu Mace, 3- Ebu Dâvut et-Tayâlisî'nin Müsned'i 4- *Ahmed İbnu Hanbel*'in Müsned'i, 5- *Ahmed İbnu Hanbel*'in oğlu *Abdullah*'ın Müsned'e Ziyâdât'ı, 6- *Abdurrezzâk es-San'ânî*'nin Musannaf'ı, 7- *Saîd İbnu Mansûr*'un Sünen'i 8- *Ebu Nuaym*'ın Hilyetu'l-Evliya'sı, 9- Ebu Bekr İbnu Ebî Şeybe'nin Müsned'i, 10- *Ebu Ya'la el-Mevsılî*'nin Müsned'i; 11- *Taberânî*'nin el-Mu'cem'ul Kebir'i ve Mu'cemu'l-Evsat'ı; 12- *Ed-Dârakutnî*'nin es-Sünen'i, el-Efrâd vs... si, 13- *Beyhakî*'nin es-Sünen u'l-Kebîr, Şu'abu'l-İmân, el-Ma'rife, el-Ba's, Delâilu'n-Nübüvve, el-Esmâ ve's-Sifât'ı.

Suyûti bu kitaplarda sahîh hasen ve zayıfın beraberce bulunduğuna dikkat çektikten sonra Cem'ul-Cevami'de zayıfları çoğunluk itibâriyle belirttiğini de kaydeder. Bu meyanda *Ahmed İbnu Hanbel*'in Müsned'i hakkında şu açıklamayı yapar: "*Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde her ne varsa hepsi makbûl'dür. Zira ondaki zayıf hasen'e yakındır.*"

III- Rivâyetleri Zayıf Olan Kitaplar

1- *Ukeylî*'nin ed-Du'afâ'daki rivayetleri 2- *İbnu Adiy*'in el-Kâmil'ndeki rivayetleri, 3- *el-Hatîbu'l-Bağdâdî*'nin, Tarîh, el-Câmi, el-Bücelâ.., gibi kitaplarındaki riâyetleri, 4- *İbnu Asâkir*'in Tarîhu'd-Dımeşk'indeki rivayetler 5- *Hakîmu't-Tirmizî*'nin Nevâdiru'l-Usûl'ündeki hadîsler 6- *El-Hâkim*'in Târih'indeki hadîsler, 7- *İbnu'l-Cârud*'un Târih'indeki hadîsler, 8- *Deylemî*'nin Müsnedu'l-Firdevs'indeki hadîsler.

Suyûti, bir hadîsi bu kitaplara nisbet ettikten sonra, hadîsin zayıf olduğunu, ayrıca belirtmeye hâcet kalmadığını söyler.

DİKKAT 1: *Suyûti*, bu açıklamayı yaptıktan sonra Cem'u'l-Cevâmi'yi tertibte baş vurduğu -tamamı seksene yaklaşan- diğer kitaplar hakkında bilgi sunmaz. Ancak, az sonra kaydedeceğimiz *Dehlevî*'nin taksimâtından da bilistifade

şu söylenebilir: Geriye kalan kitapları, yukarıda kaydettiğimiz ilk iki tabakaya koymamız mümkün değildir. Bunlar ya bu üçüncü tabakada mütâlaa edilerek hepsinin hâkim vasıflarının "*zayıf*" olduğu kabul edilir veya burada zikredilenlere nazaran daha da zayıf dördüncü bir mertebe teşkîl ettikleri kabul edilir. Ancak bunların genel vasfı *vaz*"dır, "*butlân*"dır demek mümkün değildir, bu Suyûti'yi kendi adımıza konuşturmak olur.

DİKKAT 2: *Kütüb-i Sitte*'den *Tirmizî* ve *Nesâî*'nin yukarıdaki tâdadda zikredilmemeleri dikkat çekicidir. Bu bir *zühûl* mü, yoksa *kasıt* mı bilemiyoruz, ama bu açıklamada bir eksikliktir. Şurası muhakkak ki bu iki süneni üçüncü tabakada mütalaa etmek mümkün değildir. Her ikisini de birinci tabakada mütâlaa edemesek bile *Nesâî*'yi birinci, *Tirmizî*'yi de ikinci tabakada mütalaa etmemiz mümkündür. Her ikisini üçüncü tabakaya dâhil etmek hiç muvafık olmaz. *Suyûti*'nin burada tam bir tesebbüt ve dikkatle hareket etmediğini gösteren bir diğer emâre, bir kısım âlimlerce de sıhhat durumu takdîr edilen *İbnu Huzeyme*'nin Sahîh'inden hiç sözetmemesidir.

DEHLEVÎ'YE GÖRE HADÎS MÜELLEFÂTI'NIN TABAKÂTI

Hindistan'ın yetiştirdiği hadîs âlimlerinden *Ahmed İbnu Abdirrahîm İbni Vecîhi'd-Dîn ed-Dehlevî* (ki Şâh Veliyullah diye şöhret bulmuştur ve 1114/1704-1176/1762 yılları arasında yaşamıştır), hadîs sâhasında yazılmış rivâyet kitaplarını sıhhat durumlarına göre bir derecelemeye tâbi tutar. Kendinden sonra gelen âlimlerce umumiyetle benimsenen bu derecelemeyi bilmede fayda var. Ona göre bütün te'lîfat beş tabakaya ayrılır:

BİRİNCİ TABAKA: Bütün muhtevası kesinlikle *sahîh* olan kitaplar tabakası. Burada üç kitap vardır: *Buhârî* ve *Müslim*'in *sahîh*leri ile *İmâm Mâlik*'in Muvatta'sı. Muhaddisler, bu kitaplarda yer alan hadîslerin sıhhatinde ittifak ederler[45].

İKİNCİ TABAKA: Bunlar, sıhhatte *Sahîheyn* ve Muvatta'nın derecesine ulaşamazlar fakat onları tâkip ederler. Bunların müellifleri *güven, adâlet, hıfz* ve *hadîs* ilimlerinde tebahhur'la (derin ilim) tanınmış kimselerdir. Bunlar, nazarlarında, bir hadîsin sahîh olması için koydukları şartlardan tavîz vermeze-

45) *Dehlevî*'nin Birinci Tabaka ile alakalı açıklamasını almıyoruz. Zira, bu üç kitapla ilgili gerekli açıklamalar daha önce ilgili bahislerde yapıldı.

mişlerdir. Bunların eserlerini, kendilerinden sonra gelen alimler itiraz etmeden kabul ettiler. Muhaddisler ve fakîhler, her asırda bunlara itina ve alâka gösterdi. Böylece ümmet arasında meşhur olan bu eserlerin garib kelimeleri şerhedildi, râvileri birer birer incelendi, rivâyetlerinde mevcut olan ahkâm ortaya çıkarıldı. İslâmi ilimler bu kitapların hadîsleri üzerinde kuruldu.

Bu tabakaya şu kitaplar girer: Sünenu Ebî Dâvud, Câmi'u't-Tirmizî, Müctebâ'n-Nesâî, Müsnedu Ahmed İbni Hanbel[46].

ÜÇÜNCÜ TABAKA: Bu tabakaya, *Buhârî* ve *Müslim*'den önce, sonra veya zamanlarında *câmi, müsned* ve *musannaf* adları verilerek telif edilen hadîs kitapları girer. Bu telifler sıhhatce farklı her çeşit rivâyeti cemetmişlerdir: "*Sahîh, hasen, zayıf, ma'rûf, garîb, şâz, münker, hata, sevâb, sâbit, maklûb* beraberce onlarda yer alır. Bu rivâyetler ulema nezdinde "*hiç bilinmez*" denmese de (önceki tabakada yer alan rivayetler gibi) yeterli derecede şöhrete ermemişlerdir. Bunların münferîd rivâyetlerine fukaha hiç eğilmemiştir. Muhaddisler, bu rivayetlerin hangisi sahîhtir, hangisi zayıftır, ciddî bir incelemeye tabi tutmamıştır. Keza dilciler, onlardaki *garîb* kelimeleri *şerhe* yeltenmemiş, fakîhler *selef*'in mezhebini onlarda aramamış, hadîsciler, müşkillerini çözmeyi düşünmemiş, tarihciler de bu kitaplardaki rivâyetlerin râvilerini araştırmamıştır. Bunu söylerken araştırmayı ileri götüren (müteammik) müteahhir ulemayı kastedmiyorum, sözüm *ehl-i hadîs*in mutekaddim imamlarıyla ilgilidir. Şu halde bu üçüncü tabakadan olayazdı yer alanlar, onların tetkîk nazarlarının dışında kalmışlardır. *Ebû Ali, Abd İbnu Humeyd ve et-Tayâlisî*'nin *müsned*'leri, *Abdurrezzâk* ve *Ebu Bekr İbnu Ebî Şeybe*'nin musannaf'ları, *el-Beyhakî, et-Tahâvî* ve *et-Taberânî*'nin bütün kitapları bu gruba girer.

Bu müelliflerin, eserlerini te'lifteki asıl gayeleri, buldukları rivâyetleri cemetmekti, onları telhîs, tezhîb ve amel yönünü araştırmak değildi.

DÖRDÜNCÜ TABAKA: Bunlar, uzun asırlar sonra, ilk iki tabakada bulunmayan rivâyetleri cemetmek maksadıyla ortaya konmuş kitaplardır. Asıl mühim olanı bu rivâyetlerin muhtevasıdır:

46) Bu taksimde dikkatimizi çeken bir husus, *Müsnedu Ahmed* buraya dâhil edildiği halde, İbnu Mâce'nin hiç zikredilmemiş olmasıdır.

a) Bu rivâyetler, bâzan gözden kaçıp sağda solda gizli kalmış *mecmu'a* ve *müsned*lerde yer alıyordu. Dördüncü tabaka müellifleri onları ortaya çıkarıp neşrettiler.

b) Bâzan da, muhaddislerin itibar edip rivâyetlerini yazmadıkarı kimselerin dillerinde idi; konuşurken fazlaca mübalağaya kaçan vâizler, *ehlü'l-ehvâ* ve hali, rivâyeti alınamayacak kadar zayıf olan kimseler gibi.

c) Söz konusu rivâyetlerin bir kısmını *sahâbe* ve *Tâbiîn*'in *âsârı, Beni İsrâil*'le ilgili *ahbâr* veya *hükemâ*nın *kelamı* teşkil ediyordu. Râviler bunları, bilerek veya bilmeyerek Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sözleriyle karıştırmış idi.

d) Bu rivâyetlerin, Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinde ve sahîh hadîste muhtemel olan mânalar olup rivâyet ilminin inceliklerini bilmeyen sâlih kimseler tarafından hadîs-i bilmânâ şeklinde rivâyet edilmişler ve bu rivâyetler de Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilmişlerdi.

e) Bazan da Kur'ân ve hadîsin *işârî* mânâlarından çıkarılmış mefhûm mânaların *amden* müstakil *müsned* bir hale konmuş şeklidir.

f) Bazan muhtelif hadîslerde dağınık cümleler halinde yer alan ifadeler bir araya getirilip tek bir tertibe sahip tek bir hadîs haline konmuştur.

Bu çeşit rivâyetler şu kitapların muhtevâsında yer alır: *İbnu Hibbân*'ın Kitâbu'd-Duafâ'sı, *İbnu Adîyy*'in el-Kâmil'i, *Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebu Nu'aym el-İsfehânî, el-Cûzekânî, İbnu Asâkir, İbnu'n-Neccâr* ve *ed-Deylemî*'nin bütün kitapları. Müsnedu'l-Havârizmî de bu tabakadandı olamazdı.

Bu tabakanın en iyisi *zayıf* ve *muhtemel* derecesindedir, en kötüsü de *mevzu* veya *şiddetli* münkerlik taşıyan maklûbtur.

Bu tabaka, *İbnu'l-Cevzî*'nin Kitâbu'l-Mevzuât'ının hammaddesini teşkîl eder.

BEŞİNCİ TABAKA: Bu gruba giren rivâyetler de muhtelif kısımlara ayrılır:

a) Bir kısmı fakîhler, sufiler, tarihciler vs. nezdinde meşhur olup, dillerinde dolaşan rivâyetlerdir, kaydedilen dört tabakada her hangi bir asılları yoktur.

b) Bir kısmını da dininde laübali, bilgili kimseler uydurmuştur. Cerhi mümkün olmayan kuvvetli bir senetle, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan su-

dûru akla uzak gözükmeyen bir söz getirir ve böylece İslâm Dini'ne büyük bir musibetin gelmesine sebep olur. Buna karşı harakete geçen mütehassıs hadîsciler, başka rivayetler getirerek bunlardaki örtüyü kaldırıp, körlüğü giderirler.

NETİCE OLARAK:

Birinci ve ikinci tabakaya muhaddisler itimad etmişlerdir. Onların amel ettikleri hadîsler, bu tabakaya giren kitaplardaki rivâyetlerdir.

Üçüncü tabakanın rivâyetleri ile amel etme veya onları değerlendirme işi hadîslerin illetlerini iyi bilen, râvilerin isimlerini yakınen tanıyan ihtisâs ehline aittir. Bu kitaplardan *mütâbaât* ve *şevâhid* olarak faydalanılabilir, o kadar. **"Allah her şey için bir ölçü tayin etmiştir" (Talak, 3).**

Dördüncü tabakayı cemetmek, ondan istinbatta bulunmak, müteahhir ulemanın bir derinleşme (taammuk) yoludur. Gerçek şu ki, ehl-i bid'a denen Mutezile ve Râfıza gibi çeşitli sapık mezheplere mensup olanlar, bu tabakaya giren kitaplardan, en küçük bir itinaya bile yer vermeden, mezheplerini destekleyen rivâyetler derleyebilmektedirler. Ancak bu kitaplardan hususî görüşlere yardım ve destek sağlamak hadîsle delil getirmeyi esas alan ulemâ nezdinde sahîh ve makbul değildir".

TEHZÎBU'S-SÜNNE

TEHZÎB DEVRİ:

Hadîs tarihiyle meşgul olanlar üçüncü asırdan sonra gelen dönemi kısaca *tehzîb* devri diye tavsîf eder. Bu devre, dördüncü hicrî asırdan günümüze kadar olan uzun bir dönemi içine alır. Bu kadar uzun bir zaman diliminin aynı safha olarak mütâlaası yadırganmamalıdır. Çünkü, üçüncü asırdan sonra yapılan hadîs çalışmalarının -bir kaçı müstesna- hemen hepsi orijinaliteden uzaktır ve daha önce ortaya konmuş olan eserlerin üzerine yapılmıştır. Nitekim önceki üç asrın her birinde, tabiatı farklı çalışmalar yapıldığı için müstakil safhalar olarak değerlendirilmişti. Burada da durum aynı. Pek çok asır geçmesine rağmen yapılan çalışmalar özde aynı kalmış, hammadde olarak, üçüncü asra kadar ortaya konmuş olan eserleri alıp onlar üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Mevcut bir eserin üzerine -ne çeşitten olursa olsun- yapılan müteâkip çalışmaya tehzîb çalışması denmiştir. *Tehzîb*, lügat olarak, fazlalıkları atarak ıslâh etmek, temizlemek, daha güzel, daha mükemmel kılmak gibi mânalara gelir. Öyle ise, te'lif edilmiş hadîs kitapları üzerine yapılmış olan tehzîb işlerini şöyle sayabiliriz:

★ *Cem çalışmaları:* Farklı kitapları birleştirmek gibi,

★ *Mukârene çalışmaları:* Farklı kitapları karşılaştırmak,

★ *Zevâid çalışmaları:* Bir kitaba (veya kitaplara) diğer bir kitabın (veya kitapların) ziyade hadîslerini çıkarma,

★ *İhtisar çalışmaları:* Bir kitabın mükerrer hadîslerini, senedlerini atarak özetleme çalışması,

★ *İstidrak çalışmaları:* Bir kitabın şartlarına uyan hadîsleri derleme,

★ *İstihrac çalışmaları:* Bir kitaptaki hadîsleri, kitabın müellifiyle, müellifin şeyhinde veya daha yukarıda birleşmek şartıyla başka senetlerle bulup çıkarma çalışmaları,

★ *Tahrîc çalışmaları:* Bir kitapta geçen hadîsleri kaynak kitaplarda bulup çıkarma,

★ *Şerh çalışmaları:* Her hangi bir hadîs kitabını rical, ahkam, lügat vs. yönleriyle açıklama çalışması.

★ *Rical çalışmaları:* Herhangi bir hadîs kitabının (veya kitaplarının) râvilerini inceleme, sîka, zayıf, müdellis, kezzâb ravileri tanıtıcı eserler verme çalışmaları,

★ *Lügat (garîbu'l-hadîs) çalışmaları:* Hadîslerde geçen anlaşılması zor (garîb) kelimeleri açıklama çalışmaları,

★ *Cüz (eczâ) çalışmaları:* Muayyen konulardaki, muayyen vasıflardaki hadîsleri bir araya getirme, belli sayılarda hadîs ihtiva eden derlemeler yapma vs. çalışmaları,

★ *Hadîs ağırlıklı te'lifler,*

★ ***Mevzû hadîsler üzerine te'lifler,***

★ *Meşhur hadîsler üzerine te'lifler,*

★ *Hadîs bulmada yardımcı kitaplar:* Aranan hadîsleri bulmada kolaylık sağlayan rehber kitaplar.

Dördüncü devre içerisinde yapılan bu çalışma çeşitlerini daha da artırmak mümkündür.Maksadı ifâdeye kafi geldiği için bu kadarı ile yetiniyoruz. Şimdi bunlara bâzı örnekler vererek bu safhayı daha yakından tanıtacağız.

1- CEM ÇALIŞMALARI:

Bu, birden fazla kitabın hadîslerini yeni ve tek bir nüsha halinde ortaya koyma işidir. Bu, bazan daha hususî eserleri birleştirmek suretiyle yapılır, bazan da umumî eserleri birleştirmek suretiyle yapılır.

Hususî birleştirmelere en güzel örnek *Buhârî* ve *Müslim*'in hadîslerini birleştirmeye yönelik çalışmalardır, el-Cem'u Beyne's-Sahîheyn adı altında pek çok eserler te'lîf edilmiştir. *El-Hasan İbnu Muhammed es-Sâğânî'* (650/1252) -eseri Meşâriku'l-Evvari'n-Nebeviyye adını taşır-, *Ebu Abdillah Muhammed İbnu Ebî Nasr Fettûh el-Humeydî* (488/1098), *Muhammed İbnu Hüseyn İbni Ahmed el-Ensârî el-Merî*'nin (582) eserleri gibi.

Hususî cem'e giren mühim te'lifler'den biri *Ebu's-Seâdât Mecdü'd-Dîn el-Mukâret İbnu Ebî'l-Kerem Muhammed İbnu Muhammed İbni Abdilkerim İbni Abdi'l-Vâhid es-Şeybânî*'ye aittir. *İbnu'l-Esir* diye de meşhur olan bu zatın vefat târihi 606/1209'dur. Buhârî, Müslim, Muvatta, Ebu Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'den müteşekkil altı kitabı Câmi'ul-Usûl adıyla birleştirmiştir.

Aslında, vefatı 535/1140 olan *Rezîn İbnu Muâviye*'nin eserinin yeni ilâveler ihtiva eden bir tehzîbi olan Câmi'u'l-Usûl'ü pek çokları ihtisar ve tehzîb ederek daha muhtasar yeni eserler ortaya koymuşlardır: *Şerefü'd-Dîn Ebu'l-Kâsım Hibetullah İbnu Abdirrahîm el-Hamevî* (738/1337), *Muhammed Tâhir el-Fetenî el-Hindî es-Sıddîkî*... gibi. Bunlardan en ziyâde tutunanı *Vecîhü'd-Dîn Abdurrahmân İbnu Ali İbni Muhammed İbni Amr*'ın (944/1537) eseridir. *İbnu Deybe'* diye meşhur olan bu zatın eserinin ismi Teysîru'l-Vüsûl ilâ Câmi'il-Usûl adını taşır. Şerhini yapacağımız eser işte bu kitaptır.

CEVAMİ'U'L-ÂMME de denen umumî cem kitaplarına gelince; bunlar, *Sahîheyn* ve *Kütüb-i Sitte*'nin dışına çıkarak başka eserleri de birleştirmeyi gaye edinen eserlerdir: Mesâbîhu's-Sünne, Cem'u'l-Cevâmi'yi, Câmi'u'l-Mesânîd ve'l-Elkâb, Câmi'u'l-Mesânîd ve's-Suneni'l-Hâdi Li-Akvami Sünen...

Bunlardan en eskisi Mesâbîhu's-Sünne'dir, *Hüseyin İbnu Mes'ûd el-Begavî* (516/1122) te'lîf etmiştir. Sıhâh ve hısân hadîslerden 4484 adedini cemeder. Bunlar günlük hayatta sıkca temas edilen meselelerle ilgilidir. Sıhâh tabiriyle Sahîheyn hadîslerini, hısân tabiriyle de *Ebu Dâvud, Tirmizî* gibi, diğer muteber kitapların hadîslerini kasteder. Eserde zayıf ve garîb olanlar belirtilir, münker ve mevzu olanlara hiç yer verilmez.

Ulema bu esere, güvenilir oluşu ve bir de günlük ihtiyaca cevap vermesi sebebiyle, fazlaca alaka göstermiş, çeşitli şerhlerini yapmıştır. *Muhammed İbnu Abdillah el-Hatîb et-Tebrizî* (v. 737/1336'dan sonra) de tehzîb ederek ilâvelerde bulunmuştur. Ayrıca hadîsi rivayet eden sahâbiyi, hadîsin alındığı

kitabı belirtmiştir. Bu yeni eserin adı Mişkâtu'l-Mesâbîh'dir. Muhtelif şerhleri vardır. En meşhur şerhi *Aliyyü'l-Karî*'nin Mirkâtu'l-Mesâbîh Şerhu Mistâki'l-Mesâbîh'dir. Matbudur.

Câmi'u'l-Mesânîd ve'l-Elkâb'ı, ***Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnu Ali el-Cevzî*** (597/1200) te'lif etmiş, bunda sahîheyn, el-Müsned ve Tirmizî'yi cemetmiştir.

Câmi'u'l-Mesânid ve's-Sünen'il-Hâdi li-Akvami's-Sünen-i *İsmâil İbnu Ömer el-Veşî* (774/1372) te'lif etmiştir. *İbnu Kesîr* diye de meşhur olan müellif bu eserinde Kütüb-ü Sitte, *Ahmed İbnu Hanbel, Bezzar* ve *Ebu Ya'lâ'*-nın "Müsned"lerini ve *Teberânî*'nin el-Mu'cemu'l-Kebîr'ini birleştirmiştir.

CEM'U'L-CEVAMÎ:

Cevâmi'u'l-Amme grubuna giren cem kitaplarının en câmisi ve en genişi olması ve ayrıca, arkadan tanıtacağımız Câmi'u's-Sağîr ve Kenzu'l-Ummâl gibi matbu ve müminlerin ellerinde mevcut ve mütedâvil bazı kitapların da dayanağı ve kaynağı olması sebebiyle bu kitap hakkında genişçe bilgi verip tanıtacağız. Görüleceği üzere arkadan tanıtacağımız mezkur kitapların muhtevasını, sıhhat durumunu kavramak, öncelikle *Cem'u'l-Cevâmî*'nin yeterince bilinmesine bağlıdır.

Cem'u'l-Cevâmî, *eş-Şeyh el-Hâfız Celâleddin Abdurrahmân İbnu Ebî Bekr es-Suyûtî* (v. 911/1505) tarafından te'lîf edilen bu eserin diğer adı el-Câmiu'l-Kebîr'dir. Müellif *Suyûtî* (rahimehullah), el-Câmiu's-Sağîr'in mukaddimesinde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bütün hadîslerini bir kitapta toplamak maksadıyla Cem'u'-Cevâmi'yi te'lîfe karar verdiğini belirtir. Muhakkik âlimlerin ifâde ettikleri üzere, böyle bir çalışmayı yapmak mümkün değildir. *"Bütün hadîsler"* tâbirinden *Suyûtî* merhûmun maksadının *"kendi muttali olduğu hadîsler"* olması gerektiği tebârüz ettirilmiştir. Her hâl u kârda merhûm, ömrünün bu işe yetmiyeceğini anlayarak, bir müddet sonra, çalışmayı yarıda kesmiş gerçekleştirdiği kısımdaki hadîsleri ihtisar ederek el-Câmiu's-Sağîr'i ortaya koymuştur. Daha sonra yine aynı eserden ihtisar sûretiyle Ziyâdetu'l-Câmi adıyla ikinci bir kitap daha çıkarmıştır.

Bâzı kaynaklarda Cem'u'l-Cevâmi'nin bu hâliyle 100.000 civarında merviyâta şâmil olduğu ifâde edilir. Ancak bu tahminin gerçeği ifâdeden oldukca uzak kaldığı anlaşılmaktadır. Zira, eserin değişik bir tertibinden ibâret olan Kenzu'l-Ummâl'in 1978 Haleb baskısında -ki hadîsler sırayla müteselsilen numaralanmıştır- 46624 hadîs mevcuttur.

Suyûtî, hadîsleri Cem'u'l-Cevâmi'de iki ana bölümde tertîblemiştir. Birinci Bölümde *(el-Kısmu'l-Evvel)* Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in *kavlî sünnet*'ini yani sözlerini, hadîsin ilk kelimesini esas alarak alfabetik sıraya göre tanzîm etmiştir. İkinci Bölümde *(el-Kısmu's-Sâni)* ise, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın *fi'lî sünnet*'ini yâni, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın davranış ve sözlerine veya bir sebebe veya kendisine yapılan bir müracaat gibi zât-ı risâletpenâhîleri ile ilgili olarak yapılmış olan rivâyetleri toplamıştır. Bu ikinci kısımda rivâyetler, rivâyeti yapan sahâbe isimlerine göre tertîb edilmiştir. Yâni, müellif, *Aşere-i Mübeşşere*'yi en başta kaydettikten sonra, diğer sahâbeleri, isimlerine göre, alfabetik sıraya koyar. İsimler kısmını aynı şekilde künyeler kısmı, bunu da mübhem olanlar kısmı, mübhemleri de kadın Sahâbelerin isimleri tâkib eder. En sonda da mürsel rivâyetler yer alır.

Suyûtî bu eseri te'lîf ederken çok miktarda kitap mütâlaa etmiştir. Kenzu'l-Ummâl'de kaydedilenler tedkîk edilince bu kaynakların 80'e yaklaştığı görülür.

Bu mecmûada *sahîh, hasen* ve *zayıf* hadîsler bulunduğu gibi zaafı şiddetli *(şedîdü'z-zaaf)* ve hattâ mevzu (uydurma) olan hadîsler de mevcuttur. Bizzât *Suyûtî*, mukaddimesinde yaptığı kıymetli bir açıklama ile, hangi kitaplara nisbet edilen hadîslerin sahîh, hangilerine nisbet edilenlerin *sahîh ve zayıf* ve hangilerine nisbet edilenlerin de *zayıf* addedilmesi gerektiğini bildirir. Bu hususla ilgili gerekli açıklamayı, Hadîs Müellefâtının Tabakâtı adlı başlık altında sunduğumuz için, burada tekrar etmeyeceğiz.

EL-CÂMİ'U'S-SAĞÎR:

Eş-Şeyh el-Hâfız Celâleddin Abdurrahmân İbnu Ebî Bekr es-Suyûtî (v. 911/1505) tarafından te'lîf edilen bu eserin tam adı el-Câmi'u's-Sağîr min Hadîsi'l-Beşîri'n-Nezîr'dir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in vecîz (kısa) olan bir kısım hadîslerini, rivâyetlerin ilk kelimesindeki harfleri esas alarak alfatebik sıraya göre tanzîm eder. Alfabetik tanzîmde hadîslerin metni esas alındığından senetlerin atılmış olacağı açıktır. Ancak, hadîs kaydedildikten sonra, bunu Ashâb'tan kim rivâyet etmiş ise onun ismi zikredilir. Hadîsin sonunda ayrıca, sıhhat durumu ve alınmış olduğu kaynak(lar) bâzı rümûzlarla belirtilir. Kitapta rastlıyacağımız rümûzların nelere delâlet ettiği ise, eserin Mukaddime kısmında bize müellif tarafından belirtilir.

El-Câmiu's-Sağîr'i *Suyûtî,* Cem'u'l-Cevâmi -diğer adıyla el-Câmiu'l-Kebîr- adlı eserinden telhîs etmiştir. Müellifimizi bu ihtisârı yapmaya sevkeden husus, Cem'u'l-Cevâmi'yi te'lîi planlarken kendisine seçmiş olduğu hedefin zorluğudur: El-Câmiu's-Sağîr'in mukaddimesinde belirttiği üzere, müellif, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nisbet edilen bütün hadîsleri, Cem'u'l-Cevâmi'de alfatebetik sırayla toplamak istemiştir. *Şârih Münâvî*'nin de belirttiği gibi, böyle bir çalışma hemen hemen mümkün değildir. Çalışmaları ilerleyince, bu işe ömrünün vefa etmiyeceğini bizzât *Suyûtî* de anlayarak, Cem'u'l-Cevâmi'yi belli bir noktada bırakır ve el-Câmiu's-Sağîr'i telîf etmek üzere onu ihtisar eder.

Kitabın mukaddimesinde belirttiği üzere *Suyûtî,* Cem'u'l-Cevâmi'nin hadîslerini seçerken, hadîslerin vecîz (kısa) olanlarına ve bilhassa sıhhat durumuna dikkat eder; zaafı şiddetli olan, yâni hadîs uydurmak veya Hz. Peygamber (aliyhissalâtu vesselâm) hakkında yalan söylemek gibi bir itham yemiş râvilerin, rivâyette yalnız kaldıkları (teferrüd ettikleri) hadîsleri kitaba almaz. Hadîslerdeki mezkûr sıhhat sebebiyle eserin, bu nevde yazılmış olan *el-Fâik* ve *eş-Şihâb* gibi diğer eserlere üstünlük kazandığını bizzat *Suyûtî* ifâde etmeyi ihmal etmez ki, ümmetin göstereceği alâka bu iftihârı te'yîd edecektir. (Burada geçen *el-Fâik*'in Abdullah İbnu Ğânîm'in el-Fâik fi'l-Lafzı'r-Râik kitabı, *eş-Şihâb'ın da Kaadı Ebû Abdillâh Muhammed İbnu Selâm el-Kudâî'nin* eş-Şihâb'ı olduğu tahmîn edilmektedir).

Muhakkikler, *Suyûtî*'nin bu iddiasına rağmen el-Câmiu's-Sağîr'de bütün hadîslerin sahîh olduğunu kabûl etmezler. Sahîh ve hasen hadîslerin yanında zayıf hadîslerin de varlığına dikkat çekerler. Şârihler -ve bilhassa *Münâvî,* Feyzu'l-Kadîr adlı şerhinde- hadîslerin sıhhat durumlarını belirtmeyi ihmal etmezler.

El-Câmiu's-Sağîr, havas, avam, âlim vs. her sınıfa mensup müslümanlar tarafından büyük bir alâka ve rağbete mazhar olmuştur. Bu durum eseri, Suyûtî'den sonra te'lîf edilen tasavvuf, tefsîr, ahlâk, âdâb gibi dinî edebiyâtın her çeşidine alınan hadîslere ana kaynak kılmıştır. Bu sebeple eski metinlerde rastlanan hadîslerin kaynağını bulma, sıhhat derecesini anlama ihtiyâcı duyulduğu zaman ilk başvurulacak kitap durumundadır.

Hadîsler numaralanarak Münâvî'nin şerhiyle birlikte yapılan baskısına göre, içerisinde 10031 adet hadîs mevcuttur.

El-Câmiu's-Sağîr'e birçok şerhler yapılmıştır -ki bunlardan bir kısmı Keşfu'z-Zünûn'da görülebilir-, en değerli şerhi *Abdurrauf el-Münâvî*'nin Feyzu'l-Kadîr adlı şerhidir.

El-Câmiu's-Sağîr'de hadîs arayacakların şu noktayı da bilmesi gerekir: Kitabın tertîbi alfabetik esâsa göre olmakla berâber, her defasında bu prensibe tam olarak riâyet edilmemiştir. Zaman zaman takdîm ve te'hîrlere rastlanmaktadır.

ZİYÂDETÜ'L-CÂMİ:

Suyûtî, el-Câmiu's-Sağîr'in te'lîfini tamamladıktan sonra hemen hemen aynı hacim ve tertipte olmak ve aynı rümûzları kullanmak sûretiyle buna bir de Ziyâde hazırlamış ve bu yeni eserine Ziyâdetu'l-Câmi adını vermiştir. *Yûsuf en-Nebhânî*'nin tâdadına göre, bu ikinci eserde 4440 hadîs mevcuttur. Nebhânî, bu eserde yer eden hadîslerin bir kısmını Miftâhu's-Seâde bi-Şerhi'z-Ziyâde adı altında *Münâvî*'nin şerhetmiş bulunduğuna dâir açıklamasını gördüğü halde, mezkûr esere muttali olamadığını da kaydeder.

Suyûtî merhûm, gerek el-Câmiu's-Sağîr'e ve gerekse Ziyâde'sine aldığı hadîsleri Cem'u'l-Cevâmi'nin *"Kısmu'l-Akvâl"* bölümünden ihtisar etmiştir. Ancak, el-Müttakî el-Hindî'nin Kenzu'l-Ummâl Mukaddime'sinde kaydettiğine göre, el-Câmiu's-Sağîr'de ve gerekse Ziyâde'sinde Cem'u'l-Cevâmi'de bulunmayan bir kısım hadîsler mevcuttur. Demek oluyor ki, Suyûtî bu eserleri hazırlarken, Cem'u'l-Cevâmi dışında başka kaynakara da başvurmuştur.

EL-FETHU'L-KEBÎR:

Gerek el-Câmiu's-Sağîr ve gerekse Ziyâdetu'l-Câmi, yakın zamana kadar iki ayrı eser olarak tedâvül etmiş ise de, vefatı 1350/1932 olan el-Ezher ulemâsından *Yûsuf İbnu İsmâil en-Nebhânî* merhum, bunları alfatebik sıraya göre birleştirerek tek kitap hâline getirmiştir. Ortaya çıkan bu yeni eserin adı "el-Fethu'l-Kebîr fî Zammi'z-Ziyâdâti ilâ'l-Câmii's-Sağîr"dir.

Bu kitapta, *en-Nebhânî*, ziyâde hadîslerin diğerlerinden tefrîki için bunların başında ze (ز) harfi ile rümûz koymuştur.

Hâlen matbû olan el-Fethu'l-Kebîr, ihtiva ettiği 15 bin civarındaki hadîsleriyle el-Câmiu's-Sağîr'den çok daha istifâdeli bir durumdadır.

El-Câmiu's-Sağîr'le alâkalı mütemmim açıklamalar için Cem'u'l-Cevâmi ve Kenzu'l-Ummâl maddelerine de bakılabilir.

KENZU'L-UMMÂL:

Pek çok eseri birleştirmiş durumda olan Cem'u'l-Cevâmi, kullanış yönünden oldukça kusurludur. Zira bir hadîsten istifâde edebilmek için, kavlî ise baş kısımını, fi'lî ise râvisini bilmek gerekmektedir. Bu ise nâdir kimselerin imtiyâzıdır. İşte bu durumu göz önüne alan *eş-Şeyh Alâeddin Ali İbnu Hüsâmeddin Abdülmelik İbni Kadı Hân el-Hindî -ki el-Müttakî diye* meşhurdur (v. 975/1567), bu değerli kitabın hadislerini, istifâdesi kolay hâle koymak için, fıkhî mevzularına göre yeni baştan tanzime tâbi tutarak Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl adı altında 16 ciltlik eserini meydana getirir.

Henüz tabedilmemiş olan Cem'u'l-Cevâmi'nin değişik tertible basılmış şekli durumunda olan Kenzu'l-Ummâl'ı bu vesîle ile kısaca tanıtmakta fayda var:

Kenzü'l-Ummâl, alfabetik sıraya göre tertiplenen fıkhî bablara ayrılır. Şu halde Cem'u'l-Cevâmi'nin içinde dağınık şekilde yer etmiş olan, bir mevzu ile alâkalı bütün hadîsleri bu yeni kitapta bir arada bulmak mümkündür. Ancak Kenzu'l-Ummâlde hadîslerin üç grup hâlinde verildiğini bilmeliyiz:

Birinci Grup Hadîsler: Bunlar bir babta ilk defa zikredilen hadîslerdir ki *Kısmu'l-Akvâl* başlığı altında sunulur. Bu grubta kaydedilen hadîsler el-Câmiu's-Sağîr ile Ziyâdetü'l-Câmi'den alınan hadîslerdir. Bunlar vecîz (kısa) olan kavlî hadîslerdir. Bu hadîsler bizzât *Suyûtî*'nin yaptığı açıklamaya göre sıhhatce üstün olan hadîslerdir.

İkinci Grup Hadîsler: Bunlar "*el-İkmâl*" başlığı altında sunulan hadîslerdir. Bunlar da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kavlî sünnetidir, yâni sözleridir, ancak Cem'u'l-Cevâmi'nin el-Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdetü'l-Câmi'ye alınmamış olan hadîslerdir. Sıhhatce öncekilerden düşük olduğu için *el-Müttakî* bunları ayrıca vermeyi uygun görmüştür.

Üçüncü Grup Hadîsler: Bunlar Cem'u'l-Cevâmi'nin *Kısmu'l-Ef'âl* adını taşıyan bölümünde yer alan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in fi'lî

sünnetlerini teşkîl eder. Yani bir babla ilgili fi'lî hadîsler *Kısmu'l-Ef'âl* başlığı altında sunulmaktadır.

Bu durumda bir bâbla (mevzu ile) ilgili hadîslerin tamamını görmüş olmak için, o babta bu üç başlıkla gelen hadîslerin hepsini tedkîk etmek gerekecektir. Şunu da belirtelim ki, her babta bu üç kısımla ilgili hadîs bulunmayabilir. Söz gelimi, her babta *kısmu'l-ef'âl* mevcut değildir.

Hadîslerin sıhhat durumu hususunda bu kaydettiğimiz tertip şekli kaba bir bilgi vermekten başka, yukarıda kısmen kaydetmiş bulunduğumuz *Suyûtî* tarafından belirtilmiş olan *''hadîslerin alınmış olduğu kaynakların umûmî vasıflarına göre yapılacak değerlendirme''* prensibi de mûteberdir. Kitabın mukaddime kısmında bu açıklama etraflıca görülmelidir.

Bu kitap, ihtiva ettiği 46624 aded hadîsiyle, yeryüzünde matbu en hacimli hadîs mecmuası olma şerefli imtiyazını taşımaktadır. Cenâb-ı Hakk, bu eserin ortaya çıkmasında emekleri geçen *Suyûtî* ve *el-Müttakî* hazretlerine rahmetini bol, makamlarını cennet kılsın, onlardan ebediyyen râzı olsun.

AHKAM HADÎSLERİNİ CEMEDEN ESERLER:

Hadîs sâhasında ortaya konan mühim bir grubu, ahkam hadîslerini bir araya getirmek maksadıyla yapılan te'lîfler teşkîl eder. En mühimlerinden birkaç örnek vereceğiz:

1- Es-Sünenü'l-Kübra: *Ahmed İbnu Hüseyn el-Beyhakî* (458/1065) te'lif etmiştir. Beyhakî burada, ahkâmla ilgili ne kadar hadîs vârîd olmuşsa hepsini bir araya getirmeyi düşünmüştür. Kütüb-i Sitte'ye çokca ziyâdesi mevcuttur. ***Busîrî, Fevâidu'l-Müntakî*'de bu ziyadeleri bir araya getirmiştir.** Eser on ciltir ve ciltler iri boy ve hacimlidir. Eser Hindistan'da 1346'da basılmıştır, aynı baskıdan müteâkip ofset baskılar da yapılmıştır.

2- Münteka'l-Ahbâr Fi'l-Ahkâm: *Mecdü'd-Dîn Ebu'l-Berekât Abdüsselâm İbnu Abdillah* [İbnu Teymiye (652/1254)] te'lif etmiştir. Müellif Kütüb-ü Sitte ile Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde geçen ahkâmla ilgili hadîsleri bir araya getirmiştir. Senetler atılmıştır. Hadîslerin hangi kitaptan alındığı belirtilir, ancak sıhhat durumu veya mezheplere göre amel durumu meskût geçilir. Kevserî, İbnu Teymiye'nin *''hadîslerin nefsülemirdeki gerçek durumuna göre ''sahîh'', ''hasen'' veya ''zayıf'' diye hükmedilmeyip, zâhirine göre bu hükümlere va-*

rılmış olması sebebiyle sıhhat durumunu belirtmediğini söyler ve bu davranıştaki inceliğin anlaşılmadığını ileri sürer".

Ancak ulemâ, onun böyle davranmasının eseri için ciddî bir kusur olduğunu ittifakla kabul eder. Böyle düşünenlerden biri olan *Muhammed İbnu Ali eş-Şevkânî* (1250/1834) Münteka'l-Ahbar'ı tehzîb ve şerhederek Neylü'l-Evtar adlı eserini vücûda getirmiştir. Bazı tasrihat, zeyl ve açıklamalar ihtiva eden bu eser Münteka'l-Ahbâr'ı kullanışlı hâle getirmiştir. Sekiz iri cilt hâlinde matbûdur.

3- El-İlmâm Fî Ahâdîsi'l-Ahkâm: Bu eseri İbnu Dakîki'l-Îd (702/1302) te'lif etmiştir. Ahkâmla ilgili hadîsleri cemeder. Müellif eserini el-Imâm Fî Şerhi'l-İlmâm adıyla şerhe de başlamış ise de, şerhini tamamlayamamıştır. Şerhi çok geniş tutmuş, Zehebî'nin tahmînine göre, ikmâle muvaffak olsaymış eser onbeş cildi bulacakmış.

2- ZEVÂİD ÇALIŞMALARI:

Bu, cem çalışmalarının bir çeşididir. Bir hadîs kitabını esas alarak, bir başka kitabın (veya) kitapların ona nisbetle ihtiva ettiği ziyâde hadîslerini cemetme işidir. Bu neve giren çalışmada umumiyetle *Sahîheyn* veya *Kütüb-i Sitte* esas alınır. Bunlar dışındaki herhangi bir kitabın veya kitapların ziyâde hadîsleri müstakil bir eserde cemedilir. Meselâ, *İbnu Mâce*'nin Kütüb-i Hamse'ye olan ziyâde hadîslerini Ahmed İbnu Muhammed eş-Şihâbu'l-Bûsîrî Misbâhu'z-Zücâce fî Zevâidi İbni Mace adıyla cemetmiştir. Keza aynı *Bûsîrî Beyhakî'*-nin es-Sünenu'l-Kübrâ'sında yer ala *Kütüb-i Sitte*'ye ziyade hadîsleri Fevâidü'l-Müntakî Li-Zevâidi'l-Beyhakî adlı eserde cemetmiştir.

Bu daldaki çalışmalarıyla *Nureddîn el-Heysemî* (807/1404)'de meşhurdur. Bu zat, *Ahmed İbnu Hanbel, Bezzâr, Ebu Ya'la el-Mevsılî*'nin *"Müsned"*'leri ile *Taberânî*'nin *Mu'cem*'lerinde Kütüb-ü Sitte'ye ziyâde olan hadîsleri önce müstakil te'liflerde cemeder, sonra da bunları tekrar birleştirerek tek kitapta toplar. Bu yeni kitabın adı: Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid'dir. Böylece altı meşhur kitabın Kütüb-i Sitte'ye ziyâde olan rivayetlerini cemetmiş olan bu kitap fıkıh bablarına göre hadîsleri cemeder. Hadîslerde senetler atılmış, sâdece sahâbenin adı verilmiştir. Hadîsin arkasından şu bilgiler verilir:

1- Hadîsin rivayet edildiği kaynak(lar).

2- Hadîsin sıhhat durumu.

3- Hadîs zayıf ise, zaaf sebebi.

Her biri 450-500 sayfa civarında hacme şâmil olan bu eser, 10 cilt tutar. Hadîslerin sıhhat durumunun belirtilmesi esere fevkalade bir değer kazandırmıştır. *Muhammed İbnu Ca'fer el-Kettânî*, bu eser için *"Hadîs kitaplarının en faydalısıdır, daha doğrusu, bu babta onun misli yoktur, öyle bir eser henüz te'lif edilmemiştir"* der.

El-METÂLİBU'L-ÂLİYE: *İbnu Hacer el-Askalânî*'nindir. Sekiz "Müsned"in Kütübü Sitte'ye ziyâde hadîslerini cemeder. Bu sekiz *Müsned: İbnu Ebî Ömer el-Adenî, Ebu Bekr el-Humeydî, Müsedded, et-Teyâlisî, İbnu Menî, İbnu Ebî Şeybe, Abd İbnu Humeyd* ve *el-Hâris*'in *Müsned*'leridir. *Habîbu'r-Rahmân el-A'zâmî* tarafından tahkîkli olarak neşredilmiştir, dört cilttir.

CEM'U'L-FEVÂİD MİN CÂMİ'İ'L-USÛL VE MECMA'İ'Z-ZEVÂİD: *Ebu Abdillah Muhammed İbnu Süleymân el-Mağribî er-Ravdânî* (1094/1682) te'lif etmiştir. Bu eser Sahîheyn, Muvatta, Sünenü Erba'a ve Mecma'u'z-Zevâid'in hadîslerini cemeder. Eser'in hatalarla dolu 1961 Medîne baskısı vardır.

3- İHTİSAR ÇALIŞMALARI

İhtisar çalışmaları hadîs kitaplarını hacimce daraltmak, daha kullanışlı hale getirmek üzere mükerrer hadîsleri atmak, senetleri atıp sâdece metin kısımları bırakmak üzere yapılan çalışmalardır. Buna en güzel örnek *Buhârî*'nin *Sahîh*'inin ihtisârı olan et-Tecrîdü's-Sarîh Li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh'dir. Müellifi *Şihâbü'd-Dîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbnu Abdi'l-Latîf eş-Şercî ez-Zebîdî* (v. 893/1497).

Beyhakî'nin Şu'abu'l-İmân'ına *Ebu Muhammed Abdü'l-Celîl İbnu Musa el-Kasarî*'nin yaptığı Muhtasaru Suabi'l-İmân, Târîhu'l Dımeşk'e *Ebu Şâme*'nin yaptığı el-Muhtasaru's-Sağir ile, el-Muhtasaru'l-Kebîr'i, *Zehebî*'nin Târîhu'l-Bağdâd'a yaptığı el-Muhtasaru'l-Muhtâc İleyhi Min Târîhi'l-Bağdâd adlı ihtisarı gösterilebilir.

4- İSTİDRÂK ÇALIŞMALARI:

İstidrak kelime olarak eksiği tamamlamak, kusurunu gidermek ve hatta,

tenkîd edip kusurunu göstermek mânalarında kullanılır ise de burada, ıstılah olarak, bir müellifin şartlarına uyduğu halde kitabına almamış bulunduğu hadîsleri müstakil bir kitapta cemetme mânâsına gelir. Bu maksadla ortaya konan eserlere *Müstedrek* denir. Bilhassa *Sahîheyn* için muhtelif *müstedrek*'ler te'lîf edilmiştir. Bunlardan en tanınmışı *Ebu Abdillah Hâkim en-Neysâburî*'ye (405/1014) aittir. Adı el-Müstedrek Alâ's-Sahîheyn ise de şöhretine binâen el-Müstedrek dendi mi bu kastedilir.

El-Hâkim, bu eserde, *Buhârî* ve *Müslim*'in veya yalnızca Buhârî'nin ya da sâdece Müslim'in şartlarına uyduğu halde bu iki kitapta yer almamış bulunan hadîsleri bir araya getirmeye çalışmıştır. Ancak, muhaddisler, el-Hâkim'in, hadîslere *"sahîh"* hükmünü verirken titiz davranmayıp mütesâhil yâni gevşek davrandığında, bu sebeple pek çok hadîs hakkındaki hükmünün isâbetsiz olduğunda müttefiktirler.

Şemsüddin ez-Zehebî (v. 748/1348), el-Müstedrek'i ihtisar ederek, *el-Hâkim*'in hadîsler hakkında verdiği hükümleri teker teker gözden geçirmiş, isâbetsizleri, sebebini de beyan ederek göstermiştir. Böylece yüz civarında hadîsin *"mevzu"* denebilecek kadar şiddetli zaaf taşıdığı görülmüştür.

El-Hâkim'in Müstedrek'i, *Zehebî*'nin muhtasarı ile birlikte matbûdur. Muhtasar, sayfa altında hâmiş şeklindedir.

Sahîheyn üzerine *ed-Dârakutnî* (v. 385/995) ve *Ebu Zerr el-Herevî* de (v. 434/1042) müstedrek yapmışlardır.

5- ET-TERĞÎB VE'T-TERHÎB

Cevâmi'u'l-amme'ye dâhil edebileceğimiz, bir grup te'lîf de iyi amellere teşvîk edip kötü amellerden nehyeden, caydıran hadîsleri, muhtelif kaynaklardan seçerek cemeden kitaplardır. Bunların en meşhuru *Abdül'Azîm İbnu Abdi'l-Kavî el-Münzirî*'nin (v. 656/1258) Kitâbu't-Tergîb ve't-Terhîb adlı eseridir. Eser fıkıh bablarına göre tanzîm edilmiştir. Her bâbta önce *terhîb* hadîslerini, arkadan *tergîb* hadîslerini kaydeder. Hadîslerin kaynağını ve gereğinde sıhhat durumlarını da beyân eder. *Mustafa Muhammed Ammâre*'nin talikâtı ile tabedilmiştir (1968-Mısır).

6- İSTİHRÂC ÇALIŞMALARI:

Tehzîb devrinde, önceki çalışmaları zenginleştirmek maksadıyla yapılan

çalışmalardan biridir. Tanınmış bir müellifin kitabındaki hadîsleri, bu kitapta mevcut olan senedlerinden farklı senedlerle, kitabın müellifiyle, müellifin şeyhinde veya daha yukarılarda birleşmek şartıyla, tesbît etme ve bir kitapta cemetmeyi gerçekleştirir. Böylece üzerine istihrâc çalışması yapılmış olan kitabın hadîsleri, başka tarîklerden rivâyetlere kavuşarak zenginleşmiş olur. Bu yeni tarîklerde, kitabın hadîslerindeki bazı mübhemleri izâle edecek ziyâdeler, açıklayıcı unsurlar, ziyâde hüküm ve ifâdeler bulunabilir. Bu çeşit eserlere *müstahrec* denir.

Kütüb-i Sitte mecmuâlarından çoğu için *müstahrecler* yapılmıştır. Buhârî örneğinde olduğu üzere, bâzıları üzerine birçok *müstahrec* yapılmıştır. Mesela Buhârî ve Müslim üzerine el-Müstahrec alâ's-Sahîheyi'l-Buhârî ve Müslim adı altında *Ebu Naym el-İsfehânî* (v. 430/1038), *Ebu Zer el-Herevî, Ebu Muhammed el-Hasen İbnu Ebî Tâlib İbnu Hallâl* (439/1047), gibi daha bir çoklarının müstahreci var. Sırf Buhârî üzerine *Ebu Bekr Ahmed İbnu İbrahim el-İsmâîlî el-Cürcânî* (v. 371/981) *Ebu Bekr Ahmed İbnu Musa İbni Merduye el-Isbehânî* (v. 410/1019), vs. Sahîhu Müslim üzerine *Ahmed İbnu Seleme en-Neysâburî el-Bezzâr* (v.286/899); *Ebu'l-Velîd Hisân İbnu Muhammed İbni Ahmed el-Kazvînî* (v. 344/955) vs. Ebu Dâvud üzerine *Ebu Abdillah Muhammed İbnu Abdi'l-Melik İbni Eymen el-Kurtubî* (v. 330/941), *Ebu Bekr Ahmed İbnu Ali İbni Muhammed İbnu Mercûye el-İsbehânî* (v. 486/1093); Tirmizî üzerine *Hasen İbnu Ali et-Tûsî* (v. 312/924) ve *Ebu Bekr İbnu Mencûye*; müstahrec yapmıştır. Keza el-Müstedrek üzerine el-Irâkî, *İbnu'l-Cârud*'un Müntekâ'sı üzerine *Kâsım İbnu Esbağ el-Endülüsî, Dârakutnî*'nin Sünen'i üzerine *Ebu Zer el-Herevî, İbnu Hüzeyme*'nin Sahîh'i üzerine *İbnu'l-Cârud müstahrec* yapmıştır.

7- RİCAL ÇALIŞMALARI

Rical çalışmaları esasen ikinci asırda başlamış, üçüncü asırda en muhalled eserlerini vermiştir. Ancak müteakip asırlarda bu çalışmalar hem daha da zenginleştirilmiş hem de çeşitlendirilmiştir.

Sika ve *zayıfa* şamil olan kitaplar,

*Sika*lara şamil olan kitaplar,

*Zayıf*lara şamil olan kitaplar,

Kizbi ve *vaz'*ıyla tanınanlara şamil kitaplar,

*Sahâbî*ler için müstakil kitaplar,

Tâbiîn için müstakil kitaplar,

Bazı kitapların râvileri için kitaplar,

Şimdi bunlardan mühimlerini tanıtalım:

SİKA VE ZAYIFLARA ŞÂMİL OLANLAR

Bu hususta ilk te'lîflerden biri Kâtibu'l-Vâkidî diye mâruf *Muhammed İbnu Sa'd'ın* (v. 235/849) et-Tabakâtu'l-Kübrâ'sıdır. Sahâbe, Tâbiin ve Etbauttâbiîn'den birçoklarını inceler. Bazıları hakkında uzun, bazıları hakkında çok kısa mâlûmât verir. Sekiz cilt olup, son cilt kadınlara tahsîs edilmiştir.

Bu gruba *Halîfetu'bnu Hayyât'*ın (v.230/844), *Nesâî'*nin (v.303/915), Müslim İbnu'l-Haccac'ın (261/874) et-Tabâkat'ları, ***İbnu Ebî Heyseme'*****nin (279/892)** Târih'i, *Buhârî'*nin et-Târîhu'l-Kebîr, et-Târîhu'l-Evsat *ve* et-Târîhu's-Sağîr adlarını taşıyan üç aded târihi, *Ali İbnu'l-Medînî'*nin sahâbe üzerine te'lifatı, *İbnu Hazm* diye bilinen *Hüseyin İbnu İdris el-Ensârî el Herevî'*nin (301/913) Târîhî vs. girer.

Keza *Ebu Ya'lâ el-Halîlî'*nin (446/1054) el-İrşâd, ***Hâtîbu'l-Bağdâdî'*****nin** Târîhü'l-Bağdad, ***İmâduddîn İbnu Kesîr'*****in (v. 774/1372)** et-Tekmîl fî Esmâi's-Sikât ve'z-Zu'afâ ve'l-Mecâhîl'i **de zikredilebilir. *İbnu Kesir* bu kitabında *Zehebî'*nin** el-Mîzan'ı **ile** Mizzî'**nin** Tehzîb'**ini -bâzı yeni ilâvelerle- birleştirir.**

*Şemsü'd-Dîn Zehebî'*nin Mîzanu'l-İ'tidâl'ine gelince, bu da câmi bir kitaptır, kendinden önce yazılmış bir kısım kitapları birleştirir. Zayıf ve "*zayıflık ithamına maruz kalmış*" râvilere şâmildir. Dört cilttir. Usulün bazı meselelerine yer veren kıymetli bir mukaddimesi vardır.

*Zehebî'*nin yirmi cilde ulaşan Târîhu'l-İslâm'ı da burada zikredilebilir.

*Ömer İbnu Ali İbnu Mulakkîn'*in (804/1401) el-Kemâl fî Ma'rifeti'r-Ricâl'i ve Tabakâtu'l-Muhaddîsîn'i burada zikre değer. Bu ikinci eserde İbnu Mulakkin, zamanına kadar gelip geçmiş bütün muhaddisleri zikreder.

SÂDECE SİKALARA ŞAMİL OLANLAR

Bu çeşit eserler çoğunlukla Kitâbu's-Sikât diye isimlenirler. *Ahmed İbnu*

Abdullah el-İclî'nin (261/874), *İbnu Hibbân*'ın (354/965), *Halîl İbnu Şâhin*'in, *Zeynuddin Kâsım İbnu Katlubuğa*'nın (879/1469) Kitâbu's-Sikât'ları vardır. Bu gruba, *İbnu'd-Debbağ* (546/1141), *İbnu'l-Mufaddal* (1085/1674), *Zehebî* (748/1347) ve *İbnu Hacer el-Askalanî* (852/1448) gibi müelliflerin Tabakâtu'l-Huffâz'ları da girer.

SADECE ZAYIFLARA ŞAMİL OLANLAR

Bunlar çoğunlukla *Kitâbu'z-Zuafa* ismini taşıyan kitaplarda cemedilmiştir. *Buhârî, Nesâî, Muhammed İbnu Amr el-Ukeylî* (322/933) *Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnu Ali el-Cevzî* (597/1200), *Hasan İbnu Muhammed es-San'ânî, İbnu Hibbân, Dârakutnî, Hâkim, Alaeddin el-Mardinî*, vs.'nin Kitâbu'z-Zuafâ'larını *İbnu Adiy*'in el-Kâmil fi Marifeti'z-Zu'afâ'sı *İbnu'r-Rumiyye* diye meşhur *Ebu'l-Abbas Ahmed İbnu Muhammed el-İşbilî*'nin (637/1239) buna yaptığı zeyl -ki el-*Hâtil* diye adlanır-, bu sınıfa giren kitaplardır.

İbnu Hacer bütün bu kitaplarda geçen zayıf râvileri başka kitaplardakilerle zenginleştirerek Lisânu'l-Mizan, Takvîmu'l-Lisan, Tahrîru'l-Mîzân gibi eserlerde topluca tanıtma yoluna gitmiştir.

SAHABELER ÜZERİNE TE'LÎFLER

Sahâbelerin hayatını yazan müellifler önceleri Tâbiûn ve Etbauttâbiîn ricalini birlikte aynı kitaplar içerisinde vermişlerdir. *İbnu Sa'd*'ın et-Tabakâtu'l-Kübra'sı ile *Buhârî*'nin et-Târîhu'l-Kebir'i gibi.

Ancak, zamanla sahâbeleri müstakil kitaplarda cemeden müellifler olmuştur. Bu mevzuda ilk müstakil eseri kimin verdiği kesinlikle bilinmemektedir. Ancak *Tirmizî*'nin Esmâu's-Sâhâbe adlı telifinin de ilk olabileceği söylenmiştir. *Ali İbnu'l-Medînî* (v. 234/848), *Abdullah İbnu Muhammed İbni İsâ el-Mervezî* (v. 293/905), *el-Hasan İbnu Abdullah el-Askerî* (v. 382/992), *Ebu Nuaym el-İsfehanî* (v. 430/1038), *Ebu'l-Kasım el-Bagavî* (v. 516/1122), *Ebu Hafs İbnu Şâhin* (v. 385/995), *Ebu Hatim İbnu Hibbân* (v.354/965).. gibi pek çokları sahâbîlerin hayatı üzerine te'lifatta bulunmuştur. Muahhar kitaplar, bunları cemetmek, bazı yanlışlıkları da tashîh etmek suretiyle daha mükemmel eserler vermişlerdir. Halen matbu olarak bulabileceğimiz birkaç tanesi şunlardır:

1- El-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb: *Ebu Ömer Yûsuf İbnu Abdillah İbnu Mu-*

hammed İbni Abdilberr (v. 463/1070) te'lîf etmiştir. İsminden de anlaşılacağı üzere bütün sahâbeleri bu eserde cemettiği düşüncesi ile hareket etmiş ise de pek çok sahâbenin hayatı burada yer almaz. Ancak kendinden öncekilere nisbetle daha mükemmeldir, *Ebu Bekr İbnu Fethûn*'un, el-İstîâba büyük bir *Zeyl*'i mevcuttur.

2- Usdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe: *İzzeddîn İbnu'l-Esîr Ebu'l-Hasen Ali İbnu Muhammed el-Cezerî* (v. 630/1232), te'lîf etmiştir, yedi cilttir. Son cildinde kadın sahâbelerin hayatı işlenir. Müellif bu eseri,kendinden önce yazılmış olan 1- *Ebu Abdullah İbnu Mende* (v. 301/913), 2- *Ebu Nu'aym el-İsfehânî* (v. 430/1038), 3- *İbnu Abdilberr ve Ebu Musa Muhammed İbnu Ebî Bekr İbnu Ebî Îsa el-İsfehânî'nin* (v. 581) eserlerini birleştirmek ve bunlara başka kitaplarda rastladığı ziyade isimleri eklemek suretiyle vücûda getirmiştir. Alfabetik sırayla tanzîm edilmiştir. İçerisinde sahâbe olmayan bir çok isimler de yer alır. Bu eser tahkîkli olarak 1970'te mükemmel bir baskıya kavuşturulmuştur (Kahire). Bütün isimler harekelenmiş, hayatı verilen sahâbelerle ilgili olarak kaydedilen hadîslerin hangi kaynaklarda geçtiği gösterilmiştir.

3- *Şemsü'd-Din ez-Zehebî* (748/1347), Usdü'l-Gâbe'deki isimlere yenilerini ilâve etmek ve sahâbe olmayanları belirtmek ve *el-Cezerî*'nin hatalarına da dikkat çekmek suretiyle yeni bir telîf'te bulundu. Eserin adı et-Tecrîd'dir.

4- El-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe. *İbnu Hacer el-Askalânî* (952/1545) tarafından te'lîf edilen bu eser Ashab'ın hayatı üzerine yapılan te'liflerin en mükemmelidir. Kendisinden önce yazılan bütün eserleri görmüş, onların kusurlarını gidermiş, kitabın tertîbine öncekilerde rastlanmayan bir yenilik getirmiştir.

Sahâbenin tarifi, adaleti, tabâkâtı gibi çok kıymetli umumî bilgilerin verildiği mukaddime kısmından sonra kitap, harflere göre bölümlere ayrılır: *Harfu'l-Elif, Harfu'l-Be, Harfu'l-Cim...* gibi.

Her harf de dört kısma ayrılır:

1- *El-Kısmu'l-Evvel:* Burada, sahâbe olduğu herhangi bir delîl ile kesinlik kazanan zatların isimlerini alfabetik sırayla vererek hayatları hakkında bilgi sunar.

2- *El-Kısmu's-Sânî:* Burada Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı temyîz

yaşından önce gören sahâbe çocuklarını verir. Böylelerinin sahâbe sayılıp sayılmayacağı hususunda âlimler ihtilâf ettiği için, İbnu Hacer bunları ayrıca vermeyi uygun bulmuştur.

3- *El-Kısmu's-Sâlis:* Burada muhadramları tanıtır. Muhadram, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında müslüman olmuş bulunduğu halde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ı vicâhen görme şerefine eremeyen müslümanlara denir. Ümmet içerisinde onların da ayrı bir şeref ve makamı vardır.

4- *El-Kısmu'r-Râbi:* Bu kısmı, bir bakıma önceki kitapları tashîh maksadıyla koymuştur. Onlarda sahâbe olarak zikredilmiş olmalarına rağmen, İbnu Hacer'in kendi tahkikiyle sahâbe olmadıklarına hükmettiği kimseleri bu dördüncü tabakada cemeder.

Bu dört tabakanın dördü de her harf bölümünde bulunmayabilir. Bu kitaptan istifâde için kaydettiğimiz tertîp hususiyetinin bilinmesi şarttır. Herhangi bir yerde sahâbe diye rastladığımız bir ismi bu kitapta bulunca hangi kısımda yer aldığına ve bu kısmın neyi ifâde ettiğine dikkat etmemiz gerekir. Hal-i hazır, Mısır 1328 baskısı, İsâbe'de her sayfanın üstünde, hangi kısım olduğu belirtilmiştir.

Bu baskı dört cilttir. Kenarında *el-İstî'âb* da basılmıştır. İçerisinde 12279 aded tercümeye yer verilmiştir.

El-İsâbe'ye, İbnu Hacer'den sonra bazı istidrâkler yazılmıştır. Talebesi *Celaleddin es-Suyûtî* (911/1505) ihtisarda bulunmuştur. Bu ihtisar: Aynu'l-İsâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe adını taşır.

HUSÛSÎ MÜELLEFATIN RİCALİNE TAHSÎS EDİLEN KİTAPLAR

Buhârî'nin ricali için *Ahmed İbnu Muhammed el-Kelâbâzî* (398/1007), *Ebu'l-Velîd el-Bâcî* (474/1081) vs. *Müslim*'in ricâli için *Ahmed İbnu Ali İbnu Mencuye* (v. 428/1036), *Hüseyin İbnu Muhammed el-Hibbânî* (498/1104) *Ebu Dâvud*'un ricâlini, *Suyûtî Muvatta*'ın ricâlini, *Ebu Muhammed ed-Devrakî Tirmizî*'nin ricalini cemeden müelliflerdendir.

Şüphesiz burada birer ikişer örnek vermekle yetindik. Aslında bu ana kaynakların ricalini gerek müstakillen ve gerekse müştereken tahlil eden kitaplar sayıca çoktur.

Bilhassa Kütüb-i Sitte ricalini topluca inceleyen eserler de telîf edilmiştir. Bunlardan en tanınmışı *Abdülganî İbnu Abdilvâhid el-Makdisî*'ye (600/1203) aittir. Eseri el-Kemâl fi Esmâ'i'r-Ricâl ismini taşır. Bunu ***Ebu'l-Haccâc el-Mizzî*** **(742/1341) yeni ilâvelere tehzîb ederek** Tehzîbü'l-Kemal fi Esmâ'i'r-Ricâl **adını verdi.** ***Sübkî*'yi: *"Misli te'lif edilmemiştir"* demeye sevkedecek kadar câmi bir mahiyette ve zenginliktedir. Bazıları: *"Böyle bir kitap te'lîf edilemez"* diye değerlendirmiştir.**

Tehzîbu'l-Kemal'i birçokları ihtisâr etmiştir. *Zehebî*'nin ihtisarı Tezhîbü't-Tehzîbi'l-Kemal diye isimlenir. Bunu da ihtisar eden *Zehebî* son esere el-Kâşif adını verir. *İbnu Hacer*, yaptığı ihtisara yeni ilaveler de yapar ve eserine Tehzîbü't-Tehzîb adını verir. Bunu da ihtisar eden *İbnu Hacer* Takrîb'ü't-Tehzîb'i ortaya kor. Her ikisi de matbudur. Tehzîbü't-Tehzîb 12 cilttir, son cildi Kitâbul'l-Küna'dır, burada, künyesi nisbeti ile bilinenler, mübhemler vs. açıklanır. Takrîbü't-Tehzîb'de ilâve ricâlden başka, her râvinin kaçıncı tabakada olduğu belirtilir. Bunlar Kütüb-i Sitte ricali ile meşgul olacakların ilk müracaat edecekleri kaynağı teşkîl ederler.

İbnu Hacer burada *Mizzî*'nin eserini tehzîb ederken, onun raviyle ilgili verdiği menkîbe, fezâil nevinden fazlalıkları, hadîs aldığı hoca ve verdiği talebelerden tali olanların isimlerini, doğum ve ölüm tarihleriyle ilgili münakaşaları atmıştır. Daha kullanışlı, daha pratik bir şekil vermiştir. Ayrıca bir kısım yeni ilâvelerle muhtevayı zenginleştirmiştir.

MÜDELLİSLERİ TANITAN KİTAPLAR

Müdellis râviler zayıf râvilerden bir grubu teşkîl eder. Zayıf râvileri inceleyen kitaplar bunları tanıtır ise de, İslâm âlimleri, bunları tanıtan müstakil eserler vermeyi de ihmal etmemişlerdir: Bu sahada ilk eseri *Imam Şâfiî* (radıyallahu anh)'nin ashâbından *Hüseyn İbnu Ali el-Kerâbîsî*'nin (248/862) olduğu kabul edilir. Ondan sonra *Nesâî, Dârakutnî, Zehebî, Zeynü'd-Dîn el-Irâkî* de bu dalda te'liflerde bulunmuşlardır. *İbrahim İbnu Muhammed el-Halebî* (841/1437) kendisinden önce yazılanları et-Tebyîn fi Esmâi'l-Müdellisin adlı bir eser te'lîf etmiştir. *İbnu Hacer*, ve *Suyûtî* de bu dalda eserler vermişlerdir. 152 aded müdellis olduğu belirtilir.

DİĞER RİCAL KİTAPLARI

Tehzîb safhasında hadîsle ilgili olarak ortaya konan kitâbiyatın (hadîs edebiyatının) zenginliğini belirtmek için sırf ricâl sahasında gerçekleştirilen telîfat çeşitlerine, birer ikişer örnekle dikkat çekmemizde fayda var.

1- TABAKÂT KİTAPLARI:

Sayıları çok olan bu isim altındaki kitaplar *Şüyûhun ahval* ve rivâyâtını tabaka tabaka yani asır be-asır müellifin kendi devrine kadar cemeder. Buna ilk örnek olan kitapları daha önce zikrettik: *İbnu Sa'd'*ın et-Tabakâtu'l-Kübra'sı, *Müslim* ve *Nesâî'*nin Tabakât'ları gibi. Bazan, -*Abdurrahmân İbnu Mende* **örneğinde olduğu gibi**, -Tabakâtu't-Tâbiîn, Tabakâtu'n-Nüşşak-*Ebu Saîd İbnu'l-A'râbî* gibi-, Tabakâtu'r-Ruvât -Halîfetu'bnu Hayyât-, Tabakâtu'l-Kurra -*Osman İbnu Saîd,* Tabakâtu's-Sufiyye -*Ebu Abdirrahman es-Sülemî-,* Hilyetü'l-Evliya ve Tabakâtu'l-Asfıya -*Ebu Nuaym el-İsfehânî* Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye, *Tacu'd-Dîn Sübkî* (771)-, Tabakâtu'l-Huffâz- *Şemsü'd-Dîn Zehebî-* oldukca farklı istikametlere yönelik Tabakât kitapları te'lif edilmiştir.

2- MEŞYAHAT KİTAPLARI:

Müellifin rastladığı ve kendisinden hadîs dinlediği veya rastlamasa bile kendisine rivayet için izin vermiş bulunan şüyûhun zikrine tahsîs edilen kitaplardır. *Ebu Ya'la el-Halîlî'*nin, *Ebu Yusuf Ya'kub İbnu Süfyan'ın Tacü'd-Dîn Ali İbnu Enceb es-Sâcî'*nin Meşyahât'ları gibi.

3- VEFAYAT KİTAPLARI

Rical kitaplarından bir kısmı muhaddislerin vefayatını esas alır ve şahısları öldükleri yıl ve aya göre sıralar. Bu sâhada ilk eseri *Ebu Süleyman Muhammed İbni Abdillah* vermiştir. Müellif, hicretten itibaren 338/949 yılına kadar olan vefayatı cemetti. Bunu ölüm tarihi olan 466 yılına kadar *Ebu Muhammed İbnu Abdilaziz el-Kettânî* tamamladı. *Kettânî'*yi *Hibetullah İbnu Ahmed el-Ekfânî; el-Efkânî'yi Ali İbnu Mufaddal el-Makdisî* (611/1214); bunu *Abdülazim İbnu Abdülkâvî el-Münzirî* (656) tamamladı. *El-Münzirî'*nin eseri et-Tekmile bi-Vefayâti'n-Nakale adını taşır. Aynı minvâl üzere bu esere ilaveler devam etmiştir.

Bu çeşitten eser çoktur. *Seğânî'*nin Dürrü's-Sahâbe fi Vefeyâti's-Sahâbe;

Zehebî'nin el-İlâm bi-Vefeyâti'l-A'lâm; *Ebu l-Kâsım İbnu'l-Mende*'nin Kitâbu'l-Vefeyât, *İbnu Hallikân*'ın Vefeyâtu'l-A'yân adlı eserleri burada zikredilebilir.

4- ESMA, KÜNA, ELKÂB VE ENSAB KİTAPLARI

Hadîs râvileri arasında bazıları künye veya lakâbı olmaksızın sâdece ismiyle meşhurdur. Bazıları ismiyle değil lâkabı veya nisbetiyle meşhurdur. Üstelik aynı isim veya aynı lakab ve nisbetle meşhur olanlar da mevcuttur. İlim adamları, bu durumdan hâsıl olabilecek iltibasları önlemek için eserler vermişler, künye sahiplerinin isimlerini, ismiyle veya nisbetiyle meşhur olanların da künye, lakab gibi diğer ayırdedici ünvanlarını göstermişlerdir. Böylece isim, nisbet, lakab ve künyelerdeki benzerlikler sebebiyle zayıf râvinin sika, sikanın da zayıf râvi ile karıştırılmasını önlemişlerdir.

Bu konudaki te'lîfat *Ali İbnu'l-Medînî, Nesâî* gibi üçüncü asır müelliferiyle başlar, *Hâkim, Bağdâdî, İbnu Abdilberr* vs. ile devam eder. Hadîs ilmi ile alakalı telifatta bulunan *Ahmed İbnu Hanbel, Buhârî, Müslim, Nesâî, Hatib, Nevevî, İbnu Hacer, İbnu'l-Cevzî* gibi alimlerin çoğunlukla bu konularda eserler verdiği görülür. Sözgelimi *Zehebî*, künyesi ile meşhur olanları Kitâbu'l-Muktarî fi Serdi'l-Kunâ'da, tanıtmıştır. *İzzeddin İbnu'l-Esir* (630/1232) el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb'ta nisbetlerin hem okunuşu, hem de nisbetlere delalet eden meşhurları belirtmeye çalışır.

İsimleriyle meşhur olanların künyelerini belirtmek maksadıyla *Ebu Hâtim Muhammed İbnu Hibbân el-Büstî*, lakabları beyan için *Ebu Bekr eş-Şirâzî* (407/1016), *İbnu'l-Cevzî* ve *İbnu Haceri'l-Askalânî* (952/1545) ve başkaları eserler vermişlerdir.

Bu çeşit eserlerde muahhar olanlar daha câmi, daha tertipli, istifâdesi daha kolaydır.

5- MÜBHEMAT KİTAPLARI

Senetlerde olsun metinlerde olsun, *recülün, nisâün* diye tesmiye edilen, ismi verilmeyen şahıslara rastlanır. Bunlara mübhem (cemi olarak *mübhemât*) denir. Âlimler araştırıp imkân nisbetinde bunları aydınlatmaya, teşhîs etmeye çalışmışlar, bu maksadla müstakil eserler vermişlerdir. Bu çeşit eserler bazan belli bir kitapta geçen *mübhemât*'ın aydınlatılmasına tahsîs edilir.

Bu sâhada da *Hatîbu'l-Bağdâdî, Abdülganî İbnu Saîd el-Mısrî, Nevevî, Ömer*

İbnu Ali İbni Mulakkin el-Ensârî el-Endulisî, İbnu'l-Kayserânî (508/1114) vs. pekçokları eser vermiştir. Bunların çoğunu tek kitap hâlinde *Veliyyü'd-Dîn Ebu Zür'a Ahmed İbnu Abdirrahîm el-Irâkî* birleştirip tek kitap hâline getirmiştir. Eseri: El-Müstefâd min Mübhemâti'l-Metni ve'l-İsnâdi diye isimlendirmiştir. Fıkhî bablara göre tertiplemiştir. Bu dalda yazılanların en mükemmelidir.

İbnu'l-Esîr, Câmi'u'l-Usûl'ün sonuna Mübhemât'ı açıklayıcı bir kısım koymuştur.

İbnu Hacer, Buhârî'nin *mübhemat*'ını Fethu'l-Bâri Mukaddimesi olan Hedyü's-Sâri'de açıklar.

6- ESMA VE ENSABDA MÜTEBİH, MÜTTEFİK, MUHTELİF VE MÜ'TELİF OLANLAR

Arap alfabesi ile yazıldığı zaman, bazı isim ve nisbetler görünüşte benzediği halde farklı okunurlar. سلام (selam) kelimesi ile سلاّم (sellâm) kelimesi gibi. Bunlara *mü'telif ve muhtelif* denir. Bazı isimlerin ise yazılışı da okunuşuda aynıdır, fakat delalet ettikleri şahıslar farklıdır. Mesela *Halil İbnu Ahmed* birçok kimselerin ismidir. Böyle isimlere *müttefik ve müfterik* denir. Bazılarında isimler hat yönüyle de telaffuz yönüyle de müttefiktirler, ancak babalarının veya neseblerinin ismi hat cihetiyle müttefik olduğu halde telâffuz cihetiyle muhtelifdir veya tersi vakidir: *Muhammed İbnu Akîl ile Muhammed İbnu Ukayl* gibi (محمد بن عقيل) (محمد بن عُقَيْل), *Şüreyh İbnu'n-Nu'mân* ile *Süreyc İbnu'n-Numan* da böyle (سُرَيْج بن النعمان) (شُرَيْح بن النعمان) Bu çeşide müştebih denmektedir.

Bunların bilinmesi hadîste ehemmiyet arzeder. *Ali İbnu'l-Medînî "Tashîf"'in en fenâsı isimlerde vâki olanıdır"* der. Çünkü benzerlikten dolayı iki farklı kişi aynı adam zannedilir. Bu zan zayıfı sika, sikayı da zayıf addetmeye sevkeder, ikisi de fenâdır. Bu sebeple ulemâ bu nevilerin her birinde eserler te'lif ederek iltibası önlemeye çalışmıştır.

El-Mü'telif ve'l-Muhtelif konusunda yazılan çeşitli kitapları birleştirip yeni ilâvelerle zenginleştiren *İbnu Mâkula* diye meşhur *Ebu'n-Nasr Ali İbnu Hibetullah* (475/1082) olmuştur, eserinin adı kısaca el-ikmal'dir. Muhtevasını da tanıtan tam adı şöyledir: el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif

fi'l-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Ensâb. Bu eser hâlen 7 cilt olarak basılmıştır (Haydarâbad 1962).

Müştebih isimler üzerine Zehebî de bir te'lifte bulunmuş, ancak *İbnu Hacer*, yeni ilâvelerle zenginleştirerek Tabsîru'l-Müntebih bi-Tahrîri'l-Müştebih'i ortaya koymuştur.

Bu sâhada *Hatîbu'l-Bağdadî*'nin verdiği bir eserin adı el-Müttefik ve'l-Müfterik, diğer bir eserinin adı da Telhîsu'l-Müştebih'dir. Buna bir de zeyl ilave etmiştir.

Nevevî'nin (676/1277) Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lügât'ı da burada zikre değer. İsimlerden de anlaşılacağı üzere kitap iki kısımdır. Bir kısmında bazı isimler hakkında bilgi verirken ikinci kısımda bazı kelimeleri açıklar.

Eski metinlerde geçen yer isimlerinin gerek okunuşunu ve gerekse bulundukları coğrafi bölgeyi öğrenmede *Şihâbu'd-Din Ebu Abdillah Ya'kub İbni Abdillah*'ın (v. 620/1223) Mu'cemu'l-Büldân ve'l-Cibâl ve'l-Edviye ve'l-Kay'an ve'l-Kurâ ve'l-Mahâlla ve'l-Evtân ve'l-Bihâr ve'l-Enhâr ve'l-Gudvân ve'l-Esnâm ve'l-Endâd ve'l-Evsân adlı kitabı mevcuttur. Bu kitap uzun isminin de gösterdiği üzere, sadece beldeler değil, şehirler, köyler, nehirler, denizler, putlar, kayalar vs. hakkında bilgi verir. Bazı mühim şahsiyetler hakkında bile bu kitapta kıymetli bilgiye rastlanır.

7- TEVÂRÎHÜ'L-MÜDÜN

Muhaddislerin yazdığı ricâl kitaplarının mühim bir bölümünü bazı şehirler üzerine yazılmış olan *Târih*'ler teşkîl eder. Bu târihler, kelimenin bugünkü mânasında şehrin kuruluş, gelişme hikâyesini anlatmaz. Daha ziyade ricâlden bahseder. Yani hangi şehrin târihi ise o şehrin yetiştirdiği kimseler, o şehre uğrayanlar vs. tanıtılır.

Misal olarak *Ebu Nu'aym el-İsfehânî*'nin Târîhu'l-İsfehân'ı; *Hatîbul-Bağdâdî*'nin Târîhu'l-Bağdâd'ı; *Ebu'l-Kasım İbnu Asâkir ed-Dimeşkî*'nin Târîhu Dımeşk'i zikredilebilir. Gerek *Bağdâdî*'nin ve gerekse *İbnu Asâkir*'in Târih'leri çok hacimlidir ve birtakım zeyiller de yapılmıştır. Târîhu Dımeşk için: "*Böyle bir eseri yazmaya bir ömür yetmez*" denilmiştir.

Bu gruptan, *Ebu Abdillah el-Hâkim en-Neysâbûrî*'nin Târîhu Neysâbûrî; *İbnu Mâce el-Kazvini*'nin Târîhu Kazvin'i *Abdurrahman İbnu Ahmed*'in Tâ-

rîhu Mısr'ı; *İbnu Neccâr*'ın Târîhu'l-Medîne'si -ki ed-Dürretü's-Semîne fi Ahbâri'l-Medîne diye de isimlendirilir-, yine aynı zât'ın Târîhu Mekke'si burada kayda değen mühim eserlerdir.

Tarih kitapları zımnında zikredeceğimiz mühim bir eser *Zehebî*'nin Târîhul-İslâm adlı eseridir. 20 cilt tutmaktadır. Senelere göre tertîb edilmiştir. Hâdiselere ve şahısların vefatına beraberce yer verir. *Zehebî*'nin Siyerün-Nübelâ'sı da çokca hadîs zikriyle ricâli tanıtan mühim bir kitaptır, 14 cilttir. *İbnu Cerîr et-Taberî*'nin (v. 311/923) Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk'u, insanlığın yaratılışından başlayan müslüman olmayan milletlere de yer veren bir dünya târihidir. *İbnu Hallikân*, onu "*tarihlerin en sağlamı*" olarak vasıflandırır. İnsanlığı bir bütün olarak ele alması, o devirde ileri bir esprinin ifâdesidir.

8- LÜGAT (GARÎBU'L-HADÎS) ÇALIŞMALARI

Hadîsle ilgili lügat çalışmaları daha çok *garîbu'l-hadîs* adı altında incelenir. Mevzuya girerken belirtelim ki, *garîbu'l-hadîs*, garîb hadîs demek değildir. *Garîb hadîs* deyince tek bir tarîkden gelen hadîs kastedilir. *Garîbu'l-hadîs* deyince, hadîslerde geçen garîb, yâni mânası hemen herkesce anlaşılmayan kelimeler anlaşılır. Bunların açıklanmasıyla meşgul olan ilim dalına ilmu *garîbi'l-hadîs* denmiştir.

Bu ilmin Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le başladığı söylenebilir. Zira zaman zaman Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) konuşmaları, tebligatı esnasında kullandığı kelimeleri açıklamak ihtiyacını duymuştur. Bazan da Ashâb bazı kelimelerin mânasını sormuştur. Nitekim, *İbnu Esîr*'in en-Nihâye'nin mukaddimesinde belirttiği üzere Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) lisanca Arabların en fasîhi, beyanca en vâzıhı, nutukca en tatlısı.. olmasına rağmen, Benû Nehd heyeti ile olan konuşmasını dinleyen Hz. Ali: "*Ey Allah'ın Resûlu! Biz aynı babanın evlatları olduğumuz halde senin, Arab heyetleriyle olan konuşmalarının ekserisini anlayamıyoruz*" demiştir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in konuşmalarında sıkca garîb kelimelerin geçmesi normaldi. Çünkü O (aleyhissalâtu vesselâm) prensip olarak muhataplarına göre konuşuyor ve yazıyordu. Birbirinden uzak Arab kabîleleri, hepsi Arabça konuşmakla birlikte aralarında lehçe farkları vardı. Günlük hayatta kullanılan kelimeler, bir kabîleden diğerine epeyce değişiyordu. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bunlarla konuşurken veya onla-

ra yazarken onların kendi kelimelerini ve hatta tarzlarını kullanmayı tercîh ediyordu. Hz. Ali (radıyallahu anh)'den yukarıda kaydettiğimiz müracaat bu durumu aksettirmektedir. Bu vak'adan da anlaşıldığı üzere, Ashab anlamadığı bir kelime olunca soruyordu Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) da açıklıyordu. Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) ve ashab devri bu minval üzere geçti.

Bu arada komşu devletler fethedildi, dilleri değişik olan milletlerle ihtilaf başladı, karşılıklı evlenmeler, kültür alış verişleri ilerledi. Yabancılar çok nâkıs ve bazan da hatalarla dolu olarak Arapçayı öğrenip konuşmaya başladılar. Zaman geçtikçe bu bozulma ilerliyordu. Böylece anlaşılmayan kelimeler de artıyordu.

Bu durum bazı hamiyet sâhîplerini gayrete getirdi. Bunlar, Kur'an ve hadîs üzerine eğilerek, onların ihtilat ve ziyâna maruz kalmaması için, anlaşılmayan kelimelerin mânalarını zabt ve kaydetme işine giriştiler.

Bu sahada ilk eser verenin *Ebu Ubeyde Ma'mer İbnu'l-Müsennâ et-Temîmî* (210/825) olduğu kabul edilir. Bu zât hadîste geçen bir kısım garîb kelimeleri küçük bir kitapta topladı. Kitabın küçük olması, diğer garîb kelimelerin dikkatinden kaçmasından ileri gelmiyordu. *İbnu Esîr*'e göre bu, iki sebebe dayanmakta idi:

1- Bir meselede ilk adım atan fazla ileri gidemez. Çığır açar ve tohum atar, bu başlangıçta azdır, sonra çoğalır; küçüktür bilâhare büyür, basittir, sonradan kemâle erer.

2- İlk zamanlarda herkeste ilmî bir seviye vardı. Bilinmeyen şeyler azdı, cehâlet umumîleşmemişti. Zaman geçtikçe cehâlet umumîleşti, bilinmeyen şeyler, anlaşılmayan kelimeler arttı.

Arkadan *Ebu'l-Hasan en-Nadr İbnu Şümeyl el-Mâzinî, Ebu Ubeyde*'ninkinden daha büyük bir eser te'lîf etti. Bunu *Abdü'l-Melik İbnu Kureyb el-Esmâ'î*'nin eseri tâkib etti. Bu öncekilerden hem geniş hem de daha tertibli idi.

Bu arada başta lugatçiler olmak üzere ulema, konu üzerine te'lîfatta bulunmaya devam etti. Bunlar arasında *Ebu Ubeyde el-Kâsım İbnu Sellâm* (vs. 224/838) muhtevaca zenginlik ve mükemmelliği ile şöhret bulan ilk eseri verdi. Kendi ifâdesiyle bunu 40 yılda hazırlamıştır ve ömrünün hülâsasıdır. O,

kitabını hazırlayabilmek için dağınık halde olan bütün merfu, mevkuf ve maktu rivâyâtı görmek zorunda kalmıştı.

İbnu Sellam, bu sâhada en mükemmel eseri vücuda getirdiğine inanmış ulemâ da bunu bir el kitabı olarak benimsemişti.

Ancak *Ebu Muhammed Abdullah İbnu Müslim İbni Kuteybe ed-Dinâverî* (v. 276/889) *garîbu'l-hadîs* mezuunda daha mükemmelini ortaya koydu. Ön sözündeki şu açıklaması ilgi çekicidir: ''*Ebu Ubeyd'in kitabına uzun zaman garîbu'l-hadîs sâhasında yeterli bir kitap olarak baktım. Araştırıcıya başka bir kitaba ihtiyaç bırakmıyacak kadar yeterli olduğuna inandım. Ancak tenkîd gözüyle bakınca, kitabına aldığı kadar da almadığı ve fakat şerhe muhtaç kelimâtın varlığını gördüm. Bunları meydana çıkarıp onun yaptığı şekilde şerh ve tefsîr ettim. Temennim, bu iki kitap hâricinde tefsîre muhtaç garîbu'l-hadîs kalmamış olmasıdır*''.

Bu dalda, her yeni eser veren mükemmel'e ulaştığını zannederek yeni eserler vermeye devam etmiştir. *İbrahim İbnu İshâk el-Harbî* (825), *Ebu Süleyman Ahmed İbnu Muhammed el-Hattâbî* (378) bunlardandır. Bilhassa Hattâbî'nin eseri de tutulmuş, benimsenmiş idi.

Ebu Ubeyde Ahmed İbnu Muhammed el-Herevî (401/1010) Kur'an ve hadîste yer alan garîb kelimeleri alfabetik sıraya koyup irab ve açıklamasını yapan fevkâlâde kullanışlı yeni bir eser ortaya koydu. Bu eser, önceki eserlerdeki garîbleri birleştirmiş ayrıca kendi buldulkarını da ilâve etmiş idi. Muhteva zenginliğine inzimam eden kullanış kolaylığı kısa zamanda şöhrete ererek İslâm âlemine hemen yayılmasına sebep oldu.

Bundan sonra *Zemâhşerî*'nin (538/1143) el-Fâik isimli eseri karşımıza çıkar. İzah ve açıklamalarıyla seleflerine tefevvuk ederse de tertîbi karışıktır. Yeni baskılarda, incelenen kelimeler en sonda alfabetik sırayla kaydedilerek karşısında hangi cilt, hangi sayfada açıklandığı gösterilmek suretiyle kusuru giderilmeye çalışılmıştır.

Bundan sonra altınca asrın büyük âlimlerinden olan *Hâfız Ebu Musa Muhammed İbnu Ebî Bekr el-İsfehânî* (581/1185), *el-Herevî*'nin metodunca gidip, onun nazarından kaçan Kur'an ve hadîsteki garîbleri cemederek aynı değer ve hacimde yeni bir eser ortaya koydu. ''*Arap lisanı çok zengin olması hasebiyle benim gözümden de pek çok kelimâtın kaçtığı muhakkak*'' der.

Bu iki eser birbirini tamamlar.

Bu arada başka te'lifler de mevcuttur. Ancak bunların en mükemmeli, el-Herevî ve *el-İsfehanî*'nin eserlerine girmeyen çok sayıda başka garîb kelimeleri ortaya çıkarıp el-Herevî metodu üzerine tertip eden *İbnu'l-Esîr*'in (606/1209) en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser adlı te'lîfidir.

Müellif, sahasında en pratik hadîs lügati hizmetini veren bu âbidevî eserini şöyle anlatır: ''*Herevî ve İsfehanî'nin eserlerindeki garîb'lerin çokluğuna rağmen, birçok garîb kelimeler de nazarlarından kaçmıştır. Daha işin başında Müslim ve Buhârî gibi meşhur kitaplarda mevcut fakat bunlarda yer almayan pek çok garîb kelimat hatırıma geldi. Hal böyle olunca şöhrete ulaşmayan diğer kitaplardaki pek çok garîb kelimatın gözden kaçmış olacağını mülâhaza ettim. Bunlardan yanımda mevcut olanları okudum ve inceledim. Müsnedleri, câmileri, sünenleri, eski ve yeni yazılmış garâib kitaplarını, çeşitli lügatleri iyice tedkîk ettim. O iki kitaba alınmayan pek çok garîb kelime buldum. Böylece, bu iki kitabı birleştirmekle iktifa etmekten vazgeçip araştırmalarım sırasında rastlayıp derlediğim bu kelimeleri alfabetik sırayla onlardaki benzerlerinin yanına dercettim.*''

İbnu'l-Esir burada açıkladığı birleştirme ve derc işini yaparken, *Herevî*'den aldığı kelimelerle, İsfehânî'den aldığı kelimelerin başıra işaret koyarak **(Herevî'yi he Islehânî'yi de sin harfiyle) belirtir. Şu hâlde işaretsiz kelimeleri** kendisi ilâve etmiş olmaktadır. Eser 5 cilttir, matbudur, kelimeler alfabetik sırayla tanzîm edilmiştir. Açıklamalarla birlikte kelimenin geçtiği hadîs kaydedilerek şâhidlenir.

Eser, bizzat müellifinin de söylediği gibi bu sâhanın aşılması imkânsız te'lifi değildir. Nitekim, buna, *Mahmud İbnu Ebî Bekr el-Ermevî* (723/1323) bir zeyl ilâve ederek zenginleştirmiştir. *Celaleddin es-Suyûtî* de (911/1505) ve başkaları da ihtisarlar yapmışlardır.

9- HADÎS AĞIRLIKLI KİTAPLAR

İslâm kültür tarihinde bir kısım te'lifler vardır ki, ilk nazarda hadîs sâhasına girmez, ancak asıl malzemesini hadîs teşkîl eder. Bu çeşitten tefsîr, tasavvuf, kıraat vs. kitapları vardır.

TEFSÎR KİTAPLARI: Bu gruba muhtevasında çokca hadîse yer veren ve ha-

dîsleri senetleriyle kaydeden tefsîr kitapları girer. Bunlara bir bakıma rivâyet tefsiri de denir. *Abdurrahmân İbnu Ebî Hâtim*'in tefsîr'i gibi bunun tamamı müsned âsârla doludur. *İshâk İbnu Râhûye, Ebu Kasım Abdullah İbnu Muhammed İbnu Abdilazîz el-Bağavî* (317/929), *İbnu Cerir et-Taberî, İmadu'd-Dîn Ebu'l-Fida İsmâil İbnu Kesîr*'in (774/1372) Tefsîr'leri, keza *Suyûtî*'nin ed-Dürrü'l-Mensûr adındaki tefsirler hep bu gruba girer.

ŞERH KİTAPLARI: Bir kısım âlimler ister hadîs, ister fıkıh isterse başka çeşitten olsun, herhangi bir kitabı şerhederken çokca senetli hadîslere yer vermişlerdir. Buhârî şerhi Umdetu'l-Kari ve Fethu'l-Bâri bunun en güzel örneğini teşkîl ederler. Fethû'l-Bârî'nin mukkaddimesinde, derecesi hususunda sükut edilen şerh hadîslerinin en az hasen mertebesinde olduğu belirtilir.

Suyûtî'nin Cami'u's-Sağîr'ine *Abdurrauf el-Münâvî*'nin yaptığı Feyzu'l-Kadîr şerhi de bu gruba girer.

Muhammed İbnu Abdulvâhid İbnu'l-Hümâm es-Sivâsî'nin (861/1456) el-Hidâye fî Fıkhı'l-Hanefî'ye yaptığı Fethu'l-Kadîr adlı sekiz ciltlik şerh de böyledir. Keza, yine *Sivâsî* tarafından, usul-i fıkha müteallik et-Tahrîr'e (müellifi *Muhammed İbnu Muhammed el-Halebî*'dir) yapılan şerh'de senetli hadîslerle doludur.

Muhammed Murtezâ el-Vâsıtî ez-Zebîdî'nin İhya'ya yaptığı on ciltlik şerh, *Şevkânî*'nin *Münteka'l-Ahbâr*'a yaptığı Neylü'l-Evtâr şerhi de bu gruba girer, hadîsle doludurlar.

MESAHÎF VE KIRAAT KİTAPLARI: Bunlarda da müsned hadîsler çokca yer almaktadır. *İbnu Ebî Dâvud'un, Ebu Bekr Muhammed İbnu'l-Kâsım el-Enbârî*'nin (v. 328/939) Kitâbu'l-Mesâhîf'leri gibi. Yine *Ebu Bekr İbnu'l-Enbârî*'nin Kitâbu'l-Vakf ve'l-İbtidâ adlı eseri de bu gruba girer.

TASAVVUF KİTAPLARI: İçerisinde çok senetli hadîs kaydedilen kitaplardan *Ebu Bekr el-Âcirî*'nin Edebu'n-Nüfûs'u; *Ebu Bekr ed-Deynûrî*'nin Kitâbu'l-Mücâlese'si; *Ebu Abdirrahmân es-Sülemî*'nin Edebü's-Sohbe, Sünenü's-Süfiyye, Târîhu Ehli's-Suffe adlı kitapları; *İbnu Ebî'd-Dünya*'nın Kitâbu'l-Evliyâ'sı; *Ebu Muhammed el-Hasan İbnu Ebî Tâlib*'in Kerâmatu Evliyâ'sı; *Ebu'l-Ferec el-Mu'âfî*'nin Kitâbu'l-Celîs ve'l-Enîs'i, *Ebu'l-Kasım Abdulkerîm İbnu Hevâzin el-Kuşeyrî*'nin 465/1072) er-Risâletu'l-Kuşeyriyye'si;

Şehâbeddin Ebu Hatb Ömer es-Sühreverdî'nin Avârifu'l-Meârif'i; *Muhyiddin İbnu Arabî*'nin Fütûhâtu'l-Mekkiyye'si misal olarak zikredilebilir.

FETÂVÂ'L-HADÎSİYYE: Bazı âlimler, hadîsle ilgili fetva kitapları yazmışlardır. *Celâleddîn Suyûtî*'nin, İbnu Teymiyye'nin, *İdris İbnu Muhammed el-Irakî*'nin, *İbnu Hâcer el-Askalânî*'nin, *Ebu'l-Hayr es-Sehâvî*'nin Fetâvâ'ları vardır. *Sehâvî*'nin ki el-Ecvibetu'l-Mardiyye ammâ suilet anhu mine'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye adını taşır. *Ahmed İbnu Muhammed el-Heytemî*'nin eseri de Fetâvâ'l-Hadîsiye diye isimlenir.

10-TAHRÎC KİTAPLARI

Hadîsciler, çeşitli sâhalara giren mühim kitaplardan birçoğunun içinde geçen hadîslerin menşeini arayarak kaynak kitaplarda göstermeye çalışmışlardır. Bunlardan en mühimlerini kaydediyoruz:

1- *Nesefî*'nin *Şerhu'l-Akaid*'de geçen hadîsleri Aliyyu'l-Kâri Ferâidu'l-Kalâid fî Tahrîci Ehâdîsi Şerhi'l-Akâid adlı kitabında tahric etmiştir.

2- Keşşâf Tefsîr'inde geçen hadîsleri de *Cemâlu'd-Dîn Ebu Muhammed Abdullah İbnu Yusuf* tahric etmiştir. Aynı eser için *İbnu Hacer* de bir çalışma yapmış, eserine el-Kâfi's-Sâf fî Tahrîci ehâdîsi'l-Keşşâf adını vermiştir.

3- *Beyzâvî* tefsirinde geçen hadîsleri *Abdurrauf el-Münâvî ve Muhammed Himmetzâde İbnu Hasan Himmetzâde* (1171/1757) tahric etmişlerdir. *Himmetzâde*'nin eseri Tuhfetu'r-Râvi fi Tahrîci Ehâdîsi'l-Beyzâvî adını taşır.

4- *Ebu'l-Leys es-Semerkandî*'nin Tefsîr'indeki hadîsleri *Zeynuddin Kâsım Katlubîğa* tahric etmiştir.

5- *Tahâvî*'nin Meâni'l-Asâr şerhindeki hadîslerini yine *İbnu Katlubiğa* tahric ederek el-Hâvî fi Beyâni Asâri't-Tahâvî adlı eserde cemetmiştir.

6- Hanefî fıkhının temel kitaplarından olan el-Hidâye'nin hadîslerini Zeyle'î Nasbu'r-Râye bi-Ehâdîsi'l-Hidâye adlı kitapta tahrîc etmiştir. Aynı kitabın hadîslerini *İbnu Hacer* ed-Dirâye fi Müntehâbı Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye adlı kitapta tahric etmiştir. Keza *Muhyiddîn Ebu Muhammed* (775/1373) ve *Alâeddin Ali İbnu Osmân el-Mardînî* de Hidâye'nin hadîslerini tahrîc eden kitaplar te'lif etmişlerdir.

7- Hanefî fıkhına âit Şerhu'l-Muhtar'da geçen hadîsleri de el-ihtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr adı ile *Kasım İbnu Katlubiğa* tahrîc etmiştir.

8- Şâfiî fıkhından *Gazâlî*'nin Vecîz'ine *Râfiî* tarafından yapılan eş-Şerhu'l-Kebîr'de geçen hadîsleri el-Bedrü'l-Münîr fi Tahrîci'l-Ehâdisi ve'l-Âsari'l-Vâkia fi'ş-Şerhi'l-Kebîr namiyle yedi cilt hâlinde *Sirâcüddin Ömer İbnu Mulakkin* tarafından tahric edilmiştir. Bilâhare eserini dört ciltte telhîs ederek Hülâsatu Bedri'l-Mü'nîr'i meydana getirmiştir. Bunu da tekrar tek ciltte hülâsa ederek Müntekıu Hülâsâtı'l-Bedri'l-Münîr adını vermiştir. Aynı esere (el-Vecîzü'l-Kebîr'e) *İbnu Hacer,* et-Telhîsu'l-Hâbir fî Tahrîci Ehâdîsi Şerhi'l-Vecîzi'l-Kebîr'i; *Suyûtî* Neşrü'l-Abîr fi Tahrîci Ehâdîsi'ş-Şerhî'l-Kebir adlı tahrîcler yapmışlardır. Başta *Zerkeşî*, başkaları da aynı esere tahrîçler yapmışlardır.

9- Yine *Gazâlî*'nin el-Vasît'indeki hadîsler için *İbnu Mulakkin* Tezkiretu'l-Ahyâr bi-mâ fi'l-Vasît mine'l-Ahbâr adlı eserini meydana getirmiştir.

10- *Ebu Ishâk eş-Şirâzî*'nin el-Mühezzeb adlı Şafiî fıkhına dâir olan eserindeki hadîsleri yine *İbnu Mulakkin* ve *Ebu Bekr Muhammed İbnu Musâ el-Hâzimî* tahrîc etmişlerdir.

10- *Gazâlî*'nin İhya'sında zikredilen hadîsleri *Ebu'l-Fazl Zeynü'd-Dîn Abdurrahim el-Irâkî* tahrîc etmiştir. Kitabın ismi el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr'dır. Bu İhyâ'nın bazı baskılarında dipnot olarak basılmıştır. İhyâ'nın Türkçe'ye yapılan bazı tercümelerinde bu tahricten istifâde edilerek hadîsler hakkında dipnot hâlinde bilgiler verilmiştir.

11- *Sühreverdî*'nin Avârîfu'l-Meârif adlı eserinde geçen hadîsleri *Kasım İbnu Katlubiğa* tahrîc etmiştir.

12- *Cevherî*'nin Sıhâh adlı lügatinde geçen hadîsleri *Suyûtî* Falaku'l-Esbâh fi Tahrîci Ehâdîsi's-Sıhâh adlı kitapta tahric etmiştir.

11- MEVZU HADÎSLER ÜZERİNE TE'LİFAT

Mevzu hadîsler bahsi, usûl-i hadîsin mühim mevzularından biridir. Zira Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) söylemediği halde, ona maledilen sözler, çok menfî maksadlarla uydurulmuş demektir. Çünkü Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın en çok üzerinde durduğu, ısrarla yasakladığı hususlardan biri kendi adına yalan söylenmesidir. Bir mü'minin böyle bir işe tevessül et-

mesi çok uzak bir ihtimaldir. Öyle ise uydurulan mevzû hadîsler temelde kötü niyetli münafık veya kâfirler tarafından uydurulmuştur. Ümmetin bu konuda uyarılması, mevzu hadîslere dikkatlerin çekilmesi mühim bir vazife olmaktadır. Bu sebeple birçok hamiyet ehli bu dalda eser vermiştir.

1- *Ebu'l-Fadl Muhammed İbnu Tâhir el-Makdisî:* Tezkiretu'l-Mevzûât.

2- *Ebu Abdillah el-Hüseyn İbnu İbrahim İbni Hüseyn el-Cûzekî*'nin (543/1148) Kitâbu'l-Mevzû'ât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfû'ât.

3, 4, 5- *Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnu Ali İbni'l-Cevzî*'nin (751/1350) el-Mevzû'âtu'l-Kübrâ'sı. Bu eser bu dalda yapılan en hacimlî eserlerden biridir. Ancak, *İbnu'l-Cevzî* müteşeddid mizacıyla nazarına çarpan ilk karineye dayanarak, araştırma yapmadan hadîslere mevzu damgasını vurmakta aceleci olmuş, verdiği hükümlere itibar edilmemiştir. Onun kitabında gerçekten mevzu olan hadîslerin yanında zayıf ve hatta hâsen ve sahîh olan hadîsler de mevcuttur ve hepsi mevzu damgasını yemiştir.

Bu sebeple *Celâleddin Suyûtî* hazretleri bu kitabın hadîslerini teker teker yeni baştan inceleyerek gerçek durumlarını ortaya koymuş, *İbnu'l-Cevzî*'nin hükümde isabet ettiği hadîsleri te'yîd ederken hata ettiği hadîslerde de hata sebebini belirtmiştir.

Bu eserin adı el-Leâli'l-Mesnû'a fî Ehâdîsi'l-Mevzû'a'dır. *Suyûtî,* Mukaddime kısmında *İbnu'l-Cevzî*'nin eserinin istifade dışı olduğunu belirtir.

Bu iki eseri, yeni bazı ilâvelerle, *İbnu Arrâk* diye meşhur *Ebu'l-Hasen Ali İbnu Muhammed el-Kinânî* (v. 963/1555) birleştirmiş ve hadîsleri de öbür iki kaynakta olduğu üzere fıkhî mevzularına göre tanzîm etmiştir. Eserin adı Tenzîhü'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a ani'l-Ahbâri'ş-Şenî'ati'l-Mevzûa'dır. Eser matbûdur ve baş kısmında yer alan mevzuat çalışmaları ve hadîs uyduranların tanıtılmasıyla ilgili kısım, esere ayrı bir değer kazandırmıştır. *İbnu Arrâk* eseri tamamlayınca *Kanunî Sultan Süleyman*'a ihdâ etmiştir.

6, 7- *Ebu'l-Hasen Ali İbnu Muhammed Sultân el-Herevî*'nin (ki el-Kârî diye meşhurdur) (v. 1014/1605) Tezkiretu'l-Mevzû'ât'ı, buna Esrâru'l-Merfû'a fi Ahbâri'l-Mevzû'a da denmektedir (Beyrut 1971). *Aliyyü'l-Kâri*'nin mevzuat üzerine başka telifleri de var, el-Masnu fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevzû da burada zikre değer.

12- MEŞHUR VE MÜŞTEHİR HADÎSLER ÜZERİNE TELÎFAT

Halk arasında meşhur olan sözler vardır. Bunlardan bir kısmı atasözü olarak bilinir, bir kısmı da hadîs olarak bilinir. Bilhassa hadîs olarak bilinen sözler, gerçekten hadîs midir merak konusudur. Eğer hadîsse sıhhati nedir, kaynağı nedir? Bilinmesi istenir.

Alimler bu meseleyi de ele alarak pek çok te'lifatta bulunmuşlardır. Bu çeşit eserlerde hadîsler, alfabetik sıraya göre tanzîm edilir. Bir kaçını tanıyalım:

1- *Muhammed İbnu Abdirrahmân es-Sehâvî*'nin (902/1496) el-Makâsıdu'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Meşhûre alâ'l-Elsine adlı kitabı tanınmış bir eserdir. Matbûdur ve mukaddime kısmında bu çeşit çalışmaların tarihçesi hakkında bilgi verilmiştir (Mısır, 1956).

Bu eser, *Ebu'z-Ziya Abdurrahmân İbnu'd-Deybe' eş-Şeybaânî* tarafından Temyîzü't-Tayyib mine'l-Habîs fi ma yedûru ala'l-Elsine mine'l-Hadîs adıyla ihtisar edilmiştir.

2- *Celâleddin es-Suyûtî*'nin ed-Dürerü'l-Müntesire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire (Mısır, 1910).

3- *Şeyh İzzeddin Muhammed İbnu Ahmed el-Halîlî'nin* (1057/1647) Teshîlü's-Sebîl ilâ Keşfi'l-İltibâs amâ Dâra mine'l-Ehâdîs Beyne'n-nâs.

4- *İsmail İbnu Muhammed el-Aclûnî'nin* (1162/1748) Keşfu'l-Hafâ ve Muzil'ül-İlbâs amme'ş-tehere mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs (Beyrut, 1932). Bu kitap hemen hepsinden muahhar olduğu için kendinden önce yazılmış olanları cemetmiş durumdadır. Hem tedkîke konu olan hadîsler sayıca çoktur, hem de bir hadîs hakkında bilgi verilirken daha fazla malûmata yer verilmektedir. İki cild olan bu eser bir çok kereler basılmıştır. Bu sâhada en mütedavil olan te'lif budur. Bu kitabın son kısmında, ayrıca bazı yanlış tarihî bilgilere dikkat çeken bir bölüm vardır.

13- CÜZ'LER

Hadîsciler, bazan bir sahâbîden veya daha sonra gelen bir râviden mervî olan hadîsleri müstakil bir risalede cemetmişlerdir. Bazan da muayyen, husu-sî bir konuya giren hadîsleri veya belli bir hadîsin bütün tarîklerini müstakil bir risalede cemetmişlerdir. Bazan da belli bir gâye ile muayyen miktarda ve-

ya vasıfta hadîsler müstakil risalelerde cemedilmiştir. İşte bütün bu kısmi te'liflere cüz (cemi eczâ) denmesi âdet olmuştur. Cüzler, tertibinde tâkip edilen gayelere göre farklı şekil ve isimlerde olur. *Mesbut, fevâid, vuhdâniyyât, sünâiyyât, sülâsiyyât, rübâiyyât humâsiyyât.. üşâriyyât, erbâûniyyât, semânûniyyât, mie ve miât* vs. gibi.

Bu cüz'ler çoğunlukla müelliflerinin isim ve ünvanlarına göre isimlenirler. Mesela *Abu Abdillah el-Kâsım İbnu'l-Fadl es-Sahâfî*'nin cüzleri, el-Eczâu's-Sahâfiyyât adını taşır.

Şu isimlere bakalım:

Cüz'ün fi Ahiri's-Sahâbe Mevten *(İbnu Mende'nin)*.

Cüz'ü İbni Bişrân *(Ebu'l-Huseyn Ali İbni Abdillah* (414/1023),

Cüz'ü Salâti't-Tesbîh *(Hatîbu'l-Bağdadî)*,

Cüz'ü men haddese ve nesiye *(Hatîbu'l-Bağdadî)*,

Cüz'ü Fadli Sûreti'l-İhlâs (Ebu Nuaym el-İsbehânî),

Cüz'lerin tesmiyesinde her zaman cüz kelimesi bulunmaz, mahiyetine göre değişik isimler alır:

Fevâidu İbni Şâhin,

El-Fevâidu'l-Celîle fi Müselselâti Muhammed İbni Ahmed Akîle,

El-Vühdan Li'l-Buhârî,

El-Vühdan Li-Müslim İbni'l-Haccâc,

Vuhdâniyyâtu Ebî Hanîfe *(Abdulkerîm İbnu Abdi's-Samet et-Taberî)*,

Sünâiyyâtu Mâlik: *(İmam Mâlik'in Muvatta'da geçen iki râvisi* bulunan hadîsleri cemeden cüz).

Sülâsiyyatu Ahmed, Sülâsiyyâtu Buhârî, Sülâsiyyâtu'd-Dârimî... Senetlerinde üç râvi bulunan hadîsleri cemeder.

Rubâiyyatu'l-Buhârî, Rubâiyyatu Müslim...

Humâsiyyâtu'd-Dârakutnî...

Sümâniyyâtu Yahya İbnu Ali el-Attâr..

Tüsâiyyatu İbni Cemâ'a...

El-Uşâriyyât li't-Tirmizî...

KIRK HADÎSLER:

Türkçemize *Kırk Hadîsler* diye geçen ve belli bir konuya giren veya değişik konularda kırk hadîsi derleyen kitaplar vardır. Bunlar da *cüzler* sınıfına girer, ancak *kırklı*'lar mânâsına *erbaûniyyât* denmiştir. Bu çeşit te'lifat menşeini Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şu sözlerinden alır: **"Kim ümmetime, sünnetimden kırk tanesini koruyup ulaştırırsa ben kıyamet günü onun imânına şâhid ve şefaatçi olurum"**. Bu hadîsin müjdesine mazhar olmak ümidiyle ilk defa Abdullah İbnu'l-Mubârek el-Hanzalî (181/797) olmak üzere pek çok âlim kırk hadisler cüzleri tanzim etmişlerdir:

El-Erba'un li'd-Dârakutnî,

El-Erba'un li-Fadli Aliyyin(Radıyyu'd-Dîn el-Kazvînî),

El-Erba'un li'l-Hâfız İbni Hacer vs.

Bâzı alimler birçok erbaûn mecmuâları te'lîf etmiştir, *Ebu'l-Kasım İbni'l-Asâkir* gibi.

Mie (yüz hadîsler) ile ilgili telifat da olmuştur. *Ebu İsmâil Abdullah İbnu Muhammed el-Herevî*'nin (481/1088) el-Mietu Hadîs'i gibi. Keza *Selâhuddîn el-Alâî,* Sahîhu Müslim ve et-Tirmizî'den seçtiği hadîslerle iki ayrı *Mie* te'lîf etmiştir.

14-HADÎS BULMADA YARDIMCI TELİFAT

İstenen hadîsi kolayca kaynaklarından bulup çıkarmak, eskiden beri bir ihtiyaç olarak kendisini hissettirmiştir. Bu maksada yönelik farklı çalışmalar mevcuttur.

1- ETRAF KİTAPLARI: Bunlar, öncelikle *Sahîheyn* ve *Kütüb-i Sitte* gibi belli başlı mecmuaların hadîsleri üzerine yapılmıştır. Bu çeşit te'liflerde, çalışmaya esas kılınan kitap (veya kitaplar) daki hadîsleri rivâyet eden sahâbîler alfabetik sırayla düzenlendikten sonra her sahâbenin rivâyet ettiği hadîslerden her birinin -mânaya delalet edecek kadar bir *taraf*'ı alınır ve, arkadan rivâyetin alındığı fıkhî bölüm belirtilir.

Bu çeşit te'life *Ebu Mes'ûd İbrahim İbnu Muhammed ed-Dımeşkî*'nin (v. 401/1010) Etrafu's-Sahîheyn'i, *Ebu'l-Abbas Ahmed İbnu Sâbit İbni Muhammed et-Terkî*'nin Etrâfu'l-Kütübi'l-Hamse'si veya buna *İbnu Mace*'nin de ilâvesiyle, *Ebu'l-Fadl Muhammed İbnu Tâhir el-Makdisî*'nin te'lif ettiği Etrâfu's-Sitte'si misal gösterilebilir.

Altı kitaba Muvatta'nın da ilavesiyle *Abdülgani İbnu İsmâil en-Nablusî* (v. 1143/1730) tarafından telif edilmiş bulunan Zehâiru'l-Mevârîs fi'd-Delâleti alâ Mevâdi'l-Ehâdîs daha geniş ve matbu bir etraf kitabıdır.

En geniş etraf kitabı *İbnu Hacer el-Askalânî* tarafından yapılmıştır: İthâfu'l-Mehere bi-Etrâfı'l-Aşere. İsminden de anlaşılacağı üzere on kitabın etrafını yapmıştır: Muvatta; *Şâfi'î, Ahmed İbnu Hanbel* ve *Dârimî*'nin Müsned'leri; *İbnu Huzeyme*'nin Sahîh'i; *İbnu Cârûd*'un Münteka'sı; *İbnu Hibbân*'ın Sahîh'i; el-Müstedrek; *Ebu Avâne*'nin Müstahrec'i; *Tahâvî*'nin Şerhu Me'âni'l-Asâr'ı; *Dârakutnî*'nin Sünen'i.

2- ALFABETİK TANZÎMLER: Hadîsleri alfatebik sıraya göre tanzîm eden eserler de baş tarafı bilinen hadîsleri bulmak maksadına râcidir. *Suyûtî*'nin Cem'ul-Cevâmi'si (Câmi'u'l- Kebir de denir), Cami'u's-Sağîr ve Ziyâdetu'l-Cami'i merfu hadîsleri alfabetik sıraya göre tanzîm eden kitaplardır.

Bu gruba, en ziyade arama ihtiyacı duyulan ve halk arasında şöhret bulan hadîslerin kaynaklarını ve sıhhat durumlarını göstermek maksadıyla te'lif edilen bazı kitaplar da girer. Bunlar da umumiyetle alfabetik sırayla tanzîm edilmişlerdir: El-Makâsıdu'l-Hasene (Sehâvî'nin) ve Keşfu'l-Hafa (el-Aclûnî'nin) gibi.

Bu kitapları, meşhur ve müştehir kitaplar üzerine te'lifat kısmında tanıttık.

3- MİFTAHLAR: Daha muahhar devirlerde belli kitapların hadîslerini, baş kısmını alfabetik tertiple tanzîm ederek, hadîsin bölüm (kitap) ve babını eser içerisinde göstermeyi gaye edinen telifler ortaya konmuştur. Buna en güzel örnek Miftâhu's-Sahıheyn'dir. *Muhammed eş-Şerif İbnu Mustafa et-Tokâdî* (1312/1897) tarafından ortaya konmuştur. Kavlî hadîsler, Buhârî ve Müslim için iki ayrı bölümde alfabetik sırayla kaydedildikten sonra kitap ismi, bab rakamları, cilt ve sayfa numaraları, Buhârî hadîsleri için Fethu'l-Barî, Umdetu'l-Kârî ve İrşâdu's-Sârî şerhlerinin cilt ve sayfa numaraları, Müslim

hadîsleri için de *Kastalânî* kenarındaki *Nevevî* Şerhi'nin cîld ve sayfa numaraları gösterilmiştir.

Hadîs kitaplarının tahkikli yeni baskılarında, hadîslerin baş taraflarına göre fihristlerini bulmaktayız. *Muhammed Fuad Abdu'l-Bâki*'nin tahkik ettiği Müslim, İbnu Mâce ve Muvatta baskıları böyledir. Keza *Azîz Ubeyd er-Rakkâş* tarafından tahkikli olarak neşredilen Tirmîzî ile yine aynı zâtın Tahkîkinden geçen *Ebu Dâvud*'un sonlarında alfabetik hadîs fihristleri mevcuttur.

Son zamanlarda zenginleşen hadîs çalışmaları, bir çok tanınmış kitapların bu çeşitten fihriste kavuşmasını sağlamıştır. Mesela *Ebu Hâcir Muhammed es-Saîd İbnu Besyûnî Zağlûl, Ahmed İbnu Hanbel*'in Müsned'inin ve *Ebu Nu'aym*'ın Hilyetu'l-Evliya'sının ayrı ayrı fihristlerini neşretmiştir (Müsned'inki 1985'te Beyrut'ta Hilye'ninki de yine Beyrut'ta 1986'da basılmıştır). Keza *Dr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî* el-Müstedrek Ala's-Sahîheyn ile Sünenu'd-Dârakutnî'de geçen hadîslere fihristler yapmıştır. (Her ikisi de Beyrut'ta 1986 yılında basılmıştır).

Bu cümleden olarak *İbnu Sa'd'ın* et-Tabakâtu'l-Kübrâ'da geçen hadîsler, Beyrut 1968 baskısı'nın fihrist cildinde, Sahîhu İbni Hibban'ın hadîsleri Beyrut 1987 baskısının fihrist cildinde İmam Begavî'nin Şerhu's-Sünne'sinde geçen hadîsler Beyrut 1983 baskısının fihrist cildinde, *Tebrizî*'nin Mişkâtu'l-Mesâbîh'inde geçen hadîsler Beyrut 1961 baskısının üçüncü cildinin arkasında gösterilmiştir.

KELİME MİFTÂHI: CONCORDANCE: Söylemeye hâcet olmayan bir husus şu ki, bu fihristler hep hadîsin başı bilindiği takdirde bize yol gösterir, aksi takdirde işe yaramazlar. Öyle ise hadîsin neresinden olursa olsun bilinen bir veya daha fazla kelimeden hareketle istenen hadîsleri bulmada, başka rehberlere, miftahlara ihtiyaç vardır. Bu maksadla müsteşrîkler tarafından hazırlanmış bulunan el-Mu'cemu'l-Müfehres Li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî'den bahsetmemiz gerekmektedir. Kısaca Fransızca adıyla Concordance de denen bu eser Kütüb-i Sitte'ye ilâveten Muvatta, Sünenu'd-Dârimi ve *Ahmed İbnu Hanbel*'in Müsned'i olmak üzere dokuz kitabın hadîslerini herhangi bir kelimesinden bulmaya yarayan bir *miftâh*'tır.

Kelimeler *sülasî* asıllarından *mezîd* bablara doğru, fiil, (mazî, muzari, emir) masdar ve isim sırasıyla tertiplenmiştir. İstenen bir kelime bu tertîbe göre aranır.

Bir kelimeden bir başka baba ait bir kelimeye geçince yeni kelimeyi altına çizgi atarak verir.

Bu hususları bilmek, aradığımız kelimeyi daha çabuk bulmada yardımcı olur.

Şunu da belirtelim ki, bu miftah tertiplenirken pekçok kelime gözden kaçmış durumda. Bu sebeple bir hadîsi ararken bir kelimesinden bulamadı isek, *"Bu hadîs Kütüb-ü Sitte'de yok"* veya *"Mu'cemin şâmil olduğu kitaplarda yok"* diye acele hüküm vermemek gerekir.

Aradığımız hadîsi bulduğumuz takdirde rümuzlarla kaynaklarını gösterir. Rümuzların hangi kitaba delalet ettiği her sayfanın altında gösterilir. Ancak şunu bilmek gerekir: *Buhârî, İbnu Mâce, Nesaî, Tirmizi, Ebu Dâvud, Dârimî*'ye delalet eden rümuzlardan sonra hadîsin bulunduğu kitab ismi, sonra da bab numarası bulunur. *Müslim* ile *Muvatta*'ya delalet eden rümuzlarda ise kitap isminden sonra gelen rakam bab numarası değil, her kitapta (bölüm) 1'den başlatılan hadîs numarasıdır. Ahmed İbnu Hanbel'le ilgili rakamlar ise cilt ve sayfa numarasına delâlet eder.

MİFTAHU KÜNÛZİ'S-SÜNNE: Bunu müsteşriklerden *Weinsick* İngilizce olarak hazırlamış ise de *M.F. Abdulbâki* Arapçaya çevirmiştir. 14 kaynak kitap esas alınarak hazırlanmıştır: Concordance'daki 9 kitaptan başka şu kitaplara da yer verilmiştir: *Tayâlisî*'nin Müsned'i, *İbnu Hişam*'ın Siret'i, *İbnu Sa'd*'ın Tabakât'ı, *Zeyd İbnu Ali*'nin Müsned'i.

Kitap alfabetik sırayla İman, Hac, Zekat, Salât gibi ana konulara ayrılmakta, ana başlıklardan sonra tâli başlıkları vermekte; tâli konuya (bâba), bazan bir hadîs metni, bazan da bab başlığı diyebileceğimiz bir kaç kelimelik bir cümle ile işâretten sonra, önce o bahsin geçtiği kaynak kitaplar rümuzlarla gösterilmekte, sonra, bahsin kaynak kitaplardaki yeri, bölüm (kitap) ve bâb numaraları veya -kaynağına göre- cilt ve sayfa numaraları verilerek belirtilmektedir. Bu esnada kullanılan kısaltmaların neye delâlet ettiği, bölüm (kitap) gösteren rakama tekâbül eden bölüm adı vs. en başa konmuş olan kısaltmalar ve miftah kısmında belirtilmektedir.

EL-MÜRŞİD: *Kelime*'den hadîs bulmak maksadıyla yapılan bir *miftah Tirmizî* hadîsleriyle ilgili el-Mürşid ilâ Ehâdîsi Sünen'it-Tirmizî adını taşır, *Sıddîkî el-Beyk* tarafından hazırlanmıştır. Humus'ta 1969'ta basılmıştır. Maalesef, pek çok eksiklikleri var, her kelimeyi bulmak gayr-ı mümkindir.

SELEF VE SELEFİYE

İslâm ümmeti içerisinde ilk üç asırda yaşayan nesle muhaddîsler, müfessirler ve fukahâ *selef* veya *mütekaddimîn* der. Kelamcılar, bu devri, İmam Gazali'ye yani beşinici asra kadar uzatırlar. Muhtelif bahîsleri işlerken sıkca *selef'e* atıf yaptığımız için, onlar hakkında derli toplu kısaca bilgi vermede ve bazı açıklamalar kaydetmede fayda ve gerek görüyoruz.

Müslüman nesiller arasında *selef*'in mümtaz bir mevkii vardır. Dinî *nas*ların tefsîr ve yorumunda onların görüşleri esastır ve bağlayıcıdır. Bu üstünlük ve imtiyazı onlara âyet ve hadîsler tanıdığı için, inkârı, istiskali, nazar-ı itibardan uzak tutulması mümkün değildir. Esâsen *selef* denen *sahâbe, Tâbiîn* ve *Etbauttâbiîn* nesilleri yakinen incelenecek olsa nasların tanıdığı takaddüm hakkına ziyâdesiyle layık oldukları görülür. Onların dini anlayışları farklı, dinin emirleri karşısındaki tavır ve teslimiyetleri farklı, dine hizmet hususundaki gayret ve fedâkarlıkları ise kıyas götürmeyecek kadar farklı ve başkadır.

Selef de kendi aralarında *Sahâbe, Tâbiîn* ve *Etbauttâbiîn* diye üç ayrı hiyerarşik tabakaya ayrılır. Bir evvelki tabaka, sonrakine nazaran daha mümtazdır ve tekaddüm hakkına sâhiptir. Söz gelimi, *Ashâb*'ın ittifak ettiği bir meselede *Tâbiîn* farklı bir fetva ileri süremez, keza onların ittifakına *Etbauttabiîn* muhalefet edemez. İhtilaflı meseleler ayrı. Selef nesillerinin imtiyazı Kur'ân ve hadîsten gelir dedik. Bilhassa Ashab'la ilgili pek çok âyet ve hadîs vârid olmuştur[47]. İslâm âlimleri, hiçbir istisna yapmaksızın bütün Ashâb'ı tebrie

---

(47) Şu ayetler görülebilir: *Âl-i İmran*, 110; *Bakara*, 143; *Feth*, 18; Tevbe, 100; *Enfal*, 64; *Haşr*, 8-10.

edip *adâlet*'ine hükmederken bu ayet ve hadîslere dayanırlar. Teferruâtı Ashâb'ın adaleti ile ilgili bahse bırakarak burada, *Ashâb* ve *"onlara güzellikle tâbi olanlar"*'ı berâberce tebrie eden bir ayet kaydedeceğiz.

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

Meali: **"(İslâm'da) birinci dereceyi kazanan Muhâcirler ve Ensâr ile onlara "güzellikle tâbi olanlar" (var ya!) Allah onlardan râzî olmuştur. Onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır. (Allah) bunlar için -kendileri içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte bu, en büyük bahtiyarlıktır." (Tebve, 100)**

Resul-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîslerinde selef daha sarîh olarak medar-ı bahs edilmiştir. Farklı şekillerde söylenmiş olan hadîs'in bir vechi şöyledir: خير امتي قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم **"Ümmetimin en hayırlı olanları benim asrımda yaşayanlardır (Ashâb), sonra onları takip edenler (Tâbiîn), sonra da onları tâkip edenler (Etbauttâbiîn) gelir..."**

Bu hadîs, hükmüyle amel edilmesi vâcib olan bir hadîstir, zira, *Kettânî*'-nin, Nazmu'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir'de belirttiği üzere *Suyûtî, İbnu Hacer* gibi hadîs ilminin üstadları, bu hadîsi tevâtüre nisbet etmişlerdir. Hadîs 13 farklı tarikten rivâyet edilmiştir.

Hadîsin, Buharî'de gelen bir vechinde, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın *Sahâbe*'den sonra iki asır mı, üç asır mı zikrettiği hususunda râvi şüpheye düşer. Ayrıca *Ca'de İbnu Hübeyre* ve *Ebu Hüreyre* (radıyallahu anhüma)'den gelen bazı rivâyetlerde *Sahâbe*'den sonra üç nesil zikredilmektedir. Böylece dördüncü asrı da buraya dahil etme imkânı doğmaktadır. Yine belirtelim ki, *Abdullah İbnu Havâle*'den yapılan bir rivâyette, *Sahâbe*'den sonra dört asır *"hayırlı asırlar"*'a dâhil edilir [48]

Selef'in tesbitinde, ekseriyet itibâriyle ilk üç nesilde ittifak edilmiş ise de dördüncü ve beşinci asrı da dâhil edenlerin -delîl açısından- haklılıklarını gös-

---

48) *İbnu Hubeyre* ve *Abdullah İbnu Havâle* hadîslerinin de sahîh olduğu *Heysemî* tarafından belirtilir. Ancak *İbnu Hubeyre*'nin sahâbe olup olmadığı münâkaşa edilmiştir.

termek, iddialarında hevâlarına dayanmadıklarını belirtmek için bu son iki rivayete de dikkat çektik.

Bu tabakalar arasında hiyerarşi ve birinin diğerine üstünlüğü ve hatta, bunlardan mesela Ashâb'ın tekrar hiyerarşik bir kısım tabakalara ayrılmasında şu âyet-i kerîme esâs alınmıştır.

لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

"İçinizde fetihten evvel (Allah yolunda) harcayan ve muhârebe eden kimseler (diğerleriyle) bir olmaz. Onlar derece itibâriyle (fetihten) sonra harcayan ve muhârebe edenlerden daha büyüktür. Bununla berâber Allah (bu iki zümreden) her birine en güzel olanı (Cennet'i) vâdetti. Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdârdır" (Hadîd, 10).

Burada hatıra gelebilecek bir soru, Sahâbe, Tâbiîn ve Etbauttâbîn tabakalarının birbirine efdaliyeti bir bütün olarak mı, yoksa ferd ferd mi? sorusudur.

Şartlara göre farklı hükümlere gidilebilirse de, *cumhur*, ferd ferd üstünlüğü esas almıştır. Ancak, yukarıda kaydedilen âyetin de ifâde ettiği üzere, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında bulunup O'nunla (aleyhissalâtu vesselâm) birlikte veya sağlığında emriyle savaşanlar, Allah yolunda harcıyanlar, faziletce böyle olmayanlardan üstündürler. Zira onlar, müslümanların azınlıkta ve zaaf içinde bulundukları bir dönemde hizmet sunmuşlardır. Sebep olan, arkadan gelenlerin sevabına da iştirak edeceklerinden onlara fazîlette yetişmek mümkün değildir.

Selef'in üstünlüğü bir de nübüvvet nuruyla doğrudan temastan veya o hidâyet menbaına yakınlıktan ileri gelmektedir. Ashâb vâsıtasız o kaynağın menbaından feyz alıp tenevvür etmiştir. *Tâbiîn* ve *Etbauttâbiîn* ise, o kaynağı, zaman bulutu fazla kesafete boğmadan ikinci veya üçüncü perdenin gerisinden irtibat kurmuş, tenevvür etmiştir. Aradaki uzaklık çok değil azdır. *Bu'diyetten* ziyâde *kurbiyet* esastır.

Bu yakınlık onlarda, sonradan gelen *müteahhirîn*'de görülmeyecek bazı vasıfları hâkim kılmıştır. *Selef* deyince, her ferdini bu vasıflarla muttasıf ve mümtaz kişiler olarak görmekteyiz. Bizce mezkur vasıflar dörttür:

1- Sünnete tam teslimiyet. Kur'ân-ı Kerîm'i anlamada, karşılarına çıkan meseleleri çözmede kılık-kıyafet, yeme-içme, günlük ömrünü tanzîm ve değerlendirme vs. her hususta ilk müracaat kaynağı, yegâne hakem sünnettir. Aralarındaki ittifak sünnete, ihtilâf sünnete, kavga varsa o da sünnete, sünneti anlayışlarına dayanır. Bir hadîsin tek kelime ve hatta tek harfinde düştüğü tereddüdü çözmek için günlerce, haftalarca süren meşakkat ve tehlikelerle dolu seyahatlere çıkacak kadar sünnete kıymet vermek, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın kavunu ne şekilde yediğine dair rivâyet bulamadığı için kavun yemekten vaz geçecek kadar sünnete bağlılık fetva ve görüşleri, arkadan gelen nesillerce mezheb olarak takib edilecek olan kimselerde, sünnete olan bu teslimiyet, ziyâdesiyle ehemmiyetlidir.

2- Diyânet ve Takva: Dinin emirlerini şahsî hayatında tatbîk edip yaşamada da Selef temayüz eder. Bu noktada onları geçmek mümkün değildir. İster *Sahâbe* olsun ister *Tâbiîn* ve *Etbauttâbiîn* olsun namaz, oruc, Kur'ân-ı Kerîm'in tilaveti, tasadduk gibi dindarlığın tezâhürü olan her amelde onlar, günümüz insanının anlamakta acze düşecekleri derecede ileri tatbikat içerisindedirler. Bir ömür yatsı abdestiyle sabah namazı, her gecede veya birkaç günde bir Kur'ân hatmi, âhiret tasasıyla ağlamaktan gözlerin zayıflaması ve hattâ kör olması, bütün malını tasadduk, namaz kılmaktan derinin kemiğe yapışması, bütün namazların câmide ve hatta ön safta edası... vs. önceki büyüklerin müşterek ve galip vasıflarıdır. Sonrakilerde bunlar nadir ferdlerde münferid vasıflar olarak rastlanır.

3- Hamiyet ve Gayret: Selef büyüklerinin müşterek bir vasfı, din için gösterdikleri yorulmak bilmez gayrettir. Hepsi dine hizmet etmek arzusuyla doludur. Bu gâyenin tahakkuku için her çeşit zahmete, meşakkete, sıkıntıya katlanmaya, gereken fedakârlığı göstermeye hazırdır. Bu ruh hali ferdlerden tabiî bir netîce olarak, beşeri takatin fevkinde gayret istemiştir, selef bu gayreti göstermekten çekinmemiştir. Mevki makamların tepilmesi; hizmet uğrunda dayak ve hapsin, taltîf ve teşrîfe tercîhi; yarı aç yarı çıplak, yaya olarak yıllarca süren seyahatler; haftalarca sıcak bir lokmadan mahrûm ve satın aldığı balığı pişirme fırsatı bulamayarak kokuşma anında çiğ çiğ yiyecek kadar ilimle meşguliyet vs.

4- İhlas ve Samimiyet: Selef'in sonraki nesillerden ayrılan en mühim yön-

lerinden biri de bu. Dini anlamada peşin bir hükme sâhip değil. Allah ne diyor, ne istiyor, O'nu râzı edecek düşünce tavır ve amel nedir, hangisidir? Aradıkları bu. Bütün ilmî muktesabatları beşerî kapasiteleriyle aradıkları tek şey budur. Bir başka ifâdeyle, selef dönemi, İslâm'ın askeriyede, iktisadda, siyâsette, ilimde hâkim olduğu bir dönemdir. Ferdler üzerinde, düşüncelerde hâkimiyet kurmaya çalışan, gizli güçler yok, Batı tasallutu, gayr-ı İslâmî iradeyi hîle ve dalavereyle, zor ve kamçıyla düşüncelere, fikirlere, hayata hâkim kılmaya çalışan yerli müstebitler, zâlimler ve bunlar karşısında vicdanını satmış, fetva veren veya en azından susan ulemâ-ı sû yok. Selef, müteahhir devirlerde ve hususen zamanımızda olduğu gibi, kafasındaki bâtıla dinî bir kılıf bulmak için âyet ve hadîsi tedkîk etmiyor, düşünce ve tefekkürünü İslâm'a göre düzeltmek, yönlendirmek için ayetleri hadîsleri araştırıyor ve okuyordu.

Onun için onların görüşleri mûteberdir, isâbetlidir ve itimâda lâyıktır.

Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm), ümmet içerisinde *selef*'in ihraz ettiği yüce makamı belirtmeye ehemmiyet vermiş ve birçok hadîsleriyle buna dikkatleri çekmiştir. Yukarıda kaydettiğimiz hadîs onlardan sâdece biridir. Bir başka hadîste **bu ümmetin sonradan gelenlerinin (müteahhirun) önden gelenlerine (selef-i sâlih) dil uzatmasını kıyâmet alâmetleri arasında sayar.** Başka bazı hadîslerde ilmin "*küçükler*" nezdinde aranması kıyâmet alameti olarak ifâde edilir. Başta *İbnu'l-Mubarek,* ulemâ buradaki "*küçük*"le kastedilenin, Ashâb ve diğer büyüklerin görüşünden ayrılıp kendi reyine tâbi olan kimse olduğunu belirtirler. Keza: **"İlim büyükleriniz nezdinde oldukça hayır üzere devam edersiniz, ne zaman ilim küçüklerinizin eline geçerse küçükler büyükleri bozar"** veya **"İnsanlara ilim... çocuklar canibinden gelirse helâk olur"**lar mealindeki ve benzeri rivâyetlerde "*çocuk*"tan murad hep selef yolunu terkeden, kendi hevâsına uyan kimse olarak yorumlanmıştır.

İbnu Abdilberr'in kaydettiği üzere, âlim kişi, hangi yaşta olursa olsun büyüktür. Büyükten rivayette bulunan küçük de, küçük değildir, büyüktür.

ALDANILAN BİR HUSUS:

Yukarıda kısaca temas edilen âyet ve hadîslere dayanarak, İslâm ulemâsı Kur'ân ve hadîs'i anlamak ve yorumlamakta olsun, Kur'an ve hadîste bulunmayan yeni meseleleri çözmek için verilecek hükümlerde olsun önce Ashâb'-

ın sünnetine, orda yoksa Tâbiîn'e orda da yoksa Etbauttâbiîn'in sünnetine başvurmayı mühim bir prensip yapmıştır. Sözgelimi, Ashâb bir meselede ittifak etmişse, o meselenin dinî hükmü odur, bu değiştirilmez.

Çözümüne bu üç tabakada rastlanmayan meselede kıyas ve içtihâda başvurulur. Öncekiler tarafından halledilen meselede yeniden içtihâd yapmaya izin yoktur, yapılırsa itibâr edilmez.

İmam-ı Azam Hazretleri, söylediğimiz bu kaideyi te'yîden: *"Bir mes'ele sahâbe tarafından açıklanmışsa ona uyarız. Değilse başkasına uymayız. Meseleyi çözmede onlar insansa biz de insanız, biz de çözeriz"* mânâsında ifâdede bulunmuştur. Şimdilerde bâzı nâdânlar, İmam'ın bu sözünü delîl göstermek sûretiyle davranışlarının İslâma uygunluğunu sağladıktan sonra, Selef'in yolundan ayrılmak için *"onlar insansa biz de insanız"* diyorlar.

Şurası muhakkak ki, İslâm'ı, dileyen benimser, dileyen benimsemez. Buna kimsenin bir diyeceği yok. Ancak, kendi bâtıl inancına İslâm libası giydirmeye kalkar, haddini de tecâvüz ederek ümmet-i merhûmenin ondört asırdır gittiği cadde-i kübrâda gidenleri Batılılaşmış, bâtıllaşmış bir dille itham etmeye kalkarsa buna hakkı yoktur.

Yukarıda açıklandığı üzere, *Tâbiîn*'den olan bir âlim, *Sahâbe*'de bulmadığı bir meseleye çözüm bulacaktır. Yukarıdaki hiyerarşi sistemine göre, *Tâbiîn*'i bağlayan *Sahâbe*'dir. Şâyet *Sahâbe*, bir meselede fetva vermemiş ise *Tâbiîn*'den olan bir âlimi fetva vermekten alıkoyacak hiyerarşik bir makam yoktur. *İmam-ı Azâm*, Tâbiîn'den biridir. Öyle ise, Tâbiîn'den bir başkasının veya başkalarının fetvası onun üzerinde bir otoriteye sâhip değildir. Öyle ise o söz, gayet yerindedir ve itiraz da mümkün değildir. Ancak Etbauttâbiîn'den birisi çıkıp da: *"Sahabeye diyeceğimiz yok, ama ondan sonrakilere gelince, onlar insansa biz de insanız"* diyemez, bu mümkün değildir. Çünkü müslümanların benimsediği hiyerarşiye göre arada *Tâbiîn* tabakası var. Onların bir meselede ittifak veya ihtilaf etme durumları *Etbauttâbiîn* ulemâsının tavrına müessirdir.

Durum böyle olunca, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, en başta kaydettiğimiz hadîsin devamında *Selef*'ten sonra geleceğini bildirip **"şâhidliği istenmeden şâhidlik (müslümanlar aleyhine ispiyonluk) yaparlar, ihânette bulunurlar itimâd edilmez, nezrederler yerine getirmezler, (gamsız-kadersizdirler)**

aralarında düşmanlık zuhur eder" diyerek tasvir ettiği şerîr nesillerden birinin bu sözü söylemeye hakkı yoktur, aksi takdirde cehâletini ve ihânetini ortaya koymuş olur.

Esâsen bu çeşit sözleri sarfedenler mezhep kaydını kaldırmak istiyenlerdir. Zira dört mezhebin dördü de tekevvününü selef devrinde tamamlamıştır.

Selef devrinde hükme bağlanmayan meseleler için, her devrin uleması elbette çözüm hususunda yetkilidir. Hatta çözmeye mecburdur. Buna hiç kimse itiraz edemez, yeter ki *selefin* koyduğu esaslardan ayrılmasın.

SELEFİYE

Yukarıda yapılan açıklama ışığında *selefiye* tabiri üzerinde durmak istiyoruz. Çünük bu tâbirin zaman zaman suistimal edilip menfî maksatlara âlet edildiğine şâhit olmaktayız. Yukarıda temas ettiğimiz mezhep düşmanları, din-i mübîn-i İslâm'ı 1500 yıllık mihrakından çıkararak *arzîleştirmek, laisize* edebilmek için, dindarları bile aldatma planlarına girişmişlerdir. Bunu da, dindarlarca sevilen sayılan *selef-i sâlihîn* büyüklerinin gittikleri yolu, bir kısım tahrîf ve muğâlatalarla işlerine gelen şekilde yorumlayarak kendi bâtıl yollarının paraleline getirip, bu yola *"selefiye"* demek, sonrada *"bizim yolumuz selefiye yoludur", "selefiye mezhebini benimsemişiz"* şeklinde iddiaya kalkarak yapıyorlar.

Aslında bu kimselerin *selef*'le, *selefiye* ile hiçbir ilgileri yoktur. *Selef,* yukarıda belirtildiği üzere Kur'ân ve sünneti esas alan, herşeyini ona göre tanzîm eden, İslâmı en küçük âdâbına kadar elinden geldikçe yaşayan, İslâma hizmet için herşeyini ortaya koyan insanlardır.

Bugünün *selefiye* iddiacıları ise, bir kısım mugâlata ile, *selefi* aradan çıkarma gayretinden başka bir şey gütmüyorlar. Zira *"Biz de selef gibi dini doğrudan kaynağından öğreneceğiz"* iddiasının altında *eimme-i müctehidîn* denen *selef* büyüklerini aradan çıkarma gâyesi yatmaktadır. Çünkü zaman içinde zuhur eden ve edecek ihtiyaçları, Kur'ân ve hadîsten çıkarmada, muhtaç olunan temel prensipleri -Kur'ân ve hadîsin ruhuna uygun olarak- *selef uleması* tedvîn ve tanzîm etmiştir. İslâm ümmeti *selefe* bağlı kaldıkça, Kur'ân ve hadîsi anlamada, zâten Kur'ân ve hadîsten çıkarılmış olan bu esaslara başvurdukça din semâvîlik, ilâhîlik vasfını koruyacaktır. Şu halde, İslâm'ın hıristiyanlık ve yahudilikte olduğu gibi, *arzîleştirilmesi, beşerileştirilmesi,* is-

tenen meselesinin isteyenin istediği zaman değiştirebileceği bir hâle getirebilmesi için selefe müracaat mekanizmasının, metodunun kaldırılması lâzımdır. Çoğu kere kâili, imamı bilinmeyen mugâlatalarla ve sâdece suiniyet sâhiplerinin başvurduğu dedi-kodu faaliyetleriyle sinsi düşmanın yapmak istediği budur.

Kelamî bahislerde geçen gerçek *selefiye mezhebi* tâbirine gelince, bu, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîslerde gelen bir kısım müteşâbih ifâdelerin anlaşılmasında takîp edilen yolla ilgili bir tâbirdir. Zira bu meselede *selef*'le müteahhir ulema arasında bâzı farklar var. *Selef*, Kur'ân ve hadîse olan bağlılığı sebebiyle, o çeşit ifâdelerin izâhında Kur'ân ve hadîste bulabildiği açıklayıcı ifâdelerle yetinip, aklî-beşerî izahtan kaçındığı halde müteahhir ulema, ihtiyacın ilcaat ve zorlamasıyla bâzı aklî açıklamalar getirmişlerdir. Müteahhir ulemayı buna mecbur eden husus da sözkonusu *müteşâbih nassların*(49) -Kur'ân-ı Kerîm'in ifâdesiyle- kalplerinde eğrilik bulunanlar tarafından suiniyete alet edilmesi, İslâm'ın reddedeceği şekillerde te'vîle yeltenmeleridir(50).

Öyle ise, temel nokta-i nazarları bu şekilde açıkladığımız *selefiye mezhebi* hakkında, Osmanlıların son zamanında yetişmiş ve Cumhuriyet döneminin başlarını da idrak etmiş olan tanınmış kelamcılarımızdan *İsmail Hakkı İzmirli* merhumun bir açıklamasını aynen iktibas edeceğiz.

"Vücud-u Bâri'ye arzî ve semâvi cisimlerin aksamiyle istidlâl edip taammuku (derinleşmeyi) terketmek; diğer tâbirle nizâ'ı mucip (ihtilafı gerektiren) ve halli müşkil olan bir takım meseleler ile uğraşmamak, ancak Kur'ân-ı Mübîn'in irâe eylediği (gösterdiği) veçhile, aklî ve naklî delillerle iman akîdelerini isbat eylemek tarîkidir ki, tarîk-i eslem (en sağlam yol) budur.

---

49) Sıkca geçecek olan *nass* kelimesinin cemi (çoğulu) *nusus*'dur. **Kur'ân ve hadîste gelen beyanlara denir, *âyet ve hadîs* demektir.**

50) Müteşâbihlerin aklî izahlara tâbi tutulması hususunda *selef* devrinde ciddi bir ihtiyaç olsa herhalde aynı işi onlar da yapardı. Onların tarzında teslimiyete dayanan nesillerin hakim olduğu devirlerde cemiyetin tamamına yakın büyük çoğunluğu tatmin eden açıklamalar, itikâdî fitnelerin yaygınlık kazandığı sonraki zamanlarda tesirsiz kalıp, *müteşâbihât*'ın bâtıl bir şekilde yorumlanarak istismar edilmesi karşısında hamiyet-i diniye sâhibi âlimler kelâmî, felsefî, *"aklî"* açıklamalar yapmışlardır. Aslında gâyede bir sapma sözkonusu değildir. Meselâ Kur'ân'da geçen *"yedullah = Allah'ın eli"* tâbiri hakkında *selef: "Bundan murâdı Allah bilir"* deyip yoruma gitmezken, müteahhir *ulema: "Bundan murad Allah'ın kudretidir, çünkü "el" kudreti'i temsil eder"* demiştir. Bu açıklamanın yapılmasına, bu çeşit Kur'ânî tabirlere dayanarak Allah'ı -diğer dinlerdeki gibi- insana benzetmeye çalışan Müşebbihe denen sapık mezhep sebep olmuştur.

Selefiye tarîki yedi esasa dayanır: 1- Takdîs, 2- Tasdîk, 3- İtirâfı acz, 4- Sükût, 5- İmsâk, 6- Keff, 7- Ehl-i mârifeti teslîm.

1- TAKDÎS: Cenâb-ı Bâri'yi, celâl ve azametine layık olmayan şeyden tenzîh etmektir.

2- TASDÎK: Kur'an'la Sünnet'te vârid olan ilâhî isim ve sıfatların celâl ve Kemal-i Barî'ye layık bir mânası olduğunu cezm edip, Cenâb-ı Hakk nefs-i sübhânisini ve Resul-i Zişân, Cenab-ı Hakk'ı nasıl vasfetmiş ise, murad olan mânanın velevki hakikatına vakıf olmasın, öylece iman etmektir.

3- İTİRAF-I ACZ: Müteşâbihât'da murâd ve ilâhî maksada vüsulde aczini itiraf etmektir.

4- SÜKÛT: Câhil ise, umûr-i müteşâbiheyi sormamak, âlim ise (sorulunca) *ona cevap vermemektir. Çünkü, câhil sormakla akîdesini tehlikeye sokar, âlim de ona cevap vermekle şüphe kapısını açar, bidat'i kolaylaştırır. Avam, umur-u müteşâbeheyi sorarsa ondan menolunur. Nitekim Resul-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm), kader meselesine dalan Ashâb'ı menetmişlerdi. Hz. Ömer de* **"Rahmân (olan Allah) arş üzerine istiva etmiştir. (Tâ-ha, 5)** *mealindeki âyetin mânâsını soran Subeyg-ı Mısrî'yi Basra'ya nefyetmişti (sürmüştü)...*

Filvaki Usul-i dinden olan ahkâm hakkında söz söylemek, münâzara etmek câizdir. Ancak muhatap, anlamadan âciz olur ise, dalâlete düşmemek için "İnsanlara anlıyacağı şeyleri söyleyin" kavline uyularak bâzı hususâtı bildirmemek câiz olur.

5- İMSAK: Nassları zâhir olmayan mânalarına sarfetmekten, nususta aklı veya zevki hakem kılmak suretiyle tasarruf eylemekten kısas-ı te'vîl'den çekinmektir.

6- KEFF (SAKINMAK): Kalbin fesâdına sebep olmamak için ta'mîki (derinleştirilmesi, dalınması) memnu olan umûru kalben de tefekkür etmemektir.

7- EHL-İ MARİFETİ TESLÎM: "Âli mebhaslar (yüce meseleler) Nebiyy-i Zişân(aleyhissalâtu vesselâm)'a ve Ashâb-ı güzîn (radıyallahu anhüm ecmaîn)'ine hafî (gizli) değildir. Şu kadar ki, bu bahislerle uğraşmak muzur olduğu için menolunmuştur" demektir".

İsmail Hakkı İzmirli, Selefiye nazariyelerini şu şekilde hülâsa eder:

"1- Nazar-ı aklî (aklî muhâkeme), mesnûn olmak şartıyla me'murun bih-

tir[51]*: Ayât-ı Mahlûka-i ilâhiyye demek olan edilleye, masnuât ve meknunâta (gaybî umûr) nazar, Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in haber verdiği ilmi muktazi olan nazar-ı sünnete muvafıktır, evâmir-i şerriyyedendir.*

Ehl-i enzar olan mütekellimîn ve felâsife indinde alelıtlak nazara itimad olunur.

Mücerret ilmi muktezî nazar, nasıl olur ise olsun, edilleye nazar mütekellimîn ve felâsife tarîkleridir. Selefiyenin nazarı ehas (daha hususî), ehl-i enzâr'ın (akılla hareket edenlerin) nazarı eamdır. Selefiyece nusûsu takrir eden, nusûsun mehâsinini izah eden, nuşûsu tefsîr eden nusûsun delâleti cihetini bildiren, ispat tarîkını kolaylaştıran nazarlar mesnundur. Te'vîle veya redde müeddi olan (ulaşan), ilâhî sıfat ve fiillerin ta'tilini (ibtalini) mutazammın olan (gerektiren) nazarlar mesnûn değildir. Ehl-i enzârın kabul ettikleri nazarlarda mesnun olmayan bu gibi nazarlar da vardır.

2- Ancak edille-i Şer'iyye matluptur: Cenâb-ı Hakk'ın mahbubu, marzisi (istediği şey) maksûdu uğrundaki irâde, Resul-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'ın getirdiği irâde taleb olunur. Ancak Cenâb-ı Hakk'a ibâdeti irâde maksud olur.

İrâdenin medârı ancak bir tek olan Allah'a ibâdeti, meşru vechile ibadeti dilemek üzeredir.

Mutasavvife alelıtlak irâdeyi iltizam etmekle selefiyyeden ayrılmış olur. Buna mebni muttasavvifa tarîkinde mesnun olmayan irâde, ibâdât-ı bida'iyye (bid'at olan ibâdetler) bulunur. Nitekim mütekellimîn tarîkinde itikâdât-ı bida'iyye (bid'at itikadlar) bulunur.

3- Nusus'ta vârid olan Esma-i Hüsna sıfat-ı celîle-i sübhâniyye nusûsta olduğu gibi şân-ı Bâri'ye layık bir surette ispat olunduğu gibi alâ vechi't-tafsîl (teferruatlı olarak) ispat olunur. Şân-ı Bâri'ye layık olmıyan teşbîh ve temsîl icmâlen nefy olunur. Sıfât-ı ilâhiyye mahlûkun sıfatına benzemez, keyfiyeti tâyin olunmaz. İlahî sıfatlarda te'vîl de olunmaz, tahrîf de. Hayat, ilim, kudret, irâde, semi, basar, kelam nasıl zâtî sıfatlardan ise "vech, yed, ayn" da zâtî sıfatlardandır. Halkı ihya, imâte, terzîk, avf, ukubet nasıl meşiyyet ve kudretin taalluk ettiği fiilî sıfatlardan ise, istiva, nüzûl, muhyî de öylece fiilî

51) Bu bahsin anlaşılması için, lügat olarak *bakmak* mânasına gelen *nazar* kelimesinin burada *aklî muhâkeme* manasına geldiği bilinmelidir. Keza mesnûn da sünnete uygun demektir.

sıfatlardandır. Her iki nevi sıfat, zâtî ve fiilî sıfatlar Allah ile kâimdir. Allah dâim mütekellim, dâim fâildir.

Eş'ariyye meşiyyet ve kudrete talluk eden fiilî sıfatları, Cühemiyye ve Mu'tezile her iki nevi sıfatı inkâr ederler, Allah ile kâim olduğunu kabul etmezler. Mutezile esmayı ispat ettiği halde, hâlis Cühemiyye onu da inkâr eder.

Esmâ-i ilâhiyyenin tevkîfî (vahiyle bildirilmiş) olup olmaması muhtelefun fîh'tir (ihtilaflı). Tevkifî taraftarlarınca, şer'î naslarda vârid olmayan esma, Cenâb-ı Hakk'a ispât olunmaz, diğerlerince naksı îhâm etmiyen (noksanlık vehmine düşürmeyen) bir mânaya adelâlet eden esma ispat olunur.

Cühemmiye, Cenâb-ı Hakk'ı, ancak selbî sıfatlarla tavsıf eder. Bunun mahzuru pek büyüktür. Çünkü mâdum da selbî sıfat ile tavsîf oluna geldiğinden Cenâb-ı Hakk ile mâdum arasında bir fark kalmaz.

Esma ve sıfat-ı ilâhiyye (ilâhi isim ve sıfatlar) mahlûkun esma ve sıfatına hiçbir vechile müşâbih ve mümâsil olmayıp zât-ı Bâri'ye lâyıkı vechile ispat olunur. Zatın keyfiyyeti mâlum olmadığı gibi sıfatın keyfiyeti de mâlum değildir. Keyfiyetten sual Bid'attir. "Allah'ın ilim, kuvvet, rahmet, kelam, muhabbet, rıza, istivâsı yoktur" diyen Muattıla'dan, "İlmi benim ilmim gibidir, kuvveti de benim kuvvetim gibidir... ilâahir" diyen müşebbihe'dendir. Bu sıfatları mahlûka mümâsil sıfat kılan Mümessile'dendir.

"Hülâsa ispat, tekyîf ve temsîlsiz, tenzîh tahrîf ve tatîlsiz olur."

4- Nususun (nassların) zâhiri, Cenâb-ı Bâri'ye layık olan mâna maksuttur. Nusus mücerret rey ve nazarla te'vîl olunmaz.

"Mütekellimîn indinde nusus rey ve nazar ile te'vîl olunur.

"Muttasavvıfa indinde zâhir nusûs ile bâtın nusûs maksuttur.

"Bâtıniyye indinde olacak bâtın nusûsu maksuttur.

"5- Vücûdu Bâri hususunda edille-i Kur'an umdedir. Hudûs (eşyanın sonradan olması) delili, hikmet delili gibi.."

"Hikmet delili, iki aslı muhtevîdir:

1- Bütün mevcudat vücûd-u insana muvaffıktır, 2- Bu muvâfakat bizzarure bir fâil-i kâsıd tarafından bilittifak (tesadüfen) değil, bilkasd sâdırdır. Azayı beden hayata eşcâr ve hayvan da muhîtine uygundur.

"*Hudûs delili de iki aslı mutazammındır:* 1) Bu mevcudat ihtira olunmuş-

tur (yaratılmıştır), hâdistir (sonradan olandır) 2) Her bir hâdise'ye bir muhdis (yapan), ihtira olunan her şeye ihtira edici lâzımdır.

"Hülâsa eşyâdaki bu intizam ve tevâfuk hakîm ve habîr olan bir Zât-ı Ecel A'lâ'ya delalet eder. Şu muhtereât'ın (yapılmışların) da bir hâlıkı, bir muhteri'i vardır. Bu da bizzarûre mâlumdur.

"Kur'an-ı Mübîn delîli hem yakînîdir, hemde mukaddimât-ı kalîleye mebnîdir. Netâyici de bittabi daha yakindir."

Selefiyye mezhebi müstakil ve müttehid bir mezheptir. Ancak icmal ve tafsîl itibâriyle iki neve ayrılabilir. *Mütekaddimîn-i selefiyye* icmâl ile iktifa ettikleri halde *müteahhirîn-i selefiyye* tafsîle itina etmişlerdir.

Selefiye mezhebi üzere marûf olan eser, *İmam-ı Hümâm Ebu Hanîfe*'nin Fıkh-ı Ekber'idir. Tafsîle itina edenlerin başında *Şeyhülislam Ibnu Teymiyye* bulunuyor.

Selefiyye'nin hepsi ehl-i Sünnet-i hassadır, *kudemâ-yı Hanefiyye* selefiyyedir. *Kudemâ-yı Mâlikiyye* ve *Şâfi'iyye* de selefiyyedir. *Hanâbile*'nin çoğu selefiyyedir. Eime-i metbû'în tamamiyle selefiye'dir. *İmam Ahmet* mütekellimînin vazettiği edille ile ehl-i bid'atı reddetmeyi kerîh görürdü. Bu hususta pek ziyâde mübâlağa ederdi. *Cumhur-ı Hanâbile* bu yola sülük ettiler. *Eş'ariyye* ve *Mâturidiyye* gibi ilmi kelam ile mutevağğil olmadılar. Ehl-i bid'at-ı akval-i selef, Kitap ve Sünnet ile redder oldular.

Selefiyye mezhebinin daimi hayatı vardır. Her asırda ehl-i İslâmdan mümtaz bir sınıf, enfa-i ulum ile ulûm-i fıkhiyye ve ilmi tevhîd ve Hadîs ile iktifa edip nızâı mucib ve halli müşkil olan mesâil-i nazariyyeye rağbet eylemez. *Mezâil-i âliyeyi,* nusûsu şerriyenin beyânı vechiyle şerk ve şüpheden âri olarak kabul eder. Selefiyyenin mesâili vechen minel-vücûh değişmez. Yalnız vesâil demek olan delâil teceddüd edebilir.

"Felsefe-i cedîde, ulûm-ı asriyye selefiyye'nin usul ve mesâiline hâiz-i te'sîr olmaz. Selefiyye mezhebi gıda, mütekellimin'in mezhebi devâ menzilesindendir."

Muğalatıcıların samimiyetsizliğini göstermek için son olarak şu noktaya dikkat çekmek istiyoruz: Görüldüğü üzere, selefiyye mezhebi, itikadî ve gaybi meselelerin izahında bir tarz bir nokta-i nazar, hususî bir felsefe olduğu halde günümüzün selefiye iddiacıları, amelî meselelerde selefiyecilik yapmaktadırlar.

SÜNNETİN SOSYOLOJİK TAHLÎLİ

KÜLTÜR-İSLÂM:

Günümüzde, Batı'dan gelerek müslümanların dillerine giren bazı mefhumlar vardır ki, yerli kültürde İslâmî karşılıklarını bulmak bile zor ve hattâ imkansızdır. Medenî, gayr-ı medenî tabirleri gibi. Bu mefhumların İslâmî ıstılahta muadilini bulmak mümkün değildir.

Kültür kelimesini de tam olarak karşılayan bir tâbire rastlıyamayız. Sözgelimi, dilimizde kültürün karşılığı olarak *hars* kelimesi, lügat açısından gerçekten *ekim, ziraat* mânasını taşımakta ise de, târih boyu *beşerî müktesebât, bilgi, mârifet* mânalarına hiç kullanılmamıştır. Bizzat Kur'an-ı Kerîm'de birçok defa geçen bu kelime hep "*ekim*", "*tarla*" mânasına gelmiştir. Kültür mânasındaki kullanış hem yenidir ve hem de muhtemelen sâdece Türkçe'de mevcuttur ve ilk defa olarak da *Ziya Gökalp* tarafından kullanılmıştır. Araplar bugünkü kültür mefhumunu "*sekâfe*" kelimesiyle karşılarlar ve aslında bu kullanış da yenidir. Söz gelimi, zamanımızda tanzîm edilen el-Müncid adlı lügatte sekâfe kelimesine "*ilimler, fenler ve edebiyatta hâkimiyet*" diye kültür mânâsı da verilirken, hicrî yedinci asırda (v. 711) yaşamış olan *İbnu Manzûr*'un "Lisânu'l-Arab adlı lügatinde "*hazâkat, anlayış, sür'atli fehim*" mânâsında açıklanmıştır. Hadîslerde kelimenin bu mânâda kullanıldığı görülür. Meselâ, *Hz. Aişe*, hicretle alâkalı rivâyette kardeşi *Abdullah*'ı tasvîr ederken "*O, genç, anlayışlı ve sakîf bir oğlandı*" der. *İbnu Hacer*, kelimeyi *hâzık* diye açıklar. Kelime en-Nihâye'de de: "*Kendisine muhtaç olunan şeyde kesin mârifet sâhibi olan*" diye açıklanır.

Kültür kelimesinin Arab dilinde bugünkü karşılığı olan sekâfe kelimesi târihen bu mânâda kullanılmamış ise de, belli bir ölçüde kültürlü mânâsına kâtib kelimesinin kullanıldığı söylenebilir. Nitekim ümmî kelimesini inceleyince, bunun mukaabili olarak kâtib kelimesinin bizzat hadîslerde kullanılmış olduğunu görürüz.

Bir Arab müellifinin açıklamasına bakılırsa, edeb kelimesi de Arabların *"medenî terakkîsine"* tâbi olarak mânâ ve kullanışında istihâle geçirerek zamanımızda tam *"kültür"* mânâsını kazanmıştır. Açıklamaya göre:

1- Câhiliye devrinde âdib halk için yemek dâveti çıkaran kimsedir ve *me'-dübe,* ziyâfet yemeği demektir.

2- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîslerinde terbiye etmek tehzîb, ahlâkı güzelleştirmek mânâsına kullanılmıştır.

3- Emeviler devrinde edeb, ilim mânâsını kazanır ve muallim mânâsında *müeddib* kelimesi kullanılır.

4- Abbâsîler zamanında kelimeye nazm, nesir nev'inden her çeşit (ahlâkî, siyâsî, sözler, nasîhatlar, ata sözleri vs.) edebî sözler mânâsı kazandırılır.

5- Bugün (Fransızca literature kelimesinin karşılığı olarak) *edebiyât* mânâsında kullanılarak mevzûsu, üslûbu ne olursa olsun bir dilde yazılan her şey, akıl ve şuurun ortaya koyduğu her şey mânâsına kullanılmaktadır.

SÜNNET: Üzerinde durduğumuz kültür kelimesini, İslâm'da en ziyde karşılayan tâbirin *"sünnet"* ve sünnet mefhumunu ifade eden diğer tâbirler olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple sünnet kelimesi üzerine biraz açıklama yapacağız.

Sünnet, lügat açısından *"yol"* mânâsına gelir, iyi ve kötü her ikisi için de kullanılır. Istılah olarak, Kur'ân'dan sonra dinin ikinci kaynağına denir.

İslâm cemaatini diğer cemaatlerden ayıran husûs, sâdece imân değildir. İmân temel ve vaz geçilmez şart olmakla berâber bunu tamamlayan ve birnevi imânın hârici tezâhürlerinden olan davranışlar vardır. Bunlara sünnet denir. Sünnet, umûmiyetle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından yapılmış olan ameller, söylenen sözlerdir. Ancak, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le doğrudan ilgisi olmamakla beraber, ilk devir müslümanları

tarafından benimsenmiş olan bir kısım amellere ve sözlere de sünnet denmiştir. Kelimenin böyle şümullü bir mânâ taşıması sebebiyle iltibasları önlemek makasadıyla âlimler ayırt edici tâbirler kullanırlar: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den vâki olan söz ve amellere merfû sünnet, Sahâbe'den vâki olan söz ve amellere *mevkûf sünnet,* Tâbiîn ve Etbauttâbiîn'den vâki olan söz ve amellere de *maktû sünnet* denir. Bu açıdan, söz gelimi, Hz. Ömer zamanında hicrî takvimin vaz'ı, devlet divanlarının tutulması, ümmetin bir kıraate sevki gibi hususlar hep *"sünnet"* tâbiriyle ifâde edilir. Hülâsa sünnet, geniş mânâsıyla ilk devir (selef) müslümanlarınca benimsenerek dine kazandırılan ameller, değerler, eşkaller mânâsına gelmektedir.

Sünnet, her hal ü kârda insanlarca yapılacak, yapılırken pek çok tarz ve şekilde yapılma imkân ve ihtimâli olan davranışlara tek bir şekil vererek cemaati teşkil eden ferdler arasında birlik sağlar. Misâl olarak yemek yemeyi ele alalım. Her insanın başvuracağı bu fiil, bir gündeki öyün sayısı, her öyündeki çeşit ve miktar, yemekte oturuş tarzı, çiğ, pişmiş, yanık, sıcak, soğukyemek, yenmemesi gereken şeyler, sağ veya sol elle yemek gibi pek çok mes'elelerde çeşitli tarzlar hatıra gelebilir. Sünnet bu mes'elelerin her birinde pek çok ihtimallerden bir tanesini tavsiye eder. Böylece aynı sünnete uyan ferdler cemiyette birlik içerisinde olurlar.

Sünnetin sağladığı birlik âdâb-ı muâşeret, kıyâfet, ahlâk kaideleri gibi hususlarda daha çok ehemmiyet taşır. Şu halde cemiyetteki müşterek değerler manzumesi manasında kullanılan *"kültür"* kelimesini İslâm'da büyük ölçüde *"sünnet"* kelimesi karşılar. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in

فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِى فَلَيْسَ مِنِّى

"Benim sünnetimi beğenmeyen benden değildir" veya:

فَمَنْ لَمْ يَعْمَلْ بِسُنَّتِى فَلَيْسَ مِنِّى

"Benim sünnetimle amel etmeyen benden değildir" gibi sözlerindeki sünnet kelimesi bu manada kullanılmıştır. Mâna şöyledir: *"İslâm ümmetinin gittiği yoldan gitmeyen, onun dinini beğenmeyen, ona zıd düşen bir yolu benimseyen bizden değildir."*

Şârihler de hadîsi böyle anlarlar ve herhangi bir te'vîl ve mâzeretle sünneti terkedenin dinden çıkmayacağını, fakat sünnetin zıddı olan amelin üstün ol-

duğuna inanarak sünneti terkederse bunun bir nevi küfür olacağını belirtirler. Zira böyle bir inanç en azından içtimâî birliği bozmaya müncer olacaktır. Hattâ farzın karşılığı olan *"sünnet"*in bu cihetten ehemmiyetini teyid eden ve ümmeti "sünnet" etrafında, ısrarla kenetlenmeye teşvik eden rivâyetler mevcuttur:

أنَّ اَوَّلَ ذِهَابِ الدِّينِ تَرْكُ السُّنَّةِ يَذْهَبُ الدِّينُ سُنَّةً سُنَّةً كَمَا يَذْهَبُ الْحَبْلُ قُوَّةً قُوَّةً

"Dinin elden gidişi sünnetin terkiyle başlar. Bir halat iplik iplik ortadan kalktığı gibi, din de sünnetlerin birer birer terkiyle ortadan kalkar".

Nitekim bir cemiyet, millî değerlerini birer birer terkedecek olsa, kendisine, diğer cemiyetlerden ayrı müstakil millî şahsiyet veren şeylerden geriye ne kalır?

Şu halde hadîslerde geçen *"sünnet"* ve *"din"* tâbirleri çoğu kere *"kültür"* ve *"medeniyet"* manalarında kullanılmıştır. Sünneti terk, belli bir ölçüde *"İslâm kültürünü terk"* dinden çıkma da *"İslâm medeniyetinde çıkma"* manasına gelmektedir.

Bizden Olan-Bizden Olmayan: Hadîslerde tefrîk ifade eden mühim tâbirlerden biri budur. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu tâbiri *"kâfirler ve müşrikler"* hakkında kullanmış değildir. Onların *"bizden"* olmadığı zâten bilinen açık bir husustur. Bu tehdîdi, daha çok İslâmî yaşayış ve telâkkinin nihâî hududlarını göstermek, bu hududları taşma noktasında bulunan tehlikeli sınırları belirtmek için kullanmıştır.

Bir başka ifade ile, İslâm cemaatinin husûsiyetini teşkîl eden, onun başka cemaatlerden temyîz ve tefrîkini sağlayacak olan hârici tezâhürler mevzûunda bu tâbir kullanılmıştır. Bu tâbirle, beşer kültüründe yer eden ümmetî değerler'in veya ümmet fertleri arasında imânî birliği takviye edip sağlamlaştıracak bir kısım müşterek değerlerin muhâfazası düşünülmüştür.

Bu hususun anlaşılması için şu hâdisleri dikkatle okuyalım.

"Bizim dışımızdakilere benzeyenler yahûdilere, hıristiyanlara benzeyenler bizden değildir..."

"Yağma yapan veya soyan veya soyguna tevessül eden bizden değildir".

"Erkeklerden kadınlara benzeyenler, kadınlardan erkeklere benzeyenler bizden değildir".

"Uğursuzluğa inanan, (müracaatı üzerine) kendisi için uğursuzluk çıkarılan, kehânete inanan, kendisine kehânette bulunulan (kâhine baş vuran); sihir yapan, sihir yaptıran bizden değildir."

"İnsanları iğdiş eden, kendisini iğdiş ettiren bizden değildir..."

"Asabiyete (kavmiyetçiliğe) çağıran, bu yolda savaşan, ölen bizden değildir."

"Musîbete uğrayınca bağırıp çağıran, saçını başını yolan, elbisesini yırtan bizden değildir".

"Bizden başkasının sünneti ile amel eden bizden değildir".

"Mâtem için suratını döven, üstünü, başını yırtan, câhiliye çığlığıyla çığlık atan bizden değildir".

"Küçüklerimize merhamet, büyüklerimize hürmet etmeyen emr-i bil-marûf ve nehy-i ani'l-münker'de bulunmayan bizden değildir" vs.

Bu çeşit hadîsleri, hüküm açısından değerlendiren âlimler maksadın bu yasakları işleyenleri tekfir etmek olmayıp, nehyi takviye etmek olduğunu belirtirler. Bunların haramlığı reddedilmeyip, yapılmasının cevâzına kesinlikle hükmedilmediği müddetçe fâili tekfir edilmez.

Korunması gereken "*Ümmetî kültür*" değerleri, her seferinde "*benden değil*" veya "*bizden değil*" gibi tâbirlerle ifâde edilmez. Allah'ın "*lânet*"ine, "*gadab*"ına nisbet etmek "*şeytan*"a nisbet etmek, "*eski milletler*"e nisbet etmek, "*yabancı milletler*"e nisbet etmek gibi çeşitli üslublara da yer verilmiştir. Hadîslerde bol miktarda örnekleri olan bu hususa birer örnek kaydedip geçeceğiz.

"Peruk (takma saç) takma işini yapana da, peruk taktırana da Allah lânet etsin."

"Sağ elinizle yiyin, sağ elinizle için, sağ elinizle alın, sağ elinizle verin, zira sol eliyle yiyen, sol eliyle içen, sol eliyle alıp sol eliyle veren şeytandır."

"Sizden önce gelip geçenlerden bir adam, hoşuna giden bir elbise giymiş ve gurura kapılmıştı. Allah onu yerin dibine batırdı. Kıyâmete kadar orada sarsılarak azab çekecek.

"Kim bir yabancı millete benzerse, o, onlardandır" veya **"Bizden başkasına benzeyen bizden değildir".**

Hadîste gelen bu beyanlardan çıkarılacak netice şudur: İmândan çıkarıp küfre götüren her şey bizi medeniyetten çıkarmakta, sünnetin terkine veya sünnete muhâlefete götüren her şey *"ümmetî kültür"*'den koparmaktadır.

BİD'AT:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîslerindeki *"kültür"* mefhumunu daha mükemmel, daha bütün bir şekilde kavramamıza yardım edecek mühim tâbirlerden biri de "bid'at" kelimesidir.

Bid'at lügatte *"daha önce bir örneğine rastlanmaksızın yapılan -iyi veya kötü- her yeni şey"* manasına gelmektedir. Din kemâlini bulduktan sonra, (onu uzak veya yakından ilgilendirmek üzere) vazedilen (konan) her bir yeni şeye şer'i örfde bid'at denmektedir. İslâm âlimlerinin, ilgili bahislerde, *"bid'at"*'a verdikleri -hadîslerin tedvini (yani kitap hâline konulması), tefsir, kelâm vs. ilimlerin tedvîni, eski Yunan hikemiyatından tercümeler, kelâmî mezheplerin çıkışı, batıl fikirleri çürütücü kitapların te'lifi, ribât ve medreselerin inşası gibi örneklere bakınca, bu tâbirle, ister cemiyetin tabiî gelişmesinin sonucu bir ihtiyâca mebnî olarak, isterse taklid ve teşebbüh yoluyla zaruret olmaksızın cemiyette zuhur eden her şeyin ifade edildiği görülür. Bu bir fikir, bir müessese, bir davranış şekli veya bir teknik, bir eşya olabilir, yani, ortaya çıkan her yeni şey. *Nevevî*'nin tarifiyle, dinî açıdan bid'at: *"Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde bulunmayan bir şeyin bilâhare ihdâsı, ortaya konmasıdır"*. Bir başka ifadeyle, ümmetin kültür hamûlesine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sonra girmiş bulunan iyi veya kötü her çeşit müktesebâtdır.

Anlaşıldığı üzere, şe'ninde terakkî bulunan içtimâî heyet için bu umumî manada bid'at kaçınılmaz bir durumdur.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den vârid olan:

مَنْ اَحْدَثَ فِي اَمْرِنَا هَذَا مَالَيْسَ مِنْهُ فَهُوَرَدٌّ

"Bu dinde olmayan bir şeyi ihdâs eden kimse bilsin ki o, merdûddur."

مَنْ عَمِلَ عَمَلاً لَيْسَ عَلَيْهِ اَمْرُنَا فَهُوَرَدٌّ

"Kim dinimize muvâfık düşmeyen bir amelde bulunursa bilsin ki, o merdûddur."

اَلا وَاِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْاُمُورِ فَاِنَّ شَرَّ الْاُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا وَكُلُّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَةٌ

"Sonradan çıkan şeylerden kaçının, zira, en fena şey sonradan çıkan şeydir, her sonradan çıkan şey, bid'attir, her bid'at ise dalâlettir" gibi muhtelif hadîsler, herhangi bir kayda yer vermeksizin *"bid'at"*ı alelıtlak reddeder. Ancak, bu babta gelen başka ifâdeleri de göz önüne alan İslâm âlimleri, onu, *"iyi"* ve *"kötü"* olmak üzere ikiye ayırmıştır.

Bazıları ise, yine aynı neticeye ulaşmakla birlikte, daha da teferruâta inerek *bid'atı, "vâcib, mendûb, haram, mekrûh ve mübah"* olmak üzere beşe ayırmıştır[52]. *İmâm Şâfiî, "dalâlet"* olarak ifâde ettiği kötü bid'ayı: *"Kitap, sünnet, eser veya icmâya muhâlif olarak ihdâs edilen şey"* olarak, kötü olmayan bid'ayı da bu sayılanlardan herhangi birine muhâlif olmaksızın sonradan ihdas edilen hayırlı şey olarak açıklar. İbnu Hacer, şeriatçe, müstahsen addedilen bir sınıfa sokulabilen her bid'anın *"iyi"*, kabih addedilen bir sınıfa sokulabilen her bid'anın *"kötü"*, bunlar dışında kalanların da *"mübah"* olacaklarını belirtir.

Aslında bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîslerinde faydalı ve hayırlı bid'aların ihdasına teşvik buluruz. Nitekim sahîh bir rivâyette O (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurur:

"İslâm'da kim güzel bir çığır (sünnet) açarsa ona, bu amelinin ecri ile, kendisinden başka onunla amel eden diğerlerinin ecri de -onlarınkine herhangi bir noksanlık gelmeksizin- aynen verilir. Hz. Ömer Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde kısmen münferid, kısmen cemaat halinde kılınan terâvih namazı-

---

52) *İbnu Hacer*, Fethu'l-Bârî'de aynen şöyle der: *"Vâcibe misal nahivle meşgûliyettir, zira Allah ve Resûlunun sözleri onunla anlaşılır. Zira şeriatın hıfzı vâcibdir, bu iş ise o suretle hâsıl olur; böylece o meşguliyet bir vâcibin mukaddimesi olmuş olur. Garîb (anlaşılması zor) kelimelerin şerhi, usûl-i fıkhın tedvîni, sahîh ve zayıf hadîslerin temyîzine tevessül dahi bu guruba girer. Harama misal: Sünnete muhâlif olan Kaderiye, Mürcie ve Müşebbihe'nin tanzîm ettiği kitaplardır. Mendûba misal: Hz. Peygamber devrinde bizzat yapılmamış olan iyi işler: Terâvihin topluca kılınması, medrese ve rıbatların inşâsı, güzel olan tasavvuf hakkında söylenenler, Allah'ın rızâsını gözeterek akdedilen münâzara meclisleri vs. Mubah bid'ata misal: Sabah ve ikindi namazlarının peşi sıra yapılan musâfaha, yeme ve içmede, giyecek ve meskende genişlik ve bolluğa yer vermek. Mekrûha gelince: Yukarıda söylenenler bâzan mekrûh ve evvelkinin hilâfı olur".*

nın tamamının cemaat halinde kılınmasını emreder ve öyle yapılmaya başlandığını görünce: "Bu ne güzel bid'attır" der.

Şu halde, hülâsa etmek gerekirse bir bid'at, ya dine muvâfık ve bir ihtiyâcı karşılayan bir şeydir ki, bu *bid'at-ı hasene* adı altında tahsîn edilmiştir (güzel bulunmuştur); veya bir ihtiyacı karşılamayan, daha önce zaten mevcut bir şeyi kaldırarak yerine geçecek olan -bir başka kültürden alınma, yahut beşerî hevâya uyularak, yokdan ihdâs edilme- bir şeydir. *Bid'at-ı seyyie* denen bu ikinci kısım, bütün müslümanların müşterek kültürleri yani onların birlik ve vahdet vesileleri olan "*sünnet*"e ters düştüğü için merdûddur. Bu çeşit bid'atler yani yabancı kültürlere ait unsurlarla ferdî hevâdan kaynaklanan unsurlar müstakillik esasına müstenid ümmet şahsiyetini haleldar edeceği için hiç bir müsamaha tanınmaksızın şiddetle reddedilmiştir. Böylesi bir bid'atın alınması, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından, "*mevcut bir sünnetin atılması*" olarak değerlendirilmiştir: "*Yeni bir bid'at ihdas eden her kavm onun bir mislini Sünnet'ten kaldırıyor demektir.*"

Ümmetin hârice karşı dahilî vahdetinin korunması için bu çeşit bid'atın şiddetle yasaklanması, "*sünnet*"in, bir başka ifadeyle "*ümmetî kültür*"ün korunması için ağır müeyyide konması gerekmektedir. Bu sebeple, sünneti terkedenler, bid'at ihdas edenler hakkında bir mü'min için en değerli varlık olan "*imân*"ın selbi gibi tehdîdler ifade edilmiştir. *Nevevî, İbnu Hacer* gibi âlimler her çeşit bid'atın reddini ifade eden **"Her bid'at delâlettir"**, **"Bu dinde olmayan bir şeyi ihdas eden kimse bilsin ki, o, merdûddur"** gibi hadîsleri "*İslâm'ın öğrenilmesi ve icra edilmesi gereken mühim ve küllî kaidelerinden biri* " olarak tavsif etmişler, ehemmiyetlerine dikkat çekmişlerdir.

Bid'at-ı Seyyie'nin Modern Karşılığı: *Kültürel Tezad:* Yukarıdaki açıklamalardan şu husus vâzıh olarak anlaşılmış olmalıdır: Müslümanın hayatında bid'at-ı seyyie, Batılı sosyologlarca medeniyetin yaşı için ölçü, yıkıma gidişin alâmet ve habercisi (symptome) kabûl edilen kültürel tezadlar'ı temsil eder. Ümmetin ihtilâfını rahmet kabul eden hadîsle, mürtede (dinden çıkan) hayat hakkı tanımayan fıkıh kaidesinin bu noktada iyi değerlendirilmesi lazımdır. İslâm'ın temel esasları tarafından çizilen çerçeve (medenî hudud) içerisinde kaldığı müddetçe yapılacak fikrî münâkaşalar (ihtilâf), medeniyetin gelişmesini, yenilenmesini, değişen hayat şartlarına -esâsat ve İslâmî sıbga (boya) değiştirilmeden, medenî şahsiyet bozulmadan- adaptesini sağlıyacaktır. Bu sebeple

bu, *"rahmet"* olarak tavsîf edilerek tahsîn edilmiştir. Bu çerçevenin dışına çıkılması ise, bünyenin çatlaması, temelin oynamasıdır. Buna müsâmaha edilmesi bu çatlağın büyüyerek tehdîdkâr vaziyet almasına, yıkıma götürecek şartların hazırlanmasına seyirci kalmak demektir. Halbuki, hikmeten kabul edilen umumî bir kaideye göre, hiç bir hayatî organizma kendi ölümüne seyirci kalmaz. Muhafaza-i hayat ve ibka-i vücut her bir organizmanın temel insiyaklarından (iç güdü) biridir. İşte bu sebepledir ki, İslâm hey'et-i içtimaiyesi de varlığının ibkası için, kültürel bünyesinde bir çatlama telâkki ettiği -ve ilmen de öyle olduğu görülmüş olan- bid'at-ı seyyie'yi şiddetle takbîh etmiş, müsâmaha edilmemesini kesinlikle emretmiş, tedâvi ve tâmir kabul etmiyecek dereceye gelmiş olan *"mürted"*'e de hayat hakkı tanımamıştır. Tıpkı kangren olan bir uzvun kesilip atılması gibi.

Her çeşit yabancı kültür mensuplarının varlığına ve kültürleri çerçevesinde tam bir hürriyetle yaşamalarına müsâmaha gösteren, İslâm'ın, kendi bünyesinden kopmuş olan mürtede hakk-ı hayat tanımaması tamamen içtimâi bünyeyi korumaya mâtuf bir tedbirdir. Aksini düşünmek, cemiyetin, kendi ölümüne seyirci kalması demek olacaktır. Bu mevzûyu en açık şekilde 1968-1980 yılları arasında yurdumuzu kasıp kavurmuş, devletimizi ciddî bir şekilde tehdîd etmiş bulunan anarşi gerçeği isbat etmiştir. Bu hadîseyi, temel kültürel değerlerin tahribine seyirci kalmanın, zamanında tedbir almamanın bir sonucu olarak izah etmeyen her çeşit izah gerçekten uzaktır, aldatmacadır, ilmî değildir.

ÖRF:

Sünnette olmamakla birlikte, beşer kültüründe mevcut olan bir kısım değerler karşısında İslâm'ın tutumunu belirtmemiz gerekmektedir. Böylesi değerler Kur'ân veya Sünnet'te mevcut olana muhâlif düşerse merdûddur, değilse makbûldur. Bu makbûl kısım örf adı altında istihsan edilmiştir ve fıkıhta şer'î delillerden biri sayılmıştır.

Tabirin fıkhî yönü, muhakkak ki, mevzumuzun dışında kalır. Ancak *"akılların şehâdetiyle iştihâr edip, tab'an kabul edilen herhangi müstahsen şey"* olarak tarif edilen örf, bir yönüyle mevzumuzu yakından ilgilendirir. Kur'ân-ı Kerîm mükerrer âyetlerinde: **"Biz atalarımızdan devraldığımız yol üzereyiz, bunu terketmeyiz"** mealindeki itirazları şiddetle takbîh edip reddederken mâ-

rûf'a yâni *"aklen veya şer'an müstahsen olan ve akl-ı selîm ashâbı indinde münker olmayan şey"*'e uymayı tekrarla emretmiştir.

Örf'ün bütün cemaate şâmil olan *örf-i âm* kısmından başka bilhassa muayyen bir mahalle mahsûs olan örf-i has kısmı sosyoloji açısından ehemmiyet taşır. Zira, böylece İslâmiyet mahallî örfleri kabul etmekle sünnetî kültür'le müştereklik kazanmış, *"ümmetî cemaat"*'in daha tâli kültürel gruplar teşkîl etmesini tecvîz etmiş olmaktadır. Daha önce belirttiğimiz üzere, beşeriyetin terakkîsi için, günümüzde ilmî çevreler tarafından *"zarûrî"* olduğu ifade edilen farklı kültürlerin varlığı mes'elesinde Kur'ân-ı Kerîm'in daha mühim bir diğer âyeti şudur.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ

"Ey insanlar, doğrusu, biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sonra da sizi milletler ve kabîleler hâline koyduk, tâ ki, birbirinizi tanıyasınız. Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır." (Hucurât 13).

Âyette geçen ve **birbirinizi tanıyasınız"** diye tercüme ettiğimiz *"teârüf"* kelimesi *a.r.f.* kökündendir ve bu kök, yükseklik *(urf)* manası da taşımaktadır. Binâenaleyh bu mana açısından âyet: **"Karşılıklı terakkî edip yükselme kaydetmeniz için sizi milletler ve kabîleler hâline koyduk"** manasına da gelir ki, bu tevcih günümüz etnologlarına ziyâdesiyle uygun gelir.

İnsanlardaki renk ve dil farklılıklarının, Kur'ân-ı Kerîm'de *"Allah'ı tanıtan âyetler"* meyânında zikredilerek nazara verilmesi de, beşer cemiyeti veya İslâm ümmeti içerisinde farklı kültür gruplarının mevcudiyetinin bizzat Yaratıcı tarafından irâde edildiğini, bunların -Batılılarca, yakın zamana kadar ittifakla, şimdi ise sâdece bir kısmı tarafından arzu edilmiş bulunduğu üzere- şu veya bu mülâhazalarla istiskal, red veya ilga edilme cihetine gidilmesinin insanlığın hayrına olmayacağını gösterir. İngiliz tarihçilerinden *Macaulay*, "Tarih Üzerine Deneme" (Essay on History) adlı kitabında, Eski Yunan ve Roma'nın asıl yıkılış sebebini kendilerini çok beğenmelerinden neş'et eden kapalılık'a bağlar: *"Öyle geliyor ki, Yunanlılar ve Romalılar sadece kendilerinden hoşlanıyorlardı. Bu durumdan onlardaki görüş darlığı ortaya çıktı. Bir başka deyişle, onların zekâları sadece kendi cevherlerinden gıdalarını alıyordu. Böylece onlar, kendilerini tereddîye (bozulmaya) ve kısırlığa mahkûm etmiş ol-*

dular. Sezarlar'ın kesif istibdâdları, her çeşit millî husûsiyetleri tedricen ortadan kaldırmak ve imparatorluğun en uzak vilâyetlerini bile tamamen kendinde eritmek suretiyle fenâlığı iyice arttırdı..." Strauss da, bir cemiyeti inkişâftan ve varlığını tam olarak ortaya koymaktan alıkoyan tek şanssızlığın *"yalnızlık"* olduğunu ifade eder.

KÜLTÜRDE FERDİYET:

Az ilerde kaydedeceğimiz üzere yabancılarda görülen ilim ve tekniğin iktibas edileceğinden bahsederken kültür iktibasıyla iltibas edilmemesi gereğine hususen dikkat çekme ihtiyacını duyuyoruz.

Gerçekten Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hadîsleri, ilmin ve tekniğin alınmasını âmir olmalarına rağmen, kültür iktibasını kesinlikle yasaklarlar. Bu husus, gerek *"sünnet"* ve gerekse "bid'at" tabirleri ile alakalı rivayetlerde vâzıh olarak gelmiştir. Nitekim bâzı örneklerini de kaydetmiştik. Burada bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bazı uygulamalarından misal vereceğiz.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) teblîğe başladığı ilk yıllarda muhatapları arasında bir tefrîk yaparak Ehl-i Kitâb ile müşrikleri bir tutmuyordu. Tevrât ve İncil'e inanan yahudi ve hıristiyanları, putlara tapan müşriklere tercîh ediyor, onları kendisine daha yakın hissediyordu. Esasen bundan daha tabiî ne olabilirdi? Onlar da vahye dayanan bir din müessesesine, Allah'a, ahirete, sevaba, günaha inanıyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm de sık sık Tevrât ve İncil'e atıflar yapıyor, onların inandığı peygamberlerden bahsediyordu.

Bu tabiî durumun neticesi olarak Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) vahiy gelmeyen meselelerde yani ilâhî irşadın henüz şekil ve istikaamet vermediği -ve bu sebeple şekke düştüğü-husûslarda müşriklerin tarzına uymaktansa Ehl-i Kitâb'ın tarzına uymayı seviyordu. Nitekim Medîne'ye geldiği zaman saç tuvaletinde müşrik Araplarla Yahudiler arasında bir farklılık gördü: Yahudiler, alın saçlarını (perçemlerini) alınlarının üzerine olduğu gibi bıraktıkları halde müşrikler ortadan ikiye ayırarak yanlara bırakıyorlardı. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'de Yahûdiler gibi alnına bırakmaya başladı. Zamanın geçmesiyle getirdiği şeriatı hâricî tezahürlerde bile ferdiyet ve şahsiyet isteyen müstakil, cihanşümûl bir medeniyet halinde sistemleşmeye başlayınca Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kendinden önce mevcut me-

deni sistemlere muhalefet prensibinin gereği olarak saç tuvaletinde de muhalefet ederek eski şekle döndü ve perçemini (alın saçını) ortadan ikiye ayırarak yanlara saldı.

Burada bir noktayı belirtmek isteriz: Bu vak'ayı rivâyet eden hadîs metinleri bilahare Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in tekrar ayırma şekline döndüğünü kaydetmekle birlikte ne zaman döndüğü, niçin döndüğü hususunda açıklama kaydetmezler. Şârihler, bu maksadla *"Yahûdileri insanların en sapığı görerek İslâm adına kazanılma ümidinin kaybolması "saçı ayırmadan salmanın neshedilmiş olması" Hz. Peygamber (aleyhissâlatu vesselâm)'ın "içtihadla"* veya *"vahiyle terketmesi"* gibi çeşitli yorumlar kaydeder. Bunlar arasında mevzumuza en muvafık olanı *İbnu Hacer* tarafından ifade edilmiş olanıdır. *"Putperestler çoğunlukla İslâm'a girince, Ehl-i Kitab'a muhalefet Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e daha hoş geldi".*

Aslında *Ehl-i Kitab*'a muhalefet, bu meseleye has münferid bir vak'a olmayıp bir prensiptir. Saça verilen şekil, bu prensibin getirdiği muhâlefetler dizisinden sâdece bir tânesidir, zincirden bir halkadır.

Muhtemelen -hicretin 16. ayında vâki olan, kıblenin Kudüs cihetinden Kâbe cihetine tahvîliyle başlayan *Ehl-i Kitab'a muhalefetler zinciri* saçın boyanmasında, selâm şeklinde, kıyâfette, haftalık toplanma gününde, cum'a günü nafile orucunu yasaklamakta -zira hıristiyanar o gün oruç tutarlardı-, savm-ı visalin (yıl orucu) yasaklanmasında -ki bu da hristiyanların işiydi-, ibadet vakitlerinin duyurulması şeklinde, kıblede, elbiseyi giyiş tarzında, hayızlı kadınla ihtilât meselesinde vs. pek çok şeyde devam edecektir. *Heysemî* tarafından sıhhati te'yîd edilen ve *Ebu Ümâme*'nin naklettiği bir rivayet şöyle: *"Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bir gün, sakalları ağarmış, Ensâr'dan bir grup yaşlıya uğramıştı. Onlara:* **"Ey Ensâr topluluğu, sakallarınızı kızıla veya sarıya boyayın, Ehl-i Kitâb'a muhalefet edin" dedi. Biz de:** *"Ey Allah'ın Resûlü, Ehl-i Kitâb şalvar giyerler, izar bağlamazlar" dedik. Bunun üzerine Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm):* **"Siz şalvar da giyin, izar da bağlayın, Ehl-i Kitâb'a muhâlefet edin"** *dedi. Biz tekrar: "Ey Allah'ın Resûlü, Ehl-i Kitâb mest giyiyorlar, nalin kullanmıyorlar" dedik. Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) da:* **"Siz mest de giyin, nalın da, Ehl-i Kitâb'a muhâlefet edin"** *dedi. Biz tekrar: "Ey Allah'ın Resûlü, Ehl-i Kitâb sakallarını kısa kesip bıyıklarını uzatıyorlar" dedik. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):* **"Bıyıklarınızı kesin, sakallarınızı uzatın,**

Ehl-i Kitab'a muhâlefet edin" *cevâbını verdi"*. Bu hadîs bize, Ehl-i Kitab'la müştereken taşınan bir kıyafette bile bir değişiklik, bir hususiyet peyda etmenin müstahsen olacağını ifade etmektedir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in muhalefetteki sistemli ısrarına şu vak'a da güzel bir örnektir: Belirtildiğine göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bir cenâze merasimine katıldığı zaman, cenâze kabre yerleştirilinceye kadar oturmazdı. Bir seferinde, bir yahudî âlimi: *"Biz de böyle yaparız"* diyerek bu tarzı takdîr edince, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) derhal oturur ve **"onlara muhâlefet edin"** diyerek oturmayı emreder.[53]

Rivâyetlerden öyle anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Ehl-i Kitâb'a muhalefeti bir yahudiye: *"Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm), bize muhâlefet etmedik hiçbir şey bırakmadı, her işimizde bize muhâlefet etti"* dedirtecek kadar çok meseleye şâmil olmuştu.

Bu muhâlefet keyfiyeti sâdece Ehl-i Kitâb'a karşı değildir. Diğer bir kısım amiller takrir edilirken başka milletlere muhâlefet gerekçe gösterilmiştir:

"Acemler büyüklerini zikrederek mektuba başlarlar, siz kendi isminizi zikrederek başlayın."

"Bıyıklarınızı kısa kesin, sakallarınızı uzun tutun, mecûsilere muhâlefet edin".

"...Hayvanları diş ve tırnakla kesmeyin, zira diş, bir kemiktir; tırnak ise Habeşlilerin bıçağıdır."

"İranlıların, büyüklerine ayağa kalktıkları gibi siz de kalkmayın".[54]

"(İmamınız otururken namaz kıldığı vakit) siz ayakta kılmayın. Aksi halde Rûmlara ve İranlılara benzersiniz; onlar kralları otururken ayakta dururlar".

Kaynaklarda gelen misâller daha çoktur. Bunlardan anlaşılan şudur: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in takrîr edeceği yeni şekilleri duyururken *"Ehl-i Kitâb'a"*, *"acem'e"*, *"Habeşlilere"* vs. muhâlefeti hatırlatmayı ihmâl etmeyişinin mühim sebeplerinden biri *"müstakil ümmet"* fikrinin zihinlerde tesbîti ve diğer ümmetlere muhâlefet düşüncesinin ferdlerde meleke hâline gelmesini sağlamaktır.

---

53) Şârihler bu hükmün başka hadîslerle neshedildiğini belirtir.

54) Bu hususta çok münâkaşa edilmiş; netice olarak büyüğe ayağa kalkılması gereği kabul edilmiştir.

Dünya görüşü veya inanç sistemi dediğimiz dâhili rûhî aynîliği, bu hârici tezâhürler tamamlayarak ferd'de hem müstakil medenî şahsiyet fikrini, hem de aynı tezâhüre bürünen kimselere karşı birlik, kardeşlik duygusunu uyandırıp pekiştirecektir.

İçtimâî kaynaşmanın sağlamlaşması meselesinde İslâm âlimleri bu çeşit dış benzerliklere de büyük ehemmiyet atfetmişlerdir. Bu hususu *Mâlik İbnu Dinâr* bir de teşbihle takviye ederek şöyle ifade eter: *"İki kişide aynı müşterek vasıf olmadıkça aralarında ülfet ve kaynaşma hâsıl olmaz. Ecnâs-ı insan, ecnâs-ı tuyûr (kuş cinsleri) gibidir. Aralarında bir münasebet olmadıkça iki nev kuş birlikte uçmaz"* der. Günün birinde bir karga ile bir güvercini berâber görünce şaşırır. Nasıl olur da arkadaşlık yapabilirler diye tahkîke koyulur. Az sonra anlar ki, ikisi de topaldır ve bunları topallık vasf-ı müştereki bir araya getirmiştir.

Hülâsa, çoğu kere "*sünnet*" olarak -ki fıkıh ve akaid açısından hüküm yönüyle ehemmiyeti "*farz*"a nazaran tahfif edilir- ifade edilen dinin pek çok hâricî tezâhürlerini, İslâm medeniyetinin ferdiyet ve şahsiyetini örmesi hasebiyle *"Cebrâil Kur'ân'ı indirdiği gibi Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'a sünneti de indiriyordu"*rivâyetinin ifâde ettiği hakikat çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. O sünnet ki, *"kendisine uyulduğu nisbette bu ümmete vâdedilen meziyetler, üstünlükler elde edilecektir."*

İKİNCİ BÖLÜM

BAZI HADİS MESELELERİ

1- KUR'ÂN VE SÜNNET ARASINDAKİ MÜNASEBET

2- HALKU'L-KUR'ÂN MESELESİ

3- BUHÂRÎ-İMAM-I AZAM İHTİLAFI

4- EBU DAVUD'UN SALİH TÂBİRİ

KUR'ÂN-SÜNNET MÜNASEBETİ

KUR'ÂN VE SÜNNET ARASINDAKİ MÜNASEBET(55)

AÇIKLAMA:

Asıl konuya geçmeden önce, mühim bir noktayı belirtmek isteriz: İslâm Dinî vahye dayanır, bu sebeple ilâhî ve semâvî bir dindir. İnsanların karşılaşacağı her çeşit meseleyi çözüp hükme bağlayacak zenginliğe sâhiptir. Gelişen beşerî şartlarda farklı tarih ve coğrafyalarda, değişen teknik techizat içerisinde, bidâyette olmayan, ilk kaynaklara girmeyen yeni vak'a ve durumları da İslâm, kıyâmete kadar, çözmeye hazırdır. Zira bunları çözmede başvurulacak *usul* denen genel prensipler koymuştur. Şimdilerde bunlara *metodoloji* de diyoruz. Özünü Kur'ân ve Sünnet'te bulan bu metodolojiye uyularak ortaya konan her mesele, yine *ilâhîlik* ve *semâvîlik* vasfını taşır. Buna müracât edilmeden getirilen her çözüm "arzî" ve "beşerî"dir, *semâvî* ve *ilahî* değil.

Zamanımızda, Batılılaşan espriler, Batı'da olduğu gibi, ictimaî problemleri belirtilen dinî mekanizmaya riayet etmeden ferdî-beşerî düşüncelerle çözüp, icabında, buna dinî bir etiket de vurmaya, "Dinin hükmü bu olmalıdır" demeye kalkıyorlar. Bu davranış, dinin *arzîleştirilmesi*dir. İslâmî usule, dinî mekanizmaya uymadan atılan her adım, getirilen her çözüm gayr-ı İslâmî'dir. Meselelere dinî çözüm bulmak bir ihtisas işidir. Bunu yapacak kişide, başta ilim, birçok hususî vasıflar aranır.

55) Bu yazı, 1987 yılı içerisinde sunnet üzerine yapılan bir ankete cevap olarak hazırlanmış idi. Burada da neşrini uygun bulduk.

Bu sebeple, ankette sorulan sorulardan bazılarına cevap verirken şahsî kanaatimizi değil, İslâmî usule uyarak, âlimlerin -Kur'ân ve Sünnet'e dayanarak beyân ettikleri esasları kaydedeceğiz. Bu mevzuları, İslâmî yaklaşımla işleyen herkesin yapacağı şey budur. Söyliyecekleri de -ifâde yönüyle farklı olsa bile-mefhum olarak neticede aynıdır. Çünkü İslâm kıyâmete kadar aynı kalacak olan hak dinidir. *Kur'ân* ve *Sünnet*'in temel meselelerde görüşü değişecek değildir. Şu veya bu maksadla, her devirde onu bozmaya semâvîlikten çıkarıp arzîleştirmeye çalışanlar çıkmıştır ve çıkacaktır da. Ancak, hepsi boşadır. O, Allah'ın nûrudur, parlatacak olan, muhâfaza edecek olan O'dur, O'nun şanı yüce, ilmi muhit, kudreti her şeye yeterlidir, va'dinde hulf yoktur, çünkü âciz değildir.

KUR'ÂN İSLÂM'IN ANAYASASIDIR:

Dinimizin iki ana kaynağı vardır: *Kur'ân* ve *Sünnet*. Kur'ân lafzı ve mânasıyla âlemlerin Rabbi ve yaratıcısı, terbiye ve idâre edicisi olan Cenâb-ı Hakk'ın kelamıdır. İslâm Dinî'nin Kanun-i Esasisi yani Anayasası'dır. Bir mü'minin hayat rehberidir. Dünya ve ahiretimizi ilgilendiren, maddî ve mânevî hayatımıza giren her meseleye onda yer verilmiş, en güzel istikamet gösterilmiştir: **"(Ey Muhammed) Sana her şeyi açıklayan ve müslümanlara doğruyu gösteren bir rehber, rahmet ve müjde olarak Kur'ân'ı indirdik" (Nahl, 89); "Kitap'ta Biz, hiçbir şeyi eksik bırakmadık" (En'âm, 38).**

Takdir edileceği üzere insan hayatını ilgilendiren meseleler o kadar çoktur ki, bunların hepsine yeterli açıklıkta temas eden bir kitap onbinlerce sayfayı, yüzlerce cildi bulması gerekir. Halbuki Kur'ân altıyüz sayfalık bir hacme sâhiptir. İnsanın dünyevî ve uhrevî her meselesine nasıl yer vermiş olabileceğini haklı olarak sorarız.

Kur'ân her meselemize yer verir, ancak, hepsini aynı açıklıkta yapmaz. Tıpkı bir anayasa gibi. Anayasa, bir devletin muhtaç olduğu, ferdî, içtimâî, beynelmilel her çeşit meseleye yer verir. Ancak bunu, herkesin anlayıp tatbîk edeceği kanun maddeleri halinde yapmaz; prensipler, temel esaslar, ana istikametler tesbiti şeklinde yapar. Bu esaslara uygun olarak çıkarılacak kanunlar, kararnameler, nizamnâmeler (tüzükler, yönetmelikler, yönergeler), emirler, tamimler, tavzîhler vs. içtimaî hayatın her meselesini aydınlatmaya çalışır. Kur'ân'da böyle... İçerisinde, çoğu kere ana esaslar, tevcihler, prensipler var; bazan imâlar, işaretler var. Açıklamaya fevkalade muhtaç mübhem ifâdeler

var; bazan da gündüz aydınlığı kadar açıklığa kavuşturulmuş -bir başka tafsile, ilaveye imkân tanımayan- beyanlar var. Bunların ötesinde, sıkca yer verilen tekrarlar var.

Bütün bu vasıflarını göz önüne alan İslâm ümmetinin Kur'ân hakkında ittifakla verdiği hüküm, O'nun dinimizin yegane kaynağı, değişmez anayasası olduğudur.

VAHİY NEDİR?

Konumuzun açıklığa kavuşması için, *vahiy* nedir açıklayalım. *Vahy*, kelime olarak, bir sözü gizlice fısıldamak mânasına gelir. Istılah olarak, Allah'ın insanlara olan tebligatını, muhtelif yollarla peygamberlere bildirmesidir. *Vahy* kelimesinin, Kur'ân-ı Kerîm'de, irâde-i ilâhiyenin şuurlu ve hatta şuursuz mahlukata intikal ettirilmesi mânasında daha geniş bir kullanılışına şâhid olmaktayız. Nitekim Allah'ın "*arı*"ya (Nahl, 68), *Hz. Musa*'nın annesine (Kasas, 7), *Hz. İsâ'nın Havârî*lerine (Mâide, 111), "*Melaike*"ye (Enfal, 12), "*Arza*" (Zilzâl, 5), "*Semâvât*"a (Fussilet, 12) vahyi sözkonusudur. Tâbirin bu çok buutlu kullanılışından, bütün mahlukatın kıyam ve devamında tâbi oldukları kanunların onların fıtratına konulmasının tesâdüfî olmayıp ilâhî irâde ile olduğu ve bu yüce hakikatın *vahy* keyfiyyetiyle ifade edildiği sonucuna varılabilir. Kelam, tefsîr ve hatta usul kitaplarımızda yer verilmiş olan bu konunun teferruatına girmiyeceğiz.

Asıl konumuz olan Peygamberimiz (aleyhisselâtu veselâm)'e gelen vahye dönmek gerekirse hemen şunu belirtelim ki, vahyin gerçek mahiyeti, mekanizması insanlarca meçhuldür. Kitaplarda, vahiy gelirken tezâhür eden bazı hallerle ilgili tasvirlerden öte fazla bir bilgi verilmez. İlah'tan beşere *muhâberevî bir irtibat* diye tavsîf edebileceğimiz vahy'in farklı şekillerde cereyan ettiği de bir gerçek. Umumiyetle başlıca dört farklı şekilde vahiy cereyan ettiği açıklanır:

1- *Rüya yoliyle vahy: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), ilahî irâde ile alâkalı bir kısım hakikatı rüyasında görür ve öğrenir.*

2- *İlham yoliyle:* Bu, vahiy muhtevasının peygamberin içinden, kendiliğinden doğması şeklinde ortaya çıkar. Cenâb-ı Hakk, peygamberler, *yakaza* denen uyanıklık ve şuur hâlinde iken teblîğ etmek istediği şeyi kalplerine atar.

Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, Kur'ân dışındaki bütün sözleri bu gruba girer. Bu çeşit vahye *vahy-i gayr-ı metluv* denir.

3- *Kitap yoliyle*: Burada ilahî tebliğât, yazılı olarak gelir. Nitekim Tevrat, Hz. Musâ (aleyhisselam)'a yazılı levhalar hâlinde gelmiştir.

4- *Melek vâsıtasıyla*: Burada ilâhî emirleri Allah'la peygamber arasına giren bir melek getirir. Melek tarafından tilavet buyrulduğu (okunduğu) için buna *vahy-i metluv* denir. Vahiyde peygamberlere doğrudan ilâhî hitap söz konusu olmaz. Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) için sâdece Mirâc'ta bu vâki olmuştur, istisnâî durumdur. Bunun dışında Kur'ânî vahiyler, hep melek vasıtasıyla olmuştur.

Yukarıda işâret ettiğimiz âyetler ışığında, Allah'tan mahlukata intikâl ettirilen herçeşit *duyurma* işine vahy diyebileceksek de, bunun en yüce mertebesi *vahy-i metluv* dediğimiz Kur'ân vahyidir. Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hayatında bu vahy, gayr-i metluv kısmından pek kesin ve bâriz hatlarla ayrılmıştır. Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı başlangıçta korku, endişe ve sıkıntıya sevkeden *vahiy* de budur. Mahiyetini hiç bilmediği bu vahyi karşılayıp istikbal etmeye ilahî terbiye ile hazırlama safhası Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın risâlet hayatının en sıkıntılı dönemini teşkîl eder. İntihara niyet ve azmetmesiyle ilgili rivâyetler bu sıkıntının derecesini anlamada yardımcı olur.

Şu halde, sünnet'e vahiy'dir diyen âlimlerimizin ifadelerini yanlış anlamamak için Kur'ân vahyinin her bakımdan başkalığının iyi bilinmesi gerekir. Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'da bu vahyin tâlimi, tebliği muhâfazası için müstesna bir gayret ve itina göstermiştir.

SÜNNET NEDİR?

Kur'ân ve vahy hakkında yapılan bu kısa açıklamadan sonra, *Sünnet* nedir, onu belirtmeye çalışalım. *Sünnet*, kelime olarak yol demektir. Bu tâbir iyi yol için de kullanılır, kötü yol için de. Nitekim, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), kelimeyi bu mânada kullanmıştır. "**Kim iyi bir yol açarsa... Kim de kötü bir yol açarsa...**" hadîsinde böyledir.

Konumuz açısından *sünnet*, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yoludur. Bu yol, onunla ilgili olarak bize intikal eden rivayetlerle ortaya çıkar.

Bu rivayetler ya sözlerini, ya fiillerini, ya da ahvalini, etvarını ve şemâilini bildirir. Bunların hepsi sünnettir. Muhaddis, fakih veya usulcü oluşuna göre âlimlerin sünnet anlayışları az çok farklılıklar arzederse de burada o teferruata girmiyeceğiz. Ancak şu kadarını belirtmekte fayda var: Bâzı muhaddisler, "*hadîs*"le "*sünnet*" kelimelerini farklı kullanmışlardır: Bunlara göre, hadîs Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sözüdür; *sünnet* ise fiilleridir. Ancak büyük çoğunluk *hadîs* ve *sünnet* kelimelerini müterâdif (eş anlamlı) olarak kullanır. *Sünnet* deyince, söz, fiil, *takrir* (yanında yapıldığı veya söylendiği halde sükût ederek zımnen kabul ettiği) hepsini kasteder. Biz de burada, sünnet kelimesini bu geniş mânasıyla kullanacağız. Sünnet ve hadîs yerine "*haber*", "*eser*", "*rivâyet*" gibi başka kelimelerin de kullanıldığını bilmekte fayda var.

SÜNNETE-MÜRACAAT KUR'ÂN'IN EMRİDİR:

Kur'ân-ı Kerîm açısından, *sünnet*, İslâm Dinî'nin vazgeçilmesi, ihmal edilmesi mümkün olmayan fevkalâde ehemmiyetli bir kaynağıdır. Pek çok âyette Cenâb-ı Hakk *sünnet*'in ehemmiyetini dile getirerek, mü'minlerin *sünnet*'e başvurmasını, *Kur'ân*'la birlikte *sünnet*'i de göz önüne almasını emreder. Bu âyetlerden bâzılarını kaydediyoruz:

★ Şu âyette sünnette gelen emirlere itaatten başka, ihtilafların hallinde sünnete de başvurulması emredilmektedir: **"Ey imân edenler! Allah'a itaat edin Peygambere ve sizden buyruk sâhibi olanlara itaat edin. Eğer bir şeyde ihtilafa düşer anlaşamazsanız -Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız- o meselenin hallini Allah'a ve Peygamber'e bırakın. Bu hayırlı ve netîce itibariyle en iyi yoldur" (Nisa, 59)**

★ Şu âyette, Sünnet'in bulacağı çözüme gönül hoşluğuyla uyulması "*imanın şartı*" ilan edilmektedir: **"Biz her peygamberi ancak Allah'ın izniyle itaat olunması için gönderdik... Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem tayin edip, sonra da senin verdiğin hükmü, içlerinde bir sıkıntı duymadan (yani tam bir memnuniyetle) olduğu gibi kabul etmedikce inanmış olmazlar" (Nisa, 64-65).**

★ Şu âyet, Sünnet'e uymayı, Kur'ân'a uyma ayarında ilan etmektedir: **"Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur" (Nisâ 4, 80).**

★ Şu âyet, Sünnet'in açıklık kazandırdığı bir meseleye başka bir açıklık ge-

tirmeyi şiddetle yasaklar: **"Allah ve Peygamberi bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık, işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah'a ve Peygambere baş kaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olur" (Ahzâb, 36).**

★ Şu âyet, Sünnet'e muhâlefet edenlerin mâruz kalacağı fitneyi haber verir: **"O'nun buyruğuna aykırı hareket edenler, başlarına bir belanın gelmesinden veya can yakıcı bir azaba uğramaktan sakınsınlar" (Nur, 63).**

★ Şu âyet, mü'minin en büyük ideali olan **"Allah'ın sevgisine mazhar olma"yı Sünnet'e uyma şartına bağlar: "(Ey Resulüm, mü'minlere şöyle) söyle: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun, ta ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı affetsin" (Âl-i İmrân, 31).**

★ Şu âyet, her hususta en güzel örneğin Sünnet'te mevcut olduğunu belirtir: **"Ey imân edenler, andolsun ki, sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resulullah'ta en güzel örnek vardar" (Ahzâb, 21).**

Biz yukarıda meâlen kaydettiğimiz âyetlerde geçen *"peygamber"* lafızlarını *"sünnet"* olarak ifâde ettik. Zira âlimler, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefatından sonra *"bu çeşit âyetlerde geçen "Allah'a başvurmak"ı Kur'ân'a başvurmak, "Resul'e başvurmak"ı* ***da Sünnet'e başvurmak*** **olarak anlamışlardır. Kıyâmete kadar gelecek bütün insanlara hitabeden Kur'ân'ın bu emirlerini, kelimelerini lügat mânalarıyla anlamak mümkün değildir, zira, meselelerimizin çözümünde âyet-i kerîme dışında Allah'a müracaat yolu bizlere kapalıdır.**

SÜNNET DE VAHYE DAYANIR:

Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet'e başvurmayı emretmekle kalmaz Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bütün sözlerinin hak olduğunu, hatalara karşı korunduğunu da belirtir: Necm Sûresi'nde: **"O, hevasından konuşmaz, onun konuşması kendisine yapılan bir vahiy iledir" (âyet 3-4)** buyrulmaktadır, Bâzı âlimlerimiz, burada Kur'ân kastedildiğini ifâde etmişse de, âyet ve hadîslerden elde edilen başka delillere de dayanan büyük ekseriyet, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bütün sözlerinde hataya karşı korunduğu yâni ismet sâhibi olduğu görüşünde birleşmiştir.

Sünnetin de ilâhî kaynaktan geldiğine, Cenâb-ı Hakk'ın irşâd ve irâdesi al-

tında Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a öğretildiğine dâir Kur'ân'î bir diğer delil şu âyettir: "**Nitekim biz size, âyetlerimizi okuyacak, sizi her kötülükten arıtacak, size Kitab'ı ve HİKMET'i öğretecek ve bilmediklerinizi bildirecek, aranızdan bir peygamber gönderdik" (Bakara, 151).** Başta İmam Şâfiî olmak üzere birçok âlimlerimiz âyette geçen *hikmet*'ten muradın *Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünneti* olduğunu belirtmiştir.

Sünnet'in Kur'ân âyetiyle te'yîd edilen semâvî yönü sebebiyle onun, İslâm Dinî için zaruretini belirtmek maksadıyla bâzı âlimlerimiz şöyle demiştir: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetini, tıpkı Kur'ân-ı Kerîm'i (ezberleyip) koruduğumuz gibi (ezberleyip) korumamız gerekmektedir. Zira yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "**Resulüm size her ne getirdi ise onu alın, her ne yasakladı ise onu terkedin" (Haşr, 7)**."

Sünnet'in dinden bir parça olduğu hususunda daha önce kaydettiğimiz Kur'ân'î delilleri hatırlatan bir başka usul âlimi tahkikini şöyle tamamlar: *Kur'ân'da yer verilen deliller şu gerçeği ortaya koyar: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın getirdiği her şey, emir buyurduğu veya yasakladığı her mesele hüküm itibariyle, Kur'ân'da gelenlere mülhaktır. Bunları da Kur'ân'da gelenlere (değer yönüyle ayırım yapmadan) ilâve etmek şarttır".*

Öncelikle kendi mezhebimiz olan Hanefî mezhebinin görüşlerini aksettiren *Serahsî*''nin açıklamasını da burada kaydetmemizde fayda var. Usûl'ünde: "**...Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, kâfirlerin ta kendileridir" (Mâide, 44)** âyetini açıklarken, *Serahsî*; *"Burada "indirilen"den maksat Kitabullah ve Resûlün Sünneti'dir"* der, buna şâhid olarak yukarıda kaydettiğimiz âyetlerden bir kısmını zikreder.

Bu meseleyi bir hadîs-i şerifle noktalayalım: "**Hevası benim getirdiklerime tâbi olmadıkca sizden hiç kimse inanmış olmaz".**

HÜKÜM ÇIKARMADA KUR'ÂN TEK BAŞINA YETERLİ DEĞİLDİR:

Sünnet'i yukarıda kaydettiğmiz âyetlerin ışığında anlayan Selef, *"Bize Kur'ân yeter"* diyerek, ikinci kaynağı reddeden kimseler için *"sapık ve saptırıcı"* hükmünü vermekten çekinmemiştir. Onlar açısından, hüküm çıkarmada tek başına Kur'ân-ı Kerîm, yeterli değildir. Mutlaka sünnete de başvurmak ge-

reklidir. Çünkü bizzat Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet'i Kur'ân'ın devamı olarak ifâde etmiş, ona müracaatı emretmiştir. Selef'in bu anlayışını aksettiren bir vak'a kaydedelim: Müslim'de rivâyet edildiğine göre, *İbnu Mes'ud* (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den: "**Dövme yapan ve yaptıran, peruk takan ve taktıran... Kadınlara lanet olsun**" hadîsini rivâyet edince, bu hadîsi işiten *Ümmü Yâkup* adında Kur'ân'ı okuyan bilgiç bir kadın gelerek itiraz eder: "*Sen dövme yapanları da yaptıranları da... Lanetliyormuşsun*" der. *İbnu Mes'ud: "Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın lanetlediğine ben niye lanet etmiyeyim, üstelik, bu Allah'ın Kitabı'nda da var*" diye cevap verir. Kadın: "*Ben Kur'ân'ın iki kapağı arasında her ne varsa eksiksiz okudum, ama senin söylediğin tel'îni bulamadım*" *deyince İbnu Mes'ûd: "Şâyet hakkıyla okusaydın mutlaka bulurdun, Allah, Kur'ân'da:* "Peygamber size her ne getirmişse onu alın, yasakladığı şeyden de kaçının (Haşr, 7) *buyurmuyor mu?*" cevabını verir.

Bu yüce Sahâbî'nin davranışını değerlendiren usülcülerimiz şu hükme varırlar: "*Görüldüğü üzere, hüküm çıkarmada Kur'ân'la yetinmek caiz değildir. Mutlaka O'nun şerhi ve beyanı durumunda olan "sünnet"e de bakmak gereklidir*".

RESÛLULLAH'IN İSTİŞARE VE İÇTİHATLARI

Sünnet'in de vahye dayandığını kabûl edince karşımıza bazı sualler çıkacaktır: "*Sünnet de vahye dayanıyorsa, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın istişârelerine, içtihâdlarına ne diyeceğiz? Verdiği kararlardan dönme örnekleri var, vahye dayansaydı dönüş olur muydu? vs.*".

Şüphesiz açıklanması gereken bir husus. Hemen belirtelim ki, insan fıtratına uygun ve tedrîcîlik esasına göre gelen Kur'ân vahiylerinde de bu çeşit durumlara rastlarız. Seyyâl olan beşerî şartlara hitabeden vahiyde rastlanan seyyaliyetten normal ne olabilir. *Nesh* meselesi mânidârdır. Alimlerimiz, neshi prensip olarak kabûl etse de, kesinlikle *mensuh* olan âyetler hususunda çok geniş ve farklı izahlar sunarlar.

Şimdi istişâre meselesini ele alalım. Cenâb-ı Hakk, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e Ashâbıyla *istişâre* etmesini emretmiştir (Âl-i İmrân, 159). Bir başka âyette de mü'minlerin meselelerini *istişâre* yoliyle halletmeleri istenir (Şûra, 38). Öyle ise Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bu mühim

mevzuda örnek vermeli, istişârenin adâbını öğretmeliydi. Fiilen de öyle yapmıştır. Birçok fırsatlarda, şahsî görüşünü ileri sürmüş, daha isâbetli görüş ve teklif karşısında kendi teklifinden vazgeçerek ümmetine istişârenin mühim bir âdabını öğretmiştir: Makamına, ünvanına, ittihâz ettiği vaziyetten hâsıl olan müessiriyetine dayanarak şahsî görüşünde direnmemek, emrivakiye, dikteye gitmemek.

Keza, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) zaman zaman ortaya çıkan yeni durumlar karşısında -asıl prensibi vahiy beklemek olmasına rağmen- içtihadlarda bulunmuş, hükümler vermiştir. Bu içtihadlarında isâbet ettiği gibi etmedikleri de olmuştur. İsâbet etmediği yâni Cenâb-ı Hakk'ın irâdesine uymayan hükümler verdiği zaman arkadan gelen vahiyle ikaz ve irşad edilmiş, hatası düzeltilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu çeşit tashîhlerin birçok örneği var. Kureyş müşriklerinin ileri gelenleriyle konuşurken, dinî birşeyler sormak niyetiyle gelen âmâ bir zâta, sözünü kesmemek için itibar etmemiş, ilgi göstermemişti ki, *Abese* Sûresi Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı ağır bir üslubla ikaz etmiştir. Keza, Bedir esirlerine yapılacak muâmele hususunda verilen karar da isâbetli olmamıştı. Arkadan gelen ikaz edici âyetler (Enfâl, 68) öylesine şiddetli olmuştur ki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) üzüntüsünden ağlamıştır. Bu çeşit ikazlar vahiyle olduğu gibi bazan da melek vâsıtasıyla olurdu. Nitekim Hendek savaşından sonra Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) silahı bırakmıştı ki, Cebrâil gelerek: *"Melekler silahlarını bırakmadılar..."* diyerek ikaz etti ve savaş sırasında düşmanla işbirliği yaparak müslümanlara ihânet eden Benu Kureyza kabilesinin cezalandırılması gerektiğini ihtar etti. Keza Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), Tevbe Sûresi'nin -Hac sırasında- teblîğ edilmesi işini Hz. Ebû Bekir'e vererek Mekke'ye göndermişti ki, arkadan Cebrâil gelerek bu işi kendi âilesinden birinin yapmasını emretti. Bunun üzerine Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) arkadan Hz. Ali'yi göndererek, teblîğ işini yapmasını emretti.

Bu çeşitten çok sayıdaki örnekleri değerlendiren İslâm âlimleri ittifakla şu netîceye varırlar: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) içtihadlarında olsun, aldığı kararlarında olsun hata yapabilir, ancak bu hatası devam etmez. Cenâb-ı Hakk vahiy, ilham, melek gibi vâsıtalarla mutlaka ikaz eder, o hatayı tashîh eder. Binâenaleyh, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetleri karşısında ***"Bu içtihadında hata etmiş olabilir mi?"***, ***"Bu sözü, bu hükmü hata***

cereyan edenlerden biri olmasın?" diye tereddüt câiz değildir, hata etseydi ikaz edilir, sağlığında düzeltilirdi. Düzeltildiğine dâir rivâyet gelmemiş olan her içtihadı, her kararı, her sözü, her sünneti bizim için bir irşattır, kesin bir hakikattır, yolumuzu aydınlatan bir nurdur. Bu mesele münhasıran dinî olan hususta olsun, beşerî ve içtimâî hususta olsun, maddî hayatımızı ilgilendirsin, mânevî hayatımızı ilgilendirsin hepsi birdir, yeter ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan olduğu kesinlik kazansın. İman ve teslimiyet erbâbının te'lîf ettiği kitaplar ittifakla şu mânada ifâdelere yer verirler: "O'nun (aleyhissalâtu vesselâm) hadîslerinde gelen her şey haktır, doğrudur, güzeldir. Vahiy yoluyla gelmiş, ilhâmen gelmiş, melek vâsıtasıyla veya rüyada bildirilmiş farketmez, yeter ki, O'nun (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından beyân ve irşâd edilmiş bulunsun. Zira Cenâb-ı Hakk garanti veriyor: **"O, kendi hevasından konuşmaz, onun konuştuğu vahiy iledir".**

Bu konuya temas eden *Serahsî* aksi beyan gelmeyen sünnetin *"yakinî ilmi"* ifâde ettiğini, ona uymanın ümmete farz olduğunu söyler. Sahâbe'nin icmâından da geçen bu çeşit sünnet menşeli ahkâmdan hata ihtimalinin tamamen bertaraf olacağı gerçeğinden hareketle, onları inkâr edenin tekfîr edileceğini ayrıca vurgular.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bir kısım dünyevî meselelerde içtihad ve istişâreye yer verip, sonradan bazılarından rücu etmiş olmasının, pratik ve ümmetine öğreticilik yönü de ehemmiyetlidir. *Serahsî*'nin kaydettiği bir hüküm aynen şöyle: *"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, içtihâda dayanarak yaptıklarının bazılarında hata vukûa gelmesinden anlarız ki, onun dışındakilerin re'yinden hata hususunda asla emîn olunmaz". Ümmete, öğretici maksadla verilen -ve hepsi de bizce bilinen- muayyen örnekler dışında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) hakkındaki genel hüküm O'nun (aleyhissalâtu vesselâm) her çeşit hatadan mâsum (yâni korunmuş) olmasıdır."*

SÜNNETİN KUR'ÂN-I KERÎM'İ BEYÂN FONKSİYONU. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e Allah tarafından yüklenen mühim vazîfelerden biri de Kur'ân-ı Kerîm'i *"beyân etmek"*'tir. İşte bir âyet: **"(Habîbim), Biz sana da Kur'ân'ı indirdik ta ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini beyân edesin (açıkca anlatasın) ve ta ki, onlar da iyice fikirlerini kullansınlar" (Nahl, 44, 64).**

Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'a yüklenen bu *"beyan"* vazîfesi nedir? Bu kelime Arapçada, *izâh, şerh, izhâr* ve *teblîğ* mânalarına gelir. Teb-

lîğ'i *duyurma* olarak anlarsak diğerlerini de "*açıklama*" olarak ifâde edebiliriz. Öyle ise Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a başlıca iki vazîfe verildiği görülür: 1- Teblîğ, 2- Açıklama, Kur'ân'da beyân kelimesinin "açıklama" mânasına galebe çaldığı, çoğunlukla bu mânada kullanıldığı görülmektedir.

Mevzumuzun anlaşılması için şöyle bir sorunun cevabını arayalım: *Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) "beyân et" emrini yerine getirdi mi getirmedi mi?* Cevabımız elbette ki müsbettir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Rabbisinin bütün emirleri meyanında teblîğ emrini de eksiksiz yerine getirmiştir. Aksini söylemek cehaletin ötesinde iftira ve küfür olur.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın insanlara Kur'ân ve teblîğ'den ayrı olarak sunduğu beyân *sünnet*tir. Bazı usülcülerimiz, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın beyan vazîfesini iki kısımda mütelâa etmişlerdir, yani sünnet iki kısımdır:

Birinci Kısım Sünnet: Kur'ân-ı Kerîm'in kapalı âyetlerini açıklar, anlaşılır, tatbîk edilir hâle getirir.

İkinci Kısım Sünnet: Kur'ân'da olmayan yeni ahkâm ve âdab getirir. Her iki hususla ilgili ikna edici açıklamalar yapılmış, örnekler verilmiştir.

Kelam ve fıkıh âlimlerince, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, hem fiili ve hem de sözleriyle tahakkuk edeceği belirtilen birinci kısım beyanın gereğini bizzat "*namaz*", "*zekat*" ve "*hacc*" gibi dinin ana umdelerinden misal verilmektedir. Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm, *namaz kılın* diye emreder, ama, namazın başlama ve bitme vakitlerini, her namazda kaç rekat kılınacağını, rükünlerin nasıl eda edileceğini vs. belirtmez. Keza, zekat için de aynı durum: Kur'ân: *Zekat verin* emreder, ama kimler verecek, hangi mallardan ne miktar verilecek, ne zaman verilecek gibi pek çok sorumuz cevapsız kalır. *Hacc* için de durum böyle: Hacc yapılacak ama nasıl? Ömürde kaç sefer, nerelere kaçar sefer tavaf edilmeli? Arafat'ta vakfe ile ilgili teferruât nasıl olmalı? vs. Bunların teferruâtı Kur'ân'da yoktur. Bu teferruâtı Cenâb-ı Hakk, dinin ikinci kaynağına bırakmıştır. Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine havale etmiştir. Hadîslerde belirtildiği üzere, *Cebrâil (aleyhisselam)'den Kur'ân'ı taallüm ettiği (öğrendiği) gibi Sünneti de taallüm eden Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm):* **"Namazı ben nasıl kılıyorsam, benden gördüğünüz gibi kılın"**; keza: **"Hac'la ilgili menâsiki (rükünleri teferruatı) benden alın"** emret-

miştir. Hadîs kitapları, keza, zekatla ilgili teferruatın beyânıyla doludur. Kendisine, beş vakit namazdan her birinin başlama ve bitme zamanlarını soran bir bedeviye, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) açıklama yapmaz. "**Bizimle namaz kıl**"der. Birinci gün, her namazın ilk vaktinde, ikinci gün de son vaktinde olmak üzere iki gün namaz kıldırdıktan sonra: "**Her namazın vakti bu iki an arasındaki zamandır**" diye soru sorana açıklamada bulunur.

Kur'ân-ı Kerîm'in emirlerini tatbîk edebilmek için sünnete olan ihtiyacın zaruretini belirtme sadedinde verilen misallerden biri de cezalarla ilgilidir: Âyet "**Erkek veya kadın her hırsızın elinin kesilmesini**" emreder. Ama nisabı, şartları belirtmez. Emre göre, bir tek yumurtayı çalanın elini kesmek icabeder. Halbuki Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), buna nisab beyan etmiştir: Elin kesilmesi için çalınan şeyin, en az dörtte bir dinar değerinde olması gerekir.

İslâm Dinî'nin bütünlüğünü kazanması açısından *Sünnet*'in beyanına olan ihtiyacın ehemmiyetini tebarüz ettirmek için bazı âlimler şöyle demiştir: "*Şâyet muhaddisler, sünnetin zabt ve toplama işini yerine getirmemiş, kaynaklarından ortaya çıkarmamış, hadîsi intikal ettiren senet ve turûka itina göstermemiş olsaydı şeriat yok olur, ahkâm ortadan kalkardı. Çünkü şeriat, muhafaza edilen merviyattan vücuda getirilmiş, nakledilen sünenden tedvîn edilmiştir...*"

SÜNNETİN HÜKÜM KOYMA FONKSİYONU:

Sünnet, bir kısmıyla -belirttiğimiz üzere- Kur'ân-ı Kerîm'i *beyan* fonksiyonunu yerine getiririrken, ikinci bır kısmıyla da Kur'ân'da olmayan ahkâmı ve âdabı vazetmektedir. *Sünnet* bu yönüyle de, din için, önceki hizmeti kadar, vazgeçilmesi mümkün olmayan bir ehemmiyet taşır. Zira, dinimizin pekçok meselesi kaynağını sünnette bulur. Sünnetin bu yönünü, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) muhtelif hadîslerinde ifade eder. Bir hadîs şöyle: "**Bana Kitap ve beraberinde bir o kadar da sünnet verildi**".

Hattâbî, bu hadîsi açıklarken: "*Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a metluv ve zâhir olan Kur'ân vahyi kadar da gayr-i metluv ve bâtın olan vahiy gelmiştir*" dedikten sonra "*Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e, kendisine tanınan Kur'ân'ı beyân etme... Kur'ân'da zikri geçmeyen hükümleri ona ilâve etme iznine de sâhiptir*" der. Nitekim, İslâm şeriatına *Sünnet*'in ilâve ettiği o kadar çok hüküm olmuştur ki, İslâm binasına Kur'ân ve Sünnet'in aynı derecede iştirakini ifade için bâzı âlimler: "*Kitap, Sünnet'e bir yer bı-*

rakmıştır, Sünnet de Kitaba, bir yer bırakmıştır" demişlerdir. Nitekim, Kur'-ân'da olmadığı halde hadîsle beyan edilen haramlar, hükümler vardır: "*Kadının teyze veya halası üzerine nikahlanmasının tahrimi, ehlî eşek ve parçalayıcı dişleri olan vahşî hayvan etinin tahrimi, kâfire mukabil müslümanın öldürülmeyeceği, Medîne'nin haram kılınması, müslümanların (fakir, zengin, âlim câhil ayrımı yapılmadan) aynı zimmete sâhip olmaları...*" gibi. Bunların hepsi Hz. Peygamber'in sözlerine dayanır. Bâzı İslâm âlimleri sünnetin hüküm koyma yetkisini Kur'ân-ı Kerîm'inkine eşit bir imtiyaz olarak görür ve şöyle der: "*Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan herhangi bir mesele sabît olmuşsa bunun la amel edilir, sünneti (amelden önce) Kur'ân'a arzedip onunla mutâbakat aramaya hâcet yoktur, zira Sünnet, amel hususunda, tek başına hüccettir*". *Serahsî* bu durumu "*Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan rivâyet edilen sahîhle amelin terkedilmesi haramdır, tıpkı, hilâfıyla amel etmenin haram olması gibi*" diyerek ifâde etmiştir.

KUR'ÂN VE HADÎS ARASINDAKİ FARK:

Yukarıda açıklamalarda yer verilen bâzı ifâdelerin, Kur'ân'la Sünnet'i âdeta bir elmanın iki yarısı gibi takdîm ettiğini gördük. Bâzı kayıtlarla bu ifâdelerin doğruluğunu kabul etmek zorundayız. Öyle ise burda o kayıtları belirtmekte fayda var.

Bu bahiste, Kur'ân'la Sünnet arasındaki benzer ve ayrılan noktaları *lafz, sübût, mânaya delâlet* ve *ilim ifâde etme* yönlerinden inceleyeceğiz.

1- LAFZ YÖNÜ. Hemen ifâde edelim ki, Kur'ân-ı Kerîm Fatiha Sûresi'-nden Nas Sûresi'ne kadar, her âyeti, her kelimesi ve her harfiyle vahiydir, kelamullahtır. Yâni âlemlerin yaratıcısı ve Rabbi sıfatıyla Cenâb-ı Hakk'ın kelamıdır, sözüdür. *Vahy-i metluv* olarak Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a gelmiştir. Teblîği sırasında Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın tasarrufta bulunması, *elfazı* değiştirmesi, artırıp eksiltmesi söz konusu değildir. Kur'ân-ı Kerîm'in bu vasfı her çeşit şüpheden uzaktır. Sünnet ise -daha önce belirttiğimiz üzere- mâna yönüyle *gayr-ı metluv* olarak gelmiştir ve bu mânayı lafza, ifâdeye dökme işini Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yapmıştır. Ayrıca, sünnetin aynıyla zabtı ve muhafazası için Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın -açıklıyacağımız üzere- Kur'ân-ı Kerîm'de olduğu gibi yazdırma-ezberletme... gibi tedbîrler almamış olması sebebiyle, hadîslerdeki

elfazın aynen Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sözleri olduğu da kesinlikle iddia edilemez. Bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in verdiği ruhsata dayanarak, hadîsciler, mâna korunmak şartıyla değişik kelimelerle hadîs rivayetine müsamâha göstermişlerdir. Öyle ise hadîste ziyâde ve noksan ihtimali dâima vâriddir. Nitekim, aynı meseleye temas eden hadîslerin râvileri değiştikçe lafızlarında az veya çok farklılıklara rastlanmaktadır. Şu halde Kur'ân'la hadîs arasında lafz yönüyle kıyaslanamayacak kadar fark vardır.

2- SÜBÛT YÖNÜ. Bu noktadan da Kur'ân'ın eşsisizliği açıktır. Kur'ân-ı Kerîm, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nasıl inmiş ise bize kadar, herhangi bir değişikliğe uğramadan gelmiştir. Bütün Kur'ân muhtevası kelamullahtır, beşerî katkı sözkonusu değildir. Kur'ân'ın hem ilâhilik ve hem de kesinlik vasfı onun, başka hiçbir esere nasîb olmayan mümtaz, mucizevî yönüdür. *İki kere iki dört eder* derken "dört" bütününe eşit değerde iki parçayla ulaşmamız gibi. Üç, bir daha dört eder deyince de aynı neticeye varıyoruz, ama taraflardan biri ağırlıklıdır. Öyle ise, Kur'ân mevzuunda lafzının ilahîliği kadar sübûtunun kesinliğini de bilmek gerekmektedir. Bu bilgi bilhassa, hadîsle yapılacak kıyaslamalarda ayrı bir ehemmiyet taşır. Konumuz açısından taşıdığı önem sebebiyle, -bilhassa mevzuun dışında olan okuyucularımızı göz önüne alarak- bir istidrak yapıp *Kur'ân* ve Hadîs'in zabtıyla ilgili kısa bilgi vereceğiz.

Öncelikle şunu kaydedelim ki, *Kur'ân*'ın kelamullah oluşu, onun mucizevî vasfıyla sâbittir. Kur'ân, kendisinin "*kelâmullah*" olduğunda şüphe edenlere meydan okumakta, bir sûresine edebî yönden bir benzer getirmeye dâvet etmektedir. Aradan geçen bunca zamana rağmen onun tek bir sûresine bile -ki tek satırdan ibâret olan sûreler de vardır- bir benzer getirilememiş olması onun ilâhîliğini isbata kâfidir.

Sûbûtun kat'îliği de şüphe götürmez bir durum arzeder. Aksini söylemek aklen mümkün değildir. Eksiklik, fazlalık, tağyîr iddia edecek kimse, dâvasını destekleyecek aklî, naklî ciddî bir delil bulamaz. Çünkü Kur'ân bize mütevâtiren gelmiştir. Yine Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Kur'ân'ın zabtı hususunda öyle tedbirler almıştır ki, o sâyede pekçok ezberleyenler ve yazanlar yoluyla sonradan gelen nesillere ihtilafsız, münâkaşasız olarak intikal etmiştir. Bu tedbîrleri şöyle özetleyebiliriz:

1- Her bir âyet vahyedildikçe Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm), bunları derhal vahiy katiplerine yazdırmıştır.

2- Vahiy kâtiplerince yazılan bu ilk nüsha, derhal hem yazılı olarak çoğaltılmış ve hem de çok sayıda mü'min tarafından ezberlenmiştir.

3- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), hâfıza ve yazıya ârız olabilecek hata ve yanılmaları önlemek için de kontrol müessesesi getirmiştir. **Bâzı hususî muallimlerin evleri dolaşarak eski vahiyleri kontrol, yenileri tâlim etmesi gibi. Günümüzde bile *"mukâbele"* adıyla devam ettirilen *"arza"* an'**anesi de bir *kontrol müessesesi* olarak burada hatırlatmaya değer: Her sene ramazan ayında, geçmiş yıllarda o ana kadar gelmiş olan vahiyleri Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) önce Cebrâîl (aleyhisselam)'e okumuş, sonra da, *Mescid*'de halkın huzurunda yüksek sesle cemaate kıraat buyurmuştur. Bu tedbîr, yazılanların ve ezberlenenlerin toptan kontrolden geçirilerek gerekli tashîhlerin yapılmasına imkân vermiştir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hayatının son ramazanında bu mukabele iki sefer tekrar edilir. Buna *arza-i âhire* denmektedir.

4- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), başlangıçta kendi sözlerini yazmayı yasaklamıştır. Bu yasak da Kur'ân'ın asliyetine düşebilecek gölgeyi bertaraf etmeyi gâye edinir.

5- Vahy'in ne zaman geleceği belli olmadığı için Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), berâberinde dâima *"kâtip"* bulundururdu. Askerî seferler esnasında bile ihmal etmediği bu kâtipler, yanında kimsenin bulunmadığı *istirahat* anlarında dahi O'ndan (aleyhissalâtu vesselâm) ayrılmazlardı[56] *Risâlet-i Muhammediye*'nin en hengâmeli ânı olan Mekke'den Medîne'ye *hicret* ânında bile berâberinde kağıt-kalem gibi yazı malzemesi bulundurmayı ihmal etmemiş olması Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, *vahy-i ilâhî*'nin yazı ile korunması hususundaki titizliğini göstermeye yeterlidir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) vefat ânına kadar, vahyin ne zaman kesileceğini bilmediği için, Kur'ân-ı Kerîm'e kitap şeklini vermemişti. Ama, harplerde çok sayıda hâfızın şehîd düşmesi, bu meselede Ashâbı (radıyallahu anhüm) harekete geçirmiş, *Hz. Ömer*'in teşebbüs ve teşvîkleriyle *Hz. Ebû Bekir* tarafından teşkîl edilen heyet, ayrı eşyalar üzerinde dağınık halde bulunan Kur'ân vahiylerine kitap şeklini vermiştir.

56) Sayılarına, âdablarına varıncaya kadar, *kâtipler* hakkında geniş bilgi için *Peygamber'imizin Okuma Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyâseti* adlı kitabımız görülmelidir ki, ehemmiyetine binâen kitabın mühim bahislerini bu kitabımızın *"Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın İlmi Yazma Tedbirleri"* kısmından aynen aldık.

Tedvîn denen bu *kitap hâline koyma* işi ezberle kontrol edilen yazılı metinlerle yapılır ve binlerce Sahâbenin huzurunda cereyan eder. *Mushaf* olarak ortaya çıkan bu ilk nüshaya *eksiktir, fazladır* kabilinden Ashâbtan biri tarafından itiraz vâki olmamıştır, tarih kitapları böyle bir şeyden bahsetmiyor.

Bu ilk ve tek nüsha, dördüncü halîfe Hz. Osman (radıyallahu anh) tarafından çoğalttırılarak belli başlı merkezlere gönderilecek ve oralarda da tekrar bu asla uygun olarak yeniden yazdırılıp sayıları artırılacaktır.

Böylece, yazı ve ezber birbirlerini kontrol ederek, Kur'ân-ı Kerîm'i, ihtilafsız şekilde günümüze intikal ettirmiştir. Aksini söylemek mümkün değildir, söyleyen târihe, ilme ve akla ters düşer, delil getiremez.

Hadîsin zabtı ise böyle olmamıştır. Gerek Kur'ân âyetleri ve gerekse bizzât Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm) sünnetin öğrenilmesi, yayılması, sünnetle amel edilmesi hususunda teşvîk ve irşadlarda bulunmuş ise de Kur'ân-ı Kerîm'inkine benzer sistematik, ısrarlı ve resmî bir zabtetme müessesesi ortaya konmamıştır. Ashâb çoğunlukla Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı dinleyerek hadîs öğrenmiştir. Sistemli şekilde yazan ve hattâ yazdıklarını Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a arzedip kontrol ettiren sahâbîler de vardır. Ancak, bunlar *resmî tedbirler* değil, *hususî himmetler*dir.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetini resmen derleyip kitaplar hâlinde ortaya çıkararak muhâfaza altına alma işi birinci hicrî asrın sonlarına doğru Emevi halîfelerinden *Ömer İbnu Abdilazîz* (radıyallahu anh) tarafından ele alınacaktır. Kur'ân'ın tedvînine, meşhûr hâfızların vefatları sebep olduğu gibi, hadîslerin tedvînine de Sahâbelerin tükenmeleri, hadîsi iyi bilen âlimlerin ortadan kalkmaya başlamaları sebep olmuştur.

Şu hâlde, Kur'ân'a sünnet arasında sübût yönünden mühim bir fark mevcuttur. Bir bütün olarak düşünecek olursak, sünnetin sübûtu yânı Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nisbetindeki sıhhat, Kur'ân gibi değildir. Kur'ân, herçeşit şüpheden uzak olarak kesin iken, sünnet *zannî*'dir.

Sünnet'i, bütün olarak değil de tafsilî olarak ele alacak olursak kısımlara ayrıldığını görürüz:

1- Mütevâtir olanlar: Bu çeşit sünnet çok sayıda kimseler tarafından rivâyet edildiği için sübûtu kesindir. Haîz olduğu objektif şartlar sebebiyle sübû-

tunu inkâr etmek aklen mümkün değildir. Ancak bu çeşit hadîsler miktarca azdır.

2- Mütevâtir olmayanlar: Bunlara *haber-i vâhid* de denir. Bu gruba girenler, çeşitli nokta-i nazardan taşıdıkları vasıflar sebebiyle a) *Sahîh,* b) *Hasen* (sahih olma ihtimali gâlib), c) *Zayıf* olmak üzere üç ana bölüme ayrılır. *Mevzû* denen uydurma hadîsler konumuza girmez.

Sahîh hadîs, sübût yönüyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e nisbeti kesin olan, ifâde ettiği hüküm yönüyle de âyet veya başka bir sahîh hadîse muhâlefet etmeyen hadîstir. Buradaki sübût'un kesinliği izâfîdir., mütevâtirde olduğu gibi mutlak değildir.

MÂNAYA DELALET YÖNÜ: Bu hususta Kur'ân âyeti ile sünnet arasında kesin benzerlik mevcuttur. Yâni, Kur'ân-ı Kerîm'de mânası, ifade ettiği hükmü açık âyetler olduğu gibi, böyle olmayan âyetler de vardır. Sünnet de böyledir, bâzı rivâyetler açık ve kesindir, başka türlü yoruma, anlamaya müsâid değildir. Farklı anlama ve yorumlara imkân veren hadîsler de vardır. Gerek Kur'ân ve gerekse sünnette mâna ve delâleti kesin olan ibârelere *nas* veya *muhkem* denir.

İLİM İFÂDE ETME YÖNÜ: Kur'ân ve mütevâtir hadîsle sabit olan her şey kesin ilim ifâde eder. İslâm âlimleri, mütevâtir haberle Kur'ân âyeti arasında bu noktada ayırım yapmazlar. Dolayısıyla mütevâtir haberle sâbit olan bir meseleyi inkâr eden kimse ile âyetle sâbit olan meseleyi inkâr eden birdir, her ikisi de tekfîr edilir.

Haber-i vâhid, râvinin hata etmiş olma ihtimalini taşıdığı için kesin (yakinî) ilim ifâde etmez. Az da olsa bâzı hadîsciler *haber-i vâhid*'in de *yakinî ilim* ifâde edeceğini söylemiştir. Her hal ü kârda kendisiyle amelde haber-i vâhid *hüccettir. Haber-i vâhid*'i inkâr eden- sübûtundaki zannîlik sebebiyle- tekfîr edilmezse de günahkâr olur, inkârı te'vîle dayanmazsa *tadlîl* olunur yani delâlete düştüğüne hükmolunur. Ancak, ''*haber-i vâhid*''in meşhur denen birçok *tarîkten* gelmiş kısmını inkâr etmenin delâlet olacağı belirtilmiştir. Şurası açıklıkla ifâde edilmiştir ki, sahîh bir hadîsi istihfaf etmek ve meselâ böyle bir düşünce ile: ''*Çok işittik*'' demek küfürdür.

Şu halde, dinî bir delilden çıkarılacak hükmün bağlayıcılık derecesi, yâni bu hükmün *farz* veya *vâcib* veya sünnet veya *müstehab* gibi vasıflardan

birini alması onun hem sübût ve hem de mânaya delâletteki kesinlik durumuna bağlıdır. Kur'ân'dan bir âyet veya mütevâtir bir hadîs sûbut yönüyle kesin bile olsa mânaya delâleti zannî olabilir. Binâenaleyh, Kur'ân âyetleri her defasında amel nokta-i nazarından *farz* veya *vâcib* ifâde etmez. *Haber-i vâhid* de, sübûtundaki zannîliğe rağmen her seferinde *müstehab, mendub,* -fıkhî tâbir olarak- sünnet ifâde etmez. *Haber-i vâhidle* (ve hatta bazan zayıf olduğu kabul edilen haber-i vâhidle) ihmali mümkün olmayan pekçok şer'î ahkâm teşrî edilmiştir; *vâcib, haram, helâl* hükmü verilmiştir; misallerini daha önce kaydettik.

ZAYIF HADÎSLE AMEL:

İslâm âlimleri, bâzı sâhalarda zayıf hadîsle amel etmede müttefiktirler: İyi amellere, güzel ahlâka teşvîk bâbındaki hadîsler gibi. Bir kısım âlimler de, bir konuda zayıf hadîs varsa, zayıflığı sebebiyle onu terkederek kıyasa gitmeyi uygun bulmazlar, onunla amel ederler. Bunlar, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan olma ihtimali bulunan bir sözün, bu ihtimali hiç taşımayan beşer sözünden yani kıyasla ortaya konan reyden üstün olacağı fikrindedirler. *Ahmed İbnu Hanbel, Nesâî, Ebû Dâvud, Ebû Hanîfe, İmam Mâlik* bunlardandır. Bütün hadîsciler şu görüşte ittifak ederler: *Haber-i vâhid* sınıfına giren bir hadîs, taşıdığı vasıflar sebebiyle zâhiren sahîh olsa da nefsülemirde (gerçekte) sahîh olmayabilir, keza, zâhiren zayıf kabul edilen bir hadîs de nefsülemirde sahîh olabilir. Öyleyse zayıf hadîs, Peygamberimizin (aleyhissalâtu vesselâm) sünneti olma ihtimalini daima taşımaktadır. Bu sebeple, İslâm âlimleri, hadîsi zayıftır diye hemen mülâhaza ve değerlendirme dışı tutmamışlar, onu kuvvetlendirme, onunla sâdece ahlâkî değil, ahkâm sâhasında da amel etmenin yollarını, imkânlarını aramışlardır. Çünkü inanıyorlardı ki, *"Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sözü, aslı itibariyle ameli mucibtir, hadîsteki şüphe ise, O (aleyhissalâtu vesselâm)'ndan nakil hususundadır"*. Öyle ise herhangi bir karîne O (aleyhissalâtu vesselâm)'ndan olduğunu te'yîd edince amelde tereddüt etmemelidir ve öyle yapmışlardır. Kitaplarımızda bunun örnekleri var.

SÜNNETSİZ DİN OLUR MU?

Zamanımızda, sünnetin ehemmiyetini anlamayan insanlara rastlanabilmektedir. Böylelerine göre, Kur'ân tek başına dinî hayatımız için yeterlidir.

Bu fikir, İslâm ve Kur'ân adına ileri sürülemez, zira, buna Kur'ân'da delil şöyle dursun bir emâre bile bulunamaz... Daha önce kaydettiğimiz üzere, Kur'ân-ı Kerîm, pek çok ayetlerinde mü'minleri sünnete müracaat etmeye çağırmıştır. Üstelik Kur'ân-ı Kerîm'i ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı en iyi anlama durumunda olan Ashâb ve Tâbiîn nesilleri sünnete dört elle sarılmış, icabında, tek bir hadîsteki tereddüdünü izâle için uzun seyâhatlere çıkacak kadar ona kıymet vermiş, İslâm Dinî'ni her yönüyle teferruatlı olarak tedvîn ve tatbîk ederken *Kur'ân*'la *Sünnet*'i birbirinden ayrılmaz şekilde meczetmiştir. Gerek *itikadî*, gerek *amelî* bütün mezhepler Kur'ân -Sünnet temeli üzerine oturtulmuştur. Ahlak-tefekkür-tasavvuf-sanat-edebiyât vs. İslâm'ı temsîl eden her çeşit medenî-kültürel âsâr da keza bu iki kaynaktan mülhem olmuştur. Ondört asır boyunca bütün mü'min nesiller İslâm'ı böyle anlamakta icma etmiştir. Nice milyarların katıldığı bu icmanın aksini iddia etmenin saçmalığını ifâde edecek kelime bulmaktan diller âciz kalır.

Meseleye bir başka açıdan, mevzunun yabancıları, câhilleri için ilmî açıdan yaklaşarak: Hadîsler sonradan yazılmıştır; hadîslere çok şeyler karışmıştır; haber-i vâhidle sâbit olanlara fazla güvenilmez; sünnet Hz. Peygamber (aleyhisselâtu vesselâm)'in şahsi görüşüdür, O da bizim gibi insandır, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de zaten **"Ben de insanım, unutur ve hata yaparım, siz dünya işlerini benden iyi bilirsiniz"** demiştir; hadîs olsa olsa sâdece dinî işlerde geçerlidir, ziraat, ticâret ve diğer dünya işlerinde geçerli değildir; dünya hayatıyla ilgili beyanlar Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinin Arap örfüdür... vs. vs." diyenlere gelince...

Meseleyi bu açıdan ele alacak olsak, karşımıza en az önceki kadar tutarsız bir mugâlâta ortaya çıkar. Yukarıda kaydettiğimiz sözlerin hiçbir ciddî yönü yoktur. Hepsi de konunun yabancılarını aldatmaya mâtuf muğâlata ve demagojiden ibârettir. Şöyle ki:

1- Herşeyden önce, istiskal edilmek istenen *sünnet*'ten maksad nedir? Bu tâbirin içine yeme-içmeden, kılık-kıyâfet , oturup-kalkma ve yatmaya kadar pek çok âdâb girdiği gibi, menşeini Kur'ân'dan alan bir kısım hükümler de girmektedir.

2- *Sünnet*in güven vermediği, zamanla başka şeylerin karışmış olabileceği iddiasına gelince, bu da tutarsız bir iddia. Çünkü, İslâm âlimleri daha Sahâbe döneminde hem yazılı, hem sözlü olarak hadîsleri zabt ve tedrîs ederken çok

sıkı ve ciddî davranmıştır. Bizzat ilk halîfeler tarafından temelleri atılıp müesseseleştirilen tahkikli hadîs alma verme metodu, araya suiniyet sâhiplerinin girmesine, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan olmayan şeyleri bilerek sokmaya mâni olmuştur: *Hz. Ebu Bekr* (radıyallahu anh), önceden duymadığı bir hadîs işitecek olsa -sıhhatı hususunda tereddüt duyması hâlinde- ikinci bir şâhit isterdi. Aynı yolda giden *Hz. Ömer* (radıyallahu anh) daha da ileri giderek hadîs rivayetine tahdîd koymuş, rastgele ve çok fazla rivâyette bulunanları hapse attırmış, kamçılatmıştır vs. Hz. Ali (radıyallahu anh) işittiği hadîste mutmain olmazsa rivayet edene yemin ettirirdi. *Hz. Osman* (radıyallahu anh) zamanında patlak veren fitnelerden sonra siyasî maksadlı hadîs uydurma hâdiseleri görülmeye başlayınca âlimler *''hadîs dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat edin''* düsturuyla hareket ederek diyânet, ahlâk ve mürüvvet yönlerini iyice bilmedikleri kimselerden hadîs almamaya, hadîs rivâyet eden kimseye de ''Sen kimden bu hadîsi dinledin, o kimden işitmiş?'' diye tahkîk etmeye başlamışlardır. Böylece Ashâb'tan itibaren, ahvali çok iyi bilinenlerden hadîs alma ve aldığı şekilde başkalarına anlatma müessesesi doğmuştur. Ayrıca talebe hocasından ezber veya yazı yoluyla aldığı hadîsleri, *''Bunlar senin rivâyetlerindir, senden aldım''* diye hocanın kontrolüne sunup, *''Evet bendendir, rivâyet edebilirsin''* iznini almadan rivâyet etmemiştir. Bu, hocadan-talebeye icâzet müessesesi, hadîslerin sıhhatini azâmî ölçüde korumaya bir başka garantidir.

Sahâbe'nin sağlığında başlayan bu an'ane, hadîsleri kitap haline koyan büyük müelliflere kadar fasılasız devam edecektir. Hadîs kitaplarının te'lîfi ayrı bir konu. Bu, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında başlar. Bugün, birinci, ikinci hicrî asırda yazılmış hadîs kitaplarına sahibiz, Kütüb-i Sitte üçüncü asırda yazılmış ise de, hadîs o devre kadar hep ezber yoluyla gelmemiştir. *Ebu Hureyre* (radıyallahu anh)'nin talebesi *Hemmâm İbnu Münebbih*'in risalesi bulunmuştur. Hz. Ali'nin üçüncü göbekten torunu *Zeyd İbnu Ali*'nin Müsned'i her yönüyle mükemmel bir hadîs mecmuasıdır, ikinci asrın başlarında te'lîf edilmiştir. *İmam Mâlik*'in Muvatta adlı meşhur eseri bir başka yazılı âbidedir. İmam Mâlik'in vefatı 179'dur. Vefatı 211 olan *Abdürrezzak*'ın Musannaf'ı onbir cilttir. Kısaçası, Kütüb-i Sitte müelliflerinden çok önce, hadîsler kitaplar hâlinde yazılı hâle konmuştur. Fazla söze ne hâcet, hadîslerin İslâm âleminin her tarafında, sistemli bir şekilde mecburi yaz-

dırılması demek olan *tedvîn* işinin, resmen devlet tarafından ele alınması hâdisesi birinci asrın sonlarında cereyan ettiğinin bilinmesi hadîslerin yazılı an'aneye geçmesinin eskiliğini göstermeye yeterlidir. Bir başka ifâdeyle hadîsler üçüncü asırda sâdece tasnîf edilmiştir. Yâni ilk defa *Buhârî* olmak üzere *Kütüb-i Sitte İmamları,* hadîs ülemasından cemedip topladıkları hadîs malzemesini ayıklamaya tâbi tutmuşlar, umumiyetle benimsenen sıhhat şartları açısından sahîh olanları, diğerlerinden temyîz etmişlerdir.

Şu hususu da belirtmek gerekir: Hadîsciler, hiçbir dine nasîb olmayan bir ilim geliştirmişlerdir, buna *cerh ve ta'dîl ilmi* denir. Yani, hadîsleri üçüncü asra kadar rivâyet etmiş olan şahısları inceleme ilmi. Yani bir hadîsi Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'den hangi sahâbî dinlemiş, kime anlatmış, o şahıstan kim işitmiş... Böylece elimizdeki bütün hadîsleri, kitabına alan müelliflere gelinceye kadar Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan sonra kimler rivâyet etmiş bilmekteyiz. Bilgimiz sâdece bu rivâyet zincirine giren şahısların ismi değil, onların şahsiyetleri, kısaca hayat hikâyeleri, hâfıza durumu, diyânet durumu, ahlâkî, insanî durumu, hocaları, talebeleri vs. Ve zannedilmesin ki, bu ilim sonradan geliştirildi. Hayır, tahkîk göstermiştir ki bunun temeli Hz. Ömer (radıyallahu anh) tarafından atılmıştır. Hattâ Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e kadar çıkarmak bile mümkün. Bu ilim sâyesinde bugün onbinlerce insanın hayatını bulabilmekteyiz.

Hadîsciler, tedkîkten sonra, güven vermiyenlerden hadîs almamışlardır. Öyle hadîsciler olmuştur ki, yolda yemek yiyen, müsiki dinleyen, hakkında menfi söz edilen, dinî yaşayışında noksanlık bulunan kimselerden hadîs almamıştır. Hadîsin *sahîh* ve makbul olma şartlarından biri, hadîsi müellife kadar rivâyet eden şahısların Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e varıncaya kadar birbirlerini görmüş olma durumudur, buna senette *ittisal* denir. Bir diğer mühim şart bu zâtlardan her birinin müslüman, itikadı sağlam, dindâr, yalancılık ithamından uzak, ahlâken mazbut, hâfıza durumunun iyi olmasıdır. *Buhârî* ve *Müslim* bu şartları daha da sıkı mertebelere götürdükleri için onların eserlerine olan itimad daha fazla olmuştur.

Böylesine sıkı ve güven verici şartlar altında bize intikal eden hadîslerden bir kalemde teberri etmeye kalkmak, güvensizlik ifâde etmek olacak şey değil. Hadîsden şüphe etmek, hayatta pek az şeye inanmamızı gerektirir. Hıristiyanlık, Yahudilik ve diğer bütün dinlerin kitapları değerini tamamen yitirir,

efsâneye dönüşür. Tarih kitaplarının çoğunu çöpe atmak gerekir. Çünkü hiçbiri, hadîslerin mazhar olduğu tedkîk ve tenkîdden geçmiş değildir ve böyle bir tedkîk ve değerlendirmeye kesinlikle tahammül edemezler. Günümüzde bile gazetelerin yazdığı, radyoların söylediği pek az şeye inanılabilir. Hadisçilerin koyduğu itikad, dindarlık, dürüstlük gibi sıkı şartları arayacak olsak kaç gazetecimiz, muhabirimiz bu imtihanı verebilir, istihbarat teşkilâtlarında çalışan kaç vazîfeli hadîsçilerin tabiriyle *sika* (güvenilir) puanı alabilir?

Sözü fazla uzatmadan "Hadîs üçüncü asırda yazılmıştır... Şüphelidir", "Haber-i vâhiddir güven vermez, amel edilmez" diyenlere dostça şu tavsiyeyi yaparız: "Bunu ne sen söylemiş ol ne de biz duymuş olalım. İnsanlık tarihi, dünyanın nizamı, muhâberât sistemleri hep haber-i vahîd esasına dayanır, üstelik diğerleri, İslâm'ın hadîs an'anesinde olduğu gibi kontrollü ve tahkikli de değil. İslâm'ınkini reddettin mi, öbürlerini hayda hayda reddetmen, başta baban, herşeyden şüphe etmen gerekir.

Hadîsleri, dine müteallik, dünyaya müteallik olanlar diye ayırmaya gelince, bizce bu da bir başka mugâlâta, bir başka cehâlet. Karşılığında *sevâp* vâdedilen bir amele münhasıran dünyevî demek mümkün mü? İslâm hangi meselesini dünyevî hangi meselesini uhrevî diye kesin hatlarla ayırmıştır? Dünya ve âhireti berâberce iç içe ele almak İslâm'a has bir orijinalitedir. Fıkıh kitaplarımız temizlik bölümüyle başlar, namaz, oruç, nikâh, ticâret, cezâlar, muâmelât gibi... bölümlerle devam eder. Bu bölümlerde belirtilen esasların hepsine, tefrîk yapmadan, uymak gerekir. Uymayan Allah'a âsidir. Uyku ve istirahatimize, karı-koca arasında cereyân eden zevciyât muâmelesine varıncaya kadar her müsbet amele *sevab*" vaadeden bir dinde dünyevî-uhrevî, dinî-gayr-ı dinî ayrımı nasıl yapılacaktır? Delîl olarak ileri sürülen ve Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm)'in içtihâd ve istişâre âdabını öğretme vazîfesine müteallik, o vazîfenin tabiatı icâbı sarfettiği bâzı sözleriyle ilgili açıklamaya daha önce yer verdiğimiz için burada tekrar etmeden, hadîslerde gelmiş olan: "**Siz dünya işini benden daha iyi bilirsiniz... Ben de insanım hata ederim, unuturum...**" gibi sözlerin de hadîs üzerinde şüphe ileri sürenlerin işine yaramayacağını belirtmek isteriz. Esâsen şüphe sâhipleri, kendilerine hadîsten delil getirmemeleri gerekir, çünkü şüphe içindedirler, onlar da uydurma olabilir., aksini söyleseler kendileriyle tezada düşerler ve bazı Mutezîliler gibi işine gelene *sahîh*, işine gelmeyene *uydurma* demiş olma durumuna düşerler.

SÜNNETİ KİMLER REDDEDİYOR?

"Bir devenin ağaçla kaşınması gibi kişinin dini ile kasınması kıyâmetin yaklaşmasının alâmetlerindendir" *Hadîs-i Şerîf.*

Söze başlarken belirtmek isteriz: Kur'ân adına hareket ettiğini iddia ederek sünneti reddedenler, kesinlikle samimi değildir. Çünkü Sünnet'in reddini ifâde eden Kur'ân'î tek bir delil getiremezler. Halbuki, kaydedildiği üzere Sünnet'e uymayı emreden pek çok âyet-i kerîme var. Onların durumu, Kur'ân-ı Kerîm'de haber verilen *Allah'la peygamberlerinin arasını açmak istemek* gibi cins bir küfür çeşidini hatırlatmaktadır: **"Allah'ı ve peygamberlerini inkâr eden, Allah'la peygamberleri arasını ayırmak isteyen "bir kısmına inanır, bir kısmını inkâr ederiz" diyerek ikisi arasında bir yol tutmak isteriz diyorlar. İşte onlar gerçekten kâfir olanlardır" (Nisa, 150).**

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok âyet, sünnet'e müracaatı emrettiği, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in pek çok emirleri, fiilleri sünnete uymanın gereğini beyan ettiği halde, İslâm ümmeti içerisinde zaman zaman "*sünnet*"ten rahatsızlık izhar edenler olagelmiştir. Şüphesiz bu, dindarlıktan, dinî samimiyetten gelen bir davranış değildir. Aksine, -cehâletin, iğfalin kurbanı olmak sözkonusu değilse- temelde siyâsî-ideolojik hesaplara dayanan din düşmanlığı yatmaktadır. Böylelerinin Kur'ân'a sâhip çıkma, Kur'ân'ın anlaşılmasına mâni olan engelleri kaldırma gibi dindarlık edasıyla sünnete tavır almaları müslümanları aldatma gâyesine yöneliktir.

Zaman içerisinde böyle zümrelerin peş peşe kıyâmete kadar ortaya çıkarak **dinle kaşınacaklarını Resûl-i Ekrem (aleyhissalâtu vesselâm) pekçok** hadîslerinde haber vermiştir. *Ebû Dâvud*'da gelen bir rivâyet şöyle: **"Haberiniz olsun "bana Kitap (Kur'ân) ve onun kadar başkası (Sünnet) verilmiştir. Haberiniz olsun, koltuğuna kurulmuş karnı tok birilerinin** [57] **şöyle diyeceği gün yakındır: Size Kur'ân yeter, helâl nevinden onda ne varsa onları helal bilin, haram nevinden onda ne varsa onları da haram kabul edin". Böyle diyenden sakının. (Kur'ân'da zikri geçmeyen haram da var. Bu cümleden olarak) ehlî eşek eti size**

---

57) *Hattâbî* şu açıklamayı sunar: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) "*koltuğuna kurulmuş karnı tok...*" sözüyle refah ve keyf ehlini kastedmiştir. Bunlar evlerine kapanmış, ilim talebetme zahmetine katlanmayan kimselerdir. İlim alınacak şahıslara ve yerlere başvurmayı gereksiz görürler, oralara uğramazlar. Günümüzün tabiriyle cehaletin ördüğü fildişi kulelerinde oturdukları yerden ahkâm keserler.

helal değildir, vahşî hayvanlardan da parçalayıcı dişleri olanların eti haramdır...'' *Tirmizî*'de kaydedilen rivâyette şu ziyâde var: ''*Muhakkak ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın haram ettiği tıpkı Allah'ın haram ettiği gibidir, (arada fark yoktur)*''.

Burada havâric ve revâfızın iddialarından bahsetmek konumuz olmamakla birlikte, daha Ashâb döneminde, bir kısım grupların Kur'ân'a ehemmiyet verme perdesi altında Sünnet'e tavır takınmaya başladıklarını belirtmemiz gerekir. El-Müstedrek'te kaydedilen bir rivâyet aydınlatıcıdır: Ashâb'tan *İmrân İbnu Husayn* (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan hadîs rivâyet ederken bir adam atılarak: ''*Ey Ebu Nüceyd, bize Kur'ân'dan anlat*'' der. İmrân adama şu cevabı verir: ''*Sen ve arkadaşların Kur'ân okuyorsunuz. Bana söyler misin, namaz ve namazla ilgili rükünler nelerdir? Kezâ altun, deve, sığır ve diğer çeşit mallara terettüp eden zekat ne miktardadır? Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı gördüm, sen görmedin. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bize, zekatı şöyle şöyle vermemizi emretti.*'' Bu açıklama karşısında ikna olan adam: ''*Bana hayat verdin, Allah da sana hayat versin*'' der. Rivâyeti yapan Hasan Basrî hazretleri şu açıklamayı ilâve eder: ''*Bu zat, ölmezden önce iyi bir İslâm fakîhi oldu*''. Aynı hadîsin *Hatîbu'l-Bağdâdî* tarafından el-Kifâye'de kaydedilen vechinde İmrân (radıyallahu anh) itirazcıya daha açık bir dille şöyle der: ''*...Sen ve arkadaşların sadece Kur'ân'a dayandığınız takdirde öğle namazının dört rekat olduğunu... Kâbe'yi tavafın yedi kere olacağını, Safa ve Merve arasında da tavaf yapılacağını ayetlerde bulabilecek misiniz?*''

Tarihte ortaya çıkan vak'alar, Sünnet'i reddetme düşüncesinin dinî hasbilikten çıkmadığını göstermektedir. İlk fikir babalarını yabancı ve bilhassa yahudi menşe'lilerin teşkil ettiği şia hareketleri, hep hadîse karşı çıkmıştır. Çünkü mütevâtir olması sebebiyle Kur'ân'a dil uzatmak, O'nu gözden düşürmek mümkün değildir. İslâm'ı yıkabilmek için Kur'ân-ı Kerîm'in yorumunu istenen şekle dökme yolu kalmaktadır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünneti ve bu sünnetin vazettiği Kur'ân'ı anlama ve yorumlama metodu mü'minler arasında muteber kaldıkca bu yol da kapalıdır. Öyle ise, ne yapıp yapıp Sünnet'i aradan çıkarmalıdır. *Mûtezile* öyle yapmıştır. İlk mutezilîler ''*mütevatir hadîsten başkasını tanımayız*'' demiş, ancak hadîsin mütevatir sayılması için ravilerden birinin cennetlik olması şartını koymuştur. Burada cennetlik-

ten maksad *Aşere-i mübeşşere*'den birisi değil, kendi görüşlerinde olanlardan biridir. Hemen belirtelim ki, prensipte hadîsi kabul etmeyen bunlar, yeri geldikce -ve bilhassa muahhar olanlar- kendi görüşlerini te'yîd eden hadîs uydurmaktan da çekinmemişlerdir. Şu halde, hadîs düşmanlığı, ilmîlik, hasbîlik, Kur'ân sevgisi gibi dinî gayretten gelmiyor, sapık fikirlerine sünnette delil bulamamaktan ileri geliyor.

Âl-i Beyt dışındaki sahâbelerin rivâyetini reddeden şiilerin gayesi de aynı: Kur'ân Kerîm'i istedikleri gibi yorumlamak. Bunlar da hadîsi temelde reddetmiyor, kendi siyâsî gayelerine engel rivayetleri bertaraf etmek için *Âl-i Beyt* dışındaki Ashâb'ı tanımama hîlesine sapıyor. Hâsıl ettiği boşluğu istediği şekilde doldurmak için ikinci bir müessese getiriyor: Masum imam inancı. Yani, her çeşit hatadan berî, ilahî korunmaya mazhar, sözü hadîs sayılacak imâm. Bu, şiî akidesinin temel unsurlarından biridir. *Ehl-i Sünnet* açısından, hiçbir insan masum değildir.

Bir başka ifâde ile, Kur'ân-ı Kerîm'in müteşâbih âyetlerini istedikleri istikâmette yorumlaya yorumlaya mü'minleri küfür uçurumunun kenarına getirmek isteyen *''kalplerinde eğrilik bulunan kimseler''*, hedeflerini gerçekleştirmek için kıyâmete kadar hadîsi reddetmeye devam edeceklerdir. Çünkü müteşâbihleri istismara tek engel hadîstir. Bu fitnenin devamlı var olacağını Âyet-i Kerîme bize haber verir: **"...Kalplerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne aramak (ötekini berikini saptırmak) ve (kendi arzularına göre) onun te'viline yeltenmek için onun müteşâbih olanına tâbi olurlar..." (Âl-i İmrân, 7).**

Günümüzde sünneti reddetme gayretleri esas itibariyle bu âyette haber verilen ve tarihte fiilen örnekleri çokca görülen aynı espriye dayanmaktadır: *Müteşâbih* âyetleri, hatta *mücmel* ve *âmm* olanları keyflerine göre yorumlayabilmek için hadîs engelini ortadan kaldırmak. Bakıyorsunuz, bir kısım müsteşriklerin fikirleri maya tutmuş gibi: Tedvîn edildikleri ilk asırlardan beri bütün İslâm âlemince sıhhatinde ittifak edilen *Buhârî* ve *Müslim* gibi en mûteber hadîs kitaplarında bile *mevzu* hadîslerin varlığını iddia edenler çıkıyor. Bâzıları, Sahâbe'nin adâletini cerhetmeye çalışıyor. Çünkü, *Ehl-i Sünnet* dünyası, Kur'ân ve Sünnette gelen pek açık beyanlara istinaden, Sahâbe arasında hiçbir ayırım yapmadan hepsini udûl kabul etmiş, İslâm'a taraftarlıkları, dindarlıkları ve iyi niyetlerinden şüphelenmemiştir. Sahâbeye dil uzatmanın altında, şimdilerde bir de *teşeyyü* yâni *şiîlik* ve şiîleşme yatmaktadır. Böylece, ilmî görü-

nüm altında onların, ashabı redd doktrinleri haklılık kazanmış olacak. Ancak Ashâb'a olan güveni sarsmanın gerisinde, bütün İslâm binasının temeline dinamit koyma yatmaktadır. Böylece, onların rivâyet ettiği sünnet'ten şüphe edilecek, sünnetin ayrılmaz şekilde iştirakiyle vazedilen İslâm şeriatından şüphe edilecek. Mü'minlerin kalbinden Ashâb-ı Kirâm (radıyallahu anhüm ecmain)'a olan sevgi ve itimadı çıkardınız mı, hadîs, peygamber ve hattâ Kur'ân-ı Kerîm'e olan saygının da kalmıyacağını anlamak için fazla zeka ve ferasete gerek yok. Çünkü bunlar hep birbirine ayrılmaz şekilde bağlanmıştır: Ashâb'ın hepsini hem Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tebrie etmede, hem Kur'ân-ı Kerîm. Sünneti ve Kur'ân'ı bize Ashâb nakletmektedir.

Hadîs günümüzde, İslâm'a musallat olan bir başka cereyanın da en mühim engelidir: İslâmiyet'i beşerîleştirme, laisize etme cereyanı. Dünyada İslâmiyet'le doktriner mânadaki laisizmden birbirine daha zıt iki şey düşünülemez. Tıpkı gece ile gündüz, ak ile kara gibi. İslâm vahye müstenid ilâhî değerler manzumesi, laisizm beşerî hükümler sistemi. Birinde Allah'ın iyi dediği şey iyidir, diğerinde insanın. Birinin kaynağı vahy, diğerininki insan düşüncesi.

Geleceğin dünya devletini hazırlayanlar, ideallerinin gerçekleşmesini ve saltanatlarının devamını, herçeşit dinî ve millî heyecanını yitirmiş beynelmilel hümanist -yâni insanlar tarafından konan- değerleri benimsemiş, maddî menfaatinden başka endişesi olmayan, karnını doyurduğu, menhus zevklerini tatmîn ettiği her yeri vatan bilen, tıpkı bir koyun sürüsü gibi eli sopalı bir çoban tarafından istenen otlakta kolayca otlatılabilecek fevkalâde uysallaştırılıp ehlileştirilmiş -homo sovieticus- örneğinde insanlardan müteşekkil bir cemiyette görmektedir. Yarının insanlığını bu hâle getirmek, sürüleştirmek için çoktandır dünyanın her yerinde harekete geçen gizli açık komiteler açıklık, müstehcenlik, sefâhet, eğlence gibi vâsıtalarla topyekün insanlığa saldırıya geçmiş durumdalar. Şimdilerde turizm, spor, festival... yatırımlarını da bu maksatla istismar etmeye çalışmaktadırlar. Bu işte, ilk hedef gençliktir, tahşidât daha çok bu kesime yapılmaktadır. Çünkü onların aldatılıp, iğfal edilmeleri daha kolaydır.

Dünya çapında kıyasıya sürdürülen bu kavgada müslüman milletleri kendi hallerine bıraktıklarını zannetmek saflık olur. Hatta, en büyük hedefin müs-

lümanlar olduğunu söylemek mübâlağa değildir. Zira hayatın her yönünü, kendine göre müstakillen tanzîm eden İslâmiyet ve onun tevhîd akîdesi, beynelmilel güçler için en çetin hedef, hazmi en zor hasımdır. Asliyeti üzere kaldığı takdirde, sahteliği ortaya çıkan bütün sistemlerin yerini almaya namzet olması haysiyetiyle ne yapıp yapıp onun bozulması, mensuplarının ondan şüphe eder hâle getirilmesi lazımdır. Bu maksadla, dıştan, içten, doğrudan dolaylı, pohpohlayıp uyutarak, tahkir edip komplekse ederek vs. her çeşit çalışma ve gayret gösterilmelidir.

Müslüman ve mü'min görünerek, Kur'ân'a sarılmak, ona gölge düşürene cephe alıyor iddia ederek bâtıl, bozucu, nifak çıkarıcı fikirler atmak da her halde bu çalışma metodlarının en müessirlerinden biridir. Hadîse, ashâba dil uzatanları, ana kaynaklarımız hakkında şüphe sokmaya çalışanları bu çeşit menfur düşüncelerin uzantısı görmek, ihtiyatlı davranmak, Hz. Ömer (radıyallahu anh)'in dediği gibi, sünnet ve Kur'ân etrafında daha bir kenetlenmek gerekir.

Esâsen, böyle münâfık dindarların zuhur edeceğini, kendilerine Kur'ân'ı bayrak edinerek müslümanlara ve dine saldıracaklarını Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) haber vererek ümmetini uyarmıştır: **"Ümmetim için en çok korktuğum iki şey vardır: Kur'ân ve süt. Kur'ân dedim, çünkü münafıklar, mü'minlere karşı mücâdelede kullanmak için onu öğrenirler. Süt'e gelince, süt için kır hayatını tercîh ederler, şehvetlerine uyarlar, namazı terkederler".**

Münafıkların, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmeleri, müslüman nesillerin dinleri hususunda bomboş ve câhil bırakıldıkları veya sistemden uzak -zamanımızın resmî tedrisâtında olduğu gibi- insicam ve derinlikten yoksun bir kısım malumat kırıntısının din ilmi olarak verildiği, bu işe karşı koyacak durumda olanların da hadîs-i şerîfte "*süt*"le ifâde edilen "*maddeperestlik*"e, "*bencillik*"e düştükleri bir döneme rastlarsa ortaya çıkacak fecaati kavramak zor olmaz. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu münafık tezgahın gençlik kesiminde kurulacağını, onların daha çok öne sürüleceğini bildirmeye de ehemmiyet vermiştir. Bir hadîs şöyle: **"Ahirzaman'da öyle bir zümre zuhûr edecek ki, bunlar yaşca genç, akılca kıttırlar. Konuştukları zaman en hayırlı sözden (yani Kur'ân-ı Kerîm'den) bahsederler. Kur'ân-ı Kerîm'in kendilerine has olduğunu ve kendilerinin de Kur'ân üzere olduklarını zannederler."** Hadîsin *Buhârî*'de kaydedilen vechi bu gençlerin samimiyet durumunu da açıklar: **"...Ancak iman-**

ları gırtlaklarından öte geçmez. Hedefi delip (hiçbir bulaşık almadan öbür tarafa) geçen ok gibi onlar da dine girip çıkarlar (üzerlerinde dinin hiçbir te'siri kalmaz)".

Şârihler bu zümrenin lafla inandıklarını söyleyeceklerini ancak, kalple inanmayacaklarını, zâhiren güzel sözler söyleseler bile, söyledikleriyle asla amel etmiyeceklerini belirtirler.

Bu münafıkların, İslâm âlemine karşı mücâdelede, Kur'ân-ı Kerîm'i kullanmalarının dine büyük zarar vereceğini belirten *Hz. Ömer* (radıyallahu anh), bu durumda *"Hadislere sığınılmasını çünkü, ashâbu'l-hadîs'in Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi bildiklerini"* ifâde eder.

BİR İKTİBAS: Hadîse saldırıp Kur'ân'a sarılma iddialarının gerisinde yatan asıl maksadın mü'mini Kur'ân'dan ve İslâm'dan koparmak olduğunu, esasen hadîsten koptuktan sonra Kur'ân'da kalmanın mümkün olmayacağını göstermek için, bizde bu bâtıl yola düşmüş bulunanlar üzerine yapılan bir tedkîk yazısından bâzı pasajlar sunacağız. Yazının uzun olan aslı 1983 yılında bir dergide neşredilmiştir. Yazı, denediği herçeşit İslâm dışı sistemlerde aradığını bulamayan dünya insanlığının İslâm'a yönelip onu benimseme vetîresine girdiği bir dönemde, bizdeki bazılarının nelerle meşgul olduklarını anlamak için ibretle okunmaya değer:

Makale sünnet'i reddetme temayülünün nasıl çıktığını şöyle ifâde eder:

"Bu eğilim genellikle "nereden başlıyalım? sorusunun cevabında ortaya çıkmakta, yani "önce ilmihal!", "önce İslâm tarihi!" "Önce üstadın kitapları!", "Önce şu zatın sohbetleri!" şeklindeki önerilerin arasına "Önce meal!" diyerek karışan kimselerden kimilerinin tutumunda kendisini belli etmektedir... Bu insanlar kendi anlayışlarından, kendi yaklaşımlarından, kendi yorumlarından başka herşeye hayır derken, kendilerince makul bir nedene de dayanmamaktadırlar, "Bize Allah öğretiyor" demektedirler. Kimi âyetleri kendi akıllarınca yorumlamaktadırlar ve sonuçta herhangi bir âyetin anlamını daha geniş, daha çaplı olarak kavramak için bile olsa, herhangi bir kimseye, hele hele bir otoriteye, bir ehliyetliye başvurma ihtiyacı duymamaktadırlar ve zaten bu ihtiyaca karşı çıkmaktadırlar, çünkü böyle bir ihtiyacın ucunda şirk görmektedirler, böyle bir ihtiyacın Allah'a ve Kitab'a noksanlık isnadetmek anlamına geldiğini zannetmektedirler... Hem sonra mealci diye bilinen bu in-

sanlara Allah öğretmektedir. Nasıl olur da onların dediklerine itiraz edilebilir! Peki Allah bu insanlara öğretmektedir de başkalarına öğretmemekte midir? İşte bu soru karşısında asabları fena bozulmaktadır bu insanların. Kur'ân-ı Kerîm'i kendi havalarına, kendi akıllarına ve kendi seviyelerine göre anlamaktan başka hiç bir yola baş vurmazken gerekçe olarak Allah'ın kendilerine öğrettiğini, öğreteceğini zanneden bu insanlar, bu zanlarını, Arapçaya hayır derken de kalkan edinmektedirler... Kur'ân'ın anlaşılması adına geliştirilen bu Arapça aleyhtarlığı o kerteye ulaşmıştır ki, namazda okunan surelerin ve ayetlerin Arapçalarına bile karşı çıkmaktadır... Namazda Arapça yerine Türkçe anlamlar okumak bir tercih ya da öneri olmaktan öte, bir zorunluluk olarak ileri sürülmektedir... Sözkonusu bu insanlar mevcut meallerin bu yanlışından yola çıkarak işi nerelere götürüyorlar görünüz. Meallerdeki fazlalıkların, yani 'habibim' ve 'Ey Muhammed' ifadelerinin üstüne bir çizgi çeke çeke, giderek Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın adından hazzetmez oluyorlar. Sonuçta Resûl'e saygısızlık diyebileceğimiz garib bir ruh haletine yakalanıyorlar. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın adı anıldığında selavat getirmekten, bile -isteye, kaçınıyorlar ve selavat getirmemeye özellikle dikkat ediyorlar... Resûlden söz ederken kendi asker arkadaşlarından ya da çocukluk arkadaşlarından sözeder gibi sözetmeye özellikle özen gösteriyorlar. Üstelik bunu bir marifet sayıyorlar, elbette, bunu bilinçlerinin yüksekliğine yoruyorlar. Öyle ya artık onlara Allah öğretmektedir ve ne düşünürlerse İslâmî bilinçlerinin yüksekliğine kanıt kabul edilmektedir.

Bu insanların Resûl (aleyhiselâtu vesselâm)'e karşı bilinçli bir saygısızlık geliştirmelerinin yanı sıra, Kitab'a karşı da böylesi bir saygısızlık geliştirdikleri gözlenmektedir... Kitabın cismine karşı, gene bile-isteye, bir saygısızlık geliştirmekten adeta zevk almaktadırlar. Mesela Kur'ân-ı Kerîm'i, hiç gereği yokken rahat rahat fırlatabilmektedirler, ellerinde sıradan bir eşyaymış gibi sallaya sallaya dolaşabilmektedirler. Hattâ, Kitab-ı Kerîm'i kasıtlı olarak kıçının altına alarak oturanları görmek bile mümkündür.

...İşte bir kez Resûl (aleyhisselâtu vesselâm)'e saygısızlık çığırına döküldü mü, ardından Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'ın durumunu tartışmak, statüsünü yeni bir ayarlamaya tabi tutmak da geliyor, tabii olarak... Sözkonusu insanlar Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın rütbelerini öylesine bir hınçla söküp atıyor ki, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onların nezdinde

sıradan bir insan makamına bile oturamayacak duruma geliyor neredeyse. Bu insanlara göre, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hiç bir imtiyazı, hiçbir farklılığı, hiçbir fazla yanı yoktur öteki, insanlar karşısında... Hani bu insanlara göre namazda ne okuduğunuzu anlamanız için ayetlerin Arapçasını okumasanız da oluyor ya, hatta anlamını bilmeden Arapçasını okumanız yasaklanıyor ve bilmediğiniz âyetlerin asıllarını ezberleme zahmetine katlanmaktan kurtuluyorsunuz ya, iş bu kadarla da bitmiş olmuyor. Kur'ân'da belirtilmemiş olan tüm özelliklerden arındırılmış bir namaz amaçlandığından, bakılıyor ki, Kur'ân'da namazdan söz edilirken kıyam deniliyor, rükû deniliyor, sücud deniliyor ama namazların rekatlarına ilişkin olarak bir açıklama yapılmıyor; öyleyse, mesela bir akşam namazının üç rekatlık farzı neden beş rekat olarak, altı rekat olarak kılınmasın? Böyle düşünüyorlar bu konuda."

Sünnet'e saygıyı yitirenlerin şeytana ne denli maskara olabileceğini görmek için bu kaydedilenler yeterlidir. Öyle davranmanın böyle netîceye götüreceğini bilen Selef büyüklerimiz, ittifakla, bizlere mezhebimizin imamlarına tâbi olmayı, bu disiplinin dışına hiç bir surette çıkmamayı, aksi takdirde, her ferdin, hiçbir İmam'da rastlanmayan fikirlere saplanarak anarşiye ve dolayısiyle dinî yönden tehlikeye düşeceğini belirtirler. *İmam Mâlik* (radıyallahu anh)'in tavsiyesi şudur: *"İmamlara tâbi olun ve onlarla mücâdele etmeyin. Eğer cedelde başkalarından üstün gördüğünüz her adama uyacak olsaydık, Cebrâil'in getirdiklerini reddetme durumunda kalacağımızdan korkulurdu".* Bu tavsiyeyi yapan *İmam Mâlik*'in, talebelerinden *Ma'n ibnu İsâ,* mevzuyu aydınlatıcı bir vak'a anlatır. Bizim için ibretli ve yol gösterici olan hâdiseyi kaydetmede fayda görüyoruz: *"Bir gün İmam Mâlik mescidden dönüyordu. Elimi tutmuş bir halde iken, Mürcie fırkasına mensup Ebu'l-Cüveyriyye denilen bir adam İmam'a yetişti ve aralarında şu konuşma geçti:*

— Ey Mâlik, beni dinle, sana delil getirip görüşümü açıklayacağım, bir şey diyeceğim.

— Ya beni mağlub edersen?

— Benim dediğimi kabul edersin.

— Şâyet ben seni mağlub edersem?

— O zaman ben senin görüşünü kabul ederim.

— Eğer biri gelir de, onunla konuşursak, o da ikimizi mağlub ederse?

— *Onun görüşünü kabul ederiz.*

— *Allah Muhammed (aleyhissalâtu vesselâm)'i tek bir din ile göndermiştir. Görüyorum ki sen daldan dala atlıyorsun. Ömer İbnu Abdilaziz: "Kim dinini münâkaşalara hedef yaparsa çok sık görüş değiştirir"* demiştir.

Evet, mezhebe tâbi olmayanın âkibeti budur: Kendisini dört mezhebin de dışında bulur ve dinden kırk mezhep uzaklaşır.

DİNDE SAMİMİ NESİL:

Son olarak, dünya tarihinde "İslâm mucizesi" denen harikayı hediye eden mümtaz neslin sünnet karşısındaki tutumuna kısaca temas edeceğiz. Ümid ederiz ki, böylece bizler için gerçek büyüklüğün yolu anlaşılmış olur.

Mütevâtir bir hadîste, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurur **"En hayırlı nesil benim asrımda yaşayan nesildir, sonra bunu tâkip eden nesil, sonra da bunu tâkip eden nesil gelir"**. Burada övülen nesillere İslâm ümmeti *SELEF* der. Bunlar: *Sahâbe, Tâbiîn* ve *Etbautâbiîn* nesilleridir, ilk üç asrı temsil ederler. Bunlar Kur'ân tarafından da övülmüştür. Bir âyet şöyle buyurur: **"İyilik yarışında önceliği kazanan Muhâcirler ve Ensâr ile, onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnud olmuştur. Onlar da Allah'tan hoşnuddurlar..." (Tevbe, 100).**

Bu nesiller herçeşit peşin hükümden, siyasî baskıdan, yabancı kültür tasallutundan azâde olarak dine bakmışlardır. Bütün samimiyetleriyle, Cenâb-ı Hakk Kur'ân'la insanlığa nasıl bir mesaj vermek istiyor, onlardan nasıl bir kulluk beklemektedir? Bunları anlamaya yönelmişlerdi. Onların Allah'ın rızasını kazanmaktan başka bir düşünceleri yoktu. Sünnet, tefsir, fıkıh ve hatta siyâset ve fetih sahalarında en büyük başarılar bunların eseri olmuştur. İslâm devletçiliğini Hz. Ömer sistematize ederken, arkadaşları da bir ucu İspanya, diğer ucu Çin'e dayanan İmparatorluğu gerçekleştirmiştir. Dört mezhebin dördü de *Selef*'in eseridir.

İslâm'ın her çeşit gizli hesaptan âri olan gerçek anlayışı onların anlayışıdır. Bugün, karşımıza *Sünnet*'in dindeki yeri nedir, Kur'ân karşısındaki mevkii ne olmalıdır, Sünnet'e bakış açımız ne olmalıdır? gibi sun'î mes'eleler, sahte sualler çıkartılınca, isâbetli cevaplar bulmak istiyorsak, o hâlis nesle, Selef'e mürâcaat etmeliyiz. Fetvamızı iblisin yer yüzündeki temsilcisi durumunda olan

müsteşriklerden almaya kalkarsak elbette çıkmazlara düşer; sapıtır; Bize Kur'ân yeter, sünnet gereksizdir... gibi laflarla işe başlar sonunda Kur'ân'ı da fırlatıp atacak noktaya geliriz.

Sahâbe, Sünnet'i nasıl anladı diye bir suâl'in cevabı konuyu fazlaca uzatır. Uzun açıklamalara bedel, güneşe delâlet eden aynadaki aksi misali, onların hadîs karşısındaki tavırlarını feraset sâhiplerine göstermeye yeterli bir iki misâl kaydedeceğiz. Biz Türklerce ismi çok iyi bilinen yüce Sahâbî *Ebû Eyyûb el-Enśarî* hazretleri (radıyallahu anh)'nin misali: Bu zât, son derece kısa bir **hadîs metni hususunda şüpheye düşer. Hadîsi, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)** irâd buyurduğu zaman dinliyenlerden bir tek kimse hayatta kalmıştır: *Ukbe İbnu Âmir*, o da Kuzey Afrika'dadır, Mısır'da. Ebu Eyyûb hazretleri, Ukbe'yi (Allah her ikisinden de râzı olsun) görüp hadîsteki tereddüdünü giderebilmek için, o günün ağır şartlarına rağmen, Medine'den kalkıp, çöller aşarak Kuzey Afrika'ya, Mısır'a gelir. Dostu Ukbe ile karşılaştığı anda ilk iş meselesini sorar. Ukbe (radıyallahu anh): **"Kim dünyada bir mü'minin ayıbını örterse, kıyâmet günü Allah da onun ayıbını örter"** diye hadîsi rivâyet eder. Ebû Eyyûb hazretleri (radıyallahu anh) "*Tamam*" der ve derhal bineğine atlayarak geri döner.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la berâberliği fazla olanlardan *Hz. Câbir* (radıyallahu anh)'in de tek bir hadîs için Mısır'a kadar gitmesi meşhurdur. *Saîd İbnu'l-Müseyyib* gibi Tâbiînden olan büyüklerin de tek bir hadîs için günler geceler boyu devam eden meşakkatli seyahatler yaptıkları, bir hadîs dinleme fırsatı elde edebilmek için hadîs bilen büyüklere "*hizmetçilik*" ettikleri rivâyetler arasında mevcuttur.

Selef âlimlerinin, sâdece "*tek bir hadîs*" değil, yerine göre bir "*kelime*" ve hattâ tek bir "*harf*" için bile meşakkatli seyahatleri göze aldıkları bilinmektedir. *Sünnet*'e hizmet aşkıyla yola düşen öyle âlimlerimiz olmuştur ki uzun yıllar gurbette kalmış, Mâverâünnehr, Bahreyn, Mısır, Remle, Tarsus, Hicaz, Yemen gibi ilim merkezlerini yaya dolaşmış, aç kalmış, susuz kalmış, üzerindeki elbiselerini satacak kadar maddî sıkıntılar çekmiş, eşkiyalarca yağmalanmış... ama şevkinden bir şey kaybetmemiştir. İslâm medeniyetinin mimarları Sünnet'e bu nazarla baktılar.

Doğu'dan-Batı'dan, içten-dıştan bütün küfür dünyasının desiselerine ve düşmanlıklarına rağmen varlığını izzetle yirmi birinci yüzyıla kadar devam etiren İslâm medeniyeti, Sünnet'e samimiyetle bağlı Selef nesillerinin eseridir. Bu eseri yıkmaya bundan sonra da kimsenin gücü, desisesi kâfi gelmiyecektir inşâllâh.

HALKU'L-KUR'ÂN MESELESİ

HALKU'L-KUR'ÂN (KUR'ÂN'IN MAHLUK OLMASI) MESELESİ

Başta *İmam Buhârî* hazretleri olmak üzere pek çok hadiscinin bulaştırılıp itham (ve dolayısiyle cerh) sebebi yapıldığı *Halku'l-Kur'ân* meselesinin iç yüzünü bilmek birçok yönlerden faydalıdır. Bu sebeple, meseleyi tatminkâr genişlikte tahlîl eden bir pasajı, tarafımızdan tercüme edilmiş olan Yeni Usul-i Hadîs adlı kitaptan aynen aktarıyorum. Neticede görülecek ki, Selef devrinde bile ümera, dinî işlere burnunu sokup, kendi gibi düşünmeyeni ezmiştir.

"Meseletü'l-Lafz veya Meseletü'l-Halku'l-Kur'ân" -kezâ târih'te "el-Mihne" diye de isimlenir- gerek bu kitâpta, gerekse diğer cerh ve ta'dîl kitaplarında, ricâl, ruvât, zu'afâ ve târih kitâplarında sıkca zikr ve temâs edilen **bir kısım ithamlara mesnet yapılan, kendisine zaman zaman atıfta bulunulan bir** meseledir. Bu meselenin doğduğu asrın eskiliği sebebiyle onda kastedilen mânânın anlaşılması zorlaşmakta, târîhî seyri başkaları şöyle dursun, birçok ilim tâliblerine bile günümüzde gizli kalmaktadır. Burada bu meselenin çıkışı ve târihi hakkında kısaca; ruvât, muhaddisîn, kütüb-i cerh ve ta'dîl saflarında meydana getirdiği te'sîrler hakkında da uzunca söz etmeyi münâsib gördüm. Yardım ve takviyeyi Cenâb-ı Hâktan dilerim.

DOĞUŞU VE BAŞLAMA TARİHİ

Tarih ve nihâl kitapları *Halku'l-Kur'ân meselesi*'nden ilk söz edenin *Ca'd İbnu Dirhem* olduğunda, bunu da *Cehm İbnu Safvân*'ın tâkip ettiğinde bunlara da arkadan *Bişr İbnu Gıyâs el-Merîsî*'nin tâbi olduğunda müttefiktirler. Bu

husûs hâfız *Lâlkâ'î*'nin Şerhu's-Sünne'si ile *İbnu Ebî Hâtim er-Râzî*'nin "er-Reddü 'alâ'l-Cehmiyye"sinde ve bunlar dışında kalan diğer kitâplarda açıkça görülür:

Ca'd İbnu Dirhem hicrî 118 yıllarında zındıklık ve mülhidlik suçuyla öldürüldü. Bu târih, Emevîler saltanatının sonlarına rastlar. *Cehm İbnu Safvân* ise 128 sene-i hicriyesinde Horasan ümerâsına *Hâris İbnu Süreyc* ile birlikte kılıçla çıkış yaptığı için öldürülmüştür. ***Bişr İbnu Gıyâs el-Merîsî*** **ise 218 yılında 70 yaşında olduğu hâlde Bağdâd'da vefât etmiştir.**

Hâfız Zehebî, el-İber'de der ki: *"Fakîh ve mütekellim olan Bişr el-Merîsî 218 yılında vefât etti. Bu herif, halku'l-Kur'ân sözünün dâilerinden yâni propagandacılarındandı. Senenin sonunda öldü. Ulemâdan hiç kimse cenâzesine katılmadı. İmâmlardan bir gurup küfrüne hükmetti.* Mîzânu'l-İ'tidâl'*de "Bişr, Cehm İbnu Safvân'a yetişmedi ise de sözünü benimsedi ve bunları kendisine hüccet edindi. Başkalarını da bu fikirlere dâvet etti. Bişr'in babası yahûdî olup Nasr İbnu Mâlik çarşısında kasaplık ve boyacılık yapardı. Hârunu'r-Reşîd'in saltanatı sırasında yakalandı ve sözleri sebebiyle eziyet edildi"* denir. Reşîd'in hilâfeti 170 yılından vefât târihi olan 193 yılına kadar devâm etmiştir.

Bu fitne belli bir ölçüde *İmâm Ebî Hanîfe* zamanında zuhûr etti. Ebû Hanîfe 80-150 yılları arasında yaşamıştır. Bu konuda hakkı söyledi ve fitneyi neşredenleri reddetti. Bir müddet için onları susturdu da. Bu husûsu *İbnu Ebî'l-Avvâm el-Hâfız* rivâyet etmiştir. Ondan da *Allâme Kevserî* Te'nîbü'l-Hatîb'de nakleder. Keza *İbnu Kuteybe* de Ebû Hanîfe'nin bu meseledeki tutumuna takdîr ve istihsân dolu ifâdelerle el-İhtilâf if'l-Lafz kitâbında temâs eder.

Kevserî merhûm Te'nîbu'l-Hatîb'de der ki: *"Kur'ân hakkındaki fikirleri yayılmadan Cehm'in öldürülmesi helâl değildi. Onun fikirleriyle pek çok kimse fitneye düştü. Bir kısmı onun fikirlerini iltizâm etti, bir kısmı da nefret besledi. Orta yol bırakılıp ifrâd ve tefrîde sapıldı. Bu bid'atcı ile mücâdelede yeterli bilgi olmadığı için birçok kimseler* el-Kelâmu'n-Nefsî'*nin nefyinde ona zulmettiler. Diğer bir kısmı da onun zıddını söylemek sadedinde el-Kelâmu'l-Lafzî'nin kıdemini ileri sürdüler".*

Ebû Hanîfe bu durumu görünce meseleyi mihrâkına oturtup hakkı beyân etti ve dedi ki: *"Allah'la kaaim olan mahlûk değildir. Halkla kaaim olan mahlûktur."* Burada demek istiyordu ki: *"Kelâmullâh, kıyâmı îtibâriyle, kıdem-*

de Allah'la iştirâki olan diğer sıfatlar gibi bir sıfattı. Fakat tilâvet edenlerin dillerinde, hâfızların zihinlerinde, mushafların sayfalarında sestir, zihnî sûrettir ve nakıştır. Bu durumuyla taşıyıcıları gibi mahlûktur. İlim ve idrâk ehlinin görüşleri bundan böyle bu görüş üzerine istikrârını buldu."

Fakat mezkur fitne burada sönmedi. Ortaya çıkıp tekrar kaybolmalar sûretinde Abbâsî halîfelerinden *Me'mûn* zamanına kadar devâm etti. Onun zamanında mesele yeniden ortaya çıktı ve rağbet gördü. Bizzât Me'mûn da buna inândı ve bu husûstaki Mu'tezilî görüşü tam olarak benimseyip Kur'ân'ın mahlûk olduğuna kaani oldu. Sadece inanmakla da kalmayıp âlimleri, kadıları, muhaddisleri, râvileri Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söylemeye çağırdı. Emre uymayanlara işkence ettirdi. Bu tutumu, hayâtının ve hilâfetinin son senesi olan 218 yılına müsâdifti.

Bu fitne Me'mûn devrinde yâni 218 yılından sonra da *Mutasım* ve *Vâsık* devirlerine kadar devâm etti. Hattâ *Mütevekkil* devrinin başlarına, 232 yılına kadar varlığını devam ettirdi. Mütevekkil hilâfete geçince Kur'ân'ın mahlûk oluşu meselesinde kendinden önce gelmiş olan üç *selefi*nin yaptığı şekilde gayretkeşlik göstermedi. Fazla olarak 234 yılında Kur'ân'a mahlûktur denmesini de yasakladı. Bu yasağı bütün vilâyetlere tâmîm etti. Böylece devleti ve halkı huzursuz eden bir fitne sönmüş oldu.

Âlimler ve muhaddisler bu 15 senelik müddet içerisinde zulmün her çeşidine mâruz kaldılar. Bir kısmı kılıç korkusuyla resmî çağrıya uydu. Bir kısmı mânâsını anlamaksızın kerhen uydu. Bir kısmı selefin girmediği bir konuya girmekten kaçındı. Bir kısmı icâbet etmekten imtinâ etti ve *Kur'ân gayr-i mahlûktur* tezini açıkca müdâfaa etti. Bunlar, bu inançları uğrunda herçeşit işkence ve ölüme katlandılar, sabrettiler.

Hâfız Zehebî el-İber'de der ki: *"Me'mûn 218 yılında âlimleri halku'l-Kur'ân meselesiyle imtihân etti. Bu konuda Bağdâd'daki nâibine yazdı -zirâ kendisi Rakka'da idi-. Daha da ileri giderek bu bid'ate, inanan bir insanın taassubuyla sarıldı, ulemânın ekserisi istemeye istemeye icâbet etti. Bâzıları tevakkuf etti ise de bilâhare onlar da icâbet edip münâzara yaptılar. Fakat sözlerine değer verilmedi. Musîbet gittikce büyüdü. Bu dâvete uymayanları Halîfe ölümle tehdîd etti".*

Târihin bu safhasını okuyup inceleyen herkesin göreceği üzere bu mihnet sırasında pek çok kimse hapsedildi, işkenceye tâbi tutuldu ve öldürüldü[58]. Bu mihnet, devletin havâs ve avâmıyla bütün halkı meşgûl eden bir mesele oldu. Irak ve diğer diyârlarda her çeşit meclîs ve cemâatlerde, köylü kentli herkesin diline düştü. Bu konuda âlimler arasında münâkaşalar çıktı. Ümerâ, ülemâyı, kadıları, fukahâyı ve muhaddisleri Mısır, Şam, İran vs. her yerde imtihâna başladı.

"Vaktâki Vâsık hilâfete geçti, Mısır kadısı Muhammed İbnu Ebî'l-Leys'e bütün nâs'ın imtihândan geçirilmesini yazdı. Fakîh, muhaddis, müezzin ve muallim işkenceye tâbi tutulmayan tek kişi kalmadı. Birçokları terk-i diyâr ederek kaçtı. Mihneti inkâr edenlerle hapishâneler doldu. Vâsık'ın saltanatı boyunca durum bu minvâl üzere devâm etti. Mütevekkil, hilâfete geçer geçmez, bu mihnetin kaldırılması için emir çıkardı. Bu kelimenin ne şekilde olursa olsun ağza alınmamasını emretti. Böylece nâs huzûra kavuştu."[59] Onbeş yıl boyunca tahammülfersâ bir azab ve işkence hayâtından sonra nesîm-i rahmeti teneffüs ettiler.

Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl adlı kitâbının *el-Mahkûm* aleyh bahsinde şunları söyler: *"Kelâmullâh meselesindeki ihtilâf, bu konunun te'sîr ve şümûlü uza-*

---

58) *İmâmu Ahmed Mu'tasım* zamanında 28 ay hapsedildi. Elleri bağlandı, kamçı ile dövüldü, en şiddetli eziyetler tatbîk edildi. Vâsık'ın devrinde de bu mihnette *İmâmu Şâfiî*'nin arkadaşı *Yusuf İbnu Yahyâ el-Büveytî* de eziyet ve işkenceye tâbi tutulanlardandır. Halîfe'nin, Bağdâd kadısı olan *İbnu Ebî Dâvud*, Mısır kadısına bunu imtihân etmesini yazmıştı. *Büveytî*, Kurân'ın mahlûk olduğunu söylemekten imtinâ etti ve: "Eğer Vâsık'ın huzûruna da çıksam doğruyu söyleyeceğim ve bu zincirlerin içerisinde öleeğim, tâ ki arkadan gelenler bilsin ki bu meselede zincirler arasında ölenler de olmuştur" dedi. Mısır'dan Bağdad'a götürüldü. 231 yılında hapishânede zincirleri arasında öldü. Allah rahmet ve rızâsını ondan esirgemesin.

59) ***Ahmed Emin*** **Duhâ'l-İslâm'da der ki:** ***Bu anlattıklarımızı Kindî'nin*** **"el-Vülât ve'l-Kuzât** ***kitâbının muhtelif yerlerinden aldım.*** " Duhâ'l-İslâm'da bu mihnetin siyâsî yönü ve te'sîrleri daha çok söz konusu edilmektedir. *Beyhakî* de el-Esmâ ve's-Sifât kitâbında bu meselenin îtikâdî yönünden enine boyuna söz etmektedir. Bir de وماروى فيها من كلام الصحابة والتابين وائمة المسلمين , (bu konuda Sahâbe, Tâbiîn ve müslümanların imâmlarından rivâyet edilenler) adı altında bir bâb ilâve ederek *ehl-i sünnet'in görüşünü ortaya koymaya çalışmıştır. İbnu Hazm* da el-Fisâl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal'de bu meselenin şerh ve îzâhını yapar, bu meselede hakkında "mahluk" denmesi câiz olanla, câiz olmayan **şeyler hususunda gayet sabır ve sükûn içerisinde etraflıca açıklamada bulunur. Meselenin tarihi yönünü de *Tâcu's-Sübkî.*** Tabakâtu'ş-Şâfiyye**'de genişletir. Bu kaynaklara bakılabilir.**

yıp gitmiş, insanları birçok fırkalara bölmüş, ehl-i ilimden pek çoğu bu yüzden imtihân ve mihnete tâbi tutulmuş, bir kısım insanlar bunu dinin en mühim meselelerinden biri kabul etmiş olsalar bile, o kadar mühim ve faydalı bir mesele olmayıp faydasız ve fuzûlî bir ilimdir. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk bu ümmetin selef zümresini teşkîl eden Sahâbe ve Tâbiîn'i bunun münâşakasından siyânet buyurmuştur.''

BU MİHNETİN RÂVİ VE MUHADDİS SAFLARINDA, CERH VE TA'DÎL KİTAPLARINDA MEYDANA GETİRDİĞİ TE'SÎRLER

İmâmu Ahmed'e işkence edilmesine sebep olan ve bir çok âlimin de başını yiyen bu fitne ateşinin sönmesinden sonra bu mesele husûsî, şenî bir vasıf kazandı. Bu vasıfla Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyenlerle söylemeyenler derhâl tanınıyordu. Birçok ehl-i ilim arasında geniş ihtilâf ve şikâk vesîlesi oldu. İsnâd ve hadîsleri zayıflatan diğer *cerh* ve *ta'dîl* sebebleri arasına geçti. Bu töhmetle pek çok sîka ve sağlam âlim, muhaddis, fakîh, kâdı ve râvî, bu husûsta tevakkuf edip hiç bir şey söylemedikleri veyâ ifrâd ve tefrîde düşmeksizin doğru olanı söyledikleri için *cerh* edildiler. Bu cerhler *cerh* ve *ta'dîl* kitâblarında yaygın şekilde görülmektedir.

Bu mesele, bir başka cihetten de intikâm ve ezâ vesîlesi yapılmıştır. Bir kısım insanlar hasımlarına, zulüm ve düşmanlık gâyesiyle onlardan intikâm almak için bununla iftirâ etmişlerdir. Kim bir âlime kin beslemişse onu: ''*Kur'ân mahlûktur*'' demekle ithâm etmiştir. O, bununla âlimi *cerhetmek* ve *nâsın* ona olan güvenini o asırda *ehl-i sünnet* nazarında mûteber olan mikyâs ve ölçülerle yıkmayı düşünmüştür.

Bu mesele ile cerh dâiresi o kadar genişledi ki, *İmâmu Buhârî* ve onun şeyhleri olan *Yahyâ İbnu Ma'în, Aliyyübnü'l-Medînî, Yezîd İbnu Hârûn, Züheyr İbnu Harb* vs. gibi sünnet-i mutahharanın hıfzında ve hadîs ilimlerinde imâmetlerinde icmâ edilen büyük imâmları bile yakaladı.

Hâfız İbnu Hacer, Hedyü's-Sârî'de şunu nakleder: *Hâkîm Ebû Abdullâh en-Nîsâbûrî,* Târihi Nîsâbur *da der ki: ''Hâtim İbnu Ahmed İbni Mahmûd der ki: ''Müslîm İbnu Haccâc'ın şöyle dediğini işittim: ''Muhammed İbnu İsmâîl -Yani Buhârî- Nîsâbur'a geldiği vakit Nîsâbur halkının gösterdiği ilgi-*

yi oradaki vâli ve âlimler de aynen gösterdi. Kendisini beldelerinden iki üç, merhâle uzakta karşıladılar. Muhammed İbnu Yahyâ ez-Zuhlî -asrında Nîsâbur'un şeyhidir-, meclisinde dedi ki: ''Yarın isteyen Muhammed İbnu İsmâil'i karşılasın. Şahsen ben karşılamaya gideceğim''. Ertesi gün Buhârî'yi Muhammed İbnu Yahyâ başta bütün Nîsâbur âlimleri karşıladılar.

Şehre geldi ve Buhârâlıların yanına misâfir indi. Muhammed İbnu Yahyâ bana dedi ki: ''Ona kelâm mevzûunda bir şey sormayın. Zirâ, eğer O, bizim kabûl etmiş bulunduğumuz görüşe muhâlif bir görüşle cevap verirse onunla aramıza soğukluk girer. Üstelik Horâsan'da ne kadar Nâsıbî, Râfizî, Cehmî, Mürci'î varsa bize karşı şamataya kalkar''. Halk Muhammed İbnu İsmâil'in etrâfını sardı, ev ve damlar doldu. Gelişinin ikinci veya üçüncü günü idi ki, cemâatten birisi kalkarak Halku'l-Kur'ân meselesini sordu. Buhârî ''Bütün fiillerimiz mahlûktur sözlerimiz de fiillerimizdir '' (أَفْعَالُنَا مَخْلُوقَةٌ وَأَلْفَاظُنَا مِنْ أَفْعَالِنَا) dedi.

Bunun üzerine nâs arasında ihtilâf çıktı. Bir kısmı: ''Benim Kur'ân'ı telâffuzum mahlûktur'' dediğini, bir kısmı ise böyle söylemediğini ileri sürdü. Birbirleriyle kavga edecek derecede bu meselede ihtilâfı büyüttüler. Mahalle halkı toplanıp Buhârî'yi oradan sürüp çıkardı.

Buhârî der ki: ''Ubeydullah İbnu Sa'îd'i yani Ebû Kudâme es-Sarahsî'yi dinledim. Diyordu ki: ''Dâimâ arkadaşlarımın şöyle söylediklerini duyuyordum: ''Kulların efâli mahlûktur''.

Muhammed İbnu İsmâil el-Buhârî de şöyle diyordu: ''Kulların hareketleri, sesleri, kesbleri, yazıları mahlûktur. Fakat sayfalarda tesbît edilen, kalblerde ezberlenmiş bulunan Kur'ân-ı Mübîn ise kelâmullahtır ve mahlûk değildir. Cenâb-ı Hakk der ki: '' بل هُوَ آيَات بينات في صدور الذين أُوتي العلم *''* **(Fakat O (Kur'ân), kendilerine ilim verilmiş kimselerin kalplerinde duran apaçık âyetlerdir)''.**

Ebû Hâmid İbnu'ş-Şarkî der ki: ''Muhammed İbnu Yahyâ ez-Zühlî'nin şunları söylediğini işittim: ''Kelâmullah olan Kur'ân mahlûk değildir. Kim ''Kur'ânî telâffuzum mahlûktur'' sözünün doğruluğuna zûmederse o, bidatcıdır, onunla oturulmaz, konuşulmaz. Binâenaleyh bundan böyle kim Muhammed

İbnu İsmâil'e -el-Buhârî- giderse onu ithâm ediniz. Zirâ onun meclisine onun mezhebinden olmayan gitmez''[(60)].

Bu sebeple *İbnu Ebî Hâtim*'in, Buh'ârî'yi el-Cerh ve't-Tâdîl kitabında cerhettiği görülür. *Buhârî*'nin tercemesinde der ki: *''250 senesinde Rey'e geldi. O'ndan babam ve Ebû Zür'â hadîs dinlediler. Sonra her ikisi de, Muhammed İbnu Yahyâ en-Nîsâbûrî kendilerine: ''Yanlarında Kur'ân'ın mahlûk olduğuna dâir kanaat izhâr ettiğini'' yazdığı andan itibâren Buhârî'yi terkettiler''.*

İmâmu Buhârî'yi, Kitâbu'z-Zu'afâ ve'l-Metrûkîn'de zikrettiği için Allah, *Hâfız Zehebî*'yi affetsin. O der ki: *''Lafz meselesi sebebiyle tenkitten sâlim olamadı. Aynı sebepten dolayı her iki Râzî de onu terketti''. Râzî'lerden Murâd Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim'dir.*

Buhârî'nin şeyhi, *İmâm Ali İbnu'l-Medînî*'ye gelince, -ki Buhârî, bu zâtın merviyyâtı ile Sahîh'ini doldurmuştur- *İbnu Ebî Hâtim* el-Cerh ve't-Tâdîl kitâbında onu da zikreder ve der ki: *''O'ndan babam ve Ebû Zür'a hadîs yazdılar. Fakat bilâhare Ebû Zür'a, Mihnet meselesindeki tutumu sebebiyle -Yâni Halku'l-Kur'ân meselesindeki icâbeti- ondan rivâyeti terketti.*

Hâfız İbnu Hâcer, ''Tehzîbu't-Tehzîb'' de şu rivayeti kaydeder: *Abdullah İbnu Ahmed İbni Hanbel el-Müsned'de babasından, o da Ali'den bir hadîs rivâyet ettikten sonra der ki: ''Mihnet'ten sonra babam, ondan hiç birşey rivâyet etmedi''. ''Talk İbnu Alî'nin Müsned'inde de şu rivâyet nakledilir: ''Babam dedi ki: ''Âli İbnu Abdillah -ki İbnu'l-Medînî'dir- bize imtihân olunmazdan önce hadîs rivâyet etti.'' Derim ki, yani İbnu Hacer: ''Hakkında, Ahmed ve ona tâbi olanlar daha önce zikredilmiş olan mihnet'e icâbet sebebiyle tenkîdlerde bulunmuşlardır. Fakat bu zât, bu hareketinden dolayı özür dileyip tövbekâr oldu ve yeniden dönüş yaptı''.*

et-Takrîb'de *Ahmed İbnu Mansûr er-Remâdî*'nin tercemesinde denir ki: *''Hakkında, Ebu Dâvut tân'da bulundu. Sebebi de Halku'l-Kur'ân mevzûundaki tavakkufu idi''.*

Ukeylî, tehevvüre kapılarak, *Ali İbnu'l-Medîni*'yi lâfz meselesi sebebiyle, Kitâbu'z-Zuafâ'da zikretti. Hâfız Zehebî, bu davranışı sebebiyle onu zemme-

---

60) *Tâcu's-Sübkî* der ki: *Zühlî'nin Buhârî'ye karşı bu tutumu ona beslediği hasedden ileri gelmektedir.''* *Buhârî*'nin Tabakatu'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ'daki tercemesine bakınız.

derek tenkîd eder, son derece şiddetli tevbîh ve azarlamalarda bulunur. El-Mizân'da der ki: *"Ey 'Ukeylî sende hiç mi akıl yok? Kimin hakkında konuştuğunu bilmiyor musun?..."*

İmâm Yahyâ İbnu Ma'în'e gelince, *Zehebî*'nin "Mîzânu'l-İ'tidâl'daki tercemesinde denir ki: "*Ahmed İbnu Hanbel* dedi ki: *"Mihnete icâbet edenlerden hadîs yazmaktan nefret ederim, Yahyâ ve Ebû Nasr et-Temmâr gibi"*. Sonra *Zehebî*, el-Mîzân'da zikrinin sebebini beyân sadedinde, der ki: *"Ben bunu büyük bir hâfız hakkında söylenen her sözün onun hakkında her hangi bir şekilde mûteber olmadığının bilinmesi için zikrettim. Fakat Yahyâ, köprüyü aştı -yâni Şeyhen'in ondan rivâyeti sebebiyle hakkında söylenenlere iltifât edilmez- Hattâ O, şark cânibinden garb cânibine atladı- yâni tâ'dîl ve tevsikin en üst mertebesindendir-, Allah rahmetini ondan eksik etmesin"*.

İbnu Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Tâdîl de, *Ali İbnu Ebî Hâşim el-Leysî el-Bağdâdî*'nin tercemesinde der ki: *"Babam ondan Reyy ve Bağdad'da hadîs yazdı. Babamın şöyle dediğini işittim: "Ben onu ancak sadûk olarak biliyorum. Kur'ân meselesinde tevakkûf etti, nâs da hadîsini terketti.Babama artık hadîsi okunmadı. Devamla dedi ki: "O, Kur'ân meselesinde bizden tevâkkuf etti, biz de rivâyette ondan tevakkuf ettik, böylece hadîslerini ithâm ettiler"*.

Hâfız İbnu Hacer et-Takrîb'de şöyle der: *"Sâduktur, Kur'ân meselesinde tevakkuf ettiği için hakkında cerh vâki olmuştur. Kendisinden Buhârî Sahîh'inde bir rivâyette bulunmuştur. Hedyü's-Sârî'de şunu der: "Bu, yâni Kur'ân meselesindeki tevâkkufu rivâyetini kabûl etmeye mânî değildir."*

***İmâm Ahmed İbnu Hanbel ile, ilmi İmâm Şâfiî*'den intikâl ettirenlerden** biri olan *Hüseyin İbnu Alî el-Kerâbîsî* arasında sadâkat ve kuvvetli bir sohbete dayanan arkadaşlık vardı. Mezkûr mihnet geldiği zaman araları açıldı. Mâbeynlerinde mevcût sadakat ve sağlam kardeşlik, katılık ve şiddetli adâvete döndü.

Hâfız İbnu Abdilberr, el-İntikâ'da, *Kerâbîsî*'nin tercemesinde, ilmi, itkânı ve **tasnîfleri husûsunda medh u senâdan sonra şunları söyler:** ***"Onunla Ahmed** ibnu Hanbel arasında kuvvetli bir sadâkat vardı. Fakat Kur'ân meselesi'nde ona muhâlefet edince bu sadâkat adâvete döndü. Bunlardan herbirisi arkadaşını ithâm ediyorlardı. Bu durum da Ahmed İbnu Hanbel'in şu sözlerinden ileri geliyordu: "Kim Kur'ân mahlûktur derse o, cehmîdir, kim de "Kur'ân*

kelâmullah'' der de ''mahlûk değildir'' demezse o da vâkıfî (tevâkkuf eden) dir. Kim de: 'Kur'ânî telâffuzum mahlûktur derse o, mübtedî (bidatcı) dır.''

Kerâbîsî, Abdullah İbnu Küllâb, Ebû Sevr, Dâvud İbnu Alî ve bunların tabakasında olanlar şöyle diyorlardı: *''Allah'ın tekellüm etmiş bulunduğu Kur'ân, O'nun sıfatlarından birisidir, binâenaleyh, ona yaratma fiilini izâfe etmek câiz değildir. Fakat bir tilâvetcinin tilâveti ve Kur'ân'dan olan kelâmı onun bir kesbi, bir fiilidir, bu ise mahlûktur, kelâmullahtan bir anlatmadır, o, bizzât Cenâb-ı Hakk'ın tekellüm etmiş bulunduğu Kur'ân değildir. Bunu Allah için yapılan hamd ve şükre teşbîh ettiler, bu ise Allah'ın gayrıdır. Hamd, şükr, tehlîl ve tekbîrden dolayı sevâp verildiği gibi Kur'ân tilâveti sebebiyle de sevâp verilir.*

Binnetice Ahmed İbnu Hanbel'in ashâbı olan Hanbelîler, Hüseyn el-Kerâbîsî'yi terkettiler. Onu bid'atle ithâm ettiler. Onu ve bu konuda onun sözünü tekrâr edenlerin hepsini ta'nettiler''.

Hâfız İbnu Hacer, ''Tehzîbü't-Tehzîb'de *Kerâbîsî*'nin tercemesinde yukarıda zikrettiğimiz İbnu Abdilberr'in sözlerini naklettikten sonra der ki: *''Ebû't-Tayyîb el-Mâverdî şunları söyler: ''Kerâbîsî: ''Kur'ân mahlûk değildir, benim onu telâffuzum mahlûktur'' derdi. Ona, Ahmed İbnu Hanbel'in kendisini inkâr ettiği haberi ulaşınca dedi ki: ''Bu gençle ne yapmalı bilmiyoruz. ''Mahlûktur'' desek ''bidat''tır diyor, mahlûk değildir desek, yine ''bidat''tır diyor''.*

Hâfız Zehebî ise el-Mizân'da *Kerâbîsî*'nin tercemesinde şunu söyler: *''Eğer Kerâbîsî ''Kelâmullah olan Kur'ân mahlûk değildir, benim onu telâffuzum mahlûktur'' sözü ile telâffuzu kastediyorsa buna bir diyeceğimiz yok, yerinde bir sözdür. Zirâ fiillerimiz mahlûktur. Fakat melfuza, yâni telâffuz olunan şeye mahlûktur demek istiyorsa işte Ahmed ve selef bu görüşe karşı çıkmaktadırlar. Bu görüşü cehmî'lik addetmektedirler. Kerâbîsî 245 yılında vefât etti''.*

Hâfız İbnu Hacer, Tehzibu't-Tehzîb'de *Nuaym İbnu Hammâd el-Mervezî*'nin tercemesinde der ki: *''Mesleme İbnu Kâsım şunu söyler: ''Onun Kur'ân husûsunda fenâ bir görüşü vardı. O, iki tâne Kur'ân kabûl ediyordu. Biri Lefh-i Mahfûz'da bulunan Kelâmullah olan Kur'ân, diğeri de insanların elindeki mahlûk Kur'ân''. Sonra Hâfız İbnu Hacer bunu tenkîdle der ki: ''Sanki o, ''insanların elindeki'' ile dilleriyle tilâvet ettiklerini kastediyor gibi. Şurası*

her çeşit şek ve şüpheden ârîdir ki mürekkep, kâğıt, kâtip, tilâvet eden ve onun sesi mahlûktur. Fakat Allâh'u Teâlâ'nın kelâmı kesîn olarak mahlûk değildir".

Abdulfettâh der ki: *"Şu ta'n'da bulunanın nazarındaki darlığa bakın! Hadîs âlimlerinden mâdûd olan bu zât elle kâğıt üzerine yazılıp mahlûk ve çürümeye mahkûm lisanların okuduğu ile kelâmullah arasında tefrîk kabul etmiyor!"*

Hâfız İbnu Abdilberr "el-İntikâ"'da İmâm Şâfiî'nin arkadaşı ve ilminin nâşiri olan *İmâm Müzenî*'nin tercemesinde diyor ki: *"O... muttakî, ehl-i verâ, dindar, çile ve yoksulluklar karşısında sabûr bir kimse idi. Mısır halkı arasında ona adâvet besleyip, onunla rekâbete kalkan kimseler kendisine: "Kur'ân mahlûktur" dedi iftirâsını atıyorlardı. Hakîkat-ı halde bu ithâm hakkında sahîh değildir.Buna rağmen Mısır halkından pek çoğu onu terketti. Öyle ki, mescidin bir direği dibinde on kişiyle ders yaptığı çok olmuştur. Bir ara Mısır ehlinden sâlih birisi Müzenî ile ilgili güzel bir rüyâ gördü -bu rüyâyı İbnu Abdilberr zikreder- ve onu nâs'a anlattı. Bunun üzerine tekrâr onu dinlemek üzere etrâfında toplandılar. Böylece, içlerinde hakkında besledikleri töhmet de zâil oldu."*

Aynı töhmet İmâm Ebû Hanîfe'ye de intikâm almak niyetiyle yapılmıştır. Bunu *Allâme Kevserî* merhûmun kalemiyle Te'nîbü'l-Hatîb'in muhtelif yerlerinde açıklamış ve reddiyesi de yapılmış olarak görmek mümkündür. Bu maksatla 4-6, 52-66. sayfalara bakılabilir. Aynı sebeple İmâm Buhârî de cerhedilmiştir.

İmâm Tâcuttîn Sübkî Kaidetün-Fi'l-Cerh ve't-Tâdil'de der ki: *"Cerh esnasında araştırılması gereken bir husûs cârih ve mecrûhun akâid durumu ve bu husûsdaki ihtilâflarıdır. Zira cârîh, mecrûha akîde cihetiyle muhâliftir ve bu yüzden onu cerhetmiştir.*

Bu husûsa bir misâl bâzılarının *Buhârî* hakkındaki şu sözleridir: *"Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim onu lâfz meselesi sebebiyle terkettiler". Müslümanlar! Allah aşkına söyleyin, bir kimseye: "Buhârî metrûktur" demek câiz midir? O ki hadîs ilminin bayraktarı, Ehl-i sünnet ve'l-Cemâat'ın önderidir. Ey müslümanlar, Allah aşkına söyleyin onun vesile-i medih olan faziletleri vesile-i zemm ve tenkîd yapılabilir mi? Zirâ meseletü'l-Lâfzda hak onun cânibindedir. Zira hiçbir akıllı mahlûk, telâffuzunun kendisinin sonradan meydana gelen hâdîs fiillerinden biri olduğundan ve bunun da Allah'ın yaratmasıyla meydana gel-*

diğinden şüpheye düşmez. Bunu İmâmu Ahmed (radıyallahu anh), lâfzının çirkinliği sebebiyle inkâr etmiştir.

Muhakkîk Kevserî merhûm, *Hâzimî*'nin "Şurutu'l-Eimmeti'l-Hamse" sine yaptığı tâlikte der ki: "*Zehebî*, Tezkiretü'l-Huffâz'da *Hâfız Ebu'l-Velîd Hasân İbnu Muhammed en-Nîsâbûrî'nin tercemesinde şunu söyler: "İbrâhim dedi ki: "Ebû'l-Velîd'i dinledim diyordu ki: "Babam: "Hangi kitâbı cemediyorsun?" diye sordu. Cevâben: "Buhârî'nin Kitâbı'na tahriçte bulunuyorum" dedim. Dedi ki: "Sana Müslim'in kitâbını tavsiye ederim, çünkü o, daha mübârektir. Zira Buhârî lâfz'a nisbet ediliyordu". İbnu'z-Zehebî der ki: "Müslim de lâfz'a nisbet edilmiştir*[61]. Binnetice bu mesele müşkil bir meseledir. Buhârî ile şeyhi Muhammed İbnu Yahyâ ez-Zühlî arasında cereyân eden vakıaya da işaret edilir. Buhârî Nîsâbur'a geldiği zaman ona lafzdan sordular. **Cevâben "Kur'ân kelâmullahtır, mahlûk değildir, amellerimiz mahluktur" dedi. Ebû Hâmid İbnu'ş-Şarkî der ki: "Zühlî'den şöyle söylediğini işittim: "Kur'ân kelâmullahtır, mahluk değildir, kim Kur'ân'ın telâffuzuna mahlûk derse o, mübtedî (bidatcı) dır. Bizim meclisimize gelmesin. Bundan böyle Muhammed İbnu İsmâil el-Buhârî'ye gidenle de konuşmayız."**

İki kişi hâriç bütün nâs Buhârî'yi terketti. Terketmeyen bu iki kişi de Müslim İbnu'l-Haccâc ve Ahmed İbnu Seleme idi. Müslîm, Zühlî'ye kendisinden yazmış olduklarını hamallarla yolladı. Zühlî ayrıca: "Muhammed İbnu İsmâil benim bulunduğum şehirde oturmamalıdır" dedi. Bunun üzerine Buhârî, hayâtından endişe ederek oradan başka yere göç etti.

Bu hadîselerden sonra Müslîm, ne Buhârî'den ne de Zühlî'den tahricde bulunmadı. Fakat Buhârî, aralarında cereyân eden tatsızlıklara rağmen Sahîh'inde Zühlî'den -İbnu Hallikân'ın Müslîm'in tercemesinde kaydettiğine göre otuz yerde- rivâyette bulunmuştur. Ancak Buhârî, bu rivâyetleri yaparken (حدثنا محمد) veyâ (حدثنا محمد بن خالد) diyerek ceddine nisbet eder. Böylece ilmini almış oluyor ve ismini zikrettiği takdîrde akla gelebilecek olan şeyhinin ta'nda haklı olacağına dâir tevehhümü de reddetmiş oluyor."

Mesele aslında içinden çıkılmayacak kadar müşkîl değildir. Zirâ lâfz meselesinde hak şeyheyn cânibinde idi. Öbürleri, bunlara karşı olan taassubla-

61) Bunu doğrulayan delîl için *Beyhâkî*'nin el-Esmâ ve's-Sifât'ına bakılabilir (s. 267).

rında haksız idiler. Meselenin İmâm Ahmed'in marûz kaldığı mihnetten sonraki seyrini inceleyen kimse, ihtilâfın muhtevâdan ziyâde kullanılan kelimelerde kalan (lâfzî) meseleler yüzünden râvîlere revâ görülen işkencelerin derecesini anlar. Bu ihtilâfın lâfzî olmayıp hakîki olduğunu farzedecek olsak, bürhân-ı sahîh nazarıyla yine kusûr açık olarak Şeyheyn'e cephe alanlar cânibindendir. Keşke onlar kendilerini ilgilendirmeyen şeylere burunlarını sokmayıp, rivâyetlerden tahsîn ettikleriyle uğraşsalardı.

Eğer böyle yapsalardı cerh kitaplarının çoğunun içi hiçbir değeri olmayan cerhlerle dolmazdı. Şu sözler bu çeşit cerhlerdendir: *''Falanca melûn vâkifî zümresindendir;''* (فلان من الواقفة مَلْعُونَة);veyâ *''...sapık lafzıyye zümresinden* ''(من اللفظية الضّالّة); veya *''O, Allah'dan haddi nefyederdi, biz de ondan nefyettik''* veya *''İmânda istisnâ tanımaz, binâenaleyh mürciîdir, sapıktır''* veya *''cebr, hulûd vs. meseleleri dışında cehmîdir''* yâhut *''O, imân, kavl ve ameldir demiyordu biz de onu terkettik''*, veyâ *''kelâmî meselelerde sırf muhâkeme ve reyle hareket ettiği için felsefeye veyâ zındıkaya nisbet edilir''* gibi.

İlimlerin en muhâtaralısı cerh ve tâdîl ilmidir. Bu sâhada yazılmış kitapların pek çoğunda son derece mübâlağa ve aşırılıklar vardır. Bu ölçüsüzlüklerin menşeini *İbnu Kutaybe,* el-İhtilâf fi'l-Lafz'da ortaya koymaya çalışır. İmâm Ahmed'in mihnet'inden sonra ricâl husûsunda yazılan kitaplar bir kısım hatâlardan hâli değildir. Bu husûs, mezkûr kitapları dikkatle inceleyenlerin gözünden kaçmaz''.

İbnu Kuteybe (213-276 yıllarında yaşamıştır). El-İhtilâf Fi'l-Lafz kitâbında, asrındaki ehl-i ilmin, ilmi, ilim için tahsîlden uzaklaşıp, geçmiş imâmları reddetmek ve onları, Allah'ın dinînde bid'at çıkarmış olmakla itham etmek ve herçeşit ihlâstan uzak, sır bencil hislerini tatmin etmek düşüncesiyle ilmî meselelerde münâzara yapmak için ilim talebetmeye geçişleri gibi kendine ulaşan hallerini beyânla mukaddemesine başladıktan sonra 9-11. sayfalarda der ki: ''İhtilâf olarak en son vukûa gelen şey, Ashâb-ı Hadîs arasında cereyan etmiştir. *Ashâb-ı Hadîs,* sünnete yardımcı, bid'ayı ezici, her memlekette kendilerine âdavet beslendiği halde adâvete yer vermeyen, kendilerinden bir kısım inançlar gizlendiği halde inançlarını gizlemeyen, gerçeği *nâs*'a açıktan açığa söyleyip, gizlemeyen kimselerdi. İlimde ancak onların tevsîk edip yükselttiği kimseler yürürlerdi, ve onların taz'îf edip alçalttığı kimseler alçalırdı. Atlılar

ancak onların zikrettiği kimseyi görmek arzusuyla yükselirdi. Bu durum şeytanın onları Allahuzülcelâl'in dînînin fürû ve usûlünden kılmadığı bir mesele ile aldatmasına kadar devâm etti. Dini uzaktan ve yakından ilgilendirmeyen bu meselenin bilinmemesinde bir mahzûr bulunmadığı gibi bilinmesinde de cüzi bir fayda vardır.

Bu meselenin şerri büyüdü, ehemmiyeti arttı. O kadar ki muhaddisleri parçalayıp, çeşitli fikirler ortaya attırdı. Böylece onların durumlarını zayıflatarak hasedcileri neşeye boğdu ve düşmanlarını kendi dilleri ve elleriyle karşılarına dikti. **Bu düşman, onların birbirlerini tekfir ve tel'în ettiklerini, aslında müt**tefik oldukları halde birbirlerine düştüklerini, bir cemaat teşkil ettikleri halde paramparça olduklarını gördükten, kendisini de onlarla artık harb halinden kurtulup, sulhâ kavuşmuş bulduktan sonra mütemâdiyyen onlara gülüp alay etti.[(62)]

Ehl-i nazarın bu mesele karşısındaki tutumu ise şâyan-ı teessüftür. Onlar, bu mesele çıktığı günden beri hakkında söz etmekten kaçınmış, ilk günden müessir bir çâre ile karşısına çıkarak halletme cihetine gitmemiş, cemiyette iyice yayılıp umumî bir hal aldığı zaman da üzerinden esrar perdesini kaldırmaktan tekâsül etmiştir.

O kadar ki meydânı boş bulan fitne, cemiyette kök salıp, yerleşebilmiştir. Gençler kötü alışkanlıklarla ona kapıldılar, çocuklar o atmosferde yetişti. Böylece alışkanlığın sevkiyle iyice kökleşip tabiî bir hâl vasfını kazanmış olan fitneyi kalblerden çıkarıp tedâvi etmek isteyenler çok büyük bir zorlukla karşılaştılar.

Allah beni ilimle müşerref edince karşılığında üzerime vâcib kıldığı vazifeden kaçmak için bir mâzeret bulamadım. Mesele, ihmalcilerin terki yüzün-

---

62) Kevserî bu meseleye şu sözleriyle tâlikte bulunmuştur: Musannıf -yâni İbnu Kuteybe- asrında bu kâbilden cereyân eden şeylere görgü şâhitliği etmektedir. Her kim *Harb Seyrecânî*'nin Essünne ve'l-Cemâa'sını ve bunun mesâilinden olan el-Câmi kitâbını ve *İbnu Sa'îd es-Siczî*'nin Nakz'ını, *Huşeyş İbnu Asram*'ın el-İstikâmet'ini -*Ebû Abdillah el-Buhârî*'ye mensûb Halku Esfâlu'l-İbâd ve *Abdullah İbnu Ahmed*'in Kitâbu's-Sünne'si hâriç- mütâlâa ederse -ki bunların hepsi müellifin (yâni İbnu Kuteybe) çağdaşı olan kimselerdir- onlar da birbirlerini tekfirer, şiddetli tâbirler bulacaktır: Bunlarla musannıfın burada ifâ**de etmek istediği şeyi, yâni, o asır insanlarının, büyük bir kısmını, lafta ve kışırda kalan nizâlara ircâsı mümkün meselelerde birbirlerini tenkît ve tenzîl etmede müzmin bir hastalık derecesini bulan aşırılıklarını anlamakta gecikmez. Münâkaşayı lâfzî değil de hakîki farzedecek olsak, durum tepeden tırnağa ters döner ve zâhirde mubtıl olan muhîk durumuna geçer.**

den, bir hayli ehemmiyet ve nezâket kesbetmişti. İlmî kapasitem ve tâkatimin imkân verdiği nisbette meseleyi göğüsledim. Ümidim bâzı hakikatların gayretimle ortaya çıkmasıdır, olur ki Cenâb-ı Hakk bu hizmetimden ümmet-i Muhammed'i müstefîd kılar.

Zirâ ancak O'nun dilediği şey faydalı olur. Dili ile Allah'ın rızasını arzu ettiğini söyleyen kimseye bunu nâsdan istemesi gerekmez. Ona düşen gözünü açmaktır, kolaylaştırmak Allah'a aittir''.

Sonra *İbnu Kuteybe* merhûm, bu meselede te'vîlde bulunanların düştükleri hâtayı göstermek gâyesiyle pek çok misâller verir ve bu husustaki kendi görüşünü izhâr eder. Sonra nazarında bunun ifâde ettiği gerçek ve sahîh mânâyı beyân eder. Bütün bu izahlardan sonra 50-52 ve 62-63. sayfalarda der ki:

''Sonra söz, bizi bu kitâptan maksadımızın ne olduğunu, Ehl-i Hadîs'in ***Kur'ân'ı telâffuz meselesindeki ihtilâflarını, aralarındaki ayıplamaları ve bir-*** *birlerini tekfîr etmelerini anlatmaktan gayemizin ne olduğunu beyâna getirdi. Hakkında ihtilâf ettikleri şey aralarındaki ülfeti koparacak cinsten olmadığı gibi nefret ve uzaklaşmayı gerektirecek cinsten de değildir. Çünkü hepsi tek bir esâsta birleşmektedir. Bu esâs ise: ''Kur'ân'ın, gayr-i mahlûk kelâmullah olduğudur.*

Onların ihtilâfları, mânâsı gâmız ve ince olduğu için anlayamadıkları fer'î bir meseledir. Onlardan her bir fırka bu meselenin bir cihetiyle alâka kurmuş olmakla berâber hiçbirinde ne temyîz âleti ne dikkatli kimselerin yaptığı araştırma ne de ehl-i lügatin ilmi mevcuttur.

Bir şey iddia eden, bir görüş benimseyen herkes zannediyor ki mutlak hakîkat kendi iddia ettiği ve benimsediği görüştedir. Bu taassuba sâdece mütevakkıf davranan şüpheciler düşmemiştir. Çünkü onlar, hatâ yapabilecekleri ihtimâline yer veriyorlardı. Zira biliyorlardı ki, hakîkat, üzerinde durdukları ***iki meseleden birindedir, sâdece birinde değildir. Gerçeği arayan (müstebsîr*** *ve müsterşid) kimse -bununla mütevakkıf davranan şüpheciyi kasteder- iki müfrit fırka tarafından imtihâna tâbi tutuldular. Bu müfrîtler kendilerine muhâlefet edenlere tahammül fersâ şiddet ve kabalığı revâ görüyor, onları tekfîr*

etmekle kalmayıp tekfir ettiklerinin küfründen şekke düşenleri bile tekfir ediyorlardı[63].

Bazan yaşlı bir kimse de şehre iner ve hadîs için halkaya otururdu. Halbuki çoğu kere bu kimse, adaptan ve duyduğunu yeterince tefrik ve temyîzden bile yoksundu. İlim ve irfânla ilgisi, yaşının ileri olmasından öte geçmiyordu.

Böyleleri, bâzı kere, İbnu Uyeyne, Ebû Muâviye, Yezîd İbnu Hârûn ve benzerlerini de dinlerdi. Onlar kendisine Kitab'ı öğretmekten önce onu Halku'l-Kur'ân meselesinde imtihana çekerlerdi.

Onların istediği cevâbı vermezden önce ağırdan alır, yâhut duraklar veyâ öksürür veya kekelerse vay başına geleceğe. Bunu bildiği için o davranışıyla kendisini cerh ve iskât edecekleri korkusu onu sarar. Bu korku, o kimseyi, onları memnûn etmeye sevkeder. Bilmeden, anlamadan konuşur ve böylece kalplerini kazanarak yakınlaşmayı ümîd ettiği mecliste Allah'tan uzaklaşır. Eğer o, onların muhâlif fikirlerine inânıyor idiyse onların hoşlarına gidecek fikir izhâr etmek de nefsine ağır geliyordu, çünkü söylediğini yazıyorlardı.

Eğer hakîkat arayan bir genç veyâ ilim talebeden bir kimse görseler hemen ona sorarlardı. Eğer o, bunlara: "Ben bu meselenin hakîkatını öğrenmek istiyor, ondan sual ediyorum, henüz bu konuda hiçbir hükme varmadım" dese ve bu sözüyle de gerçeği ifâde etmiş olsa ve ayrıca "Allah doğru söylediğimi biliyor" diye özür de beyân etse, onlar, Allah'ın, onu sâdece bilmediği şeyi öğrenmesi için sorup araştırmakla mükellef kıldığını bilmelerine rağmen onu tekzîb ederler, eziyette bulunurlar ve derlerdi ki: "Bu bir habîstir. Onu terkedin, onunla düşüp kalkmayın."

Onların bağlandıkları bu mesele, bilinmemesi hiç kimseye câiz olmayan tevhîdin aslına taalluk etse ve bizzât Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ağzından işitilmiş olsaydı, "Bu meselede bu kadar aşırı olmak gerekmez" denince iftirâ edilmiş olurdu".

---

63) *Abdulfettah* der ki: *"Onların gerçeği arayan şüpheci karşısındaki tutumu" "Onun tekfîri, hattâ küfründen şüphe edenlerin bile tekfîri" olursa açıktan açığa kendilerine muhâlefet edenler karşısındaki tutumu ne olur? Buradan mezkûr mihnet'teki ihtilâfın ulaştığı şiddeti, ruhlarda ve muhâliflere karşı verilen hükümlerde bu ihtilâfın meydana getirdiği tesirin şiddetini anlayabilirsin".*

Kevserî, bu sözlere şunu ilâve eder: *"Musannıf -İbnu Kuteybe- bu bâbta anlattıklarına görgü şâhitliği yapmaktadır. Bu bahîs kitâbın en güzel bahislerinden biridir, araştırıcıya cerh ve tâ'dil kitaplarında, musannıfın -İbnu Kuteybe- işâret ettiği bu asrın ricâli vâsıtasıyla, rivayet edilen cerhler husûsunda teseb-büt ve tahkîke dâvet etmektedir. Ebû Tâlîb el-Mekkî, şu sözleriyle bir gerçeği ifâde etmektedir: "Huffâz'ın bir kısmı büyük bir cüret ve gözü peklikle konuşup cerhte haddı tecâvüz etmişler, halku'l-Kur'ân meselesinde ölçüyü kaçırmışlardır. Öyle ki çoğu kere hakkında söz edilen söz edenden daha efdâl olmakta ve ârif kimseler nezdinde daha yüksek bir yer işgal etmektedir".*

İmâm İbnu Kuteybe geçen sözleriyle *Mihnet asrını* tasvîr etmektedir. Bu tasvîr, o devri bizzat yaşayıp, şiddet ve huzûzunu ayrı ayrı tadıp, müşâhede etmiş bir kimsenin tasvîridir. Burada Mihnet'in ortaya çıkardığı mühîm ve ciddi bir cihete işâret etmektedir ki, bu husûs *Halku'l-Kur'ân* meselesi'nde evet diyen veyâ tevakkufta bulunanlara karşı herhangi bir özür tanımaksızın gösterilen şedîd ve sert tutumdur.

Geçmişe ait bu kısa gezinti ve bâzı misallerin ışığı altında mihnet'in, ulemâ, ruvât ve muhaddîsler safında, ve mihnetten sonra tedvîn edilen seleften halefe intikâl ederek bize kadar gelen cerh ve tâ'dil kitaplarında sarfedilmiş olan birçok sözlerde husûle getirdiği izleri açık bir şekilde görebilmekteyiz.

Bu aydınlatıcı lemhalardan sonra İmâm Buhârî'nin ve onun talebesi İmâmu Müslîm'in gerçek durumları ortaya çıkmış oluyor. Çünkü herbirinin "*Sahîh*"inde bu çeşit cerhedici ithâmlara mâruz kalmış bir kısım ricâlden rivâyetten imtinâ etmediklerini göstermekteyiz. *Suyûtî,* Tedrîbu'r-Râvî'de Yirmi Üçüncü Nev kısmının ortalarında "*Fâide*" unvânı altında kendilerine muhtelîf bid'â ithâmı yapılan büyük bir grubun isimlerini verir. Buhârî ve Müslim veya bunlardan sadece biri o kimselerden tahrîcde bulunmuşlardır. Bu kimselerin sayısı onun nezdinde 78'i bulur. Bunların dışında birçoğu da onun nazarından kaçmıştır. İstersen oraya mürâcaat et.

Hâfız İbnu Hacer de "Hedyü's-Sârî'de Buhârî'nin ricâl'inden ta'na mâruz kalanların ismi üzerinde ayrı bir bâb yaparak orada bid'a ithamına maruz kalanları zikreder. Müellif burada müessir bid'a ile müessir olmayan bid'a arasını tefrîk ettikten sonra bu dokuzuncu bölümün sonlarında isimleri hurûfu hecâ ile sıraladıktan sonra ayrı bir bölüm yazarak bu bölümde Buhârî'nin ri-

câl'inden îtikâda râci ve fakat gayr-ı müessîr olan bu husûsla ta'nedilmiş olan kimselerin isimlerini kaydeder. Bunların sayısı 69 kişiye ulaşmaktadır. Bu meselede düşünceler için büyük bir ibret vardır. Bu sözleri yazıp bitirdikten sonra şeyh *Cemâlüddi'n-el-Kâsımî* merhûmun 'Kitâbu'l-Cerh ve't-Tâdîl'ini okudum. Bu, 39 sayfalık küçük bir risâledir. Bu risâlede daha önce işâret etmiş bulunduğumuz merdûd cerhlerin birçoğunun genişçe nakline yer verilmektedir. Bunların illetleri ve noksanlıkları en güzel şekilde belirtilir. Hiçbir sûrette *'Halku'l-Kur'ân Meselesi'*ne dokunulmaz. Arkadan da onun Târihû'l-Cehmiyye ve'l-Mûtezîle'sini okudum. Burada *''Halku'l-Kur'ân Meselesi''*ne temâs ettiğini, gerek bu sebeple, gerekse benzeri ithâmlarla bir kimsenin cerh edilmesini reddettiğini gördüm. Reddi mâkul esâsata dayandığını söyleyebilirim.

BUHÂRÎ-İMÂM-I ÂZAM İHTİLAFI

BUHARÎ-İMÂM-I ÂZAM İHTİLAFI

İşidildiği zaman büyütülmemesi, yanlış anlaşılmaması için, aralarında muasırlık olmayan *Buhârî-İmâm-ı Âzam ihtilafının* iç yüzünü açıklayan bir bahsi yine *Yeni Usûl-i Hadîs* adlı tercümemizden aşağıya iktibas ediyoruz. Bu **yazı, eskiden beri alimler arasında, ilmî görüş ayrılığını taşarak hissiyatın ve ölçüsüzlüğün rol oynadığı ihtilafların olageldiğini gösteren başka örneklere de yer vermesi bakımından ayrı bir kıymete haizdir.**

İHTİLAFTAN BAHSEDEN KAYNAKLAR:

Buhârî'nin *Ebû Hânîfe*'ye karşı müstesnâ bir muhalefet ve taassub beslediğini birçok âlimimiz zikretmiştir. Misâl olarak *Hâfız Zeyleî*'nin Nasbu'r-Râye'sine bak (1, 355-356). Orada Buhârî'nin Ebû Hânife'ye karşı taassubunun şiddetini ve hücumdaki ifrâtını açık bir şekilde gösterir. Kezâ *Keşmîrî*'nin Feyzu'l-Bârî'sine de (1, 169) bakılabilir.

Buhârî'nin *Ebû Hânîfe*'ye olan hücûmunu görmek için misâl olarak *Buhârî*'nin kitablarından et-Târihu's-Sağîr'e (s. 158, 174) de bakılabilir. *Buhârî*, Ebû Hanîfe'ye Sahîh'inde takrîben 18 yerde hücûm eder ve Ebû Hânife'yi **kastederek** قال بعض الناس "*Nâs'dan biri dedi ki*" tâbirini kullanır.

Hanefî muhaddîslerinden bir kısmı müstakîl eserler yazarak Ebû Hânifê'ye hücûm ettiği meselelerde Buhârî'yi reddettiler. Bu noktalarda red husûsunu, *İmâm Bedru'l-Aynî* de "Umdetü'l-Kârî Şerhu'l-Buhârî'de genişçe ele alır. "El-Lübâb" sâhibi *Allâme Abdü'l-Ganî al-Meydânî ed-Dımeşkî*'nin de Keşfu'l-

İltibâs ammâ Evredehu'l-Buhârî Alâ Bâzı'n-Nâs adlı kitabı bu konuda son derece faydalıdır. Hülâsa Buhârî'nin Ebû Hânîfe'ye hücûmu sâbittir, bunda şüphe yok. Fakat sebebi nedir?

İHTİLAFIN SEBEBİ:

Şeyhimiz *Alleme* müellif, burada *Buhârî*'nin *Ebû Hânîfe*'den inhirâfının menşeini *Buhârî*'nin *Nuaym İbnu Hammad el-Mervezî* ile olan sohbetinde bulmaktadır. Ona göre, *Nuaym, Ebû Hânîfe*'ye karşı son derece şiddetli bir taassub beslemekte idi, netîcede *Buhârî* bunun tesirinde kaldı.

Nuaym'ın taassubuna gelince, bunu *Zehebî*, el-Mîzân'da *Nuaym*'ın tercemesinde (4, 269) açıklar ve der ki: *"Ezdî diyor ki: "Nuaym sünneti takviye için hadîs uyduranlardandı. Numân'ın -Ebû Hânîfe- aleyhine tezvîrlerle dolu hikâyeler de uydurmuştur. Bunların hepsi yalandır. Ebû'l-Fethi'l-Ezdî der ki: "Nuaym için dediler ki: "O, sünneti takviye için hadîs ve Ebû Hanîfe'yi tezlîl için baştan ayağa yalan olan tezvîr dolu hikâyeler uydurmuştur".*

Şeyhimiz müellif, "İncâu'l-Vatan adlı kitâbında (1, 22) *Nuaym İbnu Hammâd*'ın Ebû Hânîfe'ye karşı olan taassubunu tenkîd eder ve onu Ebû Hânîfe hakkında, *Buhârî*'nin et-Târîhu's-Sağır'de (s. 174) nakletmiş olduğu kötü şeyleri uydurmuş olmakla ithâm eder. Daha fazla bilgi için *Kevserî*'nin "Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsuhum" adlı kitâbına (s. 88-89) yaptığım tâlika bak. Kezâ bu bölümün 102 numaralı parağrafına da bak s. 429.

Muhakkîk *Kevserî* merhûm *Buhârî*'nin *Ebû Hânîfe*'ye beslediği taassûb için bir başka sebep daha göstermektedir. *Hâzimî*'nin "Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse" nâm eserine yaptığı tâlikte (s. 56) ve "Hüsnü't-Tekâdî fî Sîreti'l-İmâm Ebî Yûsufi'l-Kâdî adlı kitâbında (s. 86-89) (Humus tâbı) özetle şunları söyler: *"Buhârî rey husûsuna ehemmiyet verirdi. Zâten kendisi Buhârâ'nın ehl-i rey'e mensûb fakîhlerinden fıkhı öğrenmişti.*

Seyâhata atılmazdan önceki ilk şeyhleri arasında *Ebû Hâfsı'l-Kebîr* vardır ki bu zât *Ahmed İbnu Hafs İbni Zibrikân el-İclî el-Buhârî*'dir, İmâmu Şâfiî (radıyallahu anh)'nin yaşıtlarındandır. *Hatîb*'in Târîhu Bağdâd'ında (2, 7) denir ki: *"Buharî, İbnu'l-Mübârek'in ve Vekî'in kitaplarını ezberledi ve bunların kelâmını -yâni ehli rey'in fıkhını- öğrendi"*. Yine aynı kaynakta (2, 11) denir ki: *"Buhârî mezkûr Ebû Hafsî'l-Kebîr*'den "Câmiu Süfyâni's-Sevrî'*yi*

dinledi" Burada, Buhârî genç iken hıfzının tâzeliğine şehâdet eden bir de hikâye anlatılır.

Mezkûr İbnu Ebî Hâfsı'l-Kebîr'e gelince, bu zât *Ebû Abdullah Muhammed İbnu Ahmed* olup Ebû Hafsi's-Sağîr diye meşhurdur. Buhârî'nin talebelik arkadaşlarındandır. *Zehebî,* Siyeru'n-Nübelâ'da bu zâtı medheder. *Leknevî* de el-Fevâidü'l-Behiyye'de tercemesini verir.

Buhârî seyâhatlerini tamamlayıp Buhârâ'ya döndüğü vâkit, beldesinin âlimleri ona hased ettiler. Bu durum, ilim talebi için seyâhate çıkıp bilgisini artırarak yurda dönenlerin umûmiyetle başına gelen hâldir. Bu hasedin sevkiyle, hatâlı bir fetvâsını yakalayıp onu bâhane ederek Buhârâ'dan sürüp çıkardılar. Buhârî'nin Buhârâ'dan sürülmesiyle ilgili bu kıssayı bize nakleden *Ebû Hafsi's-Sağîr*'dir, babası değildir. Çünkü babasının vefâtı *Ebû Bekr Muhammed İbnu Câfer en-Nerşahî*'nin Târihu Buhârâ'da belirttiği üzere bu hadîslere mukaddemdir (hicri 217).

• Mezkûr fetvâ sebebiyle Buhârâ'dan çıkarıldıktan sonra, onların aleyhine döndü. Buhârî ile onlar arasında bir kısım hâdiseler cereyan etti. Bunların bir benzeri de daha önce Nîsâbûr muhaddisleriyle arasında vukua gelmişti. Bunun üzerine Buhârî kitablarında, onlar gibi bir kısım şiddetli tavırlar izhâr etmeye başladı. Aslında bunlar ,içini rahatlatma nevinden şeylerdi. "*Bunlarla ihticâc edilemez. Bunların Buhârî ve öbürleri hakkında da afvedileceği ümîd edilir. Cenâb-ı Hakk cümlesine semâhat ve keremiyle muâmele etsin*".

Hâfız Zehebî'nin fikrine göre Buhârî'nin memleketinden (Buhâra) sürülüşünün sebebi *Halku'l-Kur'ân* meselesinde sarfettiği sözlerdir. Onu bu sebeple süren de az önce zikri geçen *Ebû Hafsi's-Sağîr el-Buhârî*'dir. Bu zât Buhârî'nin talebelik arkadaşıdır ve memleketleri olan Buhârâ'da şeyhlikte muasırıdır.

Hâfız Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'da *Ebû Hafsı's-Sağîr*'in tercemesine ondördüncü tabakada şu sözleriyle başlar: "*Muhammed İbnu Ahmed İbnu Hafs İbni'z-Zibrikân, Mevlâ Benî 'İcl, Mâverâunnehr âlimi, Hânefiye şeyhidir. Babası Allâme Ebû Hâfs'dan fıkıh ilmini almıştır.*

Buhârî'ye Kur'ân'dan sûal edilince şu konuşma cereyân etti: "Dedi ki: "O, kelâmullahtır.

— Nasıl tasarruf edilir?"

"— Kur'ân lisânlarla tasarrûf edilir".

Bunun üzerine Muhammed İbnu Yahyâ ez-Zühlî: "Kim onun meclisine giderse bana gelmesin" dedi. Ayrıca Buhârâ Emîri Hâlid'e ve Buhârâ'nın şeyhlerine onun durumunu yazdı. Hâlid duruma üzüldü. Muhammed İbnu Ahmed İbnu Hafs onu Buhârâ'nın hâricindeki bâzı rıbatlara kadar çıkardı.

Tercemesini verdiğimiz Muhammed İbnu Ahmed -Ebû Hafsi's-Sağîr- seyâhatler yaparak Ebû'l-Velîd et-Teyâlisî, Humeydî, Yahyâ İbnu Ma'în vs. âlimleri dinledi. Talebeliğinde bir müddet Buhârî'ye refâkat etmiştir. Kendisinin Kitâbu'l-Ehvâ ve'l-İhtilâf ver'-Redd ala'l-Lafziyye *adlı eseri vardır. Sîka olup verâ sâhibi, zâhid rabbânî bir imâmdır. Sünneti bilen ve ona ittibâ edenlerdendir. Babası Muhammed İbnu'l-Hasan'ın ileri gelen talebelerindendir. 264'de vefât etmiştir." (Leknevî'*nin el-Fevâidü'l-Behiyye'sinden muhtasar olarak nakledildi).

Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye olan ta'nının bu hadîselerden müteessir olmasını garib karşılamamak gerek. Zirâ beşer nefsine tesîr eden şeylerin etkisinden uzak kalmak (ismet) sâdece peygamberlere hâstır.

BAŞKA İHTİLAF ÖRNEKLERİ:

*Nesâî'*nin, *Hâfız Ahmed İbnu Sâlih el-Mısrî'*ye olan ta'n ve takbîh'inin sebebi Buhârî'nin Buhârâ'dan sürülüş sebebinden daha hafif ve önemsizdir. Burada öfke ve kin hâlinin gerek rûhlara ve gerekse insanlar hakkında verilen hükümlere nasıl tesîr icrâ ettiğini görmek bakımından büyük bir ibret vardır. Hâdiseyi ve sebebini *Ahmed İbnu Sâlih el-Mısrî'*nin tercemesinde *Hâfız İbnu Hâcer'*in Hedyü's-Sârî'sinde (383: 2, 112) ve Tehzîbü't-Tehzîb'te (1, 39-42), *Sübkî'*nin Tabakâtu'ş-Şâfiyyeti'l-Kübrâ'sında (1, 186-187, birinci baskı) görmek gerek.

*Rebî'atu'r-Re'y'*in *Abdullah İbnu Zekvân* hakkında ta'nında da büyük bir ibret vardır. Düşmanlık duygusunun böylelerinde neler yaptığını görmek için onun *el-Mîzân* ve "Hedyü's-Sârî'deki (411, 2, 137) tercemesine bakınız. *Ebû'z-Zübeyr,* (Muhammed İbnu Müslîm el-Mekkî)in kızdığı kimseler hakkında uydurduğu şeylerde de kezâ kızgınlığın bâzı anlarda yaptığı şeyleri görmek için büyük ibretler vardır. Hikâyesini görmek için Tehzîbü't-Tehzîb'deki (9, 442) tercemesine bakınız.

Söylediğimiz bu husûslardan başka Buhârî'nin, kendisinde hadîs ve eser

galebe çalmış bir fakîh olduğunu, imânı, kavl, ve amelden ibâret gördüğünü, Ebû Hânîfe'nin ise kendisinden fıkıh ve rey galebe çalmış bir muhaddis olduğunu, imân meselesinde Buhârî gibi düşünmediğini gözden uzak tutmamalıdır. Farklı görüşlere sâhip bu iki fırka arasında herkesçe bilinen bir boşluk vardı. *Kadı Iyâz* merhumun Tertîbü'l-Medârik'inde (1, 91; 3, 181) şu cümle yer eder: "*Ahmed İbnu Hanbel der ki: "Biz ehl-i reyi, onlar da bizi durmadan lânetlerdik. Bu hâl Şâfiî'nin gelişine kadar devâm etti. O gelince aramızı bulup bizi kaynaştırdı.*"

Kadı İyâz der ki: "*Ahmed İbnu Hanbel bu sözü ile, âsarın sâhihine temessük edip onlarla amel ettiğini, bilâhare İmâmı Şâfiî'nin de kendilerine reye muhtaç olduklarını ve ahkâm-ı şerîyenin bunun üzerine binâ edildiğini, reyin haddizâtında Kur'ân ve Hadîs gibi asıllara kıyastan ibâret olduğunu ve onlardan elde edildiğini göstermiş bulunduğunu, kezâ kendilerine mezkûr asıllardan re'yin elde ediliş ve illetlerine taallûk keyfiyyetini ve tenbîhatlarını anlatmış olduğunu, netîcede Ashâbu'l-Hadîs'in, sahîh olan reyin, asıldan bir fer olduğunu anladığını, Ashabu'r-Re'yinde fer'in ancak asıldan sonra geldiğini ve* ***her şeyden önce sünnet ve sahîh âsârın takdîm edilmesi gerektiğini derkedip anladığını kastetmektedir.***"

Muhaddîs İbnu Ebî Zi'b'in,-İmâm Mâlik, nezdinde bulunan muârız ve râcih bir hadîse uyarak " البيعان بالخيار " hadîsiyle amel etmeyi terketmesi sebebiyle Mâlik karşısındaki tutumunda da keza muhaddîslerin fukâhaya hücumlarındaki şiddeti görme bâbında büyük ibret vardır. *İbnu Ebî Zi'b* bu sebepten dolayı der ki: "*Mâlik'ten tevbe talebedilir. Tevbe ederse ne âlâ, aksi halde boynu vurulur*".

İmâm Ahmed'in el-İlel'inde (1, 193) olduğu üzere İbnu *Ebî Zi'b Malik*'in kanını mübâh addetmiştir. Şu ölçüye bakın ki bir hadîsle ameli terkettiği için küfrüne hükmediyor, tövbe etmediği takdirde öldürülmeli diyor! Sanki O, küfre düşmüş, irtidât etmiş gibi tevbe taleb ediyor! Hayret doğrusu!

Muhaddîslerle fukaha arasındaki şu ihtilâfların netîcesine bak. İki fırka arasındaki uçurum eskidenberi mevcuttur. *Leknevî*'nin er-Ref'u ve't-Tekmîl'ine (s. 271-272) İmâmu Mâlik hakkında sarfedilen bu ölçüsüz kelime vesîlesiyle de yaptığım tâlike de dikkatlice nazar et. Bu büyük imâm için Allah râzı olsun demekten ve sâhib olduğu fıkh ve sünnet için Cenâb-ı Hakk'tan mükâfatlandırılmasını talepden başka ne diyebiliriz.

EBU DÂVUD'UN "SALİH" TABİRİ

EBU DAVUD'UN "SÂLİH" TÂBÎRİ

Meşhur hadîscilerimizden olan *Ebu Dâvud*, kitabına aldığı hadîsler arasında çok zayıf olanların durumunu belirttiğini, hakkında sükut ettiklerinin *sâlih* olduğunu açıklar. Bu sözün yanlış anlamalara meydan vermemesi için, mevzu üzerine *Abdulfettah Ebu Gudde* tarafından getirilen bir tahlili aynen sunuyoruz:

"Ebu Dâvud, Sünen kitabının te'lif metodunu anlamak üzere kaleme aldığı risâlesinde şöyle söyler (s.6): "Hakkında bir şey söylemediğim hadîs sâlihdir". ***Sâlih sözü bazı ihtimallere şâmildir: "Kendisiyle ihticâca" sâlih olabilir,*** *"kendisiyle i'tibârâ" sâlih olabilir. Bu durumda bir kimsenin bu hadîsler "kendileriyle ihticâca" sâlihtir diye mutlak bir ifâdede bulunması gerçeğe uygun düşmez.*

Muhakkik el-Kevserî merhum, "Risâletü Ebî Dâvud"a yaptığı tâlikâtda فهو صالح *(o sâlihtir..)* sözünden sonra der ki: "*O sâlihtir sözü îtibârda bulunmaya veyâ hüccet olarak kullanmaya sâlihtir demektir. Bunların hangisine sâlih olduğunu tâyin, elde edilecek karîneye tâbidir, tıpkı müşterekte olduğu gibi. Bu tâbirin "hüccette sâlihtir" mânâsına geldiğini iddia etmek Ebû Dâvud'a bühtandır, onun söylemediğini ona söyletmektir.*"

Suyûtî, "Tedrîbu'r-Râvî"de "*O sâlihtir*" sözünün taşıdığı bu iki ihtimâle işâret eder ve der ki: "*Ebû Dâvud'dan nakledildiğine göre "sâlih" sözü ile ihticâca değil, i'tibâra sâlih demeyi kastedmiş olması mümkündür. Böylece*

bunun zayıflara da şâmil olacağı tabiidir". Fakat İbnu Kesîr "İhtisâru Ulûmu'l-Hadîs"de Ebû Dâvud'un: *"Hakkında bir şey söylemediklerim sâlihtir"* sözünü zikrettikten sonra şöyle der: *"Kendisinden yapılan rivâyete göre şöyle demiştir:* وما سكت عنه فهو حسن *yânî hakkında bir şey söylemeden meskût geçtiğim hadîsler hasendir." Abdülfettâh* der ki: *"Bu rivâyetin zayıf ve şazz olduğu zâhirdir. Sahîh rivâyet* فهو صالح yânî *"...hadîsler sâlihtir"* şeklinde olanıdır. Nitekim risâlesinde de bu şekilde gelmiştir ve kendisinden de *İbnu's-Salâh, Nevevî, Irâkî* vs. gibi meşhûr ve müdakkik hâfızların büyük ekseriyeti bu şekilde nakletmişlerdir.

Ayrıca *Ebû Dâvud* zayıflık ve nekâreti (münker olduğu) açık olan hadîsler hakkında da birşey söylememiştir. Yâni onların zâhir olan halleriyle iktifâ edip, tutarsız taraflarını beyân etmez. Kevserî merhûm, Makâlâtu'l-Kevserî kitabının *Üstûretu'l-Ev'âl* adlı makâlesinde der ki: *"Ebû Dâvud'un "Sünen"inde Cehmiye bâbında rivâyet ettiği el-Ev'âl hadîsi üzerindeki sükûtu, bu hadîsin nazarında i'tibâra sâlih olmasından ileri gelmez, zirâ ondaki illetler zâhirdir. Zaten kendisiyle tek râvînin infirâd ettiği hadîs üzerinde i'tibârda bulunulmaz." Zehebî,* Siyerü'n-Nübelâ'sında: Ebû Dâvud'un: *"Hakkında sükût etmiş olduğum hadîs nazarımda sâlihtir"* sözü üzerine şu hükmü verir: *"Bu ifâde meskût geçilen hadîsde bedîhi illet alâmetleri* ظاهر العلل *-Bu hadîsde olduğu gibi- bulunmamak şartıyla mukayyeddir"* der. *(Abdulhayy el-Leknevî*'nin el-Ecvibetu'l-Fâzıla'sından.)

Kevserî, mezkûr makâlede *el-Ev'âl* hadîsinin münkerlik durumunu enine boyuna inceler ve Risâletü Ebî Dâvud üzerine olan tâlikâtında, *Zehebî*'nin vardığı hükümden çıkan mânâya (mazmûn) işâret eder. Burada el-Ecvibetü'l-Fâzıla'da *Zehebî*'den nakledilen ibâreyi kaydediyoruz. *Zehebî* Ebû Dâvud'un rivâyetlerini altı guruba ayırır: Bunlardan beşinci grubu zikrettikten sonra şöyle devâm eder: *"Bunu, za'fı, râvîsi cihetinden gelen hadîs tâkibeder. Bu çeşit hadîsler üzerine sükût etmez. Umûmiyetle zayıf olduğunu söyler. Bâzan da za'f ve münkerliğinin şöhretine binâen sükût eder".*

Şeyhimiz *Kevserî,* Risâletü Ebî Dâvud üzerine tâlikâtında şöyle der: *"Nevevî der ki* Sünenu Ebî Dâvud'*da zayıflığı açık olan hadîsler vardır. Bunların zayıf olduklarında ittifâk bulunması hasebiyle bunları beyân etmeye lüzûm görmez. Binâenaleyh onun* وما لم اذكر فيه شيئا فهو صالح *yanî:*

''Haklarında bir şöy söylemediğim hadîsler sâlihtir'' sözünü te'vîli şarttır.'' Nevevî, maalesef Şerhu'l-Mühezzeb'*de kendi kendine tenâkuza düşerek, Ebû Dâvud'un, hakkında sükût ettiği hadîslerle, hiçbir tefrîkte bulunmadan, ihticâc eder. Bu davranış hoş olmasa gerek.*

Ebû Dâvud, İbnu Lehîa, Sâlih Mevlâ't-Tev'eme, Abdullah İbnu Muhammed ibni Akîl, Mûsa İbnu Verdân, Seleme İbnu'l-Fazl, Delhem İbnu Sâlih vs. gibi diğer zu'afâdan rivâyette bulunur ve meskût geçer. Ebû Dâvud'un sükûtunun gerçek muhtevâsı, Sünen'inde geçen muhtelif rivâyetlerin iyiden iyiye incelenmesiyle ortaya çıkar. Çünkü bu rivâyetlerin bâzılarında bulunan diğer bâzılarında yoktur''.

Şu geçen kısımları yazdıktan sonra bu hadîs fenninin büyük imâmı *İbnu Hacer*'in Sünenu Ebî Dâvud'un durumunu vuzûha kavuşturan tatmînkâr sözlerini gördüm. *İbnu Hacer*, orada *Zehebî*'nin sözlerini özetler ve yeni bâzı şeyler ilâve eder. Bu sözleri, uzun olmalarına rağmen, konumuz bakımından faydasını ve anlaşılmasının zorluğunu nazara alarak aynen zikrediyorum. Merhum, en-Nüket'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh'' adlı nefis eserinde -ki bu eserin neşri ve ehli ilme takdîmi husûsunda Cenâb-ı Hakk'ın bana yardım etmesini diliyorum- der ki:

''Bu (zikredilenlerden) anlaşılıyor ki Ebû Dâvud'un, haklarında sükût ettiği hadîslerin hepsi, ıstılâhda geçen hasen tâbirinin şümûlüne dâhil edilemezler. Onları bir kaç kısımda mütâlaa etmek gerekir:

1- Sahîheyn'de mezkûr olanlar,

2- Sıhhat şartlarını taşıyanlar,

3- Hasen li-Zâtihi olanlar,

4- Başka cihetten takviye gördüğü takdirde hasen olanlar. Bu son iki kısım Ebû Dâvud'un ''Sünen''inde cidden çoktur.

5- Zayıf olanlar. Fakat bunlar umûmiyetle terki husûsunda ulemânın ittifâk etmediği râvilerden menkûldür.

Bu kısımların her biri onun nazarında ihticâca sâlihtir. Nitekim İbnu Mende'nin nakline göre: ''Ebû Dâvud bir bâbda başka rivâyet bulamadığı takdîrde zayıf hadîs rivâyet etmektedir, çünkü zayıf, onun nazarında re'yü'l-ricâlden akvâdır.''

Hâfız merhûm bu husûsta -yânî bâbta başka hadîs olmadığı takdîrde zayıfla ihticâc- meselesi üzerine İmâm Ahmed'den de nakilde bulunur ve der ki: "Bu, Ebû Dâvud'dan anlatılan gibidir. Bunda şaşılacak bir husûs da yoktur. Zirâ Ebû Dâvud İmâm Ahmed'in talebelerindendi. Hocasının sözünü tekrar etmesi ise nâhoş telakkî edilemez."

Sonra Hâfız der ki: "Burada Ebû Dâvud'un hakkında sükût ettiği her hadîsle ihticâc edenlerin metodundaki zayıflık anlaşılır. Çünkü o, ihticac husûsunda zayıf olan birçok kimselerden tahrîcte bulunur ve hakkında sükût eder; İbnu Lehîa, Sâlih Mevlâ't-Tev'eme, Abdullah İbnu Muhammed İbni 'Akîl, Mûsâ İbnu Verdân, Seleme İbnu'l-Fazl, Delhem İbnu Sâlih ve diğerleri gibi. Bir münekkide, Ebû Dâvud'u, hadîslerindeki sükûtunda taklîd etmek gerekmez..."

6- Bâzan da bunlardan çok daha zayıf olanlardan tahrîcte bulunur: İbnu Dıhye, Sadakatu'd-Dakîkî, *'Osmân İbnu Vâkıdî'l-Amrî, Muhammed İbnu Abdurrahmân el-Beylemânî, Ebû Cenâbi'l-Kelbî, Süleyman İbnu Erkâm, İshâk İbnu 'Abdillâh İbni Ebî Ferve ve benzerleri ki, hepsi de metrûktur.*

7- İçerisinde munkatı senedlerin yer aldığı hadîsler, müdellislerden an'ane ile zikredilen hadîsler, senedlerinde isimleri mübhem olan râvîlerin bulunduğu hadîsler de son derece zayıf olan hadîslerdir. Bütün bu kimselerin hadîslerine, Ebû Dâvud haklarında sükût etti diye hasen hükmü tevcîh edilemez. Çünkü onun sükûtu bâzen bu râvî hakkında daha önce aynı kitapta geçen beyânla iktifâ ettiğinden, bâzan beyânda bulunmaktan sükût ettiğinden, bâzan bu râvînin zaafının pek âşikâr ve binnetîce rivâyetinin terki husûsunda imâmların ittifâk etmiş olmasından -ki Ebû'l-Huveyris, Yahyâ İbnu'l-'Alâ ve başkaları bunlardandır-, bâzan Ebû Dâvud'dan rivâyet eden râvilerin ihtilâfından -ki bu çeşit daha çoktur-. Çünkü, Ebû'l-Hasan İbnu'l-Abd'in bir kısım ruvât ve esânid üzerine Ebû Dâvud'un söyledikleri husûsunda kendisinden yaptığı rivâyetler, el-Lü'Lü'î'nin rivâyetindekinin aynısı değildir. Birincisinin rivâyetleri daha meşhûr da olsa ihtilâfı bertaraf edecek keyfiyette değildir".

İbnu Hacer, sözü daha da uzattıktan sonra der ki: "*Doğru olan, onun mücerred sükûtuna itimâd etmemektedir. Çünkü o, belirttiğimiz gibi, kıyâsa takdîm ederek, zayıf hadîsle ihticâc etmektedir...*"

Ebû Dâvud'un, üzerinde beyânda bulunmadan zikredip geçtiği zayıf ha-

dîsleri *İbnu Hacer*'den daha önce *Hâfız el-Münzirî* de tenkîdden geçirmişti. Et-Tergîb ve't-Terhîb'inin ön sözünde der ki: "*Ebu Dâvud'un zayıf oldukla-rını belirtmede tesâhül edip meskût geçtiği hadîslerden kitâbıma aldıklarım hakkında dikkat çekiyorum.* "*Kezâ aynı tenkîd ve zayıfları beyân işini et-Tergîb'den daha önce telîf ettiği Muhtasaru Süneni Ebî Dâvud'unda da yapar. Ancak burada Ebû Dâvud'un tutumunun bu cihetine yâni tasâhülüne dikkat çekmez.*

Ebû Dâvud'un sükûtunun, onun tesâhülde bulunduğu hadîsler hakkında vâki olması ihtimâline binâen, ulemâ-yı muhakkıkînin, Ebû Dâvud'un meskût geçtiği bir hadîsle ihticâc ettikleri vakit:" Ebû Dâvud ve Münzirî bu hadîs üzerine sükût etmişlerdir" dediklerini görürsün. "*Bu söylediğimizi Zeyle'î'nin* Nasbu'r-Râye'*sinin muhtelif yerlerinde, (1, 1, 14, 17, 76, 123; 2, 140), Kemâl İbnu'l-Hümâm'ın* Fethu'l-Kadîr'*inde (1, 17, 426, 526) Şevkânî'nin* Neylü'l-Evtâr'*ında* ما جاء في كراهية القزع *bâbında, üçüncü hadîsi müteâkip (1, 110),* حجة من لم يكفر تارك الصلاة *bâbının ikinci hadîsini müteâkip (1,257)* بيان انها الوسطى *bâbında sekizinci hadîsi müteâkip (1, 277)* نهى المرأة ان تلبس ما يحكى بدنها *bâbında dördüncü hadîsden sonra (2, 98).*

Münzirî'nin, onun üzerine sükûtunun Muhtasaru Süneni Ebî Dâvud, *veya* et-Tergîb ve't-Terhîb'*de vâki olması arasında fark bulunmadığı, söylenenlerden vâzıh olarak anlaşılmaktadır. Hamd âlemlerin Rabbınadır.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN İLMİ YAYMA TEDBÎRLERİ

HZ.PEYGAMBER'İN İLMİ YAYMA TEDBİRLERİ

BU BAHSE NİÇİN YER VERDİK?

Bidâyetten beri, usul-i hadîs kitaplarında hadîslerin yazılması ile ilgili bir bahis açılagelmiştir. Buralarda, önce hadîslerin yazılmasını yasaklayan rivâyetler verilir, sonra da, yazılmasına ruhsat veren ve sahâbelerin hadîs yazdığını ifade eden rivâyetler kaydedilir. Sonra da birbirine zıd gibi görünen bu rivâyetler arasındaki farklı durumlar —daha önce sunduğumuz şekilde— açıklanır, telif edilir geçilir uzun uzun tahlîle gerek duyulmaz.

Keza, ilimle ilgili bahislerde öyle, Resulullah (aleyhisselatu vesselam)'ın ilme teşvik edici hadîsleri selef büyüklerinden bazılarının sözleriyle zenginleştirilerek kaydedilirdi. *İbnu Abdilber*'in "Câmi'u Beyani'l-İlm'i veya *Gazali*'nin İhyau Ulumu'd-Din'i gibi müstesna eserler ilimle ilgili geniş bahislere yer vermiştir. Çoğunluğun, belirttiğimiz şekilde, bazı rivâyetlerle yetinmesinin sebebi, kimsenin, hadîslerin yazılmasında olsun, ilmin İslâm nazarında yüce bir mevki tutmasında olsun şüphesi bulunmaması idi.

Ancak, Batı ile temasımızın ilerlemesi sonunda oralardaki bazı fikirleri basma kalıp alınca bizde de din hakkında yanlış fikirler ortaya çıktı. Söz gelimi Batı der ki: *"Din, ilme karşıdır, terakkiye mânidir"*. Bu iddia, din olarak hıristiyanlığı aldık mı doğrudur. Çünkü her devirde Kilise mensupları, din adına çıkarak, ilme, ilmî keşiflere karşı çıkmışlar, ilim adamlarını mahkemelere verip hapse atmış idam etmişler, eserlerini yakmışlardır. Galile örneği herkesçe mâlumdur. ɔak İslâm âleminde böyle bir durum yoktur. Kur'ân ve hadîs,

ilmi hep teşvik etmiş, ilim adamına büyük itibar atfetmiştir. Ama Batı varken Kur'ân'ı, Hadîs'i dinleyen kim! Batılılar demiyor mu ki *"din ilme karşıdır"*, o halde *"İslâm ilme karşıdır. Çünkü İslâm da bir dindir"*.

Şu halde böylesi bir mantıkla iğfal edilen ümmetin fikrini düzeltmek için ilimle ilgili bahislerde hususi bir gayret ve tahkikli açıklamalara yer vermek gerekecektir, ta ki okuyucu İslâm'ın ilme verdiği ehemmiyet hususunda iyice ikna olsun.

Diğer taraftan, yine dinî konularda Batı'dan estirilen, müsteşrik ve misyoner menşeli fikirlerle hadîs hakkında teşvişlere, müslümanları iğfâle yönelik iddialara rastlıyoruz. Dinî konularda yeterli ve sistemli bilgi sahibi olmayan kimselerde bu yanlış iddiaların tesir icra ettiğini de her gün görebilmekteyiz.

Zamanımızda, İslâmiyet hakkında, müslüman kalplere şüphe atmak, fitne çıkarmak isteyenler hadîs sahasına ağırlık veriyorlar. En çok dillerine doladıkları husus da hadîslerin, Hz. Peygamber (aleyhisselatu vesselam) tarafından yazdırılmamış ve hatta yazılmasının yasaklanmış olduğuna dâir rivâyetlerdir. Bundan asıl maksat da, İslâmı kökten darbelemek. Çünkü Şeriat-ı garrâmız, *Kur'ân-Hadîs-Kıyas* üçlüsü üzerine kurulmuştur. Bu üç temelden biri yıkıldı mı gerisi kendiliğinden gelir. Bu planın ağına düşmüşlerin kaleminden öyle iddialar dökülüyor ki, bunlara bir parçacık ilmî haysiyete sahip bir misyoner-müsteşrikte bir papazda bile rastlanmaz. Batılı papazı, hakkaniyet duygusu olmasa bile rezil-rüsvay olma endişesi frenler. İşte bir hadîs tarifi: *"Söylediklerinden ve yaptıklarından ziyâde, söylediği söylenen, yaptığı söylenen, sustuğu söylenen sözleri"*. Ondört asır boyunca rastlanmayan böyle bir târifi yapmaya sevkeden husus da açıklanır: *"Niye böyle tarif ediyoruz? Çünkü Peygamberin kendi sözlerinin, vahyin dışındaki sözlerin yazımını menettiğini kesinlikle biliyoruz. Ayrıca Allahu Teâla'nın Kur'ân'ı korumayı taahhüt ettiğini biliyoruz.*

Görülüyor ki, yanılgıların temelinde eksik-yanlış bilgiler, bilgi değil kulaktan dolma mâlumat kırıntısı yatmakta. Bu çeşit iddia sahiplerine sorarsanız:

— Hadîslerin yazıldığını ifâde eden rivâyetler de var, onları görmediniz mi?

Verebilecekleri tek cevap şudur:

— O rivâyetler bence sahih değil?

Tekrar sorun:

— Aynı mevzuda kitaplarda gelen farklı rivâyetlerden birini hemen kabul edip diğerini külliyen reddetmede ölçünüz ne?

Bu kimselerin kem-küm edip, eğip-büğüp verecekleri bütün cevaplar: "*Bence*"de düğümlenecektir. Yukardaki cümle sahibinin bir başka incisi de şu: "Yâni, Vahy-i Metluv dediğimiz şey Kur'ân, vahy-i gayr-ı metluv olayı diye bir olay olmadığı kanaatindeyim."

Dine müteallik en küçük âdâbın kabul veya reddinde "*bence*"ye değil, kaynaklarda gelen objektif delile dayanan İslâm dünyasında 14 asırdır, milyonlarca ulemanın Kur'ân ve hadîste gelen sayısız delillere dayanarak benimsediği ve ona müsteniden dinin ikinci kaynağı bilip, teşriatını tedvîn ettiği, *vahy-i gayr-ı metluv* hakikatını şahsî "kanaat"ine dayanarak bir solukta inkâr eden insana Allah'tan idrak ve iz'an dilemekten başka ne yapılabilir? Bu kimseler, hadîs yerine "*bence*"lerini ikâme ederek yeni bir din, semâvilikten çıkarılarak arzileştirilen, ilâhilikten çıkarılarak beşerîleştirilen, bir kelime ile Laisize olmuş bir İslâmiyet ortaya koymaya, müslümanları müslümanlık perdesi altında dinlerinden etmeye çalışmaktadırlar. İblisâne bir desîse. Ancak "**Şüphesiz ki şeytanın hîlesi zayıftır**" (Nisa, 7). Ve bir dâne-i hakikat bir harman yalanı yakar.

Şu halde, ümmete, milletin "zamâne" tavsifine bihakkın mâsadak "*benceci*"lerin ne kadar bâtıl bir yolda gittiklerini ümmete göstermek, iddialarının il-men çok yanlış[64], dinen hıyânet ve cinâyet olduğunu açıklamak gerekmektedir. Bu bir vazife ve vecibedir. Bu sebeple, İslâm dininin ilme ver-

64) En haklı gözüktükleri bir iddialarına da temas ediverelim: Aynı kişi hadîslerin birinci hicrî asrın sonlarında, Emevî halifesi *Ömer İbnu Abdilaziz* zamanında *tedvîn* edilmeye başladığını belirttikten sonra şunu söyler: "*Bu, Peygamberden sonra bir asır, dört nesil demektir. Dört nesildir kulaktan kulağa, ağızdan kulağa daha çok yayılan sözler bir asır sonra kağıda geçirilmesine başlanmıştır.*" Yazarımız: 1- *Tesbît*'le *tedvîn*'i iltibas ediyor. 2- Tezata düşüyor: Tedvîn vak'asını haber veren rivâyetleri kabul ettiğine göre *tesbît*'le ilgili, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında hadîslerin yazılmasıyla ilgili rivâyetleri niye görmemezlikten geliyor?

Tarihte, Mutezîle ve diğer bazı şia fırkaları da böyle yapmıştır: Bir taraftan hadîsleri reddetmişler, bir taraftan da işlerine yarayacak rivâyet aramışlar ve bulamazlarsa uydurmuşlardır.

Aslında cevâba değen hiçbir ciddi yönü olmayan bu gibi iddiaların üzerinde durmak bile fazla. Ancak bütün aldatmacalar, demagojiler bu ve benzeri bir iki noktaya dayanmaktadır. Bu sebeple, bizde öncekilere ilâveten müteâkip açıklamaları yapmayı gerekli gördük.

diği ehemmiyeti, Hz. Peygamber'in, ilme, ilim talebine teşvîklerini, ilmin ve okuma-yazmanın yaygınlaşması için aldığı tedbîrleri, kurduğu müesseseleri burada açıklayacağız.

Hadîsler, umûmiyeti göz önüne alınınca, birinci asrın sonlarına kadar resmen yazdırılmamıştır bu doğru. Ancak şurası da kesin bir gerçektir: Hadîsler, resmen yazdırma zamanına kadar, birçok kimseler tarafından yazılmış ve yazılı nüshalardan ezberlenmiştir. Yetkili hocaların kontrolünden sonra verilen rivâyet iznine sâhip kimseler tarafından kontrollü ve murâkabeli olarak tedrîs edilmiştir.

Asıl mevzuya geçmeden, konumuz açısından ehemmiyet taşıyan mühim bir hususu bir kere daha tekrar etmek isteriz: Kur'ân ve hadîslerde "*öğrenilmesi*", "*öğretilmesi*" ve "*seyahatler yaparak talebedilmesi*" övülmüş teşvîk edilmiş olan ilimden, Selef, çoğunluk itibâriyle "*hadîs*"i anlamış, "*ilim*"le öncelikle hadîsin kastedildiğini söylemiştir. Öyle ise, Resulullah'ın "ilim" adına aldığı bütün tedbirler, yaptığı bütün teşvikler, zihinlerde ilim lehine hazırlanan münbit zemin, ruhlarda estirilen ilim rahmetiyle dolu bulut rüzgarları öncelikle hadîs'in işine yaramış, hadîsin öğrenilmesine, talebine, muhâfazasına hizmet etmiştir.

Öyle ise, sünnetin tesbitini kavramak, bu husustaki tereddütleri izale etmek için, ilim bahsinin iyi bilinmesi gerekecektir. Aşağıdaki tahlillerimizin gâyesi budur. Hadîsin ilk asır(lar)da yazılmadığını iddia edenlerin de "*bence*"lerden "*kanaatime göre*"lerden çıkarak kitaplardan, muteber kaynaklardan alınacak objektif deliller getirmesi gerekir. Tek taraflı rivâyetlerle meseleyi çarpıtmak da dürüstlük değildir. Tarih boyunca çarpık fikirleri için delile muhtaç nice miskinler çıkmış ve fakat hiçbiri aradığını bulamıyarak "*bence*", "*kanaatimce*" kuyusundan dışarı çıkamamışlardır. Bundan sonra da bulamıyacaklar ve şeytanın açtığı cehalet kuyusunda boğulup fezâhat çukurunda rezil-rüsvay olacaklardır. Hak gelir, batıl gider, bir dane-i hakikat bir harman yalanı yakar ve nihaî sonuç, zevalsiz galebe mü'minlerin, muttakilerin olur; kâfirler, fâsıklar hoşlanmasa da.

1— İSLÂM'DA İLMİN YERİ

Bu bahsi işlerken, önce Kur'ân ve hadîste ayrı ayrı ele alarak İslâm'ın ilme, okuma-yazmaya verdiği ehemmiyeti açıklayıp, sonra da Resulullah'ın tedbirlerini göstereceğiz.

Mevzumuzu Hz. Peygamber okuma-yazma biliyor muydu? meselesine temas ederek tamamlıyacağız.

İLMİN VASITALARI:YAZI VE OKUMA

Okuma-yazma, aslında tek başına bir gâye değildir. İlmin vâsıtasıdır. İslâm'ın yazıya verdiği ehemmiyet, ilme vermiş bulunduğu değerin bir sonucu ve gereğidir. İlme verilen değeri daha iyi anlamak için, evvelemirde, ilmi elde etmede başvurulması gereken vâsıtalara dinimizin verdiği ehemmiyeti de kısaca belirtmemiz gerekmektedir. Vâsıtalara verilen ehemmiyet görülünce gayenin değeri daha iyi anlaşılır.

Öyle ise, ilimle ilgili açıklamalara geçmeden önce, ilmin ana vâsıtaları olan *"okuma"*, *"yazma"* ve *"yazı malzemeleri"* hakkında bazı açıklamalarda bulunacağız.

OKUMAK: Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa hitab ettiği ilk kelimesi *"Oku!"* emridir. Cihanşümul bir dinin temel kitabının böyle bir kelimeyle başlaması, üzerinde durulması gereken mühim bir hâdîse olmalıdır. Fıtratı icabı, sonsuz bir kemâle doğru terakki etmeye mecbur olan insanoğlunun hidâyeti için gelen bir *"Kitab"*ın bu kelimeyi seçmesi, mü'minlere ilmin ehemmiyetini duyurmada ilk tedbirdir. Evet bu ilk vahiyle başlamış bulunan ve kıyâmete kadar da devam edecek olan müstakbel *"Kur'ân Çağı"*nda bir başka ifâde ile *"Âhir Zaman"*da hükümferma olacak yegâne hakîkat ilim olacaktır. Dünyanın *"kaba kuvvet"* çağları bitmiştir. *"Oku!"* nidasıyla emir âleminden gelen yeni ruh, her çeşit *"kaba kuvvet"*lere hâtime çekmiş, son vermiş, hâkimiyeti ilmî üstünlüğe tanıyan yeni bir devir yâni *"Okuma"* devrini açmıştır.

İlim, varolmak için gerçekleştirmeye mahkûm olduğumuz terakkî için şartsa, ilim için de okumak şarttır. Evet okumak, ilmin ilk ciddî adımı, altın anahtarıdır. *"İnsan görerek, dinleyerek de ilim elde edebilir"* gerekçesiyle yapılacak itiraz pek hafif kalır. Zira okuma yoluyla alınacak ilimde sistem ve kolaylık; devamlılık ve çeşitlilik gibi rakipsiz avantajlar mevcuttur. Bu hususları da göz önüne alarak ilk ilâhî emrin *"oku!"* oluşundaki hikmetleri araştıracak olursak, Rabbimizin rahmetindeki büyüklüğü biraz daha kavramış oluruz. *"Kur'ân"* kelimesinin de *"oku!"* mânâsındaki *"İkra"'* emriyle aynı kökten olması ve *"okumak"* mânâsına gelmesi sebebiyle kitabımızı her aklımıza getirmede *"okumak"* dersi almamızın sağlanması Rabbimizin, ilim talebinde yatan ehemmiyeti bizlere hissettirmedeki bir başka rahmeti olmaktadır.

Mes'ele bu kadarla kalmıyor. Kur'ân-ı Kerîm'de *"OKU!"* kökünden müştak (türemiş) 87 kelime mevcuttur. Üç ayrı âyette *"OKU!"* emredilirken üç ayrı âyette de *"OKUYUNUZ!"* diye cemi (çoğul) şeklinde emir gelmiştir. 68 yerde de *"okumak"* mânâsını telkîn eden Kur'ân kelimesi geçer.

YAZMAK: Kur'ân-ı Kerîm'de ilmin asıl vâsıtası olan *"yazma"*'ya daha çok yer verilir. Yazı, medenî terakkînin gerçek sebebi olan kültürel terâkümün yegâne pratik vâsıtasıdır. Yazı sâyesinde geçmişin ilmî muktesebâtı bugüne ulaşmıştır. İnsanlık bunları, yenilerini de ekleyerek yarınlara yine yazı ile intikal ettirecektir. Şu halde ilim, okumak ve yazmaktan tecrîd edilemez, bunlarsız düşünülemez. İlim hedefine ancak bu iki vâsıta ile gidebilir ve beşeri varlığın şe'ni olan terakkiye sebep olabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de yazmak mânâsına gelen *"kitap"* kökünden türemiş 320 kelime yer alır. Muhtelif şekillerde '(yâni harf-i târifli, müfred (tekil), cemi (çoğul), zamirli, tenvînli olarak) 261 yerde *"kitap"* kelimesine rastlarız. Yine isim olarak 1 yerde mektup kelimesi geçer. 58 yerde de aynı kökten fiil geçer.

Yine, *"yazmak"* mânâsında olan *"satr"* kökünden türemiş beş ayrı kelime geçer.

Keza yine yazmak mânâsına gelen *"ze-be-re"* kökünden 11 kelime geçer. Malûm olduğu üzere, Hz. Dâvud'a gelen kitabın ismi *Zebûr*'dur ve bu kökten gelir.

Şu halde Kur'ân'da *"yazmak"* mânâsını ifâde eden köklerden türemiş toplam 336 kelime yer almaktadır.

YAZI MALZEMELERİ: Kur'ân-ı Kerîm, yazı için gerekli olan malzemeye de yer verir. Bu meyânda ilk akla gelen *KALEM*, ikisi müfred (tekil), ikisi cemi (çoğul) şeklinde, dört yerde geçer. Ayrıca 68'inci sûrenin adı *"Sûre-i Kalem"*'dir. Kur'ân sûrelerinden birinin *"Kalem"*'le tesmiyesi, kalemin Allah nazarında ve İslâm dininde nasıl şerefli bir makam tuttuğunu ifâdeye kâfidir. Yine belirtelim ki, *Sûre-i Kalem*, mürekkepli hokkaya, *kalem*'e ve bu iki ana vâsıtayla ortaya konan yazıya kasemle başlar.

ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ

"Nûn ve Kalem ve ehl-i kalemin satıra dizdikleri ve dizecekleri hakkı için..."

Kur'ân-ı Kerîm'de kaseme konu yapılan şeylerin bir de *"teşrîf"* mânâsı

taşıdığını göz önüne alırsak, ilmin ana vâsıtaları olan başta kalem olmak üzere, hokka, kâğıt ve yazılan şeyin kaç yönden, Kur'ân'da teşrîf edildiği yâni şeref ve kıymetinin nazar-ı dikkatlere arzedildiği anlaşılır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ilk yaratılan şeyin *kalem* olduğunu beyan etmesi, bu teşrîf işine taç olur:

"Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Onu yarattıktan sonra, olacak şeyleri yazmasını emretti. O da yazdı".

Yazı vâsıtalarının hemen hepsine kasemle dikkat çeken bu sûrenin *"Oku!"* emriyle başlayan *Alâk* Suresi'nin hemen arkasından nâzil olmuş bulunması da mevzûmuz açısından dikkat çekilmesi gereken bir diğer mühim husustur. *Böylece, Hz. Peygamber'e nâzil olan ilk âyetlerde ilim ve onun vâsıtaları olan okuma, yazma ve bunları mümkün kılan malzemelere dikkatler çekilmeye başlanmış olunuyor.*

KÂĞIT: İlmin vâsıtaları olarak yukarıda zikredilenler meyânında mühim bir vâsıtanın eksikliği dikkatimizi çekmektedir: *KÂĞIT*. Kur'ân-ı Kerîm, başka âyetlerde kâğıda yer vermeyi de ihmal etmez. Bugün Türkçemizde bile, hâlen kâğıt mânâsına kullanılmakta olan *kırtâs* kelimesine, bir defa müfred (tekil), bir defa da cemi (çoğul) olarak *karâtîs* şeklinde iki ayrı yerde rastlanır. Keza *"yazılı kâğıt"* mânâsına gelen *"sahîfe"* kelimesi cemi olarak *suhuf* şeklinde sekiz yerde geçer.

Kırtas ve *sahife* kelimelerine *rakk* kelimesini de ilave edebiliriz. *"İnce deri"* demek olan bu kelime Kur'ân'da kâğıt mânâsında kullanılmıştır.

وَالطُّورِ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ ﴿٢﴾ فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ

"Tûr'a, yayılmış ince deri üzerine satır satır dizilmiş olan Kitaba kasem olsun ki..."

Yazı yazılacak şey (yâni kâğıt) mânâsında *"levh"* kelimesi de Kur'ân'da yer alır. Bir defa müfred olarak *levh* şeklinde, dört yerde de cemi olarak *elvâh* şeklinde olmak üzere toplam beş yerde geçer.

KÂĞIDIN TARİHÇESİ: Yazı malzemeleri arasında bilhassa kâğıt müstesnâ bir yer tutar. Kur'ân'da, diğerlerine nazaran değişik kelimelerle onun zikri daha çok geçer. Bu sebeple kâğıt hakkında biraz fazla açıklamada bulunacağız.

Hemen şunu belirtelim ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde kâğıt mevcut değildi. Onun yerine, başta deri olmak üzere çeşitli malzemeler kullanılmaktaydı. Nitekim gelen vahiylerin deri parçası, kemik, hurma yaprağı, tahta, taş gibi düz satıhlı her çeşit malzemeye yazıldığını bilmekteyiz. Bilhassa mektuplaşmalarda, uzak mesâfelere gönderilen tamîm ve yazılarda, uzun müddet muhâfazası gereken berâat, emân, sulh anlaşması gibi vesîkalarda her seferinde deri kullanıldığı anlaşılmaktadır. Her seferinde diyoruz, zira Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sâdır olan yazılı vesîkaların (mektup) yazıldığı malzemenin cinsi pek çok durumlarda belirtilir ve deriden başka bir malzemenin zikrine rastlanmaz. Bâzan derinin rengi, cinsi ve eb'adı hakkında da bilgi verilir. Bâzı durumlarda hakâret maksadıyla bu mektupların yazısını yıkayarak, deriden mamul kovaların yamanmasında kullanan müşriklere bile rastlanmıştır. Bunlardan bir kısmının sonradan İslâm'a girdiği ayrıca belirtilmektedir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den sonra kitap (mushaf) haline konan Kur'ân'ın "*dayanıklı*" ve kullanmada pratik olması sebebiyle "*rakk*" denen inceltilmiş derilere yazılarak çoğaltıldığı ve Hârunu'r-Reşîd zamanına gelinceye kadar bütün resmî vesikalarda, geniş ölçüde bunun kullanıldığı rivâyetlerde gelmiştir.

İpek ve pamuktan mâmul kâğıdın bollaşması üzerine, Hârunu'r-Reşîd'in (v.194/809) çıkardığı bir hilâfet fermanı ile yazı malzemesi olarak kâğıdın kullanılmasını emrettiği belirtilmektedir.

Aslında kâğıt, İslâm âlemine birinci hicrî asrın sonlarına doğru girmiş ve sanayii gelişmeye başlamıştır. Bu hususta *Kettânî* şu açıklamayı nakleder: "*Hicaz'da, pamuktan mâmul kâğıdı ilk defa kullanan Yûsuf İbnu Amr el-Mekki oldu. Bu iş, hicrî 88 yıllarına rastlar. Mağrib cihetlerinde de ilk defa Mûsâ İbnu Nusayr ketenden ve kenevirden mâmul kâğıdı kullandı. Pamuk ve sâirden kâğıt imal etme sanayiini her ne kadar Çinliler başlatmış ise de müslümanlar bunun ıslahı ve mükemmelleştirilmesi için büyük gayret ve ihtimâm gösterdiler ve her tarafa yayılmasını sağladılar.*[65]

---

65) Kâğıtla ilgili şu ansiklopedik bilgileri de yeri gelmişken kaydedebiliriz: Arablar 134/751'de Semerkant yakınlarında vukubulan bir muhârebede çok sayıda Çinliyi esir alırlar. Onlardan iki tanesi kâğıtçı ustasıdır. Bunlardan kâğıtçılık öğrenilir. Aslen Belhli olan *Bermek*'in torunlarından *Yahya*'nın oğlu *Fadl İbnu Yahya el-Bermekî, Hârunü'r-Reşîd*'e vezirlik yaptığı sırada kâğıt istîmâlini tavsiyesi üzerine geniş çapta kullanılmaya başlandı ve 178/794 yılında Bağdad'da dünyanın ikinci kâğıt imâlâthanesi kuruldu. Bundan

Son olarak şunu da kaydedilim ki, İslâm âlimleri, yazının ehemmiyetine dair en büyük şâhidi, *"yazıyı öğretme fiili"*'ni Cenâb-ı Hakk'ın bizzat kendi zâtına nisbet etmesinde bulmuşlardır. Zira *Alâk* sûresinde: **"Oku! "KALEMLE ÖĞRETEN", insana bilmediğini bildiren Rabbin en büyük kerem sâhibidir"** denmektedir.

KUR'ÂN VE İLİM

Yukarıda görüldüğü üzere aslında ilmin vâsıtalarından başka bir şey olmayan *okuma, yazma* ve bunların malzemesi durumunda olan *kağıt, kalem, hokka, mürekkep* gibi şeyler İslâmın verdiği ehemmiyet ilme verdiği ehemmiyetten ileri gelir. Öyle ise Kur'ân-ı Kerîm, asıl hedef olan ilme çok yer vermiş olmalıdır.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'e atf'ı nazar edince ilk objektif mi'yar olan rakamlar açısından bile ilme ayrı bir yer verildiğini görürüz: Bilmek mânâsına gelen "ilm" kökünden Kur'ân'da 780 kelime gelmiştir. Bunlardan 426'sı fiil, 354'ü isimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de aynı kökten bu kadar çok tekrarına rastlanan kelime grubu azdır.

Az bir farkla *"ilim"* mânâsına gelen hikmet ile *âlim* mânâsına gelen hakîm kelimelerini de burada hatırlatabiliriz: *Hikmet* 20, *hakîm* 97 yerde tekerrür eder. Keza, yine *"bilmek"* mânâsına gelen *mârifet*'le aynı kökten türemiş yetmiş kadar kelime mevcuttur.

Keza ilmin gereği olan *"tefekkür"*'le ilgili 18, *"akl"* ve *"taakkul"*'la ilgili 49 kelime Kur'ân'da yer alır. Bunlara *tefakkuh, tedebbür, tefehhüm, şuur* gibi ilimle alâkalı daha birçok kelimeyi ilâve etmek mümkündür, ancak teferruata girmeyeceğiz.

Kur'ân'da *"ilim"* kökünden pek çok kelimenin gelmiş bulunmasından başka, ilim ve ilim sâhiplerini yücelten ve öven âyetlere de yer verilmekte, dikkatler şuurlu, plânlı ve sistemli olarak ilme çekilmekte, ilim talebi teşvîk edilmektedir:

1. Şu âyette Allah nezdinde en mühim, en muteber nimetin *ilim* ve *hikmet* olduğu belirtilmektedir:

---

sonra kâğıtçılık 287/900 senesinde Kahire'ye, 494/1100 tarihinde Merakeş'e, 539/1144 yılında Endülüs'e ulaştı. Buradan hristiyan âlemine geçerek 680/1281'de İspanya'da, 667/1268'de İtalya'da imâlâthaneler kurulmuştur. (Kaynaklar ve geniş bilgi için Yeni Tarih Dünyası, cilt 3, s. 35-36).

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

"Allah hikmeti dilediğine verir, kime hikmet verilmiş ise, şüphesiz ona çokca hayır verilmiştir. Bundan ancak akıl sâhipleri ibret alır".

2. Kur'ân-ı Kerîm'e göre ilim ehli cehâlet ehline mutlak olarak üstündür. Halbuki, yine Kur'ân'a göre insanların eşitliği esastır. Irk, renk, dil, servet farklılıkları bir üstünlük sebebi değildir. Her ne kadar müttaki olanlar mümtaz tutulursa da bunun "*Allah katında*"ki üstünlük olduğu bilhassa belirtilir. Öte yandan ittika kalble ilgili bir hâl olması sebebiyle gerçekten kimin muttakî olduğunu yani Allah'tan daha çok korktuğunu insanlar bilemez, sadece Allah bilir. Bu sebeple insanlar arası münasebetlerde "*ittika*", bir üstünlük vesîlesi yapılamaz. Fakat âyet-i kerîme bilenlerin bilmeyenlere üstünlüğünü çok açık ve mutlak bir şekilde beyan eder:

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

"Ey Muhammed, de ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"

İslâm âlimlerinden bir kısmı, bu nazm-ı celîlin, âyetin bidâyetinde ifâde edilen hükmü te'kîd ettiği ve dolayısıyla buradaki "bilenler"le "*ilmiyle âmil olanların*" kastedildiğini, ilmiyle âmil olmayanların "*âlim*" sayılmayacaklarının tasrîh edildiğini anlamışlardır. Hattâ *Zemahşerî*, daha da kayıtlayarak, buradaki "*bilenler*"le "*âmil olan din âlimleri*"nin kastedildiğini, âmil olmayanların da gayr-ı âlim addedildiğini söyler. Başta *Beyzâvî* olmak üzere, diğer bir kısım âlimler ise, bu âyetin, öncelikle, ilmin üstünlüğünü nazara verdiğini söylemişlerdir. *Beyzâvi* şöyle der: "*Bu ibâre ameli olanla olmayan arasında, amelî kuvvet açısından eşitlik olmadığını belirttikten sonra, ilmin fazîletinin çokluğu sebebiyle, ilmî kuvvet açısından da bilenle bilmeyenin eşit olmayacağını beyan etmektedir*".

Müfessirlerimizin hemen hemen ittifakla kaydettikleri şu açıklamada bu iki görüş birleştirilmiş durumdadır: "*Âlim ve câhil eşit midirler? Şüphesiz hayır! İşte nasıl ki bunlar eşit değilse, öylece mûti ve âsi olanlar da eşit değildir*"

Âyette, "*ilm*"in "*cehl*"e nisbeten üstünlüğü de murad olduğuna göre, bu üstünlükte üç nokta dikkatimizi çekiyor:

1- Üstünlük mutlaktır. Yâni, dünyada mı, âhirette mi; Allah katında mı, insanlar nazarında mı üstün? Kayıtlanmamış, mutlak gelmiştir.

2- Bilenin, mü'min veya gayr-ı mü'min olduğu da kayıtlanmamıştır.

3- Hangi ilmi bilenler üstündür, o da kayıtlanmamıştır.

"Şu halde, dünyevî işlerde de ilimce ileri olanın, diyâneti ne olursa olsun, dünyevî üstünlüğe kavuşacağı, ilâhî bir kanun yâni sünnetullah olarak ifâde edildiği anlaşılabilir.

Bu üstünlük, ferdî plânda olduğu gibi, içtimâî plânda da câridir. Yâni ilmen üstün olan ferdler ve cemiyetler, öyle olmayan ferd ve cemiyetlere üstünlük sağlarlar.

Yapılan bu açıklamalardan şu sonuca gidebiliriz:

"**Mü'min iseniz mutlaka üstünsünüz**" meâlindeki müjdesiyle, bütün vâsıfları muhtelif âyetlerde kaydedilen *kâmil mü'mine* üstünlük vâdeden Kur'ân-ı Kerîm[66] dünyevî ve maddî üstünlüğü de elde etmenin bir şartını daha yukarda kaydettiğimiz âyette ifâde etmiş olmaktadır: İlmî yarışa katılıp her sâhada ilmî üstünlüğü, öncülüğü elde tutmak.

3. Bir diğer âyet, Allah'tan hakkıyla korkanların âlimler olduğunu ifâde eder:

"**Allah'ın kulları arasında O'ndan (hakkıyla) korkan âlimlerdir.**"

Bu âyetin evvelinde zikredilen yağmurun yağdırılması, arzın türlü nebâtâtla şenlendirilmesi, dağlarda renk renk yolların açılması, insan ve diğer hayvanların yaratılması gibi hususlar göz önüne alınınca, Allah'tan daha çok korkacağı belirtilen âlimle öncelikle tabiat ilimleriyle meşgul olan âlimler kastedildiği anlaşılır.

Yukarıda kaydedilen ve *"Allah nazarında üstünlük"* sebebi olarak ifâde edilen —ve gaybî olan— *takvâ*'ya, âlim mü'minlerin mazhar olduğuna da, zımnen işâret vardır. Zira, *haşyet* de, takvâ gibi *"korku"* mânâsına gelir.

Âyetten ayrıca şu da anlaşılmaktadır: Hakikî takvâ ve Allah korkusu, ancak ilimle hâsıl olmaktadır. Küfür ve isyan da cehaletin eseridir.

4. Şu âyet, mü'minler arasında âlim olanların üstünlüğünü ifâde eder:

---

66) Âl-i İmrân: 3/139. Bâzı hadîslerde imanın altmış küsur şûbe olduğu ifâde edilir (Buhârî, İman: 3). Bu hadîsler kâmil mânâda mü'min olabilmenin pek çok şartı olduğunu ifâde eder. Buradan hareketle, Cenâb-ı Hakk'ın va'dettiği nusrete tam lâyık olabilmek için bu şartları nefsimizde azâmî ölçüde cemetmemiz gerektiği netîcesini çıkarabiliriz.

يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١﴾

"(...) Allah içinizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah işlediklerinizden haberdardır".

Müfessirlerin bir kısmı, bu âyette, âlim mü'minin Cenâb-ı Hakk tarafından gayr-ı âlim mü'mine üstün kılındığının ifâde edildiğini söylemişlerdir.

5. Şu âyet, ilme nihayet olmadığını, ilimde ne kadar mesâfe alınmış, üstünlük elde edilmiş olunursa olunsun bu zirveyi bir başkasının her an aşabileceğini ifâde eder:

وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

"Her ilim sâhibinden üstün bir âlim bulunur".

Öyle ise ilmen üstünlük elde eden, kendini en önde sanan, gaflete ve atâlete düşmemeli, ilmî terakkîde gayrete devam etmeli, uyanık olmalıdır. Bu noktaya en iyi örneği yine Kur'ân verir: Zâhir-i şeriat ilminin zirvesinde olan *Hz. Mûsâ*, peygamber olmasına rağmen, yeni şeyler öğrenmek maksadıyla *Hz. Hızır*'ın peşine düşer ve bir kısım fedakârlıklara katlanır. Hoca-talebe münasâbetleri ve bilhassa talebelik şartları açısından, âlimlerimizce, pek çok âdâbın çıkarılmış bulunduğu bu vakâyı, *Kehf* Sûresi anlatır. İbretle okunması gerekir.

6. Şu âyette, her hususta ümmetine örnek olan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e ilim taleb etmesi emredilmektedir:

وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

"(Ey Muhammed!) De ki: Rabbim, ilmimi artır".

Böylece mü'minlere, Cenâb-ı Hakk'a yapmaları gereken mühim bir dua öğretilmiş olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de öğretilen dualar, mü'minlere talep edilmesi, peşine düşülmesi gereken mühim şeyleri belirler, belli başlı hedefleri tesbît eder. Kul dualarda gösterilen hedeflere ulaşmak, onları elde etmek için tedbîrler alacak, plân program yapacak ve gayret gösterecektir. İslâm'ın gerçek tevekkül anlayışı budur. Arzularımızı lisanî bir taleb (kavlî dua) safhasında bırakmamız yetmez. Fiilen de talep etmek (fiilî dua) şarttır. Şu halde bu, ilim için de geçerlidir. Mü'mine dua şeklinde gösterilen bu Kur'ânî hedef için, kişi,

kavlen talebde bulunurken fiilen de aklın ve tecrübenin gösterdiği şartlar çerçevesinde ilmin peşinde koşacaktır.

Âlimlerimiz, bu âyetle ilgili olarak şu açıklamayı kaydederler: *Cenâb-ı Hakk, ilimden başka bir şeyi artırması için Hz. Peygamber'e emirde bulunmamıştır.*

Kaydedilen bu birkaç âyetten çıkan pratik mânâya göre, ferdler ve milletler arasındaki üstünlük yarışması gerçek mânâsıyla "ilmî sâhada" cereyân eden bir yarıştır. Burada öncülük ve üstünlüğü elde eden yarışı kazanır. İlimden başka üstünlüklere dayanan başarılar geçicidir ve bu çeşit hâkimiyetlerin ergeç mahkûmiyetle sonuçlanması mukadderdir.

MÜŞAHHAS BİR ÖRNEK: Söylediğimiz hususa Kur'ân-ı Kerîm'de pek müşahhas örnekler vardır. *Hz. Süleyman* ve *Hz. Dâvud* örneği bunlardan en güzelini teşkîl eder. Yeryüzünde kurdukları maddî-mânevî saltanatların haşmetiyle tanınan bu iki peygamberin üstünlüğü Kur'ân-ı Kerîm'de ilimleriyle izah edilir:

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥﴾

"Andolsun ki, Dâvud'a ve Süleymân'a ilim verdik. İkisi: "Bizi mü'min kulların çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun dediler".

Başka âyetler, gerek Hz. Dâvud'un ve gerekse Hz. Süleyman'ın üstün saltanatlarının "*ilmî üstünlük*"le atbaşı gittiğini, şümûllü ve üstün bir ilimle saltanatlarının takviye edildiğini sarîh olarak belirtirler:

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ

"O'nun (Dâvud'un) hükümranlığını kuvvetlendirmiştik, ona hikmet ve kesin hüküm verme selâhiyeti vermiştik".

Keza, dünyevî saltanatının haşmetiyle dillere destan olan Hz. Süleymân da bunu, ilme ve etrafındaki âlimlere borçludur. Öyle ki, Filistin'den çok uzak mesâfede bulunan Sabâ'dan, Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar celbedip getirecek güçte ilim sâhibi bir iştişâre hey'etine sâhipti.

"Süleymân: "Ey cemaat! Bana teslîm olmalarından önce, hanginiz o kraliçenin tahtını yanıma getirebilir?" dedi (...). Kitabın bilgisine sâhib olan biri: "Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm" dedi".

Eşsiz saltanata mazhar Hz. Süleymân (aleyhisselam)'ın şahsen, karınca ve

kuşların dilinden anlayacak kadar üstün, vüs'atli ve ince bir ilim sâhibi olması mes'elemizin bir başka yönüdür.

Hz. Süleymân'ın saltanatını gerçekleştiren ilmin sâdece askeriyeyi ilgilendiren ilimler olmayıp, medenî hayatı alâkadar eden her sahayı içine aldığını ifâde zımnında Kur'ân-ı Kerîm mimârî'den misâl verir: Sabâ'dan gelen Belkıs, Hz. Süleymân'ın pâyitahtında son derece ileri bir mimârî ile karşılaşır. Öyle ki, misâfir edileceği sarayın dış kapısından içeri girer girmez, aşılması gereken bir havuzla karşılaştığını sanır ve hemen eteklerini toplamaya yeltenir. Vak'ayı âyetten tâkib edelim:

قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ

"Ona: "Köşke gir" dendi. Salonu görünce, onu derin bir su zannetti, eteğini çekti. Süleymân: "Doğrusu bu, camdan yapılmış mücellâ bir salondur" dedi.

Bugün mimârî ve mesken inşaatının yüzlerle ifâde edilen sanayi koluna bağlı olduğu bilinmektedir. Her bir sanayi dalı, ayrı bir ilim ve ihtisas şûbesini temsil eder. İlim, ahlâk ve tekniğin ifâdesi olan medenî seviye ile mesken arasındaki yakın alâkayı görmek için Afrika yerlilerinin kulübeleri ile Amerika gökdelenleri arasındaki farkın, berikini ve ötekini inşâ eden insanlar arasındaki farktan ileri geldiğini düşünmek yeterlidir kanaatindeyiz.

Burada, Hz. Süleymân'la ilgili olarak verilen misâl husûsunda şöyle bir itiraz akla gelebilir: "*Kur'ân'da zikredilen o vak'alar Hz. Süleymân'a Cenâb-ı Hakk'ın ihsan ettiği mû'cizelerden ibârettir, mû'cizenin ilimle, teknikle bir alâkası olmamalıdır!*"

Peygamberlerin mû'cizeye mazhariyeti elbette haktır, gerçektir, kesretle vâkidir. Ancak Hz. Süleymân (aleyhisselâm) misâlinde olduğu üzere, üstünde düşünüp, ibret olacak yönünü araştırmadan "*mû'cizedir*" diye bir kalemde geçip gitmek de doğru değildir. *Neml* Sûresi dikkatlice okunduğu takdirde, Hz. Süleymân'ın mazhar olduğu nimetlerin —ki belli bir zâviyeden "*mû'cize*" diye tasvîf etmemiz câiz olabilir— Hz. Nûh'un mazhar olduğu *Tûfan* veya Hz. Lût'un mazhar olduğu "*taş yağdırma*" mû'cizesi nev'inden mû'cize olmadığı anlaşılır.

★ Herşeyden önce Hz. Süleymân şahsen ilim sâhibidir.

★ Hz. Süleymân'ın etrâfında ilim erbabı bir hey'et vardır.

★ Onun ilim hey'etinde cinler (ifrit) de vardır, fakat "kitap ilmi"ne sâhib insan âlimlerin ilmi, cinlerinkinden üstündür.

Öyle ise herhangi bir mû'cize ile izahı yapılmamış veya gökten indirildiğine dair bir işârette bulunulmamış olan *hârika köşk* ile nazara arz edilen medenî seviye, bu mimâriyi ortaya koyan cemiyetin ilmî ve teknik seviyesini gösterir.[67]

Şu halde sâdece Hz. Süleymân'la ilgili âyetlerin değerlendirilmesi bile, medenî terakkî ve dünya saltanatında üstünlüğün, Kur'ân tarafından, ne derece ilme bağlanmış olduğunu bize göstermeye kâfi gelecektir.

---

67) İnsanlığın başlangıcını mutlak bir vahşetten başlatan ve her çeşit medenî ve teknik terakkiyi kendine mal eden Batı espirisi açısından, *Hz. Süleyman* devrinde ileri bir teknoloji olabileceği ihtimâlinden bahsetmenin gülünç olduğu açıktır. Ancak şu da var: Bugün insanı şaşırtan pek çok hârika tarihi kalıntılar mevcuttur. Bunlar öylesine ileri bir ilim ve tekniğin eseridir ki yukarıda temâs ettiğimiz Avrupaî espiri, onları hâl-i hazır zihniyetiyle "vahşet devri" (!) insanlarına yakıştıramadığı için gökten inen devler tarafından icâd edildiğini iddia etme garâbetine düşmüştür. Biz, bu eserlerin, esasını vahiy ve peygamberî irşaddan alan, bir başka teknolojik sistemle yapılmış olabileceği ihtimâli üzerinde durulmasının faydasına inanıyoruz. Nitekim bundan 40-50 yıl kadar önce işitsek "safsata" deyip geçeceğimiz değişik tedâvi metodları, bugün "Batı"lı çevrelerde de "ilmi"liğini kabûl ettirmiştir. Tedâvide ilâca yer vermeyen akapunktur, telkin vs. metodları gibi.

Tedâvi sâhasında müessiriyeti ve meşrûiyyeti kabûl edilen bu değişik sistemli teknik, acaba diğer sâhalarda da mevcut ve târihen uygulanmış olamaz mı?

Kur'an ve Hadîslerde tesbit edilen ruh, bizim geçmiş insanları Batı tarzında "vahşîler" olarak görmemize mânidir. Peygamberlerle ilgili olarak Kur'ân'da kaydedilen vak'aların mûcize oluşlarının yanıbaşında, bizlere ibret olma yönleri de var. İnsanlığın ulaşacağı terakkinin hudûdları bu vakalarla tâyin ediliyor gibi. Müslüman velilerinin menkıbeleri meyânında "kerâmet" olarak zikredilen vak'aların bir kısmı, bugünün tekniğiyle imkân dahiline girdiği gibi, diğer bir kısmı hakkında da, nazariyeler yürütülmektedir. *Tayy-ı zaman, tayy-ı mekân* meselelerinde olduğu gibi.

Hiçbir kesin iddiada bulunmaksızın, *Hz. Süleyman*'la ilgili Kur'ânî ihbâratın bu konuda ufuk açıcı olacağını söyleyebiliriz. Onun durumu muvâcehesinden bakınca, mûcizelerinde farklılık olduğu görülür. Zira Kur'ân-ı Kerîm "*kendisine ilim verildiğini*" tasrih etmekten başka, etrafında "*kitap ilmine sâhip*" bir âlimler heyetinin varlığını da belirtir.

Karınca dahil tüm kuşların dilinden anlamak, gidiş-dönüşü bir ay tutan mesâfeyi bir günde havadan katetmek, Saba'dan *Belkıs*'ın tahtını göz açıp kapama ânında celbetmek gibi mazhariyetlerin "*kitap*"ta olduğu bildirilen ilimle bir alâkası yok mudur? Bir başka ifâde ile bu mazhariyetler, "*ilim*" dediğimiz ve kitaplara yazılıp, öğrenilen ve öğretilen bir kısım prensiplere bağlı değil de sâdece Hz. Süleyman'ın şahsına Cenâb-ı Hakk tarafından ikrâm edilen bir mûcize midir?

Her halde insanlık, materyalist ve aynı zamanda örosentrist (euro-centriste) Batı zihniyetinin tasallutundan kurtuldukça, bu mes'eleler üzerine daha ılımlı, daha ufuk açıcı fikrî yatırımlar yapacak, ilmi tecessüslerde bulunacaktır.

TA'LÎM (ÖĞRETİM) İHMAL EDİLMEMELİ:

Kur'ân-ı Kerîm'de ilim üzerine gelen esaslar çoktur. Onların hepsine burada yer vermek bizi asıl mevzûmuzdan uzaklaştırır. Ancak, son bir prensibi daha kısaca belirteceğiz: *"Ta'lîm'in ihmal edilmemesi*.

Kur'ân-ı Kerîm, ta'lîmin ehemmiyetini duyurmak için, onun ihmal edilmemesi gereğini, son derece ehemmiyet vermiş bulunduğu bir mes'ele meyânında zikreder: *Cihâd*. Gerçekten Kur'ân açısından bir mü'mine terettüp eden en mühim mes'elelerden biri cihâddır. O kadar ki, cihâd ederken hayatını kaybedenlere "ölü" demeyi bile yasaklamıştır. Gerek âyetlerde ve gerekse hadîslerde bir mü'min Allah yolunda cihâd etmeye olduğu kadar bir başka amele teşvik edilmemiştir denebilir. Ancak, bu kadar üstün bir amelle meşguliyet ondan daha mühim bir başka işi ihmal ettirmemelidir. İlmî meşguliyet. Âyeti dinleyelim:

وما كان المؤمنون لينفروا كافة فلولا نفر من كل فرقة منهم طائفة ليتفقهوا في الدين ولينذروا قومهم إذا رجعوا إليهم لعلهم يحذرون ﴿١٢٢﴾

"Mü'minler toptan savaşa çıkmamalıdırlar. Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler."

Kur'ân-ı Kerîm maddî ve mânevî üstünlüğün kaynağını ilim olarak tesbît edince, mü'minlerine ilim sâhasında câri mühim kanunları da göstermelidir. Yukardaki âyet böyle mühim bir prensibi tesbît eder. Zira ilimde aslolan *terakki*, devamlılığa bağlıdır. Yâni kişi her şeyden önce geçmişin ilmî terâkümünü iktisabla nefsinde cemedecek ve bu mevcut muktesebâta yeni bir şeyler ekleyecektir. Henüz iktisâb safhasında olan kimse *"cihâd meşguliyeti"* ile bölünecek olursa mâzinin ilmini nefsinde cemetme işini tamamlayamayacağı gibi terakkînin asıl sebebi olan yeni ilâvelere de hiç mi hiç yer veremez. Bu durumun bir cemiyet çapında temâdî edip gitmesi, ilmî durgunluk ve gerilemeye ve en sonunda da inkırâz ve çöküşe sebeb olur.

İslâm cemiyetinin böyle meş'ûm bir âkıbete düçar olmaması için Kur'ân-ı Kerîm yukarıdaki âyetiyle *"ilim cemaatı"*'nın cihaddan alıkonmasını emretmiştir. Hz. Peygamber (S.A.V.) de: **"Âlimin mürekkebi şehidin kanından**

üstündür" diyerek, cihâda katılmamakla âlimin de, cemiyetin de daha kârlı çıkacağını belirtmiştir.

HADİSLERDE İLİM

Hz. Peygamber (S.A.V.) pek çok hadîslerinde ilmi, âlimi ve ilim tâlibini övmüş, ısrarla ilme teşvîk etmiştir. Hadîs kitaplarımız bu çeşit hadîslerle doludur. Biz burada o çeşit hadîslerden bâzılarını meâlen kaydedeceğiz:

"İlim talebi her müslümana farzdır."

"Kıyâmet günü âlimlerin mürekkebi şehidlerin kanı ile tartılır. Âlimlerin mürekkebi şehidlerin kanına üstün gelir".

"Peygamberlerin âlimler üzerinde iki derece üstünlüğü vardır. Âlimlerin şehidler üzerinde bir derece üstünlüğü vardır".

"Kim ilim taleb ederse, bu onun geçmiş günahlarına bir keffâret (afvedilme vesilesi) olur".

"İlim taleb etmek niyetiyle evinden çıkan her tâlibin üstüne melekler kanat gererler ve Allah ona cennetin yolunu kolaylaştırır. Âlim için semâvat ve arzda bulunan her şey, denizde balığa varıncaya kadar istiğfarda bulunur. Âlimin âbid (yâni ibâdetle meşgul olan) üzerindeki üstünlüğü, dolunay durumundaki ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler para pul miras bırakmazlar, ama ilim bırakırlar. Ancak kim de ilim elde ederse nasîbin bolunu elde etmiş olur".

Âlimlerin yerdeki durumu, gökteki yıldızlar gibidir, kara ve denizin karanlıklarında onlarla istikâmet tâyin edilir. Yıldızlar gizlendiği takdirde yolu şaşırmak mukadderdir".

"İlim öğrenin, çünkü ilim öğrenmek (...) düşmana karşı silâhdır (...). Allah ilimle bir kısım milletleri yükseltir, hayırda komutan ve önder yapar, onların izlerinden gidilir ve fiillerine uyulur...".

"Âlimin âbide karşı yetmiş derece üstünlüğü vardır. Her iki derece arasındaki mesâfe arzla sema arasındaki mesâfe gibidir".

"Allah'ın rızâsından başka bir maksatla ilim taleb eden cehennemdeki yerini hazırlasın".

"İlmin kalkıp cehâletin gelmesi, kıyâmet alâmetlerindendir".

Hz. PEYGAMBER'İN HAYATINDA YAZININ YERİ

Yazı, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) açısından birçok sebeblerle ehemmiyet taşıyordu:

1- Kur'an Vahiylerinin Yazılması: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) için yazı, başka hiçbir hizmet görmese bile, sırf Kur'an'ın hıfzı ve tâmimi için son derece gerekli idi. Yazının ümmet çapında tamim ve yaygınlaştırılması için gerekli tedbirleri almaya bu yeterli bir sebebti. Nitekim Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu maksadla istihdâm ettiği, ismen bilinen kâtiplerin sayısı kırkı aşmaktadır. Bu işte, başkâtiplik mânâsında en çok hizmet veren *Zeyd İbnu Sâbit* ise de, *Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, Hz. Übey İbnu Ka'b, Hz. Muâviye, Hz. Hanzala İbnu'r-Rebî, Hâlid* ***İbnu Sa'id İbni'l-Âs, Ebân İbnu Saîd, Alâ İbnu'l-Hadramî*** (radıyallahû anhüm ecmaîn) vs. burada kaydedilebilir. *Zeyd İbnu Sâbit*'ten başka *Abdullah İbnu'l-Erkam* ve *Hz. Muâviye*'nin (radıyallahü anhüm) müdâvimlerden olduğu ayrıca belirtilir.

2- Siyasî Yazışmalar: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hayatında siyasî yazışmalar, başlı başına bir yer tutar ve Kur'an'ın yazılmasından geri kalmayan bir ehemmiyet taşır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) sadece komşu devlet reislerine, onları İslâm'a dâvet etmek maksadıyla gönderdiği mektuplarda yazıyı kullanmakla kalmamıştır. Bugünün medenî bir devletinde yazışmaya ihtiyaç duyulan hemen her hususta Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yazıya yer vermiş, geniş çapta yazıdan istifâde etmiştir.

Muhammed Hamîdullah, el-Vesâiku's-Siyâsiye adlı te'lifinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve Hulefâ-i Raşîdin'den sâdır olan yazılı vesîkaları toplamaya çalışmıştır. Sırf Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le ilgili olanları üçyüze yaklaşır. Kaldı ki eser, her baskıda yeni ilâvelere rağmen, henüz kemâlini bulmuş değildir.

Eserde yer alan vesîkalar incelendiği zaman, yazıların başlıca şu hususlara müteallik olduğu görülür:

1- Sulh anlaşmaları,
2- İttifak anlaşmaları,
3- Emânlar,
4- Krallara mektuplar,
5- Vasiyetnâme,
6- Alım-satım vesîkası,
7- Nüfus sayımı,
8- Askere katılanların kaydı,
9- İmtiyaz vesîkası,
10- İkta vesîkası,
11- Emirnâme,
12- Talimâtnâme,
13- Gizli talimâtnâme,
14- İstihbârat mektubu,
15- Valiler, komutanlarla yazışma,
16- Zekâtla ilgili açıklamalar,
17- İstek üzere verilen vesîkalar,
18- Tâziye mektubu,
vs.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) 'in siyasî yazışmalara, bidâyetten itibâren verdiği ehemmiyeti anlayabilmek için, başkâtibi durumunda olan *Zeyd İbnü Sâbit* (radıyallahu anh)'e yazı öğrenmesini emrettiği zaman ifâde buyurduğu gerekçeye dikkat etmek gerekir: **"Bana muhtelif mektuplar geliyor. Ben onları herkesin okumasını istemiyorum. İbrâni (veya Süryânî) yazısını öğrenebilir misin?."**

Bu vak'aya temâs eden başka rivâyetlerde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu

vesselâm) *Zeyd İbnu Sâbit*'e yazı öğrenmesini emrederken yahudilere karşı itimadsızlığını beyân etmektedir: **"Allah'a kasem olsun, mektubum hususunda yahudilere itimad etmiyorum..."**

Tahavî, Zeyd İbnu Sâbit yazı öğreninceye kadar gelen mektupları, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in cemaatte mevcut olan yahudilere rasgele okuttuğu hükmünü çıkarır.

Yahudi yazısını 17 günde hem okuyup, hem yazacak şekilde öğrenen Zeyd İbnu Sâbit'in bizzat kendisinden kaydedilen açıklamalara göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), yahudi yazısını öğrenme emrini Medîne'ye gelişinin ilk zamanlarında vermiştir. Bu sırada Zeyd onbir yaşlarındadır. Öbür taraftan *İbnu Sa'd, Zeyd*'in yazıyı Bedir esirlerinden öğrendiğini kaydeder. *Ahmed İbnu Hanbel*'in rivâyetinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Medîne'ye gelir gelmez İbrânî yazısını öğrenmiş olan Zeyd, bu rivâyete nazaran hicretin ikinci yılı içerisinde de Arab yazısını öğrenmiş olmalıdır.

SEFERDE BİLE YAZI MALZEMESİ VE KÂTİP: Yukarıda belirtildiği üzere, gerek ne zaman geleceği belli olmayan vahiylerin yazılması ve gerekse pek çok mes'elesinde kaydetme ihtiyacı duyduğu siyâsî ve içtimâî durumlar sebebiyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yazı hususunda her an tedârikli olma yoluna gitmiştir. Nitekim hicret gibi, Mekke müşriklerinin plânlarını bozup, tâkiplerini akim bırakarak sağ sâlim Medîne'ye intikalden başka bir şeyin düşünülemeyeceği son derece endişeli, son derece telâşlı, dağdağalı ve son derece tehlikeli bir durum ve hengâmede bile yazı malzemesi yönünden tedârikli olma işi ihmal edilmemiştir. Zira rivâyetler, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hicret sırasında yolda karşılaştığı *Sürâka İbnu Mâlik*'e —kemik veya bez parçası veya seramik parçası üzerine yazılan— bir yazı (kitab) verdiğini haber verir. Sürâka Mekke Fethi sırasında gelip bu vesîkayı göstererek Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e kendisini tanıtacaktır.

O devrin şartlarında, beraberinde bulundurulup taşınması hiç de pratik ve kolay olmayan yazı malzemesinin hicret hengâmında bile ihmâl edilmemiş olması son derece dikkat çekici bir va'adır.

Kaydedeceğimiz şu rivâyet, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gazvelere çıkarken, yanına hususî bir kâtip aldığını ve bunu yanından ayırmadığını göstermektedir. Rivâyetin bizi ilgilendiren kısmı aynen şöyle:

"Zâide (veya Müzeyde) İbnu Havâle anlatıyor: *"Biz, seferlerinden birinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le beraberdik. Bir ara (Hz. Peygamber'in emriyle) askerler belli bir mevkide konakladı. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) da ordugâhın kenar tarafında bulunan büyük bir ağacın gölgesine oturmuştu. Ben bir ihtiyacımdan dönüyordum ki beni gördü (ve yanına çağırdı). Hz. Peygamber yalnızdı. Yanında sâdece kâtibi vardı. Bana:* **"Ey İbnu Havâle, dedi, seni de yazayım mı?..."**

Yazının Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hayatında nasıl bir yer tuttuğunu anlamada, ömrünün en son ânında bile, kendisinden sonra ümmetin sapmasını önleyecek bâzı vasiyetlerini yazdırmak üzere kâğıt, kalem isteme hâdisesini hatırlamak faydalıdır. Hâdiseyi *İbnu Abbâs* şöyle anlatır: *"(Ölüm döşeğinde hasta yatmakta olan) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ızdırabı artmıştı ki şöyle dedi:* **"Bana (kâğıt, kalem) getirin, size bir vasiyet yazayım da benden sonra dalâlete düşmeyin"**. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i içinde bulunduğu bu ızdıraplı anda yazı vs. ile meşgûl etmenin uygun olup olmayacağı tartışması yapılırken, gürültüden rahatsız olan Resûlullah: **"Kalkın!"** emrini vererek, onları yanından çıkarır.

KİTABET (YAZI) İLE İLGİLİ BAZI ÂDÂBLAR

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in risâlet karyerinde yazının yerini belirtirken, yazışmalarda uyulmuş olan ve hatta bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından emredilen bir kısım âdâbı da belirtmemizde fayda var. Bunlar günümüz sekreterliğinde riâyet edilen kaidelere tekâbül ederler. Böylece yazı mes'elesinin nasıl bir titizlik ve ciddiyetle ele alınmış olduğu daha iyi anlaşılmış olacaktır.

1- Yazılara **Bismillâhirrahmanirrahîm** diye başlanmaktadır. *Hudeybiye Sulhü*'nde olduğu üzere, muhâtab bu formülü (besmeleyi) kullanmamakta direnmişse câhiliyye devrinde besmele makamında kullanılan **Bismike Allahümme** formülü kabûl edilmiştir. Müslüman olduğu anlaşılan ve hattâ kendi kavminin zekâtını toplamak üzere âmil tâyin edilen *Kays İbnu Mâlik el-Erhâbî*'ye gönderilen mektubun, görünür bir sebep yokken bu tabirle başlaması bir istisna teşkîl etmekte ve izahsız kalmaktadır.

2- Muttarıd olan yazı, yazıyı verenin ismiyle başlamaktadır: **"Allah'ın el-**

çisi olan Muhammed'den falanca'ya" şeklinde. Gerek Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde ve gerekse Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın irtihâlinden sonra, başta Hulefâ-yı Râşidîn olmak üzere Ashâb (radıyallahü anhüm ecmaîn) yazışmalarda buna riayet etmişlerdir. Hz. Peygamber'in: **"Mektuba kendi isminizle başlayın"** emrinde bulunduğu da bilinmektedir. Hattâ *Alâ İbnu'l-Hadrami*'nin bizzat Hz. Peygamber'e yazdığı mektuba kendi ismiyle başladığı, *Hâlid İbnu Velîd*'in ve Hz. Ali (radıyallahu anhüm)'nin de bu tarzda mektup yazdıkları, bunun Ashâb'ın hepsi nezdinde câri bir âdet olduğu belirtilir.

3- Gönderen ve muhâtabın isimlerini umûmiyetle selâm takib etmektedir. Ancak muhâtab mü'min değilse *"es-selâmu alâ meni'ttebea'l-hüdâ" yâni (selâm hidâyete uyanlara olsun"* denmektedir.

4- Asıl maksada geçilirken *"Emmâ ba'd)* denmektedir. Dilimizde ne bu tâbiri, ne de bunun bir mukaabilini kullanmak âdet olmamıştır. *"Asıl maksada gelince"* mânâsında bir tâbirdir.

5- Maksad çok veciz olarak ifâde edilmekte, muhâtaba göre bir dil kullanılmakta, muhâtabın kolayca anlayacağı temâlara, tâbirlere ve hattâ mahallî kelimelere yer verilmektedir. Bilhassa ehl-i kitaba yazılan mektuplarda onları hoşnud edecek, onlarca malûm, itiraz edilmeyecek mes'elelere temâs edilmiş olması dikkat çekmektedir. Müşriklere yazılan bir kısım mektuplarda, tehdîde bile yer verildiği vâriddir.

6- Mektuba şâhid olanlar ve mektubun yazılmasında kâtiplik yapanlar, mektubun sonunda çoğunlukla ismen belirtilmiştir.

7- Bir kısım vesîkaların yazılış târihi de belirtilmiştir.

8- Vesîkalar mühürlüdür ve Hz. Peygamber (aleyhisselatu vesselâm) mührüne **"Muhammed, Resûl, Allah"** ibâresini kazdırmıştır.

9- Vesîkalar, biri muhâtaba verilmek, biri de merkezde saklanmak üzere iki nüsha olarak hazırlanmıştır.

KÂTİB (YAZICI) İLE İLGİLİ BAZI ÂDÂBLAR

Hz. Peygamber bizzat, kâtibi ilgilendiren bir kısım irşadlarda da bulunmuştur. *Hz. Muâviye* (radıyallahu anhüm)'nin rivâyetine göre, Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'a kâtiplik yaparken, aradaki fâsılalarda boş kaldıkça, kalemi

bâzan ağzına, bâzan da yere koymuştur. Ancak bu hallerin her birinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) müdâhale ederek kulaklarının arkasına koymasını emretmiş, bunun *"gerek kâtip ve gerekse imlâ ettiren (yazdıran) için daha hatırlatıcı"* olduğunu açıklamıştır.

Zeyd İbnu Sâbit'ten de benzer rivâyetlerin olduğu dikkate alınınca, bu âdâbı Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in umumîleştirdiği anlaşılır.

Öte yandan kâtiplere, yazdıkları vakit mürekkebi kurutmak için yazılı sayfa üzerine toprak atmayı tavsiye eder.

PROFESYONEL KÂTİB: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kâtiplik işinde çokça istihdâm ettiği kimselerden gelen bu çeşit rivâyetlere, *Abdullah İbnu'l-Erkâm*'dan —ki bunun ismi de *Hz. Peygamber'in en müdâvim kâtipleri arasında geçer— gelen müteâkib açıklamalar ilave edilince, kâtiplik işlerinde istihdâm edilenlerin hususî şekilde bu işte yetiştirildikleri anlaşılır. Rivâyet şöyle: "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e bir adamdan mektup gelmişti. Abdullah İbnu'l-Erkâm'a:* **"Benim yerime buna cevap ver"** *dedi. Abdullah cevabını yazdı, sonra Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a okudu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):* **"Tamam, güzel de yapmışsın"** *dedi ve şu duada bulundu:* ***"Ey Allahım, onu (bu işlerde) hep muvaffak kıl".***

Bu duanın bereketiyle Abdullah, diğer bâzıları gibi, kâtipliği ârızî bir hizmet olarak yapmamış, hayatı boyu devam eden bir meslek olarak icra etmiştir. Resûlûllah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vefâtından sonra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a da kâtiplik yapmıştır. *İbnu Hacer*'in kaydettiği bir rivâyet, *Abdullah İbnu'l-Erkâm*'ın siyâsî yazışmalarda başarıyı çok ileri götürerek, zamanla yazdığını kontrole hâcet bırakmadan mühür basılacak itimada ulaştığını göstermektedir: *"...O, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e bedel. krallara cevap verirdi. Resûlullah'ın ona olan itimadı öyle bir seviyeye ulaştı ki, Hz. Peygamber herhangi bir krala cevap vermesini emrederdi. O da yazardı. Hz. Peygamber kendisine olan güveni sebebiyle okumadan mühürlerdi".*

Siyâsî yazılar için böyle davranan Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın vahiy yazdırmalarında çok titizlik gösterdiği yine rivâyetlerde tasrîh edilmiştir. **Zeyd İbnu Sâbit (aleyhissalâtü vesselâm), vahiy imlâ ettirdikten sonra, her seferinde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yazılanları kontrol ederek, şayet**

bir atlama veya başkaca bir hata yapıldı ise anında düzelttirdiğini belirtir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in müdâvim kâtiplerinden *Hanzala İbnu'r-Rebî'in "el-Kâtib"* lâkabıyla şöhret bulması bu sâhada profesyonel mânâda adam yetiştirmeye bir diğer müşahhas örnek olmaktadır.

BİR MEKTUP ÖRNEĞİ: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in siyâsî ve içtimâî yazılarından bahsederken, yukarıda belli başlı 19 nev'e irca ettiğimiz mektupların her nev'inden birer nümûne kaydetsek bizi asıl mevzûmuzdan uzaklaştırır. Bol örnek görmek için *Muhammed Hamîdullah*'ın el-Vesâiku's-Siyâsiyye kitabına müracaat edilmesini hatırlatarak, biz burada, —mütedâvil kitaplarımıza intikal etmediği için— pek fazla bilinmeyen bir tâziye mektubunu Arabça metniyle birlikte kaydedeceğiz.

Mektup, bir oğlu ölmüş bulunan *Muâz İbnu Cebel*'e, onu tâziye etmek için yazılmıştır:

بسم الله الرحمن الرحيم

من محمد رسول الله إلى معاذ بن جبل: سلام عليك فإني أحمد إليك الله
الذي لا إله إلا هو أما بعد: فعظم الله لك الأجر وألهمك الصبر ورزقنا
وإياك الشكر. ثم إن أنفسنا وأهلينا وموالينا من مواهب الله السنية و
عوارفه المستودعة، تمتع بها إلى أجل معدود وتقبض لوقت معلوم
ثم افترض علينا الشكر إذا أعطى، والصبر إذا ابتلى وكان ابنك من
مواهب الله الهنية وعوارفه المستودعة متعك به في غبطة وسرور وقبضه
منك بأجر كثير: الصلاة والرحمة والهدى إن صبرت واحتسبت. فلا
تجمعن عليك يا معاذ خصلتين إن يحبط جزعك صبرك فتندم على
ما فاتك. فلو قدمت على ثواب مصيبتك قد أطعت ربك وتنجزت
موعوده عرفت أن المصيبة قد قصرت عنه واعلم أن الجزع لا يرد
ميتا ولا يدفع حزنا فأحسن الجزاء وتنجز الموعود وليذهب
أسفك ما هو نازل بك فكأن قد..

"Bismillâhirrahmânirrahîm,

"Allah'ın elçisi Muhammed'den Muâz İbnu Cebel'e.

"Sana selâm olsun. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a olan hamdimi ifâde ederim.

"Emmâ ba'd: Allah ecrini büyük kılsın, sana sabır ilham etsin. Bize de, sana da, şükretmeyi nasîb etsin. Şurası muhakkak ki, nefislerimiz, mallarımız, ehlimiz, Allah'ın hoş mevhîbeleri ve geri almak üzere emânet bıraktığı âriyetleridir. Onlardan belli bir müddet istifâde edersin. Önceden belirlenen vakit gelince elinden alınırlar. Ayrıca şunu da bil: Allah verince şükretmemizi, alınca da sabretmemizi farz kıldı. Oğlun da Allah'ın tatlı bir mevhîbesi, geri almak üzere emânet ettiği bir âriyeti idi. Seni neş'e ve sürûr içinde bir müddet onunla nimetlendirdi. Büyük bir ecir mukaabilinde de senden geri aldı. Şöyle ki: Mükâfatını umarak sabrettiğin takdirde, Allah'ın mağfireti, rahmet ve hidâyeti seninledir.

"Öyleyse ey Muâz! Üzerinde iki sıfatı cem etme. Dövünüp yakınmaların sabrını yok ederse, kaybettiklerine pişman olursun. Sana gelen musîbetin sevabını almaya gayret edersen, Rabbine itaat etmiş olur ve buna mukaabil vaâdettiği mükâfaatın haklı tâlibi olursun. Bilirsin ki O'na musîbet ulaşmaz.

Şunu da bil ki, dövünüp yakınmalar boşadır, öleni geri getirmez, üzüntüyü defetmez. Mükâfaatının güzel olmasına çalış. Vaâdedilen ecrin tâlibi ol ki başına gelen musîbet(ten elde edeceğin ecrin tesellisi) üzüntünü kaldırsın, hiç yokmuş gibi olsun. Kaderde olan değişmez. Vesselâm".

2— OKUMA YAZMA TERDİSATINI YAYGINLAŞTIRMA TEDBİRLERİ

Önceki bahiste yapılan açıklamalar, mü'minleri yazı öğrenmeye sevkedecek mühim bir âmili belirtmiş oldu: İlme verilen ehemmiyet. Bu bahiste de müslümanların yazı öğrenmeleri için Kur'ân ve Sünnet'te gelmiş bulunan bir kısım müşahhas tedbirleri belirtmeye çalışacağız.

Bu tedbirleri başlıca iki kısma ayırmamız mümkündür:

A. Psikolojik plândaki tedbirler,

B. Fiilî ve tatbikî plândaki tedbirler.

Hemen kaydedelim ki, görüleceği üzere, gâyenin husûlünde her iki tedbir de ehemmiyetlidir, birbirini tamamlamaktadır. Bunlardan sâdece birine ağırlık vermek neticeyi akîm bırakacak veya en azından son derece geciktirecek

tir. Böyle ikili bir metodla mes'elelere yaklaşım İslâm'a has bir orijinalitedir ve bu, İslâm'ın bidâyetteki akıllara şaşkınlık veren başarısındaki sırrı teşkil eder.

A. PSİKOLOJİK PLÂNDAKİ TEDBİRLER

Bu gruba giren tedbîrleri de iki ayrı kısımda göreceğiz:

I. Teşvîk ve Tergîb tedbîrleri,

II. Mes'uliyet tedbîrleri.

I.TEŞVÎK VE TERGÎB EDİCİ TEDBİRLER

1- İLMİN VE İLİM VÂSITALARININ TEBCİLİ: Bu hususu, ehemmiyetine binâen, önceki bahiste kâfi miktarda müstakilen inceledik. İlme verilen ehemmiyetin, dolaylı olarak, yazı öğrenmeye zemîn hazırladığını da belirttik. Burada bir kere daha tekrara hacet yok.

2- YAZI ÖĞRENMEYE TEŞVÎK: Mü'minleri yazı öğrenmeye —dolaylı olarak tergîb ve sevk eden âyet ve hadîslerden başka— doğrudan teşvîk eden çok sayıda nass mevcuttur. Kur'ân'da yer alan nasslardan biri borç alışverişlerinin yazılmasını emreden âyettir:

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيْنٍ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَٱكْتُبُوهُ

"Ey imân edenler! Birbirinize belirli bir müddet için borçlandığınız zaman onu yazınız. İçinizden bir kâtip onu doğru olarak yazsın".

Müdâyene âyeti olarak şöhret bulan bu âyet, Kur'ân-ı Kerîm'in tam bir sayfa tutan en uzun âyetidir. Bu âyette yazma emri 5-6 sefer tekrar edilir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki kitabetle ilgili âyetler, müslümanların yazıya ehemmiyet vermelerinde teşvîk edici mühim te'sirler icra etmiş olmalıdır. Nitekim, —az ilerde kısaca temas edeceğimiz— hadîsin yazılıp yazılmayacağı hususunda ortaya çıkan ihtilâflarda bir kısım âlimler, "*yazı sebebiyle bizi ayıplıyorlar, halbuki Kur'ân'da Cenâb-ı Hakk şöyle buyuruyor*" diyerek şu âyetle delîl getirirler:

قَالَ عِلْمُهَا عِندَ رَبِّى فِى كِتَٰبٍ لَّا يَضِلُّ رَبِّى وَلَا يَنسَى

"(Mûsa): "Onların bilgisi, Rabbimin katında yazılıdır. Rabbim şaşırmaz ve unutmaz (...)" dedi".

Kur'ân-ı Kerîm'de "*namaz kılın*", "*oruç tutun*", "*zekât verin*" şeklinde

gelmiş bulunan âyetler nevînden *"yazı öğrenin"* şeklinde doğrudan emirlere rastlanmaz ise de, hadîslerde kısmen rastlanır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bâzı hadîslerinde çocukların babaları üzerindeki haklarını sayarken *"yazı öğrenmeye"* de yer verir:

حَقُّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُعَلِّمَهُ الْكِتَابَةَ وَالسِّبَاحَةَ وَالرِّمَايَةَ وَأَنْ لَا يَرْزُقَهُ إِلَّا طَيِّبًا

"Çocuğun babası üzerindeki hakkı, babasının ona yazıyı, yüzmeyi, atıcılığı öğretmesi ve bir de helâl rızıkla beslemesidir".

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bazı ferdlere yaptığı dualarda yazıyı temennî etmiştir:

"Yâ Rabb,Muâviye'ye yazıyı, hesâbı öğret ve onu azabtan koru".

Bâzı rivâyetler de, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hâfızasından şikâyet edenlere:

إِسْتَعِنْ بِيَمِينِكَ

"Sağ elini kullan" dediğini ve yazı yazma işâreti yaptığını belirtir.

Abdullah İbnu Amr'a: قَيِّدِ الْعِلْمَ **"İlmi bağla"** der. *"İlmin bağlanması nedir?"* diye sorunca: **"Kitâbet"** yâni **"yazmaktır"** diye cevap verir.

Başka rivâyetlerde yazma emri, yukarıdaki misâllerde olduğu gibi muayyen bir ferde değil herkesedir: قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابَةِ "İlmi yazı ile bağlayınız".

Bu hadîs bâzı tarîklerde Hz. İbnu Abbas, Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Hasan İbnu Ali (radıyallahü anhüm ecmaîn) gibi büyük sahâbelerden mevkuf (yâni kendi sözleri) olarak da rivâyet edilmektedir. Meselâ *Hz. Enes* (radıyallahu anh) çocuklarına bu şekilde nasîhatte bulunmuştur.

3- BİLENİ YÜKSELTMEK: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in dinî bilgileri ve bunun en müessir vâsıtası olan yazıyı öğrenmeye teşvik hususunda takib ettiği bir sünneti daha burada kaydetmemiz gerekiyor: İlmi olanlara makam vermek. Bunun en iyi örneklerinden biri *Amr İbnu Seleme*'dir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le bey'at yapmak üzere Medine'ye gelen *Cerm hey'eti* orada bir müddet kalıp İslâm'ı öğrenirler. İşleri bitip de gidecekleri zaman: *"Bize kim namaz kıldıracak?"* diye sorarlar. Hz. Peygamber: **"Size, Kur'ân'ı en çok bileniniz kıldırsın!"** buyurur. Araştırınca, gö-

rülür ki, aralarında Kur'ân'ı en iyi bilen, henüz altı yedi yaşlarında olan *Amr İbnu Seleme*'dir. Çünkü o, büyük bir hevesle gelip geçen yolculardan sorarak çokça Kur'ân öğrenmiştir: *"Beni imamlığa çağırdıkları zaman, diyor Amr, üzerimde henüz çocukların giydiği entari vardı. Secdeye gittiğim zaman arkam açılıyordu. Hattâ mahallenin hanımları: "İmamınızın arkasını bize karşı örtün" dediler".*

Osman İbnu Ebî'l-Âs bu mes'eleye bir diğer örnektir. Osman (radıyallahu anh) da *Sakîf hey'eti* içerisinde yaşça en küçükleri olmasına rağmen, İslâm'ı öğrenmek ve Kur'ân'ı bilmek husûsundaki iştiyak ve alâkası sebebiyle onlara imam tâyin edilmiştir. Osman'ın Taif üzerindeki vâliliği Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (radıyallahü anhüm ecmaîn) devrinde de devam etmiş, Hz. Ömer bilâhere onu hicrî 15 yılında Ummân ve Bahreyn üzerine vâlî tâyin etmiştir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in dikkatini çeken ve hattâ sevgi ve takdîrini kazanmaya sebeb olan Osman (radıyallahu anh)'daki öğrenme "*hırs*"ı husûsunda *Vâkıdî* şu açıklamayı yapar: *"Osman, Taif hey'eti içerisinde en küçük olanıdır. Hey'et Medîne'de kaldığı müddet içerisinde Osman'ı ağırlıkların başında bırakıp, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le temaslarını sürdürürler. Hey'et yatmak üzere dönünce Osman gizlice oradan kalkıp, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelir. Fıkıh öğrenir. Kur'ân öğrenir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i uyur veya meşgul bulduğu günlerde Hz. Ebu Bekir'e veya Übey İbnu Ka'b'a gider. Kur'ân ve fıkıh derslerini onlardan alır.*

Büyük bir iştiyak ve arzu ile fıkıh ve Kur'ân bilgisini artıran Osman, hey'etten önce müslüman olur ve onlar da müslüman oluncaya kadar bunu gizli tutar.

Altı-yedi yaşlarında kavmine imam olduğunu söyleyen *Ebû Yezîd en-Nümeyrî* örneği de gözönüne alınacak olursa, bu çeşit vak'aların sıkça vukû bulduğu anlaşılır.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bileni takdîm meselesindeki prensibini Uhud şehidlerine de uygulamış, cesedler kabirlere ikişer üçer konurken Kur'ân'ı daha çok bilenin öne konmasını emretmiştir. Bu çeşit nebevî örneklerin, prensip üzerinde ümmeti terbiye gâyesini de güttüğü inkâr edilemez.

Nitekim, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bileni taltif ve takdim prensibi, Selef devrinde ciddiyetle tatbîk edilmiş ve böylece kölelerden, Arab

olmayanlardan pek çok kimsenin, itibarlı makamları kısa zamanda doldurmasına sebeb olmuştur. Burada kaydedeceğimiz bir örnek Hz. Ömer'le ilgili: Hz. Ömer vali olarak Mekke'ye *Nâfî İbnu Abdi'l-Hâris*'i tâyin eder. Nâfî, Hz.Ömer'le karşılaşmak üzere Mekke'den ayrılınca yerine vekil olarak köle olan Abdurrahmân İbnu Ebzâ'yı bırakır. Hz. Ömer bu durumu öğrenince, Nâfî'ye, *"Niye köleyi vekîl bıraktın?"* diye kızar. Nâfî, İbnu Ebzâ'nın, geride bıraktıkları arasında Kurân'ı en iyi okuyanları ve dinde en fakîhleri olduğunu söyleyince, Hz. Ömer sâkinleşir ve şu hadîsi nakleder: **"Allah Kur'ân'la bâzı insanları yükseltecek, diğer bâzılarını da alçaltacaktır."**

4- YAZI ÖĞRENİMİ DİNÎ LÂZİME'DİR: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, yazı öğrenme işini Kur'ân öğrenme ile bir tutarak mecbur kılmadığı muhakkak. Ancak, mes'eleyi, *"isteyen öğrensin, istemeyen öğrenmesin"* şeklinde tamamen ihtiyârî tuttuğu da söylenemez. Fiilî tedbîrleri açıklarken kaydedeceğimiz üzere, bilhassa çocukların yazı öğrenmeleri husûsunda maddî, müşahhas, *cezrî* tedbîr alırken, İslâm'a yeni girenler için daha ziyade müessir vicdani tedbirlere yer verilmiştir. Nitekim yukarıda kaydettiğimiz, *yazıya teşvîk edici âyet ve hadîsler,* yazı öğrenme işinin mü'min vicdanlarda dinî bir renk ve ehemmiyet kazanmasına sebep olmuş olmalıdır. Öyle ki, ferd, dinde kemâle, ancak yazıyı da öğrenerek erecektir. Yazıyı öğrenmeyen mü'min de kendinde ciddî bir dinî eksiklik duyarak vicdânen huzursuz olacaktır.

Buna rağmen, bâzı rivâyetlerin tahlîli, Kur'ân öğretimi ile yazı öğretiminin birbirinden fazla tefrîk edilmediğini, imkân nisbetinde beraber götürülmeye çalışıldığını ifade eder. Şöyle ki:

Suffa ehline muallim tâyin edilmiş bulunan *Ubâdetu'bnu's-Sâmit,* kendi vazîfesini anlatırken, bâzı rivâyetlerde *"Kur'ân öğrettiğini"*, bâzı rivâyetlerde de *"Kur'ân ve yazı öğrettiğini"* belirtir. Bu durum bize onun hem yazı, hem de Kur'ân öğrettiğini ifâde etmekten başka, Hz. Peygamber'in, bidâyetlerde bu iki öğretimi bir tutmuş olabileceği ihtimâlini de akla getirir.

Ubâde'nin muallimliğiyle ilgili bâzı teferruata az ilerde tekrar döneceğiz.

5- Hz. PEYGAMBER DE MUALLİMDİR: Mü'minleri ilme ve ta'lîme yâni hem öğrenip, hem de öğretmeye teşvîk eden çok müessir bir husûs Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in *muallimlik* vasfıdır. Aslında bu, genelde

bütün peygamberlerin müşterek vasfıdır. Yâni peygamberlik müessesesi, özünde, bir ta'lim müessesesidir. Her peygamberin galib vasfı muallimliktir.

Bizzat Kur'ân-ı Kerîm tarafından, mü'minlere, her husûsta taklîd edilmesi gereken *"üsvetü'l-hasene"* yâni *"en güzel örnek"* olarak tanıtılan Resûlullah'ın, yine Kur'ân-ı Kerîm'de öğreticilik yönü tekrarla hatırlatılıp nazar-ı dikkate arzedilir. *"Nitekim biz size, âyetlerimizi okuyacak, sizi her kötülükten arıtacak, size kitabı ve hikmeti öğretecek ve bilmediklerinizi öğretecek aranızdan bir peygamber gönderdik".*

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de kendi muallimlik yönüne husûsi bir şekilde dikkat çekmekten geri kalmamıştır.

Bir rivâyete göre, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir gün mescide girince orada iki halka görür: Birindekiler zikir ve ibâdetle meşguller, ötekindekiler ilmî mes'eleler müzâkere etmekteler. Hz. Peygamber bir lâhza duraklayarak her iki halkanın da hayır üzere olduğunu belirttikten sonra, ibâdet halkasındakiler için: **"Bunlar Kur'ân okuyorlar ve Allah'a duada bulunuyorlar, —Allah'ın rızâsını taleb ediyorlar—. Dua ve arzularını Allah dilerse kabûl eder ve verir, dilerse vermez. Öbür halkadakilere gelince, onlar fıkıh ve ilim öğreniyorlar ve bilmeyenlere de öğretiyorlar. Bunlar daha üstündür. Ben de zâten bir muallim olarak gönderildim"** der ve ilim halkasına dâhil olur.

Ta'lîm mesleğinin bir nev'i —en üstün meslek olan— peygamberlik mesleği olduğu şu hadîsle de te'yîd edilir:

"Âlimler, peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler miras olarak para pul bırakmazlar, ilim bırakırlar".

Bu şuurlu, hesaplı dikkat çekmelerin sonucu olarak, *Ashâb* (radıyallahü anhüm ecmaîn), Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i bu vasfıyla sıkıca anmıştır ve onu muallim bilmiştir. Öyle ki *"ne O (aleyhissalâtu vesselâm)'ndan önce, ne de O'ndan sonra daha güzel ta'lîmde bulunan bir muallim görmediğini"* veya *"O'ndan daha müşfik bir muallim görmediğini"* söylemişlerdir.

II.MES'ULİYET TEDBİRLERİ

Yukarda açıklanan teşvîk ve tergîb tedbirleri daha çok kişinin kendi öğrenimine yöneliktir. Yâni hâricî zorlama olmadan, vicdanından gelen sese uya-

rak kişinin kendiliğinden yazı öğrenme gayretine girmesini gâye edinir. Kişinin içinde, yazı öğrenme arzusu uyandırmaya çalışır. Hedef burada daha çok yazıyı bilmeyen kimsedir.

Mes'uliyet tedbîrleri daha ziyâde yazı bilenlere hitab eder. Bilenleri, bilmeyenlerin hizmetine sevketmeyi gâye edinir. Onların cehâletlerinden bunlara sorumluluk yükler. Yapacağımız açıklamalar ve vereceğimiz müşahhas örneklerden, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in açmış bulunduğu okuma-yazma seferberliğindeki başarısında, bu çeşit tedbîrlerin de büyük rol oynadığı anlaşılacaktır.

1- ÖĞRETME MES'ULİYETİ:

Mes'uliyet açısından kişi, önce öğrenmekle, sonra da öğretmekle yükümlüdür. Bilmediğini öğrenmeli, bilmeyene de öğretmelidir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu durumda olmayan kimsenin yaratılış gâyesine ters düşerek sorumluluk altına düştüğünü ifâde etmektedir: **"İnsanlar iki kısımdır: Bilenler ve öğrenenler. Böyle olmayanlarda hayır yoktur"**.

Şu hadîslerde de başkasına öğretmenin ehemmiyeti ifâde edilir:

"Sadakanın en efdali, müslim kişinin ilim öğrenip, müslüman kardeşine öğretmesidir".

"Allah'ın senin vâsıtanla bir kişiye hidâyet vermesi, senin için dünyalar dolusu maldan hayırlıdır".

"Öldükten sonra kişiye amelinden ve hasenâtından ulaşan şey, öğretip neşrettiği ilimle, geride bıraktığı sâlih evlâtdır".

"Âlim, âmil ve muallim olan kimse semâvâtın melekûtunda 'büyük' diye anılır".

"Allah, melekler, arz ve semâda bulunan her şey yuvasındaki karıncaya, denizdeki balığa varıncaya kadar (bütün canlılar) halka hayır öğreten muallime dua ederler".

Şu hadîsler de bildiğini öğretmekten kaçınanları tehdîd eder:

"Kime bir ilim sorulunca o bunu gizlerse Cenâb-ı Hakk kıyâmet günü ona ateşten bir gem vurur". Hadisin *İbnu Mâce*'de gelen bir vechi, sorulma şartı-

nı koşmaz: "**Kim bir ilim öğrenir de bunu gizlerse (öğretmezse), kıyâmet günü ateşten bir gemle gemlenmiş olarak (hesab yerine) getirilir**".

Şu rivâyet, bizzat Kur'ân-ı Kerîm'den Ashâb (radıyallahu anhüm ecmaîn)'ın ilmi gizlememek, halka faydalı olan bilgileri yaymak gerektiği hükmünü çıkardıklarını gösterir: *Ebû Hüreyre* şöyle demiştir: "*Allah'a kasem olsun, Kitâbullah'ta şu iki âyet olmasaydı Resûlullah'tan hiçbir hadîs rivâyet etmezdim:* "**Gerçekten, Allah'ın indirdiği Kitab'tan bir şeyi gizlemede bulunup, onu az bir değere değişenler var ya, onların karınlarına tıkındıkları ancak ateştir. Allah kıyâmet günü onlarla konuşmaz ve onları günahlardan arıtmaz. Onlara elem verici azab vardır. Onlar doğruluk yerine sapıklığı, mağfiret yerine azabı olanlardır. Ateşe ne kadar da dayanıklıdırlar**".

2- ÂİLEVİ MES'ULİYET:

Hangi çeşitten olursa olsun, başkasına karşı vazîfe ve sorumluluk mevzûbahis olunca önce âile efradı ve yakınlık derecesine göre diğer akrabalar gelir. Ta'lim işinde de öyledir: Âyet-i kerîme şöyle hitab eder:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ

"**Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden koruyun**".

Âlimler, bu âyeten âile efradının her çeşit terbiye ve ta'lîminden âile reislerinin mes'ul tutulduğunu anlamışlardır.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den gelen bir kısım hadîsler, hassaten âilenin ta'lîmini emreder. Bunlardan biri Buhârî tarafından tahriç edilmiştir. Bu rivâyette, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) , Allah'tan çifte ecir alacak üç kalem insan sayarken, üçüncü kalem için: "**...o kimsedir ki, yanında bir câriye vardır. Bu câriyeyi en iyi şekilde te'dîp edip yetiştirir ve gerekli bilgileri de en iyi şekilde öğretir, sonra âzad eder ve onunla evlenir**" der.

Âlimler, burada sarîh olarak câriyenin tâlîm ve terbiyesine itina gösterilmesinin emredildiğini, dolaylı olarak da âileye itina gösterilmesinin emredildiğini belirtirler. "*Zira, derler, hür âileye Allah'ın farzlarını ve Resûlü'nün sünnetini öğretmek köleye öğretmekten daha evvel gelir, daha çok ehemmiyet taşır*".

Bir başka hadîste, evlâdın baba üzerindeki haklarından birinin *"kitâbet (yazı) öğretmek"* olduğunun belirtildiğini daha önce zikretmiştik.

Âilelerin yetiştirilmesi mes'elesine Hz. Peygamber o kadar ehemmiyet vermiştir ki, Medîne'ye gelen hey'etleri orada bir müddet ağırlayıp İslâm'ı (ve muhtemelen yazıyı'da) öğrettikten sonra, geri dönerlerken: **"Âilelerinize dönün, bu öğrendiklerinizi onlara da öğretin" demiştir".**

Yukarıda kaydetmiş bulunduğumuz câriyelerin ta'lîmiyle ilgili hadîsi: *"Kişinin, Câriyesini ve Ehlini Ta'lîm Etmesi"* adını taşıyan bir başlık altında kaydeden *Buhârî* bu bâbı tamamlamak üzere müteâkiben şöyle bir bâb başlığı koyar: *"Devlet Başkanının Kadınlara Va'zetmesi ve Kadınların Ta'lîmi"*.

Buhârî, hadîs olarak, bu bâbta, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in konuşmasının kadınlar tarafından işitilememesi endişesiyle, mescidin kadınlar tarafına geçerek onlara husûsen hitab ettiğini nakleden rivâyeti kaydeder.

Şârihler, bu rivâyetten, kadınların ta'lîm mes'elesinin sadece kocalarını ilgilendiren bir mes'ele olmayıp, bizzat devlet reisinin veya onun nâibinin (maarif bakanlığının) ilgilenmesi gereken bir mes'ele olduğu mânâ ve hükmünü çıkarmışlardır.

Bu mes'ele üzerine mü'minlerin dikkatini çekmeye ehemmiyet veren *Buhârî,* mevzû ile alâkalı diğer bir kısım rivâyetler için husûsî bâb başlıkları koyar. Bunlardan biri, bir iki bâb sonra kaydedilen: *"Ta'lîm Maksadıyla Sırf Kadınlar İçin Husûsî Gün Ayrılabilir mi? Bâbı"*dır.

Bu bâbta, kadınların talebi üzerine, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, onlara haftanın husûsî bir gününte hitap ettiğini bildiren bir rivâyet yer alır. Bu bâbtan birkaç bahis sonra da, ilim öğrenmek için kadınların çekinmeksizin, örfen hacâletâver (utanma celbedici) olan mes'elelerde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e soru sorduğunu, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in de bunu çok normal karşılayarak cevap verdiğini bildiren rivâyetler yer alır.

Buhârî'nin bu mevzûya giren bâblarından biri de Kitâbü'l-İ'tisâm'da yer alır ve *"Allah'ın Kendisine Öğrettiği Şeyleri Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Kadın ve Erkek Bütün Ümmetine Öğretmesi Bâbı"* başlığını taşır.

Bütün bu tedbîr ve teşvîklerin tatbîkata intikal ederek mü'minlerin, dinleri-

ni bir bütün olarak köle ve hizmetçi dahil kadın-erkek, büyük-küçük bütün âile halkına, daha Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde öğretmeye başladıklarını gösteren bir rivâyet *Ahmed İbnu Hanbel*'in Müsned'inde yer alır: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Vedâ Haccı sırasında: **"Ey insanlar! İlim kabzedilip ortadan kaldırılmazdan önce ilimden nasîbinizi alın..."** diye bir nasîhatte bulunur. Dinleyenlerden bir *"bedevî"* şu suâli sorar: *"Ey Allah'ın Resûlü! İlim bizden nasıl kaldırılır? Ellerimizde Kur'an nüshaları mevcut, onda olanları öğrendik. Onu kadınlarımıza, çoluk çocuğumuza ve hizmetçilerimize de öğrettik..."*

Hadîsin vürûd sebebi, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in cevabı gibi teferruat uzundur. Mevzûmuzu, daha ziyâde bir "bedevî" tarafından sorulan sorunun son cümlesi ve burada tâdâd edilen şeyler ilgilendirmektedir, bunlar da kaydedildi.

Yazı öğretimi mes'elesinde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in kadınlarla husûsen ilgilendiğini daha sarîh olarak gösteren rivâyetler de vardır.

Bunlardan biri Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın zevcesi *Hz. Hafsa* (radıyallahu anh) ile ilgili. Pek çok hadîs kitabı, Hz. Hafsa'nın *Şifâ bintu Abdillâh* adında bir hanımdan yazı öğrendiğini nakleder. Bizzat *Şifâ bintu Abdillâh* şöyle rivâyet eder: *"Ben Hafsa'nın yanında iken Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) çıkageldi. Bana dedi ki:* **"Hafsa'ya kitabet öğrettiğin gibi 'nemle rukyesi'ni (afsun) de öğret"**.

Bu rivâyete dikkat edersek, esas itibariyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in *Şifâ*'dan, Hz. Hafsa (radıyallahu anh) 'ya bir rukye öğretmesinin talebini görürüz. Ancak bu taleb vesîlesiyle Hz. Hafsa'nın şifâdan daha önce yazı öğrendiğini anlıyoruz.

Kaynaklarımız, Hz. Hafsa'nın *Şifâ*'dan yazı öğrendiğine dair ayrı bir rivâyet kaydetmezler. Bu öğrenme işi ne zaman oldu, nasıl oldu, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in emriyle mi oldu? vs.. Bütün bu sorularımız rivâyet yönünden cevapsızdır.

Ancak şunu söyleyebiliriz: Kadınların yazı öğrenmesiyle alâkalı daha sarîh rivâyetlerin yokluğu, bunun olmadığına delâlet etmez. Nitekim *Hz. Hafsa, Şifâ*'dan yazı öğrenmiş olduğu halde doğrudan bu hâdiseyi anlatan rivâyet mev-

cut değildir ve biz bunu bir başka vesîle ile öğreniyoruz. Ancak bu dolaylı rivâyetten, hemen hemen bütün hadîs şârihleri kadınlara yazı öğretmenin câiz olduğu hükmünü çıkarmakta müttefiktirler.

Kaynaklarımız, Şifâ bintu Abdillâh hakkında biraz ma'lûmat sunar: Mekkelidir, hicretten önce müslüman olmuştur. Akıl ve dirayetiyle tanınmıştır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hicreti müteâkip ona bir ev tahsîs etmiş, o da oğlu Süleyman'la orada ikaamet etmiştir. Resûlullah, Şifâ'nın hânesine sıkça uğrar, bir müddet kaylûle (öğle uykusu) yapardı. Hz. Ömer (radıyallahu anh) Şifâ'nın görüşünü alır, başkasınınkilere tercih eder ve onu memnûn ederdi. Hz. Ömer, Şifâ'yı bir müddet çarşı işlerine (muhtesibe) tâyin etmiştir. Şifâ (radıyallahu anh) nemle rukyesi (bir hastalığa karşı dua ile tedâvî) icra ederdi.

Hz. Ömer (radıyallahu anh) zamanında tedvîn edilen ilk resmî Kur'ân nüshasını, babasının vefâtından sonra muhâza gibi mühim bir hizmet ifa eden Hz. Hafsa'nın, Arabça imlâdaki hazâkatının bilâhare oynadığı rolü gösteren bir rivâyet kaydedeceğiz. Bu rivâyetten, ayrıca, konumuzu ilgilendiren iki husûs daha tesbit edeceğiz: 1- Kölelere de yazı öğretilmiş olması, 2- Zevcelerin bir kısım inceliklere varıncaya kadar yetiştirilmesinde bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in örnek vermiş bulunması:

''Hz. Ömer'in âzadlı kölesi (mevlâ) Amr İbnu Râfi anlatıyor: ''Ben Hz. Peygamber'in zevceleri zamanında Kur'ân nüshaları yazardım. Hz. Hafsa (radıyallahu anh), bir mushaf da kendisine yazmamı söyledi ve şu tenbihte bulundu: ''Bakara sûresindeki şu âyete gelince onu, bana uğramadan yazma. Onu Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den öğrendiğim şekliyle sana ben imlâ ettireceğim''. O âyete gelince, üzerine Kur'ân yazmakta olduğum evrakla birlikte ona uğradım. Bana âyeti okudu:

حَٰفِظُوا۟ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ

Kadınlarla ilgili bu açıklamalara dayanarak şunu söyleyebiliriz: İslâm dini, ilim talebiyle ilgili teşvîklerini kadın-erkek ayırımına yer vermeden bütün müslümanlara birlikte yapmıştır. Kadınların ta'lîminin ihmâlini tavsiye veya imâ eden hiçbir delîl ne Kur'ân'da, ne de hadîste gelmemiştir.

Bâzı kitaplarda ''*kadınlara yazı öğretmeyin*'' meâlinde hadîs olarak kayde-

dilen söze hiçbir ciddî hadîs kitabında rastlanmaz. Üstelik âlimlerimiz bu rivâyetleri tahkîk ederek "*mevzû*" yâni uydurma olduğunu göstermişlerdir.[68]

3- KOMŞULUK MES'ULİYETİ:

Müslüman kişinin sorumluluğu, kendisini ve âilesini halletmekle bitmez. Bir kısım rivâyetler ta'lîm mevzûunda da kişinin, komşusuyla ilgilenmesini emretmektedir. Mühim bir hadîs meâlen şöyle:

"*Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bir gün ayakta halka hitab etti. Önce Allah'a hamd ve senâda bulunduktan, müslümanlardan bâz tâifeleri anıp hayırla yâd ettikten sonra şöyle dedi:* "**Bir kısım insanlara ne oluyor ki, komşularıyla ilgilenip onlara ilim ve fıkıh öğretmezler, dini idrak ettirmezler. Onlara mârufu emredip münkerden nehyetmezler.**"

"**Keza komşularından ilim ve fıkıh öğrenmeyen, ibret almayan bir kısım insanlar da vardır. Nefsimi kudret elinde tutan zât-ı Zülcelâl'e kasem olsun, ya evvelkiler komşularına ilim ve fıkıh öğretip idrak sâhibi kılarlar, mârufu emir, münkeri nehy ederler, berikiler de komşularından ilim ve fıkıh öğrenip ibret alırlar veya ben onlara olan cezamı tâcil edip daha dünyada iken belâlarını veririm**".

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu çeşit tehdîd ve teşvîklerinin, o devrin Arab cemiyetinde ilmin yaygınlaşmasına son derece müessir olduğunu te'yîd eden rivâyetler de vardır. Bunlardan biri, yukarıdaki hutbenin te'siriyle ilgili olarak *Taberânî*'de kaydedilmiştir: Rivâyete göre, kendileri fakîh olan Eş'ârîler, bu hadîsi duyunca, câhil ve kaba olan bedevî komşularını hatırlayarak, sorumlu olup olmadıklarını öğrenmek üzere Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e mürâcaat ederler. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) aynı sözleri tekrar ederek sorumlu olduklarını ifâde edince bir yıl mühlet isterler. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) de onlara komşularına ilim ve fıkıh öğretip onları idrak sâhibi kılmak üzere bir yıllık izin verir ve şu meâldeki âyeti okur: "**İsrâiloğullarından inkâr edenler, Dâvud'un ve Meryem oğlu İsâ'nın diliyle lanetlenmişlerdi. Bu, başkaldırmaları ve aşırı gitmelerindendi. Birbirlerinin yaptıkları fenalıklara mâni olmuyorlardı. Yapmakta oldukları ne kötü idi**".

Ferdî plândaki bir örneği *Hz. Câbir*'den kaydedeceğiz: Hz. Câbir (radıyallahu anh) dul bir kadınla evlenişinin sebebini Hz. Peygamber (aleyhissalâ-

68) Gerekli açıklama ve kaynaklar için Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye adlı kitabımızın 351-359. sayfalarına bakılmalıdır.

tu vesselâm)'e şöyle açıklamıştır: "(Babam) Abdullah İbnu Amr şehîd düştü, geride yedi (veya dokuz) tane kız bıraktı. Onlar gibi biriyle evlenmeyi hoş bulmadım. Onlara bakıp idâre edebilecek, onları ta'lîm ve te'dip edecek bir dulla evlendim". Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) evlenmede gözönüne alınan bu terbiyevî mülâhazayı, **"Allah (bu evliliği) sana mübârek kılsın"** diye ziyâdesiyle takdîr eder.

B. FİİLÎ VE TATBÎKİ PLÂNDAKİ TEDBÎRLER

Evvelki kısımda açıklandığı üzere, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), yazının müslümanlarca benimsenerek, dıştan gelen bir zorlama ve icbar olmaksızın, içten doğan bir arzu ve iştiyakla öğrenilmesi için birçok tedbîrlere yer vermiştir. Biz bunları "psikolojik plândaki tedbîrler" adı altında gördük.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bunlarla yetinerek yazı öğrenimini tamamen ferdlerin insiyatifine bırakmamış, fiilî bir kısım tedbîrlerle devletin himâye, murakabe ve garantisi altına almıştır. Bu kısımda, alınmış olan söz konusu tedbîrleri inceliyeceğiz.

1- SUFFA MEKTEBİ: *Mescid-i Nebevî*'nin arka kısmı, Medîne'ye hicret etmiş, kimsesiz ve bekâr kimselerin kalmasına tahsis edilmişti. Burası otel veya yatakhâne mânâsında bir barınak olmayıp okuma, yazma, Kur'ân, Sünnet öğrenilen bir dershâne, bir yatılı mektep mahiyetinde idi. Burada, miktarı bâzan yüzü aşan, çok sayıda kimse kalıyordu. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) onların mes'eleleriyle ilgilenir, iâşelerinin te'mini için tedbîrler alırdı. Bunların ta'lîmleriyle, baş muallim sıfatıyla bizzat ilgilenmekten başka, orada devamlı kalarak, her yeni gelene Kur'ân ve yazı öğretecek muallimler tâyin etmişti. Az ilerde bu muallimleri tanıtacağız.

2- MESCİDLER: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde müslümanların okuma-yazma öğrendikleri mahalli, sâdece *Suffa*'ya inhisar ettirmek câiz değildir. *Suffa*, İslâm'da her mescide tahmîl edilen ta'lîm fonksiyonunun, *Mescid-i Nebevî*'de organize ve sistematize edilmiş, müesseseleştirilmiş şeklidir. Binâenaleyh bu fonksiyon, her bir mescidde az çok mevcut olmalıdır.

Bâzı kaynaklar Medîne'nin içinde Hz. Peygamber devrinde dokuz mescidin varlığından bahseder. Halbuki *Semhûdî*'nin yaptığı tahkîkte —ki her biri-

ni ismen verir, yerlerini tâyin eder ve Hz. Peygamber'in onunla olan münasebetini belirtir— bu sayı Medîne'nin içi ve yakın civarı (banliyö) için kırkı bulur.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in **"her mahallede mescidler inşa edilip temiz tutulması, güzel kokularla kokulanması, inşaatının iyi yapılması"** meâlindeki emirleri ve mescid inşâ edenlere vâdedilen uhrevî mükâfatlar gözönüne alınacak olursa, her bir yerleşim ünitesinde (dâr) bir mescid inşâ edildiği, bu sayının da Resûlullah devrinde kırka ulaştığı anlaşılır. *Hz. Câbir* (radıyallahu anh)'den kaydedildiğine göre, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den iki yıl önce Medîne'ye gelmiş bulunan Mekkeli müslümanlar, Resûlullah gelmezden önce burada *"mescidler"* inşâ etmişlerdir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) mescid inşaatına o kadar ehemmiyet veriyordu ki, bâzı rivâyetler mescid için eliyle plân çizip, kıble tâyin ettiğini gösterir. *Mescid-i Nebevî*'nin inşâsında bizzat çalışmış, taş, vs. taşımış, kendisine bedel çalışmak teklifini de reddederek bu mukaddes ve mühim hizmetten nefsini mahrum etmemiştir.

Şunu da kaydetmemiz gerekir ki, mescid inşaatı mes'elesi sâdece Medîne ve yakın civârında ele alınmamış, İslâm'ın girdiği her yerde aynı şekilde evleviyetle (öncelikle) gerçekleştirilen müesseselerden biri olmuştur. Öyle ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bir orduyu yola çıkarırken şu tenbihte bulunurdu: **"Bir mescid gördüğünüz veya ezan duyduğunuz zaman orada kimseyi öldürmeyin"**. Bu tenbîhin bâzan sadece **"mescid görürseniz"** şeklinde yapılmış olması mevzûmuz açısından ehemmiyet taşır.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Ummân cihetine gönderdiği bir İslâm'a dâvet mektubunda, onların kelime-i şehâdeti ikrâr etmelerini taleb etmekle kalmıyor: *"Falanca falanca (yerlere) mescidlerin inşâsını"* emrediyor ve *"aksi takdirde sizinle harb edeceğim"* diyordu.

Şu halde bu mescidlerde, öğretime de ehil imamlar tâyin edildikçe *"Kur'ân ve yazı"* öğretiminin yürütüleceği açıktır. Nitekim Müslim'de kaydedilen bir rivâyette, hangi mescidde olduğu tasrîh edilmeksizin *Esved İbnu Yezîd*'in mescidde Kur'ân öğrettiği tasrîh edilir.

Bu noktada şunu da kaydetmede fayda var: Bu mescidlerde tavzîf edilen-

lerden ismen bilinenler meyânında ilmiyle, fıkhıyla, kırâatıyla, şöhret yapan *Muâz İbnu Cebel, Übey İbnu Ka'b* gibi meşhurlar da yer almaktadır. *Übey'*-in, imamlığın yanı başında muallimlik de yaptığına, bilhassa Medîne'ye gelen hey'etlere Kur'ân ve fıkıh öğretenler arasında isminin geçtiğine daha önce de temas etmiştik. Keza *Abdullah İbnu Ümmi Mektum,* Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Medîne'den ayrıldığı zamanlarda halka namaz kıldıran imamlardan biridir ve "*Kur'ân okutma*" hizmetinde fiilen vazîfe yaptığını daha önce belirttik.

3- DÂRU'L-KURRÂ: Bâzı rivâyetlerde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde, Medîne'de mevcut olan bir "*Dâr'l-Kurrâ*"dan bahsedilir. Bu bahis, *Dâru'l-Kurrâ* hakkında bilgi vermek maksadına râci olmadığı için, doyurucu değildir. Mahiyeti ve işleyisi hakkında sorularımız tatmin edici cevap bulamıyor: Bir rivâyette, meşhur *Âmâ Abdullah İbnu Ümmi'l-Mektûm* hakkında bilgi verilirken: "*Bedir harbinden az sonr a Medîne'ye geldi. Dâru'l-Kurrâ'ya indi...*" denir. Bir başka rivâyette de *Dâru'l-Kurrâ* hakkında, "*Mahreme İbni Nevfel'in evidir*" açıklığı getirilir.

Ahmed İbnu Hanbel'in Müsned'inde yer alan bir rivâyet, bu *Dâru'l-Kurrâ* hakkında bâzı mütemmim bilgi sunar. Aslı uzun olan rivâyetin bizi ilgilendiren kısmını kaydedeceğiz. Rivâyetten, bir akşam mektebini andıran Dâru'l-Kurrâ'nın husûsi bir hoca nezaretinde daha çok geceleri faaliyet gösterdiğini, icabında sabahlara kadar orada çalışıldığını görmekteyiz.

"*Sâbit (İbnu Eslem el-Bünânî) anlatıyor: "Biz, Enes İbnu Mâlik (radıyallahu anh)'in yanında idik. Ehlinin önünde bir vesîka yazarak (ders halkasındakilere hitâben): "Ey kurrâ topluluğu, şâhid olun!" dedi. Ben bu hitâbı yadırgayarak: "Ey Ebû Hamza, keşke bize (kurrâ demeyip) isimlerimizle hitab etseydiniz" dedim. Enes cevâben: "Size "kurrâ" diye hitab etmemde bir beis yok. Ben size, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sağlığında "kurrâ" diye isimlendirdiğimiz kardeşlerinizden bahsedeyim de dinleyin: Onlar yetmiş kadardı. Gece olduğu vakit Medîne'deki muallimlerine gidiyorlardı. Sabah oluncaya kadar bütün gece ders yapıyorlardı. Sabah olunca da, kendisinde güç kuvvet olanlar su ve odun getirir, parası olanlar da birleşip bir davar satın alırlar ve yemek üzere hazırlarlardı. Bu da Hz. Peygamber*

(aleyhissalâtu vesselâm)'in hücrelerine yakın yerde cereyan ederdi. Hubeyb öldürülünce Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onları yola çıkardı..."

Hemen kaydedelim ki, burada kastedilen vak'a *Bi'r-i Maûne* hâdisesidir. Orada şehîd edilenlerin, *Buhârî*'nin *Enes*'ten kaydettiği bir rivâyette Ensâr'dan olduğunun belirtilmiş olması, bunların "*Ashâb-ı Suffa*" olma ihtimâlini bertaraf eder. Enes, aynı Buhârî rivâyetinde bunların geceleri namaz kıldıklarını, gündüzleri odun topladıklarını belirtir. *İbnu Hacer*, Sâbit'in rivâyetinde toplanan odunları satarak parasıyla *ehl-i Suffa* için yiyecek satın aldıklarının, geceleri de Kur'an dersi alıp ilim öğrendiklerinin kaydedildiğini belirtir. Bu açıklamalar da Kurrâ'nın *ehl-i Suffa* dışında, onları itmâm eden bir ekip olduğunu gösterir.

Ehl-i Suffa ile *Kurrâ*'nın aynı kimseler olma ihtimâli vârid bile olsa bizce fazla fark etmez. Zira bu rivâyetler, o günün şartlarına uygun şekilde, ta'lîm faaliyetlerinin, günümüzüzün anlayışına uygun bir sisteme bağlandığını göstermektedir: Ders mahalleri var, ders verecek hocalar var, maddî ihtiyaçları devletçe karşılanarak, öğrenim dışındaki her çeşit meşguliyetten uzak tutulan talebeler var. Ve her çeşit öğrenme ve öğretme işi meccânî.

4- EVLER: Ta'lîm faaliyetlerinde mescidler dışında bâzı husûsî evlerin de rol oynamış olabileceğini kaydetmeliyiz. Yukarıda, esas itibariyle *Suffa*'da muallim bulunan *Ubâdetu'bnu's-Sâmit*'ten kaydettiğimiz rivâyette de görüldüğü üzere, yazı bilenlerin, kendi evlerini de bu hayırlı hizmete açmış olmaları ihtimalden uzak değildir. Üstelik, tâ Mekke devrinde *Erkâm İbnu Ebî'l-Erkâm*'ın evi başta olmak üzere umuma açık ve İslâmî faaliyete merkezlik yapan evler eksik olmamıştır.

Medîne'deki bu evlerden biri *Sa'd İbnu Heyseme* (radıyallahu anh)'nin evidir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Medîne'ye hicretinin bidâyetinde, Kûba'da iken ondört gün kadar *Külsûm İbnu Hidm* (radıyallahu anh)'in evinde kalmıştır. Bu geçici ikâmet sırasında halkla olan temasını "*Menzilü'l-Uzzâb*", "*Beytu'l-Uzzâb*" yâni "*Bekârlar Evi*" diye isimlenen *Sa'd İbnu Hayseme*'nin evinde sürdürmüştür. Gerek isminden ve gerekse Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ziyaretçileri kabûl için oraya uğramasından, bu evin, böylesi faaliyetlere mahal olduğu anlaşılmaktadır.

Keza taşradan gelen hey'et ve misâfirlerin umumiyetle ağırlandığı *Remle*

bintu'l-Hâris (radıyallahu anh)'in evi var. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelen sayıca kalabalık ihtida hey'etleri çoğunlukla bu evde ağırlanmıştır. *İbnu Sa'd,* şu kabîlelerden gelen hey'etlerin orada ağırlandığını bilhassa tasrîh eder: *Kilâb, Abdu'l-Kays, Tağlib, Hanîfe, Havlân, Uzre, Gassân* ve *Rahâve.*

Gelen hey'etlerden bir kısmı, şâyet varsa, Medîne'de ikaamet etmekte olan hemşehri ve dost gibi tanışlarının yanlarında misâfir edilmişlerdir. *Ebû Eyyûbi'l-Ensârî, Hz. Muâviye, Fevre İbnu Amra, Ebû Sa'lebe, Muğîre İbnu Şu'be* gibi.

Bir kısım hey'etlerin ağırlanması için de, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in resmen me'muru durumunda olan *Bilâl-i Habeşî*'ye emir verdiği rivâyetlerde belirtilirken, diğer bir çoğunun nerede, nasıl misâfir edildikleri belirtilmez. Bunlardan da en az bir kısmının daha *Remle bintu Hâris* (radıyallahu anh)'in evinde ağırlanma ihtimalleri mevcuttur. Hattâ Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in *Selâmân* hey'eti vesîlesiyle, hizmetçisi *Sevbân*'a sarfettiği, "**Bu hey'eti, misafir ağırlanan yere götür**" sözünde kasdettiği "*misâfir ağırlama yeri*"nin dahi, bu ev olma ihtimali mevcuttur.

Keza *Kureyzâ* hakkında *Sa'd İbnu Muâz*'ın hükmü kesinleşince, onlar da bu eve hapsedilirler. Altıyüzle dokuzyüz arasında oldukları tahmîn edilen Kureyzâ yahudilerinin de buraya hapsedilmesi göz önüne alınırsa, bu evin oldukça geniş ve umuma açık faaliyetlere müsait olduğu anlaşılır. Nitekim, yahudi şâir *Ka'b İbnu'l-Eşref*'in katlinden sonra müslümanlarla yahudîler arasında muâhede akdetmek üzere hey'etler bu evde toplanmışlardır.

Yukarıda işâret edilen rivâyetlerin bir kısmında, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in muayyen zamanlarda hey'etleri, kaldıkları yerde ziyâret ederek, onlara, İslâm hakkında tanıtıcı bilgi verdiği tasrîh edilir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde İslâm'ın neşri için durumu müsaid olan diğer evlerden de istifade edilmiş olduğunu gösteren bir rivâyet, *Fâtıma bintu Kays*'dan gelmektedir. Kocası tarafından boşanmış olan Fâtıma, durumunu Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e anlatınca Resûlullah, iddetini *Ümmü Şerîk*'in yanında geçirmesini, önce emreder, sonra bu emri geri alarak, âmâ olan *Abdullah İbnu Ümmi Mektûm*'un yanında kalmasını söyler.

Mevzûmuzla ilgili tasrihât, Hz. Peygamber'in ilk emrinden, yâni Ümmü

Şerîk'in yanında kalması için verdiği emirden vazgeçiş sebebini açıklarken kaydedilmiş olmaktadır: **"O çok misâfir ağırlar..., ona Ashâbımdan ilk muhâcirler uğrarlar... İbnu Ümmi Mektûm'un evinde iddetini geçir..."**

İbnu Hacer Ümmi Şerîk hakkında açıklayıcı şu bilgiyi kaydeder: *"O, Ensârdan zengin bir kadındı. Allah yolunda büyük harcamalar yapardı, evine misâfirler inerdi".*

Kaynaklarımız *Ümmü Şerîk*'in ismi ve hattâ Mekkeli mi, Medîneli mi olduğu husûsunda bâzi ihtilâflar kaydederlerse de bizim için ehemmiyetli değildir. *Ümmü Şerîk* diye tesmiye edilen birçok sahâbi hanım mevcuttur, iltibas buradan gelebilir. Hz. Ömer (radıyallahu anh) öldürüldüğü zaman, *ashab-ı şûrâ*'nın yukarda ismi geçen *Fâtıma bintu Kays*'ın evinde toplandığına dair gelen rivâyet de husûsî evlerin amme işlerinde kullanılmasına bir başka örnek olarak zikredilebilir.

Hz. PEYGAMBER DEVRİNDE KÜTTAB VAR MI?

Okuma-yazma öğretilen mahal ve müesseselerden söz ederken *Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde çocukların öğretimine mahsus müstakil müessese açılmış mıdır*, diye bir soru hatıra gelebilir.

Günümüzde *okul, mekteb* dediğimiz, daha önceki zamanlarda *"sıbyan mektebi"*, *"mahalle mektebi"* denen bu çeşit müesseselere, Arablar, Sahâbe devrinden beri *küttâb* demiştir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde *küttâb*'ın mevcûdiyetini te'yîd eden herhangi sarîh bir rivâyete, bütün gayret ve dikkatimize rağmen rastlayamadık. Bâzı müellifler, bu müesseselerin Ashâb devrinde mevcûdiyetini ifâde eden ve bir kısmı bizzat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın zevcelerinden yapılan rivâyetlere dayanarak Hz. Peygamber'in sağlığında *"küttâb"*ların açılmış olduğu hükmüne varırlar. Rivâyetler gerçekten, çok kesin bir şekilde Hz. Ebû Bekir devri dâhil, Ashâb'ın sağlığında küttâbların açılmış olduğunu sarâhaten göstermekte ise de, Resûlullah devrinde mevcûdiyetine kesinlikle hükmetmemiz için yeterli sarâhatten uzaktır. Her hâl ü kârda kat'î bir dille *"yok"* da denemez. Zira Ashâb devrindeki küttâbların Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinden intikali de pek alâ mümkündür.

Söz konusu rivâyetlerden biri *Anbese İbnu Enbâr*'dan geliyor. Şöyle der:

"Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anh) biz küttâb'ta talebe iken bize uğrar ve selâm verirdi":

Hz. Âişe (radıyallahu anhümâ) 'den gelen rivâyet:

"Biz, ramazan ayını bize ihyâ etmeleri için küttâbdan çocuklar alırdık...".

Diğer bir rivâyette, yine *Ümmühâtü'l-Mü'minîn*'den olan *Ümmü Seleme* (radıyallahu anh)'nin küttâbın muallimine birisini göndererek: *"Bize yün didiverecek köle çocuklardan gönder, hür olanlardan gönderme"* diye haber saldığını görmekteyiz. Bu rivâyet köle çocukların da ta'lîme iştirâk ettirildiklerinin güzel bir delili olmaktadır.

Şu rivâyet, Hz. Ebû Bekir devrinde küttâbların mevcûdiyetini gösterdiği gibi, bu müesseselerin, öğretimde zarurî olan kara tahta, tebeşir ve silgiye tekaabül eden yardımcı malzemelerle bidâyetten itibâren techiz edildiğini te'yîd eder: *"Enes (radıyallahu anh)'e soruldu: "Râşid halifeler Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (radıyallahü anhüm ecmaîn) devrinde terbiyeciler (yazı levhalarını silme husûsunda) nasıl yaparlardı?"* Enes cevap verdi: *"Her terbiyecinin bir incânesi (içinde bez ve kaftan yıkanan kap) vardı. Her çocuk sıra ile bir gün temiz su getirir, incâneye dökerdi, tahtalarını onunla silerlerdi"*. Enes diyor ki: *"Sonra yere bir çukur açarlar, o suyu oraya dökerler, çukur suyu emerdi"*.

Bâzı rivâyetler, bir kısım muhaddislerin, sebbûrece denen ve işi bitince atılabilecek hûsûsi yazı levhaları taşıdığını göstermektedir:

Eslemu'l-Alevî anlatıyor: *"Ebân İbnu Ebî Ayyâş'ı, Enes'ten dinlediği hadîsleri sebbûrece'ye yâni levhalara yazarken gördüm"*.

Sahâbe devrinde artık, çocukların okullaştırılması işi öyle yaygınlaşmış, muallimlik öylesine *"meslekîleşmiş"* ve *"müesseseleşmiş"*'dir ki, sahâbeden birçoğu, anlatmak istediği bir şeyi muallimlik mesleğine atıf yaparak açıklığa kavuşturmuştur:

"Sa'd, şu kelimeleri evlâtlarına, muallimin çocuklara yazı (kitâbet) öğrettiği gibi öğretirdi:

اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَعَذَابِ الْقَبْرِ

"Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), bize şu kelimeleri, tıpkı yazı öğretildiği gibi öğretirdi:

اللّهمّ أعوذ بك من الجبن وأعوذ بك أن أردّ إلى أرذل العمر وأعوذ بك من فتنة الدّنيا وأعوذ بك من عذاب القبر

MÜHİM BİR NOKTA:
BİDÂYETTE MAAŞLI MUALLİM YOK MU?

Yeri gelmişken, ehemmiyetli bir husûsa temas edeceğiz: *Kaabisî*, meşhur risâlesinde, Hulefâ-yı Râşidîn devrinde, resmî maaşla çalışan mescid imamları tâyin edildiği halde, çocuklar için, aynı tarzda, devletten maaş alan mualllim tâyin edildiğini belirten herhangi bir rivâyete rastlamadığını söyledikten sonra, bu durumu şöyle açıklar: *"İlk halîfelerin çocukların muallimini ihmal etmeleri de mümkün değildir. —Allah daha iyi bilir ya— herhalde onlar muallim mes'elesini, insanın şahsî işi görmüşlerdir. Zira kişinin çocuğuna öğrettiği şey, kendisinin şahsî menfaatinedir. Binâenaleyh muallim meselesini babalara bırakmışlardır. Öyle ki babalar bunu yapmaya güçlü iseler onların yerine başkalarının bu vazîfeyi yapmaları doğru değildir".*

Bu ilk devirde —dendiği gibi gerçekten yapılmamış ise— muallim tâyin edilmeme durumu üzerine *Kaabisî*'nin yorumuna ilâveten şunlar da söylenebilir:

1- Daha önce gördüğümüz üzere, devletin, umumî mânâda muallimler tâyin ettiği münâkaşa götürmez bir durumdur. Burada mevzûbahis olan, çocukların ta'lîm ve terbiyesi maksadına râci olan muallimlerin tâyinidir.

2- Daha önce zikredilen *Ubâdetu'bnu's-Sâmit* örneğinde de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) öğretim işinin başlangıçta dinî bir gâye ile yapılmasını istemiştir. Böyle bir gaye ile yapılan çalışma, doğrudan Allah rızâsını, uhrevî mükâfaatı hedef edindiği için daha fedâkârâne, daha hummalı ve daha devamlı olacaktır. Gece veya gündüz, mescidde veya evinde, yâni her imkân ve fırsatta, zengin veya fakir ve hattâ köle, herkese şâmil olacak şekilde bu öğretim işi devam edebilecektir.

Maddî menfaat mukaabilinde yapılacak hizmetin vüs'ati sınırlıdır.

Âile halkının, mescide gidebilmek için, ellerinde setrü'l-avrete yeterli tek

elbiseyi nöbetleşe giyme durumunda kaldıkları, imam olmasına rağmen secde esnasında arkasını örtecek yeterlikte elbise giyemeyen kimselerin bulunduğu, açlıktan karınlara taş bağlamanın çokça yaygın olduğu bir safhada, bir cemiyette acaba kaç kişi para vererek okuma-yazma öğrenebilir, çocuğunu okutabilir?

Hele bir çocuğun resmî öğrenim ücretinin yukarıda belirtildiği üzere 400 dirhem olduğu düşünülürse mes'elenin imkânsızlığı daha iyi anlaşılır. Şu halde, yazı bilenlerin sayısını imkân nisbetinde artırmayı maarif siyâsetinin temel esaslarından biri yapmış bulunan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) için, belirtilen maddî şartlar tahtında, bu hizmeti parasız yürütmekten başka çıkar yol yoktur.

Öyle gözüküyor ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hâtırâtına sıkı sıkıya bağlı olan Ashâb husûsen dört halîfe devrinde —bilhassa Hz. Osman'dan itibaren— zenginlik artmış olmasına rağmen, Resûlullah'ın sağlığındaki an'aneyi bozmayı düşünmemiş olabilir. İhtiyaç duyulmamış olması da mümkün. Zira, yine aynı an'ane icabı parasız okutanlar vardır veya kavuşulan zenginlik sebebiyle muallime verilebilecek para mevcuttur.

3- Bidâyetlerde ve husûsen Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde öğretimin parasız olmasını gerektiren diğer bir husûs şudur: Hz. Peygamber'in Ashâbına teklif ettiği ve yapılmasını istediği her şey hemen hemen aynı değerdedir ve hepsi de dinî hizmettir. Bunlardan bir kısmının paralı, diğer bir kısmının parasız olması doğru değildir. Pek çok sıkıntılar ve hayatî tehlikelerle dolu olan askerî seferlerin yâni cihadın parasız olduğu ve hattâ her bir ferdin şahsî katkı ve maddî fedâkârlıklarını da gerektirdiği bir dönemde muallimliğin paralı olmasının hâsıl edeceği mahzurlar açıktır.

Şu halde, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu sünnetini gören, fiilen yaşayan Ashâb (radıyallahü anhüm ecmaîn)'ın Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'tan sonra bunu hemen paralı şekle sokmaları, öğretme hizmetlerine mukaabil devletten maaş istemeye kalkmaları elbette düşünülemez.

4- Resmî öğretim hizmetlerinin mescidlere tâyin edilen imamlar vâsıtasıyla yürütülmüş olması da, ihtimalden uzak değildir.

5- Gerek meccânen öğretim yapan muallimler ve gerekse devletten maaş

alan imâm-muallimler tarafından yürütülmüş olsun, her hâl ü kârda tedrisâtın belli bir sistem ve organizasyona kavuştuğu kesindir. Gerek Ashâb ve gerek Tâbiîn arasında *"müeddib"* ve *"muallim"*"unvanlarıyla şöhret kazanıp târihe geçenler vardır. Bunların tercüme-i hallerinde, tedrisâtla meşgul oldukları, hattâ bir kısmının husûsî "küttâb" açtığı bile tasrîh edilir. İbnu Kuteybe "Ma'-ârif"'te bunlardan 23 tânesinin ismini zikreder. Bu isimlerden *Dahhâk İbnu Müzâhim, Abdullah İbnu'l-Hâris* gibi bazılarının ta'lîm hizmetine mukaabil ücret almadıkları ayrıca belirtilir.

Şunu da kaydedelim ki, müteâkip asırlarda öğretime mukaabil para alınır mı, alınmaz mı diye ciddî bir problem ortaya çıkmamıştır. Daha *İmam Mâlik*'ten itibâren âlimler kâhir ekseriyetiyle, başta öğretim olmak üzere, her çeşit dinî hizmetlere mukaabil ücret alınabileceğini söylemekte ittifak etmişlerdir.

Hülâsa, netîce şu ki, Kur'ân'ın ve Sünnet'in getirdiği ilmî atmosfer ve Hz. Peygamber'in vicdanlarda müesseseleştirdiği maarif anlayışı, ister paralı, ister meccâni, ister husûsi, ister resmî şekilde olsun, kısa zamanda, *Câhız*'ın (v.250/864) da belirttiği gibi *"köylere kadar"* teşmîl edilen küttâblar şeklinde kristalize olmuştur.

SUFFE MEKTEBİ VEYA TEDRİSÂT MÜESSESESİNE HZ. PEYGAMBERİN GÖSTERDİĞİ ALÂKA

Yazı, kırâat, fıkıh, sünnet gibi her çeşit İslâmî ilimlerin tedrîs yeri olan *SUFFA MEKTEBİ'NE* Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in gösterdiği yakın ilgiye bir parça dikkat çekmemiz gerekecektir. Böylece tedrisât müesseselerine, bu müesseselerde tedrîs ve tederrüste bulunan hoca ve talebelere ilk İslâm devletinde verilen ehemmiyet, bunların problemlerinin çözümüne gösterilen yakın alâka anlaşılmış olacaktır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in ilme verdiği ehemmiyete sünnetinden fiilî örnekler de bulmuş olacağız.

Ashâbu'z-Zulle de denen *Ashâb-ı Suffa*'nın kaldığı yer olan Suffa Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından Mescid-i Nebevî'nin arka kısmında garîblerin barınması için hazırlanmıştı. Burada evi, malı olmayan, Medîne'de yanında barınacak yakını bulunmayan kimsesiz ve bekâr muhâcirler kalırdı. Sayıları evlenme, ölme, vazîfe ile Medîne'den ayrılma gibi durumlara bağlı olarak devamlı değişirdi. Hilye müellifi *Ebû Nuaym* yüzden fazla olduklarını söyler ve pek çoğunu ismen kaydeder. Avârifu'l-Meârif müellifi *Suhreverdî* bunların 400'ü bulduğunu söylemiştir.

Medîne'ye hâriçten gelenler, öncelikle herhangi bir tanışı (arîf) varsa onun yanına yerleştirilirdi. Tanışı bulunmayanlar Suffa'ya dâhil edilirdi. *Abdullah İbnu Ömer, Ebû Hüreyre, Ebû Zerr* gibi meşhurlar da orada yetişmiştir. *Ebû Saîdi'l-Hudrî, Abdullah İbnu Amr İbn-i Harâm, Abdurrahmân İbnu Cebr, Uveym İbnu Sâide* gibi Medîneli olanlardan da Ashâb-ı Suffa'ya dâhil olanlar

vardır. Bu son durum, buranın "*öğretim müessesesi*" olma vasfını bilhassa tebârüz ettirir.

Ebû Hüreyre Ehl-i Suffa'yı "*İslâm'ın misâfirleri (edyâfu'l-İslâm)*" diye tavsîf eder. Kur'an'la olan iştigallerinin çokluğu sebebiyle bunlara *Kurrâ* da denmiştir.

Suffa ehlinin müşterek vasıfları fakirliktir. Mal veya herhangi bir gelir kaynakları sözkonusu değildir. Geçimleri diğer müslümanların yardımı ve husûsen Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yakın alâkasıyla sağlanmaktadır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) gelen sadakaların tamamını onlara göndermekte, hediyelere de ortak etmektedir. Ayrıca, akşam namazlarından sonra, Ashâb (radıyallahu anhüm)'a, herkesin imkânı nisbetinde Ashâb-ı Suffa'dan beraberinde götürerek akşam yemeği vermelerini söyler. Ashâb'tan her biri birer, ikişer, üçer kimseyi alarak götürür, geri kalanları da Hz. Peygamber götürürdü. Resûlullah'a kalanların bâzan on kişiden fazla olduğu belirtilir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bunları yedirip içirdikten sonra beraberinde geceyi geçirebileceklerini de söylerdi.

Bâzı rivâyetlerde burda kalanların her birine günlük olarak muayyen miktarda hurma tahsîs edildiği kaydedilir. Bu miktar rivâyetten rivâyete fark gösterir. İbnu Hacer'in de belirttiği üzere, gelişen maddî şartlara göre Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) onlara tahsîsat bağlamış, bilâhare de artırmıştır.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), *Suffa Ashâbı*'nın iâşelerini te'mîn için, *Mescid*'e hurma salkımı asma tedbîrine de başvurmuştur. İsteyen sadaka olarak bunları asar, acıkanlar da deynekle birer ikişer tane düşürür yerdi. Bir seferinde âdi ve kalitesiz hurma salkımı asıldığını gören Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) duruma üzülür ve: "**Keşke daha iyisi asılsaydı**" der. Bu vak'a üzerine şu meâldeki âyet nâzil olur: "**Ey iman edenler! Kazandıklarınızın temizlerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan sarfedin. İğrenmeden alamayacağınız pis şeyleri vermeye kalkmayın. Allah'ın müstağnî ve hamde lâyık olduğunu bilin**".

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in *Ashâb-ı Suffa*'ya olan yakın alâkasını gösteren rivâyet çoktur. Bunlardan bilhassa Hz. Fâtıma ve Hz. Ali ile alâkalı olan bir tanesi burada kayda değer: Bir gün Hz. Fâtıma ve Hz. Ali (radıyallahu anh) çalışmaktan ellerinin kabardığını söyleyerek kendilerine yar-

dımcı olacak bir köle taleb ederler. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) onlara şu cevabı verir:"**Allah'a kasem olsun, size köle veremem. Suffa ehli açlıktan kıvranırken ben onlara infak edecek bir şey bulamıyorum. Köle olsa onu satar bedeliyle, Suffa ehline yiyecek alırım.**"Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i bu sert ve acı karşılığı vermeye sevkeden gerçekten sıkıntılı günler yaşanmıştır. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bütün tedbirlerine rağmen, günlerce yiyecek bir lokma bulamayarak açlığını karnına taş bağlayarak hafifletmeye çalışanlar olmuştur. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) cuma hutbesi verirken kendini tutamayarak: "*Ey Allah'ın Resûlü, açlık!*" diye çığlık atanlar, "*Hurma, (yemekten bıktık) karınlarımızı yakıyor!*" diye bağıranlar olmuştur. Rivâyetler, başta *Ebû Hüreyre* (radıyallahu anh) birçoklarının açlıktan düşüp bayıldıklarını, yerlerde kıvrandıklarını belirtir. Öyle ki onları gören yabancılar ve bedevîler, bunların delirdiğine hükmederlerdi.

Bunlar sadece yiyecekten yana değil, giyecekten yana da yoksuldular. *Ebu Hüreyre: "Ashâb-ı Suffa'dan yetmiş zât gördüm. İçlerinden ridâsı (yâni belinden yukarısını örtecek ihramı) olan bir tek kimse yoktu. Ya izâr (yâni belden aşağıyı örten peştemal) bağlar, yahut boyunlarına bağladıkları bir kisâ giyerlerdi...*" der.

Bu ilk İslâm mektebinde talebe olanların mâruz kaldıkları maddî sıkıntıları anlamamızda canlı bir örnek *Ebû Hüreyre*'dir. Başından geçen bir vak'ayı bizzat anlatır. Vak'anın safahâtını dikkatle, anlayarak tâkib edebilirsek, İslâm'ın "*mu'cize*" olarak ifâde ve izâh edilen ilk devirdeki başarısının sırrını anlayabiliriz.

"Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a kasem ederim ki, açlıktan karnımı yere yapıştırdığım, yine açlıktan karnıma taş bağladığım olurdu. Bir gün Ashâb'ın gelip geçtiği bir yola oturdum. Derken Ebû Bekir geçti. Ona Allah'ın kitabından bir âyet sordum. Bu soruşumun asıl sebebi beni doyurmasını sağlamaktı, hâlimden anlamadı, geçti gitti. Az sonra Ömer uğradı. Ona da Kitâbullah'tan bir âyet sordum. Sormaktan maksadım yine aynı idi: Beni doyurmasını sağlamak. O da halimden anlamayıp geçip gitti. Az sonra Ebû'l-Kaasım (radıyallahu anh) bana uğradı. Beni görür görmez tebessüm buyurdu. İçimden geçeni ve yüzümden akanı anlamıştı.

— **Ey Ebâ Hırr!** *dedi.*

— *Buyur ey Allah'ın Resûlü! dedim*

— **Beni tâkip et!**

Dedi ve yürüdü. Ben de peşine düştüm. Evine girdi. Ben de girme izni istedim. İzin verdi. Girdim.

Girince, bir bardakta süt buldu.

— **Bu süt de nereden?** *diye sordu.*

— *Onu falanca sana hediye getirdi! dediler.*

Resûlullah bana dönerek:

— ***Ebâ Hırr!*** *dedi.*

— *Buyur ey Allah'ın Resûlü! dedim.*

— **Git Suffa ehlini bana çağır!** *dedi.*

Ebû Hüreyre, burada Suffa hakkında kısa bir izâhda bulunur: ''Ehl-i Suffa İslâm'ın misâfirleriydi. Ne âile, ne mal, ne kimseleri vardı. Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'a bir sadaka gelince onlara gönderirdi, kendisi bundan az veya çok hiçbir şey almazdı. Hediye gelecek olursa, bundan onlara da gönderir, kendisi de alırdı.

''Beni Ehl-i Suffa'ya göndermesi hoşuma gitmedi. İçimden: ''Bu kadarcık süt için Ehl-i Suffa'yı çağırmak da ne oluyor? Bu süt öncelikle benim hakkım, tek başıma içmeli, biraz güç kuvvet bulmalı değil miydim?'' dedim. Ehl-i Suffa gelince, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, bardağı onlara sunmamı emredeceğini de düşününce, kendi kendime: ''Eyvah, bana hiçbirşey kalmayacak!'' diye üzüldüm. Fakat Allah ve Resûlü (aleyhissalâtu vesselâm)'nün emrine uymaktan başka çârem yoktu.

Suffa'ya gidip (orada olanları) çağırdım. Geldiler, izin isteyip girdiler. Her biri evde yerlerini alıp oturdu. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) bana:

— **Ey Ebâ Hırr!** *dedi.*

— *Buyur ey Allah'ın Resûlü! dedim.*

— **Bardağı al, hepsine ver!** *dedi.*

Bardağı aldım, teker teker onlara vermeye başladım. Her biri alıyor, doyuncaya kadar içiyor, sonra da iâde ediyordu. Ben tekrar öbürüne veriyor-

dum. Bu şekilde hepsine verdim. En sonra da Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'a verdim. Hepsi doymuştu. Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm) bardağı aldı ve eline koydu. Bana bakıp tebessüm buyurdu.

— **Ebâ Hırr!** *dedi.*

— *Buyur ey Allah'ın Resûlü! dedim.*

— ***Ben ve sen kaldık!*** *dedi.*

— *Doğru söylediniz ey Allah'ın Resûlü! dedim.*

— **Otur iç!** *dedi. Ben de oturdum ve içtim.*

— **Daha iç!** *dedi. Biraz daha içtim.*

— **İç!. İç!.** *demeye devam etti. Ben:*

— *Seni hak üzere yollayan Zât-ı Zülcelâl'e kasem olsun, hayır, içecek yerim kalmadı artık! dedim.*

— **Bardağı şimdi de bana ver!** *dedi. Ben de verdim. Allah'a hamdedip besmele çektikten sonra geri kalanı da o içti''.*

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), *Ehl-i Suffa*'nın başka mes'eleleriyle de yakînen ilgilenmiştir. Bunların terbiye ve tâlimleri için hocalar tâyin ettiğini daha önce belirtmiştik. İlme teşvîk sadedinde alâkasını gösteren bir rivâyet şöyle: *Ukbe İbnu Âmir el-Cühenî* anlatıyor: *''Biz Suffa'da iken, bir gün Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) çıkageldi. Ve:*

— **Hanginiz, dedi, Bathân ve Akîk mevkilerine gidip günaha girmeden, sıla-i rahmi ihmâl etmeden, en iyisinden iki deve alıp onlara sâhiplenmeyi sever?**

Hep bir ağızdan: ''Hepimiz severiz ey Allah'ın Resûlü!'' dedik.

— ***Öyleyse, dedi, bilin ki, sizden birinin her gün mescide gidip, Allah'ın kitabından iki âyet öğrenmesi iki deveden, üç âyet öğrenmesi üç deveden daha hayırlıdır''.***

Rivâyetler Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sabah namazlarından sonra Suffa'ya geçip, onlarla sohbet ettiğini, onların rüyalarını dinlediğini belirtir.

Resûlullah namaz saatlerinin dışında da zaman zaman buraya uğrayıp, teftişlerde bulunmuştur. Bir keresinde gecenin sonlarına doğru uğrar. Bu uğra-

yışında yüzükoyun yatmış uyumakta olan *Tıhfe İbnu Kays*'ı ayağıyla dürterek uyandırıp: "**Bu yatıştan Allah gadaba gelir**" der.

Son olarak şunu da belirtelim ki, gerek *Dâru'l-Kurrâ*'da ve gerekse *Suffa* mektebinde yetiştirilenler Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) için, ihtiyâç anında derhal istihdâm edilecek hazır "*muallimler ordusu*" durumunda idi. Bu husûsu te'yîd eden en muknî misâl *Bi'r-i Ma'ûna vak*'asıdır: Hicretin dördüncü yılında Safer ayında, Medîne'ye gelen Necid halkından *Ebû Berâ Âmir İbnu Mâlik*'e Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) müslüman olmasını teklif eder. Ebû Berâ, ne evet, ne de hayır demeksizin: "*Ey Muhammed, Ashâbından Necid ahâlisine İslâm'ı öğretecek muallimler gönder, onların İslâmî dâvete icâbet edeceklerini ümîd ederim*" der. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), Necid ahâlisinin, göndereceği kimselere kötülük yapacağından endişe duyduğunu söyler. Ancak *Ebû Berâ*: "*Onlar benim himayemdedir, kimse dokunamaz*" diye garanti verir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) bu garantiye güvenerek, "müslümanların en hayırlılarından" yetmiş kişi gönderir. Kurrâdan oldukları belirtilen bu hey'et, askerî maksadla yola çıkarılmamıştır. Bu sefere, Seriyyetü'l-Kurrâ denmiştir.

Bunlar muallimler hey'etidir. Ne var ki bu hey'et, ihanete uğrayacak, *Bi'r-i Maûne* isimli mevkide pusuya düşürülerek -bir kişi hariç- hepsi şehit edilecektir.

3-ÖĞRETİCİLER

Hz. Peygamber'in tedrisât işlerinde istihdam ettiği kimseleri profesyonel olanlar ve profesyonel olmayanlar diye iki kısımda incelemek daha uygun olacaktır.

1- PROFESYONEL MUALLİMLER: Bunlar sayı itibariyle azdır. Ancak rivâyetler bunların "*öğreticilik*" vazîfesine tâyin edildiklerini ve devamlı bu işle meşgul olduklarını göstermektedir. Bunlara, muallim-talebe münâsebetlerini ilgilendiren bâzı tâlimatlarda da bulunulmuştur.

UBÂDETU'BNU'S-SÂMİT: Ubâde, Suffa'ya tâyin edilen muallimlerden biri idi: "*Hem Kur'an ve hem de yazı öğretiyordu*". Kendisinden gelen şu rivâyet, vazîfesini icra tarzı husûsunda bir bilgi vereceği için aynen kaydediyo-

ruz: *"Hz. Peygamber (müslümanların durumu ile) meşgul olurdu. Öyle ki, Medîne'ye bir muhâcir geldiği zaman, onu bizden birine teslîm eder, o da kendisine Kur'an öğretirdi. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) yine bir gün bana birisini teslim etti. Onu evde barındırdım. Akşam yemeklerini de beraber yerdik. Ben ona Kur'an okutuyordum. (Öğrenme işi bitince) âilesinin yanına döndü. Ancak, bana karşı borçlu durumda olduğunu düşünmüş olacak ki, bana bir yay hediye etti. Ben ne böyle kaliteli bir yay, ne de böyle güzel bir hediye görmemiştim. (Hemen kabûl etmeyip), Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e geldim ve durumu anlatarak bu hediyeyi alıp almama husûsunda fikrini sordum. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm):* **"Aldığın takdirde bu, boynuna takılmış bir ateş olur"** *dedi ve almama müsâade etmedi".*

Bu rivâyet, Hz. Peygamberi'in, Medîne'ye gelen muhâcirlerin tâlim işleriyle yakînen ilgisini gösterdiği gibi, ehil olan herkesi muallim olarak istihdâm ettiğini, muallimlerin, talebelerini, icâbında evine alarak onlarla teksîfî olarak ilgilendiklerini ve bilhassa öğretim işinin bu safhada parasız olduğunu göstermektedir.

ABDULLAH İBNU SAÎD İBNİ'L-ÂS: Rivâyetler Suffa'ya tâyin edilen diğer bir muallimin *Abdullah İbnu Saîd* olduğunu belirtir. Kaynaklarımız, bu zâtın, câhiliyye devrinde okuma-yazma bilen nadir şahıslardan biri olduğunu ve ayrıca güzel yazı yazdığını belirtir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) buna da *"Medîne'de yazı öğretmeyi emretmiştir"*.

MUALLİM MİRDÂS: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde *"muallimlik"* mesleği icra edenlerden biri de *Mirdâs*'tır. Hakkında fazla malûmat yoktur. *İbnu Hacer*, el-İsâbe'de, ilgili bâbın "el-Kısmu'l-Evvel"inde zikretmesi hasebiyle, sahâbeliği kesindir. Bâzı şahıslarda olduğu üzere, vasfı ismine galebe çalmışa benziyor. Zira kitaplarımız künye, nisbet vs. vermeksizin sâdece *"Muallim Mirdâs"* diye zikrederler.

Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm)'in muallimlik mesleğiyle ilgili olarak ona verdiği tâlimattan son derece mühim olan pedagojik birkaç esas bize ulaşma şansını elde etmiştir.

"Ey Mirdâs! Kur'an öğretmeye mukaabil herhangi (maddî) bir şart koşmaktan ve inceltilmiş ekmek (yufka) almaktan sakın!".

"Ey Mirdâs! Üçten fazla vurmaktan sakın. Eğer üçten fazla vurursan Allah kıyâmet günü sana kısas uygular".

Yeri gelmişken, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in tesbît ettiği pedagojik esaslardan birini daha kaydedelim: **"Bu ümmetten üç çocuğun talimini üzerine alan bir muallim,bunların zengin ve fakirini yanyana müsâvi olarak tâlim etmezse, kıyâmet günü hâinlerle haşredilir".**

CÜBEYR İBNU HAYYETİ'S-SAKAFÎ:

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le, muallimlik vasfı sebebiyle olan münâsebetinden bahsedilmez ise de, Ashâb'dan olan bu zâtın Tâifli ve bir küttâb (ilk mektep) muallimi olduğu, bilâhare Irak'a gelerek *Dîvân*'da kâtiplik yaptığı belirtilir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu şekilde yazı bilen kimselerden istifâde ettiği bilinmektedir. Binâenaleyh *Cübeyr*'den de aynı maksadla istifâde etmiş olması uzak ihtimal değildir.

2. PROFESYONEL OLMAYAN ÖĞRETİCİLER

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hem yazı, hem de diğer dinî bilgileri öğretmede istihdam ettiği kimseler, şüphesiz yukarıda kaydettiğimiz birkaç isme inhisar etmez. Bu isimler, münhasıran muallimlik icrâ eden, bunun dışında başka vazîfesi olmayan, öğretme işi profesyonel meşguliyet hâline gelmiş olan kimselerdir. Bu sebeple onların bu vasıflarıyla ilgili çokça rivâyet gelmiştir. Ama, bunlar dışında, muallim olarak istihdam edilmiş oldukları belirtilen daha pek çok isimler var. Ayrıca —"*mescidler*" bahsinde de belirteceğimiz gibi— Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından tavzîf edilen imamlar, âmiller (kadılar, vergi memurları, idareciler) büyük çoğunluğu ile aynı zamanda muallimdirler. Bunlar gittikleri yerlerde her çeşit öğretimde bulunmuşlardır. Kaynaklarımız bunlardan bahsederken pek çoğunun "*muallimlik*" vasfını belirtir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in istihdam politikasından hareketle bütün me'murların bu hizmete iştirak etmiş olabileceklerini söylemek bile mümkündür. Biz fazla teferruata girmeden "*öğreticilik*" vazîfesi de ifa etmiş bâzı mühim şahsiyetlerle, bir kısım başka faaliyet kollarını belirtmeye çalışacağız.

1) MUALLİMLİK DE YAPTIĞI BİLİNEN ŞAHSİYETLER

MUÂZ İBNU CEBEL: Ashâb'ın (radıyallahü anhüm ecmaîn) fakîhlerinden

olan bu zât Medînelidir. Yazıyı sonradan öğrenmiş olmalıdır. Kur'an'ı cem'edenlerden biridir. Hz. Peygamber önceleri onu Medîne'de mescid imamı olarak istihdam etmiş, bilâhare (hicrî 9. yılda) Yemen'e emîr tâyin etmiştir.

Taberî'de geçen kayda göre, Yemen'deki vazifesi bir nev'i müfettişliktir. Zira ifâde şöyle: ''*Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Muâz İbnu Cebel (radıyallahu anh)'i iki belde halkına muallim tâyin etti: Yemen ve Hadramevt*''. *Taberî* devamla şu açıklamayı kaydeder: ''*Muâz muallimdi. Yemen ve Hadramevt'teki her bir âmilin (me'murun) bölgesinde dolaşırdı...*'' Yemenlilere yazdığı mektupta Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) şu açıklamayı kaydeder: ''*Ben Muâz'ı size efendi olarak değil, bir kardeş, bir muallim ve Allah'ın emirlerini infaz edici olarak yolladım*''.

Ahmed İbnu Hanbel'in rivâyetinde Hz. Muâz'a, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) Kur'an öğretmeyi hassaten emretmiştir. Mekke fethedildiği zaman ora halkına fıkıh öğretme vazîfesini de Resûlullah, Muâz'a verip, kendisi Huneyn'e hareket etmiştir. Muâz, bilâhare Hz. Ömer tarafından Filistin'e ''*Kur'an ve fıkıh öğretmek*'' üzere gönderilecek ve orada tâuna tutularak Allah'ın rahmetine kavuşacaktır. *Amr İbnu Mürre* ve *Ebû Temîm el-Ceyşânî* örneklerinde olduğu üzere, Hz. Muâz (radıyallahu anh)'dan Kur'an ve Fıkıh öğrendiğini ifâde eden sahâbiler onun fiilî muallimliğine şehâdet eder.

EBÛ MÛSA EL-EŞÂRİ: Hz. Muâz'la birlikte Kur'an öğretmek emri ile Yemen'e gönderilenlerden biridir. Kur'an okuyuşundaki güzelliği ile meşhurdur. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) **"Ebu Mûsa'ya Âl-i Dâvud'un mizmarlarından bir mizmar verilmiştir"** diyerek sesinin güzelliğine olan takdîrlerini ifâde etmiştir. Hz. Ali (radıyallahu anh) de ilmindeki üstünlüğünü takdîr eder. Onun bu mümtaz vasıfları, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ömer tarafından Basra'ya, Hz. Osman tarafından da Kûfe'ye âmil tâyin edilişinin sebebini açıklar. Onun tâyini, diğer birçok âmiller gibi sâdece idârecilik için değildi. Yemen'e ''*Kur'an tâlimi için*'' tâyin edildiği tasrîh edildiği gibi, rivâyetler Basra ehline fıkıh ve Kur'an öğrettiğini sitayişle belirtirler. Keza Kûfe halkı da ondan fıkıh öğrenmiştir.

ÜBEY İBNU KAAB: Medînelidir. ''*Seyyidü'l-Kurrâ*''dır. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm): **"Allah, sana Kur'an okumamı emretti"** diyerek ona

husûsan Kur'an okumuştur. *Übey* (radıyallahu anh) aynı zamanda fakîhtir ve büyük müftülerden biridir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e ilk defa kâtiplik yapanın da Übey olduğu belirtilir. *İbnu Sa'd* Medîne'ye gelen ihtida hey'etlerine Medîne'deki ikametleri sırasında, Übey'in Kur'an öğrettiğini belirtir.

EBÛ'D-DERDÂ: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde Kur'an'ı tam olarak hıfzedenlerden biridir. Akıllı, fakîh ve hakîm bir kişi olduğu belirtilir (radıyallahü anh). Mesrûk, onu Ashâb'ın altı fakîhinden biri addeder (diğerleri Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. İbnu Mes'ûd, Hz. Muâz, Hz. Zeyd İbnu Sâbit (radıyallahü anhüm ecmaîn)'dir. Hz. Peygamber onun hakkında **"Ümmetimin hakîmidir"** diyerek iltifatta bulunmuştur. Hz. Ömer, Ebû'd-Derdâ'yı Şam kadısı yapacaktır.

EBÛ UBEYDE İBNU'L-CERRÂH: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, hîn-i hâcette muallimlik vazifesi verdiği kimselerden birinin Ebû Ubeyde olduğu anlaşılmaktadır. Zira kendisinden *"öğretimi (ta'lîm) güzel yapacak"* bir muallim taleb eden *Ebû Sa'lebe el-Huşenî'yi Ebû Ubeyde*'ye teslîm ederek: **"Seni, sana ta'lîm ve edebini güzel yapacak birine teslîm ettim"** der. Keza Hz. Peygamber'le biat yapan Yemen heyeti de: *"Bize Sünnet ve dini öğretecek birini gönder"* talebinde bulununca, **"Bu ümmetin emîni"** diye iltifatta bulunduğu Ebû Ubeyde'yi gönderir.

HÂLİD İBNU SAÎD İBNİ'L-ÂS: Daha önce Suffa muallimi olarak ismi geçen *Abdullah İbnu Saîd*'in kardeşidir. İslâm'ın bidâyetinde Mekke'de yazı bilenler listesinde adı geçen Hâlid (radıyallahu anh)'i Resûlullah'ın öğretim işlerinde mutâd olarak istihdam etmiş olacağına en iyi delil, İslâma geçen Taifli kölelerden birinin *"bakım ve ta'lîmini"* yapmak üzere kendisine teslîm edilmiş olması ve ayrıca San'a'ya âmil tâyin edilmesidir.

AMR İBNU SAÎD İBNİ'L-ÂS: Yukarda ismi geçen Hâlid'in kardeşidir. Bunun câhiliyye devrinde yazı bilenler arasında ismi geçmiyor ise de, Mekkeli asîl bir âileden olmasından başka diğer üç kardeşinin *"yazı bilenler"* meyânında zikredilmesi bunun da müslüman olmazdan önce yazı bildiğini gösterir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) , bakım ve ta'lîm'i için Taifli bir köleyi de Amr'a teslîm etmiştir.

SA'D İBNU ÜBÂDE: Sehâvet ve ikrâmıyla meşhur olan Sa'd *Hazrec* kabî-

lesinin reisidir. Câhiliyye devrinde yazı bilen Medînelilerdendir. Bakım ve ta'lîm için Taifli kölelerden Sa'd'a da teslîm edilenler olmuştur.

OSMAN İBNU AFFAN: Câhiliyye devrinde yazı bilen Mekkelilerdendir. Muallim olarak istihdam edildiğinin mevsûk delili Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in İslâm'a geçen Taifli kölelerden *"bakım ve ta'lîm"*'i için Hz. Osman'a da teslim edilmiş olmasıdır.

EBÂN İBNU SAÎD İBNİ'L-ÂSÎ: Mekke'nin ileri gelen, nüfuzlu bir âilesinden olan bu zât, *"Kur'an öğretmesi için"* kendisine mübtedî teslim edilenlerden biridir. Zeyd İbnu Sâbit'e Kur'an imlâ etmek üzere Hz. Osman (radıyallahu anhüm) tarafından tavzıf edildiği belirtilen Ebân'ın, İslâm geldiği zaman Mekke'de yazıyı bilenler arasında zikri geçmiş olması mevzûmuz açısından mânidârdır.

AMR İBNU HAZM: Yemenli Benî'l-Hâris kabilesine âmil olarak gönderilen Amr da burada zikre değer. Zira, Amr'ın tâyini sâdece vergi toplamaya râci olmayıp, aynı zamanda onlara dini anlatmak, Kur'an ve Sünnet'i ve İslâm'ın meâlimini (haram ve helâlin sınırlarını) öğretmek içindir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) yola çıkarken Amr (radıyallahu anh)'a uzun bir tâlimatnâme vermiştir. Burada yer alan mes'elelerden bir kısmı öğretimle alâkalıdır. Amr İbnu Hazm'ın tâyini onuncu hicrî yılda ve buraların Hâlid İbnu Velîd tarafından fethini müteâkib onların İslâm'a girişlerinden sonra olmuştur.

ALÂ İBNU'L-HADRAMÎ: Aslen Hadramevtli olan Alâ, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e kâtip olarak hizmet verenlerden biridir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) onu, *"zekât toplamak ve İslâm'ı öğretmek"* üzere Bahreyn'e vâli tâyin etmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (radıyallahü anhümâ) zamanında da yerinde kalmıştır ve vâli iken orada ölmüştür.

ÜSEYD İBNU HUDAYR: Câhiliyye devrinde yazı bilen az sayıdaki Medîneliler arasında ismi geçen Üseyd (radıyallahu anh)'in muallim olarak istihdâm edildiğini açık şekilde ifâde eden bir rivâyet İbrahim İbnu Câbir'le ilgili olarak gelir. müslüman olan Taifli kölelerden İbrahim İbnu Câbir, *"bakım ve ta'lîmi için"* Üseyd'e teslim edilir.

RÂFİ İBNU MÂLİK: Hazrec'den ilk müslüman olan kimsedir. Kalkaşandî'nin kaydettiği, yazı bilen Medîneliler listesinde yer alır. Birinci Akabe bî-

atına katılmıştır. Bu ilk karşılaşmada Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kendisine on yıl boyunca inmiş bulunan âyetlerin tamamını ihtiva eden yazılı bir nüsha vermiştir. Râfi bunlarla Medîne'ye dönünce kavmini toplayıp onlara bunu okumuştur. Sûre-i Yûsuf'u da Medîne'ye ilk defa Râfi getirmiştir.

MUS'AB İBNU UMEYR: Birinci Akabe bîatından sonra, bîata katılan 12 kişilik Medîneli Ensârla birlikte *"onlara Kur'an okumak, İsl'am'ı öğretmek ve dinde onları fakîh (bilgili) kılmak üzere"* Medîne'ye gönderilir. Es'ad İbnu Zürâre'nin yanında misafir olan Mus'ab, İslâm'ın Medîne'de yayılmasında büyük hizmette bulunmuştur. Vazîfesi, bilhassa Kur'an okumak olduğu için kendisine Kâri veya Mukri denmiştir. Yazı bildiği veya Medîne'de yazı da öğrettiği husûsunda sarâhat yok ise de üzerine aldığı vazîfe icâbı bilmesi gerektiği ve yazı da öğrettiği söylenebilir. Mus'ab'ın eliyle İslâma girdiği belirtilen Sa'd İbnu Muâz ve Üseyd İbnu Hudayr Medîne'nin ileri gelenleridir ve yazı bilen ve muallim olarak istihdam edilenler arasında isimleri geçer.

ABDULLAH İBNU MES'ÛD: Altıncı Müslüman olarak, tâ bidâyetlerde İslâm'a giren ve ilk def'a Kur'an'ı kâfirlere karşı açıktan açığa okuma şerefine eren İbnu Mes'ud (radıyallahu anh)'u Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in daha ilk yıllarda: **"Sen muallem (tahsil ve terbiye görmüş, bilgili) bir gençsin"** diye takdîr ettiğini görürüz. Hz. Ömer İbnu Mes'ûd'u *"ta'lîmde insanların en mülâyimi (erfak ta'lîmen)"* olarak tavsîf eder ve Kûfe'ye *"muallim ve vezîr"* olarak tâyin eder. Bu *"muallem"* muallimin Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından da ta'lîmde istihdam edilmiş olması kesindir.

MÜNZİR İBNU AMR: Câhiliyye devrinde yazıyı bilen nâdir Medînelilerden biri olduğu belirtilen Münzir (radıyallahu anh)'i Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Necid'e muallim olarak göndermiştir.

ABDULLAH İBNU ÜMMİ MEKTÛM: Mus'ab İbnu Umeyr'le birlikte Medîne'ye gelmiştir. İkisi birlikte halka "Kur'an okutmuşlardır".

MUALLİMLER HAZIR KUVVETİ Mİ?

Yukarda temas edildiği üzere Taif kuşatması sırasında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in: "Kaleyi terk ederek bize katılan köleler hürdür" diye ilân ettirmesi üzerine Taif'i terkederek müslümanlar safına katılan on küsûr köleyi Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) "hem geçimlerini karşılamak

ve hem de Kur'an ve Sünnet öğretmek'' üzere bir kısım müslümanlara teslim eder. Hürriyeti bağışlanan bu kölelerin teslîm edildiği kimseleri yakından tanıyınca şu durumu tesbît etmekteyiz: Bunlar, belirtildiği üzere, bir tanesi hariç, hepsi yazı bildiklerine dâir haklarında rivâyet gelmiş olan ve ''*muallim*'' olarak başka fırsatlarda da istihdam edilmiş bulunan kimselerdir. Bu durumdan hareketle, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yazı bilen kimseleri ihtiyaç zuhurunda ''*ta'lîm işlerinde*'' istihdam etmek üzere önceden yetiştirilmiş, bir nev'i ''*hazır kuvvet*'' şeklinde müheyya tuttuğu neticesine varılabilir. Mevzûbahis olan hâdisede ismi geçenler şunlardır: *Amr İbnu Saîd İbni'l-Âs, Hâlid İbnu Saîd, Ebân İbnu Saîd, Osmân İbnu Affân, Sa'd İbnu Ubâde, Üseyd İbnu'l-Hudayr.*

2) BEDİR ESİRLERİ: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in okuma-yazma seferberliğinden söz ederken kaydedilmesi gereken mühim vak'alardan biri, Bedir esirleri arasında yazı bilenlerden bu maksatla istifâde edilmiş olmasıdır. O zaman için esaretten kurtuluşun normal maddî bedeli dört bin dirhemdir. Parası olmayan okur-yazar her bir esire on çocuk verilir ve bunların yazı öğrenmeleri *fidye-i necat* (esâretten kurtuluş bedeli) yapılır. Buradan, bir çocuğun yazı öğrenmesi için takdîr edilen ücret hakkında bir bilgi edinilebilir ki dörtyüz dirhemdir.(69)

Kaynaklarımız kaç esirin bu maksatla tavzîf edildiği, bu çocukların teker teker mi, topluca mı, evlerde mi, mescidde —veya bazılarının tahmîn ettiği şekilde küttâblarda mı— öğretime tâbi tutulduğu, bu işin âzamî veya asgari ne kadar sürdüğü hakkında teferruat bildirmezler. Şu kadar var ki, *Ahmed İbnu Hanbel*'de şöyle bir rivâyet yer alır: ''*Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Bedir esirlerinden fidye-i necat ödeyemeyenlerin fidyesini Ensâr çocuklarına yazı öğretmek kıldı. Bir gün bir çocuk ağlayarak babasına geldi. Babası: ''Niye ağlıyorsun?'' diye sorunca: Muallimim beni dövdü'' dedi. Babası: ''Habîs herif, Bedir'in intikamını alıyor. Vallahi bir daha ona gitmeyeceksin'' dedi.*

---

69) ''O devirde bir gömlek 2-3 dirhem, bir şalvar 3-4 dirhem, bir takım necrânî elbise 40 dirhem, bir belediye memurunun günlük ücreti 2 dirhem, bir koyunun fiyatı 6-12 dirhemdi'' (Kaynaklar ve faydalı bilgi için İslâm'da Çocuk Hakları adlı eserimiz görülsün. s. 63-64).

Bu hadîsten, tedrîsâtın topluca evden hariç bir yerde yapıldığı söylenebilir kanaatindeyiz. Zira *"bir daha ona gitmeyeceksin"* denmektedir.

Bedir esirlerinden bâzılarının, muallim olarak, bizzat Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından istihdam edilmiş olması, ilmi tahsil mes'elesinde müslümanlara kıyâmete kadar ışık tutacak bir telâkkî kazandırmıştır: "**İlim, her bilenden alınabilir, müşrik bile olsa.** Böylece bu sünnet, "**İlim mü'minin yitiğidir, nerede bulursa almalıdır**" hadîsini tamamlamakta ve buna *"her kimde bulursa almalıdır"* mânâsını ilâve etmektedir.

Resûlullah'ın bu çeşit teşvîk ve fiilî örnekleri arkadan gelen nesilleri ilim öğrenmekte son derece cesur kılmış olmalıdır. Nitekim *Sa'd İbnu Ebî Vakkas*'ın —Irak'tan— *Cufeyne* adında müşrik bir muallimi Medîne'ye getirdiğini ve orada halka kitâbet (yazı) öğrettiğini kaynaklarımız belirtir.

3) ASKERÎ KOMUTANLAR: Taşra halkını yetiştirmek üzere hizmet verenler sâdece bu maksadla gönderilen muallimler veya vâliler veya vergi memurları değildir. Bâzan askerî komutanların da öğretim hizmetine iştirâk ettikleri görülmektedir. Nitekim Hâlid İbnu Velîd (radıyallahu anh) Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e yazdığı mektupta, *Benî'l-Hâris*'i İslâm'a dâvet ettiğini, onların da harbetmeden İslâm'ı kabul ettiğini belirttikten sonra ilâve eder: *"Aralarında ikâmet ediyorum. Onlara Allah'ın emrettiklerini emrediyor, nehyettiklerinden nehyediyorum. Resûlullah'ın mektubu gelinceye kadar İslâm'ın meâlimini (haram ve helâlin sınırlarını) ve Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in Sünnetini öğreteceğim".*

4) ÂMİLLER: Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde devletçe tâyin edilen memurlara *"âmil"* denmektedir. İslâm'ın bidâyetinde, bilhassa taşraya gönderilen memurlar, çoğu kere çeşitli vazîfeleri ifa ederlerdi: İdâre, kaza (kadılık), öğretim ve zekât toplayıp dağıtma gibi. Bu sebeple bu memurların bâzan *"vâli"*, bâzan *"kadı"*, bâzan da *"zekât tahsîldarı"* veya *"muallim"* olarak tavsîflerine rastlanabilir. Hepsi de doğrudur. Bu sebeple kelimeyi aynen muhafazayı uygun bulduk.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), âmil seçerken çok titiz davranmıştır. *"Beni âmil tâyin et"* diye mürâcaatta bulunan bir kısım heveslileri bâzan: "**Biz işlerimize onu taleb edeni tâyin etmeyiz**", bâzan: "**Memurluk bir emânettir, hakkı verilmezse kıyâmet günü rüsvaylık ve pişmanlıktır**", bâzan:

"Sakın bizzat isteme, verildiği takdirde yardımcısız kalırsın, sen istemeden verilirse yardım görürsün", bâzan: **"Memur olmadan ölürsen kurtuluşa erdin demektir"**, bâzan: **"Benim nazarımda hıyânette en ileri olanınız memurluk taleb edeninizdir"** diyerek hep reddetmiştir. Bu mevzûda pek çok rivâyet mevcuttur. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu titizliğinin mühim sebeplerinden biri de, şüphesiz, memurluğun çok yönlü oluşudur. Birçok fonksiyonun birlikte başarıyla ifâsı, elbette ki kişide mümtaz vasıfların bulunmasını gerektirecektir.

Hz. Peygamber devrinin şartlarını ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu şartlar muvâcehesindeki titizliğini belirttikten sonra, hepsi hakkında yeterli açıklıkta rivâyet olmasa bile, en azından çoğunluk itibariyle bu *"âmil'-'lerin* okuma-yazma bildiğini ve gittikleri yerlerde ta'lim işleriyle de meşgul olduklarını söyleyebiliriz. Şu halde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ta'lîm politikasından bahseden böyle bir çalışmada, Resûlullah'ın memurlarını ismen kaydetmek faydadan hâli değildir. Yukarıda birer ikişer satır mâlûmat dercederek zikrettiklerimiz dışında tarihçi Belâzurî şu isimleri de kaydeder ve vazîfe yerlerini belirtir:

Ziyâd İbnu Lebîd (Hadramevt), *el-Muhâcir İbnu Ebî Umeyye* (Kinde), *Attâb İbnu Esîd* (Mekke), *Ebû Süfyân İbnu Harb* (Necrân), *Huzeyfe* (Debâ), *Ebu Zeyd el-Ensârî* (Ummân), *Yezîd İbnu Ebî Süfyân* (Necrân), *Amr İbnu Süleym er-Razakî* (Kinde, Hadramevt), *Avf İbnu Mâlik* (Necrân), *Abbâd İbnu Bişr el-Ensârî* (Benî Mustalik), *el-Akra' İbnu Hâbis* (Benî Dârim), *ez-Zibrikaan Husayn İbnu Bedr* (Benî Avf), *Mâlik İbnu Nüveyre* (Benî Yerbû'), *Adiyy İbnu Hâtim* (Tayy, Esed), *Uyeyne İbnu Hısn* (Benî Fezâre), *Hâris İbnu Avf* (Benî Mürre), *Nuaym İbnu Mes'ûd el-Eşca'î (Eşca' İbnu Reys, Enmâr İbnu Bağîz, Benî Amr İbnu Bağîz)*, *Mâlik İbnu Avf en-Nasrî* (Hevâzin), *Abbâs İbnu Mirdâs* (Beni Süleym), *Âmir İbnu Mâlik İbn-i Ca'fer* (Benî Âmir), *el-A'cem İbnu Süfyân* (Uzre, Selâmân, Beliyy, Kelb), *Abdurrahman İbnu Avf ez-Zührî* (Kelb), *Büreyde İbnu'l-Husayb el-Eslemî* (Eslem, Gıfâr, Cüheyne), *Ka'b İbnu Mâlik el-A'cem İbnu Süfyân* (Eslem, Gıfâr, Cüheyne), *Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh* (Müzeyne, Hüzeyl, Kinâne), *ed-Dahhâk İbnu Süfyân el-Kilâbi* (Beni Kilâb), *Kurre İbnu Hübeyre el-Kuşeyrî* (Benî Kuşeyr), *Sâlif İbnu Osmân İbnu Muattıb* (et-Tâif, el-Ahlâf), *Ali İbnu Ebî Tâlib* (Yemen).

5) HÂFIZLAR: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde muallim olarak hizmet verenler meyânında hâfızları da zikretmek mümkündür. Zira *"hâfız"* olduğu belirtilen isimlerin hemen hemen tamamı, aynı zamanda *"muallim"* olarak yukarıda haklarında mâlûmat sunduğumuz kimselerdir. Söz gelimi, Beyhâki, Ensâr'ın hâfızlarını zikrederken bunların altı kişi olduğunu söyler ve şu isimleri sayar: *Ubeyy İbnu Ka'b, Zeyd İbnu Sâbit, Ebû Zeyd, Muâz ibnu Cebel, Ebû'd-Derdâ, Sa'd İbnu Ubâde.*

Âlimlerimiz hâfızların sayısı üzerine gelen rivâyetlerin kesin rakam ifâde etmeyeceğini belirterek rakamlara tekaabül eden isimler dışında pek çok hâfızın olduğunu söylerler. Söz gelimi, Dört Halîfe'nin, *Talhâ, Sa'd İbnu Mes'ûd, Huzeyfe, Sâlim, Ebû Hüreyre, Abdullah İbnu Sâib, Dört Abdullahlar,* gibi daha nicelerinin hafız olduklarına dair rivâyetler kaydederler. Muayyen sayıda hâfızdan söz eden Enes (radıyallahu anh)'in sözü çeşitli şekillerde te'vil edilir. Bunlardan birine göre, muayyen sayıdaki kişiler (ki bunlar Übeyy, Muâz, Ebû Zeyd, Zeyd İbnu Sâbit (radıyallahü anhüm)'tir Kur'an'ı bütün vücuhuyle ezberlemiş olabilirler.

Kur'an'ı Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde cemedip ezberleyenler meyânında kadın olarak, *Hz. Âişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme* (radıyallahü anhünne)'den ayrı olarak *Ümmü Varaka* adında bir kadının daha ismi geçmektedir (radıyallahü anhâ). İbnu Sa'd'ın kaydına göre,Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), *Ümmü Varaka*'yı kendi ev halkına(70) imam tâyin eder. Ümmü Varaka'nın bir de müezzini mevcuttur. Bu hâfıza hanım (radıyallahü anhâ) köleleri tarafından şehîd edilinceye kadar imamlık yapar. Ümmü Varaka'nın da, daha önce zikri geçen Şifâ hanım (radıyallahü anhümâ) gibi, muallimlik de yapmış olması ihtimalden uzak değildir.

MUALLİMLERİN İTİBAR VE MUHTARİYETİ

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) zamanında muallimlik vasıf ve hizmetiyle temâyüz eden fakîh sahâbiler Resûlullah'ın irtihalinden sonra aynı öğretim vazîfesinde istihdam edilmişler, bilhassa İslâm'a dahil edilen yeni

70) *"Ev"* diye tercüme ettiğimiz kelimenin aslı *"dâr"*dır. *Dâr* Arapça'da yakın akrabaların oturduğu ve birbirine bitişik, müşterek bir avluya açılan evler grubuna denir. Bir nevi *mahalle* demek oluyor. Hadîslerde bu kelime *"ev"* mânâsında geldiği gibi, *"kabîle"*veya kabîlenin ikamet ettiği *"mâs-hal"*mânâsında da gelmiştir (en-Nihâye: 2/139; Lisânu'l-Arab: 4/298).

bölgelere gönderilerek buralarda yaşayan ahâlinin İslâmlaşmalarında istihdam edilmişlerdir. Söz gelimi, Hz. Ömer *"halka fıkıh öğretmek üzere"* başta *Abdüllah İbnu Mugaffel* olmak üzere on kişiyi birden *"muallim"* olarak Basra'ya gönderir. Keza, yine Hz. Ömer, Filistin vâlisi *Yezîd İbnu Ebî Süfyân*'ın: *"Şam ehlinin, kendilerine Kur'an ve Fıkıh öğretecek kimselere ihtiyâç duyduğunu"* yazması üzerine de *Muâz İbnu Cebel, Ubâdetu'bnu's-Sâmit* ve *Ebû'd-Derdâ*'yı Filistin'e göndermiştir. Ubâde, Humus'ta, Ebû'd-Derdâ Şam'da, Muâz da Filistin'de vazîfe yaparlar. Bir müddet sonra Ubâde Filistin'e geçer.

Hz. Ubâde ile Hz. Muâviye (radıyallahü anhümâ) arasında geçen bir vak'a, muallimlerin merkez nazarındaki itibar ve değerini göstermek için burada zikre değer. Vak'a hakkında verilen bilgiye göre, aralarında çıkan bir anlaşmazlık sebebiyle Hz. Muâviye, Hz. Ubâde'ye karşı çok kaba bir dil kullanır. Bölgenin vâlisi bulunan Hz. Muâviye'ye kırılan *Ubade: "Seninle aynı yerde ebediyyen ikamet etmeyeceğim"* diyerek Medîne'ye geri döner. *Hz. Ömer*, duruma muttali olunca Ubâde'ye: *"Hemen yerine dön, senin ve senin gibilerin bulunmadığı bir yeri Allah yok etsin"* diyerek onun gönlünü hoş ettiği gibi *Hz. Muâviye*'ye de: *"Ubâde üzerinde hiçbir âmirlik hakkın yoktur"* diye yazar. Bu hâdise, bize İslâm tarihinde ilk ilmî muhtâriyet örneği olmaktadır.

TA'LÎM VAZÎFESİNİN AYRILMASI: Bilhassa Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) devrinde olmak üzere, bidâyetlerde, vergi toplama, kaza, idâre ve hattâ ta'lîm gibi vazîfeler aynı şahıslarda toplanıyordu. Hz. Muâz misâlinde olduğu gibi, bir bölgeye gönderildiği zaman orada her çeşit hizmeti görüyordu. Bu durumun daha ziyâde yetişkin eleman azlığından ileri geldiği söylenebilir. İslâm devletinin her bir ihtisas sahâsı için istihdam edebileceği insan potansiyeli arttıkça tâyinler artmış, vazîfeler ayrılmıştır. Buna en güzel misâl Hz. Ömer'in tatbîkatıdır. Hz. Ömer (radıyallahu anh) Kûfe'ye *Ammâr*'ı *"emîr"* olarak tâyin ederken, Abdullah İbnu *Mes'ûd*'u da *"vezir ve muallim"* olarak tâyin etmiştir.

İLMÎ SEFERBERLİĞİN NETİCESİ: MÜESSESELER MEDENİYETİ

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in açtığı bu okuma-yazma seferberliği sonunda okuma-yazma bilenlerin sayısı ne oldu? Medîne ve Mekke'de yazı öğrenenler yüzde kaçı buldu? Erkek ve kadınlardan kimler yazı öğrendi? Bu mes'elede bedevîler nasıl bir seviyeye ulaştı? vs. Bu husûslar üzerine, bilinen mütedâvil kitaplarda teferruata rastlamayız.

Buradaki sükût ve kapalılık çeşitli sebeblerden ileri gelebilir. Söz gelimi:

1- Okuma-yazma mes'elesi o derece halledilmiş, bilenlerin nisbeti o kadar yükselmişti ki, câhiliyye devrinde veya İslâm'ın bidâyetlerinde olduğu gibi bilmek değil, bilmemek istisnâî durumları teşkîl etmiştir. Herkesin bilmesi normaldir. Bunu yazmak gereksizdir. Meselâ *Sakîf* hey'eti içerisinde, yaşça en küçük olmasına rağmen *"İslâm'ı öğrenmekte en hırslı ve Kur'an bilgisinde en ileri"* olması sebebiyle Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından hey'ete imam ve reis tâyin edilen *Osman İbnu Ebî'l-Âs,* bilâhare, Hz. Ömer (radıyallahu anh) tarafından Ummân ve Bahreyn'e vâli tâyin edilir. Ama hiçbir kaynak bu zâtın yazı öğrendiğini mevzûbahis etmez. Ancak, bilhassa herşeyin yazışmaya dayandığı, devlet divânlarının tutulmaya başlandığı Hz. Ömer (radıyallahu anh) devrinde vâlilerin yazı bilmeyeceği zor kabûl edilecek bir durumdur. Keza, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından 17 yaşlarında iken Necrân'a vâli olarak gönderildiği, üstelik eline ferâiz, zekât, diyet, ta'lîm vs. ile alâkalı birçok teferruatı ihtiva eden uzunca bir de mektup verildiği belirtilen Amr İbnu Hazm'ın yazı bilip bilmediği, ne zaman nasıl öğrendiği vs. hiç mevzûbahis edilmez.

Bu kapalı durum ne berikinin, ne ötekinin yazıyı bilmediği mânâsına gelmemelidir.

Öte yandan yazı bildiklerine dâir tasrihât gelenlerin daha ziyâde câhiliyye devrinde bilenler ve de Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) 'in husûsî alâkasıyla ilk öğrenenler olduğu da gözönüne alınmalıdır.

Bu iki husûs nazar-ı dikkate alınacak olursa, başlatılmış bulunan ve sadedinde olduğumuz okuma-yazma seferberliği sonunda, kısa zamanda büyük mesâfe alınmış, yazı bilmek normal durum olmuş, şahıslar sözkonusu edilirken "*yazı da biliyordu*" diye ayrıca dikkat çekmeyi gerektiren "*istisnâi bir durum*" olmaktan çıkmış bulunduğu anlaşılır.

Müteâkiben kaydedeceğimiz diğer iki ihtimâle nazaran bu ihtimâlin gerçeğe daha yakın olduğunu ifâde eden oldukça muknî bir durum da Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in istihdâm ettiği kâtiplerdir. Kaynaklarımız, ismen belirterek bunların kırkı aştığını gösterir. Tamamının 17 kadar olduğu belirtilen ve yazı bilen Mekkelilerin hepsi kâtiblik yapmış olsa bile geride pek çok kimsenin yazıyı sonradan öğrendiği anlaşılmaktadır. Bunlardan bir ikisi dışında, nasıl, nerede, kimden, ne zaman yazı öğrendikleri hakkında bilgi verilmez.

2- Zayıf bir ihtimal olarak bu husûsa temas eden kitapların yazılmış ve fakat zamanla kaybolması da mümkündür. Târih boyunca başta Hülâgu ve Endülüs olmak üzere pek çok felâketler, yangınlar, zelzeleler, sel baskınları milyonlarca eserlerin heba olmasına sebeb olmuştur. Bize intikal eden eserler, ehemmiyetlerine binâen çokça istinsah edilmiş, her tarafa kısa zamanda yayılma imkânı bulmuş olan şöhret-şiâr kitaplardır. Söz gelimi mezheb imamlarının te'lifâtı meşhur hadîs mecmuâları, bir kısım meşhurların tefsîrleri gibi. İçtimâiyât veya târihle ilgili bir eserle fıkıh, hadîs veya tefsîr sâhasına giren bir eserin istinsah edilme şansları farklıdır. Birincinin birkaç nüsha hâlinde, daha ziyâde merkezî yerlerde muhâfaza edilme şansına mukabil, diğerleri en ücra kasabalara ve hattâ köylere kadar giderek, ana merkezlerin sıkça mâruz kaldığı istilâ, yağma yangın tehlikelerinden mâsun kalma şansları vardır. Günümüze intikal eden eserler bu nokta-i nazardan değerlendirilmeye tâbi tutulacak olsa bâzı enteresan netîcelere varılabilir.

3- Daha da zayıf bir ihtimalle, bu çeşit bilgileri muhtevî kitapların kütüp-

hanelerde, kendilerine uzanacak himmet ellerini bekler vaziyette mevcut olması da mümkündür.

Herşeye rağmen, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu okuma-yazma seferberliğinin netîcelerini, rakamlara dayanmaksızın, daha umumî hatlarla, daha bâriz, daha maddî ve müşekkel işâret taşlarıyla (menâr) gösterebiliriz.

Bu faaliyet, "*mû'cize*" kelimesiyle ifâde edilen bir başarıya ulaşmıştır. Kelimenin tam mânâsıyla müstakil, orijinal bir İslâm medeniyeti ortaya çıkmıştır. Bu medeniyet sâdece askerî veya siyâsî veya iktisâdî üstünlüğe dayanan bir başarı değildir. Bir medeniyetin istinad ettiği her sâhada üstünlük ve orijinallik vardır: Askerî, siyâsî, iktisâdî, ilmî, felsefî, tefekkürî, dinî, ahlâkî, insânî vs. İslâm medeniyeti herşeyden önce müesseseler medeniyetidir. Daha ilk asırda, o zamanın iki süper devleti olan İran ve Bizans'a askerî bakımdan galebe çalarak Doğu'da Çin'den, Batı'da Endülüs'e dayanan, cihan imparatorluğunu kurarak siyâsî üstünlüğü elde etmekle yetinmemiş, ilmî üstünlüğü sağlamak için de tedbîrler almıştır:

Bu cümleden olarak Yunan ve Hint klâsiklerini Arabçaya tercümeye başlamış Kûfe, Basra ve Bağdad ilim mekteblerini açarak buraları her çeşit araştırmaların merkezi olacak şekilde teçhize başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in "*Bilenlerin üstün olduğu*" prensibini haber veren âyeti, o devirde kısa zamanda siyâsî üstünlüğü elde eden müslümanların "*ilimde de üstünlük*" kazandığına şehâdet eder.

Kendisine hayat rehberi olan Kur'ân-ı Kerîm'de mülk ve saltanatın ilimle kuvvetlendirildiğini gören devlet başkanları, yâni halîfeler, ilme, ilim adamlarına değer verecek, onların yetişmesini sağlayan maddî ve mânevî atmosferi ihzâr edecek, hazırlayacak ve sağlayacaktır.

Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)inden "mü'minin yitiğidir, nerede bulunursa öz malı gibi almalıdır" diye öğrendiği "*hikmet*"in ve "*ilm*"i[71] elde etmek isteyen tâlib ve araştırıcı, yollara düşecek, açlığa, susuzluğa, yorgunluğa, hayatını tehdîd eden binbir tehlikeye bakmaksızın, "*ayağındaki*

---

71) Hadîsle ilgili açıklama için *Peygamberimizin Hadîslerinde Medeniyet. Kültür ve Teknik* adlı kitabımıza bakılsın (s. 153-154)

demir çarık eskiyinceye, elindeki demir deynek kırılıncaya kadar'' yol alıp **diyar diyar ilmin, irfanın, ''*hikmet*''in peşinde koşacaktır.**

Kur'an ve Hadîs'in mü'minlere zerkedip aşıladığı bu ilim aşkı ve onu taleb heyecanı ve **''hikmet mü'minin yitiğidir, nerede bulursa alsın''** yâni ilmin milliyeti yoktur telâkkîsi, onları büyük bir tecessüs ve şevkle komşularını anlamaya, öğrenmeye sevketmiştir. Umumiyetle, Emevîler devriyle başlatılan tercüme faaliyetlerinin ilk öncülüğünü, vefâtı hicrî 85 (milâdî 704) olan ve bir kısım kaynaklarda Ashâb'dan olduğu belirtilen *Hâlid İbnu Yezîd İbn-i Muâviye*'nin yapmış olması enteresandır. Yukarda kaydedilen Hz. Peygamber'in ilme teşvikkâr sözleri muvâcehesinde bu haberin doğruluğundan fazla tereddüde düşmeyiz. Söz konusu rivâyet, hatîb, şâir ve fasîh olan bu Sahâbî'nin **yıldızlara, tıbba ve kimyaya âit eserleri Arapçaya tercüme ettiğini belirtir.**

Mezkûr âyet ve hadîslerin hâsıl ettiği ilim heyecanı Yunan, Bizans, Hint ve hattâ Çin dâhil bütün medenî insanlığın ilmî muktesebât ve kültürel terâkümünü, kısa zamanda mü'minlere kazandırmıştır. Zengin ve rengin bir ilim repertuvarıyla yola çıkan insanlığın yeni medeniyet mimarları, bu malzemeyi Kur'ânî dehalarıyla da yoğurarak tamamen orijinal, tamamen başka ve kendisine has yeni terkipler, eserler ortaya koymuşlardır.

Târihin bu en büyük ve en uzun ömürlü medeniyetinin ortaya konmasında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın ne derece hisse sâhibi olduğunu gösterebilmek için, bu medeniyeti ortaya çıkaran temel ruhî dayanaklarla ilgili örnekleri bizzat kendisinden (aleyhissalâtu vesselâm) veya talebelerinden (Sahâbe) veya talebelerinin talebelerinden (Tâbiîn) vermemiz mümkündür.

Meselâ, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm): **''Kim ilim talebi niyetiyle yola çıkarsa Cenâb-ı Hak, ona cennetin yolunu kolaylaştırır. Melekler hoşnud olarak kanatlarını ilim talebesinin üzerine gererler. Gökte ve yerde mevcut olan her canlı, denizdeki balıklara varıncaya kadar ilim talebesi için mağfiret taleb eder. Âlim'in âbide (ibâdetle meşgul olana) üstünlüğü ay'ın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir...''** buyurmuştur. Bu hadîste, ilmin ehemmiyetine dikkat çekilmiş ve bunu elde etmek için çok meşakkatli seyahatlere teşvîk edilmiştir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in bu hadîsi, toprağa atılan bir çekirdek rolünü oynamıştır. Gerçekten, müteakip nesillerde neşv ü nemâ bularak gelişip çok tatlı ve çok feyizli meyveler verecektir. Söz gelimi, Hz.

Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in sünnetine harfiyyen bağlılığıyla meşhur *Abdullah İbnu Ömer* (radıyallahu anh) bu tavsiyeyi yerine getirmede, "*İlim seyyâhı ayağına bir çift demir ayakkabı giymeli, eskiyinceye kadar yol almalıdır*" tavsiyesinde bulunmuştur.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın yakın talebelerinden biri olan *Ebû Eyyûb el-Ensârî* hazretleri (radıyallahu anh) tek bir hadîste düştüğü tereddüdü izâle edebilmek için, o hadîsi dinlemiş olanlardan *Ukbe İbnu Âmir* (radıyallahu anh)'i görmek üzere, Medîne'den deve sırtında yola çıkıp dağlar, çöller katederek Kuzey Afrika'ya, Mısır'a gelmiştir.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın diğer bir talebesi, *Câbir İbnu Abdillâh* da aynı şekilde "*tek hadîs sormak için*" Medîne'den kalkıp, bir seferinde "*Şam*"a, bir başka seferinde de "*Mısır*"a gitmiştir.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın talebelerinin talebelerinden (Tâbiîn'den) olan büyük muhaddis *Saîd İbnu Müseyyeb* "*tek hadîs için günler ve geceler boyu yol yürümeyi gerektiren seyahat yaptığını*" ifâde ederken, bunun talebelerinden *Zührî* —ki bu da Tâbiîndendir— "*Saîd İbnu'l-Müseyyeb'in sekiz sene dizine diz dayayarak ilim aldığını, bâzan "tek bir hadîs için üç gün peşinde dolaştığını*", *Ubeydullah İbnu Abdillâh*'tan hadîs dinleyebilmek için ona "*hizmetçilik*" yaptığını anlatır.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın talebelerinin talebelerinden olan ve İslâm medeniyetinin mimarları arasında yer alan *Şa'bi* de: "*Bir kimse Şam'ın gerilerinden kalkıp Yemen'in ötelerine bir hikmetli kelime için seyahat etse, bu, zahmete değer, yolculuğu boşa yapmamış olur*" der.

İslâm medeniyetinin ilk hocaları olan Sahâbe ve Tâbiîn'in te'sîs ettiği bu hâlet-i rûhiye, atılan bu ilim tohumları, bilâhare 40 yıl yatsı abdesti ile sabah namazını kılacak kadar gecelerini ilmî iştigalle geçiren İmam-ı A'zamlar, İmam-ı Şâfiîler, Ahmed İbnu Hanbeller; ilim talebi yolunda 30 yıl gurbette kalıp 1000'den fazla âlimden ders alan Feseviler, Buhârîler, bir yılda yayan olarak 1000 fersahtan[72] fazla yol katederek Hicaz, Yemen, Irak, Suriye, Mısır ve Rum diyarlarında büyük sıkıntılara katlanarak seyahatler eden, bir yıl kadar kalmayı plânladığı Basra'da parasının bitivermesi üzerine bir müddet da-

72) Bir fersah 5762 metredir. Bin fersâh 5762 kilometre eder.

ha kalabilmek için elbiselerini parça parça satan, satacak bir şey kalmayınca sekizinci ay sonunda üzülerek ayrılmak zorunda kalan Ebû Hâtimler, İbnu Ebî Hâtimler, Beyhakîler sünbülünü verecek, bu sünbüller bir şecere-i Tûba gibi gelişerek, insanlığın nefesini kesen ortaçağ karanlığı içinde cennetâsa İslam medeniyeti çiçekliğini hâsıl edecektir.

YAZI İÇİN NE DEDİLER?

İlmin hâfızaya alınması düşüncesiyle yazıya karşı alınan tavır, onun ehemmiyetini küçümsemeye müncer olmamıştır. İslâm âlimleri, yazıya İslâm dininin verdiği makam ve ehemmiyete uygun şekilde, onu tebcil ve takdîs etmişler, yazı öğrenmeye teşvîk etmişlerdir. İşte birkaç söz:

"Yazı yazmayanın sağ eli, sol eli gibidir." (Saîd İbnu'l-Âs)

"El, yazı yazmazsa ayak olur." (Ma'n İbnu Sâide)

"Yazı dünya makamları içerisinde hilâfetten sonra en eşref olanıdır. Fazîlet onda nihâyet bulur, rağbet onda durur." (el-Müeyyed)

"Yazı mülkün (devlet) esâsı, memleketin direğidir." (Ebû Câfer el-Fazl İbnu Ahmed)

"Yazanlar krallara değil, krallar yazanlara muhtaçtır." (İbnu Mukaffa)

"Kalem kılıçtan üstündür. Zira, berikisi sâdece yakından te'sîr ettiği hâlde ötekisi çok uzaklardan müessir olur."

"İlim diğer san'atlara üstün olduğu gibi, yazan kimse de yazmayanlara üstündür"[73].

"Şunu bilin: İlim, tıpkı devenin boşanıp kaçması gibi boşanır gider. Öyle ise (yazarak) kitapları ona otlak, kalemleri de üzerine çobanlar yapın" (İmam-ı Şâfii)[74].

---

73) Buraya kadar ki sözler *Kalkaşandî*'den (1/37-45).

74) *Takyîdu'l-İlim*: s. 114.

"Katâde, kendisine: "Senden işittiklerimizi yazalım mı?" diye soranlara şu cevabı vermiştir: "Latîf ve Habîr olan Rabbiniz yazıyor iken, (böyle olmayan) sizleri yazmaktan alıkoyacak şey nedir? Rabb Teâlâ Kur'an'da: **"(Mûsa): "Onların bilgisi Rabbimin katında yazılıdır. Rabbim şaşırmaz ve unutmaz" dedi"**[75] *buyurmaktadır"*[76].

Görüldüğü üzere yazma mevzûunda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in izhâr ettiği tavra paralel bir tavrı arkadan, Selef dediğimiz Sahâbe, Tâbiîn ve Etbâuttâbiîn nesilleri göstermişlerdir. Yazının ehemmiyetini ittifakla beyân ederken hadîslerin yazılmasını ihtiyatla yürütmüşlerdir. Bu ihtiyattaki birinci sâik onu, Resûlullah'tan olmayan sözlerden siyânet ve onu nâehlin eline düşmekten korumaktır. Bütün hadîslerin yazılması husûsunda ciddî ihtiyâç hâsıl olduğu zaman ümerâ ve ulemâ elbirlik olarak bunu gerçekleştirmişlerdir.

3- HZ. PEYGAMBER YAZI BİLİYOR MUYDU?

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i *"ümmî Peygamber"* olarak tavsîf eder. Ümmî kelimesinin, bizzat Hz. Peygamber tarafından *"yazı ve hesap bilmeyen"* şeklinde açıklandığını görmüştük.

Ancak, gerek Kur'an'da ve gerekse hadîslerde ilme, okuma ve yazmaya, kalem, kâğıt, hokka gibi ilim vâsıtalarına verilmiş olan fevkalâde ehemmiyetten sonra Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in okuma-yazma öğrenmiş olabileceği ihtimali normal olarak akla gelmektedir. İslâm âlimleri bu husûsu aklî ve naklî deliller muvâcehesinde münâkaşa edip her yönüyle ortaya koymuşlardır. Mes'ele hakkında teferruatlı bilgi ihtiyâcını duyanlar ümmîlik mes'elesine temas eden âyetlerin tefsîrine, hadîslerin şerhlerine bakabilirler[77].

---

75) *Tâ-ha: 20/52.*

76) *Takyîdu'l-İlim:* s. 103.

77) Hudeybiye sulhüyle ilgili Buhârî rivâyetinde Hz. Peygamber (aleyhissâlatu vesselâm)'ın biraz yazı bildiğini ifâde eden ibâreden hareketle Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sonradan yazı öğrenmiş olabileceği hükmüne varan *Ebû'l-Velîd el-Bâcî'ye, devrinin Endülüs ulemâsı şiddetle karşı çıkmış, onu, âyeti inkârla, zındıklıkla itham etmiştir. Ne var ki, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın fiilen yazmamış olsa bile yazıyı tanıyacak kadar harfleri öğrenmiş olabileceği kanaatinde el-Bâcî yalnız değildi. Hiç* öğrenmediği görüşünde olan büyük çoğunluk (cumhur) ve aksi kanaatte olan azınlık, her ikisi de naklî delile dayanırlar (*Fethu'l-Bâri:* 9/44-45).

Mevzû üzerine eğilenlerden biri olan Kalkaşandî, Şâfiî âlimlerinin mes'eleyi husûsî bir araştırma konusu yaparak ciddî bir tahkîkten geçirdiklerini, çalışmalarının sonunda "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in yazı bilmediği ve sonradan da öğrenmediği" netîcesine ulaştıklarını kaydeder. Biz burada Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ümmîliğini beyân eden âyetle ilgili olarak, büyük müfessir Râzî'nin bir kısım açıklamalarını kaydedeceğiz.

Kur'ân-ı Kerîm'de, öncelikle Hz. Peygamber devrindeki yahudilerin kastedildiği bir ayette, Resûlullah'ın *ümmî* sıfatı zikredilerek şöyle buyrulur: **"(Onlar) yanlarındaki Tevrât ve İncil'de ismini ve sıfatını yazılı bulacakları ümmî nebi olan o Resûl'e tâbi olanlardır. O, kendilerine iyiliği emrediyor, onları kötülükten nehyediyor".**

Bu âyetin açıklamasını yapan *Râzi*, ümmîlik mes'elesi üzerine *ehl-i tahkîkin* (yâni araştırıcıların) âyetten şu mânâları çıkardıklarını kaydeder: "*Resûlullah'ın bu âyette beyân edilen ümmîliği, onun mû'cizelerinden biridir. Hem de bu, birçok yönden mû'cizedir:*

1- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm), onlara, Kitabullah'ı muhtelif zamanlarda, eksiksiz, fazlasız, hatasız, kelimelerde takdîm ve te'hir yapmaksızın, tam olarak okurdu. Halbuki Arab hatîbleri irticâlî olarak bir hutbe irâd edip, bilâhare tekrar edecek olsa bunu aynen yapamaz, az veya çok ilâve ve noksanlarda bulunurlardı. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ise, okur-yazar olmamasına rağmen onlara eksiksiz, fazlasız, tebdîl ve tağyirsiz olarak aynen okurdu. İşte bu durum bir mû'cizedir. Şu âyet buna işâret eder: **"(Ey Muhammed!) Sana Kur'an'ı biz okutacağız ve asla unutmayacaksın".**

2- *Eğer Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) okuma yazma bilseydi, şu itham altında kalacaktı:* **"Eskilerden kalma kitapları okudu, vahiyle aldığını iddia ettiği bilgileri mütalâa yoluyla onlardan öğrendi."** *Şu halde okuma-yazma bilmediği halde, bu kadar çok bilgi ihtiva eden Kur'an gibi muazzam bir kitabı, hiçbir mütalâa ve kıraat olmaksızın getirmesi olsa olsa mû'cize olur. Şu âyetten murad da budur:* **"Sen daha önce bir kitap okumuş ve elinle de onu yazmış değildin. Öyle olsaydı bâtıl söze uyanlar şüpheye düşerlerdi".**

3- *Yazıyı öğrenmek kolay ve basît bir iştir. Zekâ ve kavrayış yönüyle kıt olan kimseler bile azıcık bir gayretle yazıyı öğrendiklerine göre, onun öğrenilmemesi büyük bir anlayış kıtlığının delîli olur. Halbuki Cenâb-ı Hak O (aley-*

hissalâtu vesselâm)'na evvelkilerin ve sonrakilerin ilimlerini verdi. Hiçbir insanın ulaşamadığı ilimleri ve hakîkatları ona müyesser kıldı. Bunca muazzam akıl,zekâvet ve anlayışa rağmen, Cenâb-ı Hak O (aleyhissalâtu vesselâm)'nu akılca en kıt bir kimsenin bile az bir gayretle, kolayca öğrenebileceği yazıyı bilmez kılmıştır. Birbirine zıtlık arzeden bu iki hâlin, tıpkı iki zıddın birleştirilmesi makamında Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'de bir araya gelmiş olması da fevkalâde bir hâdisedir, bir nev'i mû'cizedir''.

Gerek bu açıklamaların ve gerekse bu açıklamalar meyânında kaydedilen âyetlerin ittifakla dikkat çektikleri bir husûs var: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in okuma-yazma bilmesi halinde keferenin: ''*Muhammed Kur'an'ı daha önceki kitapları okuyarak derledi*'' şeklinde çıkaracakları şamata. Bilindiği üzere Batılı müsteşrîkler ve onların efkârının tercümân ve nâşiri durumunda olan bir kısım Doğulu tilmizleri Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in daha küçükken amcası ile Suriye cihetine yaptığı bir seyahat esnasında Bahîra adında bir papazla karşılaşmış olmasını fazlaca istismar ederek ilk vahiylerini ondan öğrenmiş olabileceğine dair gülünç iddialar ileri sürmekten çekinmemişlerdir. İlmî hasbîlikten çok ideolojik güdümlülüğün esîri durumundaki bu zihniyet, atmak istediği fitnenin hatırına, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in okuma-yazma bildiğini kesinlikle iddia edecektir. Bunu diyebilmek için âyette gelen ''*ümmî*'' tâbirini ''*yahudi ve hıristiyanların mensûb olduğu semâvi dine mensûb olmayan*'' şeklinde hiçbir münâsebeti olmayan bir mânâ ile açıklama tekellüfüne düşecektir. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in okuma-yazma bildiğini kabûl ettireceği câhil müslümanları, Kur'an'ın, İncil ve Tevrat'ın bir derlemesi olduğu husûsunda iğfal etmek, en azından kafalarına bir kısım şüpheler sokmak kolay olacaktır. Nitekim, Fransızca Kur'an tercümesine bâzı ilâveler yaparak Kur'ân -ı Kerîm'i tahrîf etmekten çekinmeyen Fransız müsteşriği *Blachère*, ''*Muhammed'in okuma-yazma bilip bilmediğinin son derece ehemmiyetli olduğunu belirterek mevzûya girdikten sonra, ümmî kelimesinin Arabçada ''okuma-yazma bilmeyen'' mânâsına gelmediğini aksine ''yahudi ve hristiyan olmayan, putperest'' mânâsına geldiğini isbat etmek için diğer müsteşrîklerin açıklamalarından ve —daha garibi— ümmî kelimesinin ''zorakî aslı'' ümmet'in*[78] *İbrânice akrabası ummât keli-*

---

78) ''*Zoraki aslı*'' diyoruz, çünkü, bütün İslâm âlimleri *ümmi* kelimesinin, anne mânâsına gelen ''ümm'' kelimesine, nisbet eki ''i''nin eklenmesiyle elde edildiğini ifâde ederken, sayın müsteşrik, ilim nâmına

mesinin lügavî mânâsından şâhid getirir. Ancak Arabça lügatlere veya İslâm müelliflerinin mûtadı üzere câhiliyye şiirine müracaat etmez. Üstelik, kelimeyi bu sun'î mânâda anlamadıkları için, İslâm müelliflerini de apoloji yapmakla itham ederek kınar[79].

Bu noktada, netîce olarak şunu söyleyebiliriz: Bizzât Kur'an tarafından ifâde edilen hikmete binâen, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) aslında çok kolay ve basit bir şey olan yazı öğrenme işinden Cenâb-ı Hakk'ın irâde ve meşî'etiyle alıkonmuştur.

Hayat safhalarının pek çok teferruatı bizce mâlûm ve mâruf olan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in, ehemmiyeti sâdece mü'minler ve Kur'ân-ı Kerîm tarafından te'yîd edilmeyip müsteşrikler tarafından da te'yîd ve ifâde edilmiş olan son derece mühim bir vak'a olan yazı öğrenme işi'nden hiçbir rivâyet bahsetmez. Ne insten, ne melekten ona yazı muallimliği yapmış birisi bilinmiyor.

"ümmet" kelimesinden geldiğini iddia etmektedir. Mânâ olarak *"ümmi", annesine mensub,* yâni *annesinden doğduğu gibi duran,* yâni örfî mânâsıyla *okuma-yazma bilmeyen* demektir. *Ümmi* kelimesinin *ümmet* kelimesiyle olan bu irtibatı müslüman âlimlerince meçhuldür.

79) *Blachére,* Introduction p. 7-8 ve devamı. *"Apologie": müdâfaa,* övgü mânâsına gelir. Batılılar, işlerine gelmeyen kitapları, müellifleri, rivâyetleri, haberleri *apologétique* (yâni "tedâfüi"ya da övücü, binaenaleyh *tarafgir,* gayr-i ilmî, hakikati aksettirmeyen) diyerek istihfaf ederler, küçümserler. Tâbiî ki işlerine gelene de *scientifique* yâni "ilmî" derler. Bu davranış sâdece *Blachére'e has olmayıp bütün Batılı müsteşriklerin müşterek tavrıdır.*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

USUL-i HADÎS

MUKADDİME

USUL-İ HADÎSİN MAHİYETİ

1- USÛL-İ HADÎSİN MUHTEVÂSI:

Önceki bahislerde *Hadîs ilmi*nin doğuşu, gelişmesi, bu sahada verilen belli başlı eserler üzerine yeterli açıklamalar yaptık. Buralarda üzerinde durulmuş mes'eleler çoğunluk itibâriyle hadîslerin rivâyetiyle ilgilidir. Tanıtılan kitaplar bile rivâyetle ilgili te'lîflerdir. Hadîs İlminin bu şûbesine *rivâyetü'l-hadîs* ilmi denir.

Halbuki hadîscilerin meşguliyet sâhasına giren başka mes'eleler de vardır: Rivâyetin şartları, çeşitleri, herbir çeşide terettüp eden hüküm, râvilerin ahvâli, şartları, merviyyâtın envâı, merviyyattan istifâde şartları v.s. gibi. Bu çeşit mes'elelerle meşguliyeti kendisine konu edinen branşa *dîrâyetu'l-hadîs* denir(80). *Usûl-i hadîs* deyince öncelikle hatıra gelen muhteva ve müfredat da budur. Şunu hemen kaydedelim ki, *Usûl-i Hadîs* ilmine *ulûmu'l-hadîs* de denmiştir ki, hadîs ilimleri mânâsına gelir. Böylece hadîsle ilgili ilimlerin birçok

---

80) İbnu'l-Ekfâni'nin tarifine göre *rivâyetu'l-hadis ilmi "Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in söz ve fiillerine, bunların rivâyetine, zabtına ve elfâzının tahririne, şümûlü olan bir ilimdir. Dirâyetu'l-hadîs ilmi ise, rivâyetin hakîkatını, şartlarını, nevîlerini, ahkâmını, râvilerin hal ve şartlarını, merviyyâtın sınıflarını ve bunlara müteallik hususları öğreten bir ilimdir"*. Rivâyetin hakîkatı, sünnetin ve benzerlerinin nakli; tahdîs, ihbâr vs. suretinde rivâyet edene nisbetidir. Şartları, râvinin merviyyatı, sema, kitabet, v.s. tahammül yollarından hangisiyle tahammül ettiğidir. Nevileri: *İttisal, intıkâ* v.s.'yi ifade eder. Ahkâmı ise kabul ve redd durumunu ifade eder. Ravilerin halinden *adalet ve cerh* durumları tahammül ve edâdaki şartları maksûddur. Merviyyatın sınıfları, *müsned, mü'cem, eczâ* v.s. te'lif çeşitlerini ifâde eder.

şubelere ayrıldığı ifâde edilir. *Usûl-i Hadîs* daha ziyâde ıstılahlar üzerinde durduğu için ona *mustalahu'l-hadîs* de denmiştir. Bu ilme *ilmu dirâyeti'l-hadîs* veya *ilmu'l-hadîs dirâyeten* tesmiyesi de vâriddir ki, bu durumda, râvileri tedkik keyfiyeti düşünülmüş olmaktadır.

Mukaddimemizin bu kısmında daha ziyâde bir kısım nazârî bilgiler, umûmî prensipler üzerinde durup, usûle giren ıstılahların tarifelerini, açıklamalarını yapacağız: Hadîs nedir? Çeşitleri nelerdir, hangi şartlar ve vasıflarda hadîs, *sahîh* veya *hasen* olur? Hadîs ne yollarla alınır ve verilir? *Senet* nedir?, Çeşitleri nelerdir? Senette yer alan *râvi*lerde ne gibi vasıflar aranır, hangi evsafı taşıyan *râvi* makbuldur, hangi evsafı taşımayanlar gayr-ı makbuldur? v.s.

Bir cümle ile hadîsin kabûl veya red durumları, *râvi* ile *mervî*'nin çeşitli durumlarını inceleyeceğiz.

2- USÛL BİLGİSİNİN GEREĞİ:

Asıl mevzuya girmeden şunu belirtmek isteriz: *Usûl* bilgisi hadîslerden istifâde için şarttır. *Usûl* bilmeyince hadîslerden ahkâm çıkarmak imkânsız hâle gelir. Usûl, bu açıdan bir nevi istifâde metodudur. Onun için "*usûl*"e *metodoloji* de denmiştir. Bilindiği üzere hadîs dinimizin ikinci kaynağıdır. İster Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılmasında, isterse Kur'ân'da bulunmayan meselelerin, dinimizin ruhuna uygun şekilde açıklanıp değerlendirilmesinde olsun Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetine şiddetle ihtiyacımız var. Rivâyet kitaplarına müracaat ettiğimiz zaman bir kısım problemlerle karşılaşıyor, istifâdede zorluk çekiyoruz. İşte *Usûl* bilgisi bu müşkilatları çözmeye ve rivayetlerden kolayca istifâde etmeye yarar.

3- USÛL KAİDELERİNİN MENŞEİ:

Daha işin başında iken bilmemiz gereken mühim bir husus daha var: O da usûl kaidelerinin menşei yani kaynağıdır. Bunu bilmenin ehemmiyetini anlamak için şöyle bir soru soralım: Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in söz ve davranışlarını değerlendirmede *mi'yar* ve "*ölçü birimi*" rolünü oynayan, bilgiler (târifler, kaideler) nereden elde edilmiştir? Bunu ilk âlimler ortaya koyarken şahsî düşüncelerinden mi çıkarmışlardır?.. Öyle ise biz de kendimize göre yeni baştan kaideler koyarak hadîsleri daha değişik anlayışlara tâbi kılamaz mıyız?.. vs.

Bazı suiniyet sahipleri, müslüman ve fakat dini hakkında câhil bırakılmış yeni nesilleri iğfal etmek için bu soruları sorup arkadan da mugalata, yalan ve yanlışla dolu cevaplar veriyorlar. Bu sebeple *usûl kâidelerinin menşei* hakkında bir ön bilgi gereklidir.

Hemen söyliyelim ki, *Usûl-i Hadîs*'in kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve sünnettir, tıpkı *usûl-i fıkıh, usûl-i tefsîr* ve *usûlu'd-din* gibi diğer dinî ilimlerin *usûl*'ünde olduğu üzere. Âlimler bütün prensiplerini imkan nisbetinde Kur'ân ve Sünnet'in bir sarâhat veya işâretine, bir karînesine dayandırmaya çalışmışlardır. Aksi takdirde, müşterek kaidelerden ziyâde, âlim başına bir *usûl* ortaya çıkardı. Nitekim bazı teferruatta, ister istemez âlimlerin şahsî yorumları girmiş ve oralarda ayrılıklar, farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar mezhepler arasındaki ihtilaflı durumlarda müessir olmuşlardır.

Hülâsa, hiçbir tereddüde mahal bırakmadan, kesin bir dille söylüyoruz ki; *usûl kaideleri,* menşeini yüzde seksen-yüzde doksan nisbetinde âyet ve hadislerde bulur ve değiştirilmesi mümkün değildir. Konuları işlerken, zaman zaman birçok kaidenin nassî menşeini de göstereceğiz.

4- USÛL-İ HADÎS'İN DOĞUŞU, GELİŞMESİ VE BELLİ BAŞLI ESERLERİ

DOĞUŞ: *Usûl-i hadîs,* bir kısım târihî gelişme safhalarından geçerek kemâlini bulmuş bir ilimdir. Kaideler, prensipler ve târifler her ne kadar hadîsten alınarak sistemleştirilmiş, tanzîm edilmiş ise de, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîslerinde böyle bir ilmin adı katiyyen geçmez. Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) hadîslerin öğrenilmesine, aslına uygun olarak rivâyetine teşvîk etmiştir. Kendisi hakkında yalana yer verilmemesini o kadar ısrarla söylemiştir ki, bu emri, mütevâtir hadîslerin başında yer alır, yâni en çok tarîki olan hadîs budur, ikiyüzden fazla sahâbe (radıyallahu anhüm ecmaîn) bunu rivâyet etmiştir. Hattâ, *Aliyyu'l-Kârî*'nin Esrâru'l-Merfû'a'da kaydettiği bir rivayete göre, kendisi hakkında *kizb*'e tevessül eden bir kimseyi Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) en ağır cezaya çarptırmış, öldürtmüştür.

Ashâb zamanında, *usûl-i hadîs*'e giren bir kısım meseleler su yüzüne çıkmıştır. Daha *Hz. Ebu Bekir* (radıyallahu anh) devrinden itibâren bunların birer birer tavazzuh etmeğe başladığını görürüz: *Hz. Ebu Bekr* yeni bir hadîs

işitince şâhid istemeye başlar. *Hz. Ömer* bir adım daha atarak, çok hadîs rivâyetini yasaklar, bazılarını bu yüzden sigaya çeker ve hattâ hapse atar. Hadîscilerin en ziyade üzerinde duracakları *tesebbüt* ve *itkan* prensiplerinin böylece daha ilk zamanlarda müesseseleştiğini, istikrâra kavuştuğunu görürüz. Usûl-i hadîsin, başta ricalle ilgili bahisleri olmak üzere birçok mevzuları menşeini bu *tesebbüt,* yani Hadîs'in, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbetinde sıhhat endîşesi teşkil edecektir.

Hadîslerin mânen veya lafzan rivâyeti, rivâyette duyulan şekkin beyanı gibi usûle giren bir kısım meselelerin Hz. Aişe, İbnu Abbâs, Abdullah İbnu Ömer (radıyallahu anhüm) gibi birçok ashab tarafından münakaşa edildiğine daha önce temas etmiş idik.

Yine hatırlatmada fayda var, bir hadîs işitilince kimden işittiğini sormak, hadîs rivâyet eden kimsenin diyânet ve adâletine bakmak, söz gelimi ehl-i sünnetten değilse rivâyetini terketmek gibi meseleler de Ashab'ın sağlığında, fitne hareketlerinin kızışmasıyla başlatılmıştır. Nitekim *İbnu Sîrîn*'in şu açıklaması bu hususu aydınlatır: *"Müslümanlar bidâyette senet sormazlardı. Ancak ne zaman ki fitne ortaya çıktı, ondan sonra dikkat ettiler, ehl-i sünnetten olanlardan alıp, ehl-i bid'a olanlardan rivayet almadılar."*

İbnu Sîrîn'in, fitne ile neyi kastettiği rivayette belli değilse de, bunun el-Fitnetu'l-Kübra da denen, *Hz. Osman'ın şehâdeti* hâdisesi olduğu bellidir. Arkadan gelecek bir çok dâhilî fitnelerin temelinde bu şehâdet hâdisesi yatar.

Bu hususu kaydetmekten maksadımız, *Usûl-i hadîs*'in en mühim bahislerinden olan hadîs râvilerinin ahvâlini araştırma ilminin (ilmu'r-ricâl) ne kadar erken zamanlarda ele alınıp geliştirildiğine, fiilen tatbîkata konduğuna dikkat çekmektir. Tâ ki *"Usûl ilmi, yedinci asırda kemâle ermiştir"* sözü yanlış ve eksik anlaşılmasın.

Mühim Not: *Usûl-i hadîs*'le ilgili ıstılahların teşekkül ve tekevvününde mekân itibariyle birbirinden uzak birçok âlimin katkısı olmuştur. Ve uzun bir devir sonunda ıstılahlar nihâî şeklini almıştır. Bu durum aynı manayı ifade eden farklı ıstılahların konmasına sebep olduğu gibi, lügat yönünden müterâdif olan kelimelerle farklı mefhumların ifade edilmesine sebep olmuştur. Bilhassa bu son durum ıstılahın takip ettiği değişme ve gelişmeleri bilmeyenleri hatalara sevkedebilmektedir. Bu sebeple yeri geldikçe kelimenin *"Mütekaddimîne göre..."*, *"Müteahhirîne göre..."* bazan da *"falancaya göre manası şudur..."* diye dikkat çekeceğiz.

5- "USÛL"LE İLGİLİ TE'LİFLER

Usûl'le ilgili prensipler sahâbe devrinde görülmeye başlamıştır. Tabiîn devrinde ise daha da gelişmiş, İmam-ı Azam örneğinde olduğu üzere istikrarını bulan prensiplerden hareketle fıkıh tedvîn edilecek hâle gelmiştir. Usûl-i Fıkıh kitapları -meselâ Usûl-i Serahsî- tedkîk edilecek olsa İmam Azam (V. 150/767) zamanına kadar takarrur etmiş ve onun müstenedâtı olan -hadîse müteallik- birçok prensip ve kaideyi görmek mümkündür. İmam *Şâfiî* (V.204/819) zamanında daha da gelişmekten öte, sistematize edilip yazıya geçirildiğini görürüz. Nitekim Şâfiî Hazretleri (radıyallahu anh)'nin er-Risâle adlı te'lifi ilk usûl-i fıkıh olduğu kadar ilk usûl-i hadîsdir de.

Ancak muhaddisler, usûl-i hadîsle ilgili bahislerin üçüncü asır boyunca da artmaya devam edip, ıstılahların dördüncü asırda olgunlaştığını ve ilk müstakil te'lifin bundan sonra ortaya çıktığını kabûl ederler. İlk müstakil eseri verme şerefi de *el-Kâdı Ebu Muhammed el-Hasen İbnu Abdirrahmân İbni Hallâd er-Râmahurmuzî*'ye (V.360/970) nasîb olmuştur. Kitabının adı el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvi ve'l-Vâ'î'dir. Müellif burada bir çok mesâili zikretmiş ise de tamamına yer vermemiştir. Ancak her şeye rağmen bu dalda kendisinden önce yazılanların hepsinden mükemmeldir.

Râmahurmuzî'den sonra *el-Hâkim Ebu Abdillah en-Neysâburî* (V.405/1014) gelir. Eserinin adı Ulûmu'l-Hadîs'tir. Hadîsle ilgili 50 ilim zikreder. Bu kitapda hem bir kısım mesaili eksik bırakmış, hem de tertibce kusurlu kalmıştır. Bunu *Tâhir el-Cezâirî* (V.1338/1919) Tevcîhu'n-Nazar adıyla hülâsa edecektir.

el-Hâkim'den sonra *Ebu Nu'aym Ahmed İbnu Abdillah el-İsfehânî* (V. 430/1038) gelir. Bu zat el-Hâkim'in eserine bir müstakree yapmıştır. Ama pekçok eksikliklerini giderememiştir.

Ebu Nu'aym'ı, *el-Hatîbu'l-Bağdâdî Ebu Bekr Ahmed İbnu Ali* (v.463/1070) takip etmiştir. Bu dalda daha ileri bir adım olmak üzere el-Kifâye fi Kavânîni'r-Rivâye ile el-Câmi Li-Âdâbi'ş-Şeyh ve's-Sâmi'yi te'lif etti. Bağdâdî'nin hadîse müteallik bir çok telifi içerisinde Takyîdu'l-İlm adlı eseri de burada zikre değer. Usul bahislerinin gelişmesinde, kendisinden sonra gelenlerin daha mükemmel eserler vermesinde Bağdâdî'nin hizmeti büyük olmuştur.

el-Bağdâdî'den sonra *el-Kadı İyaz İbnu Mûsa el-Yehsibî* (V. 544/1149) daha ileri bir adımla el-İlmâ' fi Zabtı'r-Rivâyeti ve Takyîdi'l-Esmâ' adlı eseri te'lif etmiştir.

Sonra *Ebu Hafs Ömer İbnu Abdil-Mecîd el-Meyâncî* (v.580/1184) Mâlâ Yeseu'l-Muhaddise Cehluh adlı eseri te'lif etmiştir.

Usul-i hadîsle ilgili müstakil te'lîfât böylece yavaş yavaş tekâmül ederek onu kemâlde zirveye çıkaracak olana *İbnu Salâh*'a (v.643/1245) ulaşır. Adı *Ebu Amr Osman İbnu Abdirrahmân* eş-Şehruzûrî olan İbnu Salâh, Şam'daki *Eşrefiyye Dâru'l-Hadîsi*'ne hadîs müderrisi olarak tâyin edildiği zaman orada takrîr ettiği usûl i hadîsle ilgili ders notlarını Ulûmu'l-Hadîs ismi altında cem'-etmiştir. Mukaddimeti İbni Salâh adıyla da meşhûr olan bu eser, daha önce te'lif edilen emsâli kitaplarda dağınık halde bulunan bütün mesâili bir araya getirir. Kitapta, hadîs ilminin 65 nevine yer verir. Bunların tertibinde insicâm yok ise de şümûlce zenginliği sebebiyle şöhret kazanarak bütün İslâm âlemine intişâr etmiştir. Kendinden sonra gelen âlimler esere büyük alâka gösterdiler, **şerhlerin, istisarları yapıldı. Nazma çevrildi. Medreselerde ders kitabı olarak tâkip edildi. Böylece bu sâhanın temel kitabı oldu.**

Bunun üzerine şerh, ihtisar veya nazm-neşirden çalışma yapanlardan *Zeynu'l-Irâkî* (806/1403), *Bedreddîn ez-Zerkeşî* (v.794/1391), *İbn Hacer el-Askalâni* (v.852/1448), *Celaleddîn es-Suyûtî* (v.911/1505), *Bedreddin Muhammed İbnu İbrahim İbni Cemâ'a* (v.733/1332), *Ebu'l-Fida İbnu Kesîr* (v.774/1372), *Kasım İbn Katlûbiğa* (v.879/1474), *Sehâvî* (v.902/1496) *İbnu Dakîk el-Îd* (v.702/1302), *Bulkînî* (v.805/1402), *Nevevî* (v.676/1277) zikredilebilir.

Bunlardan *el-Hâfız Bulkînî*'nin (v.805/1402) yaptığı ihtisar ve tehzîbî'-nin adı "Mehâsinu'l-Istılah ve Tadmînu Kitâbı İbni's-Salâh'dır.

***Şerefu'd-Din en-Nevevî*'nin ihtisârı** el-İrşâd fi İlmi'l-İsnâd **adını alır.** Ancak Nevevi buna tekrar ihtisar ederek et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîr en-Nezîr adını vermiştir. Nevevî'nin bu eseri üzerine el-Irâkî, Sehâvî gibi bazı hadîsciler şerh yapmışlardır. En meşhuru *Suyûtî*'nin yaptığı Tedrîbu'r-Râvî Şerhu Takrîbin-Nevevî'dir.

İbnu Salah'ın Mukaddimesi'ni elfiye tarzında nazma çevirenlerden *Zeynu*

Dîn el-Irâkî'yi zikredebiliriz. Eseri Nazmu'd-Dürer fi İlmi'l-Eser ismini taşır. Irâkî sonra bu eserini Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs adıyla şerhetmiştir. Yine *Irakî*'nin, Mukaddime'nin muğlak yerlerini açıklayan et-Takyîd ve'l-Îzâh Li-Mâ Utlika ve Uğlika min Kitabı İbni's-Salâh adlı kısa bir şerhi vardır.

Burada zikre şayan ihtisarlardan biri *el-Hâfız İbnu Hacer el-Askalânî*'ye aittir: Nuhbetu'l-Fiker Fi Mustalahı Ehli'l-Eser. *İbnu Hacer Nuhbe*'yi tekrar Nüzhetu'n-Nazar adıyla şerhetmiştir. Bunun üzerine de şerhler, hâşiyeler yapan, onu nazma çeviren âlimler olmuştur. *Aliyyu'l-Kâri* (v.1014/1605), *Abdurraûf el-Münâvî* (v.1031/1621) şerh yapanlar; *Kemâlu'd-Dîn eş-Şemenî* (v.821/1413) de nazm edenler arasında zikredilebilir. eş-Şemenî'nin oğlu *Ahmed*, babasının nazmını el-Âli'r-Rütbe fi Şerhi Nazmi'n-Nuhbe adıyla şerhetmiştir.

Usul-i Hadîs üzerine dilimizde en geniş çalışma *Babanzâde Ahmed Naim* merhuma aittir. Tecrîdi Sarîh tercümesinin birinci cildi olarak basılmış olan eser Tedrîbu'r-Râvî'nin tercümesi mahiyetindedir.

Ayrıca *İbnu Hacer*'in Nuhbetu'l-Fiker şerhi, *Prof.Dr.Talat Koçyiğit* tarafından tercüme edilmiştir.

6- SELEF DEVRİNDE USÛL-İ HADÎS

Usûl-i hadîs ilminin, asırları içine alan bir gelişme vetîresi takip ederek kemâlini yedinci asırda bulduğunu, en mükemmel usûl kitabının, vefatı 643/1245 olan İbnu's-Salâh tarafından yazıldığını belirttik. Mevzu üzerine bu kadarcık bir bilgi, okuyucunun hatırına bazı sorular getirebileceği gibi, bâzılarını yanlış hükümlere de götürebilir. Hatta bu nâkıs bilgiyi istismar etmek isteyen sûiniyet sâhipleri de çıkabilir. Çünkü, İslâm şerîatinde, Sünnetin kullanılmış bulunduğu en hassâs saha fıkıh sahasıdır. Haram ve helallerin tesbîti, vâcib, sünnet ve nâfile hükümleri, ferdî hukuk ve ukûbâtın tedvini hep fıkhın mevzuudur ve fakîhler İslâm fıkhını tedvînde geniş çapta sünnetten istifâde etmişlerdir. Bu durumda şu soru hatıra gelebilecektir:

Fıkıh mezhepleri ikinci ve üçüncü asırlarda tedvîn edildiğine, hadîslerden istifâde işi de öncelikle usûl kaidelerine dayandığına göre ortada bir tezâd yok

mu? Yedinci asırda kemâline eren bir ilimden ikinci, üçüncü asırlarda nasıl istifâde edilmiş olabilir, aradaki boşluk ne ile nasıl kapatılmıştır?

Tabii ki böyle bir soru, bu mevzuyu yeterince tanımayanlar nazarında yerinde ve mâkul bir sorudur. Aslında ise değildir. Çünkü:

1- Hadîslerin değerlendirilmesine mahsus usûl kaideleri daha Ashâb devrinden itibaren teşekküle başlamış ve Tâbiîn devrinde istikrarını hemen hemen bulmuştur. Sonradan ilâve edilen mesail tâlidir ve teferruata müteallıktir.

2- Mezhep imamları, aynı zamanda muhaddistir. *İmam Mâlik* ve *Ahmed İbnu Hanbel* hakkında "*Bunlar önce fakîh mi, yoksa muhaddis mi?*" hangi tarafları galebe çalar sorusu bile sorulabilir. Nitekim *Abdurrahman İbnu Mehdî*'nin İmam Mâlik hakkındaki şu sözü konumuz açısından çok mânidardır ve son cümlesini diğer mezhep imamları hakkında aynen tekrar etmemize hiçbir mâni de yoktur:

"*Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın hadîsleri hususunda kendisine güvenebileceğim kimselerden yeryüzünde sadece Mâlik İbnu Enes kaldı. Rivayet ettiği hadislerin sıhhati hususunda kimseyi ona takdim etmem, onun rivayetleri başkalarının rivayetinden daha sahihtir. Hadîsleri ondan daha sağlam zabtedmiş birini bilmiyorum.*" *İbnu Mehdî* şu mukayeseyi yapar: "*Süfyanu's-Sevrî hadîs'te imamdı, fakat sünnet'te (fıkıh) değil. Evzâî ise Sünnet'te imamdı, hadîs'te değil. Mâlik ise her ikisinde de imâmdı.*"(81)

Evet, İmam Mâlik hakkında yapılan bu değerlendirmeyi diğer mezhep imamlarına da teşmîl ederek diyoruz ki gerek *Ahmed İbnu Hanbel* ve gerekse *Şâfiî* ve *İmam A'zam* Hazretleri (radıyallahu anhüm ecmaîn) *zülcenâheyn* idiler: Fakîh oldukları kadar *muhaddîs*, muhaddis oldukları kadar da fakîh idiler. Bu hususu göstermek üzere, mezhep imamlarının ilki ve sahâbelerden bâzılarıyla da karşılaşma şerefine ermiş bulunan İmam Azam'ın muhaddislik yönünü belirtmeye çalışacağız.

Ebu Hanîfe (radıyallahu anh) Hazretleri'ni kendi devrinin birçok büyükleri hem fıkıh ve hem de hadîs yönüyle takdir edip medh ü sena etmişlerdir:

---

81) *İbnu's-Salah*'a "*Bu sözden maksad nedir?*" diye sorulunca "*sünnet burada zıddu'l-bid'a'dır, insan hadisi bilir de sünneti bilmeyebilir*" diye cevap vermiştir. Cevap, bizce, yeterince açık değildir, mübhemdir. Sünnet'ten "*fıkh*"ı anlamak, târihî vak'aya daha uygun düşmektedir (Allâhu a'lem).

İbnu Abdilberr'in kaydına göre *Yezîd İbnu Hârûn: "Bin kişi ile karşılaştım, ekserisinden hadîs yazdım, onlar arasında şu beşten daha fakîh, daha vera sâhibi, daha âlim birisine rastlamadım: Birincileri Ebu Hanîfe'dir."*

Hâtîbu'l-Bağdadî, İsrail İbnu Yûnus'un İmam A'zam hakkındaki şu takdirlerini kaydeder: *"Nu'man ne iyi adamdır. Fıkha ait hadisleri hıfzedenlerin ahfazı (en çok ezberleyeni), onları tedkikte en ziyade titizlik göstereni, onlardaki fıkhı en iyi bileni idi"*.

Buhârî'nin şeyhlerinden olan *İbnu Âdem* de şunları söylemiştir: *"Nu'mân kendi beldesinde bilinen bütün hadîsleri topladı ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in vefatı sırasında amel etmekte olduğu sünnete birinci derecede atf-ı nazar etti."*

Ebu Hanîfe'nin, tasnîflerinde yedibin küsur hadîs zikrettiğini, asârını kırk bin hadîsten intihab ettiğini *Muhammed İbnu Sema*'a belirtmiştir.

Süfyan İbnu Uyeyne, kendisini ilk muhaddis yapanın Ebu Hanîfe olduğunu belirtir.

Yahya İbnu Maîn **de şöyle der:** ***"Ebu Hanîfe sikadır, ezberlediğinden başkasını rivâyet etmez, iyice ezberlemediğini hiç rivâyet etmez."***

Cerh ve ta'dil uleması arasında teşeddüdüyle (yani ufak bir kusuru sebebiyle râviyi şiddetle cerhetme) meşhur *Şu'be İbnu'l-Haccâc el-Vasıtî* de İmam Azam'ı tevsîk edenler, takdir edenler arasında yer alır.

Ebu Hanîfe'nin muhaddisliği çok yönlüdür: Hem çok sayıda hadîs hıfzedip rivâyet etmiş, hem cerh ve ta'dîl'de bulunmuş, hem de bir kısım *"usûl kaideleri"* çerçevesinde hadîsleri değerlendirmiştir. Rivâyet yönünü aydınlatan bazı şehâdetleri yukarıda kaydettik.

Cerh ve ta'dille meşguliyetini açıklayan bir iktibası, *Yeni Usul-i Hadîs* adlı tercümemizden aynen kaydediyoruz:

7- "EBU HANÎFE HADÎSTE NÂKİDDİR, CERH VE TA'DÎL SAHİBİDİR"

Tirmizî, İlel'inde[82], *Yahyâ'l-Hımmânî*'den şunu rivâyet eder: "*Ebû Hanîfe'yi işittim şöyle diyordu: "Câbiru'l-Cûfî'den daha yalancısını, Atâ'dan daha efdalini görmedim.*"

Beyhâkî "el-Medhâl"inde senedli olarak *Abdülhâmid el-Hımmânî*'den şunu nakleder: "*Ebû Sa'd es-San'ânî'yi dinledim, Ebû Hanîfe'ye doğrularak dedi ki: "Ey Ebû Hanîfe, Sevrî'den hadîs alma husûsunda ne dersin?" Cevâben: "Ondan hadîs yaz çünkü O, Ebû İshâk'ın Hâris'ten naklen rivâyet ettiği ha-* ***dîslerle, Câbiru'l-Cûfî'nin hâdisleri hâriç diğer bütün rivâyetlerinde sikadır.***"

Bu rivayet Süfyân ve benzerlerinden suâl edecek kadar çağdaşları nazarında hadîste tekaddüm ettiğine, onların rivâyetlerini intikâd ettiğine delîl olmaktadır. *Süfyân*'ın şu sözünü daha önce zikretmiştik: "*Beni hadîs için oturtan Ebû Hanîfe olmuştur.*" Bu rivâyet de onun cerh ve tâdîl husûsundaki sözünün makbûliyetine bir delîl olmaktadır. Eğer bir kimseyi tâdil ederse nâs ona doğru akın eder ve başına üşüşürdü.

Ebû Hanîfe, *Zeyd İbnu Ayyaş* hakkında şunu söyler: "*Bu zât meçhuldür.*" (Bu sözü *Hâfız İbnu Hacer* Tehzîb'de nakleder). *Ebû Hanîfe* der ki: "*Talk İbnu Habîb Kaderî idi.*" *Yâkub İbnu Şeybe* der ki: "*Aliyyü'bnu'l-Medînî'ye Rakbetu'bnu Maskala'nın Süfyân İbnu Uyeyne tarafından Ebû Hanîfe den ri-* ***vâyet edilen sözü hakkında ne dersin?*** **dedim. Aliyyü'bnu'l-Medînî onu tanıdı ve: "*Ben o sözü bilmiyorum*" dedi.**

Ebû Süleymân el-Cüzecânî dedi ki: "*Hammâd İbnu Zeyd'in şöyle dediğini işittim: "Amr İbnu Dinâr'ın künyesini ancak Ebû Hanîfe sâyesinde biliyoruz. Mescîd-i Haram'da bulunuyorduk. Ebû Hanîfe de Amr İbnu Dinâr ile birlikte idi. Kendisine dedik ki: Ey Ebû Hanîfe ona söyle bize hadîs rivâyet etsin. Bunun üzerine: "Ey Ebû Muhammed onlara rivâyet et" dedi. Kendisi-*

82) Şeyhimiz müellif bu bölüm için "*İncâu'l-Vatan*"da (1, 30) şunu söyler: "*Bil ki İmâm-ı Ebû Hanîfe'nin sözü cerh ve tâdîl'de ve usûlü hadîste hüccet olarak kabûl edilmiştir. Onun sözlerini bu fennin âlimleri benimseyip, ihticâc ve i'tikâd (fikirlerini destekleme) için kitaplarında zikretmişlerdir. Tıpkı bu fennin otoriteleri olan İmâmı Ahmed, Buhârî, İbnu Ma'în, İbnu'l-Medînî vesâireyi kabûl ettikleri gibi. Bu da onun hadîsteki durumunun büyüklüğüne, ilminin vüsatine ve siyâdetine delâlet eder.*"

ne ismiyle "Ey Amr" diye hitâbetmedi" (el-Cevâhiru'l-Muziyye'den). Burada da Ebû Hanîfe'nin ricâl bilgisine ve şüyûh nezdindeki tekaddümüne delîl mevcuttur.

Hâfız, et-Tehzîb **de şu rivâyeti zikreder:** ***"Muhammed Semâ'a'nın Ebû Yusuf'tan rivâyetine göre Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "Cehm, nefiyde ifrâd ederek "Allah hiçbirşey değildir" demiştir. Mukatil de isbatta ifrât ederek Allah'ı*** *mahlûkatın bir misli şeklinde düşünecek dereceye varmıştır."* *Zehebî,* Tezkîretü'l-Huffâz'da Ebû Hanîfe'nin *"Câfer İbnu Muhammed'den (es-Sadûk) daha fakîh birisini görmedim"* dediğini zikreder.

Tahavî der ki: *"Süleymân İbnu Şuayb bize rivâyeten dedi ki: Babam şöyle dedi: "Ebu Yusuf bize imlâ ettirdi ve dedi ki: "Ebû Hanîfe şunu söyledi: "Bir kimse dinlediği gündeki ezberlediği şekliyle hıfzında tutamadığı bir hadîsi rivâyet etmemelidir." Ebû Katan da şunu söyler: "Ebû Hanîfe bana dedi ki: Bana oku ve (حدثني) de. Zirâ Mâlik bana: "Bana oku ve (حدثني) de dedi".* Bunu *Tahâvî* rivâyet etmiştir. ("el-Cevâhiru'l-Muziyye"den).

Tedrîbu'r-Râvi'de geldiğine göre *Beyhakî* el-Medhal'de *Mekkî İbnu İbrâhim*'den şöyle dediğini rivâyet eder: *İbnu Cüreyc, Osman İbnu'l-Esved, Hanzala İbnu Ebî Süfyân, Mâlik, Süfyânu's-Sevrî, Ebû Hanîfe, Hişâm ve başkaları şunu söylemişlerdir. Âlim üzerine yaptığın kıraat, âlimin sana olan kıraatından daha hayırlıdır."*

Yine Tedrîb'**de şu rivâyet mevcûttur:** ***"Abdullâh İbnu'l-Mubârek, Ahmed en-Nesâî ve başkaları burada (yâni âlim üzerine yapılan kırâatte)*** " حدثنا " ***ve*** " اخبرنا " *tâbirlerini kullanmayı menettiler. Muhaddislerden bir kısmıyla Kûfelilerin ve Hicâzlıların büyük ekseriyeti mezkûr durumda o iki tâbirin kullanılmasını câiz görmüşlerdir, Sevrî ve Ebû Hanîfe bunlardandır."*

Yine Tedrib'**te münâvele anlatılırken denir ki:** ***Bu münâvele tarzı, Zührî, Sâbî, İbrâhim, Rebî'a, Alkame ve Mâlik nazarında kuvvete semâ gibidir. Sahîh olan ise, bu tarzın semâ ve kırâatten daha dûn olduğudur. Bu görüş Sevrî, Ebû Hanîfe ve Şâfi'î'nin kavlidir.***

Yine aynı kaynakta denir ki: *"Mürsel'e gelince, böyle hadîsler zayıftır. Mürselle muhaddîslerin cumhûrları ve Şâfi'îce ihticâc câiz değildir. Mâlik, Ebû Hanîfe ve içerisinde Ahmed'in de bulunduğu bir tâife de sahîhtir demiş-*

lerdir.'' Daha önce Kârî ve başkalarından naklen zikrettiğimiz üzere Ebû Hanîfe mestûrun rivâyetini kabûl etmiştir. Ona bu görüşünde İbnu Hibbân tâbi olmuştur.''

Yine aynı eserde denir ki: ''*Beyhakî,* ''el-Medhâl''*de, Ebû İsmet Sa'd İbnu Mu'âz'dan şöyle dediğini rivâyet eder: Ebû Süleymân el-Cüzecânî'nin meclisinde idim. Söz (* حدثنا *) ve (* اخبرنا *) tâbirlerine gelmişti. Ben: ''Bunların her ikisi de aynı mânâya gelir aralarında fark yoktur'' dedim. Birisi: Aralarında fark vardır, görmüyor musun Muhammed İbnu'l-Hasan ne söyledi? O, diyor ki: ''Bir kimse kölesine: ''Eğer sen bana şu haberi verirsen (* اخبرتني بكذا *) hürsün dese, o da bunu kendisine yapsa o, hür olur. Şâyet o zât: Şâyet sen bana şunu söylersen (* حدثني بكذا *) dese ve oda bunu yapsa hür olmaz''.*

Derim ki: Bu mesele el-Hindiyye'*de mezkûrdur. Orada buna muhâlif bir söz zikredilmez. Bu görüş kezâ Ebû Hanîfe'nin görüşüdür.*

Yine aynı eserde şöyle denir: ''*Eğer dinlediği hadîsi kitâbında bulduğu halde dinlemiş olduğunu hatırlayamazsa, Ebû Hanîfe ve bir kısım Şâfi'îlere göre onu hatırlayıncaya kadar rivâyeti câiz değildir. Şâfi'î ve ashâbının büyük ekseriyetinin, Ebû Yûsuf ve Muhammed İbnu'l-Hasan'ın görüşlerine göre câizdir. Sahîh olan da bu görüştür. Ancak semâının kendi hattıyla veya güvenilen birinin hattıyla zabtedilmiş olması şarttır. Zann-ı gâlible yazının tağyîrden selâmetine hükmedilmesi sebebiyle kitâbın mâsûn (korunmuş) olduğu mâlûmdur. Bunda şekke düşecek olursa onu îtimâd câiz olmaz.''*

Derim ki: Ebû Hanîfe'nin sözünden, rivâyet husûsunda onun ne kadar ihtiyâtlı olduğu anlaşılmaktadır.

Hülâsa bu İmâm'ın *cerh* ve *ta'dîl,* rivâyet ve tahsîs usûlüne müteallik sözleri sayılamayacak kadar çoktur[83]. Gerek eski ve gerek yeni muhaddisler on-

83) Şeyhimiz *İmâmu Kevserî* merhûm bunlardan çok hoş bir kısmına ''Te'nîbü'l-Hâtib'de ''*Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsihim*''de ve buna yaptığım tâlikte işâret etmiştir. Bu iki kaynağa bak. Zikrettiklerinden burada konumuza temâs edenlerden biri 153. sayfadaki şu ibâredir: ''*Ebu Hanîfe*'nin usûlünden olmak üzere kezâ, *metin* veya senetteki *zâidi,* Allâh'ın dininde bir ihtiyât olarak, nâkısa ircâ etmektir. (İbnu Recet *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*'de kaydeder.)

Kezâ Şeyhimiz, *Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsihim*'de Ebû Hanîfe'nin kullandığı kavâidin bâzılarını sayarken der ki: **''Kezâ rivâyet-i bi'l-mânâyı sadece fakîhlere câiz görmesi de *Ebu Hanife*'nin kesinlikle kabûl ettiği hususlardan biridir.''**

Bu ifâde sayesinde *Suyûtî*'nin et-Tedrîb'deki ''*rivâyet-i bi'l-mânâyı halef ve selefin cumhûru ve bu meyânda dört imâm câiz görmüştür*'' sözü ile *Aliyyü'l-Kâarî*'nin *Ebû Hanîfe*'nin Müsnedi'nin şerhi *Senedü'l-Enâm*'da söylediği: ''*Ebû Hanîfe rivâyet-i bi'l-Mânâyı câiz görmez*'' sözü arası te'lîf edilir.

ları nakletmektedirler. Ayrıca onlarla amel etmekten de geri durmamaktadırlar. Bütün bunlar onun fıkıhta olduğu gibi hadîs ilminde de büyük bir imâm ve müctehid olduğuna delâlet eder. Zâten bu husûsu kalb-i selîm sâhibi her insâflı kişi kabûl etmiştir. *Zehebî*[84] ve başkaları gibi[85]

Hâsidlik, haddi tecâvüz, veya sübûtsuz sözler (mücâzefe) ve gelişigüzel hükümler yürütme (tesâhül) yüzünden bu hakîkatlara göz yuman zavallılara Allah acısın. Bütün bu kaydettiklerimiz, Ebû Hanîfe'yi cerhedenlerin sözlerinin butlânını ortaya kor. Sanki hiç bir şey söylenmemiş gibi hiç bir değer taşımadıkları anlaşılmıştır. Nitekim daha önceki bölümlerde de beyân ettik ve dedik ki: *"Adâleti sübût bulan ve ümmetce imâmetine hükmedilen bir kimse hakkında cerhedici sözler kabûl edilmez."* Yine usülde mukarrer bir kaideye göre *adâlet, istifâza (her tarafa yayılma) ve şöhret sûretiyle de sâbit olmaktadır.* İmâmımız Ebû Hanîfe'nin adâleti her tarafa yayılmış, imâmeti ise bütün müslümanlar arasında iştihâr etmiştir:

Gökyüzündeki güneş gibi ziyâsıyla
Şark ve Garb diyârlarını sarmıştır.

Kezâ daha önce zikrettiğimiz gibi eğer *cerh* sebebinin mezhep taassubu veya dünyevî bir menfaate müteallik rekâbetten ileri geldiğine delalet eden bir karîneye rastlandığı takdirde onun cerhine iltifât edilmez. Bu çeşit cerhlere aynı seviyede olanlar, muasırlar vs. kimseler arasında sıkça rastlanır. Nitekim *İbnu Ma'în, Abdullah İbnu Dâvud el-Hureybî İbnu Ebî Âişe, İbnu Abdilberr* vs. gibi birçok imâmların ifâdesiyle Ebû Hanîfe'nin mahsûd (kıskanılmış) ol-

---

Hatîb, *el-Kifâye*'de *İbnu Mubârek*'e kadar dayanan senediyle şu rivâyeti nakleder: "*Ebû İsmet, Ebû Hânife'ye: "Âsârı kimden dinlememi emredersin"* diye sordu. O da cevâben: *Hevâsına uymada adl olan herkesten, yalnız şi'adan olanlar hâriç, zira bunların düşüncelerinin aslı Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâbı'nın tâdlîlidir. Bir de Sultâna kendi rızâlarıyla gelenlerden âsâr dinleme. Gerçi ben, onlar sultâna yalan söylerler veyâ sultân onlara yakışıksız şeyler emreder demiyorum fakat umûr-ı dinîyyeyi onlara fazlasıyla teshîl ederler, halk da bunlara uyar. Binnetîce gerek şî'aya mensûb olanlar, gerekse kendi rızâlarıyla sultanla temâsta olanların müslümanlara imâm olması câiz değildir*".

84) *Ebû Hanîfe*, Tezkiretu'l-Huffâz'da *Hadîs-i Nebevî*'nin ta'dîl edilmiş (mu'addel) hamelesi arasında zikredilmiştir. *Tevsîk* ve *ta'dîl, tashîh* ve *tezyîf*de bu *mu'addel* hamelenin ictihâdlarına müracaat edilir ("İncau'l-Vatan"dan).

85) *İbnu Haldûn* gibi. O, şöyle der: "*Ebû Hanîfe'nin İlmu'l-Hadîs'de büyük müctehidlerden biri olduğuna, mezhebinin, diğerleri arasında mazhar olduğu itimâd delâlet eder*".

duğu, *cerh*edenlerin de müfrîd ve haddi aşan kimseler bulunduğu tahakkuk etmiş bir keyfiyettir. Binnetice bu gibilerin cerhleri makbûl olamaz.

Hâsidlerin rûhları ona fedâ olsun, çünki o rûhlar
Muazzebdirler, huzûrunda da, gıyâbında da,
Güneşin ışığını ondan kıskanan kendini yorar
Boş yere ona bir misil bulmaya çalışır.

Subkî'nin sözünü hatırla: *"Eğer cerhin takdîmini mutlak manada alacak olursak bize dörtbaşı mâmur tek imam kalmaz. Zirâ ta'na uğramamış, cerhedilmemiş hiçbir imam yoktur."* Cerhedicilerin ileri sürdüklerine verilen cevaplar hakkında tafsîlat istediğin takdirde *"İncâu'l-Vatan"* adlı risâlemize mürâcaat et. Orada sadra şâfi yeterli mâlumâtı bulursun. İnşaallah, içinde serinler[86].

8- EBÛ HANÎFE'NİN HADÎS KABÛLÜNDEKİ ŞARTLARI

Yukarıda Ebû Hanîfe'nin (radıyallahu anh) muhaddis yönünü tamamlayan bir hususun, onun hadîs kabulünde koyduğu şartlar olduğunu söylemiştik. Usûl-i Serâhsî'den çıkararak aşağıda kaydedeceğimiz kaideler, onun bu yönünü ve hadîs husundaki titizliğini belirtmekle kalmayıp, *usûl-i hadîs*'in onun zamanında fiilen mevcudiyetini de gösterecektir. Ebû Hanîfe'nin koyduğu şartlardaki *"sıkılık"*, o devirde yaygınlık kazanan hadîs uydurma faaliyetlerine karşı İmamın din-i mübînı koruma endişesiyle izah edilmektedir:

1- Haber-i vâhid, yanında toplanmış olan usûle muhalefet etmemelidir. Zira bu usûl, şer'î kaynaklardan araştırmalar sonunda elde edilmiştir. Muhâlif ol-

86) Şeyhimiz müellîf *"İncâu'l-Vatan"* da (1, 21-22), *Mizânu'l-İtîdâl*'a Zehebî kalemiyle olmaksızın sokulmuş olan şu cümleyi zikreder. *"Ebû Hanîfe ehl-i rey'in imâmıdır. Kendisini Nesâi, İbnu Adiyy ve başkaları hıfzı cihetinden taz'îf etmişlerdir"* sonra bu hükmü şu şekilde tenkîd eder: *"Derim ki Nesâî ve İbnu Adiy'in taz'îfine İbnu Ma'în, Şûbe, Ali İbnu'l-Medînî, İsrâil İbnu Yûnus, Yahyâ İbnu Âdem, İbnu Dâvud el-Hureybî, Hasan İbnu Sâlih ve diğerlerinin tevsîki yanında itibâr edilmez."* Bu zevâtın sözleri daha önce zikredildi.

Bunların hepsi Ebû Hanîfe'nin ya muasırıdırlar, yâhut da ona yakın bir devirde yaşamışlardır. Bunlar Ebû Hanîfe'yi *Nesâî* ve *İbnu Adiy* gibi kendisinden çok sonra gelmiş olan müteahhirînden çok daha iyi tanırlar. Meselâ *Darâkutnî* Ebû Hanîfe'nin vefatından ikiyüzyıl sonra dünyaya gelmiştir. Binnetîce Ebû Hanîfe'ye daha yakın ve daha âlim olan bu imâmların sözü kabûle her bakımdan daha lâyıktır. Zaman itibariyle müteahhir olanların sözü de atılıp ihmâl edilmeye lâyıktır (özetle).

ma durumunda iki delilden kuvvetlisi ile amel prensibine uyarak, haber-i vâhidi terketmiş ve bu haberi şâz addetmiştir.

2- Haber-i vâhid, Kitab'ın umûmi prensiplerine ve zâhirlerine muhalefet etmemelidir. Muhalefet halinde kitâbın zâhirini almış, rivâyeti terketmiştir. Burada da prensip *"iki delilden kuvvetlisiyle amel"*dir. Ama bu rivayet, mücmel âyeti beyan zımnında veya yeni bir hüküm koyan nass ise o zaman hadîsi almıştır.

3- Haber-i vâhid meşhur sünnete muhâlefet etmemelidir. Meşhûr sünnet kavli veya fiili olsa farketmez, hüküm aynıdır. Burada da *"iki delilden kuvvetlisiyle amel"* prensibi câridir.

4- Haber-i vâhid, kendisine eşit olan bir başka habere de muhâlefet etmemelidir. Bu çeşit iki haberden biri, tercih sebeplerinden biriyle diğerine üstün kılınır. Meselâ: İki sahâbeden biri daha fakîhtir, veya biri fakîhtir, öbürü değildir, veya biri gençtir, diğeri ihtiyardır. Böylece hata ihtimalinden uzaklaşılmış olur.

5- Râvi, rivâyet ettiği hadîse muhalif amel etmemelidir. Köpeğin yaladığı kabın yedi kere yıkanması gerektiğini beyan eden Ebu Hüreyre (radıyallahu anh) hadîsi gibi. Çünkü Ebu Hüreyre hazretleri bu hadîsin gereğine göre amel etmemiştir.

6- Haber-i vâhid, ihtiva ettiği ziyadede münferid kalmamalıdır. Bu teferrüd metinde olsa da, senette olsa da birdir. Bu durumda, Allah'ın dininde ihtiyat maksadıyla nâkıs olanla amel eder.

7- Haber-i vâhid, *belva-yı âmme* üzerine olmamalıdır. Çünkü umumî belvâya müteallik bir haberin meşhûr veya mütevâtir olması gerekir.

8- Hükümde ihtilaf eden sahabelerden biri, onlardan birinin rivayet ettiği haberle ihticâcı terketmemiş olmalı. Çünkü, haber sâbit olsaydı onlardan biri mutlaka onunla ihticâc ederdi.

9- Seleften birinin, hadîs hakkında ta'nı sebkat etmemeli.

10- Rivâyetlerin ihtilaf hâlinde, hudud ve ukûbatla ilgili meselelerde daha hafif olanını almak esastır.

11- Râvinin rivâyet ettiği hadîsi zabt durumu, hadîsi tahammül ettiği (öğ-

rendiği, aldığı) andan edâ ettiği ana kadar değişmemiş olmalı, unutma, karışma vukûa gelmemiş olmalıdır.

12- *Haber-i vâhid* Sahâbe ve Tâbiîn arasında mütevâris olan amele, aynı beldede kaldıkça muhalefet etmemelidir.

13- Râvî, rivâyet ettiği şeyi iyice hatırlamadıkça sırf yazının kendi yazısı olduğuna dayanarak, yazıya itimad ederek rivayeti kabul etmesi caiz değildir.

HADÎS-SÜNNET, ESER, HABER, RİVAYET

HADÎS:

Hadîs, Araplar arasında İslamdan önce de kullanılan bir kelime olarak *söz* **demektir. *Tahdîs* masdarından, *haber vermek* manasında bir isimdir.**

Istılah olarak, İslâm âlimleri Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sözlerini ifâde için kullanmışlardır. Birçok hadîsciler, *hadîs* deyince Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın, münhasıran sözlerini kastetmiş iseler de, fukahâ ve usuliyyûn ile bazı hadîsciler, zamanla, bu kelimeyi *sünnet*'le aynı manada kullanarak Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a nisbet edilen söz, fiil, tahrir vs. nevinden her şeye ıtlak etmişlerdir.

Hâdis kelimesini bâzı âlimler, sonradan vukûa gelen "yeni" manasında da görmüşlerdir. Nitekim *hâdis* kelimesi aynı köktendir ve *sonradan olan şey* demektir. Mahlûkât *hâdis*'tir. Çünkü Allah tarafından zaman içinde yaratılmıştır. Bunun zıddı *kadîm*'dir. Öyle ise Allah'a ait olan Kur'ân kadîm'dir. Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a ait olan şey ise *hadîs*'tir. Âlimler, bu sebeple, Türkçemizde, Kur'an'ı kastederek ifade edeceğimiz *Allah'ın sözü* manasını Arapça olarak *hadîsullah* tabiriyle ifâde etmekten kaçınıp *kelamullah* tabirini kullanırlar.

Hadîs kelimesi lügat manasında olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de bir çok ayetlerde kullanılır.

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذ۪ينَ يَخُوضُونَ ف۪ٓي اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا ف۪ي حَد۪يثٍ غَيْرِه۪ۜ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ

Meâlen "Ayetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe) dalanları gördüğün zaman on-

lar Kur'ân'dan başka bir sözle meşgul oluncaya kadar kendilerinden yüz çevir." (En'âm, 68).

Kezâ şu âyette de *hadîs* kelimesi lügat manasındadır:

اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ

Meâli: "**Allah, âyetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Kitab'ı, sözlerin en güzeli olarak indirmiştir." (Zümer, 23).**

Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın da *hadîs* kelimesini, ıstılahî manada mükerrer seferler kullandığını görürüz. Daha önce *Ebû Hüreyre*'nin hayatını anlatırken, onun hadîs öğrenme aşkını Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın da bilmekte olduğunu belirtmek için, Ebû Hüreyre (radıyallahu anh)'nin: "*Ey Allah'ın Resûlü, kıyamet günü, sizin şefaatinizden en ziyâde kim istifâde edecek?*" sorusuna cevabı sırasında şöyle dediğini belirtmiştik:

Buhârî'nin Sahîh'inde de yer alan bu rivayette hadîs kelimesi iki sefer kullanılmakta, bilhassa ikincisi tamamen ıstılahî mana taşımaktadır, meali şöyle:

لَقَدْ ظَنَنْتُ يا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لاَ يَسْأَلَنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلَ مِنْكَ لما رايت من حرصك على الحديث

"Ey Ebû Hüreyre, bu haber (hadîs) hususunda senden önce bir başkasının soru sormayacağını tahmîn etmiştim, zira senin hadîs'e olan hırsını biliyordum."

Şurası muhakkak ki, Ümmet, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sözlerine *hadîs* deme âdetini Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan sâdır olan bu ve benzeri kullanmalardan almış ve ıstılahlaştırmıştır.

SÜNNET:

Lügat olarak *yol* demektir. İyi veya kötü, her iki yol için de kullanılır. Hadîslerde bu manada *sünnet* kelimesinin sıkca kullanıldığı görülür. Mesela şu hadîse bakalım: مَنْ سَنَّ فِي الاسلام سُنَّةً حَسَنَةً فله اجرها واجر مَنْ عمل بها بَعْدَهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْءٌ وَمَنْ سَنَّ فى الإسلام سُنَّةً سيِّئَةً كَانَ عَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بها من بعده من غير أَنْ ينقص من أَوْزَارِهِمْ شَيْءٌ

İslâm'da kim iyi bir yol açarsa (yenilik, âdet getirirse) açana bu işin ecri vardır. Ayrıca bu iyi yolda gidenlerin kazandığı ecrin bir misli -onlarınkinden eksilme hâsıl etmeksizin- kendisine verilir. Kim de, İslâm'da kötü bir yol açarsa, ona

da bu işin günâhı vardır. Ayrıca, o kötü yolda gidenlerin günahının bir misli -onlarınkinde eksilme olmaksızın- kendisine yüklenir."

Istılah olarak, ulema tarafından *hadîs*'in müterâdifi olarak, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in söz, fiil, takrir, şemâil, ahvâl vs. her şeyini ifâde için kullanılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir kısım mütekaddim hadîsciler, *sünnet*'le *hadîs*'i ayrı mütâlaa etmiş ve sünnet deyince Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sadece fiillerini kastetmiştir.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) sünnet kelimesini de ıstılahî manada mükerrer seferler kullanmıştır: مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِى فَلَيْسَ مِنِّى **"Benim sünnetimi beğenmeyen benden değildir."** Veya: عليكم بِسُنَّتِى **"Size sünnetime uymanızı tavsiye ederim"** hadislerinde olduğu gibi.

Sünnet kelimesi lügat manasında olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de de çokca geçen bir kelimedir: سنة الاوَّلين **"Önce geçen milletlerin sünneti"** tabirinde olduğu gibi. Bu tabir birçok ayette geçer (Mâide, 38; Hicr, 13; Kehf, 55 vs.). Kur'ân-ı Kerîm'de eşyânın tedbirinde Cenâb-ı Hakk'ın takip ettiği yol (yani kainata, cemiyetlere hâkim olan kevnî ve ictimâî kanunlar) manasında da sünnetullah tabirinin bir çok ayette geçtiğini görmekteyiz. (Ahzâb, 62; Fâtır, 43; Feth, 23).

MUHADDÎS, FAKÎH VE USÛLÎ'NİN SÜNNET ANLAYIŞLARI

Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a bu üç sınıf ulemânın bakış tarzı biraz farklı olduğu için sünnet anlayışları ve sünnet karşısındaki tavırları az çok farklı olagelmiştir. Şöyle ki:

*Muhaddîs*ler Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı öncelikle -kendisinde her hususta en iyi örneğin bulunduğu- hayat rehberi görürler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, aleyhissalâtu vesselâm'ı en iyi örnek takdim ediyor:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِى رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ

Mealen: **"Allah'ın Resûlünde sizin için güzel bir örnek vardır." (Ahzab, 21).** Muhaddislere göre Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bize rivayet edilen her şey: söz, fiil, takrir, şemâil, ahval, halkî veya hulkî sıfatlar, etvâr... sünnettir, rivâyet edilmelidir, korunmalıdır. Bu merviyyatın fıkhî bir hükme delâlet etmesi de gerekmez. Keza bunların nübüvvetten sonraki döneme ait

olması da gerekmez, binaenaleyh çocukluk devresiyle ilgili rivâyetler de sünnettir. Çünkü O (aleyhissalâtu vesselâm) ilâhî korunma altında idi.

Halbuki fakîhler, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e öncelikle bir şeriat koyucu olarak bakarak, onun fiillerinin mutlaka şer'î bir hükme delâlet edeceğini kabul ederler. Böylece Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın fiil ve sözlerinden kulların fiillerine -farz, vâcib, haram, mübah v.s. nevinden- terettüp edecek ahkâm ararlar. Bu sebeple, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın nübüvvetten önceki hayatıyla ilgili olan veya herhangi bir hükme delâlet etmeyen rivâyetlere fukahâ fazla itibar etmez, *sünnet* demez.

Sünnet tâbiri, fukahâ dilinde, bâzan "*şer'î bir delil*"le sâbit olan her şeye itlak olunur. Bu şer'î delil, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetinden olabileceği gibi, Kur'ân'dan da olabilir, fukahânın ictihadından da olabilir. Söz gelimi abdest uzuvlarının belli bir sırayla yıkanması Kur'ân'la sâbit olduğu halde Hanefîlerce "*sünnet*"tir, Şâfiî'lerce *farz*dır. Kurban kesmek ve bayram namazı kılmakla ilgili emir de böyle, Kur'ânî bir delille sabit olduğu halde fukahâ ıstılahında "*sünnet*" olarak ifade edilebiliyor. Keza Ashab tarafından yapılan bazı işlere de sünnet denmiştir: Mushaf'ın cem'i, ümmetin tek bir kıraate sevki, devlet divanlarının teşkîli, hadîslerin tedvîni v.s.

Bu geniş manadaki sünnet'in şümûlüne ilk üç asra mensûp selef'in tasvîbinden geçen her şeyi dahil etmek mümkündür. Nitekim *Sünnet*; "merfu", "mevkuf" ve "maktu" olmak üzere üçe ayrılmaktadır, izahı gelecek.

Usûl uleması'nın hadîs anlayışına gelince; usulcüler, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a biraz daha farklı bir nokta-i nazarla bakmışlardır. Onlar Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e kendisinden sonra, içtihâd yapacak müçtehidlere, bu işte yardımcı ve dayanak olacak kaideler koyan, insanlara hayat düsturlarını açıklayan bir *müşerri'* (şeriat koyucu) olarak baktılar. Bu sebeple bir ahkâm tesbit ve takrir eden kavl, fiil ve takrirlerine yöneldiler, onlara *sünnet* dediler.

Biz *sünnet* deyince, öncelikle muhaddislerin nokta-i nazarını benimsiyoruz. Bu nokta-i nazar daha şümullü daha geniştir. Bu nokta-i nazardır ki, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la ilgili olan ve fakat birçoğunun herhangi bir fıkhî ahkam göremediği tâli teferruatın bile "sünnet" diye derlenip muhafazasına sebep olmuş, böylece Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la alâ-

kalı çok daha zengin bir rivâyet hazînesi bize intikal etmiştir. Bu telakkînin ümmet-i merhûmeye bahşettiği zenginlik ve vesîle olduğu rahmetin ehemmiyetini anlamak için şunu bilmemiz yeterlidir: Bir sünnetten bir zamanda hiçbir hüküm çıkarılmadığı halde başka bir zamanda çıkarılabilir veya bazılarının ahkâm göremediği bir hadîsten diğer bazıları görebilir ve hem de pek çok ahkâm çıkarabilir. Bunun en güzel örneğini İbnu Hacer kaydeder. Ehemmiyetine binaen burada yer vereceğiz.

İbnu Hacer, Buharî'de geçen ve Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın *Enes* (radıyallahu anh)'in ailesini zaman zaman ziyaret etmesiyle ilgili hadîsi şerhederken mevzûmuzla ilgili çok kıymetli bir açıklama, ikna edici bir örnek sunar.

Şerhte açıklandığı üzere, zaman zaman *Enes*'in ailesini ziyaret eden Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) her defasında kırmızı başlı ve kırmızı gagalı bir kuşla oynar bulduğu Enes'in küçük kardeşini daha sonraki ziyaretlerinden birinde üzgün bulur ve kırmızı gagalı *nugayr* denen kuşunu da göremez. Bunun üzerine Fahr-ı âlem efendimiz (aleyhissalâtu vesselâm) çocuğun annesi Ümmü Süleym vâlidemizden (radıyallahu anha) sorar ve öğrenir ki, çocuğun nugayr adındaki kırmızı başlı ve kırmızı gagalı kuşu ölmüştür, bu sebeple çocuk üzgündür.

Her muhatabın seviyesine tenezzül buyuran Efendimiz (aleyhissalâtu vesselâm) *Ebu Umayr* diye daha önceden künyelenen (veya böyle isimlenmiş olan) sütten yenilerde kesilmiş çocuğa teselli için hitabederler:

يَا أَبَا عُمَيْرٍ مَا فَعَلَ النُّغَيْرُ

"Ey Ebu Umayr Nuğayr'a ne oldu?"

İbnu Hacer bu hadîste pek çok fevâid (çıkarılan hüküm) olduğunu, bunları açıklamak üzere *İbnu'l-Kaas* diye meşhur *Ebu'l-Abbâs Ahmed İbnu Ebî Ahmed et-Taberî*'nin müstakil bir cüz te'lif ettiğini belirttikten sonra, şu bilgiyi verir:

"İbnu'l-Kaas, kitâbının başında açıklar ki, "Bazıları, ehl-i hadîs'i hiçbir fâidesi olmayan şeyleri rivâyet etmekle ayıplayıp, şu Ebu Umeyr hadîsi'ni misal verdiler." İbnu'l-Kaas, devamla: "Bunlar, şu hadîste mevcut olan pek çok fıkhı, güzel edeb örneklerini, altmışı aşan fâideyi anlamamış" deyip hadîsten çıkardığı hükümleri genişçe kaydeder."

İbnu Hacer eseri böylece tanıttıktan sonra ilave eder: *"Ben eseri, onun demek istediğini gösterecek şekilde özetleyip, İbnu'l-Kaas'ın hitabında yer vermediği ve fakat ilavesi kolay bazı hükümleri de ekleyerek aşağıya kaydediyorum..."*

İbnu Hacer'in kaydettiklerinden birkaçı: *"...İhvanları ziyâret; kadın genç olmadığı, fitneden de emîn olunduğu takdirde yabancı kadını ziyaret etmenin cevâzı; devlet reisinin râiyyetten sâdece bazılarını ziyaret etmesi, raiyyetten bazılarıyla görüşmesi (muhâlata), devlet reisinin tek başına yürümesi, çok ziyâretin sevgiyi azaltmadığı... çocuğun kuşla oynamasının cevâzı, ebeveynin küçük çocuğu oynaması caiz olan şeyle oynamaya terketmesinin cevâzı, çocuğun oynaması mübah olan şeye infâk etmenin cevâzı, kuşların kafes v.s.'ye konmasının cevâzı... hayvana bile olsa ismi tasgîr'in konmasının cevâzı, küçük çocuğa hitâbedilmez diyenlerin aksine, çocuğa hitâbın caiz olması... insanlara, aklî seciyelerine uygun olarak hitabetmek.. ziyaretçinin evin her ferdi ile ilgilenmesinin cevâzı... Soran kişi, muhâtabının durumunu bilmekle berâber, hâlinden sormasının cevâzı- çünkü Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) kuşun ölümünü öğrenmiş olduğu halde "Nugayr'a ne oldu?" diye sormuştur."*

Yeri gelmişken belirtelim ki, *Kettânî*'nin et-Terâtîbu'l-İdâye'de kaydettiğine göre, bu hadîsten ahkâm çıkarma işine başka eğilenler de olmuş, 250, 300 ve hatta 400 fevâid elde eden çıkmıştır.

ESER:

Hadîs veya sünnet yerine kullanılmış olan kelimelerden biri *eser* kelimesidir. Zira kelime lügat olarak *bir sözü nakletmek* manasına gelir. Dilimize bile *me'sur dua* tabiriyle girmiştir. Yani nakledilmiş dua, daha açık ifâdeyle *Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'den rivayet edilmiş dua* demektir.

Hadîs'e *eser* dendiği gibi, muhaddîs'e de *eserî* denmiştir. Çok fazla olmasa da bu tâbire rastlanır. Teferruata inildiği takdirde *eser* kelimesinin daha hususî kullanılışlarına rastlamak mümkündür. *Suyutî*'nin Tedrîb'de belirttiği üzere, bir kısım muhaddisler merfu ve mevkuf rivâyetlere "*eser*" derken, Horasan fakîhleri mevkuf'a "*eser*", merfû'a "*haber*" demişlerdir. Keza Şiîler, masum imamların söz, fiil ve takrirlerine "*hadîs*", masum olmayan kimse

lerden gelen sözlere "*eser*", masumların dışındaki Sahabi, Tabiî ve Tebeut-tâbîi'nden gelen sözlere de "*haber*" derler.

Şu halde esas olan *cumhur*'un kullandığı şekildir. Buna göre eser "*hadîs*'in müterâdifidir. *Tahâvî*'nin Müşkilü'l-Âsâr adlı kitabı, ihtilaflı hadislerin te'viline tahsis edilmiştir, ***müşkilü'l-hadîs*** **demektir. Keza *Cezerî*'nin** en-Nehâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser'i ile, ***el-Irâkî*'nin** Nazmud-Dürer fî İlmi'l-Eser veya *İbnu Hacer'in Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalahı Ehli'l-Eser adlı kitaplarında eser kelimesinin hadîs manasında kullanıldığını görmekteyiz.*

HABER: Hadîs mânâsında kullanılan kelimelerden bir diğeridir. Haber de geçmişten bir nakli ifâde eder, tıpkı hadîs gibi. Lügat yönünden mânanın aynı olmasına rağmen, çoğunlukla tarihî hâdiselerin nakline haber, Hz. Peygamber'le ilgili nakillere *hadîs* denmiştir. *Ahbârî* de tarihçi demektir. Şu halde, *hadîs* ve haber kelimeleri husus-umum münâsebeti içindedirler: Her hadîs bir haberdir, ancak her haber hadîs değildir.

RİVÂYET:

Sünnet, hadîs, eser, haber gibi birbirine yakın ve hatta müterâdif (eşmânâlı) kelimelerin hepsini ifade edebilecek bir tâbir, *rivâyet* kelimesidir. Çünkü rivâyet, daha önce meydana gelen bir hadiseyi, bir haberi nakletmek, anlatmak mânâsına gelir. Meselâ "*Bir rivâyette şöyle denmiştir*" derken pekâla Hz. Peygamber'in sözünü kastedmiş olabiliriz. Nitekim rivâyet kelimesi haber, sünnet mânasına sıkca kullanılmıştır. Hadîs ilimlerinde en çok kullanılan bir kısım isim ve fiiller bu kökter gelir, *râvi-ruvât, mervî-merviyyât, ravâruviye...* gibi.

HADÎSİN TAHLİLİ

SENED VE METİN

Bir *hadîs* iki kısımdan meydana gelir:

1-Sened
2-Metin.

SENED:

Buna *isnâd* ve *tarik* (yol) de denir. *Sened* kelimesinin dilimizdeki mânâsı günlük hayatta ne ifâde ediyorsa, hadîs hakkında da onu ifade eder. Ev senedi veya tarla senedi veya bir başka mal-mülk senedi vardır. Bu sened o ev veya tarla veya mal-mülkün kime ait olduğunu gösterir veya mülkiyet iddiamızı isbat eder.

Şu halde hadîsteki sened de, hadis metninin kaynağa olan nisbetini isbatlar. Söz gelimi merfu bir hadîs mevzubahis ise, o sözün Hz. Peygamber'e olan nisbetini garantiler, *mevkûf* bir hadis mevzubahis ise, sahâbeye olan nisbetini garantiler. Bir başka deyişle *sened*, bir sünnetin Resûlullah'a ait olduğuna dair olan iddiamızı isbat eden yegâne delildir. Senedsiz bir sözü "*hadîs*"dir diye ileri sürmek mümkün değildir. Burada şöyle bir soru sorulabilir: Senet uydurulamaz mı? nitekim mülkiyet senetleri bile sahte olabilmektedir!

Tabiî ki yerinde bir itiraz. Ancak *hadîs* ilminin gayesi bu sahteliği önlemek, sahtekârlıklarını ortaya çıkarmaktır. Hattâ —daha önce de belirttiğimiz üzere— hadîs ilimlerinin doğmasına ve gelişmesine, büyük ölçüde bazı sahtekârlık teşebbüsleri sebep olmuştur.

Öyle ise hadîsin sıhhat derecesi ölçüsünde Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselam)'e olan nisbeti kesinlik kazanır.

Bir hadîs esas itibariyle metni yani, metinde ifâde ettiği mâna ve mefhum, ihtiva ettiği ahkâm sebebiyle kıymet taşır. Hadîsten esas maksad bu ahkâmdır. Ancak unutmamak gerekir ki, muhaddisler açısından hadîsin sened kısmı en az metin kısmı kadar değerlidir. Hatta senedin ehemmiyeti metinden önce gelir. Zîra, önce de söylediğimiz gibi metni *"hadîs"* yapan, Resûlullah (aleyhissalatu vesselâm) sözü yapan, o hususta müteakip İslâm nesillerine kanaat veren, senettir. Hadîste sened olmasaydı o, *hadîs* olmaktan çıkar, sıradan bir "söz" olurdu.

İSNAD MÜSLÜMANLARA HAS BİR İMTİYAZDIR:

Dinî rivâyetleri isnâd etme, yâni tahkik ve değerlendirilmesi mümkün olan senedlerle rivâyet etme müessesesi başka dinlerde görülmez. Bu, müslümanlara has bir husûsiyet ve imtiyazdır. İslâm âlimleri, tâ bidâyetten beri, Cenab-ı Hakk'ın, ümmet-i merhûme olan İslâm ümmetini *sened* tatbîkatıyla nimetlendirmekle büyük bir şeref ve imtiyaz bahşettiğini belirterek diğer ümmetlere karşı iftihar, Rablerine karşı da şükran ifâde ederler. Tahrîb'de *Suyûtî*, İbnu Hazm'dan şu açıklamayı kaydeder: *"Sika'nın sika'dan nakletmesi suretiyle muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e kadar ulaşmak, Allah'ın —diğerlerinden ayrı olarak— sâdece bu ümmete tanıdığı bir imtiyazdır. Mürsel ve mu'dal rivâyetler yahudilerde de mevcuddur. Fakat bu rivâyetlerde onlar, bizim Hz. Muhammed (aleyhissalatu vesselem)'e ulaştığımız şekilde Hz. Musa'ya ulaşamıyorlar. Onlarla Hz. Musa (aleyhisselam) arasında 300 senelik mesâfe kalıyor. En fazla Şem'ûn ve benzerlerine kadar çıkabiliyorlar. Hristiyanlarda ise böyle bir nakil meselesi yok. Sâdece boşanma yasağı (tahrîmu't-talak) rivâyet edilmiştir. Yahudi ve hristiyanların rivâyetleri kizb'e ve meçhulül-ayn (hiç bilinmeyen) şahıslara dayanır... Sahâbe ve Tâbiîn'in sözlerinin emsâline gelince, yahudilerin, peygamberlerinden birinin arkadaşına veya ona tâbi olana ulaşmaları da mümkün değildir. Hristiyanlar için de durum aynı; Şem'ûn ve Pavlos'tan öteye gidemiyorlar. Ebu Ali el-Ciyâni der ki: Allah bu ümmeti, önceki ümmetlere vermediği üç şeyle mümtaz kıldı:* ***İsnâd, ensâb, i'râb. Bunun delillerinden biri, Hâkim ve başkalarının şu âyet hakkında:***

ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

"...Eğer doğru sözlü iseniz size indirilmiş bir kitap veya İNTİKAL ETMİŞ BİR BİLGİ KALINTISI getirin" (Ahkâf,4) *Matar İbnu Tahmân el-Verrâk'dan yaptıkları rivâyettir: el-Verräk: "Ayette kastedilen isnâdu'l-Hadîstir" demiştir".*

İSNADIN MENŞEÎ:

Usulcüler, her usul kaidesinde olduğu üzere, "*senet*" işinde de Resûlullah'ın *sünnetin*e istinad edildiğini belirtirler. Şu rivâyet bu açıdan mühimdir:

عن ابن عمر رضى الله عنه عن النبى صلى الله عليه وسلم أنه قال: يا أبن عمر دينك دينك

إنما هو لحمك ودمك فانظر عمن تأخذ خذ عن الذين استقاموا ولا تأخذ عن الذين مالوا

İbnu Ömer (radıyallahu anh)'e Hz. Peygamber şöyle emretmiştir: **"Ey İbnu Ömer, dinine sahib ol, dinine sahib ol! Bil ki o, (seni ayakta tutan) bedenin, damarlarında akan kanındır. Dinini kimden aldığına iyi dikkat et. İstikameti doğru olanlardan al, eğrilerden alma!"**

Hz. Ali (radıyallahu anh)'de Kûfe mescidinde şu uyarıyı eksik etmemiştir: "*Bu ilmi (hadîsi) kimden aldığınıza dikkat edin, zira o dindir*".

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le başlatılıp, Ashabla devam ettirilen bu tenbihler, Tâbiîn ve Etbauttâbiîn devirlerinde oturacak, müesseseleşecektir. Hadîsle iştigal eden her büyük hem uyarmaya devam edecek ve hem de sened soracaktır. *Bağdâdî*, birbirine yakın ifadelerle *Muhammed İbnu Sîrîn, İmam Mâlik, Dahhâk İbnu Müzâhim, Enes İbnu Mâlik*'ten şu mealde uyarılar kaydeder: "*Ey gençler, Allah'tan korkun, Hadîsinizi kimlerden aldığınıza dikkat edin. Zîra o dindir.*"

Elbette ki, sâdece rivâyet edene dikkat yeterli değildir. O kimden almış, bunun da sorulması gerekmektedir, bu ise isnâd'dır. İslâm âlimlerinin isnâda verdikleri ehemmiyeti gösteren pekçok söz kendilerinden nakledilmiştir. İşte birkaç tanesi: *İbnu'l-Mübârek* şunu söyler: "*İsnâd dindendir, eğer isnâd olmasaydı, dileyen dilediğini söylerdi.*" *Süfyân İbnu Uyeyne* anlatıyor: "*Birgün Zührî bir hadîs rivâyet etti.*" "*(Uzatma) senetsiz olarak rivâyet ediver*" dedim. Bana: "*Sen, dama merdivensiz mi çıkarsın?*" *diye cevap verdi.*" *İbnu Main*'e ölüm anında sorarlar: *Arzuladığınız bir şey var mı?* "*Evet* der, *Beytun hâl, İsnâdun âl (boş bir ev, isnâd-ı âlî).*"

BİR SENEDİN KISIMLARI:

İleriki bahislerde gelecek, senetle ilgili bazı tâbirleri, iltibaslara meydan

vermemek için şimdiden görmemizde fayda var: Bir sened üç kısımdan meydana gelir: *İbtida, esnâ* ve *münteha.*

İbtida, senedin müellife bakan tarafıdır. Buraya, Arapca olarak *sadru'l-isnâd* da denir. Türkçe'de "senedin baştarafı" diye ifâde edebiliriz. Mesela Buharî'nin ilk hadîsini okumak istesek şu senedi görürüz:

حدثنا الحُمَيْدِيُّ عبدُ اللّهِ بنُ الزُّبَيْرِ قال حَدَّثَنَا سفيانُ قال حدثنا يحيى بن سعيد الانصاري قال

اخبرني محمد بن ابراهيم التيميّ انه سمع علقمة بن وقاص الليثيّ يقول سمعت عمر بن الخطاب رضي

اللّهُ عنه على المنبر قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول انما الاعمال بالنيات...

Sened'de *haddesena el-Humeydî*, yani bize *el-Humeydi* rivayet etti..." diyen Buharî'dir. Öyle ise senedin ibtidası, Buharî tarafı yani *el-Humeydî*'dir.

Münteha ise senedin ilk kaynak tarafıdır. Yukarıdaki örnek de Hz. Ömer'dir.

Esna ise senedin *ibtida*'sı ile *münteha*'sı arasında kalan kısımdır. "*Esna*" yerine *vasat* kelimesinin kullanıldığı da olur, dilimize senedin orta kısmı diye tercüme etmemiz uygundur. Senedin esna'sı sened de yer alan râvi sayısına göre uzun veya kısa olur.

ÂLÎ VE NÂZİL İSNADLAR

Senedler, uzunlukları açısından ikiye ayrılmıştır: Âlî sened, nâzil sened. Tatbikatta bu ayırımın büyük ehemmiyeti vardır. Çünkü rivâyet edilen bir haberin vukua geldiği zamanla, onu yazan müellif arasına ne kadar az zaman girerse, rivâyete olan güven o derece artar. İslâm âlimleri sadece zamana bakmakla kalmayıp, araya giren râvi adedine de bakarlar. Onlar nazarında, hadîsleri kaydeden müellifle Hz. Peygamber (aleyhessalatu vesselam) arasına ne kadar az sayıda ravî girerse —râviler sika olmak şartıyla— o rivâyet o derece kıymet ve üstünlük kazanır. İşte, râvi sayısı az olan senedlere *âlî isnâd,* râvi sayısı çok olan senedlere de *nâzil isnâd* denmiştir.

Âlî isnadın üstün sayılması şu mülâhazadan ileri gelir: Senedde yer alan râviler ne kadar sika olurlarsa olsunlar mutlaka bir yanılma payına sahiptirler. Beşer olarak bu ihtimâlden, bu *ihtimalî kusurdan* uzak değillerdir. Öyle ise seneddeki râvi sayısı arttıkça, senede kusur girme ihtimali artıyor, râvi miktarı eksildikçe de, hadîse kusur girmiş olma ihtimâli azalıyor demektir.

Uluvv-i isnâd mevzuunun tam anlaşılması için birkaç noktanın bilinmesi gerekir:

1- Ulvîyet nisbî ve izâfî bir durumdur. Söz gelimi senedinde dört râvi bulunan bir hadîs, üç râvi bulunan bir hadîse nisbetle nâzil ise de beş râvi bulu-

nan bir hadîse göre âlîdir. Öyle ise bir hadîsin âlî sayılması için *"senedinde şu kadar râvi bulunmalıdır"* diye bir rakamla kayıtlanamaz.

2- Ulvî sened, nâzil senede nisbetle daha üstün ise de bu üstünlük mutlak değildir, sıhhat durumları eşit olduğu takdirde *âlî isnâd nâzil*'e üstün olur. Fakat, zayıf hadîs, *âli* de olsa sahîh hadîse üstünlük sağlayamaz. Nâzil fakat sahîh bir senedle gelen hadîsin âlî fakat zayıf —ve hattâ şiddetli zayıf— ve fakat âli senedle rivâyet edilmiş vechi olduğu takdirde rivâyetin sahîh senedi gölgesinde, şiddetli zayıfın yer aldığı vechi, ulviyetinin hatırı için beraberce hadîs kitaplarına alınabilmiştir. *Sahiheyn* bahsinde bu noktaya temas etmiştik. Zaafı şiddetli bir râviden hadis kaydetmek, normalde hadisci için kusur olduğu halde, bu kayıtla yapılan rivâyet kusur sayılmaz.

3- Bâzı âlimler, râvileri sika olduğu halde *âlî isnâda nâzil* karşısında üstünlük tanımamıştır. İmam Azam bunlardandır. Ona göre râvi, sikalıktan öte bir de fakîh ise, fakîh olmayana nazaran üstündür. Binâenaleyh, çoklukla fakîhler yoluyla gelen bir hadis nâzil bile olsa, fakîhlerin bulunmadığı veya azınlık teşkil ettiği âlî hadîse nazaran üstündür ve müreccahtır. Bu meseleye örnek İmam Azam (radıyallahu anh)'ın *ref'u'l-yedeyn* (rükûa giderken ve rükûdan kalkarken namazda ellerin kaldırılması) hadîsi ile alakalı tutumudur. Usul-i Serahsi'de kaydedildiğine göre: *Evzaî ile Ebu Hanîfe (rahimehümâllâh) Mekke'de bu konu üzerinde mubahasede bulunurlar. Ebu Hanîfe: Evzâî'ye ellerin kaldırılacağına dair rivâyet bilmediğini söyleyince Evzâî: Zührî'den işittim, o da Sâlim'den, Sâlim de babası Abdullah İbnu Ömer'den işitmiş..." diyerek namazda rükûa giderken ve doğrulurken ellerin kaldırılacağına dair bir rivâyet okur.*

İmam Azam da: Bana Hammad anlattı, o da İbrahim Nehâî'den almış. Nehâî ise Alkame ve Esved'den bu ikisi ise Abdullah İbnu Mes'ud (radıyallahu anh)'dan dinlemiş diye râvîleri belirttikten sonra Hz. Peygamber'in (aleyhesselatu vesselam) namazda sâdece iftitah tekbiri sırasında elini kaldırdığını anlatan bir rivâyet nakleder.

Evzâî, kendi senedindeki ulviyeti hatırlatır. İmam Azam cevaben: "Hammâd, Zuhrî'den daha fakîh'dir. İbrahim de Sâlim'den fakihtir. Alkame'ye gelince: O fıkıh yönüyle İbnu Ömer'den geri değildir. Eğer İbnu Ömer'in Hz. Peygamber (aleyhisselatu vesselam)'la sohbeti varsa, öbürünün de sohbet fa-

ziletinde nasîbi var. Esved ise o da büyük bir fazilet sahibidir. Abdullah İbnu Mes'ûd'a gelince, o herkesce mâlûm, fazla söze ne hâcet" der.

Ebû Hanîfe'nin bu açıklaması karşısında Evzâ'î sükût eder.

İslâm âlimleri, senetteki *ulvîyet*'in hadîse kazandırdığı değer sebebiyle, isnâd-ı âlî aramışlardır. Bu, bir muhaddisin yeni işittiği bir hadîsi, kimden işitti ise onunla yetinmeyip, ona da rivâyet edeni bulmasıyla, hatta hayatta ise bu ikinci kişiye anlatanı aramasıyla olur. Bu durum seyahat müessesesinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Seyahatle ilgili bahiste, uluvvü isnâd için yapılan seyahatlerden bahsettik. Küçüklüklerinde büyüklerden hadîs dinleyen kimseler, yaşlandıkları zaman son derece kıymet kazanmışlardır. Çünkü böylelerinin rivâyeti âlîdir. Bu vasıftaki kimselere —rivâyetlerindeki ulvîyet sebebiyle— çok uzak diyarlardan ilim talibleri gelip hadîs almışlardır.

Hemen kaydedelim ki, hadîslerin senetli olarak rivâyetine verilen ehemmiyet ölçüsünde, senedlerin ulvî olmasına da önem verilmiştir. Bu ilmin üstadlarından Ahmed İbnu Hanbel: ***"Âlî isnad aramak bıze selefien kalma bir sünnettir.*** *Abdullah İbnu Mes'ud'un ashâbı, Hz. Ömer (radıyallahu anhüma)'den ilim öğrenmek ve hadîs dinlemek için Kûfe'den Medîne'ye gelirdi"* demiştir. *Muhammed İbnu Eslem* de (242/856): *"Senetteki yakınlık (ulvîyet) Allah'a yakınlıktır"* demiştir.

ULVÎYETİN ÇEŞİTLERİ

Senette ulüvv (yakınlık) beş çeşittir:

1- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'a yakınlık. Bu mutlak *ulûv*'-dür. Sened'de yer alan râvi ne kadar az olursa yakınlık artmış olur.

2- *A'meş* (V.148), *Hüşeym* (V.188), *İbnu Cüreye* (V.150), *el-Evzâî* (V.157) *Mâlik* (V. 179), *Şu'be* (V.170/786) gibi meşhur hadîs imamlarından birine yakınlık. İmam'dan sonra Hz. Peygamber'e kadar râvi sayısı çok bile olsa imama yakınlık bir *ulüvv*'dür.

3- Kütüb-i Sitte gibi îtimada şayan hadis kitaplarından birine yakınlık. Buna *İbnu Dakîki'l-Îd* uluvvü tenzil demiştir. Bu ulvîyetin *muvafakat, bedel, müsâvat, musâfaha* denen çeşitleri vardır.

Muvafakât: Meşhur hadîs musannıflarından birinin rivâyet etmiş olduğu bir hadîsi, senedde musannıfın şeyhinde birleşmek üzere musannıfa uğramayan

ikinci bir tarîkle rivâyet etmek. Şayet bu ikinci senede, musannıfın şeyhine, öbüründen daha az sayında râvi ile ulaşılacak olursa buna *muvafakât-ı âliye,* daha fazla sayıda râvi ile ulaşılacak olursa *muvafakât-ı nâzile* denir.

Bedel: Bir râvinin, mu'temed bir kitapta yer alan bir hadîsin rivâyetinde, farklı bir senedle bu kitap müellifinin şeyhinin şeyhinde müellifle birleşmesidir. Şayet bu birleşmede, söz konusu râvinin senedindeki râviler, müellife uğrayan seneddekilerden az olursa buna *bedel-i âlî,* fazla olursa *bedel-i nâzîl* denmiştir. *Bedel* tâbiri mutlak olarak kullanılmışsa *bedel-i âlî* kastedilir.

Musâvat: Bir isnadda en son râvi ile Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), yahut o isnadın sahâbisi arasında bulunan râvi sayısının, en son ravîden birkaç asır önce yaşamış mutemed hadîs kitaplarından birinin musannıfı ile Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam), yahut sahâbi arasındaki râvi sayısının müsâvi (eşit) olmasıdır.

Müsafaha: Tanınmış hadîs musannıflarından biri tarafından rivâyet edilen bir hadisin senedindeki râvi sayısı ile aynı hadîsi rivâyet eden bir başkasının senedinde, bu râvinin şeyhinden veya şeyhinin şeyhinden sonraki râvi sayısının eşit olmasıdır. *Müsâfaha*'nın olabilmesi, o hadîsi en son rivâyet eden ve kitabın müellifi ile müsâfahada bulunduğu kabul edilen râvinin, kitap müellifinden birkaç asır sonra yaşaması şarttır.

4- Râvînin diğer bir isnâddaki râviye nisbetle erken ölmesi ile hâsıl olur. Meselâ *İbnu Salâh*'a, araya her iki tarîk'de de üç râvî girdikten sonra vefatı 458 olan *Beyhakî*'den oluşan rivâyet, vefatı 487 olan *İbnu Halef*'ten ulaşan rivâyete nazaran *âlî* sayılmıştır.

5- Râvî sayısı aynı olmakla beraber, bir şeyhten işiten iki râvîden birinin, diğerine nisbetle şeyhini daha evvel işitmesi ile hâsıl olur. Bu ulüvv, bilhassa yaşlılığında *ihtilâfa* mârûz kalan şeyhler hakkında daha mühimdir. Şeyhi önce işitenin rivâyeti sonra işitene nisbetle *âlî*'dir.

BÂZI MÜELLİFLERİN ÂLÎ SENEDLERİ:

Şurası açıktır ki, her asırda senedlerin ulviyeti değişir ve zaman ilerledikçe *ulüvv* azalır ve *nüzûl* artar. Üçüncü asır ricâlinden olan *Buhârî*'nin ulüvvü ile onuncu asır ricâlinden olan Süyûtî'nin (V. 911) ulüvvü farklıdır. Ayrıca bir râvînin bütün hadîsleri ulüv yönünden bir olmaz. Meselâ Buhârî *3'lü âlî*

isnad'ın yanında *9'lu (tüsâî) nâzil isnâda* sahiptir. Onuncu asırda vefât eden *Suyûtî*, Resûlullah (aleyhissalatu vesselâm)'dan kendisine ulaşabilen en âlî isnâdın 12'li olduğunu belirtir. İmâm Malik'in kendisi ile Resûlullah (aleyhissalatu vesselam) arasına iki şahsın (biri Sahâbî, biri Tâbiî) girmiş bulunduğu *sünâî* (ikili) âlî isnâdları varken, *Buhârî, Müslim, İbnu Mâce* gibi daha muahhar musannıflarda sülâsî (üçlü) âlî senedler yer alır ve miktarları da azdır. *Sülâsî isnâd Buhârî*'nin Sahîh'inde 22'dir. Müslim'in de sülâsî rivâyeti olmakla birlikte Sahîh'inde yer almaz. *Tirmizî*'nin üçlü rivayeti tektir, o da zayıf addedilmiştir. *İbnu Mace*'nin sülâsi'si —hepsi de aynı tarîk'den olmak üzere— beştir ve beşi de zayıftır. *Darîmi*'de ise 15 adet sülâsî (3'lü) rivâyet mevcuttur. Sülâsîler *Ahmed İbnu Hanbel*'in Müsned'inde 337, *Abd İbnu Humeyd'*-in Müsned'inde 51, *Taberânî*'nin Mu'cemu's-Sağiri'nde 3 adettir.

Rubâî (4'lü) rivâyetler de âlî sayılmıştır. *Buhârî, Müslim, Nesâî, Taberânî, Tirmizî, Ebu Dâvud* gibi bir kısım meşhurların rübâî rivayetleri üzerine de te'lifat yapılmıştır. Söz gelimi *Taberânî*'nin *Mu'cem*'lerinde 4, *Tirmizî'*-nin *Sahîh*'inde 170, *Buhârî*'de 2, *Ebu Dâvud*'da 1 aded *rubâî rivâyet* mevcuttur.

Âlî rivâyetleri göstermek üzere müstakil eserler te'lif edilmiştir. Bu çeşit kitaplar umumiyetle *Avâli* adını alır. Meselâ *İbnu Teymiyye* Avâliy-yü'l-Buhârî'yi, *İbnu Mende* Avâliy-yu Süfyan İbnu Uyeyne'yi, *Yusuf İbnu Halil ed-Dımeşkî* Avâliy-yü'l-A'meş'i te'lîf etmiştir. Bu çeşit eserlerin Sülâsiyyât..., Rübâiyyat... şeklinde isimlendiğini cüz'lerle ilgili te'lifatı açıklarken belirtmiştik: Sülâsiyyâtu'l-Buhârî, Rubâiyyatu'l-Buhârî... gibi.

NÂZİL İSNÂD:

Nâzil, *âlî*'nin zıddıdır. Bir hadîs *âlî* değilse nâzildir. Bu da *âlî* gibi beş dereceye ayrılır. Bunları daha önce kaydettiğimiz ve kısaca tariflerini sunduğumuz *âlî* isnadların zıddı olarak anlamamız gerekir.

Alimlerin büyük ekseriyeti (cumhur) nâzil isnâdın *mefdûl* (yani değerinin âlî'ye nisbetle düşük) olduğunda müttefiktirler. Ancak, şunu da hatırlatmakta fayda var: Başta *Hâkim en-Neysâbûrî* olmak üzere bazıları, *nâzil*'i *âlî*'ye tercih ettiklerini beyân etmişlerdir. Onlara göre, isnâdda râvi adedi çoğaldıkça muhaddîs daha ziyade çalışır ve daha ziyâde isâbet eder. Fakat bu görüş pek benimsenmemiştir. Çünkü meşakkatın çok olması başlıbaşına aranması gereken bir fazîlet değildir. Asıl olan, sahîh rivâyete kavuşmaktır. Şu halde sâde-

ce bu nokta-i nazardan, görülebilecek bir maslahat, açık bir durum sebebiyle *nâzil* isnâd, *âlî* isnad'a tercih edilir. Nitekim bunun örneğini İmam-ı Azam'ın prensibinden olmak üzere yukarıda verdik. Nazîl isnâddaki râviler daha sîka, daha âlim, daha fakîh, meslekten muhaddis, veya rivâyetlerini şeyhinden sema yolu ile almış ise, bu vasıflara uymayan âlî isnâd'a tercih edilir. *Vekî' İbnu'l-Cerrâh* (V.196/911) ashabına sormuş: *A'meş an Ebî Vâil an Abdillah isnadını mı, yoksa Süfyan an Mansur an İbrahim an Alkame an Abdillah isnadını mı tercih edersiniz?* diye sorar. Ashâb'ı: "*Evvelkisi daha âlî'dir, elbette onu tercih ederiz diye cevap verirler.* Ancak Vekî: "*Hayır, A'meş de, Ebu Vâil de birer şeyhtir (sıradan râvi). Öteki isnâd ise, fakîh'in fakîh'den, onun da fakîh'ten onun da fakîh'ten rivâyetidir, binâenaleyh ikincisi evlâdır*" açıklamasını yapar. Aslında *A'meş* ve *Ebu Vâil* de tanınmış hâfızlardandır. Ancak öbürlerinin fıkıh yönleri bunlara nazaran fevkalâde üstündür. Bu sebeple, bu fukahaya göre o ikisi şeyh (sıradan râvi) olarak tavsîf edilmiştir.

Bu mevzuda *Abdullah İbnu'l Mübârek*: "*Hadîsin güzelliği mücerred kurb-ı isnâd'da değil, ricâlinin sıhhatindedir*" demiştir. Keza *Ebu Tâhir es-Silefî* de (V.576/1180): "*Esas olan hadîsi âlimlerden almaktır. Ulemanın isnâdıyla nâzil olmak ehl-i naklin muhakkikleri nazarında, cahillerin isnâdıyla âlî olmaktan evlâdır. Bu takdire göre, ehl-i tahkik indinde hakîkatte âlî olan hadîs nâzîl olabilir*" demiştir. *İbnu Hibbân* (V. 354/965) daha sarîh bir prensip koyar: "*Eğer yalnız senede bakılacak ise, şeyhlerinde ulvîyet bulunanı; metne bakılacak ise, hangisinde fukahâ varsa onu tercih etmelidir*".

Hâkim de, nâzil isnâda karşı *mercûh* kılınması gereken *âlî*'yi açıklarken, verdiği misâllerde adı geçen râviler dikkat çekicidir. *Ebu Hudbe İbrahim İbnu Hudbe*'nin Enes İbnu Mâlik'ten rivâyeti, *Abdullah İbnu Dînâr*'ın Enes'ten; *Musâ İbnu Abdillah et-Tavîl*'in, Enes İbnu Mâlik'ten; *Ebu'd-Dünya Osman İbnu'l-Hattab*'ın, Ali İbnu Ebî Tâlib'ten rivayetleri.

Ebu Abdillah el-Hâkim açısından bu ve benzeri isnadların rivâyetleriyle ihticâc olunmaz. Hiçbir hadîs imamının müsnedinde bunlardan nakledilmiş tek bir hadis yoktur.

O halde ulvîyet ricâlin sayısına bağlı olmamalıdır. Başka bâzı şartlar da koşulmalıdır.

ESAHHU'L-ESÂNİD:

Usul kitaplarımızda (ve meselâ Tedrîbu'r-Râvî'de) daha ziyade sahih hadîs bahislerinde geçen bu tabiri biz burada tanıtmayı uygun bulduk. *Esahhu'l-Esânid,* en sahîh hadîslerin senedleri için kullanılmıştır. Zira bir hadîsin sıhhat derecesi, öncelikle onun senedinden gelir. Sıhhat şartlarını en ileri derecede haiz olan senedle rivâyet edilen hadîsin en sahih hadîs (esahhu ehâdis) olacağı tabiîdir.

Burada dikkat çekmek istediğimiz nokta şudur: Acaba bu tabir herhangi bir isnâd hakkında mutlak olarak kullanılabilir mi? Yoksa kayıtlayarak mı kullanmalıdır? Çünkü *esahhu'l-esânid* lügat açısından *senedlerin en sahîhi* demektir.

İslâm uleması bu tabiri mutlak olarak kullandığı gibi, kayıtlayarak da kullanmıştır. Mutlak olarak kullanınca her âlime göre farklı bir sened *esahhu'l-esânid* ünvanını almaktadır. Çünkü her âlim kendi zamanına ve kendi bilgisine göre en üstün bulduğu şahısların teşkîl ettiği isnâd hakkında bu tâbiri kullanmıştır ve böyle davranmakta haklıdır. Bu durumun tabiî sonucu olarak bir çok *esahhu'l-esânid* ortaya çıkınca, başta *Hâkim,* bir kısım usulcüler: Sahâbe veya belde ismi vererek *"Falanca Sahâbî'ye ulaşan..."* veya *"fülan belde ahâlisine âid olan isnâdlar içinde en sahîh olanı falanca isnaddır"* demeyi muvafık bulmuşlardır.

Bu kayıtlamayı —*Tirmizî*'de daha sık rastlandığı üzere— konuya göre yaptıkları da olmaktadır: أَصَحُّ شَيْءٍ فِي الْبَابِ كَذَا *"Bu babta en sahîh rivâyet şudur..."* şeklinde. Böyle bir ifâde zikredilen hadisin sıhhatine delalet etmez. Hatta o hadis hasen veya zayıf bile olabilir. Ancak o konu üzerine yapılan diğer rivayetlere nisbeten daha kuvvetli, o babta yapılan rivâyetlerden en sağlamı olduğunu ifade eder.

Alimlere göre, en sahih olduğu ileri sürülen senedlere gelince:

1- *Ahmed İbni Hanbel* ile *İshâk İbnu Râhûye*'ye göre şu sened *esahhu'l-esânîd*'dir: *Ani'z-Zührî an Sâlim an İbni Ömer*[87]

2- *Ali İbnu'l-Medînî, Amr İbni Ali el-Fellas* ve *Süleyman İbnu Harb*'e gö-

87) Sâlim, *Abdullah İbnu Ömer İbni'l-Hattâb*'ın oğludur.

re *Muhammed İbnu Sîrîn an Abîde İbni Amr es-Selmânî an Ali* (radıyallahu anh).

★ *Süleyman İbnu Harb'*e göre: *Eyyub es-Sehtiyânî an İbni Sîrîn an Abîde İbni Amr es-Selmânî an Ali.*

★ *Ali İbnu'l-Medînî'*ye göre: *Abdullah İbnu Avn an İbni Sîrîn an Abîde İbni Amr es-Selmâni an Ali.*

Görüldüğü üzere, *Süleyman İbnu Harb, Ali İbnu'l-Medînî* en sahîh isnâd hususunda *İbnu Sîrîn'*e kadar anlaşıyorlar. İbnu Sîrîn'in ilmini *Ali İbnu'l-Medînî*, en kavî bulduğu *Abdullah İbnu Avn'*dan, *Süleyman İbnu Harb* ise nazarında en kavî olan *Eyyub es-Sahtiyânî'*den almış olmaktadır.

3- *İbnu Mâîn'*e göre: A*'meş an İbrahim en-Nehâî an Alkame an Abdullah İbnu Mes'ud'dur.*

4- *Ebu Bekir İbnu Şeybe* ile *Abdurrezzâk es-San'ânî'*ye göre: *Zührî an Ali İbni'l-Hüseyn an Ebîhi'l-Hüseyn an Ceddihi Ali İbni Ebi Tâlib'*dir.

5- *Buhârî'*ye göre: *Mâlik an Nafî an İbni Ömer'*dir.

Bu beş isnâddan en kıymetlisi, Buhârî'nin esah (en sahîh) addettiği sonuncu isnâddır.

Bu duruma göre bir tabaka daha bu tarafa gelirsek: *Şâfiî an Mâlik an Nâfî an İbnu Ömer;* bir tabaka daha bu tarafa gelirsek *Ahmed İbnu Hanbel an Şâfiî an Mâlik an Nâfi an İbni Ömer* senedi ortaya çıkar.

*İmam Şâfi'î'*nin bu isnâdına *Silsiletü'z-Zeheb* nâmı verilmiştir. Çünkü, Şâfi'î'den hadîs alanların en üstünü *Ahmed'dir.*

*Ahmed İbnu Hanbel'*in Müsned'inde bu isnâdla tek hadis mevcuttur(88). Halbuki Muvatta'da aynı isnâd'la bir çok hadîs mevcuttur. Öte yandan, Ahmed İbnu Hanbel'in kendisinden yapılan rivayete göre, Muvatta'yı *Abdurrahman İbnu Mehdî'*den dinledikten sonra —daha sağlam (sebt) bulduğu için—

88) O hadis şudur: لا يبع بعضكم على بيع بعض ونَهى عنْ النجش ونهَى عن بيع حبل الحبلة ونهى من المزابنة والمزابنة بيع الثمر بالتمر كيلا وبيع الكرم بالزبيب كيلاً

Aslında bu aynı senetle dört ayrı rivayet olarak gelmiştir. Buhari ve Müslim'de mevcuttur. (Bak 235. hadis).

bir de İmam Şâfi'î'den dinlemiştir. *İbnu Hacer* ortaya çıkan müşkili şöyle bir tahminle izâha çalışır: ''*Ahmed İbnu Hanbel ya Muvatta'yı rivâyet etmemiştir, yahud etmiştir de araya inkıta girmiş* (ve dolayısıyle Muvatta'nın *Ahmed* vasıtasıyla rivâyeti bize ulaşmamıştır).

Zeynü'd-Dîn el-Irâkî, yukarıda kaydetiğimiz —ve *esahhu'l-Esânid* diye tavsîf edilmiş olan— beş aded sened'le, Muvatta ve *Ahmed İbnu Hanbel*'in Müsned'inde gelmiş olan rivâyetleri müstakil bir kitapta cemetmiştir. Takrîbu'l-Esânîd adını verdiği kitap fıkıh bablarına göre düzenlenmiştir. Ancak, fıkh'ın mühim bahislerini bu senetlerle rivâyet edilmiş hadîs olmadığı için boş bırakmıştır. Ayrıca şartına uyan hadislerden bir çoğu da gözünden kaçtığı için kitaba girmemiştir.

Bu eksikliğe hayıflanan *İbnu Hacer*, herhangi bir kitapla kayıtlamadan ana kaynaklara inerek bu esasa dayalı bir çalışma yapılmasını temenni eder.

BAZILARINA GÖRE DİĞER ESAH İSNADLAR:

En sahîh olduğu belirtilen isnâdlar yukarıda kaydedilen beş senedden ibâret değildir. Diğer bir kısım senedlerin de *esah* olduğu ileri sürülmüştür. Bazıları şunlardır:

★ *İbnu Maîn*'den yapılan bir başka rivâyete göre: ''*Abdurrahman İbnu'l-Kâsım İbni Ebi Bekri's-Sıddık an Ebîhi an Aişe*''.

★ *Ahmed İbnu Hanbel*'den bir başka rivayete göre: ''*An Eyyub an Nâfî an İbni Ömer*''dir. ''*Hammâd İbnu Zeyd an Eyyub*'' şeklinde olursa değme gitsin'' demiştir.

★ *İshâk İbnu Râhûye*'ye: ''*An Amr İbni Şuayb an Ebîhi an Ceddihi isnâdiyle rivâyette bulunan zât sika ise an Nâfî an İbni Ömer isnadiyle rivâyet etmiş gibidir*'' demiştir.

★ *Vekî' İbnu'l-Cerrâh*'a göre: ''*An Amr İbnu Mürre an Mürre an Ebî Mûsa el-Eş'ari*'' en güzel senettir.

★ *İbnu'l-Mubârek el-Iclî ve en-Nesâî*'ye göre: ''*Süfyanu's-Sevrî an Mansur an İbrahim an Alkame an İbni Mes'ud tarîki*'' isnadların en iyisi en ercahıdır.

★ Şu da *Nesâî*'nin tercih ettiği bir senettir: ''*Zührî an Ubeydillah İbni Abdullah İbni Utbe an Abbas an Ömer.*''

★ *Ebu Hâtim er-Râzî*'nin ercah senedi: "*Yahya İbnu Saîd el-Kattân an Ubeydlillah İbni Ömer an Nâfi an İbni Ömer*"dir.

★ *İbnu Maîn*'in ercah senedi: "*Yahya İbnu Saîd an Ubeydillah İbni Ömer ani'l-Kâsım an Âişe*"dir.

BAZI ASHÂBIN ESAH İSNADLARI:

Yukarıda belirtildiği üzere bir kısım isnadlar beldeye veya sahâbiye izâfe ve nisbet edilerek "*falanca beldenin..., falanca sahâbînin en sahih isnâdı*" denmiştir.

Buna göre:

★ *Hz. Ebu Bekr (*radıyallahu anh)'in esahhu'l-esânîdi: "*İsmâil İbnu Hâlid an Kays İbni Ebî Hâzım ani's-Sıddîk*"dır.

★ *Hz. Ömer* (radıyallahu anh)'in en sahîh isnâdı: "*Zührî an Sâlim an Ömer'dir veya: Zührî ani's-Sâib İbni Yezîd an Ömer*'dir.

★ *Abdullah İbnu Ömer* (radıyallahu anhüma)'inki: "*Mâlik an Nâfi an İbni Ömer*"dir.

★ *Ehl-i Beyt*'in esahhu'l-esânîdi: "*Cafer İbnu Muhammed İbni Ali ibni'l-Hüseyn İbni Ali an Ebîhi an ceddihi an Ali*"dir. (radıyallahu anh).

★ *Hz. Ali* (radıyallahu anh)'ninki: "A'rac an Ubeydillah İbni Ebî Râfi an Ali"dir.

★ *Ebu Hüreyre*'nin en sahîh senedi: *Zührî an Saîd İbni'l-Müseyyeb an Ebi Hureyre* (radıyallahu anh)'dir. Buhârî'ye göre ise "*Ebu'z-Zinâd ani'l-A'rec an Saîd İbni'l-Müseyyeb an Ebi Hüreyre*"dir.

★ *Hz. Enes* (radıyallahu anh)'in en sahîh isnâdı: *Mâlik ani'z-Zührî* —bir kavle göre *an Hammâd İbnu Zeyd* yahud *an-Hammâd İbni Seleme an Sâbit an Enes*'tir.

★ *İbnu Mes'ud* (radıyallahu anh)'un esahhu'l-esânîdi: "*Süfyânu's-Sevrî an Mansur an İbrahim an Alkame an İbni Mes'ud*"dur.

BAZI BELDELERİN ESAH İSNADLARI:

Beldelere nisbet edilen esah isnadlardan bazıları şöyle:

★ Medinelilerin esah isnâdı: *İsmâil İbnu Ebî Hakîm an Abîde İbni Süfyân an Ebî Hüreyre'dir.*

★ Mekkelilerin esahhu'l-esânîdi: *Süfyan İbnu Uyeyne an Amr İbni Dinâr an Cabir*'dir.

★ Yemenlilerinki: *Ma'mer an Hammâm an Ebî Hüreyre*'dir.

★ Mısırlılarınki: *el-Leys an Sa'd an Yezîd İbni ebî Habîb an Ebî'l-Hayr an Ukbe İbni Âmir.*

★ Horasanlılarınki: *el-Hüseyn İbnu Vâkıd an Abdillah İbni Yezîd an Ebîhi*'dir.

★ Şamlılarınki: *el-Evzâî an Hassân İbni'l-Atiyye ani's-Sahâbe*'dir, veya: "*Saîd İbnu Abdilaziz an Rebî'a İbni Yezîd an Ebî İdrîs el-Havlâni an Ebî Zer*'dir.

★ Kûfelilerinki: *Yahya İbnu Sa'îd'l-Kattân an Süfyâni's-Sevrî an Süleymân et-Temîmi ani'l-Hâris İbni Süveyd an Ali*'dir. vs.

EHVELÜ'L-ESANÎD:

Esahhu'l-Esânîd'e mukabil bir de *ehvelu'l-esânîd* tabiri vardır. Usül kitaplarımız bu bahse *zayıf hadisler* konusunu işlerken yer verirler. Bize *sened* mevzuunun bütünlüğünü sağlamak düşüncesiyle burada zikretmeyi uygun bulduk.

Muhaddisler bu tabirle, bazı şahıslara ve beldelere nisbet edilen isnâdların en zayıfını belirtirler.

Hâkim en-Neysâbûrî'nin kaydına göre:

★ *Hz. Ebu Bekr* (radıyallahu anh)'e ulaşan senedlerin en zayıfı şudur: *Sadakatu'd-Dakîkî an Ferkad es-Sabahî an Mürrete't-Tayyib an Ebî Bekir* (radıyallahu anh).

★ *Ehl-i Beyt*'in en vâhî isnâdı: *Amr İbnu Şemir an Câbiri'l-Cu'fî ani'l-Hâris el-A'var an Ali* (radıyallahu anh).

★ *Hz. Aişe'ye ulaşan en vâhî isnad: "Ani'l-Hâris İbni Şibl an Ummi'n-Nu'mân an Aişe* (radıyallahu anhâ)'dir.

★ *İbnu Mes'ûd*'a ulaşan en vâhî isnâd: "*Şerîk an Ebî Fezâre an Ebî Zeyd an İbni Mes'ûd* (radıyallahu anh)'dur.

★ *Hz. Enes*'e ulaşan en vâhî sened: "*Dâvud İbnu'l-Muhabbır an Fahr an Ebîhi an Ebân İbni Ebî Ayyâş an Enes* (radıyallahu anh)'dir.

★ Yemenlilerin en vâhî isnadları: *Hafs İbnu Ömer el-Adeni anil Hakem İbni Ebân an İkrime an İbni Abbas* (radıyallahu anhümâ)'dır.

★ Mekkelilerin en vâhî isnadları: "*Abdullah İbnu Meymûn el-Kaddâh an Şihâb İbni Hırâş an İbrâhîm İbni Yezîd el-Hûzî an İkrime an İbni Abbâs* (radıyallahu anhüma)''tır.

★ İbnu Abbas (radıyallahu anhüma)'a ulaşan en vâhî sened: *Muhammed İbnu Mervan es-Suddî es-Sağîr anil Kelbî an Ebî Sâlih an İbni Abbas* (radiyallahu anhüma)'dır.

★ Mısırlıların en vâhî isnadları: "*Ahmed İbnu Muhammed İbni'l-Haccâc İbni Rüşd an Ebîhi an Ceddihi an Kurretebni Abdirrahmân an külli men ravâ anhu*''dur.

★ Şamlıların en vâhî isnadları: *Muhammed İbnu Kays el-Maslûb an Ubeydillah İbni Zahr an Ali İbni Zeyd ani'l-Kâsım an Ebî Umâme* (radıyallahu anh)'dir.

★ Horasanlıların en vâhî isnadları: *Abdurrahmân İbnu Müleyha an Nehşel İbni Sa'îd ani'd-Dahhâk an İbni Abbas* (radıyallahu anh)'tır.

İLMUR-RİÇAL

MEVZU'UN ÖNEMİ:

Senedin ehemmiyeti ne ise *hadîs ilimleri (ulûmu'l-hadîs)* arasında *rical ilmi*'nin de ehemmiyeti odur. Hadîs hakkında son derece mühim ve zarurî olan *sahîh, hasen, zayıf* vs. şeklindeki değerlendirmelerin medârı seneddir, yani senedi teşkîl eden râvîler. Şu halde *rical ilmi,* hadis ilminin vazgeçilmez bölümlerinden birini ve hattâ birincisini teşkîl eder.

Önceki bahiste sened üzerinde durduk. Bu bahiste senedi meydana, getiren *râvîler, râvilerin dereceleri, tabakaları, râvilerde aranan evsaf* vs. gibi çeşitli meselelere temas edeceğiz.

1- RÂVİ KİME DENİR:

Râvi, lügat olarak bir haberi anlatan,nakleden, getiren kimseye denir. Hadîs ilminde, sünneti âdâbına göre nakleden kimseye denir. *Âdâb*'tan maksad senedli olarak demektir. Bu mânâda *râvi*'ye müterâdif olarak *müsnid*, keza *râviler* manasında mutlaka cemi hâlinde *ricâl* kelimesi de kullanılır.

Normalde râvî'nin meslekten olması şart değildir. Bu sebeple, râvinin ilim sâhibi olması, rivâyet ettiği haberin senedindeki ricâlini *cerh* ve *ta'dil* yönleriyle tanıması, terettüp eden ahkâm vs. yönleriyle metni tanıması aranmaz. Râvide aranan yegâne husus rivâyet adabına riâyetidir, rivâyeti senedli olarak yapmasıdır.

Râvi tâbiri, yeri gelince en küçük derecede yer alandan en üst derecede yer alan ricâlin, hepsi için kullanılabilen âm bir tâbirdir.

2- RÂVİLERİN DERECELERİ:

Resûlullah (aleyhissalatu vesselam)'ın sünnetini nakil ve rivâyet etmeyi meslek edinenler bir kısım hiyerarşik derecelere ayrılır:

1- Tâlib: Hadîs ilmini öğrenmeye azmetmiş kimse demektir. Hiyerarşide en aşağı mertebede yer alır. Gayreti ve muktesebâtı nisbetinde derecesi yücelir.

TÂLİBİN ÂDÂBI:

İslâm uleması hadîs talebesinin şu âdâba uymasını şart koşmuştur:

1) Niyette ihlâs sahibi olmalı ve hadîs tahsilini sırf Allah rızası için yapmalıdır. Dünyevî bir maksada kesinlikle yer vermemelidir.

2) İsnâd-ı âlî aramalıdır. Bölgesindeki âli isnâdı bitirince uzak diyarlara bu maksatla seyahat etmelidir.

3) Hadîslerde vârid olan fazîletli amelleri imkân nisbetinde işlemelidir. Hatta *Bişr İbnu'l Hâris el-Hâfî: "Ey hadîs ashâbı, hadîsin zekâtını ödeyin, hiç olsun her ikiyüz hadîsten beşiyle mutlaka amel edin"* demiştir. *Vekî* de: *"Hadîsi hıfzetmek istersen, onunla amel et"* der.

4) Tâlib, dinleme işini uzatıp, şeyhin azarlamasına meydan vermemelidir. *Zührî: "Meclis uzarsa şeytan da nasiplenir"* demiştir.

5) Öğrendiklerini gizlemeyip, diğer talebelerin de istifâdesini sağlamalıdır.

6) Rivâyet ve dirâyette kendisinden dûn (aşağı) olandan da hadîs almalıdır. *Vekî: "Kişi fevkindekinden, emsâlinden ve mâdûnundan hadîs yazmadıkça asâlete eremez"* der.

7) Hadîs talebesi sadece ezberlemekle veya yazmakla kalmamalı, anlamaya, kavramaya da çalışmalıdır.

8) *Sahîheyn*'e gerekli alâkayı göstermeli sonra *sünen*leri, sonra *müsned*leri, ilel kitaplarını, sonra *ricâl kitaplarını* ve *târîh* kitaplarını okumalıdır.

9) Hadîs dinleme işi en az *temyîz* yaşında olmalıdır. *Temyiz*'e ermeden yapılan dinleme sahih değildir. Gerçi Şamlılar 30, Kûfeliler 20 ve Basralılar 10 yaşından önce hadîs dinletilmemeli, bu yaşa kadar Kur'an v.s. öğrenmeli demiş, bu yolda tatbîkatta bulunmuşlardır. Ancak Ashab'tan birçoğu Hz. Peygamber (aleyhissalatu vesselam)'i küçükken gördükleri halde, yaptıkları ri-

vâyetler, başta Buhârî, bütün hadîs kitaplarında yer alır. Bu durum, *Selef*'in, temyiz yaşına giren çocukların semâını (hadis dinlemelerini) sahîh addettiğini gösterir. Nitekim Resûlullah (aleyhissalatu vesselam)'ın torunu Hz. Hasan (radıyallahu anh) Resûlullah'ın vefâtında sekiz yaşlarında idi. *Abdullah İbnu-z-Zübeyr. Nu'mân İbnu Beşîr, Ebu't-Tufeyl el-Kınânî, Sâib İbnu Yezîd, Mahmud İbnu'r-Rebî Resûlullah* (aleyhissalatu vesselam)'ı büluğdan önce görmelerine rağmen rivâyetleri muhaddislerce kabûl edilmiştir. *Ahmed İbnu Hanbel,* işittiğini aklında tutma yaşı prensibini koyar. *Buhârî* ve *Evzâî* de hemen hemen bu görüşü benimser. Nitekim Buhârî'de rivâyeti kaydedilen *Mahmud İbnu'r-Rebi,* Resûlullah (aleyhissalatu vesselam)'ın vefâtında beş yaşında idi. Diğer taraftan *Abdullah İbnu'z-Zübeyr* (radiyallahu anh)'in 3-4 yaşındaki müşâhadesi ile ilgili rivâyet hüsn-i kabûl görmüştür.

Şu halde, *semâ*'ın başlangıcı için rakamla ifâde edilecek kesin bir yaş haddi yoktur.

2- Muhaddis: Bu, ilimde belli bir seviyeye ulaşanın ünvânıdır. Hadîs ilmini bilir. Hadîslerden az olmayan miktarda metin ve senediyle ezberler. Senedlerde yer alan râvileri, cerh ve ta'dîl yönleriyle tanır. Keza, metni de, ihtivâ ettiği ahkâm ve kendisiyle amel etme durumlarıyla tanır. *Muhaddis* yerine *Şeyh* ve *İmâm* tâbirleri de kullanılır. Ancak, hemen belirtelim ki *şeyh* tâbiri muhaddisin hadîs aldığı hoca için de kullanılır. "*Falan kişi Buhârî'nin şeyhidir*" deyince Buhârî'nin ondan hadîs aldığı anlaşılır. O kimsenin vasıflı bir muhaddis olması şart değildir. Öyle ise *şeyh* kelimesi âdâbına uygun hadîs rivâyet eden *sıradan bir râvî* manasına da sıkca kullanılmıştır.

3-Hâfız: Muhaddislerden muktesebâtı ilerlemiş olanların ünvânıdır. Bilhassa ezbere bildiği hadislerin çokluğu ile muhaddisten ayrılır. Hâfız ünvânının, umûmiyetle 100 bin kadar hadîsi sened ve metniyle ezbere bilen muhaddisler için kullanıldığı ifâde edilmiştir. Muhaddis gibi, bunun da ricâli ve metni her yönüyle tanımaları gerektiğini söylemeye hâcet yoktur.

Şu noktayı da belirtelim ki, diğer tabirler gibi, hâfız tabiri muayyen ve mahdût evsâfa göre verilmiş bir ünvan değildir. Zamâna ve bu tâbiri kullanan şahsa göre, kelimeden kastedilen mefhum değişebilir. Sözgelimi *Zehebî*'nin, Tezkiretü'l-Huffâz'da huffâzı yani hadîs hâfızlarını tanıtır. Bir başka deyişle, orada yer verilen her şahıs *Zehebî*'ye göre "*hâfız*"dır. Bundan hareketle her birinin 100 bin civâ-

rında hadîs ezberlemiş olduğunu söyleyemeyiz. Nitekim, kitap, başta Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer (radıyallahu anhüma) olmak üzere 33 adet *Sahabe* (radıyallahu anhüm)'ye yer vererek başlar. Keza *Sahâbe*'den sonra yer verilen *Tâbiîn* ve *Etbauttâbiîn* tabakalarına mensup kimselerden kitapta tercümesi sunulanların hepsinin 100.000 civarında hadîs ezberlediği de söylenemez.

4- Hüccet: Hâfızdan sonra gelen mertebenin ünvanıdır. 300.000 kadar hadîsi yukarıda belirtilen şartlarda senet ve metniyle ezberleyen kimselere denir.

5- Hâkim: En yüksek mertebede olanların ünvanıdır. Bütün *Sünnet*'i nefsinde cemeden kimseler bu ünvanı almaya hak kazanırlar.

Hemen belirtelim ki, *muhaddis* tabiri hadisle iştigal eden bütün ehl-i ilm için kullanılan müşterek bir isimdir. Binaenaleyh *hâfız, hüccet* ve *hâkim* de öncelikle muhaddis ismini taşırlar. Zaten bunları birbirinden kesin hatlarla ayırmak mümkün değildir. Bu sebeple, usulcüler birbirinden farklı târiflerde bulunurlar. Esâsen, bu ilimde birinci derecede mühim olan, muhaddisin itkanı ve tesebbütüdür, adalet ve zabt yönünden mükemmel olmasıdır. Çok hadis ezberleme keyfiyeti ikinci derecede önem taşıyan bir husustur.

3- MUHADDİSİN ÂDÂBI:

Alimler, hadis ilminin tedrisiyle meşgul olanların bazı âdâba riayet etmesini şart koşmuşlardır:

1- Muhaddis herşeyden önce iyi bir ahlâk, temiz bir yaşayış ve sağlam bir niyet sahibi olmalıdır. Sağlam niyet, ilmi Allah rızası için öğrenmek ve öğretmektir. Seleften bazıları: *"Biz başka maksadla ilim talebettik, ancak o, Allah için olmaktan başka bir şey kabul etmedi"* demiştir.

2- Muhaddis, hadîs rivayetini belli bir olgunluk ve yaş hududunda yapmalıdır. *İbnu Hallâd* elli ile seksen yaş arasını tavsiye eder. Bazıları da 40 yaşından önce rivayetin caiz olmadığını söyler. *Kadı İyaz* buna itiraz ederek 40 yaşından ve hatta 30 yaşından önce hadis rivâyet eden selef büyüklerinden misal vermiştir. *Mâlik İbnu Enes* (İmam-ı Mâlik) bunlardan biridir. Halk, kendisini dinlemek üzere, büyük kalabalıklar teşkil etmeye başladığı zaman üstadları henüz hayatta idi. Öte yandan, muhaddisin bu yaşı beklemesi bazı tehlikeleri de beraberinde getirecektir: İlmin ziyâı gibi. Çünkü, kırk elli yaşı-

na ulaşmadan ölenler var. *Ömer İbnu Abdilaziz, Saîd İbnu Cübeyr, İbrahim en-Nehâî* gibi nice büyük alimler ellisini idrak etmeden vefat etmişlerdir.

***İbnu Hallâd'ın*, ihtilat ârız olur endişesiyle *"seksenden sonra rivâyeti kesmelidir"* sözüne de itiraz edilmiştir. Zira sahabe ve sonrakilerden çok sa**yıda *selef*, ileri yaşlarda hadis rivayetinde bulunmuştur. *Enes İbnu Mâlik, Sehl İbnu Sa'd, Abdullah İbnu Ebî Evfa* (radıyallahü anhüm) gibi. Hatta yüz yaşını aştığı halde sağlıklı şekilde rivâyet edenler olmuştur: *Hasan İbnu Arfe, Ebu'l-Kasım el-Bağavî, Ebu İshâk el-Hüseynî, el-Kadı Ebu't-Tayyib et-Taberî* v.s.

3- Muhaddisin yaşça, ilimce kendisinden daha muvafık (evlâ) birisi varken rivâyette bulunmaması gerekir. Hatta bazı âlimler, kendi beldesinde bu işe elyak olan varken rivâyeti mekruh addetmiş, bu hususta muhaddise müracaat edenler çıktığı takdirde ehak olana göndermesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak *İbnu Dakîki'l-Îd* gibi bazıları kendisinde değişik rivâyet bulunan kimsenin, tâlibi, isnâd-ı âlî sâhibine göndermemesi gerekeceği kanaatindedir.

4- Muhaddis, hadis tedrisine geçeceği zaman kılık kıyafetine itina etmeli, bu yönde dinleyenlere tefevvuk etmelidir. Nitekim İmam Mâlik'in, dersten önce abdest -ve hatta boy abdesti- aldığı, en iyi elbiselerini giyip, güzel kokular süründüğü, büyük bir vakar içinde tedriste bulunduğu, gürültü yapanlara bile meydan vermediği rivâyetlerde gelmiştir.

5- Hadis tedrîsi Kur'an'dan bir parçanın tilâvetiyle açılıp hamdele ve salvele ile başlatılmalıdır.

6- Hadis metinlerini okuyacak kimse *(kâri)* güzel sesli, telâffuzu düzgün ve açık, ibâresi fasîh (sesin vurgusunu manaya göre tam yapan) olmalı, Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın adı geçtikçe aleyhissalâtü vesselam, ashâbın (radıyallahu anh) adı geçtikçe radıyallahu anh demelidir.

7- Muhaddis şeyhini de hayırla senâ ile anmalıdır. *Vekî*'in, hocası *Süfyân-ı Sevrî*'yi andıkça: *"Emîrü'l-mü'minîn fil-hadîs"* diye övdüğü rivayetlerde gelmiştir. Keza hiç kimseyi, sevmediği bir lakabıyla zikretmemelidir. Ancak bu lâkab, onu diğerlerinden tefrik içinse mahzuru yok: Gunder (vefasız), A'rec (topal), A'meş (görmesi zayıf) gibi. Keza mesleğini zikrederek anması -*Hannât* gibi- veya annesine nisbet ederek anması -*İbnu Uleyye* gibi- câizdir, yeter ki bütün bu tesmiyelerde ayıplamak maksadı değil, târif gayesi gütmüş olsun.

4- RÂVÎNİN TABAKALARI

Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın sünnetini bize intikal ettiren râviler başlıca üç tabakaya ayrılır:

1- Ashab,

2- Tâbiîn,

3- Etbauttâbiîn.

Şimdi bunları tanıyalım:

1) SAHABE[89]

İbnu Hacer'in el-İsâbe'de "*en doğru*" diye tavsîf ettiği târife göre, sahâbî: "*Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le kendisine inanmış olarak karşılaşıp İslam üzere ölen kimsedir.*"[90]. *İbnu Hacer devam eder: "Bu tarife, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'le berâberliği uzun olan da girer, kısa olan da; kendisinden hadîs rivayet eden de girer, etmeyen de; O'nunla gazve yapan da girer, yapmayan da; keza O'nu bir kere görmüş ve fakat beraber oturmamış olan da girer, beraber olduğu halde âmâlık gibi bir sebeple görmemiş olan da. Îmân kaydı; Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la, kâfir olarak karşılaşıp, sonradan iman edeni -şayet imandan sonra tekrar karşılaşmadı ise- hâriç tutar.* "Kendisine" tâbirimiz, başkasına inanmış olarak O'nunla karşılaşanı hâriç tutar; Bî'set'ten önce kendisiyle karşılaşan ehl-i kitap gibi. Şöyle bir soru hatıra gelebilir: Ehl-i kitaptan, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la peygamberliğinden önce karşılaşıp, O'nun peygamber olacağına inanan sahâbî sayılır mı? Bu ihtimalli duruma, Hz. Peygamber'in ticarî maksatla gittiği Suriye seferinde Busra kasabasında karşılaştığı Rahip Buhayra ve benzerleri dahildir... Sayıca az da olsa iman ettiği halde sonradan irtidâd edip tevbe etmeden ölenler de sahâbî değildir: Ubeydillâh İbnu Cahş, Abdullah İbnu Ha-

---

89) Raviler arasında en mühim tabakayı Ashab(radıyallahu anhüm)ın teşkil ettiği ve günümüzde Ashab'a dil uzatmalar yaygınlaşmaya yüz tuttuğu için bu bahsi genişçe işleyeceğiz.

90) Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: طُوبَى لِمَنْ رَآنِي وآمَنَ بِي وَطُوبَى لِمَنْ رَآى مَنْ رَآنِي "Ne mutlu beni görüp iman edene! Ne mutlu beni göreni görene" hadisinin mezkûr Sahabe tarifindeki katkısı açık olarak görülmektedir. Tâbiî'nin tarifini yaparken de göreceğiz ki, bu hadis Tâbiîn ile ilgili tarifin ortaya çıkmasında da müessir olmuştur. Zira muhtelif tariflerden, ekseriyetin benimsediği tarif uygun olanıdır.

tal, Rebî'a İbnu Ümeyye İbni Halef gibi. İrtidaddan dönen sahâbîdir, Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'la tekrar görüşmese de, el-Eş'as İbnu Kays gibi...

İbnu Hacer'in, Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ı dinlemiş, görmüş olan cin ve melâikenin sahabeden sayılıp sayılmayacağı konusunda kaydettiği münakaşanın amelî bir yönü olmadığı için onu aktarmıyoruz.

Ancak şunu da kaydedelim. Bir kimseye sahâbe diyebilmek için *şâz* olan ve ulemânın çoğunluğu tarafından kabul edilmeyen başka şartlar da ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre şu dört vasıftan biri olmadıkça sahâbi olunamaz:

1- Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'le uzun müddet mücâlese (beraberlik).

2- Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'den yaptığı bir rivâyetin bilinmesi.

3- Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'le gazve yaptığının bilinmesi.

4- Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın yanında şehîd olması.

Bazıları sahâbeliğin sıhhati için "*büluğa ermiş olmak*"ı şart koşmuş, bazıları *kısa bir müddet için de olsa mücâlese'yi (berâber bir mecliste bulunmayı)* şart koşmuştur. Bazıları: "*Sahâbelik* için "*Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ı görmek" yeterlidir*" diye mutlak bir ifâde kullanmışsa da bu görmekten maksat "*temyîz yaşında görmek*"dir, böyle kayıtlamak gerekir." İbnu Hacer, devamla Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ı vefatından sonra (henüz görülmeden) görenin durumu münâkaşa götürse de sahabî sayılmaması gerektiğini söyler. *Şâir Ebu Züeyb el-Hüzelî* gibi.

Kimin *sahâbe* olduğunu tefrikte, müelliflerin işini zorlaştıran bazı *mücmel tavsîf*ler de olmuştur. Bunlardan -*İbnu Ebî Şeybe*'nin Musannaf'ında kaydedilen- birine göre: "Fetihler sırasında sadece sahâbîyi komutan tâyin ederlerdi." Bir diğerine göre -ki *İbnu Abdilberr*'e aittir- "*Hicrî onuncu senede Mekke ve Taif'te müslüman olmuş ve Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın Vedâ haccına katılmamış tek kişi mevcut değildi.*"

Keza benzer ifade *Evs* ve *Hazrec* kabîleleri hakkında da sarfedilerek: "*Onlardan hiç kimsenin Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'in ömrünün son*

senesine kadar küfrünü devam ettirip, Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın vefatında onu izhar ettiğinin görülmediği'' belirtilmiştir.

BİR ŞAHSIN SAHÂBE OLDUĞU NE YOLLA ANLAŞILIR?

Bu hususta bir değil bir kaç mûteber yol vardır:

1- O zâtın sahâbe olduğu *tevâtür, istifâza* ve *şöhret*'le bilinir.

2- Bir sahâbîden: ''*Falanca sahâbîdir*'' diye gelen rivâyetle bilinir.

3- Tâbiîn'den herhangi birinin aynı şekilde şehâdetiyle bilinir. Ancak bu zât tezkiyesi makbûl biri olmalıdır.

4- Bir kimsenin şahsen: ''*Ben sahâbî'yim*'' demesiyle de sahâbelik sübut bulur. Ancak bu durumda iddia sâhibinin *adâlet* sâhibi ve Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'a yaşca muâsıı olması gerekir.

Adalet iddiası kendi sözüyle sübut bulmaz, başkasının şehâdeti esastır. Böyle olmayanların sahâbelik iddiaları kabul edilemez. *Muasara şartına* gelince, bunun son hududu hicrî 100-110 yıllarına rastlar. Çünkü Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm) ömrünün sonlarında Ashab (radıyallahı anhüma)'ına: **''Bu geceniz var ya, bundan yüz sene sonra, şu anda mevcutlardan kimse yeryüzünde kalmayacaktır''** buyurmuştur. Bu hadisi *Buharî* ve *Müslim İbnu Ömer*'den rivâyet etmiştir. Hadîs'in *Müslim*'de *Hz. Câbir*'den kaydedilen *vechinde*, bu sözü Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın vefatından bir ay kadar önce söylediği belirtilir. Bu rivâyete dayanarak, İslam ulemâsı, mezkûr hududdan sonraki zamanlarda sahâbelik iddiasına kalkanları reddetmişlerdir.

Nitekim pek çok şarlatan asırlarca sonra sahâbî olduğunu iddia ederek sahte hadîsler rivâyet etmiş ve kendilerine inanacak câhil, saf kişiler bile bulmuştur. *İbnu Hacer*, el-İsâbe'nin *el-Kısmu'r-Râbi* diye ayırdığı bölümlerde onlar hakkında bilgi verir. Her biriyle ilgili hikâye ve teferruatı mezkûr kitaba bakarak bu *sahte sahabi*lerden bir kaçının ismini ve ölüm târihini kaydedelim:

1- *Osmân İbnu'l-Hattâb:* Bağdad'da zuhûr etti. Vefatı: 327/938.

2- *Cafer İbnu Nestûr er-Rûmî:* Farab'ta çıktı. Vefatı: 350'den sonra.

3- *Sarbatak:* Hindistan prenslerinden. Vefatı: 333/944.

4- *Cübeyr İbnu'l-Hâris*. Vefatı: 576'dan sonra.

5- *er-Rebî' İbnu Mahmûd,* Mardinli bir sûfi. Vefatı: 599/1202.

6- *Ebu'r-Rida Ratan,* Hindistan'ın Batranda şehrinden. Vefatı: 632/1443 veya 709/1309'dur.

7- *Kays İbnu Temîm et-Tâî.* Geylan şehrinde çıktı. Vefatı: 517/1123'den sonra.

Hadîs ulemâsı, yukarıda kaydedilen *ihbâr-ı Nebevî*'ye muvafık şekilde, Mekke'de 100-110 târihleri arasında vefat eden *Ebu't-Tufeyl Âmir İbnu Vesîle el-Cühenî*'nin en son vefat eden sahabî olduğunda ittifak eder.

SAHÂBENİN ADALETİ:

Yukarıda belirtilen yollarla bir kimsenin *sahâbî* olduğuna hükmedilince ona müslümanlar arasında Hz, Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'i görmüş olmaktan ileri gelen müstesna bir makam ve şeref tanınmış olmaktadır.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'e mensub olan bütün mü'minler *sahâbe*'nin hâiz olduğu bu yüce makamda müttefiktirler. Kıyâmete kadar gelecek bütün mü'-min nesillerden hiçbiri, hiçbir ferd *Ashab*'a mensup hiçbir kimseye karşı fazîlet noktasında üstünlük iddia edemez. Onların efdaliyeti bizzat Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm) tarafından ifâde edilmiştir.

Ehl-i Sünnet, Ashab (radıyallahü anhüm)'ı bir bütün kabul etmekte de müttefiktir. Hususî, ferdî fezâilde aralarında dereceleme yaparsa da *sahâbelik fazîletin*de hepsini bir görür. Bir başka ifâdeyle Şi'a'nın yaptığı gibi, Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın sohbetiyle müşerref olan hiç kimseye yakışık almayan, saygısızlık, güvensizlik, ittihâm ifâdeleri taşıyan sıfatlar izâfe etmez. Hepsini ayrı ayrı sever ve sayar. Hangisinin ismi geçerse geçsin *radıyallahu anh* yani *Allah ondan razı olsun* duasını okur.

Ashab'ı bir bütün olarak sevmek, hepsine ayırım yapmadan güvenmek Kur'ân-ı Kerîm ve Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın emirleri gereğidir. Buna bir bakıma sahâbenin adaleti denir. Adâletin ne olduğunu teferruatlı olarak açıklayacağız. Özet olarak *dindarlık, sıdk, itikad düzgünlüğü, güzel ahlâk* demektir. Bâzı *ehl-i Bid*'a takımı hâriç, *Ehl-i sünnet,* bütün *Sahâbî*lerin bu vasıfları taşıdıklarında müttefiktirler. Bunda delilimiz Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'dir. Pek çok âyet ve hadis Ashâbı tebric

eder. Tâ ilk İslam büyüklerinden günümüze kadar gelip geçen bütün *ehl-i sünnet* ulemâsı âyet ve hadisleri böyle anlamakta ihtilâf etmezler.

Şimdi bunlardan bir kısmını kaydedeceğiz:

ASHABI ÖVEN AYETLERDEN BAZILARI:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ

"Siz insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emreden, fenalıktan alıkoyan, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz" (Âl-i İmran, 110).

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

"Böylece sizi insanlara şâhid ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık. Peygamber de size şâhid ve örnektir" (Bakara, 143).

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا

"Ey Muhammed! Allah inananlardan, ağaç altında sana baş eğerek el verirlerken, and olsun ki hoşnud olmuştur. Gönüllerinde olanı da bilmiş, onlara güvenlik vermiş, onlara yakın bir zafer ve ele geçirecekleri bol ganîmetler bahşetmiştir (Feth, 18).

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ

"İyilik yarışında önceliği kazanan Muhâcirler ve Ensâr ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur. Onlar da Allah'tan hoşnuddurlar. Allah onlara içinde ebedî kalacakları, içlerinde ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır..." (Tevbe, 100)[91]

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ﴿١١﴾ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ

"İyilik işlemekte önde olanlar, karşılıklarını almakta da önde olanlardır." (Vâkı'a, 10-12)

91) Sadece bu ayet Hz. Ebu Bekir (radıyallahu anh), Hz. Ömer (radıyallahu anh) gibi İslamın büyüklerine dil uzatan Şia'nın gittiği yolun batıllığını göstermeye kâfidir. Zira, *es-Sâbikûn el-Evvelûn*'a bunlar dahildir. Keza bunlar *Bey'atü'r-Rıdvân* ashabındandır. Rabbülâlemîn hiçbir ayırım yapmadan hepsinden râzı olduğunu ilan etmiştir. Ama Şia, Cenâb-ı Hakk'ı tahtie edercesine, tekzib edercesine bu büyüklere dil uzatmaktadır. Dalâlet bu kadar olur. Allah korusun!

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

"Ey Peygamber! Allah'ın yardımı sana ve sana uyan mü'minlere yeter" (Enfâl, 64).

وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝ لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ۝ وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"Daha önceden Medîne'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önce tutarlar. Nefsinin tamahkârlığından korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete erenlerdir." (Haşr, 8-9).

ASHABI ÖVEN HADİSLERDEN BAZILARI:

Kur'ân-ı Kerîm'den başka, Hz. Peygamber (aleyhissalâtü vesselâm)'de bir çok hadisleri ile *Ashab*'ı tebrie etmiş aralarında bir ayırım yapmadan ümmetine karşı onların şânlarını yüceltmiştir. *Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Übey İbnu Kaab, Zeyd İbnu Sâbit, Muâz İbnu Cebel* (radıyallahu anhüm ecmaîn) gibi büyükler hakkında da ayrı ayrı medh u senâda bulunmuştur. Hadis kitaplarının *Menâkıb* ve Fezâil bölümleri bu çeşit hadîslerle doludur. *İbnu Hacer* ve *Bağdadî* tarafından kaydedilmiş olan bu hadislerden bazılarını asıl metinleriyle kaydediyoruz.

١ ـ عن ابن مسعود رضى الله عنه عن النبى صلى الله عليه وسلم : خير امتى قرنى ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم ثم يجيء قوم تسبق أيمانهم شهادتهم ويشهدون قبل أن يستشهدوا

1- "Ümmetimin en hayırlısı benim asrımdakilerdir. Sonra bunları tâkip edenler, sonra da bunları tâkiben gelenlerdir. Sonra öyle bir kavm gelir ki şehâdetten önce yemin ederler ve şâhidlikleri taleb edilmeden şehâdette bulunurlar."(92)

٢ ـ عن ابى سعيد رضى الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا تسبوا اصحابى فوالذى نفسى بيده لو انفق احدكم مثل احد ذهبا ما ادرك مدّ احدهم ولا نصيفه

92) Bu hadisin 13 ayrı tarikten rivayet edildiğini ve ulemadan bazısının mütevatir addettiğini daha önce kaydettik.

2- "Ashâbıma dil uzatmayın. Nefsimi elinde tutan Zat-ı Zülcelâl'e yemîn ederim ki, sizden biriniz Uhud Dağı kadar altın tasadduk etseniz yine de onlardan birinin bir müdd, hatta yarım müdd miktarındaki harcamasına sevabca ulaşamazsınız." (93)

٣ــ عن جابر رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الله اختار اصحابى على الثقلين سوى النبيين والمرسلين

3- "Hz. Câbir (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: Cenâb-ı Hakk, Ashâbımı nebiler ve peygamberler hâric bütün cin ve ins'e tercih etmiş, üstün tutmuştur."

٤ــ عن ابن عباس رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: مهما او تيتم من كتاب الله فالعمل به لا عذر لاحدكم فى تركه فان لم يكن فى كتاب الله فسنة منى ماضية فان لم تكن سنة منى ماضية فما قال اصحابى ان اصحابى بمنزلة النجوم فى السماء فايها اخذتم به اهتديتم واختلاف اصحابى لكم رحمة

4- Kitap'ta size ne gelmişse onunla amel edeceksiniz, onu terketmekte hiçbir özür kabûl edilmez. Kitapta bulunmayan bir şey olursa, benden vâki olan sünnet esastır. Benden vâki bir sünnet yoksa Ashâbımın söylediğine uyacaksınız. Ashâbım gökteki yıldızlar gibidir. Onlardan hangisini esas alırsanız hidâyete erersiniz. Ashabımın ihtilafı sizin için rahmettir.

٥ــ عن عمر ابن الخطاب رضى الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: سألت ربى فيما اختلف فيه اصحابى من بعدى فاوحى الله إلَى يا محمد إن اصحابك عندى بمنزلة النجوم فى السماء. بعضها أضوأ من بعض فمن أخذ بشىء مما هم عليه من اختلافهم فهو عندى هدى

5- *Hz. Ömer* (radıyallahu anh) Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm)'ın şöyle buyurduğunu anlatmıştır: "Ashabımın benden sonra ihtilaf edeceği şeyler hakkında Rabbime sordum. Allah celle şânuhu şu vahiyde bulundu: "Ey Muhammed! Senin Ashabın benim katımda gökteki yıldızlar gibidir. Bazısı bazısından daha parlaktır. Kim onların ihtilaf ettikleri şeyden herhangi birini esas alırsa, o benim yanımda hidâyet üzeredir."

---

93) Bir *müd* takriben 18 litrelik bir ölçek.

٦ـ عن انس بن مالك رضى الله عنه قال : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : إن الله اختارنى واختار اصحابى فجعلهم اصهارى وجعلهم انصارى وإنه سيجىء فى آخر الزمان قوم ينتقصونهم ألا فلا تناكحوهم ألا فلا تنكحوا اليهم ألا فلا تصلوا معهم الا فلا تصلوا عليهم عليهم حلت اللعنة

6- *Hz. Enes* **(radıyallahu anh) anlatıyor:** *''Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm) buyurdular ki:* **''Allah beni ve Ashâbımı seçti. Onları bana hısım ve yardımcılar kıldı. Bilesiniz âhir zamanda bir gürûh çıkıp onların kadrini düşürmeye çalışacak. Sakın onlarla evlenmeyin, onlara kız vermeyin, onlarla birlikte namaz kılmayın, cenâzelerine namaz kılmayın. Onlara lanet etmeniz helaldir.''**

٧ـ عن عبد الله بن مغفل (رضى الله عنه) قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الله الله فى اصحابى لا تتخذوهم غرضا . فمن احبهم فبحبى احبهم ومن ابغضهم فببغضى ابغضهم ومن آذاهم فقد آذانى ومن آذانى فقد آذى الله ومن آذى الله فيوشك ان يأخذه

7- *Abdullah İbnu Muğaffel* (radıyallahu anh), Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: **''Ashabım hakkında Allah'tan korkun. Onları kendinize hedef edinmeyin. Kim onları severse bu bana olan sevgisi içindir, kim de onlara buğz ederse bu da bana olan buğzu sebebiyledir. Onları kim incitirse beni incitmiş olur. Beni inciten de Allah'ı incitir. Allah'ı incitenin ise belası yakındır.**

Süfyan-ı Sevrî, قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى (Mealen: **''Ey Muhammed! De ki: Hamd Allah'a mahsustur. SEÇTİĞİ KULLAR'ına selam olsun''** (Neml, 59), âyetinde zikredilenlerin Ashab olduğunu söylemiştir.

Ashab'ın adaleti meselesini *''nefis bir şekilde''* işleyen *Bağdâdî,* -ki İbnu Hacer aynen iktibas ederek katıldığını ifade eder. Kur'an ve Hadîs'te Ashâb hakkında gelen tebrie'nin çokluğunu belirttikten sonra şunu söyler: *''Bu nassî deliller, onların kesinlikle ta'dîl'ini ifâde eder. Onlardan hiç biri, Allah'ın ta'dîlinden sonra,mahlukattan bir başkasının ta'dîline muhtaç değildir. Farz-ı muhal, Allah ve Resulü (aleyhissalâtu vesselâm)'nden haklarında -yukarıda zikrettiğimiz nasslardan hiçbiri vârid olmamış olsaydı bile, onların hicret, cihâd, İslâm'a yardım, can ve mallarını bu yolda harcamaları, ata ve evlâdlarını öldürmeleri, din için birbirlerine gösterdikleri hayranlık, iman ve yakînde izhâr ettikleri fevkalâde kuvvet gibi fiilen içinde bulundukları sayısız haller,*

âdil olduklarına kesinlikle hükmetmeye, nezih olduklarını kabûle ve onların kendilerinden sonra gelen haleflerinden ve onları tâdîl ve tezkiye etme durumunda olacak hepsinden, daha efdal olduklarını teslîme yeterli idi. İşte bu görüş, bütün âlimlerin ve kavline güvenilen bütün fakîhlerin müşterek görüşüdür."

ASHABA DİL UZATAN ZINDIKTIR: *Bağdâdî,* yukarıda kaydettiğimiz açıklamalardan sonra, *Ebu Zür'atü'r-Razî*'nin şu fetvasını kaydeder: *"Bir kimsenin Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın Ashâb (radiyallahû anhüm)'ının kadrini düşürmeye çalıştığını görürsen bil ki o zındıktır. Zira Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm) haktır, Kur'ân-ı Kerîm haktır. Bu Kur'ân-ı ve şu sünneti bize* *lâtu vesselâm) haktır, Kur'ân-ı Kerîm haktır. Bu Kur'an-ı ve şu sünneti bize* *Resûlullah (aleyhisselâtu vesselâm)'ın Ashabı (radıyallahu anhüm) tebliğ etmiştir. Onlara dil uzatanlar, şâhidlerimizi karalamaya çalışıyorlar. Asıl maksadları da Kur'an ve Sünnet'i ibtal etmektir. Cerhedilmek onlara yaraşır, çünkü zındıktırlar..."*

ASHABI TA'DÎLİN MAHİYETİ: Ashâbı *ta'dîl,* onların İslâm'a mallarını canlarını feda ederek yaptıkları hizmetin kadrini bilmek *Kur'an* ve *Sünnet*'e getirdikleri açıklamaları benimsemek demektir.

Ashâb-ı Kiram (radıyallahu anhüm)'ı tâdîl, aynı zamanda Kur'an ve sünnetin o husustaki emrine uymak, tam teslimiyet göstermek demektir. Ashab'ın şânı bu iki kaynakta tebcîl edilmiş olması sebebiyle: "*Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la sohbetin kazandırdığı üstünlüğe başka hiçbir şey muadil ve denk olamaz*" denmiştir.

Ashâbı ta'dîl, onların herçeşit kusurdan ma'sum olduklarını iddia etmek mânâsına gelmez. İslâm, masumluğu sâdece peygamberlere tanır. Onun dışındakiler, insan olmak haysiyeti ile elbette bazı kusurlara, hatalara, yanılmalara düşebileceklerdir. Ancak faziletin yüceliği, Cenâb-ı Hakk'ın af garantisi karşısında o kusurlar küçülür ve Ashab'ın kusurunu aramak, onlara kusurları açısından bakmak mü'minlik edebine yakışmaz. Allah ve Resulünün affına mazhar olanları tekrar muhâkeme etmek hangi imana, hangi edebe sığar? Dünyada bile devlet başkanının affına uğrayanı suçlayacak kanun çıkar mı?

Ashab-ı Kiram'ı gruplara ayırıp bir kısmını peygamberlerden bile yüce görme ifratına düşerken diğer bir kısmını tekfîr etme derecesinde ağır hakâretlere boğan *Şia*'nın gittiği yol tamâmen bâtıl ve Kur'ân-ı Kerim'e aykırıdır. Ne ga-

ribdir ki Ehl-i Bid'a'nın dil uzattığı Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Aişe gibi büyükler İslâm'a her hususta en çok hizmet edenler ve haklarında tebrie âyetleri gelmiş olan kimselerdir.

Binbir dereden su getirerek 1500 yıldır İslâm ulemasının ittifakla gittiği bir yoldan dönüp Ashab'ı tenkîde cürete kalkan şiîleşmişlerin yanılgılarını göstermek için, *hata olarak değerlendirmemiz mümkün olan bazı davranışlarına* rağmen, Ashâb karşısında takınmamız gereken edeb tavrını bizzat Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sünnetinden bir misalle göstermeye çalışacağız. **Misalimiz Hatib İbnu Ebî Belte'a ile alakalı. Kaydedeceğimiz vak'a o kadar mâ**nidardır ki, bunu anladıktan sonra: "*Ashab'ta irtidâd dışında görülebilecek en büyük kusur karşısında bile saygı ve edeb, Allah'a olan inancın gereği ve bir parçasıdır*" **dememek mümkün değildir. Çünkü Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) öyle anlamış ve anlatmış.**

Buhârî ve *Müslim*'in Sahîh'lerinde de anlatıldığı üzere vak'a şu: *Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Mekke'nin fethine karar vermiş ve bir kısım* ***hazırlığından başlamıştır. Düşüncesi Mekkelilere hazırlığına da, niyetinden hiç****bir şey sezdirmemek, mukabil bir hazırlığa, tedbire girmelerini önlemek ve böylece onları âni bir baskında gâfil yakalayıp, hiç bir kan dökmeden sulh'e, teslim'e mecbur etmek. Bu stratejinin başarısı, görüldüğü üzere Mekkelilere Medine'den, müslümanlardan bir haber sızmaması esasına dayanıyordu. Muhtemel bir sızıntıyı önlemek için Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tedbirlerin azamisini almaktadır. Öyle ki, en yakını, en güvendiği kimse olan Hz. Ebu Bekir'e bile niyetini belli etmemiştir. Bir şeyler sezinleyen Hz. Ebu Bekir bu hazırlıkların nereye olabileceğini kızı Hz. Aişe'ye sorduğu vakit, Hz.Aişe(radıyallahu anhâ)'nin beyan ettiği ihtimaller arasında Mekke'nin zikredilmemesi, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın en yakınlarına bile bu meselede nasıl dikkatli ve hesaplı davrandığını, bu işteki gizliliğe ne derece ehemmiyet verdiğini gösterir. Öyle ki Medîne'ye giriş ve çıkışları yasaklayıp kontrol altına aldığı bile rivâyetlerde gelmiştir.*

İşte böyle bir durumda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) *Hz. Ali, Hz. Zübeyr* ve *Hz. Mikdâd*'dan müteşekkil bir heyeti *Ravdatu Hâh* denen bir mevkiye şu tenbihatı yaparak gönderir: **"Orada bir kadın bulacaksınız, berâberinde bir mektup var. Mektubu kadından alın."**

Hâdisenin gerisini *Hz. Ali*'den dinliyoruz: *"Oraya atlı olarak vardık. Gerçekten de bir kadınla karşılaştık. Kendisine:*

— Mektubu çıkar! dedik.

— Bende mektup yok! diye inkâr etti. Bizim:

— Ya mektubu çıkarırsın, ya elbiselerini soyunursun! diye ciddileşmemiz üzerine, saçlarının örgüleri arasından mektubu çıkarıp verdi.

Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a getirip verdik. Mektupta Hâtıb İbnu Ebî Belte'a'dan Mekke müşriklerinden bazılarına bir mesaj vardı, Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in hazırlıklarından onları haberdar ediyordu.

Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) Hâtıb'a:

"— Ey Hâtıb bu da ne?" *diye sordu. O:*

"— Ey Allah'ın Resulü hakkımda acele hükme gitme. Ben Kureyş'e bağlı bir kimseyim.[94]

Seninle berâber olan Muhâcirlerin Mekke'de akrabaları var. Orada kalan ailelerini onlar korur. Benim onlarla neseb bağım olmadığı için böyle bir himâyeden mahrûmum. İstedim ki böylece onlarla bir irtibatım olsun da oradaki yakınlarım himâye görsün. Bu davranışım, küfürden veya dînimden irtidâd etmemden, ya da İslâm'ı seçtikten sonra küfre rıza göstermemden dolayı değildir" diye özürünü beyân etti.

Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) Hâtıb'ı dinledikten sonra:

— Doğru söyledi, ona hayırdan başka birşey söylemeyin diye tasdîk etti. *Ancak Hz. Ömer atılarak:*

— "Ey Allah'ın Resulü! Bu adam Allah'a, Resûlüne ve mü'minlere ihânet etti. Müsaâde buyur, boynunu vurayım (şu münafığın)" dedi.

Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm):

— Hayır. O, Bedir gazvesine katıldı. Ne biliyorsun, belki de Allah: "Dilediğinizi yapın! Sizi affettim" buyurmuştur"[95] *cevabını verdi.*

---

94) *Süfyan* şu açıklamayı yapar: *"Hâtib kendi başına müstakil biri değil onlarla arasında akid bulunan birisi (halîf) idi".*

95) Âlimler, Allah ve Resûlü (aleyhissalâtu vesselâm)'nden gelen tereccî denen *"belki"*'li hitâ-

Casusluk vak'alarına, ölüm dâhil, çok daha sert cezâlar takdir etmiş olan Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in[96] bizzat Hz. Ömer (radıyallahu anh) gibi yüce bir sahâbînin zahiri değerlendirmesiyle ihânet, münâfıklık ve casusluktan başka bir kelimeyle ifâde edilemiyecek olan bir hâdiseye -görüldüğü gibi- yaklaşımı çok farklı olmuştur. Çünkü Bedir gazvesine katılanlar hakkında ayırım yapılmaksızın af bildirilmiştir.

Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın bu davranışı ile, ümmetine, en ciddî bir kusuru işlemiş bile olsa, -İslâm'a hizmeti geçmiş ve bahusus haklarında âyet gelmiş- herhangi bir sahabî (radıyallahu anh) karşısında takınması gereken tavır hususunda, örnek verme gayesi güttüğü görülmektedir.

Müslim'de gelen, yine Hâtıb'la ilgil ikinci bir rivâyet bu söylediğimizi te'yîd eder. *Hz. Câbir* (radıyallahu anh)'in anlattığına göre, Hâtıb (radıyallahu anh)'ın kölelerinden biri Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'e gelerek şöyle şikâyet eder: *"Ey Allah'ın Resulü, Hâtıb mutlaka cehenneme gidecektir."*

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın cevabı şudur:

"— Hata ettin! O cehenneme girmez! Çünkü Bedr ve Hudeybiye gazalarında bulundu!...

Nitekim yakında ağaç altında Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a biat edenlerden Allah'ın razı olduğunu bildiren ayet-i kerime'yi kaydettik. Bu *Hudeybiye gazvesi*'dir. *İbnu Hacer*'in kaydına göre, -bu gibi delillere dayanan bir çok âlim Ashab'tan hiçbirinin cehenneme gitmiyeceği, hepsinin cennetlik olduğu, -Cenab-ı Hakk'ın onların kusurlarını affettiği- hükmüne varmışlardır.

Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı kısa bir an için bile olsa, görmüş olan (sahabî) hakkında sünnete uygun mü'min tavr'ı tesbitte bir diğer vak'a Hz. Ömer'le ilgili. İbnu Hacer'in senet yönüyle sıhhatini belirterek kaydettiği hâdiseyi *Ebu Saîd el-Hudrî* (radıyallahu anh) anlatır. Bizi ilgilendiren kısmına göre, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la karşılaşmış bulunan şair tabiatlı

---

sinlik ifade ettiğini belirtirler. Ayrıca aynı vak'ayı anlatan Ebû Dâvud, Ahmed İbnu Hanbel ve İbnu Ebî Şeybe'deki Ebû Hüreyre rivayetinde ifade cezm'ledir: *"Allah Bedr ehlinin hâline muttâli oldu ve "Haydi istediğinizi yapın, sizleri affettim" buyurdu"* denir.

96) Hanefîler, câsusluk yapan kişinin mü'min olması halinde idâm edilemiyeceği hususunda icmâ eder. *"İmâm, tâzir cezası verir, mevkîi olan biri ise af da edilebilir"* derler.

bir bedevî, bir ara Hz. Ömer'in huzuruna, Ensâr'ı hicvetme suçuyla getirilir. Hz. Ömer (radıyallahu anh) öfkelenir, fakat Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la olan sohbeti sebebiyle herhangi bir ceza uygulamaz.

Ashab arasında bazı siyasi meselelerde ihtilâf çıkmış, aralarında kan dökülmeye sebep olacak kadar bu ihtilâfların büyüdüğü de olmuştur. Ama hiçbir zaman bu ayrılıklar sebebiyle birbirlerini ihânetle, yalanla, dini tahrible suçlamamışlar, aksine, yeri geldiği zaman muhaliflerinin fazîletini te'yid etmekten çekinmemişlerdir. Hz. Ali (radıyallahu anh)'nin Buhârî'de kaydedilen bir sözü şöyle:

اذا حدثتكم عن رسول الله صلى الله عليه وسلم حديثا فوالله لأن اَخِرَّ من السماء احب الى
من ان اكّذِبَ عليه واذا حدثتكم فيما بينى وبينكم فان الحرب خدعة

"Ben size Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'dan bir söz edip nakilde bulunduğum zaman, yalan söylemektense gökten atılmayı tercîh ederim. Fakat benimle sizin aranızda cereyan eden meselelerde konuştuğum zaman, şunu bilin ki harp bir hîledir."

Aralarında cereyan eden şiddetli siyâsî ihtilâflara rağmen Ashab (radıyallahu anhüm ecmâin)'ın birbirlerini diyanet, İslâma bağlılık gibi adalete giren hususlarda itham etmeyip, aksine fazîletlerini mûterif olduğunu göstermek için Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) validemizden bir misal kaydedeceğiz:

*Cemel vak'*asına müncer olan, *Hz. Ali* ve *Hz. Aişe* (radıyallahu anhümâ) arasındaki ihtilâfta *Ammâr İbnu Yâsir* (radıyallahu anh), Hz. Ali'nin haklı, Hz. Aişe (radıyallahu anhüma)'nin haksız olduğuna inanıyordu. Bu meselede halkı ikna etmek maksadıyla mescidde yaptığı konuşma tam bir insaf örneğidir. Der ki:

"Aişe Basra'ya yürüdü. Allah'a kasem olsun, O, dünyada da âhirette de Peygamberimiz (aleyhissalâtu vesselâm) zevcesidir, bunda şüphemiz yok. Ancak, Allah sizi imtihan ediyor: Kendisine mi (celle celâluhu), yoksa O'na (radıyallahu anhâ) mı itaat edeceksiniz?"

Burada, âhirette de Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın zevcesi olduğunu kasemle te'yîdi, Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'yi asla tekfîr etmediğini gösterir. Fakat görüşlerinde yanıldığında Ammâr (radıyallahu anh)'ın hiç tereddüdü yok.

Kendisine yöneltilen bu çeşit şiddetli tenkidler karşısında Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin aksülameli de burada zikre değer. *İbnu Hacer*'in Taberânî'den naklen kaydettiğine göre, yine aynı Ammâr (radıyallahu anh) *Cemel Vak'ası*'nın akabinde, Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'ye gelerek: *"Sizin bu askerî seferiniz Allah'ın sizinle yaptığı ahde (anlaşmaya) ne kadar aykırı"* der ve bu sözleriyle Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın zevceleriyle ilgili olarak gelmiş bulunan **"(Vakar ile) evlerinizde oturun. Evvelki câhiliyet yürüyüşü gibi yürümeyin" (Ahzâb, 33)** âyetini kasteder.[97]

Hz. Aişe (radıyallahu anhâ)'nin cevâbı şu olur: *"Allah'a kasem olsun sen hakkı söyledin."* Ammâr (radıyallahu anh) da: *"Senin lisanınla hakkımda bu hükmü veren Allah'a hamdolsun"* der.

İbnu Hübeyre, bu konuşmayı şöyle değerlendirir: *"Bu rivâyetten anlıyoruz ki, Ammâr doğru sözlüdür. Keza husûmet onu, hasmının fazîletlerini inkâra da sevketmemiştir. Zira aralarında cereyân eden harbe rağmen Hz. Aişe'nin tam bir fazîlete mazhar olduğuna şehâdette bulunmaktadır."*

Ashâb (radıyallahu anhüm) arasında cereyân eden hadîseleri İslâm uleması değerlendirirken her iki tarafın da İslâm'a hizmet niyetiyle hareket ettiğini, yapılan ictihadda Hz. Ali'nin isabetli olduğunu, öbürlerinin hakkı bulamadığını, ancak Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'in ictihadında isabet edenin iki sevab (ictihad ve isâbet sevabı) isabet edemiyenin bir sevab (sâdece ictihad yapma sevabı) alacağına" dâir hadîslerini esas alarak diğer tarafın ittiham edilemiyeceği hükmüne varmıştır. Çünkü Ashab-ı Kiram ictihad yapmakta yetkilidirler ve üstelik bu ihtilaflarda başı çekenler Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) ve Şeyheyn (Hz. Ebu Bekr ve Ömer)'in (radıyallahu anhüma) zamanlarında ictihadda bulunmuş, fetvalar vermiş kimselerdi.

SAHABELERİN TABAKALARI

Sahabeler, muhtelif alimler tarafından çeşitli şekillerde tabakalara ayrılmıştır. Bunlardan en ziyade benimsenmiş olanı Hâkim en-Neysâburî'nin taksimidir. O, İslâm'daki eskiliklerini esas alarak Ashab (radıyallahu anhüm)'ı 12 tabakaya ayırır. Kısmen fazilet derecelemesini de ifâde eden bu taksim şöyledir:

---

97) Hz. Aişe'nin hayatını anlatırken kaydettiğimiz hayıflanmaları bir kere daha görülmelidir. Ölüme yakın ifade ettiği yakınmalar her halde bu sebebe dayanmaktadır.

1- Mekke'de ilk müslüman olanlar: Dört Halîfe gibi.

2- Hz. Ömer'in müslüman olmasından sonra İslâm'a giren *Daru'n-Nedve* azaları.

3- Habeşistan'a hicret edenler.

4- Birinci Akabe biatına katılanlar.

5- İkinci Akabe biatına kıatılanlar ki çoğu Medîne'lidir.

6- Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) henüz Medîne'ye girmemişken, Kubâ'da iken ona gelen muhâcirler.

7- Bedir savaşına katılanlar.

8- Bedir'den sonra Hudeybiye sulhüne kadar hicret edenler

9- Hudeybiye'de Bey'atu'r-Rıdvân'a katılanlar.

10- Hudeybiye ile Feth-i Mekke arasında hicret edenler: Hâlid İbnu Velîd ve Amr İbnu'l-Âs gibi,

11- Fetih günü müslüman olanlar.

12- Fetih günü, Veda Haccı ve diğer fırsatlarda Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm)'i gören Ashâb çocukları.

FAZİLETE GÖRE TAKSİMLERİ

Sahabe'nin en efdali *Hz. Ebu Bekr* sonra *Hz. Ömer* (radıyallahu anhüm)'dir. Ehl-i Sünnet bu hususta *icma* eder. Sonra sırasıyla, *Osman İbnu Affan, Ali İbnu Ebî Tâlib,* gelir. Ehli sünnetten bazılarının fazîlette *Hz. Ali*'yi *Hz. Osman*'a takdîm ettiği bilinmektedir. Bunlardan sonra *Aşere-i Mübeşşere*'nin [98] geri kalan efrâdı gelir: *Sâd İbnu Ebî Vakkas, Sa'îd İbnu Zeyd İbni Amr İbni Nufeyl, Talha İbnu Ubeydillah, Zübeyr İbnu'l-Avvâm, Abdurrahman İbnu Avf ve Ebu Ubeyde Âmir İbnu'l-Cerrâh* (radıyallahu anhüm ecmain).

Aşere-i Mübeşşere'den sonra *Bedir Ashabı* gelir. Bunlar üçyüz küsur kişidir.

Sonra *Uhud Ashâbı* gelir.

Bunları *Hudeybiye*'de *Bey'atu'r-Rıdvân*'a katılanlar takip eder.

---

98) *Aşere-i mübeşşere:* Hz. Peygamber (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından cennete gidecekleri hususunda müjdelenmiş olan on kişi. Bunlar Ashab-ı *Kiramın* en faziletlileri sayılır.

Ensâr'dan Birinci ve İkinci Akabe Bey'atlarına katılanlarla *es-Sâbikûn el-Evvelun* olanlarda Ashab'ın mümtazlarıdırlar. ancak, âyette zikri geçen *es-Sâbikun el-Evvelun*'la farklı görüş var:

1- *Said İbnu'l-Müseyyib*'e göre bunlar iki kıbleye de namaz kılanlardır.[99]

2- *Şa'bî*'ye göre *Bey'atu'r-Rıdvân*'a katılanlardır.

3- Muhammed İbnu Ka'b'a göre Bedir ashâbı'dır.

4- İlk müslüman olandır denmiştir. Bu ilk konusunda da ihtilaf var: Hz. Ebu Bekr denmiştir, Hz. Ali denmiştir, Hz. Zeyd denmiştir, Hz. Hatice denmiştir.

Ancak bu ihtilaf şöyle te'lif edilir: Müslümanlıkta hür erkeklerden ilk Hz. Ebu Bekr, çocuklarından ilk Hz. Ali, kadınlardan ilk Hz. Hatice, azadlılardan Zeyd, kölelerinden ilk Bilal' (radıyallahu anhüm ecmain)'dir.

ÇOK RİVAYET EDEN SAHABELER (MÜKSİRÛN)

Daha önce de temas ettiğimiz üzere, sahâbeler rivâyetlerinin miktarı yönünden iki gruba ayrılırlar:

Müksir olanlar: Bunlar rivâyetlerinin miktarı bini aşanlardır. 1- *Ebu Hüreyre:* 5374 hadîs, 2- *Abdullah İbnu Ömer* 2630 hadîs, 3- *Abdullah İbnu Abbas* 1660 hadîs, 4- *Hz. Aişe* 2210 hadîs, 5- *Câbir İbnu Abdillah* 1640 hadîs, 6- *Enes İbnu Mâlik* 2286 hadîs, 7- *Ebu Saîd el-Hudrî* 1170 hadîs rivâyet etmiştir.

Rivâyeti bini aşan başka sahâbe yoktur. Geri kalanlara *Mukıll* denir.[100]

ÂLİM SAHABELER

Ashâb'tan bazıları ilimleriyle meşhur olmuştur. Bunlardan bir kısmı *Kur'an-ı Kerîm*'i, *Sünnet*'i, fıkhı, câhiliye edebiyatını, ensâbı, *eyyâmu'l-Arab* denen târihi iyi bilen kimselerdir. Bilhassa fetvaları ve Kur'an'la ilgili açıklamalarıyla tanınmışlardır. Kendisinden en ziyade fetva rivâyet edilen kimse *İbnu*

---

99) *İki kıbleye namaz kılanlar*: Medine'ye hicret edildiği zaman müslümanlar Kudüs'e yönelerek namaz kılmakta idi. Bu onaltı ay sürdü. Bundan sonra gelen izinle Ka'be kıble yapıldı. Bu vahyin gelmesine kadar müslüman olanlar iki kıbleye namaz kılanlardır.

100) Sahâbelerin rivayetleriyle ilgili rakamlar, Endülüs'ün meşhur muhaddisi *Ebu Abdirrahman Bakiy İbnu Mahled*'in Müsned'ine dayanır. Ancak bugün bu değerli eser hiçbir kütüphanede mevcut değildir.

Abbâs'tır. Sonra *Hz. Ömer, Hz. Ali, Ubey İbnu Ka'b, Zeyd İbnu Sâbit, Ebu'd-Derda, İbnu Mes'ud, İbnu Ömer, Hz. Aişe* (radıyallahu anhüm ecmaîn) gelir. *Mesruk* şöyle der: *"Sahâbe'nin ilmi altı kişide toplanmıştır: Ömer, Ali, Ubey, Zeyd, Ebu'd-Derdâ, İbnu Mes'ûd. sonra bu altının ilmi de Hz. Ali ve Abdullah İbnu Mes'ud'da toplanmıştır". Irâkî: "Hz. Ali ile İbnu Mes'ûd hususî gayretle, öbürlerinin ilmini de kendi ilimlerine katmışlardır"* diyerek, *Mesrûk*'un sözünü açıklığa kavuşturur.

Bunlardan sonra şu yirmi kişi gelir:

Hz. Ebu Bekr, Hz. Osman, Ebu Mûsa, Muâz İbnu Cebel, Sa'd İbnu Ebi Vakkâs, Ebu Hüreyre, Enes, Abdulah İbnu Amr İbni'l-Âs, Selman, Câbir, Ebu Saîd, Talha, ez-Zübeyr, Abdurrahmân İbnu Avf, İmrân İbnu Husayn, Ebu Bekre Ubâde tu'bnu's-Sâmit, Muâviye, İbnu'z-Zübeyr, Ümmü Seleme Hz. (radıyallahu anhüm ecmaîn).

Suyutî, Tedrîb'de ilk gruba girenlerin fetvalarından birer iri cild teşkîl etmenin mümkün olduğunu, ikinci gurubtakilerden birer cüz (küçük çapta risâle) teşkil etmenin mümkün olduğunu belirtir.

ABDULLAHLAR

Yukarıda ismi geçen âlim sahâbilerden bazılarının adı *Abdullah* olduğu için, onların *Abâdile (Abdullahlar)* diye ayrıca gruplanması eskiden beri âdet olmuştur. Bunlar: *Abdullah İbnu Ömer, Abdullah İbnu Abbas, Abdullah İbnu'z-Zübeyr, Abdullah İbnu Amr İbni'l-Âs.*

Abdullah İbnu Mes'ud bunlar arasında zikredilmez. Çünkü öbürleri abâdile diye şöhrete erdikleri sırada Abdullah İbnu Mes'ud vefat etmiş bulunuyordu. Öbürleri, imamların kendilerine muhtaç olup müracaat edecekleri vakte kadar yaşadılar.

Bunlar bir meselede görüşbirliğine varınca: *"Bu Abâdile'nin görüşüdür"* denir. Bazıları *İbnu Zübeyr*'i buraya dahil etmez.

Ashab arasında 220-300 kadar başka Abdullah'lar da mevcuttur ancak *Abâdile* denince onlar kastedilmez.

SAHABELERİN SAYISI:

Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) vefat ettiği zaman hayatta olan Sahâbelerin miktarı hususunda bazı tahminler yürütülmüştür. Bunlar arasında epeyce

bir fark gözükmektedir. Söz gelimi *Ebu Zür'ati'r-Râzi*, o sıralarda Mekke-Medine havâlisinde 114 bin müslüman bulunduğunu söyler. *Ali İbnu'l-Medînî* yüzbinden fazla der. er-Râfi'î 30 bin kadar Medine ve 30 bin kadar da Arap kabilelerinde olmak üzere toplam 60 bin kadar müslüman bulunduğunu kaydeder. Sahâbe hayatlarını incelemek üzere te'lif edilen kitaplarda ismen zikredilenler onbini bulmaz. Bunların en hacimlisi olan el-İsabe'de *İbnu Hacer* 12.293 adet tercüme verir ise de bunlardan bir bölümü, hitabın *el-Kısmu'r-Râbî* bölümlerinde kaydedilen ve sahabe sayılmayan şahıslardır, bir kısmı da Küna bölümünde, ismi göstermek üzere mükerreren kaydedilen şahıslardır. Şu halde ismen bilinen sahabeler onbin civarında kalmaktadır.

EN SON VEFAT EDEN SAHABE

Ashab'tan en son hayatta kalan *Ebu't-Tufeyl Âmir İbnu Vâsile el-Leysî* (radıyallahu anh)'dir. Vefat tarihi ihtilaflıdır: 100-110 arasında değişmektedir. Kûfe'de yaşamış ise de Mekke'de vefat ettiği kabul edilmektedir. Medîne'de en son vefat eden hususunda ihtilaf edilmiştir: *Sâib İbnu Yezîd* veya *Câbir İbnu Abdillah* veya *Sehl İbnu Sa'd* veya *Mahmud İbnu'r-Rebî* (radıyallahu anhüm)'dir. Mekke'de en son ölenin *Abdullah İbnu Ömer* (radıyallahu anh) olduğu da söylenmiştir. Basra'da *Enes İbnu Mâlik* (90-93 yıllarından birinde) veya *Abdullah İbnu'l-Hâris* (85-89); Kûfe'de *Abdullah İbnu Ebî Evfa* (86 veya 88 yılında) veya *Amr İbnu Hureys* (95 veya 98 yılında); Şam'da *Abdullah İbnu Busr Mâzinî* (88); Dımeşk'te *Vâsile İbnu Eska el-Leysî* (85 veya 86); Cezîre'de *Urs İbnu Umeyre el-Kindî*; Filistin'de *Kays İbnu Sa'd İbnu Ubâde* (85); Yemame'de *Hirmâs İbnu Ziyâd Bâhilî*; Bâdiye'de *Seleme İbnu'l-Ekva* (64) en son vefat eden sahabe (radıyallahu anhüm ecmain) dir.

TÂBİÎLER

Tâbiî, Hâkim en-Neysâburî'nin de dâhil bulunduğu, ulemâdan ekseriyetin kabul ettiği tarife göre, *Sahâbe (radıyallahu anhüm)'den biriyle veya birkaçıyla karşılaşmış olan mümin kimsedir.* Sahâbeliğin sübûtunda imâna mukârin olmak şartıyla uzaktan bile olsa Resulullah'ı görmek yeterli sayıldığı halde burada, Sahâbî ile mülâkat şart koşulmuştur. Hattâ *İbnu Hibbân*, görüşmeyi de yeterli bulmayıp, sahâbeden gördüğünü ve işittiğini zabtedecek yaşta olması şartını koşar. *Bağdâdî*, Sahâbî ile olacak *Lika*'nın kısa değil, bir müddet devam edecek bir sohbet olması gereğinde ısrar eder.

Bu farklı görüşlere rağmen ekseriyet karşılaşmayı yeterli gördüğü için, *Enes' (radıyallahu anh)'i görmüş bulunan A'meş'i* (V. 148/765), *Yahya İbnu Ebî Kesîr*'i (V. 129/746), *Cerîr İbnu Hâzım*'i (V. 170/786) *Tâbiîn*'den saymışlardır. Keza *Amr İbnu Hureys* (radıyallahu anh)'i gördüğü için *Musa İbnu Ebî Aişe*'yi; *Abdullah İbnu Ebî Evfa* (radıyallahu anh)'yı gördüğü için *Mansûr İbnu el-Mu'temîr*'i (132/749) *Tâbiîn*'den saymışlardır. Halbuki bunların görmeleri mücerred bir görmedir, hiçbirinin sahâbilerden muttasıl rivâyetleri mevcut değildir.

TÂBİÎLERİN TABAKALARI

Sahâbe gibi Tâbiîn'in tabakalara ayrılmasında da ihtilâf edilmiştir. Bunları *Müslim* üç, *İbnu Sa'd* dört tabakaya ayırır. Hâkim onbeş tabaka teklif ederse de bütün tabakaları açık seçik beyan edip, her tabakaya ait isimleri zikredememiştir. Bu sebeple hepsini zikretmekten ziyade iki noktaya temas edip geçeceğiz:

Hâkim'in Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis'te belirttiğine göre ilk tabakayı *Aşere-i Mübeşşere* ile karşılaşanlar teşkil eder: *Saîd İbnu'l-Müseyyeb, Kays İbnu Ebî Hâzım, Ebu Osman en-Nehdî Kays İbnu Ubâd, Ebu Sâsan*... gibi.

İkinci Tabaka: *el-Esved İbnu Yezîd, Alkame İbnu Kays, Mesrûk İbnu'l-Ecda, Ebu Seleme İbnu Abdirrahman, Hârice İbnu Zeyd* vs.

Üçüncü Tabaka: Âmir İbnu Şurâhî'l eş-Şa'bî, Ubeydullah İbnu Abdillah ve akranları...

Hâkim bu kısa bilgiden sonra: *"Tâbiîn onbeş tabakadır, sonuncu tabaka Basralılardan Enes (radıyallahu anh)'e, Kûfelilerden Abdullah İbnu Ebî Evfa'yı, Medînelilerden Sâib İbnu Yezîd'e Mısırlılardan Abdullah İbnu'l-Hâris'e... rastlayanlardır"* der.

Tâbiîn, daha önce kaydettiğimiz ve mütevâtir olduğunu belirttiğimiz *"İnsanların en hayırlıları benim asrımdakilerdir..."* hadisinde tebcil edilen ikinci nesli teşkil eder. Bunların sayıları hususunda rakam verilmemiştir. Ama Ashab'ın her tarafa dağılmış olmaları sebebiyle miktarları çoktur. İslamî ilimlerin gelişmesinde bu altın neslin büyük hizmeti olmuştur. Hadîslerin cem ve tedvîninde bunlar hizmet sunmuşlardır.

Bunlardan en çok hizmet ve eser sunanları bölgelere göre şöyle zikredebiliriz:

Mekke'de: İkrime (V. 105/723) (Abdullah İbnu Abbas'ın kölesi), *Ata İbnu Ebî Rabâh* (V.115/733), *Ebu'z-Zübeyr Muhammed İbnu Müslim* (V. 128/745).

Medîne'de: *Sa'îd İbnu'l-Müseyyeb* (V. 93/711), *Urve İbnu'z-Zübeyr* (V.94/712), *Sâlim İbnu Abdillah İbni Ömer* (V. 106/724), *Süleyman İbnu Yesâr* (V.93/711), *el-Kâsım İbnu Muhammed İbni Ebî Bekr* (V. 112/730), *Abdullah İbnu Ömer*'in kölesi *Nâfi* (V. 117/735), *Muhammed İbnu Şihâb ez-Zührî* (V.124/741), *Ebu'z-Zinâd* (V.130/747).

Kûfe'de: *Alkame İbnu Kays* (V. 62/681), *İbrahim en-Neha'î* (v.96/714), *Âmir İbnu Şürâhîl eş-Şa'bî* (V.104).

Basra'da: *el-Hasen el-Basrî* (V.110/728), *Muhammed İbnu Sîrîn* (V.110/728), *Katâde* (V.117/735).

Şam'da: *Kabîsa* (V.86/704), *Ömer İbnu Abdilazîz* (V.101/719), *Mekhûl* (V.118/736).

Yemen'de: *Tâvus İbnu Keysân* (V.106), *Vehb İbnu Münebbih* (V.110/728).

MUHADRAMUN

Muhadram, hadiscilerin ıstılahında, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın sağlığında müslüman olduğu halde, Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la görüşmek şerefine eremeyen kimselere verilen bir ünvandır. Tariften de anlaşıldığı üzere bunlar câhiliye devrini de idrak etmiştir, İslâmı da. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la sohbetlerine dair bir rivâyet olduğu takdirde sahâbî sayılırlar, olmadığı müddetce Tâbiîn'e dâhil edilirler.

Muhadram kelimesi lügatçiler tarafından biraz farklı bir kullanılışa sâhiptir. Muhtemel iltibasın önlenmesi için bilinmesinde fayda var: Onlar, yarı ömrünü câhiliye'de, yarı ömrünü de İslâm'da geçiren herkese muhadram derler ve Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm)'la sohbet şartını aramazlar. Böyle olunca ***Muallaka sâhibi Lebîd-i Âmirî, Ka'b İbnu Zuheyr, Hassân İbnu Sâbit el-Ensârî, Nâbiga el-Ca'dî*** (radıyallahu anhüm ecmaîn) ile *Ebu-Züeyb Hüzelî, Mütemmim İbnu Nüveyre, Muhadram* şâirler addedilirler. Halbuki bunlardan *Lebîd, Hassân, Hakîm İbnu Hizâm* muhaddislerce sahâbî sayılırlar.

Muhadram sayılan müslümanlardan bir çoğunun ismi kitaplarda belirtilir. Biz sadece birkaç tanesini örnek olarak kaydediyoruz: *Ebu Osman en-Nehdî,*

İbnu Recâ el-Utâridî, Ahnef İbnu Kays et-Temîmî, Uveys İbnu Âmir el-Karenî, Kadı Şureyh İbnu'l-Hâris, Alkame İbnu Kays, Ka'b el-Ahbâr, Mesrûk İbnu Ecda', Ertât İbnu Süheyye vs.

FUKAHA-YI SEB'A

Tâbiîn arasında fıkıhta ün yapmışlar mevcuttur. Bunlardan yedi tanesi akranlarına tefevvuk ederek daha da temayüz etmişlerdir. *Fukaha-yı Seb'a* diye isimlendirilirler: *Saîd İbnu'l-Müseyyeb* (V. 105/723), *Kâsım İbnu Muhammed İbni Ebî Bekr es-Sıddîk* (V.107/725), *Urve İbnu'z-Zübeyr* (V.94/712), *Hârice İbnu Zeyd* (V.100/718), *Ebu Seleme İbnu Abdirrahmân İbni Avf* (V.104), *Ubeydullah İbnu Utbe İbni Mes'ûd* (V.98/716) ve *Ebu Eyyûb Süleymân İbn Yesâr el-Hilâlî* (V.104/722).

TÂBİÎN'İN EFDALLERİ

Usûl kitapları Tâbiînden bir kısmını *efdal* olarak kaydeder. Hizmetleri ve mevsûkiyetleri ön plana alınarak tafdîl edilen bu zatlar şunlardır:

Saîd İbnu'l-Müseyyeb, Ebu Osman en-Nehdî, Kays İbnu Ebî Hâzim (Esved İbnu Yezîd'in amcası ve *İbrahim İbnu Yezîd*'in dayısı olan), *Alkame İbnu Kays, Mesrûk İbnu Ecdâ', İmam Ahmed İbnu Hanbel*, bunlardan her birini Tâbiîn'e tafdil etmiştir.

Bir de şu var: Efdâliyet; bazılarınca beldelere izafeten tevcîh edilmiştir. Buna göre Medînelilerin efdali ***Saîd İbnu Müseyyeb***, Kûfelilerin efdali ***Üveys İbnu Âmir el-Karenî***, Basralıların efdali ***Hasan-ı Basrî***'dir.

Bu ikinci taksim, Hz. Ömer'in merfu olarak rivâyet ettiği

إنّ خير التابعين رجل يقال له أُويس

"Tâbiîn'in en hayırlısı Uveys denen bir kimsedir" hadisine uyduğu için *İbnu Salah* ve *el-Irakî* beğenmişlerdir.

Hanım Tâbiîlerin (Tâbiiyyât) efdali ***Muhammed İbnu Sîrin***'in hemşiresi *Hafsa Bintu Sîrin* ile —daha önce tercümesini sunduğumuz *Amra bintu Abdirrahman İbni Sa'd İbni Zürâre* ve bu ikisinden sonra *Ummû'd-Derdâ* künyesiyle bilinen *Hüceyme* (yahud *Cuheyme*)'dir.

Eimme-i Metbû'în'den sadece *Ebu Hanîfe Tâbiîn*'dendir. *Hz. Enes* (radıyallahu anh)'i çocukluğunda birkaç kere görmüştür. Ayrıca, *Hz. Câbir, Ab-*

dullah İbnu Cez'ez-Zübeydî, Abdullah İbnu Üneys ve *Aişe bintu Acred* (radıyallahu anhüm ecmaîn)'i gördüğü, rivâyetlerde bulunduğu bilinmektedir.

ETBAUTTÂBİÎN

Mü'min olarak bir *Tâbiî*'yi gören ve müslüman olarak ölen kimseye denir. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm) tarafından tebcil edilen üçüncü nesli teşkîl eder. İslamın pek çok güzîde evladı bu nesilden çıkmıştır. Metbu imamlardan *Şâfiî* ve *Mâlik* hazretleri (radıyallahu anhüma) bu nesle mensuptur. *Süfyanu's-Sevrî* (V.161/777), *Süfyan İbnu Uyeyne* (V.198/813), *Leys İbnu Sa'd* (V.175/792), *Etbauttâbiîn*'in diğer tanınmışlarındandır.

KAYNAKLAR
VE
İÇİNDEKİLER

KAYNAKLAR

Bu Mukaddime'yi hazırlarken istifâde ettiğimiz kaynaklardan belli başlıları şunlardır:

el-Acluni, İsmail İbnu Muhammed (v. 1162/1748): Keşfu'l-Hafa ve Müzîlü'l-İlbâs ammâ İştehere mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs, *Beyrut 1351.*

Ahmed Muhammed Şâkir: el-Bâ'isu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hâdîs, *Beyrut 1951.*

Babanzâde, Ahmed Naim: Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, *Birinci cild, Ankara, 1957.*

Çakan, İsmail Lütfi: Hadîslerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları, *İstanbul 1982.*

Dârâkutnî, Ali İbnu Ömer (v. 385/995): Ehâdîsu'l-Muvatta *(Tahkîk: Zâhidu'l-Kevseri, Keşfu'l-Gıta ile birlikte hazırlanmıştır), Mısır, 1946.*

Ebu Dâvud, Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (v. 202/817): Risâletu Ebî Dâvud es-Sicistânî fi Vasfı Te'lîfihi Li-Kitâbi's-Sünen *(Tahkîk: Zahidü'l-Kevserî), Mısır, 1369.*

l-Hâkim, Ebu Abdillâh Muhammed İbni Abdillâh en-Neysâbûrî (405/1014): Ma'-rifetu **Ulûmi'l-Hadîs, *Beyrut, 1935.***

el-Hâkim el-Müstedrek alâ's-Sahîheyn, *Haydârâbâd-Deken 1335.*

Hamîdullah, Muhammed: Muhtasar Hadîs Târihi ve Sahîfe-i Hemmâm İbn Münebbih, *Çvr. Kemal Kuşçu, İstanbul, 1967*

el-Hatîb, Muhammed Acâc: es-Sünne Kable't-Tedvîn, *Kahire 1963.*

el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed İbnu Ali (463/1070); el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye, *Mısır, 1972.*

el-Hatîbu'l-Bağdâdî, er-Rıhle fî Talebi'l-Hadîs, *Beyrut, 1975.*

el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîdu'l-İlm, Daru İhyai's-Sünne 1975*

Hattâbî, Ebu Süleyman Ahmed İbnu Muhammed İbnu İbrâhim (v. 388/998): Me'âlimu's-Sünen, *Humus, 1969.*

Hâzimî, Ebu Bekr Muhammed İbnu Mûsâ (v. 584/1118): Şurûtu Eimmeti'l-Hamse, *Kahire 1357, (Makdisî'nin Şurût'u Eimmeti's-Sitte'si ile birlikte Zâhidu'l-Kevserî'nin tahkîkiyle birlikte basılmıştır).*

el-Hüseynî, Abdü'l-Mecid Hâşim: el-Imâmu'l-Buhârî, *Kahire, tarihsiz.*

İbnu Abdilberr, Ebu Ömer Yûsuf (v. 463/1070): Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fadlihi, *Medîne, 1968.*

İbnu'l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed İbnu Abdillah (v.543/1148) Ârızatu'l-Ahvazî bi-Şerhi Sahîhi't-Tirmizî, *Beyrut, tarihsiz.*

İbnu Asâkir, Keşfu'l-Gıta fi Fazâili'l-Mustafa, *1946, Mısır.*

İbnu Hacer, Şihâbü'd-Dîn Ebu'l-Fadl Ahmed İbnu Ali el-Askalânî (v. 852/1448): Hedyü's-Sârî Mukaddimetu Feth'i'l-Bâri, *Bulak 1301.*

İbnu Hacer Şerhu'n-Nuhbe, *Mısır, 1934.*

İbnu Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, *Haydarâbâd-Deken 1328*

İbnu Hamza el-Hüseynî, es-Seyyid İbrahim İbnu's-Seyyid (v. 1120/1706): el-Beyân ve't-Ta'rîf fi Esbâbı Vürûdi'l-Hadîsi'ş-Şerif, *Halebi 1329.*

İbnu Hazm, Ali, el-Endülusî (v. 457/1064): el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm, ***Kahire, tarihsiz.***

İbnu's-Salâh, Ebu Amr Osman İbnu Abdirrahmân eş-Şehrezûrî (v. 643/1245): Mukaddime (veya Ulumu'l-Hadîs). Matbâ'atu'l-Âmire, *1931.*

Itr, Nûru'd-Dîn İbnu Muhammed: el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-Muvâzene Beyne Câmi'ihi ve Beyne's-Sahîheyn, *Mısır, 1970.*

el-Kâri, Nuru'd-Dîn Molla Ali İbnu's-Sultân Muhammed el-Herevî (v. 1014/1605): el-Esrâru'l-Merfu'a fi'l-Ahbâri'l-Mevzû'a, *Beyrut, 1971.*

el-Kâri, Şerhu Nuhbeti'l-Fiker, *İstanbul 1327.*

Kastalânî, Ebu'l-Abbâs Şihâbu'd-Dîn Ahmed İbnu Muhammed (v. 923/1517): İrşâdu's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, *Bulak, 1304.*

Keşmîrî, Muhammed Enver (v. 1352/1933): Feyzü'l-Bâri fi Sahihi'l-Buhârî, *Beyrut, tarihsiz.*

Kettânî, es-Seyyid eş-Şerîf Muhammed İbnu Ca'fer (v. 1345/1926): er-Risâletu'l-Müstetrafe li-Beyâni Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe, *İstanbul 1986.*

Koçyiğit, Talât: Hadîs Istılahları, *Ankara 1980.*

Koçyiğit Talât, Hadîscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşakalar, *Ankara 1969.*

Koçyiğit Talât Hadîs Usûlü, *Ankara 1975.*

Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdü'l-Hayy (v. 1304/1886): er-Ref'u ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl, 2. tab, *Haleb, 1968.*

el-Makdisî, Ebu'l-Fadl Muhammed İbnu Tâhir (v. 507/1113): Şurûtu Eimmeti's-Sitte, *Kahire, 1345.*

el-Mubârekfûrî, Ebu'l-Ali Muhammed Abdurrahmân İbnu Abdirrahim (v. 1353/1934): Tuhfetu'l -Ahvazî bi şerhi câmi'it-Tirmizî, *Kahire, 1963.*

Nevevî, Muhyi'd-Dîn Ebu Zekeriyya Yahya (v. 677/1278): Şerhu Müslim, *Mısır, tarihsiz.*

Nevevî, Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lügât, *Beyrut, tarihsiz.*

Okiç, Tayyib: Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tedkîkler, *Istanbul, 1959.*

es-Serahsî, Şemsü'd-Dîn Ebu Bekr Muhammed İbnu Ahmed (v. 490/1096): Usûlu's-Serahsî, *Haydarâbad-Deken, 1973.*

Sezgin, Fuat: Buhârî'nin Kaynakları, *İstanbul, 1956.*

Sibâ'î, Mustafa: es-Sünne ve Mekânetühâ fî Teşrî'i'l-İslâmî, *Dımeşk 1966.*

Subhi Sâlih: Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları, *Çvr. Yaşar Kandemir, Ankara, 1971.*

Suyûtî, Hâtimetu'l-Huffâz Celâlü'd-Dîn Abdurrahmân İbnu Ebî Bekr (v. 911/1505): Tedrîbu'r-Râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî, *Medîne, 1959.*

eş-Şâtıbî, Ebu İshâk İbrahim İbnu Mûsâ (v. 790/1388): el-Muvâfakât fî Usûli'l-Ahkâm, *Kahire, 1969.*

Şeyhu'l-Emir, Muhammed: Müsnedu Şeyhi'l-Emîr Muhammed, *Süleymaniye, Bağdadlı Vehbi, Nu 316.*

Tehânevî, Zafer Ahmed: Yeni Usûl-i Hadîs, *Çvr. İbrahim Canan, İzmir, 1982.*

Zehebî, Ebu Abdillah Muhammed İbnu Ahmed (v. 748/1347): Mîzânu'l-Ittidal fî Nakdi'r-Ricâl, *Kahire, 1963.*

Zehebî Tezkîretu'l-Huffâz, *Haydarâbâd, 1956.*

Zürkânî, Ebu Abdillah Muhammed İbnu Abdi'l-Bâki (v. 1122/1710): Şerhu Muvatta'ı'l-İmâmı Mâlik, *Kahire, 1961.*

İÇİNDEKİLER